

Za razliku od brojnih uglavnom intuitivnih i anegdotalnih ocjena o mladima u Hrvatskoj koje se mogu čuti u javnoj sferi, ova studija nudi znanstveno verificirani uvid u društveni profil hrvatskih studenata. Od brojnih zanimljivih i važnih uvida ovdje se može istaknuti onaj koji zasigurno predstavlja razlog za zabrinutost, a odnosi se na socijalnu dimenziju obrazovanja mladih. Rezultati istraživanja pokazuju kako su se u Hrvatskoj u posljednjih desetak godina dogodile promjene u smjeru izrazito povećanih šansi za upis na fakultete dječje visokoobrazovanih roditelja i značajno smanjenih šansi potomaka niže obrazovnih roditelja. Čini se da sustav visokog obrazovanja, umjesto socijalnoj mobilnosti, pridonosi socijalnoj reprodukciji postojećeg stanja, odnosno dodatnom učvršćivanju postojećeg socijalnog raslojavanja uz trend rasta društvenih nejednakosti. (...) Mogući prostor interesa za ovu studiju vrlo je širok. Ona će zasigurno zainteresirati sociologe i druge društvene znanstvenike koji se u svom znanstvenom ili stručnom radu bave pitanjima mladih. Osim toga, s obzirom na brojne važne i zanimljive uvide koje nudi, potencijalno je zanimljiva i široj stručnoj javnosti koju zanimaju društveni procesi, posebno trendovi vezani uz mlade od kojih očekujemo da postanu društvena elita. Međutim, možda i najvažniji „korisnici“ ove studije trebali bi biti svi oni koji sudjeluju u donošenju i implementaciji javnih politika koje se odnose na mlade i studente u Hrvatskoj.

Prof. dr. sc. Berto Šalaj

SOCIOLOŠKI PORTRET
HRVATSKIH STUDENATA

UREDNIČA
VLASTA ILIŠIN

UREDNIČA
VLASTA ILIŠIN

SOCIOLOŠKI PORTRET HRVATSKIH STUDENATA

IDIZ

Autori studije *Sociološki portret hrvatskih studenata* sudjelovali su u srodnim i metodološki identičnim istraživanjima mladih i ranije te nam se s obzirom na tu činjenicu ovdje otvara mogućnost usporedbe istraživačkih rezultata iz 2010. s onima iz 1999. i 2004. godine. To predstavlja jedinstven primjer u našem društvu, zbog nedostatka longitudinalnih istraživanja i zbog velike vrijednosti koju nam pruža sagledavanje određenih stavova u vremenskom intervalu, dakle u svjetlu širih društvenih procesa i društvenih promjena. (...) Kroz analizu vrijednosti, stavova i ponašanja studenata u interpretaciji podataka često dolazimo do širih kontekstualnih specifičnosti hrvatskog društva, kad je riječ o aspektima poput religioznosti, obrazovanja, ekonomskog statusa ili pak o utjecaju naših regionalnih specifičnosti, pa ovo znanstveno djelo ne govori o studentima kao izdvojenima iz društva nego posredno omogućuje uvid u brojne dimenzije suvremenog hrvatskog društva. Studenti su većim svojim dijelom privilegirana skupina i buduća društvena elita pa je time naše upoznavanje sa svim bitnim aspektima njihova "portreta" iznesenog u ovoj knjizi još značajnije za svakoga tko želi razumjeti hrvatsko društvo, suvremene procese i perspektive.

Dr. sc. Benjamin Perasović

Ova je knjiga prva cjelovita studija o hrvatskim studentima. Iako se njezinim naslovom ispravno sugerira sociološki pristup studentima kao podskupini mladih, riječ je o interdisciplinarnim tekstovima u kojima se dominantni sociološki diskurs stalno isprepliće s politološkim i kulturološkim interpretacijama, što pridonosi cjelovitosti i zgnusnosti odabranog analitičko-interpretativnog obrasca. Studija obiluje bogatstvom empirijskih podataka koji su izvršno sistematizirani, minuciozno analizirani i interpretirani, logički povezani i znalački sumirani u zaključcima. Na osnovi istraživačkih nalaza autori izvode sintetizirani zaključak da današnji studenti svoj elitni položaj u populaciji mladih više duguju svom privilegiranom socijalnom statusu nego svojim sociokulturnim obilježjima te da je njihovo prihvaćanje postmodernih demokratskih vrijednosti više manifestno nego življeno, što se dovodi u vezu s neodgovornošću i propustima svih socijalizacijskih čimbenika, osobito odgojno-obrazovnog sustava. (...) Nakon čitanja ove knjige ne može se ostati ravnodušnim na odnos prema mladima u hrvatskom društvu. No iako su rezultati više nego zabrinjavajući, ona nije studija očajja nego otrežnjenja i pozivanja na odgovornost kako bi se postojeći odnosi što prije promijenili u korist najvažnijeg segmenta populacije svakog suvremenog društva.

Prof. dr. sc. Vedrana Spajić-Vrkaš

Izdavač: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

Za izdavača: Branislava Baranović

Recenzenti: Benjamin Perasović
Vedrana Spajić-Vrkaš
Berto Šalaj

Financijer istraživačkog projekta i knjige

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske

© 2014 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
ISBN 978-953-6218-61-5

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 895065

Urednica
Vlasta Ilišin

SOCIOLOŠKI PORTRET HRVATSKIH STUDENATA

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Zagreb, 2014.

SADRŽAJ

UMJESTO PREDGOVORA.....	9
-------------------------	---

Vlasta Ilišin

UVOD U ISTRAŽIVANJE HRVATSKIH STUDENATA.....	11
1. Studenti u suvremenom društvu.....	11
2. Neki pokazatelji društvenog profila mladih i studenata u suvremenoj Hrvatskoj.....	16
3. Polazišta i metodologija istraživanja.....	21
Literatura.....	25

Dejana Bouillet

NEKI ASPEKTI OBITELJSKOG ŽIVOTA STUDENATA.....	29
1. Uvod.....	29
2. Struktura obitelji studenata.....	33
3. Obitelj u kontekstu socijalizacijskih agenasa.....	37
4. Obitelj u sustavu vrijednosti studenata.....	44
5. Zaključna razmatranja.....	52
Literatura.....	54

Dunja Potočnik

SOCIJALNI STATUS STUDENATA.....	57
1. Uvod: istraživanje socijalnog statusa u okviru međugeneracijske mobilnosti.....	57
2. Socijalni profil studenata.....	64
3. Neki elementi strukovne orijentacije studenata.....	74
4. Ekonomska dimenzija socijalnog statusa studenata.....	80
5. Zaključak.....	90
Literatura.....	93

Anja Gvozdanović

STUDENTI U REFORMIRANOM SUSTAVU VISOKOG OBRAZOVANJA.....	97
1. Uvod.....	97
2. Materijalni aspekti studiranja, školarina i blokada.....	102
3. Važnost obrazovanja i razlozi upisa studija.....	108
4. Zadovoljstvo elementima studija.....	117
5. Zaključak.....	126
Literatura.....	129

Dunja Potočnik

PROFESIONALNE ASPIRACIJE I SVIJET RADA U OČIMA STUDENATA.....	133
1. Pristup istraživanju profesionalnih aspiracija.....	133
2. Neki elementi izgrađivanja budućeg profesionalnog profila studenata.....	137
3. Profesionalne aspiracije hrvatskih studenata.....	143
4. Preferirani oblik zaposlenja i percipirana zapošljivost.....	149

5. Prema zaključku: odgovaraju li aspiracije studenata potrebama hrvatskog i europskog tržišta rada?.....	164
Literatura.....	168

Anja Gvozdanić

SOCIJALNI KAPITAL STUDENATA.....	173
1. Uvod.....	173
2. Volonterstvo.....	175
3. Povjerenje i civilnost.....	178
4. Metodologija i rezultati istraživanja.....	180
5. Zaključak.....	193
Literatura.....	194

Furio Radin

ODNOS STUDENATA PREMA ETNICITETU.....	199
1. Uvod.....	199
2. Etnička preferencija.....	201
3. Etnička prisnost i distanca.....	209
4. Etničke preferencije i vrijednosti.....	212
5. Zaključak.....	217
Literatura.....	219

Vlasta Ilišin

STUDENTI I POLITIKA: PRAGMATIZAM BEZ ILUZIJA.....	221
1. Uvodna razmatranja.....	221
2. Politički interes i participacija.....	228
3. Političke vrijednosti i stavovi.....	236
4. Društveni problemi i prioriteti.....	255
5. Hrvatska i Europska unija.....	262
6. Zaključni osvrt.....	280
Literatura.....	287

Vlasta Ilišin, Marko Kovačić

STUDENTSKO VIĐENJE GENERACIJSKIH PROBLEMA I POTENCIJALA.....	291
1. Uvodne napomene.....	291
2. Generacijski politički potencijal.....	295
3. Generacijski problemi i perspektive.....	308
4. Zaključne napomene.....	317
Literatura.....	319

Helena Štimac Radin

STUDENTSKA POPULACIJA O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA I POLITIČKOJ PARTICIPACIJI ŽENA.....	321
1. Uvodne napomene.....	321

2. Stavovi prema ravnopravnosti muškaraca i žena.....	323
3. Stavovi o političkoj participaciji žena.....	328
4. Zaključne napomene.....	339
Literatura.....	340

Vlasta Ilišin

ZANEMARENA ŠKOLA ŽIVOTA: SLOBODNO VRIJEME I INTERESI

STUDENATA.....	343
1. Uvodna razmatranja.....	343
2. Slobodno vrijeme studenata.....	347
3. Interesi studenata.....	361
4. Interesi i slobodno vrijeme između virtualnog i stvarnog.....	367
5. Zaključna razmatranja.....	370
Literatura.....	373

Dunja Potočnik

STUDENTI U UMREŽENOM DRUŠTVU.....	377
1. Uvodne napomene.....	377
2. Posjedovanje i korištenje računala.....	381
3. Studentska svakodnevica: <i>online</i> svijet, virtualne igre i društvene mreže.....	388
4. Zaključne napomene.....	393
Literatura.....	395

Dejana Bouillet

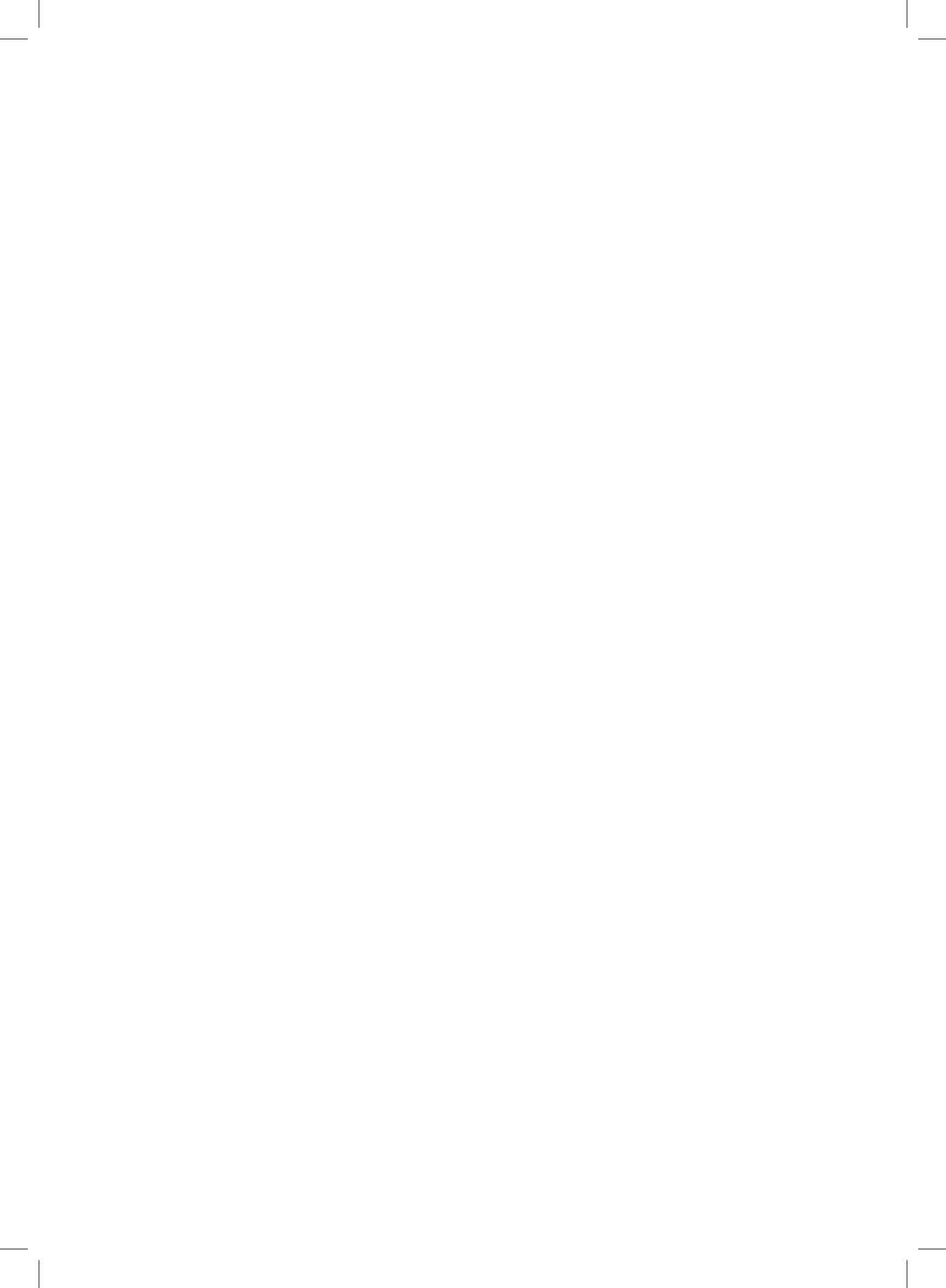
RIZIČNA PONAŠANJA STUDENATA.....	399
1. Uvodna razmatranja.....	399
2. Rizična ponašanja studenata: deskriptivna analiza.....	404
3. Rizična ponašanja studenata: strukturna analiza.....	411
4. Zaključna razmatranja.....	415
Literatura.....	418

ZAVRŠNA RASPRAVA.....	421
-----------------------	-----

SUMMARY.....	439
--------------	-----

PRILOG – Upitnik.....	459
-----------------------	-----

BILJEŠKE O AUTORICAMA I AUTORIMA.....	483
---------------------------------------	-----

UMJESTO PREDGOVORA

Područje istraživanja mladih jedno je od onih koje je prekriveno s manje „bijelih mrlja“ od nekih drugih društvenih fenomena u Hrvatskoj, kako je to 2002. godine u predgovoru knjizi *Mladi uoči trećeg milenija* formulirao naš velikan sociološke misli Josip Županov. Za otkrivanje reljefa života, problema i potreba mladih zaslužni su društveni znanstvenici koji su se izučavanjem te populacije bavili i bave se u okviru svojih znanstvenih i visokoškolskih institucija. Jedna od takvih ustanova je i Institut za društvena istraživanja (Sveučilišta) u Zagrebu koji je tijekom pola stoljeća davao nezanemariv obol razvoju sociologije omladine u Hrvatskoj, pa i šire.

Znanstvena istraživanja mlade generacije, omladine, mladeži ili mladih provedena u svijetu i u Hrvatskoj pokazala su da su oni – iako integralni dio društva – specifičan, dinamičan i heterogen segment populacije koji zahtijeva interdisciplinarno i kontinuirano proučavanje. Na tim su polazištima koncipirana i realizirana institutska, dominantno empirijska istraživanja mladih. U prvim desetljećima ona su poglavito bila usmjerena na pojedine segmente mlade generacije, prije svega na srednjoškolce i studente – tj. one podskupine mladih koji se u sustavu obrazovanja tek osposobljavaju za buduće preuzimanje profesionalnih društvenih uloga – a zatim na seosku mladež koja je u drugoj polovici 20. stoljeća predstavljala veliki dio omladinske populacije. Nakon toga započelo je razdoblje realizacije konceptualno i sadržajno redizajniranih istraživanja koja su usmjerena na sve glavne podskupine mladih u Hrvatskoj - koje uz učenike i studente čini zaposlena i nezaposlena mladež te mladi poljoprivrednici – što traje do danas. Cikličko provođenje tematski, problemski i metodološki komplementarnih istraživanja omogućilo je longitudinalno praćenje promjena u mladoj populaciji i detektiranje problema i/ili podskupina mladih koje zahtijevaju posebna istraživanja.

Studenti su ona podskupina mladih koja je trajno bila u istraživačkom fokusu – bilo kao sastavni dio mlade populacije, bilo kao zaseban subjekt istraživanja. Posljednje u potonjoj skupini istraživanja realizirano je 2010. godine pod nazivom *Hrvatski studenti u europskom kontekstu: društvena elita u nastajanju* kao dio institutskog znanstvenoistraživačkog programa financiranog od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Ovo se istraživanje od ranije provedenih, kako u Institutu tako i u drugim znanstvenim ustanovama, razlikuje po tome što su njime obuhvaćeni studenti sa svih sveučilišta u Hrvatskoj, a ne samo jednog, u pravilu zemljopisno i financijski najdostupnijeg. Godina u kojoj je realizirano terensko prikupljanje podataka je ujedno ona akademska godina u kojoj je studij završavala prva, a upisala peta generacija studenata u sustavu visokoškolskog obrazovanja reformiranom u skladu s bolonjskim pravilima. Utoliko dobiveni re-

zultati ne omogućuju samo uvid u različita obilježja suvremene generacije hrvatskih studenata i njihovu usporedbu s prethodnim naraštajima studenata nego predstavljaju i sociološki valoriziran dokument vremena. Stoga znanstveno verificirani nalazi o značajkama prvih pet generacija „bolonjaca“ mogu poslužiti kao jedna od osnova za buduća komparativna istraživanja studentske populacije u Hrvatskoj.

Premda su podaci prikupljeni prije pune četiri godine, sadržajno slična istraživanja mladih u Hrvatskoj provedena nakon toga – 2012. i 2013. godine – pokazala su da nove tendencije ustanovljene među studentima nisu bile ni jednokratne ni slučajne. Štoviše, potvrdila su se već poznata saznanja da trendovi koji se prvo javljaju među studentima, postupno zahvaćaju sve segmente mladih. To ne znači da neki podaci prikupljeni 2010. godine danas nisu drukčiji, ali s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da se u studentskoj populaciji nisu zbile radikalne promjene.

Ova istraživačka studija nudi brojne empirijske nalaze čija je funkcija stjecanje uvida u društveni profil hrvatskih studenata. Zbog toga je u istraživanje uključen veći broj tema i problema koji se tiču različitih područja svakodnevnoga života studenata. Time nipošto nisu iscrpljena sva društveno i znanstveno relevantna pitanja niti su dobivena saznanja dostatna. Kako to uvijek biva, rezultati ovog istraživanja, uz to što omogućuju nove spoznaje, istovremeno upućuju na fenomene koji zahtijevaju daljnja produbljena i proširena istraživanja, posebice kada se radi o dinamičnoj populaciji u dinamičnom vremenu. Zato autorice i autori ove studije, osim što se nadaju da će polučena saznanja biti zanimljiva i korisna njezinim čitateljima, očekuju kritičku recepciju studije u znanstvenoj i stručnoj javnosti iz čega bi trebala proizaći inspiracija za provođenje novih istraživanja studentske populacije i mladih općenito.

Prvi kritički čitatelji ove knjige bili su njezini recenzenti kojima iskreno zahvaljujemo i na njihovoj spremnosti da se uhvate ukoštac s opsežnim materijalom, i na kompetentnoj ekspertizi dosega i ograničenja našega istraživačkog truda. Zahvalnost svakako dugujemo anketarima koji su kvalitetno i odgovorno proveli terensko prikupljanje podataka što je bila zahtjevna zadaća u situaciji kada su potencijalni ispitanici zasićeni i demotivirani stalnim ispitivanjima. Najveću zahvalnost ipak upućujemo anketiranim studentima koji su strpljivo popunjavali obiman upitnik i pri tome, vjerujemo, bili iskreni. To je iznimno važno jer uvijek postoji šansa kako će znanstvene spoznaje poslužiti i za kreiranje odgovarajućih javnih politika, a prvi uvjet za svrsishodnost takvoga posla jest da su analize utemeljene na vjerodostojnim podacima.

Vlasta Ilišin

UVOD U ISTRAŽIVANJE HRVATSKIH STUDENATA

1. Studenti u suvremenom društvu

Izučavanje studenata kao specifičnog segmenta i istodobno integralnog dijela mlade populacije zahtijeva prethodni kratki uvid u osnovne značajke mladih kao prepoznatljive društvene skupine u suvremenom društvu, uključujući i hrvatsko. Na početku treba konstatirati da suvremena generacija mladih u Hrvatskoj, kao i u većini zemalja europskog okruženja, sazrijeva u općim društvenim uvjetima koji se znatno razlikuju od onih u kojima su odrastale ranije generacije mladih. Ta razlika ponajprije je uvjetovana gospodarskom krizom koja je u razvijenim dijelovima svijeta otpočela 2008. godine i u međuvremenu se prelila i na druga područja društvenoga života. Kriza je zahvatila i Hrvatsku pri čemu situaciju mladih dodatno otežavaju okolnosti odrastanja u tranzicijskom društvu s tek dva desetljeća izgradnje demokratskog društvenog i političkog poretka te tegobnim iskustvom rata na vlastitu teritoriju čije su materijalne, društvene i političke posljedice još prisutne. No i bez takvih dramatičnih društvenih poremećaja, razdoblje individualnog sazrijevanja uvijek je bremenito specifičnim teškoćama s kojima se suočavaju kako mladi koji se trebaju integrirati u određeno društvo, tako i društvo koje treba prepoznati i apsorbirati inovacije koje svaka nova generacija u većoj ili manjoj mjeri donosi. Pritom su društvena očekivanja od mladih ambivalentna jer oni istodobno trebaju biti i nositelji kontinuiteta u funkciji osiguranja društvene stabilnosti i nositelji diskontinuiteta u funkciji optimalnog društvenog razvoja. Tako se mlade, s jedne strane, usmjerava da preuzmu namijenjene im društvene uloge i zadaće, a s druge strane, očekuje se njihov inovativni i kreativni doprinos sukladno sve bržoj dinamici društvenih promjena.

Društveni i znanstveni interes za mlade osobito je osnažio u drugoj polovici prošlog stoljeća. U društvenim znanostima, i to ponajprije u sociologiji, razvila su se tri klasična i međusobno komplementarna teorijska koncepta u izučavanju mladih kao specifične populacijske skupine. Jedan pristup promatra mlade kao prepoznatljive socijalne (i političke) generacije koje se konstituiraju na osnovi zajedničkog sociopovijesnog iskustva, obrazaca ponašanja i svijesti o generacijskoj pripadnosti, pri čemu se na osnovi tih konstitutivnih elemenata unutar pojedinih generacija mogu formirati tzv. generacijske jedinice kao oblik i pokazatelj intrageneracijske

heterogenosti (Mannheim, 1980; Braungart i Braungart, 1989). Za drugi je pristup karakteristično viđenje mladih kao specifične društvene grupe konstituirane na temelju njihova objektivno drugačijeg društvenog položaja u usporedbi s drugim društvenim grupama (osobito starijima), te distinktivnih obrazaca ponašanja i izgradnje pripadajućeg grupnog identiteta što uključuje subkulturalna i kontrakulturalna grupiranja te predstavlja osnovu za intergeneracijske razlike (Musgrove, 1965; Parsons, 1965; Hall, Jefferson, 1974; Hebdige, 1980; Brake, 1984). Treći koncept prepoznaje mlade kao populacijsku skupinu u prijelaznoj fazi između djetinjstva i odraslosti, pri čemu je to tranzicijsko razdoblje obilježeno više ili manje sinkroniziranim preuzimanjem trajnih društvenih uloga u sferi rada, obitelji i javnog djelovanja, odnosno procesom socijalnog odrastanja/sazrijevanja i društvenog integriranja (Erikson, 1964; Eisenstadt, 1965; Coleman, 1974).

Utemeljujući se na naznačenim konceptima, provedena su brojna empirijska istraživanja koja su rezultirala znanstveno verificiranim spoznajama o mladima u suvremenom svijetu. Temeljno saznanje jest da su mladi heterogena društvena skupina koju, s jedne strane, obilježava unutarnja socijalna raslojenost sukladna diferenciranosti društva kojem pripadaju a, s druge strane, neke zajedničke karakteristike po kojima se prepoznaju kao zasebna društvena skupina. To znači da uz generacijske specifičnosti, koje mlade obilježavaju kao prepoznatljivu društvenu skupinu, istodobno postoje unutargeneracijske razlike koje su povezane s različitim stupnjem individualne i socijalne zrelosti mladih te njihovim socijalnim porijeklom, tipovima socijalizacije, subkulturnim obilježjima i slično. Tako se unutar svake generacije mladih pojavljuju i zajednički i partikularni interesi, vrijednosti i obrasci ponašanja, odnosno mladi su istodobno povezani zajedničkim iskustvom i obilježjima te međusobno diferencirani u skladu s razlikama koje postoje u danom društvu.

Univerzalno zajedničko obilježje mladih jest njihova razmjerno niska životna dob pri čemu istraživači nisu unisoni u određivanju tzv. granica mladosti. Točnije, suglasje uglavnom postoji oko određivanja donje granice na 15 godina života, dok se gornja granica za pripadnost omladini sve rjeđe zaustavlja na 25. godini, a najčešće na 30. godini pri čemu se uočava tendencija pomicanja granice mladosti na 34. godinu života. Podizanje granice mladosti prema sve zrelijoj životnoj dobi je, između ostalog, uvjetovano produženjem prosječnog životnog vijeka stanovništva u većem dijelu suvremenog svijeta kao i duljim zadržavanjem sve većeg broja mladih u obrazovnom sustavu, odnosno produljenjem razdoblja u kojem se pripremaju za ulazak u svijet odraslih. Upravo usporedba ukupnog društvenog statusa mladih sa statusom starijih općenito ukazuje na marginalan društveni položaj mladih. Konkretnije rečeno, suvremenu omladinu obilježava usporeno preuzimanje trajnih društvenih uloga: od profesionalnih preko obiteljskih do javnih, odnosno preuzimanje odgovornosti u procesu društvenog odlučivanja (Ule, 1988; Ilišin, 1999). Takvo prisilno ili svojevoljno izabrano produžavanje mladenačkog statusa posljedično ograničava

mogućnosti za iskazivanje postojećih inovativnih i kreativnih potencijala mladih te istodobno postaje pogodno tlo za pojavu i perzistiranje različitih problema mladih i s mladima. Drukčije rečeno, mladi se u isto vrijeme mogu promatrati i kao društveni resurs i kao društveni problem.

U postojećim pristupima mladima mogu se tako prepoznati dvije međusobno komplementarne tradicije (Griffin, 1993; Roche, Tucker, 1997; Schizzerotto, Gasperoni, 2001). Jedna polazi od mladih kao resursa, što podrazumijeva da se mlade promatra kao predstavnike poželjne budućnosti, nositelje dominantnih društvenih vrijednosti koje se prenose s generacije na generaciju, ali i potencijalni izvor inovacija. Mladi su otuda vitalno društveno bogatstvo zbog čega im se trebaju osigurati optimalni društveni razvojni uvjeti. U takvom se kontekstu mlade promatra istodobno i kao buduću društvenu snagu i kao važan društveni resurs sadašnjosti. Drugim riječima, društvena važnost mladih proizlazi iz njihovih potencijala koji trebaju biti aktivirani dok su mladi, bez odlaganja za buduća vremena. Osim toga, i stalno smanjivanje demografskog udjela mladih u populaciji razvijenih zemalja sugerira da bi mlade treba tretirati kao razmjerno rijedak društveni resurs.¹ Druga tradicija vidi mlade kao problem (odnosno, izvor problema i/ili skupinu koja je u problemima), što znači da ih promatra kao populaciju u osjetljivom stadiju razvoja i prijemljivu za razne oblike devijantnog ponašanja, a koja još nije zadovoljavajuće integrirana u dano društvo i koju to isto društvo treba štiti. S takvim gledištem često je povezana negativna javna slika o mladima i nepovjerenje društva spram mlade generacije. Posljedice se ogledaju u marginaliziranom društvenom statusu mladih i paternalističkom odnosu društva prema njima. No neovisno o pristupu, zajednički cilj svih suvremenih društava jest adekvatna društvena integracija mladih, za što treba osigurati odgovarajuće društvene uvjete (Furlong, Guidikova, 2001; Cote, Bynner, 2008; Furlong, 2009).

Neovisno o kojem je pristupu riječ, mladi se pokazuju kao vrlo ranjiv segment populacije, i to iz više razloga, a promjene koje se zbivaju u suvremenom svijetu, gotovo uvijek i svuda, prije i više od drugih pogađaju upravo njih. Osnovni razlog tomu je to što se većina mladih nalazi na razdjelnici između zaštićenog svijeta djetinjstva i kompeticijskog svijeta odraslih, koji od njih očekuje adekvatnu socijalnu integraciju kroz preuzimanje trajnih društvenih uloga. Međutim, ta integracija – danas, kao i u drugoj polovici 20. stoljeća – složen je proces, u kojem se mladi često distanciraju od društva kojeg, zbog svoje ranjivosti i specifičnog životnog iskustva,

¹ Identična demografska situacija prisutna je i u Hrvatskoj gdje se mlado stanovništvo i apsolutno i relativno smanjuje. Konkretno, po prvom popisu stanovništva nakon Drugog svjetskog rata provedenom 1953. godine udio mladih od 15 do 29 godina u ukupnoj populaciji iznosio je 27,7% i od tada je u svakom novom popisu stanovništva registrirano smanjenje udjela mladih. Prema podacima posljednjeg Popisa stanovništva iz 2011. godine u Hrvatskoj danas udio mladih iznosi 18,6%.

doživljavaju nedovoljno prijateljskim (Furlong, Cartmel, 1997). Sve dulje trajanje institucionaliziranoga obrazovanja, neizvjesne mogućnosti zapošljavanja (naročito na sigurnim i dobro plaćenim poslovima), otežano socioekonomsko osamostaljivanje, odlaganje zasnivanja vlastite obitelji i nedostatno uključivanje u procese društvenog (političkog) odlučivanja značajke su fenomena nazvanog produženom mladošću (Ule, 1988; Griffin, 1993; Cavalli, Galland, 1995; Roche, Tucker, 1997; Brown, Larson, Saraswathi, 2002). Produžena mladost logično rezultira usporenom društvenom integracijom i zadržava mlade u zavisnom položaju spram društva, odnosno starijih.

Istodobno, suvremeno se društvo ubrzano mijenja, što ga čini rizičnim mjestom odrastanja i okruženjem u kojem se mijenjaju obrasci konstrukcije mladosti kao životne etape prijelaza u odraslost (Furlong, Cartmel, 1997; Ingelhart, 1997; Wyn, White, 1997; Du Bois-Reymond, 1998; Kipke, 1999; Pais, 2000; Mortimer, Larson, 2002; France, 2007; Wyn, 2011). Dalekosežnim promjenama osobito doprinosi globalizacija, praćena ubrzanim razvojem informacijsko-komunikacijske tehnologije, ekonomskim promjenama, povećanim migracijama stanovništva, a što uključuje povećanje rizika i pritiska za modernizacijom te reducira i transformira dosadašnje oblike socijalne reprodukcije (Ruddick, 2003; Furlong, 2009). Modernizacijski procesi u suvremenom društvu pridonose slabljenju tradicionalnih veza i načina prenošenja vrijednosti i obrazaca ponašanja s generacije na generaciju, pri čemu su mladi prisiljeni na neizvjesnije i tegobnije traganje za identitetom i individualnim strategijama društvene integracije (Bradley, 1997; Ingelhart, 1997; Wyn, Dwyer, 1999; Miles, 2000; Ule i dr., 2000; Walther, 2006, France, 2007).

Rizici kojima su mladi izloženi u suvremenom društvu, dodatno se proširuju i produbljuju u tranzicijskim društvima – i u usporedbi s mladima iz razvijenih zemalja i u usporedbi s ranijim generacijama mladih u socijalističkom društvu. Odrastanje u tom jedinstvenom sociopovijesnom razdoblju obilježeno je dvostrukom tranzicijom: prvo, mladi prolaze kroz univerzalno prijelazno razdoblje iz mladosti u odraslost i drugo, taj se proces odvija u društvu koje je i samo u procesu društvene transformacije. Socijalizacija mladih se odvija u uvjetima kada su institucije, procesi i društvene norme, koje su usmjeravale prelazak u svijet odraslih, nestali, ili se i sami temeljito preobražavaju. Iako se držalo da su upravo mladi „prirodni dobitnici tranzicije“ (*Young People...*, 2000: 12), jer su prijemljiviji i bolje osposobljeni za prihvaćanje promjena koje donosi društvena transformacija – dosadašnji analitički uvidi pokazali su kako su mladi zasad više izloženi novim i većim rizicima nego što su im se otvorile nove i bolje perspektive. Tako se pokazalo da se širi siromaštvo i produbljuju socijalne razlike, a smanjuje se državna i društvena potpora za socijalnu reprodukciju i promociju; zaoštava se konkurencija na tržištu rada, uz trajno visoke stope nezaposlenosti mladih; raste socijalna nesigurnost, u što je uključen i porast stope kriminala i raznih oblika devijantnog ponašanja; zdravstvena zaštita postaje manje dostupna, iako raste

izloženost raznim oblicima rizičnog ponašanja; povećava se kompeticija i pritisak za stjecanjem što viših razina obrazovanja, uz istodobno smanjivanje obrazovnih šansi mladih iz socijalno depriviranih slojeva; devalvirane su nekadašnje društvene vrijednosti, zbog čega na važnosti gubi međugeneracijska transmisija; usporeno se instaliraju i interioriziraju nove vrijednosti, pa su mladi prepušteni individualnoj potrazi za vlastitim identitetom i integritetom te snalaženju u izboru životnih ciljeva (Wallace, Kovacheva, 1998; Tomusk, 2000; Ule i dr., 2000; Kovacheva, 2001; Roberts, 2003; Lavrič, 2011; Tomanović i dr., 2012, Ilišin i dr., 2013).

Prema sudu K. Roberts (2003: 484) saznanja proizašla iz istraživanja društvenog statusa i problema mladih u tranzicijskim zemljama, zahtijevaju reafirmaciju tradicionalne (konvencionalne) omladinske paradigme u sociološkoj znanosti koja istražuje povezanost socijalnog porijekla, orijentacija i ciljeva mladih. Tranzicijska društva pokazala su, naime, da životne šanse mladih nisu primarno individualno stvorene. Drugim riječima, individualni životni izbori događaju se unutar postojeće društvene strukture i limitirani su dostupnošću potrebnih resursa (Cote, 2002). Uvid u strukturne zadanosti, prije svega, u socioekonomsku i socioklasnu dimenziju, nužna je podloga za analizu kulturne dimenzije života mladih, kao što su vrijednosti, slobodno vrijeme, potrošačko ponašanje, subkulturni obrasci i stilovi života (Wyn, White, 1997; Miles, 1998; Wyn, Dwyer, 1999; Roberts, 2003). Najkraće rečeno, velike socijalne promjene u svim postsocijalističkim društvima jasno su pokazale kako su postignuća mladih i njihov budući društveni status dominantno uvjetovani startnim pozicijama koje su, pak, posljedica postojećih socioekonomskih i sociostrukturnih zadanosti. Štoviše, današnja generacija mladih koja sazrijeva u uvjetima društvene krize, može manje nego prijašnje generacije, koristiti različite kanale socijalne promocije, prije svega zato što društvena potpora nije adekvatna zbog čega sve veći značaj dobivaju obiteljski resursi, odnosno socioklasno oblikovane mogućnosti i ograničenja u postizanju životnih ciljeva. To potvrđuju istraživački nalazi u nizu tranzicijskih zemalja, uključujući i Hrvatsku (Ilišin, Radin, 2002, 2007; Ilišin, 2005; Ilišin i dr. 2013).

Problemi s kojima se suočavaju mladi isti su oni koji tište i studente kao prepoznatljivu podskupinu mlade populacije. Socijalnoj prepoznatljivosti studenata pridonosi nekoliko elemenata. Prva specifičnost je prosječno više socijalno porijeklo većine studenata što se ogleda u socijalizaciji u pretežno urbanim sredinama i obiteljima u kojima su roditelji prosječno obrazovaniji i s višim materijalnim standardom, odnosno u obiteljima s višim socijalnim i kulturnim kapitalom. Druga je specifičnost da se studenti pripremaju za visokostručna zanimanja te da će okončanjem školovanja pripadati najobrazovanijem dijelu populacije, a iz kojeg će se, u najvećem broju slučajeva, regrutirati društvena elita u raznim područjima društvenog djelovanja. Treća je specifičnost da se od studenata – zbog njihova porijekla i akademskih postignuća – očekuje, uz već poslovličnu vitalnosti i fleksibilnost pripisane mladima,

još veća razina kreativnosti i inovativnosti nego od ostalih vršnjaka. Zbog navedenih značajki studenti su prepoznati kao omladinska elita. Studenti se ujedno unutar populacije mladih mogu promatrati i kao najosjetljiviji seizmograf društvenih kretanja, i kao potencijalni nositelji novih trendova koji će se u dogledno vrijeme, u većoj ili manjoj mjeri, proširiti na ostale segmente mladih.

Osnovni razlog za promatranje studenata kao potencijalne omladinske avangarde smješta se u kontekst međuodnosa potencijala mladih i društvene pozicije intelektualaca². E. Morin (Moren, 1979: 188) to objašnjava na sljedeći način: „Ako je omladina mesto reprodukovanja vrednosti društva odraslih i ako je ta reprodukcija tu poremećena i preobražena; ako je inteligencija mesto produkcije, kritike, novog izražavanja mitova i ideologija potrebnih svakom organizovanom društvu; ako „opozicioni“ ili revolucionarni student u sebi nosi oba svojstva i omladine i inteligencije, ako u sebi spaja dvostruku krizu, dvostruku pobunu – onda su omladina i inteligencija dva ključna dela društvene autoreprodukcije, ukoliko su u krizi ili u pobuni, dva najslabija beočuga modernog građanskog društva: oni otkrivaju, šire, produbljuju tu krizu.“ Navedeni iskaz pokazuje zašto se studenti mogu smatrati latentno najosposobljenijima da u ime mladih artikuliraju generacijske interese, aspiracije i probleme te da kao skupina s najliberalnijim stavovima ponude moguće alternative daljnega društvenog razvoja (Keniston, 1969; Flacks, 1971; Lipset, 1993). Dakako, to ne znači da će studenti uvijek i svagdje nastupiti kao omladinska i društveno progresivna perjanica (Altbach, 1989), nego samo to da oni načelno predstavljaju takvu društvenu skupinu od koje bi se najprije moglo očekivati da uzdrmaju postojeće društvene procese i odnose te inauguiraju nove. Hoće li se to dogoditi, kada i u kojem opsegu, ovisi o konkretnim sociopovijesnim okolnostima.

2. Neki pokazatelji društvenog profila mladih i studenata u suvremenoj Hrvatskoj

Prethodno naznačene konceptualne postavke teorijski su okvir u kojeg su smještene istraživanja mladih i studenata u Hrvatskoj. Empirijska istraživanja mladih provedena u posljednjem desetljeću 20. i prvom desetljeću 21. stoljeća (Ilišin, Ra-

² Prema K. Mannheimu (1980: 113) intelektualac je onaj koji je „osposobljen za uočavanje problema svoga vremena iz više nego jedne perspektive“. Otuda inteligencija kao društveni segment demonstrira „sklonost ispitivanju i traženju, a ne potvrđivanju (...) Mnogostranost tog procesa preispitivanja stvara jedinstvenu suvremenu težnju da se dopre iza i izvan privida, i da se odbaci svaki misaoni ili djelatni okvir utemeljen na konačnostima. Usko povezano s tom sklonošću jest i nastojanje da se prestigne vrijeme, da se zauzme položaj izvan i ispred svake situacije i da se predvide alternative prije nego postanu aktualne“ (Mannheim, 1980: 129).

din, 2002, 2007; Ilišin, 2005) omogućuju osnovni uvid u društveni profil mlade generacije i studenata kao njezina integralnog dijela u vremenu koje je prethodilo ovom istraživanju hrvatskih studenata 2010. godine.

Istraživanje koje je 2004. godine provedeno na uzorku mladih i starijih kao kontrolne skupine (Ilišin, 2005; Ilišin, Radin, 2007) pokazalo je da su mladi Hrvatske, osim u nekim specifičnim „omladinskim rezervatima“ kao što su slobodno vrijeme i subkulturni obrasci ponašanja, bili primjetno slični starijim generacijama. No, istodobno se pokazalo da su mladi nešto liberalniji, tolerantniji i fleksibilniji od starijih te da više vjeruju u potencijale vlastite generacije. Na osnovi ostvarenih uvida u međugeneracijske sličnosti i razlike, zaključeno je da, unatoč korjenitim društvenim i političkim promjenama, u Hrvatskoj nema prepoznatljivog sukoba i/ili jaza generacija, odnosno da su intergeneracijske razlike ograničenog dosega. Preciznije rečeno, one su najviše izražene u onim područjima svakodnevnoga života koja su tradicionalno najpodložnija utjecajima životnog ciklusa (tijeka života), što znači da slabe ili se gube sazrijevanjem i ulaskom mladih u svijet odraslih. Spomenuti rezultati ujedno ukazuju na to da je međugeneracijska transmisija vrijednosti relativno stabilna, što je jedan od indikatora društvenog kontinuiteta. S druge strane, iako su sve generacije zahvaćene promjenama tzv. epohalne naravi koje tendiraju niveliranju partikularnih utjecaja i razlika, promjene sociopovijesne naravi najviše utječu na mijene u obrascima ponašanja mladih u nekim dimenzijama njihova svakodnevnoga života čime inovirani obrasci postaju prepoznatljivi pokazatelji društvenih transformacija.

Kada se koncentriramo samo na mladu generaciju u Hrvatskoj, treba reći da se pokazalo kako oni u nizu područja svakodnevnoga života dijele sudbinu svojih vršnjaka iz europskog okruženja, s tim da su, kao i mladi iz drugih tranzicijskih zemalja, izloženi različitim rizicima u odnosu na mlade iz razvijenijih zemalja. Tako se i za hrvatsku omladinu može konstatirati da je na svim razinama – od životnih strategija i usmjerenja do interpersonalnih odnosa – bio uočljiv proces individualizacije. U ostvarenju životnih ciljeva oni su se ponajprije uzdali u sebe, a još malo više u obiteljske resurse, što znači da u ostvarenju obrazovnih, profesionalnih, stambenih, obiteljskih i inih potreba i ambicija više očekuju pomoć roditelja nego društvene zajednice. Proces retradicionalizacije hrvatskog društva, započet 1990-ih godina, pridonio je učvršćivanju tradicionalističke orijentacije dijela mladih, a dodatno se produbila i polarizacija između tradicionalistički i modernistički usmjerene hrvatske mladeži. Opstojnost i jačanje takve polarizacije posljedično utječe i na generacijsku i društvenu dezintegriranost suvremene omladine. Politička kultura mladih u nizu aspekata svjedočila je o približavanju poželjnim demokratskim standardima – posebice u pogledu prihvaćanja temeljnih liberalno-demokratskih vrijednosti i načelne spremnosti na društveni angažman – ali su se njihova društvena moć i socijalni kapital zadržali na niskoj razini. Pritom su mladi bili svjesni svoje društvene i poli-

tičke marginaliziranosti te identificirali skup akcija i mjera koje bi trebale pridonijeti tome da zadobiju veću društvenu moć i postanu aktivni građani. No istodobno se pokazalo da nisu dovoljno koristili kanale socijalne i političke promocije koji su im bili na dispoziciji.

Heterogenost hrvatske mlade generacije potvrđena je nalazima o međusobnim razlikama s obzirom na stupanj zrelosti i pripremljenosti za ulazak u svijet rada i svijet odraslih te na socijalno porijeklo i osobna obrazovna postignuća. Takvo diferenciranje nije ukazivalo samo na nehomogenost mladih kad su u pitanju njihovi stavovi, vrijednosti i obrasci ponašanja, nego i na produbljivanje socijalnih razlika s dalekosežnim reperkusijama. Nejednak pristup nužnim resursima kao što su obrazovanje, posao i stan, u pravilu stimulira nezadovoljstvo mladih postojećim društvenim uvjetima i (ne)mogućnostima te osnažuje njihovu svijest o važnosti jednakosti šansi u obrazovanju i zapošljavanju. Promatraju li se te tendencije u svjetlu jačanja važnosti obiteljskih resursa za bolji životni start mladih i njihove nezadovoljavajuće društvene integriranosti i generacijskog javnog angažmana, postavlja se pitanje neizvjesne perspektive velikog dijela mladih u suvremenoj Hrvatskoj.

Spomenuta heterogenost mladih kao društvene grupe uključuje, između ostalog, i međusobne razlike na osnovi tzv. socioprofesionalnoga statusa. To faktički znači da u populaciji mladih možemo prepoznati najmanje četiri socioprofesionalne skupine: učenike (srednjoškolce) i studente te zaposlenu i nezaposlenu mladež. U nastavku ćemo se koncentrirati na studente kao specifičnu omladinsku podskupinu koja je predmet ovoga istraživanja.

Za hrvatske studente u proteklih nekoliko godina može se ustvrditi da su bili dobro uklopljeni u populaciju mladih te u cijelo društvo. Drugim riječima, ranije prikazani istraživački nalazi o mladima u Hrvatskoj u najvećoj su mjeri važeći i za podskupinu studenata (Ilišin, 2005; Ilišin, Radin, 2007). No, usporedbom studenata s ostalim podskupinama mladih registrirana su neka znakovita odstupanja koja je korisno eksplicirati.

Ustanovljeno je da su studenti natprosječno višeg socijalnog porijekla – promatranog preko stupnja obrazovanja roditelja, provenijencije i domicila – i nastanjeni u razvijenijim regijama. Više od ostalih mladih nedostatak životne perspektive držali su velikim društvenim problemom mlade generacije, dok ih je manje brinuo nizak životni standard te alkoholizam i narkomanija. U skladu s potonjim, studenti su bili manje skloni mišljenju da bi uvođenje strožih kazni za trgovanje drogom značajno pridonijelo rješavanju problema mladih, pri čemu je indikativno kako su upravo oni ona podskupina mladih s najvećim iskustvom korištenja svih ispitivanih psihoaktivnih supstanci (osobito marihuane). Iako su bili natprosječno zadovoljni uvjetima školovanja, studenti su smatrali da bi rješavanju problema mladih naročito pomoglo prilagođavanje obrazovanja novim životnim potrebama, kao i osnivanje posebnih fondova za inicijative mladih. U tom je kontekstu zanimljivo da su za pronalaženje

dobrog posla manje od ostalih isticali važnost dobrog općeg obrazovanja, a više posjedovanje komunikacijskih vještina. Studenti su više od ostale mladeži posjedovali i koristili mobitel, računalo (najviše za pisanje i vježbanje) i internet. Oni su također više od ostalih podskupina mladih komunicirali s roditeljima i prijateljima o privatnim temama, a zanimljivo je da su svoj utjecaj u radnoj sredini (fakultetu) procjenjivali izrazito minornim. Studenti su natprosječno iskazivali spoznaju i socijabilnu interesnu orijentaciju, a ispodprosječno tradicionalističku. Slično je i s provođenjem slobodnog vremena: više od ostalih su zastupaju elitni, urbani i medijski obrazac, a znatno manje ruralni kulturni obrazac.

Nadalje, studenti su više od ostalih podskupina mladih demonstrirali razumijevanje demokratskih pravila, civilni sektor su smatrali važnim subjektom u zaštiti ljudskih prava te natprosječno prihvaćali antiglobalističke, antirasističke i feminističke skupine. Istodobno, manje su od ostalih iskazali povjerenje u institucije zaštite i represije, manje su etnocentrični, a nisu prihvaćali ni nasilničke skupine. Studenti su ujedno više od ostale omladine prihvaćali liberalizaciju bračnih i seksualnih odnosa te podupirali prava seksualnih manjina. Kada je riječ o političkim ciljevima, osobito im je bilo stalo do socioekonomskog razvoja, a ispodprosječno do očuvanja nacionalno i tradicionalno utemeljenih vrijednosti. Studenti su znatno manje od ostalih kao probleme hrvatskog društva isticali nezaposlenost, alkoholizam i narkomaniju, ali su više opažali korupciju u sudstvu, zdravstvu, lokalnoj samoupravi i javnoj upravi. Odgovornost za tadašnje probleme u Hrvatskoj natprosječno su adresirali na vladavinu HDZ-a od 1990. do 2000. godine te na nemoral novih poduzetnika i kriminal. Rjeđe su pristajali na prosudbu da su postojeći društveni problemi posljedica rata, a u rješavanju tih problema osobito su nadu polagali u stručnjake i intelektualce. Studenti su iskazali veći interes za politiku nego ostale podskupine mladih i bili su spremniji za sudjelovanje u formalnim političkim aktivnostima. Istodobno su se manje slagali s tim da nikakvo političko organiziranje mladih nema smisla, kao što su manje podupirali i potrebu zastupljenosti hrvatske „dijaspore“ u Hrvatskom saboru. O razvijenijem interesu studenata za politiku svjedočilo je i njihovo natprosječno praćenje društveno-političkih tema (uz kulturu i zabavu) u dnevnom tisku i na internetu. Što se tiče odnosa prema ulasku Hrvatske u EU, studenti su demonstrirali veći realizam i manji entuzijizam od ostale mladeži, pri čemu su pokazali i manje straha od gubitka nacionalnog identiteta nakon ulaska Hrvatske u EU.

Integralni pogled na taksativno nabrojene razlike omogućio je prepoznavanje studenata kao socijalno kompetentnije podskupine mladih, čiji su socijalni uvjeti odrastanja i sazrijevanja povoljniji, svjetonazor liberalniji, interesi svestraniji, a svakodnevni život, posebice u segmentu dokolice, aktivniji. Rezultati su također sugerirali da su studenti politički profiliranija i liberalnija podskupina mladih s nešto izraženijim demokratskim potencijalom i kritičkim odnosom spram realiteta te manje distancirana od politike i spremnija na političku participaciju. Ukratko, oni

su se pokazali kao socijalno kompetentniji i zahtjevniji segment mlade populacije koji je i otvoreniji spram novih izazova i iskustava. Takvi opći nalazi o studentskoj populaciji u Hrvatskoj u vrijeme tranzicije u velikoj su mjeri slični istraživačkim nalazima o studentima iz razdoblja kasnoga socijalizma (Magdalenić, 1991) kao i o studentima u nekim drugim tranzicijskim društvima (Ule, 1996).

Osim istraživačkih uvida u značajke studenata kao integralnog dijela mlade generacije u prvom desetljeću 21. stoljeća, provedena su i neka istraživanja kojima je bila obuhvaćena samo studentska populacija. Tako je 2008. godine realizirano kvalitativno istraživanje na uzorku od 325 studenata na Sveučilištu u Zagrebu³ čije rezultate ovdje navodimo u najkraćim crtama (Bouillet, 2008; Bouillet, Gvozdanović, 2008; Ilišin, 2008a, 2008b; Ilišin, Potočnik, 2008; Potočnik, 2008). Pokazalo se da je gotovo tri četvrtine zagrebačkih studenata bilo porijeklom iz urbanih sredina, a oko tri petine iz obitelji u kojima su oba roditelja ili jedan od njih posjedovali akademsko obrazovanje. Ustanovljeno je da su studenti prema sustavu visokog obrazovanja bili vrlo kritični premda su uočavali i neke pozitivne aspekta bolonjskog procesa i da su neuspješnost studiranja pretežno objašnjavali individualnim obilježjima studenata u kombinaciji s objektivno nepovoljnim uvjetima studiranja. Rezultati su pokazali da su gotovo svi studenti uspjeli upisati željeni fakultet i da ih većina smatra da će nakon stjecanja diplome relativno lako pronaći posao. Njihove su životne i profesionalne aspiracije uobičajene: najveći broj njih želi osnovati obitelj i ostvariti karijeru stručnjaka pri čemu je polovica bila spremna zbog toga otići u inozemstvo. Ustanovljeno je također da studenti hrvatski društveni i politički poredak percipiraju više nedemokratskim nego demokratskim što objašnjavaju raširenošću nedemokratskih pojava i modela ponašanja, nepovjerenjem građana u političke aktere, neuvažavanjem interesa i mišljenja građana te deficitarnim demokratskim znanjima. Sličnim razlozima objašnjavaju i političku neaktivnost mladih kojima još pripisuju nedostatak vjere u mogućnost promjene te nezainteresiranost za politiku i zaokupljenost drugim životnim sadržajima. Ustanovljeno je da su studenti uz slobodno vrijeme pretežno povezivali zabavne i opuštajuće aktivnosti pri čemu u pravilu žele znatno više dokolice. Intrigantno je da su i konzumiranje sredstava ovisnosti uglavnom povezivali s razonodom i potrebom za bijegom iz stvarnosti

Zanimljivi su i nalazi istraživanja provedenog 2009. godine na uzorku od 402 studenta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji su sudjelovali u blokadi nastavnog procesa (Čulig i dr., 2013). Brojni istraživački rezultati sažeti su pomoću konstrukcije šest tipova prosvjednika: oni koji su motivirani socijalnom kritikom

³ To je istraživanje provedeno u okviru ovoga istraživačkog projekta (*Hrvatski studenti u europskom kontekstu: društvena elita u nastajanju*) pri čemu su njegovi rezultati poslužili za koncipiranje terenskog istraživanja na uzorku studenata sa svih hrvatskih sveučilišta. Grupni intervjui provedeni su na osam fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji su reprezentirali šest područja znanosti.

neoliberalizma u obrazovanju, oni koji koriste prosvjede kao pokriće za nerad, oni kod kojih se javljaju liderske autopercepcije u kontekstu prosvjeda, oni koji su se već profilirali kao „profesionalni“ prosvjednici, oni koje motivira osjećaj mladalačkog zajedništva te oni koji se pokazuju kao nezainteresirani konformisti. Ovdje se može pretpostaviti da dobivena tipologija prosvjednika nadilazi konkretan povod studentske blokade i konkretnu skupinu ispitanika jer se niz motiva studenata-prosvjednika zacijelo može prepoznati i u drugim prosvjedima. No promatrano sa stajališta razumijevanja studenata kao podskupine mlade populacije, najvažnije je saznanje da čak ni studenti-prosvjednici nisu homogena grupa unatoč specifičnim okolnostima koje stimuliraju homogenizaciju oko zajedničkog cilja.

3. Polazišta i metodologija istraživanja

Polučena saznanja o društvenom profilu hrvatskih studenata, smještena u kontekst suvremenih sociopovijesnih okolnosti i razvojnih zahtjeva koji stoje pred hrvatskim društvom, nametnula su potrebu za provođenjem sveobuhvatnijeg i produbljenijeg istraživanja suvremene generacije studenata. U skladu s tim je koncipirano i realizirano empirijsko istraživanje *Hrvatski studenti u europskom kontekstu: društvena elita u nastajanju*. U tom istraživanju studentima se pristupa kao integralnom i elitnom segmentu mlade populacije iz kojeg će se regrutirati dio buduće društvene elite u Hrvatskoj. Takvo poimanje studenata pretpostavlja njihovu važnu ulogu u suvremenim društvima koja sve više ovise o znanju i primjeni znanja u svim područjima društvenog života u kojima sve brže tehnološke promjene zahtijevaju sve stručniju i fleksibilniju radnu snagu. Sposobnost za brzu prilagodbu promjenama počiva na kreativnom i inovativnom potencijalu kojeg se načelno najviše pripisuje mladima, a unutar njih studentima i mladim stručnjacima.

Hrvatska je višestruko upućena na iskorištavanje potencijala mladih stručnjaka: i kao društvo u razvoju (a posljednjih godina i u recesiji) s nizom gospodarskih problema, i kao zemlja koja teži demokratskoj konsolidaciji i izgradnji društva znanja, i kao nova članica Europske unije u kojoj se tek treba izboriti za poziciju koja nije periferijska. Upravo su studenti ti budući mladi stručnjaci na čije se resurse računalo, a posebnost odabranih generacija studenata – točnije, onih upisanih na studij 2005./2006. i naredne četiri akademske godine – jest da predstavljaju prve generacije studenata koje studiraju u skladu s intencijama i pravilima Bolonjske deklaracije. Transformacija visokog školstva za cilj ima osposobljavanje mladih stručnjaka koji će biti fleksibilni, mobilni i konkurentni na domaćem i europskom tržištu rada. Ukupne društvene i specifične obrazovne (akademske) okolnosti pojačavaju znanstveni i društveni interes za suvremenu studentsku generaciju čija su iskustva u nekim važnim aspektima studiranja drukčija od iskustava ranijih generacija studenata.

Predmet istraživanja je društveni profil suvremene generacije studenata u Hrvatskoj u razdoblju pripreme zemlje za pridruživanje Europskoj uniji i na početku implementacije Bolonjske deklaracije u hrvatski visokoškolski sustav⁴. Stoga je kao *glavni cilj istraživanja* određeno ustanovljavanje i analiza resursa kojima raspoložu studenti kao omladinska i buduća društvena elita te stupnja i značajki njihove pripremljenosti za integraciju u suvremeno hrvatsko društvo i europsko okruženje. U skladu s tim su postavljeni sljedeći *posebni ciljevi istraživanja*: 1) ustanoviti, opisati i analizirati socijalni status, vrijednosti, stavove i obrasce ponašanja studenata; 2) ustanoviti, opisati i analizirati povezanost ispitivanih dimenzija sa socijalnim obilježjima studenata; 3) ustanoviti, opisati i analizirati promjene koje su u promatranim dimenzijama nastale u populaciji studenata tijekom tranzicijskog i konsolidacijskog razdoblja. Navedeni su ciljevi istraživanja implementirani u sve dionice ovoga istraživanja. U njima su elaborirani odgovarajući teorijski pristupi odabranim istraživačkim temama i problemima te razrađeni tome primjereni, odnosno specifični ciljevi istraživanja.

Instrument za prikupljanje empirijskih podataka konstruiran je kao *strukturirani upitnik* s pitanjima zatvorenog tipa u obliku nominalnih i intervalnih skala uz samo nekoliko pitanja otvorenoga tipa. Upitnik je obuhvatio veliki broj indikatora koji su operacionalizirani kroz setove varijabli kojima su ispitana:

1. sociodemografska, sociostrukturalna i sociokulturalna obilježja studenata;
2. ponašanje studenata u različitim područjima svakodnevnoga života;
3. stavovi studenata o različitim društvenim pojavama i procesima;
4. vrijednosti i vrijednosne orijentacije povezane s promatranim područjima i dimenzijama svakodnevnoga života studenata.

Uzorak studenata obuhvatio je ukupno 2.000 redovnih studenata i bio je konstruiran po dvije stratifikacijske dimenzije: sveučilištu⁵ i području znanosti. Na osnovi sveučilišta ispitanici su podijeljeni u sedam skupina (sveučilišta u Dubrovniku, Osijeku, Puli, Rijeci, Splitu, Zadru i Zagrebu). Na osnovi područja znanosti studenti su razvrstani u sedam kategorija: biotehničke (studiji šumarstva, poljoprivrede i prehrambene tehnologije), prirodne (dominantno studiji matematike te biologije, kemije, fizike i zemljopisa), tehničke (studiji građevine, elektrotehnike, strojarstva,

⁴ Kasniji će događaji pokazati da je vrijeme u kojem je terensko prikupljanje podataka realizirano koincidiralo, mimo namjera istraživača, s početkom gospodarske krize u Europi i Hrvatskoj (u kojoj traje već sedmu godinu). Zbog toga je prvobitno formuliranom predmetu istraživanja uputno dodati da su društveni profil i resursi studentske populacije istraživani i u kontekstu početnog stadija višegodišnje gospodarske recesije i društvene krize u Hrvatskoj. To implicira da se neki trendovi mogu pojaviti i otuda trebaju interpretirati kao studentska reakcija na novonastale nepovoljne gospodarske i društvene okolnosti.

⁵ Anketiranjem su obuhvaćeni samo sveučilišni studenti jer oni čine izrazitu većinu studenata u Hrvatskoj i zato što sveučilišta, za razliku od veleučilišta, nude znatno veći broj različitih studijskih programa, odnosno cjelokupni raspob područja znanosti.

prometa i pomorstva), društvene (dominantno studiji ekonomije i prava te kineziologije, pedagogije, psihologije i turističkog menadžmenta) i humanističke znanosti (dominantno studiji stranih jezika te filozofije i povijesti), umjetnost (muzičke i umjetničke akademije) te biomedicina i zdravstvo (dominantno studij medicine te veterine). Uzorak ispitanika je reprezentativan jer je određen sukladno broju studenata po sveučilištima i područjima znanosti. Tako koncipiran uzorak sveučilišnih studenata činili su samo oni koji su studirali po bolonjskim pravilima pri čemu je obuhvaćeno prvih pet generacija studenata koji su studirali po tim pravilima. Stoga su prvu generaciju (peta studijska godina) činili studenti upisani 2005./2006. akademske godine, a petu generaciju oni koji su studij upisali 2009./2010. akademske godine. Prikupljanje podataka provedeno je od travnja do lipnja 2010. godine.

Kakva je bila struktura uzorka hrvatskih studenata 2010. godine prikazano je u tablici 1.

Tablica 1: Struktura uzorka hrvatskih studenata

Obilježja studenata	%	Obilježja studenata	%
<i>Sveučilište</i>		<i>Vrsta / tip završene srednje škole</i>	
Dubrovnik, Pula, Zadar	6,4	Gimnazija	68,7
Osijek	11,2	Srednja stručna škola	31,3
Rijeka	11,9	<i>Spol</i>	
Split	11,4	Ženski	54,9
Zagreb	59,1	Muški	45,1
<i>Područje znanosti</i>		<i>Stalno mjesto boravka / domicil</i>	
Biomedicina i zdravstvo	7,0	Selo	16,3
Biotehničke znanosti	6,3	Mali grad	30,4
Društvene znanosti	38,7	Regionalni centar / veliki grad	25,0
Humanističke znan. i umjetnost	14,5	Zagreb	28,3
Prirodne znanosti	6,3	<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	
Tehničke znanosti	27,4	(Ne)završena osnovna škola	3,3
<i>Godina studija</i>		Trogodišnja stručna škola	16,7
Prva	31,5	Četverogodišnja srednja škola	29,0
Druga	25,8	VŠS, VSS i više	51,0
Treća	18,1	<i>Stupanj obrazovanja majke</i>	
Četvrta i peta	24,7	(Ne)završena osnovna škola	4,2
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>		Trogodišnja stručna škola	10,0
Dovoljan i dobar	42,3	Četverogodišnja srednja škola	38,9
Vrlo dobar	44,1	VŠS, VSS i više	46,9
Odličan	13,6	<i>Religijska samoidentifikacija</i>	
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>		Religiozni	57,4
Dovoljan i dobar	6,8	Neodlučni	24,3
Vrlo dobar	43,0	Nereligiozni	18,3
Odličan	50,3		

Prikazanu strukturu uzorka studenata nije nužno detaljnije komentirati jer će u kasnijoj analizi socijalnog statusa studenata biti riječi o međuočnosu relevantnih socijalnih obilježja ispitanika. Stoga je ovdje dostatno dati tek grubu skicu socijalne slike ispitanih studenata koja može poslužiti kao orijentir u razumijevanju istraživačkih rezultata koji slijede u narednim dionicama istraživanja. Pritom je važno napomenuti da se navedena obilježja ujedno koriste u analizama diferenciranja studenata u pogledu razmatranih dimenzija njihova ukupnog društvenog profila i resursa.

Najkraće se može reći da među anketiranom studentskom populacijom većinu čine ispitanici koji su odrasli i žive u urbanim sredinama (osobito onim većim), bivši gimnazijalci koji su bili odlični učenici, oni koji studiraju na Sveučilištu u Zagrebu, ženskoga su roda, porijeklom od očeva koji imaju neki stupanj akademskog obrazovanja te oni koji se deklariraju kao religiozni. S druge strane, najmanje je studenata koji dolaze iz ruralnih sredina i obitelji gdje je otac bez kvalifikacija, vrlo ih je malo koji su završili trogodišnju strukovnu školu i onih koji su srednjoškolsko obrazovanje okončali dobrim uspjehom, manje od petine ih se deklarira kao nereligiozni⁶, a muškaraca je gotovo 10% manje nego žena. Gledano po područjima znanosti, najzastupljeniji su studenti društvenih i tehničkih znanosti, a najmanje ima onih koji pohađaju studije umjetnosti. Najviše ima bruceša, a najmanje studenata pete godine pri čemu je utvrđeno da je prosječna dob ispitanika 21,04 godine. Uočljivo je također da najviše studenata postiže prosječno vrlo dobar uspjeh na studiju, a najmanje odličan. Na koncu, nešto malo manje od polovice ispitanika potječe iz obitelji gdje i majka ima neki stupanj akademskog obrazovanja pri čemu je vidljivo da su i majke bez kvalifikacija minimalno zastupljene. Već ovako šturo ocrtan socijalni profil sveučilišnih studenata pokazuje da su oni u usporedbi s prosječnom hrvatskom mladom generacijom (Ilišin, 2007b: 23) privilegiranog socijalnog porijekla i položaja na osnovi čega ih, uz činjenicu da su uključeni u proces stjecanja akademskog obrazovanja, prepoznajemo kao omladinsku elitu.

Obrada podataka obavljena je na uzorku od 2.000 studenata, a obuhvatila je univarijatne, bivarijatne i multivarijatne analize i postupke. Uz to, na većini poka-

⁶ Ovdje treba napomenuti da je 2004. godine među studentima bilo 71% onih koji su se izjasnili kao religiozni i 11% onih koji su se smatrali nereligioznima. To ukazuje na opadanje religioznosti među studentskom populacijom što je intrigantno jer se radi o generacijama koje su pohađale školski vjeronauk. Usput se može skrenuti pozornost i na podatke o prosječnom uspjehu ispitanika u srednjoj školi i na studiju. Njihova usporedba ukazuje na svojevrsnu inflaciju odličnih učenika u srednjim školama jer je svaki drugi završeni srednjoškolac koji je upisao studij imao najviše ocjene, dok na studiju odličan uspjeh postiže tek svaki sedmi student. No, s druge strane, pokazuje se da pad s prosječne ocjene od 4,43 u srednjoj školi na 3,67 na studiju nije tako drastičan što svjedoči o postojanom trudu i uspjehu u učenju onih mladih koji redovito studiraju.

zatelja obavljena je i komparativna analiza na razini postotaka odgovora kojom su se nastojale detektirati promjene u obrascima ponašanja, stavovima i vrijednostima studenata. Ta se usporedna analiza zasniva na ekstrahiranim podacima iz dva istraživanja mladih koja je Institut za društvena istraživanja realizirao prethodnih godina. Konkretno, 1999. godine je na uzorku od 1.700 mladih u dobi od 15 do 29 godina iz cijele Hrvatske provedeno istraživanje *Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene u Hrvatskoj* u kojem je poduzorak studenata obuhvatio 367 ispitanika, a 2004. godine je na identično konstruiranom uzorku od 2.000 mladih provedeno istraživanje *Mladi i europski integracijski procesi* iz kojeg je deriviran poduzorak studenata od 481 ispitanika.

Literatura

- Altabach, P. G. (1989). Perspectives on Student Political Activism. *Comparative Education*, 25(1): 97-110.
- Bradley, H. (1997). *Fractured Identities: Chaning Patterns of Inequality*. Cambridge: Polity Press.
- Brake, M. (1984). *Sociologija mladinske kulture i mladinskih subkultur*. Ljubljana: KRT.
- Braungart, R.; Braungart, M. – eds. (1989). *Research in Political Sociology*. JAI Press.
- Brown, B.; Larson, R.; Saraswathi, T. S. – ur. (2002). *The World's youth: adolescence in eight regions of the globe*. New York: Cambridge University Press.
- Bouillet, D. (2008). Slobodno vrijeme zagrebačkih studenata: prilika za hedonizam ili samostvarenje. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 341-367.
- Bouillet, D.; Gvozdanović, A. (2008). (Ne)uspješno studiranje: osobni izbor ili posljedica hrvatskoga sustava visokoga školstva. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 241-264.
- Cavalli, A.; Galland, O. (1995): *Youth in Europe*. London: Pinter.
- Coleman, J. S. (1974). *Youth: Transition to Adulthood*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Cote, J. E. (2002). The role of identity capital in the transition to adulthood: the individualization thesis examined. *Journal of Youth Studies*, 5(2): 117-134.
- Cote, J.; Bynner, J. M. (2008). Changes in the transition to adulthood in the UK and Canada: the role of structure and agency in emerging adulthood. *Journal of Youth Studies*, 11(3): 251-268.
- Čulig, B.; Klasnić, K.; Jakšić, J.; Lucić, D.; Putar-Novoselec, M. (2013). *Znanje (ni)je roba. Empirijska analiza jednog studentskog prosvjeda*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo.
- Du Bois-Reymond, M. (1998). 'I don't want to commit myself yet': Young people's life concepts. *Journal of Youth Studies*, 1(1): 63-79.
- Eisenstadt, S. N. (1964). *From Generation to Generation*. New York: Free Press of Glencoe.
- Erikson, E. H. (1965). *The challenge of youth*. New York: Anchor Books.
- Flacks, R. (1971). *Youth and Social Change*. Chicago: Markham.

- France, A. (2007). *Understanding Youth in Late Modernity*. Maidenhead: McGraw Hill Open University Press.
- Furlong, A. – ed. (2009). *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*. London / New York: Routledge.
- Furlong, A.; Cartmel, F. (1997). *Young People and Social Change*. Buckingham: Open University Press.
- Furlong, A.; Guidikova, I. – eds. (2001). *Transitions of Youth Citizenship in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Griffin, C. (1993). *Representations of Youth: The Study of the Youth and Adolescence in Britain and America*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, S.; Jefferson, T. – eds. (1976). *Resistance through rituals*. London: Hutchinson University Library.
- Hebdiđ, D. (1980). *Potkultura: značenje stila*. Beograd: Rad.
- Ilišin, V. (1999). *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- Ilišin, V. – ur. (2005). *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V. (2007a). Društveni status, problemi i budućnost mladih, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 39-83.
- Ilišin, V. (2007b). Mladi u suvremenom hrvatskom društvu, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 13-37.
- Ilišin, V. (2008a). Skica za sociološki portret zagrebačkih studenata: uvod u istraživanje hrvatskih studenata danas. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 221-240.
- Ilišin, V. (2008b). Zagrebački studenti o demokraciji i političkom aktivizmu mladih. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 311-340.
- Ilišin, V.; Bouillet, D.; Gvozdanović, A.; Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize / Youth in the Time of Crisis*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu/Friedrich Ebert Stiftung.
- Ilišin, V.; Potočnik, D. (2008). Profesionalne i životne aspiracije studenata Zagrebačkog sveučilišta. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 285-309.
- Ilišin, V.; Radin, F. – ur. (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V.; Radin, F. – ur. (2007). *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ingelhart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Keniston, K. (1969). The Sources of Student Dissent, u: Anderson, W. (ed): *The Age of Protest*. Pacific Palisades: Goodyear Publishing Company, 63-78.
- Kipke, M. – ur. (1999). *Risks and opportunities: Synthesis of studies on adolescence*. Washington DC: National Academy Press.
- Kovatcheva, S. (2001). Flexibilisation of youth transition in Central and Eastern Europe. *Young* 9(1): 41-60.
- Lavrič, M. – ed. (2011). *Youth 2010. The social profile of young people in Slovenia*. Ljubljana / Maribor: Ministry of Education and Sports / Aristej.

- Lipset, M. S. (1993). *Rebellion in the university*. New Brunswick/New Jersey: Transaction Publishers.
- Magdalenić, I. – ur. (1991). *Društveni profil zagrebačkih studenata krajem osamdesetih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Mannheim, K. (1980). *Eseji o sociologiji kulture*. Zagreb: Stvarnost.
- Miles, S. (1998). *Consumerism as a way of life*. London: Sage.
- Miles, S. (2000). *Youth Lifestyles in a Changing World*. Buckingham: Open University Press.
- Moren, E. (1979). *Duh vremena (II)*. Beograd: BIGZ.
- Mortimer, R.; Larson, R. – ur. (2002). *The changing adolescent experience: societal trends and the transition to adulthood*. New York: Cambridge University Press.
- Musgrove, F. (1965). *Youth and the Social Order*. Bloomington&London: Indiana University Press.
- Pais, J. M. (2000). Transitions and youth cultures: forms and performances. *International Social Science Journal*, 52(164): 219-233.
- Parsons, T. (1972). Age nad Sex in the Social Structure of the United States, u: Manning, P. K.; Truzzi, M. - ur. (1972): *Youth and Sociology*. New Jersey: Prentice Hall, 136-147.
- Potočnik, D. (2008). Izbor studija: motivacijska struktura upisa i očekivani uspjeh u pronalasku željenog posla. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 265-284.
- Roberts, K. (2003). Change and continuity in youth transitions in Eastern Europe: Lessons for Western sociology. *The Sociological Review*, 51(4): 484-499.
- Roche, J.; Tucker, S. – ur. (1997). *Youth in Society: Contemporary Theory, Policy and Practice*. London: Sage Publications.
- Ruddick, S. (2003). The Politics of Aging: Globalization and Restructuring of Youth and Childhood. *Antipode*, 35(2): 335-364.
- Schizzerotto, A.; Gasperoni, G. – ur. (2001). *Study on the State of Young People and Youth Policy in Europe*. Milano: IARD.
- Tomanović, S.; Stanojević, D.; Jarić, I.; Mojić, D.; Dragišić Labaš, S.; Ljubičić, M.; Živadinović, I. (2012). *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa / Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Tomusk, V. (2000). Reproduction of the „state nobility“ in East Europe: past patterns and new practicies. *British Journal of Sociology and Education*, 21(3): 269-282.
- Ule, M. (1988). *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Ule, M. – ur. (1996). *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino.
- Ule, M.; Renar, T.; Mencin Čeplak, M.; Tivadar, B. (2000). *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino / Šentilj: Založba Aristej.
- Walther, A. (2006). Regimes of Youth Transitions. Chise, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts. *Young*, 14(2): 119-141.
- Wallace, C.; Kovatcheva, S. (1998). *The Construction and deconstruction of youth in East and West Europe*. Chippenham: Rowe.
- Wyn, J. (2011). The sociology of Youth. A reflection on its the field and future directions. *Youth Studies Australia*, 30(3): 34-39.
- Wyn, J.; Dwyer, P. (1999). New directions in research on youth in transition. *Journal of Youth Studies*, 2(1): 5-21.

- Wyn, J.; White, R. (1997). *Rethinking Youth*. London: Sage.
- Young People in Changing Societies (2000). *Regional Monitoring Reports* No. 7. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

NEKI ASPEKTI OBITELJSKOG ŽIVOTA STUDENATA

1. Uvod

Dobro je poznato da obitelj ima nezamjenjivu ulogu u postizanju zdravog psihosocijalnog razvoja svake osobe. Obitelj predstavlja temeljnu društvenu strukturu koja ispunjava psihičke, socijalne i fizičke potrebe pojedinca te ima značajan utjecaj na prilagodbu svojih članova široj zajednici (Parish, Nunn, 2001). Obitelj je, kako navodi Wagner Jakob (2008: 126), „kompleksan sustav u kojem se isprepliću različite veze i zakonitosti a opet je svaka obitelj jedinstvena za sebe. To je zajednica na koju se čovjek još iz pradavnih vremena odlučuje iz niza subjektivnih i objektivnih razloga. Pojedinaac je dio obitelji, velikim dijelom njezin rezultat a opet istovremeno odgovoran za njezino održavanje.“

Unatoč važnosti i nezamjenjivosti obiteljskog udruživanja za uravnotežen rast i razvoj svakog pojedinca, statistički pokazatelji i sociološka istraživanja posljednjih desetljeća upućuju na znatno mijenjanje obiteljske strukture, poglavito u razvijenim društvima (Švab, 2010). Radi se o krupnim promjenama koje se događaju u strukturi i funkcijama moderne obitelji, što se osobito očituje u smanjivanju brojnosti članova obiteljske zajednice, rastu stopa razvoda brakova i pluralizaciji obiteljskih oblika (Šučur, 2011). Na djelu je, kako ističe Puljiz (2005), deinstitutionalizacija braka. Ona se, s jedne strane, očituje u smanjenju poželjnosti (atraktivnosti) braka kao oblika zajedničkog života muškarca i žene i s druge strane, u promjenama pravnih normi koje doprinose labavljenju bračnih veza (liberalizacija razvoda, izjednačavanje bračnih i izvanbračnih zajednica, kao i statusa djece rođene u tim zajednicama). U tom smislu, Švab (2010) navodi da obitelj, utemeljena na zakonskoj vezi dviju osoba suprotnoga spola s djecom nije jedini, nego samo jedan od mogućih obiteljskih oblika, dok Lifbroer (2009) upućuje na brojne nepovoljne posljedice smanjivanja brojnosti članova obitelji, posebice u pogledu smanjenog fertiliteta te nerazmjera između željenog i dosegnutog broja novorođene djece u europskim društvima. Roberts i suradnici (2009) naglašavaju da više ne postoji jednostavan normativni model obitelji koji podrazumijeva dugoročnu vezu muškaraca-hranitelja obitelji i žena-kućanica i odgojiteljica. Nasuprot tome, sve je više djece i mladih koji žive u rekonponiranim obiteljima ili s jednim roditeljem. Kad obiteljska zajednica postoji, u pravilu se temelji na ravnopravnom rodnom statusu muškaraca i žena, sa sve manjom ekonomskom ovisnošću žena o muškarcima i sa sve izraženijom od-

nosnom komponentom koja se temelji na različitim oblicima ljubavi i privrženosti (Roberts i sur., 2009). Stoga, za razliku od vremena moderne kada su svi oblici obitelji i braka koji se nisu uklapali u klasičnu formu (otac-hranitelj, majka–domaćica, dvoje djece) smatrani atipičnim ili devijantnim, u dobu postmoderne u razvijenim zemljama Zapada dolazi do promjena u strukturi, organizaciji, ulogama i funkcijama cijele obitelji i njenih članova (Orešković, Budak, 1995; Ule, Kuhar, 2003).

Sociolozi identificiraju četiri činitelja koji su, s obzirom na promjene u društvenom položaju žena, utjecali na strukturu obitelji: 1) opadanje važnosti konvencionalnih institucija ekonomske sigurnosti, što žene potiče na potragu za financijskom samostalnošću; 2) nove mogućnosti koje su žene učinile manje ovisnima o susjedstvu (lokalnoj zajednici) i usmjerile ih prema većoj osobnoj autonomiji i tržišnoj potrošnji; 3) sve veće ostvarivanje identiteta i postignuća žena izvan kuće u tradicionalnim područjima muške zaposlenosti, te 4) obrazovanje žena i njihove aspiracije za postizanjem karijere koja im omogućuje mjesto na tržištu rada, posebno zbog feminizacije obrazovanja nakon osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća (Puljiz, 2005: 326).

U Hrvatskoj se zamjećuje sličan trend promjena u strukturi obitelji kao i u razvijenim zemljama, iako su one znatno manje izražene. Ipak, Gelo, Akrap i Čipin (2005) su utvrdili da su u Hrvatskoj prirodna depopulacija, demografsko starenje i niz drugih nepovoljnih demografskih promjena u punom zamahu, te da ti činitelji u interakciji djeluju na promjene u obiteljskim strukturama. Među indikatorima koji upozoravaju na trend transformacije obiteljske strukture u hrvatskom društvu osobito se ističu opadajuća stopa fertiliteta, sve manje sklopljenih brakova, povećanje životne dobi prilikom sklapanja braka, kasnije rođenje prvog djeteta, sve veći broj jednoroditeljskih obitelji i slično (Puljiz, Zrinščak, 2002).

Bez obzira na sve promjene koje su se zbile u strukturi obitelji, ona je u Hrvatskoj još uvijek temeljna reproduktivna jedinica i u tom pogledu u društvu ima središnje značenje. Jer, činjenica prema kojoj se u braku u Hrvatskoj rađa više od 90% djece, nedvojbeno stavlja obitelj u središte sadašnjih i budućih demografskih kretanja. Okolnost prema kojoj se mladi, u nastojanju da ostvare željenu socijalnu promociju, prije svega pouzdaju u obiteljske resurse (Ilišin, 2008) dodatno ukazuje na utjecaj tranzicije obiteljskih prilika i oblika na ovu društvenu skupinu. Poznato je, naime, da obitelj može predstavljati poticajnu okolinu, pružati potporu i biti utočište mladima, ali isto tako može imati sva suprotna obilježja (Wagner Jakob, 2008). Sukladno tome, očuvanje obiteljskih vrijednosti i snaga svakako je bitan čimbenik u podupiranju procesa odrastanja mladih. U tom je pogledu potrebno spomenuti tri važne značajke postmodernih obitelji: indiferentnost mladih spram identiteta obitelji, nestabilnost bračne zajednice koja je popraćena rapidnim povećanjem stope razvoda brakova te liberalizaciju društvenog statusa žena zbog koje nuklearne obitelji sve manje bivaju „utočišta“ svojih članova (Bouillet, 2006). U usporedbi s obiteljima

iz ranijih razdoblja, postmoderne obitelji imaju manji broj članova, manje su ovisne o krvnoj vezi, članovi obitelji češće komuniciraju posredstvom elektroničkih uređaja te sudjeluju u brojnim promjenjivim psihičkim, simboličkim i socijalnim kontekstima, izloženi su zahtjevima za iznošenjem i procesuiranjem sažetih informacija, mogu birati u kojim će aspektima zajednice sudjelovati, imaju visoku razinu privatnosti i izbora, razvijaju različite identitete radi međusobno nepovezanih i promjenjivih obveznih ili dobrovoljnih socijalnih uloga, a sve to zbiva se u pluralističkom okruženju s relativnim vrijednostima i nelinearnom simboličnom interpretacijom stvarnosti (Zeitlin i sur., 1995).

Opisana obilježja suvremenih obitelji zasigurno imaju svoj odraz u vrijednosnom sustavu hrvatskih studenata, budući da se studenti, „kao najviše kritički orijentiran dio određene generacije, mogu promatrati kao avangarda mladih koja promovira nove trendove na svim društvenim područjima“ (Ilišin, 2008: 227), uključujući i obiteljski život. S time u vezi, jednim novijim istraživanjem provedenim na uzorku 262 studenta Sveučilišta u Puli (Bušelić, 2010) utvrđeno je da većina studenata živi u četveročlanim obiteljima, s oba roditelja. Studenti u pravilu žele jednog dana osnovati bračnu zajednicu (uglavnom između svoje 25. i 30. godine) te imati dvoje djece. Zanimljivo je da su studentice iskazale visoku razinu spremnosti prihvatanja prezimena budućih supruga. U slučaju trudnoće, velika većina studentica zadržala bi dijete bez obzira na spremnost drugog roditelja na sudjelovanje u njegovom odgoju. Istodobno, studenti bi trudne studentice podržali u odluci o rađanju začetog djeteta i s majkom osnovali bračnu zajednicu. Ne iznenađuje stoga podatak prema kojem većina ispitanika smatra da obitelj nije staromodna institucija te da obiteljske prepirke oko kućanskih obveza nisu dostatan razlog za razvod braka. Zanimljivo je da je malo studenata iskazalo stav prema kojem bi karijera i posao bili važniji od osnivanja obitelji i obiteljskog života.

Do sličnih rezultata došli su i drugi istraživači. Primjerice, na uzorku 400 studenata Sveučilišta u Connecticut-u utvrđeno je da stavovi studenata i očekivanja od braka ukazuju na podržavanje tradicionalnih obiteljskih oblika sa suvremenim stavovima o rodnoj ravnopravnosti i potrebi zajedničkog života prije braka (Strong, 2001). Roberts i suradnici (2009) svojim su istraživanjem utvrdili da obiteljske strukture u bivšim državama Sovjetskog Saveza još uvijek nisu snažno obuhvaćene procesom postmodernizacije iako su zamijećeni trendovi usporavanja osnivanja novih brakova. Istraživači su ipak zaključili da je sve više osoba koje su u 30-im godinama još uvijek samci, a ukazali su i na trend smanjivanja broja rođene djece te rasta broja razvedenih brakova među mladima.

Parish i Nunn (2001) su istraživanjem provedenom na uzorku 363 studenata potvrdili da samospoznaja studenata znatno ovisi o načinima na koje doživljavaju svoje obitelji. Ako obitelj doživljavaju na pozitivan način, pozitivno valoriziraju i sami sebe te ističu prednosti sudjelovanja u obiteljskom životu. S druge strane,

negativna iskustva koja pridonose negativnom doživljaju vlastite obitelji, značajno su povezana s nepovoljnijim odnosom studenata prema sebi samima, kao i prema vlastitim sposobnostima.

Bjelodano je da se procesi koji oblikuju članove obitelji (poglavito mlade) daju sažeti u dva kruga uzajamnih uvjetovanja i povezanosti, čija je točka presjeka upravo pojedinac (u našem slučaju student). To je krug utjecaja koji polazi od društva i njegove strukture prenoseći preko obitelji svoje zahtjeve na pojedinca, i drugi krug, koji polazi od težnji, motivacija i potreba pojedinca oblikovanih u obitelji, a svoje praktično ostvarenje ili neostvarenje doživljavaju kroz sudjelovanje pojedinca u društvu, odnosno njegovim različitim segmentima. Kada su u pitanju studenti, jasno je da će oni svoja obiteljska iskustva, stremljenja i nadanja istodobno usklađivati s nadama i očekivanjima u profesionalnom životu. Upravo zbog tog razloga potrebno je istraživanja odnosa studenata prema obitelji i obiteljskim vrijednostima staviti u odnos s mogućnostima usklađivanja profesionalnih i obiteljskih obveza. Radi se o neizostavnom sadržaju svih suvremenih obiteljskih politika, uglavnom putem ostvarivanja prava na porodne i roditeljske dopuste, omogućavanja kraćeg radnog vremena osobama koje skrbe o nemoćnoj djeci, fleksibilnosti radnog vremena i otvaranja različitih servisa za skrb o djeci (Žakelj, Švab, 2009). Imamo li u vidu da radno okruženje danas obilježavaju hiperkompetitivno tržište, intenzivne tehnološke promjene i globalizacija (Miljković Krečar, 2010), pitanje usklađivanja obiteljskog i profesionalnog života mladih osoba postaje još izazovnije i složenije. Pritom je osobito važno postići uravnoteženu participaciju muškaraca i žena na tržištu rada i u obiteljskom životu, budući da je istraživanjima utvrđeno da žene doživljavaju veći sukob radne i obiteljske uloge, što je osobito izraženo u ometanju ženinog posla zbog obveza u obitelji (Čudina-Obradović, Obradović, 2003; Ule, Kuhar, 2003). Zaposlene žene/majke nalaze se u dvostrukom procijepu jer prema društvenim očekivanjima moraju osjećati i pokazivati jednaku radnu zaokupljenost kao i muškarci, a istodobno u obiteljsko okruženje moraju ulagati više energije i vremena nego muškarci.

U tom svjetlu, namjera ovoga rada jest steći uvid u obiteljske prilike hrvatskih studenata i njihov odnos spram nekih aspekata obitelji i obiteljskog života, s ciljem predviđanja kontura obiteljskih okolnosti u kojima će stasati buduće generacije hrvatskog društva, osobito one koje se odnose na obitelji visoko obrazovanih mladih osoba. Pri tome se kreće od dvije hipoteze. Prvom hipotezom pretpostavljamo da je obitelj i dalje iznimno važna društvena struktura u kojoj hrvatski studenti primjereno zadovoljavaju svoje potrebe. Drugom hipotezom pretpostavljamo da se u proteklom desetljeću u hrvatskom društvu značajno promijenio odnos studenata prema obitelji i obiteljskim vrijednostima, što je vezano uz brojna socijalna obilježja studenata.

Opća svrha istraživanja čiji su rezultati prikazani u ovom radu odnosi se na pružanje relevantnih informacija za kreiranje obiteljske politike koja će podržati mlade

osobe u osnivanju vlastitih obitelji, imajući u vidu da se radi o budućoj društvenoj eliti i nositeljima razvoja našega društva koji obiteljske i profesionalne aspiracije bez društvene potpore vjerojatno neće uspješno uskladiti.

Metodološka objašnjenja

Ova analiza se temelji na dijelu upitnika kojim su ispitane obiteljske prilike studenata, odnosno struktura obitelji i zadovoljstvo obiteljskim odnosima. Također je analiziran i socijalizacijski utjecaj obitelji u odnosu na druge socijalizacijske agense, kao i odnos studenta prema nekim aspektima obiteljskih vrijednosti i obiteljskog života, poput odnosa studenata prema obiteljskim obvezama, stupnja poželjnosti mirnog života u krugu obitelji, stupnja interesa za obitelj, brak i djecu, stavova prema životu u izvanbračnoj zajednici, pravu homoseksualaca na posvajanje djece, rađanju izvanbračne djece i razvodu braka te odnosa studenata prema pobačaju.

Uvijek su, kada je to bilo moguće, podaci dobiveni anketiranjem studenata 2010. godine uspoređivani s podacima dobivenima ranijim istraživanjima mladih (1999. i 2004. godine), na subuzorku studenata obuhvaćenim tadašnjim istraživanjima.

Sve analize obuhvaćaju deskriptivnu razinu, a odnosi među subuzorcima studenata s obzirom na godinu istraživanja provjeravani su χ^2 testom. Istim testom na podacima za 2010. godinu provjeravan je odnos socijalnih obilježja studenata prema razini njihovog zadovoljstva obiteljskim odnosima, doživljaju obiteljskih obveza te mišljenja o pobačaju. Odnos socijalnih obilježja studenata i procjene važnosti pojedinih socijalizacijskih agensa provjeravan je linearnom regresijskom analizom. Radi se o često korištenoj metodi u društvenim znanostima kojom se opisuje ovisnost jedne varijable o jednoj ili više drugih varijabli. U ovom su istraživanju kao zavisne (kriterijske) varijable, čije se varijacije objašnjavaju pomoću varijacija drugih varijabli, tretirani pojedini socijalizacijski agensi, a kao nezavisne (prediktorske) varijable kojima se objašnjavaju varijacije zavisne varijable tretiraju se socijalna obilježja studenata. Za svaku kriterijsku varijablu izvršena je posebna regresijska analiza.

Budući da su u pojedine analize uključena različita socijalna obilježja studenata, ona su navedena prije svake analize.

2. Struktura obitelji studenata

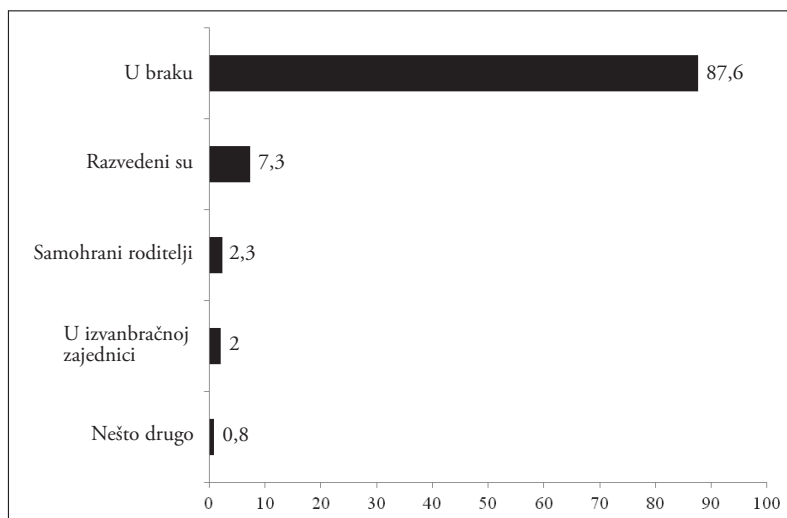
Kao što je ranije prikazano, među znanstvenicima postoji slaganje u stavu da tradicionalni modeli braka i obitelji, uspostavljeni u građanskom društvu, posljednjih desetljeća gube na važnosti, osobito kod mlađe populacije (Tomić-Koludro-

vić, 2002; Ule, Kuhar, 2003). Tako, primjerice, Valković (1999: 295) navodi da su problemi braka i obitelji danas veliki i teški, citirajući mišljenja mnogih autora koji ukazuju kako je „tradicionalnom braku i na njemu utemeljenoj obitelji odzvonilo u civilizaciji u koju smo ušli.“ Pritom se, prema stavovima citiranog autora, povijest kulture, etnologija, sociologija i politika često natječu u tome tko će više pridonijeti stvaranju javnog mišljenja o tom nestajanju ili o novim oblicima braka i obitelji. Ipak, obitelji su još uvijek važna društvena struktura koja znatno pridonosi socijalnom i ekonomskom razvoju zajednice (Bušelić, 2010).

S time u vezi, zanimalo nas je kakva je struktura obitelji u kojima žive hrvatski studenti, odnosno u kojoj se mjeri ranije opisani trendovi destabilizacije obiteljskih oblika prepoznaju u tom segmentu populacije mladih. Utvrđeno je da je brak sklopilo tek 6,3% studenata, dok su ostali (93,7%) još uvijek u obiteljskoj zajednici s roditeljima. Tijekom studija s roditeljima živi 41,5% studenata, a ostali su podstarnari (28,2%), žive u studentskom domu (20%), s bračnim drugom (6,3%) ili na neki drugi način (4%).

Zastupljenost pojedinih oblika zajednica u kojima žive roditelji studenata prikazana je u grafikonu 1.

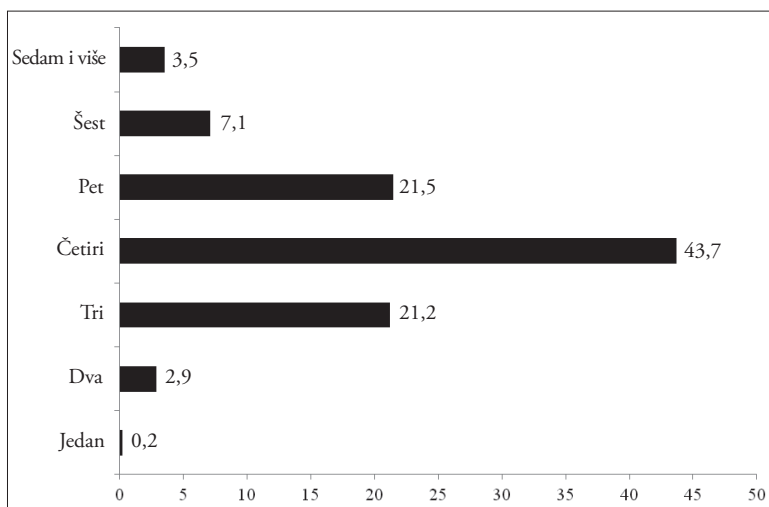
Grafikon 1: Tip zajednice u kojoj žive roditelji studenata (%)

Iz podataka prikazanih u grafikonu 1 proizlazi da čak 89% studenata živi u zajednici s oba roditelja, dok u zajednici sa samo jednim roditeljem živi njih 10,4%. Stoga ne iznenađuje podatak da u četveročlanim obiteljima živi 43,7% ukupnog uzorka hrvatskih studenata, dok nešto više od petine (21,5%) živi u tročlanim obiteljima (grafikon 2). Zanimljivo je, međutim, da trećina studenata (32,1%) živi u

obiteljima s pet i više članova, dok je takvih obitelji u ukupnoj populaciji Hrvatske bitno manje¹.

Grafikon 2: Broj članova kućanstava studenata (%)

Zajednički život oba roditelja studenata statistički je značajno povezan s religioznošću i rezidencijalnim statusom obitelji studenata. Pritom roditelji religioznih ispitanika, sa stalnim mjestom boravka u ruralnim krajevima, češće žive zajedno (tablica 1).

Tablica 1: Struktura roditeljske obitelji s obzirom na socijalna obilježja studenata

Obilježja studenata	Život s oba roditelja	Život s jednim roditeljem
<i>Religijska samoidentifikacija</i>	$\chi^2 = 18,52; p = .000$	
Religiozni	92,2	7,8
Neodlučni	86,0	14,0
Nereligiozni	86,5	13,5
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 16,56; p = .001$	
Selo	95,7	4,3
Mali grad	89,3	10,7
Veliki grad	88,5	11,5
Zagreb	87,3	12,5
UKUPNO	89,6	10,4

¹ Prema podacima Državnog zavoda za statistiku u ukupnoj populaciji 2001. godine u Hrvatskoj je bilo 16%, a 2011. godine 13,7% kućanstava s 5 i više članova.

Trećina studenata (31,1%) jako je zadovoljna odnosima među članovima svoje obitelji, a prilično zadovoljnih je 43,9%. S druge su strane jako nezadovoljni (3,5%) i prilično nezadovoljni (6,8%) studenti, dok je neodlučnih (indiferentnih) 14,6%. Uočljivo je, dakle, da je više od dvije trećine ispitanika zadovoljno obiteljskim odnosima, a svaki deseti je tim aspektom obiteljskog života nezadovoljan.

Nakon prethodnih uvida provjeravamo odnos obiteljskih prilika studenata i nekih njihovih socijalnih obilježja sa zadovoljstvom međuljudskim obiteljskim odnosima. Od socijalnih obilježja studenata (spol, dob, rezidencijalni status, stupanj obrazovanja oca i majke, provencijencija oca i majke, područje i mjesto studiranja, odnos prema religiji) sa zadovoljstvom obiteljskim odnosima statistički su značajno povezani odnos studenata prema religiji i stupanj obrazovanja majki. Što se, pak, zadovoljstva obiteljskim odnosima i obiteljskih prilika tiče, na razinu zadovoljstva statistički značajno utječu visina mjesečnih prihoda obitelji i tip zajednice u kojoj žive roditelji studenata, dok zadovoljstvo nije značajno povezano s brojem članova obitelji. O kakvim je međuodnosima riječ, prikazano je u tablici 2.

Tablica 2: (Ne)zadovoljstvo obiteljskim odnosima s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Nezadovoljni	Neodlučni	Zadovoljni
<i>Religijska samoidentifikacija</i>	$\chi^2 = 33,83; p = .000$		
Religiozni	9,2	11,5	79,3
Neodlučni	10,6	21,3	68,1
Nereligiozni	13,5	15,4	71,1
<i>Stupanj obrazovanja majke</i>	$\chi^2 = 13,94; p = .030$		
OŠ i manje	20,7	9,8	69,5
KV i VKV	10,7	17,9	71,4
Srednja škola	9,1	14,2	76,8
VŠS, VSS i više	9,9	14,6	75,5
<i>Mjesečna obiteljska primanja</i>	$\chi^2 = 17,92; p = .022$		
5.000 kn i manje	14,1	17,3	68,5
5.001-10.000 kn	10,4	16,0	73,6
10.001-15.000 kn	10,0	13,1	76,9
15.001-20.000 kn	7,7	12,6	79,8
20.000 kn i više	5,8	7,7	86,5
<i>Tip zajednice u kojoj žive roditelji</i>	$\chi^2 = 42,44; p = .000$		
U braku ili izvanbračnoj zajednici	9,5	13,4	77,1
Samohrani ili razvedeni roditelji	18,4	25,2	56,3
UKUPNO	10,3	14,6	75,1

Iz prikazanih podataka proizlazi da među studentima koji obiteljskim odnosima nisu zadovoljni nalazimo statistički značajno više nereligioznih ispitanika, studenata čije su majke nižeg stupnja obrazovanja (sa završenom osnovnom školom i niže) a

obitelji s niskim obiteljskim primanjima (do 5.000 kuna) te ispitanika čiji roditelji ne žive u zajednici (ili su samohrani ili razvedeni). Među studentima koji obiteljskim odnosima nisu ni zadovoljni ni nezadovoljni, nalazimo statistički značajno više onih koji nisu sigurni jesu li ili nisu religiozni, čije majke imaju neko strukovno obrazovanje (KV i VKV), čije obitelji mjesečno raspolažu s 10.000 kuna i manje, a ispitanici žive s razvedenim ili samohranim roditeljem. S druge strane, među studentima koji su zadovoljni obiteljskim odnosima prevladavaju religiozni ispitanici, oni čiji su mjesečni obiteljski prihodi veći od 10.000 kuna i roditelji žive u bračnoj ili izvanbračnoj zajednici.

Ukratko, rezultati analize strukturalnih obilježja obitelji ispitanih studenata upućuju na zaključak da oni najvećim dijelom žive sa svojim roditeljima, pri čemu ih a nešto manje od polovice s roditeljima živi i tijekom studiranja. Prevladavaju, dakle, tradicionalne (dvoroditeljske) obitelji, osobito u ruralnim i religioznim okruženjima. Većina analiziranih socijalnih obilježja studenata ne pridonosi razlikama u strukturi njihovih obitelji, kao ni u razni zadovoljstva odnosima koji u njihovim obiteljima prevladavaju. Prema tome, pokazalo se da su ovdje opisane obiteljske prilike studenata neovisne o sociodemografskim obilježjima ispitanika pa ih u tom smislu možemo smatrati univerzalnim. Utvrđeno je ipak da su svojim obiteljima zadovoljniji studenti čiji su roditelji uspjeli u održavanju svojih bračnih ili izvanbračnih zajednica, što posredno upućuje na postojanje izvjesnih prednosti cjelovitih obitelji za osjećaj zadovoljstva njihovih mlađih članova.

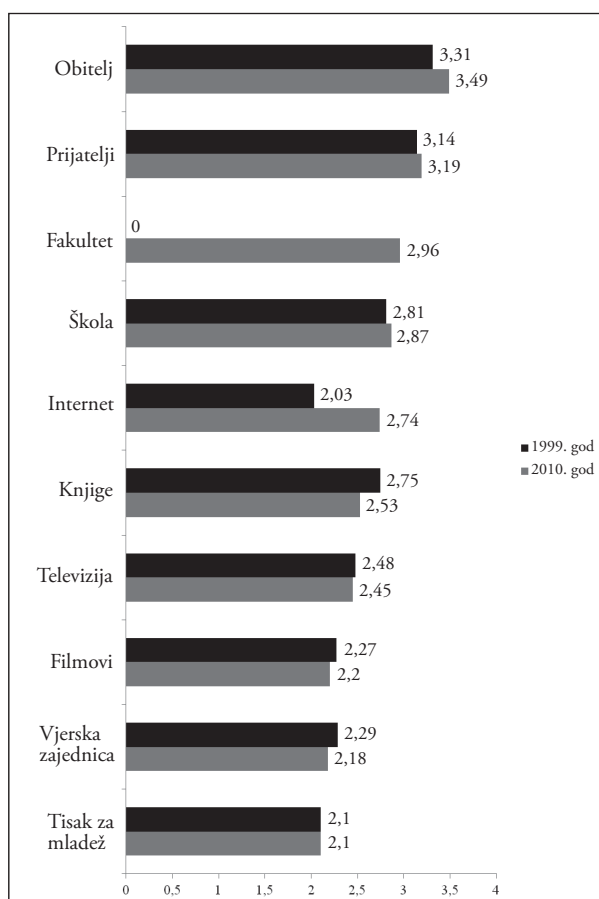
3. Obitelj u kontekstu socijalizacijskih agensa

Ranijim je istraživanjima već utvrđeno da postoji visoki stupanj slaganja stavova roditelja i njihove djece, što se odražava i na stavove koje djeca manifestiraju u razdoblju mladosti i odraslosti (Glass, Bengston, Chorn Dunham, 1986). Podudarnost stavova se s jedne strane očituje u odnosu spram obiteljskih vrijednosti, a s druge se strane obiteljski odgoj dugoročno reflektira na sva područja života (Bucx, Raaijmakers, Van Wel, 2010). Teorije socijalizacije objašnjavaju da su mladi izravno izloženi stavovima roditelja, kao i da se roditeljski utjecaj nadopunjuje ostalim socijalizacijskim agensima (Cohen-Schali, 2008). Smatra se da s vremenom socijalizacijski utjecaj obitelji slabi, pa se mladi od primarnog (obiteljskog) socijalnog agensa mogu i znatnije udaljiti (Bucx, Raaijmakers, Van Wel, 2010). Tim više, kad tijekom studiranja dio mladih napušta obiteljske domove i njihovi kontakti s obiteljima postaju rjeđi.

U tom smislu, zanimalo nas je kako utjecaj pojedinih socijalizacijskih agensa procjenjuju sami studenti, osobito s aspekta pozicioniranja utjecaja obitelji u od-

nosu na druge socijalizacijske agense, kao i u odnosu na dva analizirana razdoblja (1999. i 2010. godine). Ispitanici su u oba istraživanja zamoljeni da na četverostupanjskoj skali procijene u kojoj mjeri na razvoj njihova mišljenja utječu pojedini socijalizacijski agensi. Pritom viši rezultat označava višu razinu utjecaja pojedinog socijalizacijskog agensa, a usporedba prosječnih vrijednosti dobivena u dva ispitivanja pokazuje da su se tijekom jedanaestogodišnjeg razdoblja u tom pogledu dogodile očigledne promjene (grafikon 3).

Grafikon 3: Usporedba mišljenja studenata o utjecaju pojedinih socijalizacijskih agensa (aritmetičke sredine)

Tako studenti 2010. godine, u odnosu na 1999. godinu, jačim procjenjuju utjecaj obitelji, prijatelja, škole i interneta, a slabijim utjecaj ostalih socijalizacijskih agensa (knjiga, televizije, filmova, vjerske zajednice i tiska za mladež). Ipak, struk-

tura značajnosti socijalizacijskih agensa je kroz vrijeme ostala stabilna, što znači da se kao najvažniji socijalizacijski agens i dalje percipira obitelj, na drugom su mjestu prijatelji, a na trećem odgojno-obrazovne institucije². Tek tada su na redu internet i mediji, što posredno dovodi u pitanje osnovanost svih onih stajališta koja nastoje medijima pridati socijalizacijski značaj koji tradicionalno pripada bližim društvenim strukturama i grupama.

Jesu li dobivene razlike u jačini utjecaja pojedinih socijalizacijskih agensa u dva promatrana razdoblja i statistički značajne, provjerili smo χ^2 testom. Njime je utvrđeno da statistički značajne razlike postoje u odnosu na procjenu utjecaja prijatelja, obitelji, interneta, vjerske zajednice, knjiga i tiska za mladež (tablica 3).

Tablica 3: Vrijednosti χ^2 testa i razina značajnosti razlika u procjeni utjecaja socijalizacijskih agensa na mišljenje studenata (1999. i 2010.)

Socijalizacijski agensi	χ^2 test	Značajnost
Prijatelji	7,84	.050
Obitelj	28,18	.000
Internet	216,21	.000
Vjerska zajednica	16,80	.001
Tisak za mladež	20,31	.000

Najviše su razlike u jačanju utjecaja interneta, na drugom je mjestu razlika u jačanju utjecaja obitelji, a na posljednjem promjena u procjeni utjecaja prijatelja. Prema tome, izuzmemo li promjene u socijalizaciji studenata koje su posljedica promjena u suvremenoj tehnologiji i modelima komunikacije, moguće je zaključiti da su tradicionalni socijalizacijski agensi – obitelj i vršnjaci – i dalje održali svoju ulogu i značaj. Uzmemo li u ozir podatke iz drugih dionica cjelokupnog istraživanja koji pokazuju da gotovo svi studenti (95,9%) smatraju kako svojoj obitelji uglavnom ili gotovo uvijek vjeruju, može se konstatirati da to dodatno osnažuje socijalizacijski utjecaj obitelji na njih. Uz to, čak 62,2% studenata smatra da su roditelji odgovorni za rješavanje problema mladih, što oslikava velika očekivanja studenata od samih obitelji.

Zanimljivo je da pojedina socijalna obilježja studenata vrlo različito pridonose njihovoj percepciji razine utjecaja pojedinih socijalizacijskih agensa. Taj smo odnos provjerili pomoću linearne regresije, pri čemu su kao zavisne varijable tretirane spol, dob, rezidencijalni status, odnos prema religiji, način stanovanja u vrijeme studija, prosječan uspjeh u srednjoj školi i na fakultetu, provencijencija i stupanj obrazova-

² 1999. godine utjecaj fakulteta nije istraživan jer se to istraživanje odnosilo na ukupnu populaciju mladih.

nja očeva, struktura roditeljske obitelji, sveučilište i područje znanosti kojeg studenti studiraju. Sve ove okolnosti statistički su značajno povezane s percipiranom razinom utjecaja pojedinih socijalizacijskih agensa na formiranje mišljenja studenata (tablica 4).

Tablica 4: Vrijednosti i statistička značajnost regresijskih funkcija s obzirom na povezanost socijalnih obilježja studenata s percipiranom razinom utjecaja pojedinih socijalizacijskih agensa na formiranje njihovog mišljenja

Obilježja studenata	R ²	F-omjer	Značajnost	t-test	Značajnost
Spol	.02	4,06	.000	22,83	.000
Dob	.01	2,63	.004	14,58	.000
Stupanj obrazovanja oca	.03	5,76	.000	25,65	.000
Rezidencijalni status	.03	5,16	.000	19,12	.000
Način stanovanja u vrijeme studija	.01	2,15	.019	15,85	.000
Provenijencija oca	.04	7,49	.000	14,43	.000
Sveučilište	.01	2,62	.004	15,77	.000
Religijska samoidentifikacija	.25	64,76	.000	22,87	.000
Tip zajednice u kojoj žive roditelji	.02	4,83	.000	28,27	.000
Područje znanosti	.02	3,52	.000	18,34	.000
Prosječan uspjeh u srednjoj školi	.01	2,01	.028	47,59	.000
Prosječan uspjeh na studiju	.01	2,72	.003	31,45	.000

Iz prikazanih podataka proizlazi da među analiziranim socijalnim obilježjima studenata na socijalizacijske agense koji znatnije sudjeluju u formiranju njihova mišljenja najveći utjecaj ima odnos prema religiji. Slijede osrednje, ali statistički značajne, veze socijalizacijskih agensa s provencijancijom i stupnjem obrazovanja očeva studenata. Nešto je slabiji utjecaj rezidencijalnog statusa i spola studenata te tipa zajednice u kojoj žive njihovi roditelji. Veze su (iako statistički značajne) najslabije u pogledu područja studiranja, veličine sveučilišta, dobi, načina stanovanja u vrijeme studija i prosječnog uspjeha u vrijeme srednjoškolskog obrazovanja kao i na fakultetu. U tablici 5 prikazano je kako i na percepciju kojih socijalizacijskih agensa utječu odnos prema religiji, provencijencija i stupanj obrazovanja očeva studenata.

Kao što je i očekivano, religioznost najviše utječe na razinu utjecaja vjerske zajednice na formiranje mišljenja studenata, a nešto slabije na socijalizacijsku snagu filmova i prijatelja. Pritom s religioznošću ispitanika raste opažanje utjecaja vjerske zajednice na formiranje njihova mišljenja³, a pada utjecaj filmova i prijatelja. S višim

³ Negativna korelacija posljedica je činjenice da su ispitanici viši stupanj utjecaja označavali višim brojem, a religiozni ispitanici su grupirani u skupinu 1.

stupnjem urbaniziranosti mjesta u kojem su očevi studenata najvećim dijelom proveli djetinjstvo, raste percepcija utjecaja prijatelja i filmova na formiranje mišljenja studenata, dok opažanje socijalizacijske snage vjerske zajednice opada⁴. Zanimljivo je da viši stupanj obrazovanja očeva studenata pridonosi nižoj percepciji socijalizacijske snage fakulteta i vjerske zajednice, a većem isticanju utjecaja televizije.

Tablica 5: Standardizirani Beta koeficijenti (β), vrijednosti i statistička značajnost (p) t-testa s obzirom na povezanost odnosa prema religiji, provenijencije i stupnja obrazovanja očeva studenata s razinom percipiranog utjecaja pojedinih socijalizacijskih agensa na formiranje njihova mišljenja

Socijalizacijski agensi	Odnos prema religiji			Provenijencija oca			Stupanj obrazovanja oca		
	β	t-test	p	β	t-test	p	β	t-test	p
Prijatelji	.05	2,13	.034	.12	4.50	.000	.01	,51	.609
Škola	.05	1,69	.091	-.03	-.79	.430	.07	1,82	.069
Fakultet	-.04	-1,22	.221	-.04	-1.03	.301	-.07	-2,12	.034
Obitelj	-.11	-4,66	.000	-.04	-1.69	.091	.02	,89	.375
Televizija	.01	.43	.669	.02	.80	.423	.07	2,31	.021
Vjerska zajednica	-.49	-22,42	.000	-.15	-6.07	.000	-.15	-6,15	.000
Filmovi	.09	3,37	.001	.07	2.15	.032	.06	2,04	.041
Knjige	.05	2,19	.029	-.02	-.83	.405	.03	1,16	.247
Tisak za mladež	.00	-.01	.994	.04	1.34	.180	-.00	-.12	.903
Internet	.03	1,15	.252	-.05	-1.80	.073	-.05	-1,60	.109

Slijedom podataka prikazanih u tablici 6 zaključujemo da opažanje važnosti vjerske zajednice u formiranju mišljenja studenata opada i sa stupnjem urbaniziranosti mjesta stanovanja studenata, a u istom smjeru opada i socijalizacijski značaj fakulteta. S druge strane, sa stupnjem urbaniziranosti rezidencijalnog statusa studenata, raste socijalizacijski značaj prijatelja. Filmovi i internet jače utječu na formiranje mišljenja muških, a knjige ženskih studenata. Socijalizacijski utjecaj obitelji i vjerske zajednice studenti to češće navode što je njihova obitelj cjelovitija, dok je utjecaj prijatelja razmjerno jači u slučaju kad su roditelji studenata samohrani ili razvedeni. Čini se da cjelovite obitelji u razdoblju mladenaštva u kojem se nalaze studenti, održavaju svoju socijalizacijsku ulogu uspješnije od necjelovitih obitelji, što se može dovesti u vezu s rezultatima ranije provedenih istraživanja prema kojima samohrani roditelji, u usporedbi s onima koji su u bračnoj zajednici, češće osjećaju usamljenost, tugu, beznadežnost, nezainteresiranost i ostale znakove depresivnog raspoloženja (Raboteg-Šarić, Pećnik, Josipović, 2003.). Opisana emocionalna stanja znatno umanjuju spremnost i mogućnost roditelja da kvalitetno „pariraju“ drugim socijalizacijskim čimbenicima, a studenti, uslijed ovih okolnosti, nadomjestak

⁴ Negativna korelacija posljedica je okolnosti da je niži stupanj utjecaja povezan s višom razinom urbaniziranosti (Zagreb je, na primjer, označen brojem 4).

obiteljskim interakcijama ponaprije traže u prijateljima. Doprinos urbaniziranosti mjesta stanovanja studenata opažanju utjecaja pojedinih socijalizacijskih agenasa vrlo je vjerojatno posljedica svjetonazorskih razlika u pretežno ruralnim i pretežno urbanim sredinama.

Tablica 6: Standardizirani Beta koeficijenti (β), vrijednosti i statistička značajnost (p) t-testa s obzirom na povezanost rezidencijalnog statusa i spola te tipa zajednice u kojoj žive roditelji studenata s razinom percipiranog utjecaja pojedinih socijalizacijskih agenasa na formiranje njihova mišljenja

Socijalizacijski agensi	Rezidencijalni status			Spol			Struktura roditeljske obitelji		
	β	t-test	p	β	t-test	p	β	t-test	p
Prijatelji	.09	3,29	.001	-.01	-.45	.649	.06	2,03	.043
Škola	.04	1,25	.212	.04	1.01	.312	-.04	-1,07	.284
Fakultet	-.16	-4,52	.000	-.05	-1.59	.111	-.03	-,77	.444
Obitelj	-.04	-1,41	.158	-.03	-1.09	.275	-.09	-3,53	.000
Televizija	.04	1,20	.228	-.05	-1.48	.139	-.06	-1,85	.064
Vjerska zajednica	-.06	-2,25	.025	.02	.98	.329	-.07	-2,84	.005
Filmovi	.05	1,64	.101	.09	2,79	.005	.04	1,28	.199
Knjige	-.01	-,37	.711	-.12	-4,59	.000	.03	1,19	.236
Tisak za mladež	-.05	-1,61	.107	-.05	-1.72	.086	.04	1,50	.133
Internet	.00	,11	.909	.08	2,77	.006	.00	,18	.860

Kao što je vidljivo u tablici 7, utjecaj vjerskih zajednica i fakulteta na formiranje mišljenja studenata percipiran je to većim što studenti studiraju na manjim sveučilištima, dok je utjecaj fakulteta i tiska za mladež rjeđe istican kad studenti u vrijeme studiranja stanuju sa svojim obiteljima (bilo s roditeljima, bilo sa supružnikom ili u drugom obliku obiteljske zajednice). S dobi studenata opada socijalizacijski značaj tiska za mladež, a raste značaj vjerskih zajednica. Povezanost veličine sveučilišta sa snagom pojedinih socijalizacijskih agenasa ujednačena je s onom koja je dobivena u analizi povezanosti rezidencijalnog statusa studenata s opažanjem utjecaja čimbenika socijalizacije na mišljenje studenata, što upućuje na visoku korelaciju rezidencijalnog statusa studenata i sveučilišta na kojem studiraju. Informacija o padu utjecaja fakulteta na formiranje mišljenja studenata u slučaju zajedničkog života s roditeljima u vrijeme studija, opetovano posredno upućuje na snagu obitelji i obiteljske zajednice koja, očigledno, ne slabi ni u kasnijoj mladosti. Slabljenje socijalizacijske snage fakulteta u urbaniziranijim sredinama i cjelovitijim obiteljima moguće je povezati s očekivanjima samih studenata, ali i s međuljudskim odnosima na većim i manjim sveučilištima. Čini se da je taj utjecaj veći kad se među studentima i profesorima stvara kvalitetniji odnos. On je lakše ostvariv u okolnostima koje nisu opterećene prevelikim studentskim skupinama na koje, poznato je, češće nailazimo u većim sredinama. Stariji studenti jačim procjenjuju utjecaj vjerskih zajednica na

formiranje njihova mišljenja, što može imati veze s njihovom većom orijentiranošću na pitanja moralnosti, pravde i pravednosti, odnosno višim stupnjem zrelosti u odnosu na mlade kolege.

Tablica 7: Standardizirani Beta koeficijenti (β), vrijednosti i statistička značajnost (p) t-testa s obzirom na povezanost sveučilišta, načina stanovanja u vrijeme studiranja i godine studija s razinom percipiranog utjecaja pojedinih socijalizacijskih agensa na formiranje mišljenja studenata

Socijalizacijski agensi	Sveučilište			Način stanovanja u vrijeme studija			Godina studija		
	β	t-test	p	β	t-test	p	β	t-test	p
Prijatelji	-.05	-1,64	.101	-.01	-.42	.674	-.02	-.75	.454
Škola	-.07	-1,89	.058	.06	1.63	.104	.02	.44	.658
Fakultet	.11	3,24	.001	-.08	-2.28	.023	.03	.75	.455
Obitelj	.03	1,15	.251	.03	1.27	.205	-.03	-1,33	.183
Televizija	.02	.56	.573	-.01	-.21	.833	.01	.35	.727
Vjerska zajednica	.05	2,20	.028	-.05	-1.93	.053	.05	2,17	.030
Filmovi	-.05	-1,46	.146	.03	.88	.378	.03	.84	.400
Knjige	.02	.94	.346	-.00	-.19	.849	.01	.37	.710
Tisak za mladež	-.04	-1,46	.145	-.08	-2.61	.009	-.13	-4,43	.000
Internet	-.01	-.33	.738	.04	1.36	.175	.00	.08	.936

Podaci prikazani u tablici 8 upućuju na zaključak da s većim uspjehom u srednjoj školi opada opažanje utjecaja filmova na formiranje mišljenja studenata, dok s većim uspjehom na fakultetu raste značaj kojeg u socijalizacijskom smislu imaju knjige. Područja znanosti koja studenti studiraju utječu na percepciju utjecaja čak šest socijalizacijskih agensa. Tako utjecaj prijatelja, televizije, interneta i fakulteta češće ističu studenti tehničkih i prirodnih znanosti, dok je među studentima biomedicine i zdravstva te biotehničkih znanosti češće navođen utjecaj srednje škole i vjerske zajednice. Studenti društvenih i humanističkih znanosti podjednako procjenjuju značaj svih navedenih socijalizacijskih agensa.

Na kraju, važno je naglasiti da se radi o određenim trednovima koji ne mogu umanjiti podatke prikazane u prvom dijelu ove analize, a koji su nedvojbeno pokazali da su obitelj, prijatelji i odgojno-obrazovne institucije najvažniji socijalizacijski agensi. Rezultati regresijskih analiza dodatno potvrđuju univerzalnost socijalizacijskog potencijala obitelji i škole, budući da ta dva agensa ovise o samo jednom socijalnom obilježju studenata (škola o području studiranja, a obitelj o strukturi roditeljske obitelji). Razmjerno je univerzalan i utjecaj interneta (s nešto većom sklonošću naglašavanja njegova utjecaja muškaraca i studenata prirodnih i tehničkih znanosti). Studenti su međusobno najviše podijeljeni u pogledu opažanja socijalizacijskog utjecaja vjerskih zajednica, što ovisi o njihovih sedam obilježja (pretežito onih koja se tiču okruženja u kojem odrastaju i same religioznosti). Percepcija utje-

caja fakulteta, prijatelja i filmova ovisi o pet obilježja studenata. Pri tome je isticanje utjecaja prijatelja i fakulteta najviše povezano s obiteljskim prilikama studenata i obilježjima okruženja u kojem studiraju, kao i s područjem znanosti kojeg studiraju, dok utjecaj filmova ovisi o spolu, prosječnom uspjehu u srednjoj školi, religioznosti, području studiranja i provencijenciji očeva studenata. Razmjerno slaba socijalizacijska snaga knjiga i tiska za mladež također je prilično univerzalna. Opažanje tih socijalizacijskih agensa ovisi o spolu i prosječnom uspjehu na fakultetu (knjige) te o dobi i načinu stanovanja u vrijeme studiranja (tisak za mladež).

Tablica 8: Standardizirani Beta koeficijenti (β), vrijednosti i statistička značajnost (p) t-testa s obzirom na prosječan uspjeh u srednjoj školi i na fakultetu te područje studiranja s razinom percipiranog utjecaja pojedinih socijalizacijskih agensa na formiranje mišljenja studenata

Socijalizacijski agensi	Prosječan uspjeh u srednjoj školi			Prosječan uspjeh na studiju			Područje znanosti		
	β	t-test	p	β	t-test	p	β	t-test	p
Prijatelji	-.03	-1,12	.264	-.01	-.33	.739	-.07	-2,64	.008
Škola	.04	1,24	.215	.03	.70	.483	.12	3,28	.001
Fakultet	-.00	-.04	.968	.06	1.69	.092	-.09	-2,74	.006
Obitelj	.04	1,49	.137	-.00	-.14	.885	-.01	-,21	.830
Televizija	.05	1,73	.084	.02	.50	.614	-.09	-2,91	.004
Vjerska zajednica	.03	1,24	.215	-.04	-1.48	.139	.00	,17	.862
Filmovi	-.06	-2,02	.044	-.01	-.41	.685	.06	1,97	.049
Knjige	.04	1,43	.153	.09	3.16	.002	.01	,51	.613
Tisak za mladež	.01	,21	.832	-.01	-.19	.846	-.04	-1,51	.131
Internet	-.04	-1,49	.136	-.04	-1.52	.129	.08	2,61	.009

Uglavnom, čini se da se svi socijalizacijski agensi prelijevaju preko obitelji koja od najranijeg djetinjstva u studente usađuje osnovne svjetonazore, vrijednosne sustave i obrasce ponašanja, a slabiju socijalizacijsku snagu obitelji u pravilu nadomještaju prijatelji.

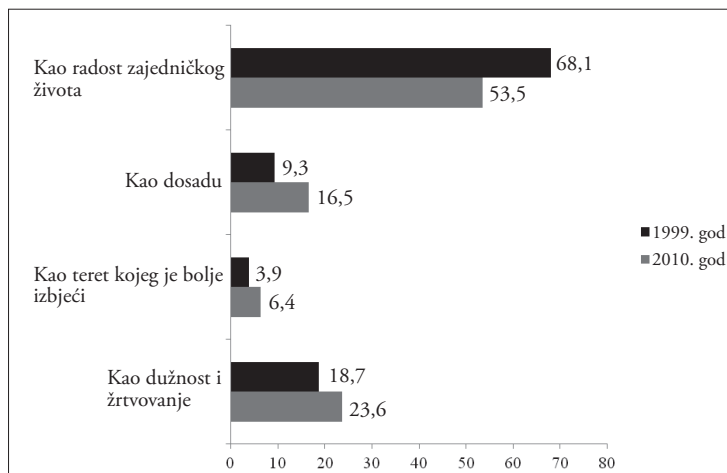
4. Obitelj u sustavu vrijednosti studenata

U prethodnoj je analizi utvrđeno da studenti vlastite vrijednosne orijentacije oblikuju u onom društvenom okruženju u kojem žive, poglavito u obitelji. Tako oni razvijaju percepciju i pristup obitelji sukladno vlastitoj vrijednosnoj orijentaciji što nastaje na temelju prethodnih osobnih iskustava i vrijednosnog sustava sredine u kojoj žive, što je poznato i iz ranijih istraživanja (Janković, Berc, Blažeka, 2004). U tom smislu, Mendras (2004, prema Akrap i Čepin, 2006: 14) naglašava da „postojanost obiteljskih nasljednih običaja pokazuje da je obiteljska ideologija prilično

snažna i da može preživjeti promjene ekonomije i društva, pa čak se izrugivati pravu. Još od pradavnih vremena te su se obiteljske strukture održale kroz stoljeća i granice koje ih određuju ostaju stabilne do danas⁵. Da obitelj i danas snažno povezuje ljude i mnogo im znači u održanju identiteta, dokazano je i drugim suvremenim istraživanjima (Bouillet, 2004). Ipak, suvremeni utjecaji na vrijednosti obitelji, obiteljskog života i obiteljskog zajedništva u okvirima društvenih gibanja i vrijednosnih stečevina više pogoduju njenom raslojavanju nego konsolidaciji (Matulić, 2002: 139). Vidljivo je to i u rastućem socijalnom sterilitetu⁵ kojeg suvremeni autori smatraju najodgovornijim čimbenikom nepovoljnih demografskih kretanja. Tako Akrap i Čipin (2006) uzroke socijalnog steriliteta u Hrvatskoj nalaze u neravnoteži između muškaraca i žena u najfertilinoj životnoj dobi u seoskim sredinama, gospodarskoj strukturi seoskih i manjih gradskih sredina koja ne omogućuje zapošljavanje žena, u nemogućnosti pronalaska odgovarajućeg partnera/partnerice, ratu i porastu nezaposlenosti te u nedogovarajućoj stambenoj i obiteljskoj politici (poglavito u kontekstu usklađivanja obiteljskih i profesionalnih obveza).

U tom se smislu postavlja pitanje spremnosti mlade društvene elite za formiranje vlastitih obitelji. Naše istraživanje pokazuje, međutim, da rastuća orijentacija studenata na obitelj utvrđena u prvom dijelu ove analize nije popraćena i njihovim stavovima koji bi oslikavali izraženiju spremnost na osnivanje vlastitih obitelji. Vidljivo je to u usporedbi načina na koji studenti doživljavaju obiteljske obveze, osobito u usporedbi ovih doživljaja u dva promatrana razdoblja (grafikon 4).

Grafikon 4: Usporedba doživljaja obiteljskih obveza (%)

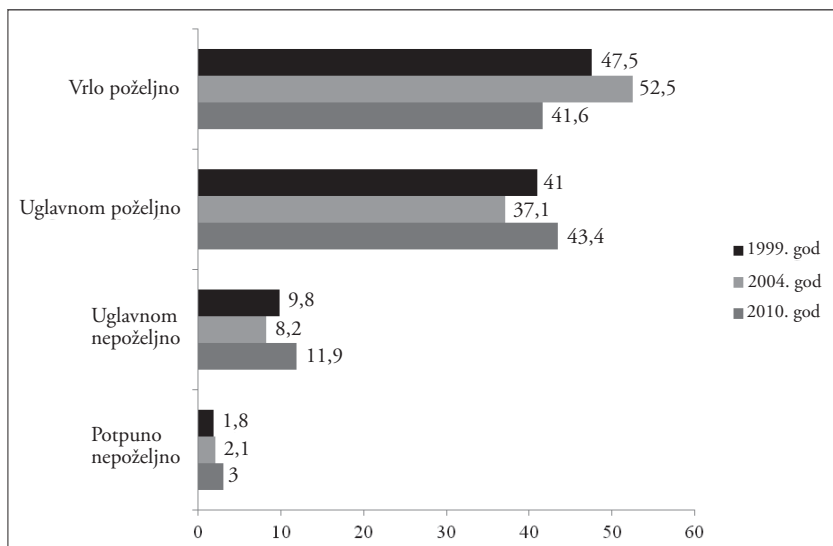

⁵ Radi se o nepostojanju individualnih ili društvenih uvjeta za stvarno sudjelovanje u reprodukciji stanovništva (širenje celibata, nestabilnost braka, razvodi brakova, pojava kohabitacijskih zajednica, odgađanje rađanja djece za kasniju dob i slično).

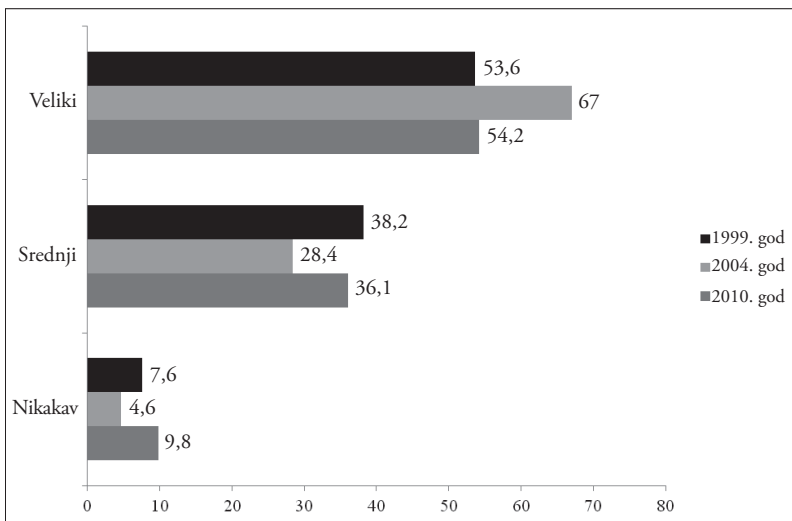
Iz podataka prikazanih u grafikonu 4 proizlazi da je u jedanaestogodišnjem razdoblju došlo do znatnih promjena u doživljaju obiteljskih obveza. Tako 2010. godine ima znatno manje studenata koji obiteljske obveze doživljavaju kao radost zajedničkog života, uz istodoban rast udjela onih koji smatraju da se radi o dužnosti i žrtvovanju te dosadi ili teretu kojeg je bolje izbjeći. Vrijednost χ^2 testa (128,37) i njegova statistička značajnost ($p = .000$) potvrđuju da su u pitanju statistički značajne promjene. Povoljni doživljaj obiteljskih obveza je među hrvatskim studentima s dvotrećinske pao na polovičnu razinu, što je nedvojbeno zabrinjavajući pokazatelj.

Na slične zaključke upućuje i usporedba razine u kojoj studenti procjenjuju poželjnost mirnog života u krugu obitelji (grafikon 5). Iz njega proizlazi da kontinuirano raste udio studenata koji ovaj aspekt svoje budućnosti ocjenjuju potpuno nepoželjnim, dok su ostale razine poželjnosti 2004. godine (u odnosu na 1999. godinu) u uzorku studenata bile izrazitije zastupljene. Taj je trend, na žalost, zadržan pa 2010. godine ima znatno više studenata koji miran život u krugu obitelji procjenjuju nepoželjnim i uglavnom poželjnim, a znatno manje onih koji smatraju da je to vrlo poželjno. Udio studenata koji miran život u krugu obitelji smatraju uglavnom i vrlo poželjnim je od 2004. do 2010. godine pao za 4,6%, a jednako je narastao udio studenata koji taj aspekt obiteljskog života smatraju uglavnom ili potpuno nepoželjnim. U odnosu na 1999. godinu, 2010. je 3,5% manje studenata koji miran obiteljski život procjenjuju pozitivno te 3,3% više onih koji ga procjenjuju negativno. I ovom slučaju vrijednost i statistička značajnost χ^2 testa upućuju na statistički značajne promjene ($\chi^2 = 27,58$; $p = 001$).

Grafikon 5: Usporedba stupnja poželjnosti mirnog života u krugu obitelji (%)

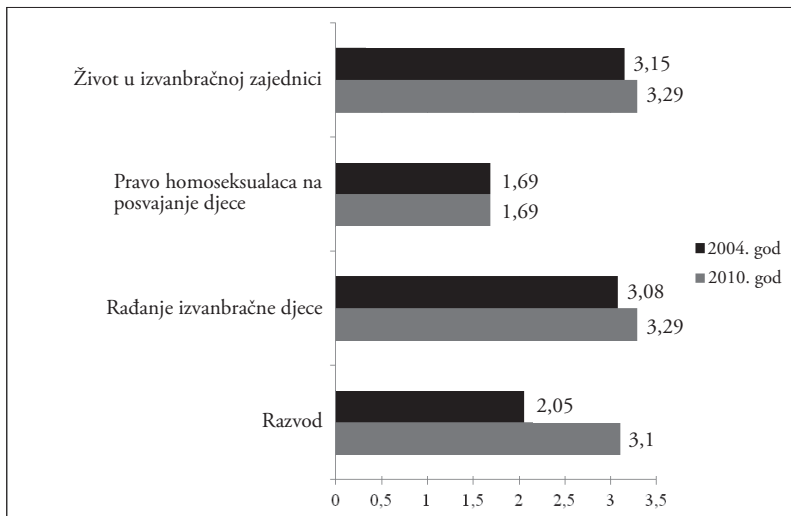

Grafikon 6: Usporedba stupnja interesa studenata za obitelj, brak i djecu (%)

I analiza stupnja interesa studenata za obiteljski život, brak i djecu ukazuje na opadanje poželjnosti obiteljskog života u sustavu vrijednosti studenata. Taj je trend osobito izražen u usporedbi 2004. i 2010. godine, budući da je 2010. godine oslabio izraženiji interes kojeg su studenti u tom pogledu iskazali šest godina ranije i približio se razini interesa iz 1999. godine (grafikon 6). I u ovom se slučaju radi o statistički značajnim razlikama ($\chi^2 = 24,07$; $p = .000$).

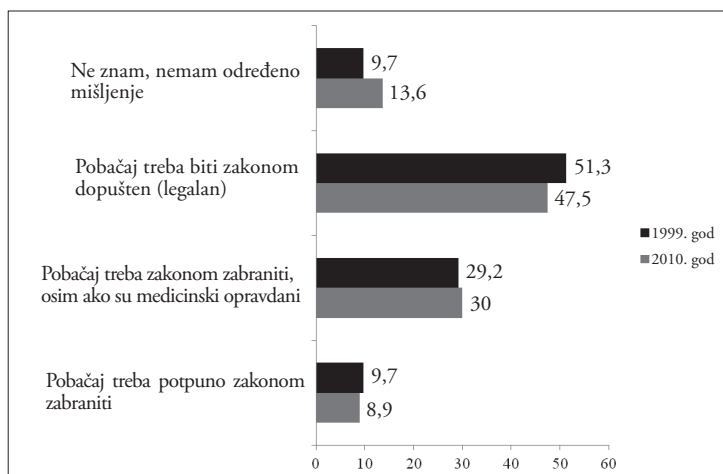
Grafikon 7: Usporedba prihvaćanja nekih aspekata obiteljskog života (aritmetičke sredine)

Očito je da spremnost studenata na upuštanje u osnivanje vlastite obitelji znatno slabi, što je popraćeno i liberalizacijom njihovih stavova spram nekih aspekata obiteljskog života. Primjerice, 2010. godine znatno više studenata podržava život u izvanbračnoj zajednici, razvod braka i rađanje izvanbračne djece, dok je podrška pravu homoseksualaca na posvajanje djece i dalje umjerena (grafikon 7). Tamo gdje postoje, razlike su statistički značajne. Najveće su u podršci razvodu braka ($\chi^2 = 411,45$; $p = .000$), slijedi podrška rađanju izvanbračne djece ($\chi^2 = 20,98$; $p = .000$), dok je na trećem mjestu razlika u podršci životu u izvanbračnoj zajednici ($\chi^2 = 14,08$; $p = .003$).

Značajne promjene dogodile su se i u odnosu studenata prema pobačaju ($\chi^2 = 73,55$; $p = .000$). One, međutim, nisu jednoznačne i s jedne strane upućuju na nešto izraženiju podršku zabrani pobačaja, a s druge strane na rast skupine studenata koji o tome nemaju određeno mišljenje (grafikon 8).

Grafikon 8: Usporedba stavova sudenata prema pobačaju (%)

Uglavnom, iz ovdje prezentiranih rezultata proizlazi da među studentima još uvijek ima onih koji podržavaju tradicionalne obiteljske vrijednosti iako se njihov udio u ukupnoj populaciji primjetno smanjuje. Za koju su skupinu studenata te vrijednosti karakteristične, provjeravamo na primjeru doživljaja obiteljskih obveza i odnosa studenata prema pobačaju, stavljajući ih u odnos s osam socijalnih obilježja studenata (dob, spol, sveučilište, područje znanosti, rezidencijalni status, odnos prema religiji, provenijencija i stupanj obrazovanja očeva). S obzirom na doživljaj obiteljskih obveza, studenti su razvrstani u tri skupine – one koji ih doživljavaju kao radost zajedničkog života, one koji ih doživljavaju kao dosadu i one koji ih doživljavaju kao teret, dužnost i/ili žrtvovanje. Do statistički značajnih razlika između ove

tri skupine ispitanika doveli su spol i rezidencijalni status ispitanika, provenijencija i stupanj obrazovanja očeva studenata, religioznost, sveučilište te područje znanosti kojeg studenti studiraju (tablica 9).

Obiteljske obveze kao radost zajedničkog života češće doživljavaju muškarci, religiozni studenti, koji žive na selima i u manjim gradovima, čiji su očevi stekli niže obrazovanje i potječu sa sela. Ovakav odnos prema obiteljskim obvezama također značajno rjeđe karakterizira studente koji studiraju u Zagrebu i to društvene i biotehničke znanosti. Dosadu obiteljskih obveza statistički značajno češće ističu muškarci koji studiraju biomedicinske znanosti u Zagrebu i Osijeku, a žive u Zagrebu. Nisu religiozni ili su u tom pogledu neodlučni, a njihovi su očevi višeg obrazovanja i djetinjstvo su proveli u gradovima. Obiteljske obveze kao teret, dužnost i/ili žrtvovanje češće doživljavaju žene koje studiraju i žive u Zagrebu, studiraju društvene znanosti, a neodlučni su u odnosu na vlastitu religioznost. Njihovi su očevi djetinjstvo proveli u velikom gradu i pretežno su stekli srednjoškolsku naobrazbu.

Tablica 9: Doživljaj obiteljskih obveza s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Radost	Dosada	Teret, dužnost
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 25,59; p = .000$		
Žene	57,9	25,6	25,5
Muškarci	48,3	16,3	35,5
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	$\chi^2 = 22,21; p = .001$		
OŠ i manje	70,8	4,6	24,6
KV i VKV	53,8	13,5	32,7
Srednja škola	57,7	16,0	26,3
VŠS, VSS i više	50,1	18,4	31,5
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 38,44; p = .000$		
Selo	60,9	8,4	30,7
Mali grad	56,7	15,1	28,2
Veliki grad	54,6	17,5	27,9
Zagreb	45,0	21,6	33,4
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 33,82; p = .000$		
Zagreb	49,3	18,6	32,1
Split	64,1	8,1	27,8
Rijeka	55,7	15,7	28,7
Osijek	57,9	18,6	23,5
Dubrovnik, Zadar, Pula	62,4	9,6	28,0
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 36,75; p = .000$		
Biomedicina i zdravstvo	51,8	23,0	25,2
Biotehničke znanosti	57,4	22,1	20,5
Društvene znanosti	48,2	18,4	33,4
Humanističke znanosti	62,8	11,3	25,9
Prirodne znanosti	63,5	11,9	24,6
Tehničke znanosti	53,9	14,3	31,9
<i>Religijska samoidentifikacija</i>	$\chi^2 = 40,04; p = .000$		
Religiozni	57,8	12,6	29,6
Neodlučni	44,0	23,6	32,4
Nereligiozni	52,4	19,4	28,3
UKUPNO	53,5	16,5	30,0

Ukratko, čini se da na doživljaj obiteljskih obveza prilično utječe iskustvo koje su studenti stekli u vlastitim obiteljima, pri čemu se obiteljske obveze pozitivnije vrednuju u manjim i tradicionalnijim sredinama, osobito ako je riječ o religioznim studentima. Ipak, uočljivo je da obiteljski život među studentima ima sve manje pobornika, poglavito kada je riječ o ženama koje žele ostvariti profesionalnu karijeru.

O socijalnim obilježjima studenata koja pridonose liberalizaciji stavova prema pobačaju, kao svojevrsnom pokazatelju odnosa prema slobodi izbora u pogledu rađanja, saznajemo uvidom u podatke prikazane u tablici 10. U analizi su kategorije odgovora „pobačaj treba zakonom zabraniti, osim u medicinski opravdanim slučajevima“ i „pobačaj treba potpuno zakonom zabraniti“ sažete u jednu kategoriju.

Među analiziranim socijalnim obilježjima studenata na mišljenje o pobačaju najjače utječe religioznost. Tako su izraziti protivnici pobačaja statistički značajno češće religiozni studenti, dok među studentima koji podržavaju pobačaj, nalazimo relativno više nereligioznih i neodlučnih studenata. Religiozno neodlučni studenti također relativno češće participiraju među studentima koji o pobačaju nemaju formirano mišljenje. Osim religioznih studenata, pobačaju se češće protive muški studenti mlađe dobi koji, poput njihovih očeva, potječu iz manje urbaniziranih sredina i čiji su očevi nižeg stupnja obrazovanja. Oni češće studiraju društvene i tehničke znanosti, u Splitu, Dubrovniku, Zadru i Puli.

S druge strane, pobačaj statistički značajno češće podržavaju studentice na višim godinama studija čiji su očevi urbaniziranije provenijencije, a i sami žive u velikim gradovima i/ili Zagrebu. Češće studiraju u Rijeci i to humanističke i prirodne znanosti. Zanimljivo je da su očevi studenata koji podržavaju pravo na pobačaj statistički značajno češće iznimno niskog, odnosno iznimno visokog obrazovanja, što ukazuje na dvojaku ulogu obiteljskih iskustava samih studenata u formiranju njihovog mišljenja o pravu na slobodu izbora u odluci o roditeljstvu.

O pobačaju statistički češće još uvijek nemaju formirano mišljenje studenti koji su na drugoj ili trećoj godini studija, muškog spola, iz velikih gradova i/ili Zagreba, koji su neodlučni i u odnosu na religiju, a njihovi su očevi višeg obrazovnog statusa i urbaniziranije provenijencije. Relativno su više zastupljeni u skupini studenata koji studiraju u Osijeku, biomedicinu i zdravstvo te biotehničke znanosti.

Slijedom ovdje prikazanih rezultata moguće je zaključiti da liberalizaciji stavova prema nekim aspektima obiteljskog života, uz religioznost, najviše pridonosi rezidencijalni status studenata uz koji se vrlo vjerojatno vezuju specifična obiteljska iskustva i svjetonazori. Naime, smjerovi povezanosti mišljenja o pobačaju i rezidencijalnog statusa studenata visoko su podudarani s provenijencijom očeva koja, kako je prethodno prikazano, pridonosi specifičnim obiteljskim odnosima i iskustvu studenata, što posljedično dovodi do održavanja tradicionalnih obiteljskih vrijednosti u određenoj skupini studenata. Međutim, ta je skupina, u odnosu na ranija razdoblja, danas brojčano osjetno manja.

Tablica 10: Stavovi o pobačaju s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Protivljenje pobačaju	Prihvatanje pobačaja	Neopredijeljeni/ neodlučni
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 20,31; p = .000$		
Žene	35,5	52,1	12,4
Muškarci	43,1	41,9	15,0
<i>Godina studija</i>	$\chi^2 = 18,86; p = .004$		
Prva	44,9	43,9	11,3
Druga	38,9	46,4	14,7
Treća	32,2	51,9	15,8
Četvrta i peta	36,4	50,0	13,6
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 37,88; p = .000$		
Selo	52,0	36,4	11,6
Mali grad	40,8	47,3	11,9
Veliki grad	36,0	48,9	15,2
Zagreb	32,2	52,7	15,1
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 85,18; p = .000$		
Zagreb	37,5	48,7	13,8
Split	59,7	29,2	11,1
Rijeka	20,9	66,0	13,2
Osijek	39,2	45,5	15,3
Dubrovnik, Zadar, Pula	48,0	38,6	13,4
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 29,55; p = .003$		
Biomedicina i zdravstvo	29,9	51,8	18,2
Biotehničke znanosti	38,7	42,7	18,5
Društvene znanosti	41,0	46,5	12,4
Humanističke znanosti	38,3	54,8	6,9
Prirodne znanosti	30,6	54,0	15,3
Tehničke znanosti	41,1	43,9	15,1
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	$\chi^2 = 15,66; p = .016$		
OŠ i manje	40,6	50,0	9,4
KV i VKV	46,6	41,0	12,3
Srednja škola	40,5	46,5	12,9
VŠS VSS i više	35,2	50,3	14,6
<i>Provenijencija oca</i>	$\chi^2 = 53,15; p = .000$		
Selo	47,6	41,2	11,2
Mali grad	36,7	49,1	14,3
Veliki grad	31,2	53,0	15,7
Zagreb	25,7	57,1	17,3
<i>Religijska samoidentifikacija</i>	$\chi^2 = 301,10; p = .000$		
Religiozni	53,7	32,9	13,4
Neodlučni	25,3	57,9	16,7
Nereligiozni	11,1	79,2	9,7
UKUPNO	38,9	47,5	13,6

5. Zaključna razmatranja

Suvremena promišljanja obitelji i obiteljskog života uglavnom su usmjerena na socijalne promjene, odnosno na obrazlaganje utjecaja širokih strukturalnih i društvenih promjena na osobne i obiteljske odnose. Statističke analize trendova u obiteljskim oblicima upućuju na povećanu raznolikost obiteljskih struktura koje se u pravilu odnose na višu stopu razvedenih brakova, veći broj samohranih roditelja i rekonstruiranih obitelji. U tom smislu, namjera istraživanja čiji su rezultati prikazani u ovom radu, bila je steći uvid u obiteljske prilike hrvatskih studenata i njihov odnos spram nekih aspekata obitelji i obiteljskog života, s ciljem predviđanja kontura obiteljskih okolnosti u kojima će stasati buduće generacije hrvatskog društva, osobito one koje se odnose na obitelji visoko obrazovanih mladih osoba. Istraživanje je temeljeno na pretpostavkama da je obitelj i dalje iznimno važna društvena struktura u kojoj hrvatski studenti primjereno zadovoljavaju svoje potrebe te da se u proteklom desetljeću u hrvatskom društvu značajno promijenio odnos studenata prema obitelji i obiteljskim vrijednostima, što je vezano uz brojna socijalna obilježja te skupine mladih.

S time se u vezi nedvojbeno pokazalo da obitelj uspješno održava svoju nezamjenjivu ulogu u životima studenata, uglavnom uspješno zadovoljavajući njihove psihosocijalne potrebe. Tako je obitelj zadržala dominantni socijalizacijski utjecaj na studente, a većina studenata (više od dvije trećine) izrazila je zadovoljstvo odnosima koji vladaju u njihovim obiteljima. Znatna većina studenata (više od 80%) živi u tradicionalnim obiteljima. Prema tome, ovim je istraživanjem opetovano potvrđen kontinuitet tradicijskih vrijednosti koje se i inače pripisuju obiteljima, uz naglašenu dugoročnost obiteljskih utjecaja na mlade osobe.

Istodobno, rezultati ovog istraživanja upućuju na procese promjena koje sve više zahvaćaju i hrvatsko društvo, ponajviše u pogledu načina na koji studenti doživljavaju obiteljske obveze i mjestu kojeg obiteljski život ima u hijerarhijskoj strukturi njihovih osobnih vrijednosti. Promjene se odvijaju u smjeru detradicionalizacije i individualizacije međuljudskih odnosa, uključujući i one koje su vezane uz formiranje vlastitih obitelji. Pitanje je, međutim, radi li se o procesima promjena koje vode slabljenju obiteljskih potencijala u održavanju društva kakvog poznajemo ili je u pitanju jačanje različitosti i pluraliteta životnih stilova koji su posljedica više razine demokratizacije i individualizacije životnih stilova.

Budući da su u ovom istraživanju studenti shvaćeni kao omladinska i buduća društvena elita, smanjena razina iskazane podrške tradicionalnim obiteljskim odnosima i oblicima označava procese koji će s vremenom obuhvatiti i ukupnu populaciju mladih u Hrvatskoj. To nedvojbeno ukazuje na potrebu propitivanja održivosti poimanja tradicionalne obitelji kao neminovne i jedine prirodne osnovne društvene strukture. Sudeći prema rezultatima dobivenima ovim istraživanjem, vrlo je izvjesno

da će obiteljske okolnosti u kojima žive suvremeni studenti već u vremenu njihove zrele i starije životne dobi biti promijenjene, a također je očito da ne postoji (niti će uskoro postojati) ni jedna druga društvena grupa i/ili struktura koja bi obitelj adekvatno zamijenila. Ispitani studenti su, naime, nedvosmisleno pokazali da njihovoj dobrobiti najviše pogoduju upravo tradicionalne obitelji, odnosno takve obitelji kojima oni danas, za razliku od ranijih generacija, daju znatno manje podrške. Upravo ti pokazatelji upućuju na nužnost intenzivnijeg angažmana zajednice u pokušajima održavanja i promicanja obitelji i obiteljskih vrijednosti, ponajprije putem potpora mladim obiteljima koje će olakšati usuglašavanje obiteljskih i profesionalnih obveza muškarcima i ženama, odnosno mjerama obiteljske politike koje će jasno poduprijeti i snažno afirmirati rodnu ravnopravnost u obiteljskim (poglavito roditeljskim) obvezama. Potrebu za ovim angažmanom zajednice potvrđuju i rezultati istraživanja provedenog na uzorku studenata Univerziteta u Ljubljani, koje je jasno pokazalo da život s bračnom partnericom i djecom planira tek 40% ljubljanskih studenata (Ule, Kuhar, 2003: 101).

Sudeći prema iskazanim vrijednosnim orijentacijama hrvatskih studenata, vrlo je vjerojatno da će u skoroj budućnosti biti sve više obitelji u kojima će muško-ženski odnosi biti znatno ravnopravniji, a sve izraženiji individualizam počesto će pridonijeti razvodima brakova i kreiranju obiteljskih oblika karakterističnih za postmoderno vrijeme. Očita je, dakle, demokratizacija obitelji koja će se nedvojbeno odraziti (ili se već odražava) na globalni društveni kontekst. Radi se o tendencijama koje su opće prihvaćene, a koje u danom društvenom trenutku ponešto usporavaju religioznost i ruralni karakter okruženja ih kojeg dio studenata potječe. U tom kontekstu, hipotezu kojom je pretpostavljeno da se u proteklom desetljeću u hrvatskom društvu značajno promijenio odnos studenata prema obitelji i obiteljskim vrijednostima, što je vezano uz brojna socijalna obilježja studenata, možemo prihvatiti. Pokazalo se, naime, da se odnos studenata prema obitelji i obiteljskim vrijednostima uistinu znatno promijenio, te da je uvjetovan brojnim socijalnim obilježjima studenata. U tom smislu se osobito ističe religioznost, rezidencijalni status i provencijencija očeva studenata.

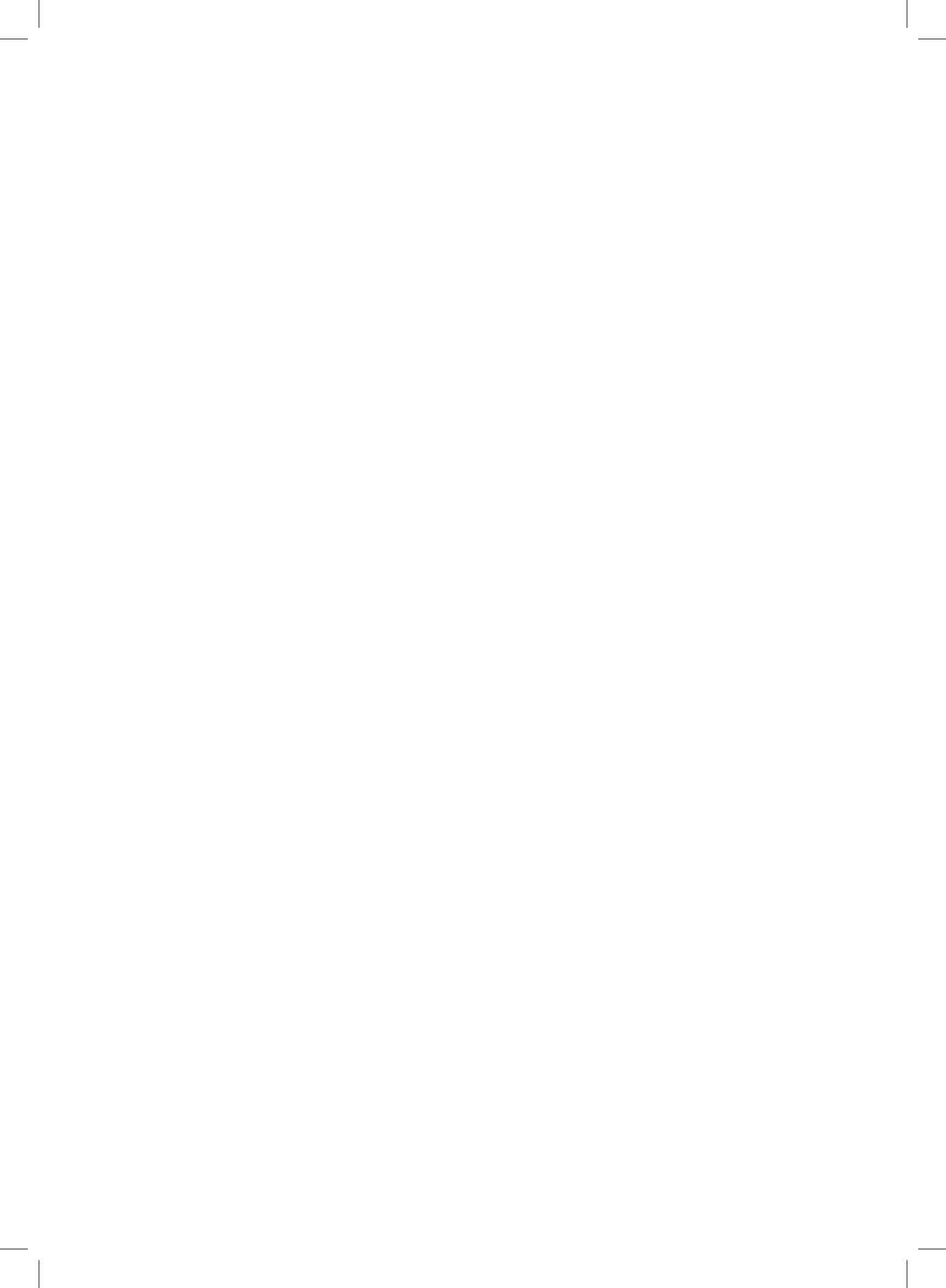
Uopćeno govoreći, unatoč sve fleksibilnijim i promjenjivijim obiteljskim oblicima i strukturama, obitelj još uvijek zadržava svoju funkciju podržavanja i skrbi za svoje članove, a to se očekuje i u budućnosti. Šira zajednica će ipak oblike potpore mladim obiteljima morati prilagoditi, šireći modele potpore roditeljima koji ne bi smjeli biti suočeni s dilemom - obitelj ili karijera. Baš naprotiv, mladim obrazovanim naraštajima trebalo bi biti omogućeno da unatoč obiteljskim obvezama mogu nesmetano razvijati svoju karijeru, što je relevantno pitanje svih suvremenih socijalnih politika. Drugim riječima, budući da nastojanja usmjerena revitalizaciji tradicionalnih obiteljskih vrijednosti i struktura zasigurno neće preokrenuti nepovoljne demografske trendove, važno je odgovoriti na potrebe suvremenih mladih obitelji

i time pridonijeti boljitku ukupnog društva – kako s aspekta pojedinaca, tako i s aspekta zajednice.

Literatura

- Akrap, A.; Čipin, I. (2006). *Socijalni sterilitet u Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Bouillet, D. (2004). Odnos mladih prema vrijednostima i činiteljima obiteljskog života. *Sociologija sela*, 42(1-2): 173-194.
- Bouillet, D. (2006). Struktura i dinamika obiteljskih odnosa mladih Dubrovačko-neretvanske županije. *Sociologija sela*, 44(2-3): 325-355.
- Bouillet, D.; Gvozdanović, A. (2008). (Ne)uspješno studiranje: osobni izbor ili posljedica hrvatskoga sustava visokoga školstva. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 241-264.
- Bucx, F.; Raaijmakers, Q.; Van Wel, F. (2010). Life Course Stage in Young Adulthood and Intergenerational Congruence in Family Attitudes. *Journal of Marriage and Family*, 72: 117-134.
- Bušelić, M. (2010). Family Structure and Demographic Picture in the Republic of Croatia. *Ekonomika istraživanja*, 23(2): 102-126.
- Cohen-Scali, V. (2003). The Influence of Family, Social, and Work Socialization on the Construction of the Professional Identity of Young. *Journal of Career Development*, 29(4): 237-249.
- Čudina-Obradović, M.; Obradović, J. (2003). Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti. *Revija za socijalnu politiku*, 10(1): 45-68.
- Gelo, J.; Akrap, A.; Čipin, I. (2005). *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (Bilanca 20. stoljeća)*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Glass, J.; Bengston, V. L.; Dunham, Ch. Ch. (1986). Attitude Similarity in Three-Generation Families: Socialization, Status Inheritance, or Reciprocal Influence? *American Sociological Review*, 51(5): 685-698.
- Ilišin, V. (2008). Skica za sociološki portret zagrebačkih studenata: uvod u istraživanje hrvatskih studenata danas. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 221-240.
- Janković, J.; Berc, G.; Blažeka, S. (2004). Neke opće i obiteljske vrednote u selu i u gradu. *Sociologija sela*, 42(1-2): 91-112.
- Liefbroer, A.C. (2009). Changes in Family Size Intentions across Young Adulthood: A Life-Course Perspective. *European Journal of Population*, 25: 363-386.
- Matković, T. (2010). Obrazovanje roditelja, materijali status i rano napuštanje školovanja u Hrvatskoj: trendovi u proteklom stoljeću. *Društvena istraživanja*, 19(4-5): 643-667.
- Matulić, T. (2002). Obiteljske vrijednosti i neki aspekti socijalne zaštite obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 9(2): 139-160.
- Miljković Krečar, I. (2010). Teorijski modeli poduzetničke karijere. *Društvena istraživanja*, 19(3): 441-461.
- Orešković, S.; Budak, A. (1995). Hrvatska obitelj: demografske, epidemiološke i zdravstvene tranzicije i novi sustav zdravstvene zaštite. *Društvena istraživanja*, 4(4-5): 487-502.

- Parish, T. S.; Nunn, G. D. (2001). The Importance of the Family in Forming Life Values and Personal Values. *The Journal of Psychology*, 122(5): 519-521.
- Puljiz, V.; Zrinščak, S. (2002). Hrvatska obiteljska politika u europskom kontekstu. *Revija za socijalnu politiku*, 9(2): 117-139.
- Puljiz, V. (2005.). Obiteljska politika. u: V. Puljiz, G. Bežovan, Z. Šućur, S. Zrinščak (ur.): *Socijalna politika. Povijest Sustavi Pojmovnik*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 317-352.
- Raboteg-Šarić, Z.; Pečnik, N.; Josipović, V. (2003). *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Roberts, K.; Pollock, G.; Rustamova, S.; Mammadova, Z.; Tholend, J. (2009). Young Adults' Family and Housing Life-Stage Transitions during Post-Communist Transition in the South Caucasus. *Journal of Youth Studies*, 12(2): 151-166.
- Strong, L. D. (2001). Alternative Marital and Family Forms: Their Relative Attractiveness to College Students and Correlates of Willingness to Participate in Nontraditional Forms. *Journal of Marriage and the Family*, 40(3): 493-503.
- Švab, A. (2010). Kdo se boji raznovrsnosti družin? *Socialno delo* 49(5-6): 341-349.
- Šućur, Z. (2011). Transformacije hrvatskog društva i njihov utjecaj na razvoj socijalne pedagogije, u: Poldrugač, Z., Bouillet, D., Ricijaš, N. (ur.): *Socijalna pedagogija: znanost, profesija i praksa u Hrvatskoj*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 71-124.
- Tomić-Koludrović, I.; Leburić, A. (2002). *Sociologija životnog stila*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Ule, M.; Kuhar, M. (2003). *Mladi, družina, starševstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Valoković, M. (1999). Društveni utjecaji na brak i obitelj. *Bogoslovna smotra* 69(2-3):295-311.
- Wagner Jakob, A. (2008). Obitelj – sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2): 119-128.
- Zeitlin, M. F.; Magawangi, R.; Kramer, E. M.; Colletta, N. D.; Babatunde, E. D.; Garman, D. (1995). *Strengthening the Family – Implications for International Development*. Tokyo/ New York/Paris: The United Nations University Press.
- Žakelj, T.; Švab, A. (2009). Usklajevanje dela in družine. *Socialno delo*, 48: 215-226.

SOCIJALNI STATUS STUDENATA

1. Uvod: istraživanje socijalnog statusa u okviru međugeneracijske mobilnosti

Recentni nalazi o društvenoj stratifikaciji ukazuju na činjenicu kako ni suvremena društva ne uspijevaju osigurati izjednačenje šansi u obrazovanju i zapošljavanju za osobe različitog socijalnog porijekla. U Hrvatskoj, kao i u mnogim drugim zemljama, postoji snažna korelacija između stupnja obrazovanja roditelja i obrazovanja djece (Matković, 2011; Potočnik, 2011; Hodžić, 2014). Istraživanja u svijetu pokazuju kako su osobine obitelji porijekla (kao što su socioekonomski status roditelja, kulturni kapital, društvene mreže te motivacija roditelja i djece) povezane s obrazovnim rezultatima djece (Duncan, Brooks-Gunn, 1997; de Graaf i dr., 2000; Ianelli, 2002; Johnston i dr., 2005; Güveli i dr., 2012), a posljedično i s položajem koji će pojedinac zauzeti na socijalnoj ljestvici. Mladi čiji barem jedan roditelj posjeduje visoko obrazovanje imaju veće šanse postići isti obrazovni stupanj od potomaka niže obrazovanih roditelja. U takvom kontekstu raste važnost istraživanje međugeneracijske mobilnosti, u prvom redu zbog uvida u načine na koji su resursi alocirani kroz generacije, što ima dalekosežne posljedice po socijalne šanse nekoliko generacija unaprijed. U kontekstu važnosti alokacije resursa kroz generacije uzlaznu međugeneracijsku mobilnost možemo pojmiti kao instrument postizanja veće ekonomske efikasnosti jer povećava vjerojatnost doprinosa kompetentnih pojedinaca ekonomskom i društvenom razvoju.

Posredujući elementi u međugeneracijskoj mobilnosti mogu biti povezani s individualnim osobinama, poput vrijednosti, stavova i aspiracija te sa širim socijalnim čimbenicima od kojih su obično najsnažnije društvene norme i javne politike (Yaish, Andersen, 2012). Međugeneracijska mobilnost također, osim o obrazovnim izborima i uspjesima, ovisi i o međudjelovanju drugih indikatora, poput iznosa plaća, trajanja radnog odnosa i mogućnosti za napredovanje u karijeri. Nadalje, mnogi faktori koji potencijalno utječu na međugeneracijsku mobilnost specifični su za pojedine zemlje (poput nacionalnog ustroja, tipa obrazovnog sustava i načina reguliranja tržišta rada), a pritom važnu ulogu igra i stupanj društvenih sloboda i razvijenost društvenih mreža koje su na raspolaganju pojedincima iz različitih društvenih slojeva. Rigidnija su društva tako obilježena društvenim mrežama koje pojedincima nižeg socijalnog statusa pružaju vrlo ograničene mogućnosti (pri čemu je sustav indijskih

kasti najeklatantniji primjer), uz nedostatak popratnih zaštitnih mreža, dok visoko razvijena i liberalna društva svim pojedincima bar načelno pružaju podjednake uvjete za pristup informacijama i socijalnim uslugama.

U kontekstu istraživanja međugeneracijske mobilnosti moguće je identificirati nekoliko širih pristupa izučavanju oblika utjecaja roditeljskog položaja na stečeni status djece, od kojih prvi – *modernizacijska teza* – ističe porast utjecaja meritokratskog stjecanja položaja. Uz glavnog proponenta Donalda Treimana (1970), a slijedom teorije Blaua i Duncana (1967), ta teorija govori o doprinosu tržišta rada zasnovanog na kompetencijama ekonomskom razvoju. Poslodavci teže učinkovitosti i od zaposlenika zahtijevaju sve više razinu vještina, što doprinosi slabljenju utjecaja ishodišnog socijalnog položaja (roditeljskog statusa), a pripisane značajke ustupaju mjesto individualnim osobinama poput aspiracija, truda i stečenih kvalifikacija. Ovaj je pristup dugo davao optimističan ton razmatranju međugeneracijske mobilnosti, jer se smatralo kako će povećana participacija u obrazovanju oslabiti povezanost socijalnog porijekla i obrazovnog postignuća i time pridonijeti pravednijem društvu u kojem se nagrađuju zalaganje i vještine. No, navedeno ishodište za razmatranje međugeneracijske mobilnosti možemo smatrati i redukcionističkim jer simplificira čimbenike socijalne mobilnosti, bez objašnjenja na koji način kontekstualni utjecaji i individualni čimbenici utječu na individualnu socijalnu mobilnost. Drugim riječima, nije opravdano pretpostaviti kako će ekspanzija sudjelovanja u višim obrazovnim stupnjevima automatski smanjiti nejednakost. Slijedom uvida u ovu slabost modernizacijske teorije Boudon (1974) tvrdi kako bi idealno meritokratsko društvo zahtijevalo neproporcionalno povećanje sudjelovanja u obrazovanju od strane nižih u odnosu na više društvene slojeve. Tek bi potom zasićenje visokim obrazovanjem u najvišim društvenim slojevima potomcima niže obrazovanih roditelja u većoj mjeri otvorilo kanale pristupa visokom obrazovanju. Na tragu Boudonovim razmišljanjima su i Halsey, Heath i Ridge (1980), koji zagovaraju tezu o monopoliziranju obrazovnih kvalifikacija kao najznačajnijem sredstvu uz pomoć kojega privilegirane obitelji osiguravaju privilegirane položaje za svoju djecu. Odstupajući pak od *modernizacijske teze*, Frank Parkin (1971) putem *političke teze* tvrdi kako do varijacija u društvenoj mobilnosti dolazi zbog promjena u tehnološkom razvoju te političkim i kulturnim uvjetima. Konkretnije, međugeneracijska mobilnost ovisna je o kombiniranom učinku ekonomskog i tehnološkog razvoja te političkog uređenja i javnih politika koje, između ostalog, reguliraju i ishode obrazovnog sustava i povezanost obrazovnih ishoda i tržišta rada.

Želimo li se odmaknuti od prethodno navedenih većinom makro-socioloških teorija, ključno je u razmatranje društvene mobilnosti uvrstiti socijalni i kulturni kapital. Znatno se dio sociološke literature u području međugeneracijske mobilnosti odnosi upravo na prijenos socijalnog kapitala, pri čemu su naglašene prednosti učenika iz viših socioekonomskih slojeva zbog posjedovanja jezičnih vještina, stavova i

društvenih vrijednosti koje se više vrednuju u obrazovnom sustavu (Bourdieu, 1984; Daouli i dr., 2010; Güveli i dr., 2012). Obrazovanje i zanimanje roditelja mogu se promatrati kao 'pretočeni' socijalni kapital koji umnogome utječe na šanse i ishode njihovih potomaka; ove značajke se prenose putem obiteljskog porijekla te bivaju osnažene interakcijom s prijateljima i članovima zajednica kojima obitelj pripada. U tom smislu, obrazovanje roditelja može utjecati na razvoj djece i posredno i neposredno. Na primjer, učinak obrazovanja na dohodak roditelja može modificirati udio resursa koji se troši na kućanstvo, školovanje i brigu oko djece, pri čemu nisko obrazovanje može implicirati niske prihode i životni standard obitelji. Stoga roditelji mogu smatrati doprinos obiteljskim prihodima od strane djece važnijima od njihova obrazovanja te mogu doprinijeti osjećaju djece da je škola nepoželjno ili neugodno okruženje (Becker, Hecken, 2009). Ne manje bitni elementi u rasteru budućeg socijalnog položaja djece leže i u međudjelovanju stupnja obrazovanja roditelja, načina planiranja obitelji i vremenu koje roditelji mogu i spremni su uložiti u obrazovni uspjeh svoje djece (Feinstein i dr., 2004; D'Addio, 2007).

Razlike u resursima utječu na pojedince i kroz socijalizaciju i kroz obrazovne izbore koji su ključni element modela racionalnog izbora s fokusom na donošenje odluka o obrazovanju (Boudon, 1974; Erikson, Jonsson, 1996; Breen, Goldthorpe, 1997). U ovim su modelima izbori koje roditelji i učenici čine određeni očekivanom koristi, troškovima te vjerojatnošću uspjeha različitih obrazovnih alternativa (Nordli Hansen, 2008, 2011). Erikson i Jonsson (1996) tvrde kako obitelj porijekla igra ključnu ulogu u oblikovanju školskih rezultata te obrazovanih aspiracija pojedinaca i to s vrlo malim varijacijama kroz vrijeme, dok su glavni izvor promjena varijacije u troškovima koje učenici i studenti imaju u sekundarnom i visokom obrazovanju, te varijacije u godinama u kojima se donose ključne odluke u pogledu obrazovanja. Činjenica da je socijalno porijeklo snažnije povezano s obrazovnim uspjehom djece u njihovim u ranijim godinama (McPherson, Willms, 1987; Mare, 1993; Erikson, 1996; Breen i Jonsson, 2000; Johnston i dr., 2005; Mastekaasa, 2011) implicira kako sveukupna reforma obrazovanja u kojem se odgađa donošenje odluka reducira nejednakost obrazovnih šansi. Posljedično, čak i uz nedonošenje odluke o nastavku obrazovanja nakon srednjoškolskog stupnja djeca iz radničkog sloja izbjegavaju silaznu mobilnost samom činjenicom da su još uvijek u sustavu školovanja.

U analizi odluka o nastavku obrazovanja valja uzeti u obzir i troškove potencijalnog neuspjeha u obrazovnom sustavu, koji su za djecu višeg roditeljskog sloja redovno manji nego za pripadnike nižih slojeva. Naime, djeca povlaštenijeg socijalnog podrijetla imaju i druge načine pronalaženja posla u slučaju obrazovnog neuspjeha, primjerice kroz roditeljsku mrežu poznanstava. Članovi manje povlaštenih obitelji ne mogu računati na ovu povlasticu i stoga se za njih neuspjeh u školovanju izjednačava s gubitkom vremena, jer ta djeca imaju manje sredstava za financiranje svog obrazovanja ili za nadoknadu potencijalne zarade izgubljene tijekom godina

uloženih u školovanje (Duncan, Brooks-Gunn, 1997; Breen, Jonsson, 2005). Ovom nizu uvida treba dodati i kako je i teorija izbjegavanja relativnog rizika (*relative risk aversion*) dobra polazna točka za razumijevanje strategije djece pri odlučivanju hoće li nastaviti obrazovanje. Teoriju je predložio Boudon (1974), dokazujući kako je odluka o nastavku formalnog obrazovanja većinom zasnovana na želji za izbjegavanjem silazne mobilnosti, uz međusoban utjecaj *primarnog* i *sekundarnog efekta*¹.

Na razini sustavnih komparacija međugeneracijske mobilnosti u različitim zemljama nekoliko je prominentnih pristupa, od kojih je do sada još uvijek djelatan onaj Eriksona i Goldthorpea (1992), koji su u svojoj studiji *The Constant Flux* na temelju usporedbe *apsolutne* i *relativne*² stope mobilnosti u 15 zemalja (12 europskih zemalja, SAD-a, Australije i Japana) zaključili kako između nacija postoje male razlike u obrascima i stupnju međugeneracijske mobilnosti, uz tek neznatne promjene socijalne fluidnosti između dobnih kohorti. Glavni se nalaz ovih autora odnosi na devijacije koje se mogu bolje objasniti nacionalnim posebnostima nego makrosociološkim pravilnostima, kao što su industrijalizacija i modernizacija. Njihova je interpretacija da nejednaka distribucija resursa i moći održava društvenu stratifikaciju, što vodi do opće i nepromjenjive razine nejednakosti šansi.

Goldthorpe uz Breena (1997) u svom kasnijem radu ispituje tri široko dokumentirana empirijska fenomena: 1) porast sudjelovanja u obrazovanju; 2) male promjene u razlikama između klasa s obzirom na udio sudjelovanja u obrazovanju i 3) eroziju rodničkih razlika u obrazovanju. U tu su svrhu razvili matematički model, koristeći pristup racionalne akcije, uz objašnjenje da su ovi trendovi rezultat individualnih odluka koje se donose s obzirom na ograničenja vlastitih obrazovnih šansi. Model opisuje djecu i njihove obitelji na način da njihova ponašanja objašnjava kao racionalna, tj. kao izbor između različitih obrazovnih opcija, odnosno troškova i koristi, uz izostavljanje kulturnih ili normativnih razlika između različitih društvenih slojeva. Goldthorpe (2000: 11) dalje pojednostavljuje ovu teoriju kada kaže kako su dvije strategije kojima djeca odlučuju o nastavku školovanja: 1) strategija 'odozdo' u kojoj djeca žele postići isti položaj kao i njihovi roditelji, a ona je najčešća kod djece

¹ Primarni efekt govori o tome da djeca iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa u prosjeku postižu slabiji školski uspjeh, što ih vrlo često isključuje iz mogućnosti za daljnje više ili visoko školovanje, a time i za bolji plasman na tržištu rada. Sekundarni efekt produbljuje razlike nastale samim pripadanjem obiteljima različitog statusa putem diferenciranja djece na osnovi obiteljskih i društvenih resursa te ambicija, što djecu nižeg statusa izbacuje iz 'utakmice' čak i u slučaju njihova dobrog školskog uspjeha.

² Sociološka literatura pravi razliku i između apsolutne i relativne mobilnosti jer prva gleda samo na broj ljudi koji se kreću od jedne ka drugoj klasi, dok se relativna socijalna mobilnost – također nazvana socijalna fluidnost – odnosi na vjerojatnost da se ljudi određenog porijekla pomaknu u određenu društvenu klasu (tj. na omjer ljudi iz dvije različite kategorije koji mijenjaju socijalni položaj).

roditelja nižeg statusa i 2) strategija 'odozgo' u kojoj djeca teže ili višem položaju od položaja svojih roditelja ili održavanju jednakog statusa, a koja je u većoj mjeri izražena u obiteljima višeg socijalnog statusa.

Na tragu prethodno navedenim nalazima su i Breen i Jonsson (2004), koji su ustanovili kako su apsolutne stope mobilnosti u različitim zemljama postale sličnije zbog čega su 1990-ih varijacije u klasnoj strukturi i stopama ukupne uzlazne i silazne mobilnosti bile daleko manje nego one 1970-ih. Međutim, oni, za razliku od Eriksona i Goldthorpea, tvrde kako su pronašli generalnu tendenciju rasta društvene fluidnosti, s jednom ili dvije iznimke (kao što je Velika Britanija). Slično tomu, Breen i Luijkx (2004) su na uzorku rođenih od 1970. do kraja 1990-ih iznašli opadajući neposredan utjecaj socijalnog porijekla u Nizozemskoj, Francuskoj i Švedskoj, no ne i u Velikoj Britaniji i Irskoj. U slučaju Francuske i Švedske, ova je promjena pripisana tomu da je neposredan utjecaj socijalnog porijekla slabiji među visoko obrazovanim, a njegov ukupan utjecaj opada s porastom prosječnog stupnja obrazovanja u populaciji. U svojoj su kasnijoj studiji Breen i Jonsson (2005) zaključili kako postoji porast fluidnosti u Australiji, a također i u Mađarskoj i Poljskoj koje već dugo imaju mjesto u istraživanju komparativne mobilnosti (Mach, Peschar, 1990; Simkus i dr., 1990; Marshall i dr., 1995; Marshall i dr., 1997).

Sukladno nalazima o Mađarskoj i Poljskoj, Ganzeboom i Nieuwbeerta (1999: 352) navode kako je jačina povezanosti stupnja obrazovanja roditelja i godina školovanja djece smanjena za jednu trećinu u Bugarskoj u razdoblju od 1940. do 1985., dok je u Mađarskoj i bivšoj Čehoslovačkoj jačina te povezanosti pala za više nego pola. Nalaz o porastu fluidnosti u bivšim socijalističkim društvima mogao bi sugerirati kako su redistributivne politike primjenjivane u bivšem sustavu uzrok povećanja socijalne fluidnosti, no činjenica da je socijalna fluidnost visoka i u Izraelu i u Nizozemskoj indicira kako to nije jedini razlog. Istočnoeuropske su zemlje u vrijeme socijalizma prošle kroz politiku pozitivne diskriminacije u korist djece radničke klase, pri čemu su politike reguliranja selekcije polaznika tercijarnog obrazovanja putem osiguravanja striktnih kvota za studente iz radničke klase 1950-ih bile jedan od najznačajnijih mehanizama (Ganzeboom, Nieuwbeerta, 1999; Robert, Bukodi, 2004). Ovakve su obrazovne politike, zajedno s napuštanjem prava na krupno privatno vlasništvo i prava nasljeđivanja nekih oblika privatnog vlasništva, ciljale na prekid transmisije socijalnih prednosti preko generacija. No, drugi empirijski nalazi pokazuju kako ove egalitarne obrazovne politike nisu uspjele niti u istočnoeuropskim niti u zapadnoeuropskim zemljama – utjecaj socijalnog porijekla na obrazovno postignuće nije se bitno smanjio kroz vrijeme (Heyns, Bielecki, 1993; Mateju, 1993; Szelényi, Aschffenburg, 1993; Ganzeboom, Nieuwbeerta, 1999). Istodobno, tijekom razdoblja ekonomske transformacije prema kapitalističkoj ekonomiji u istočnoeuropskim su društvima porasle i obrazovne nejednakosti (Flemming, Micklewright, 1999), što je zapriječilo i promjenu smjera dotadašnjih trendova u međugeneracijskoj mobilnosti.

Rezultate slične gore iznesenima prezentiraju i Titma i suradnici (2003) te Gerber i Hout (2004), koji su na primjeru bivšeg Sovjetskog saveza došli do nalaza o padu fluidnosti u postkomunističkoj Rusiji. Niti H. Domansky (1999, 2005), Luijckx i suradnici (2002) te Hertz i drugi (2008) nisu pronašli dokaze o povećanoj društvenoj otvorenosti u postsocijalističkim zemljama. U Sloveniji su pak S. Flere i M. Lavrič (2005) ispitali veze društvenih nejednakosti (stratifikacijskih, rodnih i drugih) i školovanja, dok je u Srbiji opsežno istraživanje o promjenama u društvenoj strukturi u socijalističkom i tranzicijskom razdoblju proveo M. Lazić (2011) – svi sa sličnim rezultatima. Domansky (1999: 464-467) navodi kako promjene u mobilnosti prvenstveno slijede iz transformacije strukture zanimanja, odnosno glavna sila u promjeni strukture zanimanja u zapadnim zemljama nakon Drugog svjetskog rata bio je ekonomski napredak, dok je u Istočnoj Europi to bila masovna prostorna mobilnost praćena ekstenzivnom industrijalizacijom. Može se zaključiti kako u istočnoeuropskom prostoru, što uključuje i Hrvatsku (Burušić i dr., 2010; Matković, 2011; Potočnik, 2011; Hodžić, 2014), još uvijek nije došlo do ujednačavanja mogućnosti pristupa visokom obrazovanju za pripadnike različitih društvenih slojeva. Za izjednačenje pristupa visokom obrazovanju svim slojevima potrebna je saturacija participacije na najvišoj razini, odnosno svi potomci visokoobrazovanih roditelja i sami moraju sudjelovati u visokoškolskom sustavu (Raftery i Hout, 1993; Heath, 2000), što još uvijek nije slučaj.

Koliko je Hrvatska socijalno neprohodna, pokazuju i Eurostatovi podaci³ iz 2014. godine o obrazovnoj strukturi populacije u dobi od 25-59 godina. Prema ovim podacima u našoj zemlji tek 7% djece nisko obrazovanih roditelja uspijeva završiti fakultet. U EU-u prosjek je 18%, a u nekim zemljama kao što su Irska, Finska i Velika Britanija taj udio prelazi 30%. Ove vjerojatnosti pretočene u indeks vjerojatnosti da će dijete nisko obrazovanih roditelja također biti nisko obrazovano, smješta Hrvatsku (vrijednost indeksa 55) u vrh Europe po nejednakosti i viši je od skandinavskog za čak deset puta, dok europski prosjek iznosi 14,7. Analiza Eurostata također je obuhvatila instrument o financijskom statusu potomaka roditelja različitog socijalnog porijekla, a podaci za Hrvatsku ukazuju kako čak 91% ispitanika koji su odrasli u teškoj financijskoj situaciji niti u odrasloj dobi ne mogu spojiti kraj s krajem, po čemu je Hrvatska na europskom dnu uz Mađarsku i Rumunjsku. Nadalje, podaci Popisa stanovništva iz 2011. (slika 1) sugeriraju izuzetno visoku neujednačenost obrazovne strukture različitih hrvatskih regija⁴.

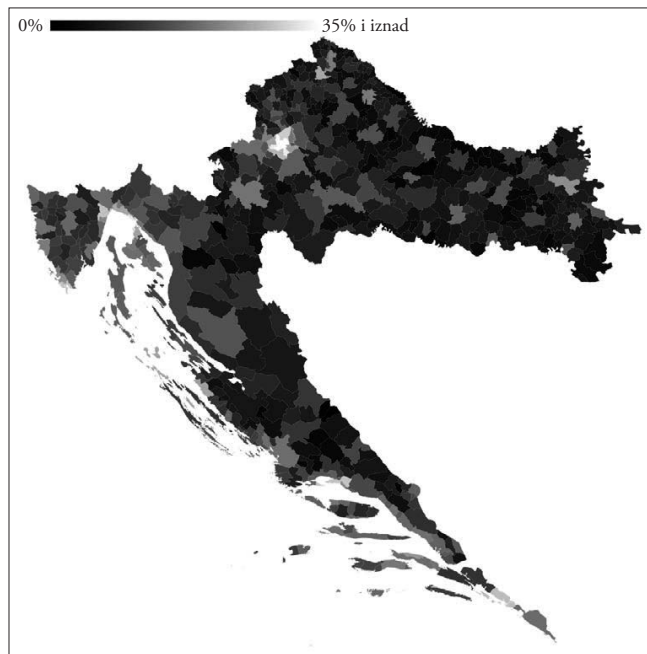
³ *Income, Social Inclusion and Living Conditions*

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/documents/tab8/website_2011module.xls

⁴ Statusna traka iznad mape pokazuje raspon od 0% (označeno crnom bojom) do maksimalnih 35% (označeno najsvjetlijom nijansom).

U regije s najobrazovanijim stanovništvom spadaju Istra, Primorje i Grad Zagreb, koje se od ostalih razlikuju po manjem broju niže obrazovanih starijih od 19 godina, kao i po znatno višim udjelima visokoobrazovanih. S druge strane, u mnogim hrvatskih krajevima visokoobrazovani su znatno manje zastupljeni, pri čemu se ističu neki dijelovi Ličko-senjske, Šibensko-kninske, Splitsko-dalmatinske, Brodsko-posavske, Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije. Najfrapantnija razlika u postignutom stupnju obrazovanja vidi se u distribuciji osoba s doktoratom, koje mahom žive u Zagrebu, Istri i Primorju te uzduž priobalnog dijela Hrvatske, uz nekoliko izdvojenih područja na sjeveru i istoku zemlje. Povoljan položaj Zagreba, kao mjesta rođenja i stanovanja, vidi se i po tome što je u njemu osoba bez kvalifikacija upola manje od hrvatskog prosjeka, a udio onih s višim ili visokim obrazovanjem dvostruko veći nego u ostatku zemlje.

Slika 1: Udio visoko obrazovanih starijih od 25 godina po hrvatskim općinama⁵

Pod premisom povećanja broja visokoobrazovanog stanovništva kao transformativne snage hrvatskih regija usmjerili smo se na analizu obilježja i socijalnog statusa studenata kao nositelja ove transformacije. Pritom će prikaz i analiza socijalnog

⁵ Podaci: www.dzs.hr, popis stanovništva 2011., izrada slika: Institut sinergije znanosti i društva www.iszd.hr

statusa studenata u ovom radu biti temeljeni na širokom varijetetu faktora, koje generalno možemo podijeliti na:

- I. opću socijalnu sliku studenata, a što uključuje rezidencijalnu pripadnost studenata i njihovih roditelja, stupanj obrazovanja i posljednje radno mjesto roditelja te broj članova obitelji studenata;
- II. elemente strukovne orijentacije studenata, s razradom tipa završene srednje škole, prosječnog uspjeha tijekom studija i distribucije studenata s obzirom na područja znanosti;
- III. ekonomsku podlogu socijalnog statusa studenata, pri čemu glavni faktori ove podloge obuhvaćaju prosječan prihod po kućanstvu i članu obitelji, te nemogućnost ispunjavanja određenih potreba zbog financijskih problema u posljednjih godinu dana.

Pri razradi upravo navedenih elemenata socijalnog statusa studenata također će biti izvršena komparacija dostupnih podataka socijalnog statusa podskupine studenata iz istraživanja mladih u Hrvatskoj 1999. i 2004. godine. U razmatranjima svih elemenata u tri glavne cjeline ovog istraživanja cilja se i na ustanovljavanje diskriminatornih elemenata u socijalnom statusu studentske populacije, pri čemu će biti korišteno sljedećih četrnaest sociodemografskih i socijalnih obilježja studenata: spol, rezidencijalna pripadnost, tip završene srednje škole, godina studija, sveučilište, područje znanosti, uspjeh u srednjoj školi i na studiju, obrazovanje majke i oca, posljednje radno mjesto majke i oca, mjesto rođenja majke i oca te prihod po kućanstvu i prihod po članu obitelji. Pritom će biti primijenjena deskriptivna i bivarijatna analiza (χ^2 test), a kao statistički značajne bit će tumačene isključivo one razlike koje odgovaraju vrijednosti .000.

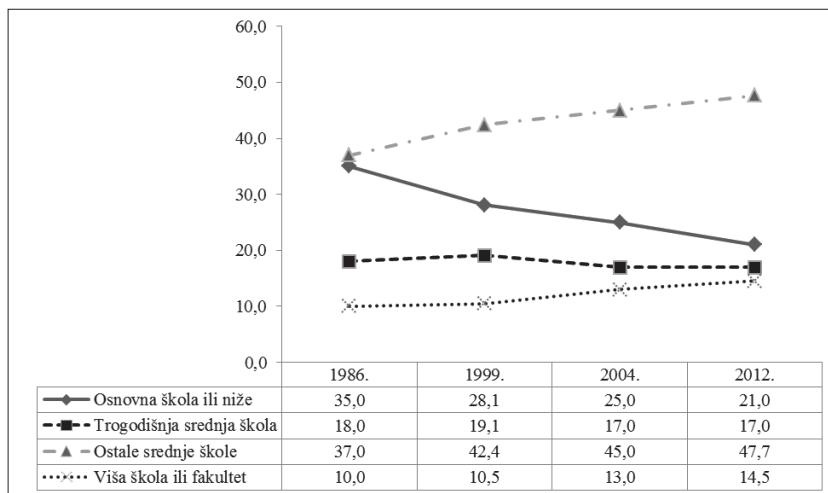
2. Socijalni profil studenata

Inicijalna ideja pri konceptualizaciji projekta *Hrvatski studenti u europskom kontekstu: društvena elita u nastajanju* zorno je predočena u drugom dijelu naslova projekta – hrvatski studenti su promatrani kao specifična podskupina mlade populacije od koje se očekuje da će u skorijoj budućnosti zauzeti položaj društvene elite. Pritom se kao potencijalnu elitu označava pojedince koji zadovoljavaju minimalni zahtjev za takovom klasifikacijom – završeno visokoškolsko obrazovanje. Ovaj se zahtjev može činiti suviše rudimentaran, no koliko je on bitan i za mnoge još nedostižan postaje jasno kada se prikaže obrazovna struktura mlade generacije općenito.

U grafikonu 1 prikazane su promjene u obrazovnoj strukturi mladih na osnovi podataka iz četiri istraživanja provedena u Hrvatskoj u razdoblju od dvadeset i šest

godina⁶. Na prvi pogled izgleda kako je ovo razdoblje donijelo bitnije promjene u obrazovnoj strukturi mladih, naročito s obzirom na divergentne trendove u broju mladih sa završenom osnovnim te onih s četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem, no uvid u brojke pokazuje kako te promjene s obzirom na relativno dugo promatrano razdoblje i nisu toliko značajne. Izuzmemo li iz daljnje elaboracije mlade koji imaju tek završenu osnovnu školu, a za koje se u današnje vrijeme smatra kako će vjerojatno završiti najmanje srednjoškolsko obrazovanje, broj mladih koji su stekli ostale obrazovne stupnjeve ostao je više-manje jednak.

Grafikon 1: Komparativni prikaz promjena u obrazovnoj strukturi mlade populacije starije od 15 godina (%)

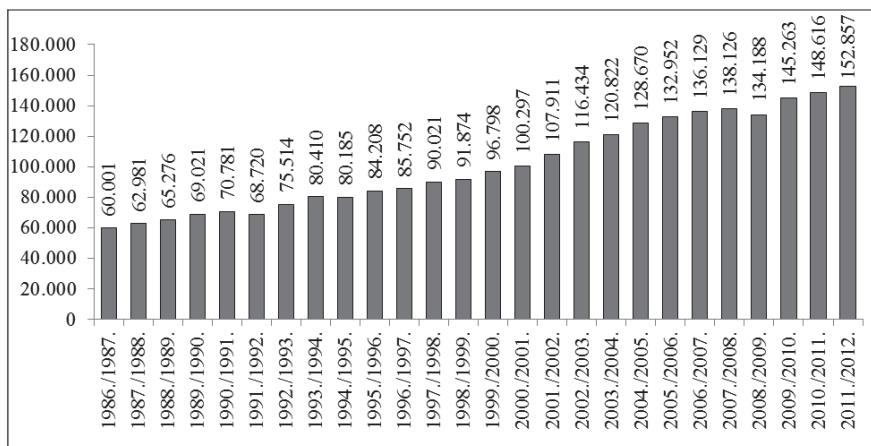
Najveći se rast zbio u broju mladih koji su završili četverogodišnju srednju školu, što dijelom možemo pripisati i porastu broja gimnazija nakon 1990. godine, a što je povezano i sa stagniranjem broja mladih sa završenom trogodišnjom srednjom školom. Kategorija akademski obrazovanih mladih tek je skromno narasla, iako podaci popisa stanovništva iz 2011. godine govore o skoro četvrtini mladih u dobi od 24-29 godina završenog akademskog obrazovanja, što doista predstavlja značajan rast u posljednja dva desetljeća. Možemo pretpostaviti kako je raskorak u podacima najvećim dijelom rezultat razlika u dobi ispitanika i pripadnika populacije. Naime,

⁶ Riječ je o istraživanjima Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu: uz dva već spomenuta projekta iz 1999. i 2004. godine korišteni su podaci iz istraživanja *Položaj, svijest i ponašanje mlade generacije Hrvatske* provedenog 1986. na uzorku od 1.250 mladih i *Perceptions and attitudes of young people in Croatia toward changing reality* realiziranog 2012. godine na uzorku od 1.500 mladih. Potonje istraživanje provedeno je zajedno sa Zakladom Friedrich Ebert u Zagrebu prema modelu Shellovih istraživanja mladih.

1986. godine uzorak je obuhvaćao mlade od 15-27 godina (s izuzetkom poljoprivrednika čija je granična dob bila na 29 godina), dok se 2012. dob ispitanika kretala od 14-27 godina, a istraživanja 1999. i 2004. odnosila su se na mlade od 15-29 godina⁷. Stoga dvije godine mlađi uzorak u slučaju prvog i posljednjeg istraživanja može rezultirati i značajno manjim brojem mladih završenog visokog obrazovanja. Posebice ako uzmemo u obzir produljeno vrijeme studiranja, što je vrlo često slučaj u Hrvatskoj.

Prethodni zaključci o porastu broja visokoobrazovanih ispitanika neposredno se mogu povezati i sa službenim statističkim podacima koji ukazuju na gotovo pravolinijski porast broja studenata u promatranom razdoblju (grafikon 2), jer je ukupan broj studenata sveučilišnih studija porastao za čak dva i pol puta. Međutim, ako se vratimo na prethodno prikazane podatke, vidjet ćemo kako porast broja studenata nije razmjern porastu broja akademski obrazovanih mladih, čak niti ako ovoj analizi dodamo podatke najnovijeg popisa stanovništva koji govori o oko četvrtini mladih u dobi od 24-29 godina koji posjeduju visoko obrazovanje. Navedeno možemo protumačiti podacima o završavanju studija (Matković i dr., 2010), koji govore kako tek oko dvije trećine studenata redovnog studija bez plaćanja školarine uspijeva steći diplomu te oko polovice redovnih studenata uz plaćanje i manje od pola izvanrednih studenata.

Grafikon 2: Komparativni prikaz promjene broja studenata u Hrvatskoj 1986.-2012.

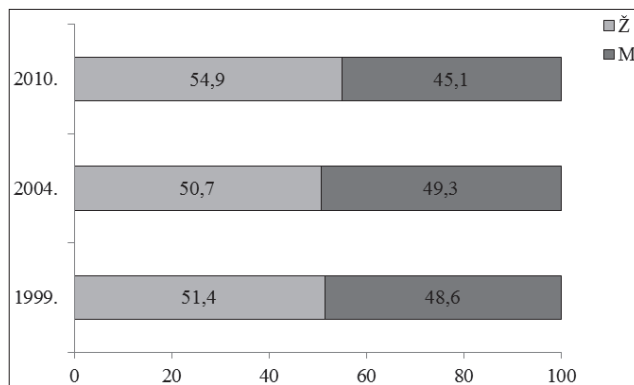

*Izvor: DZS

⁷ Za potrebe ovog rada iz prvog i posljednjeg istraživanja isključeni su ispitanici mlađi od 15 godina.

U sljedećim ćemo se sekcijama usredotočiti na komparativne podatke o socijalnim obilježjima studenata, uključujući istraživanje iz 2010. godine, pri čemu se prva komparacija odnosi na spolnu strukturu studenata (grafikon 3), s podacima koji potvrđuju trend porasta broja visokoobrazovanih žena u odnosu na visokoobrazovane muškarce, a koji u Hrvatskoj perzistira već nekoliko desetljeća (Ilišin i dr., 2003).

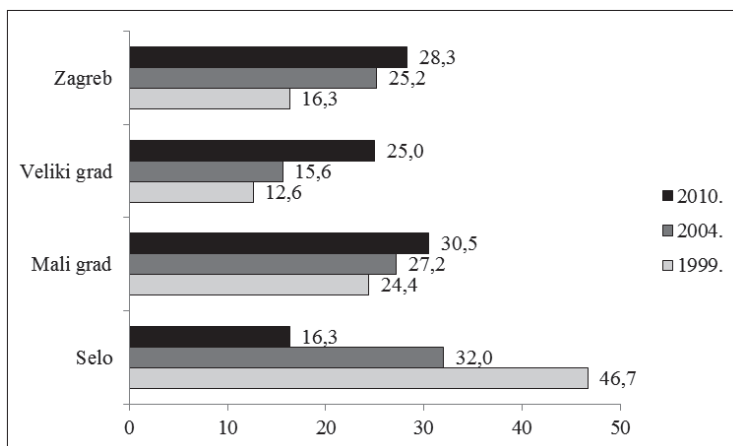
Grafikon 3: Komparativni prikaz spolne strukture studenata (%)

U kojoj je mjeri zagrebačko sveučilište brojčano nadmoćno nad ostalim hrvatskim sveučilištima razvidno je iz podataka o promjeni u rezidencijalnoj pripadnosti studenata (grafikon 4), s kontinuiranom porastom broja studenata koji obitavaju upravo u Zagrebu i porastom broja studenata s prebivalištem u jednom od tri velika grada (Osijek, Rijeka i Split). U distribuciji prebivališta studenata po tipovima naselja ne iznenađuje prepolovljeni broj studenata iz seoskih naselja jer ovaj trend slijedi depopulaciju hrvatskih sela koja je na djelu posljednjih nekoliko desetljeća. To je u slučaju studenata još i jače izraženo jer u najvećem dijelu oni svoje potrebe ne mogu ispuniti stanovanjem u seoskom naselju. Mali grad također spada u dinamičan tip naselja te bilježi kontinuirani rast u broju studenata koji u njemu prebivaju. Možemo pretpostaviti kako je do ovih promjena prvenstveno došlo zbog tijekova migracija, odnosno depopulacije seoskih naselja, a jedan dio promjene trenda možemo pripisati i smanjenoj socijalnoj mobilnosti potomaka seoskog stanovništva (Potočnik, 2011).

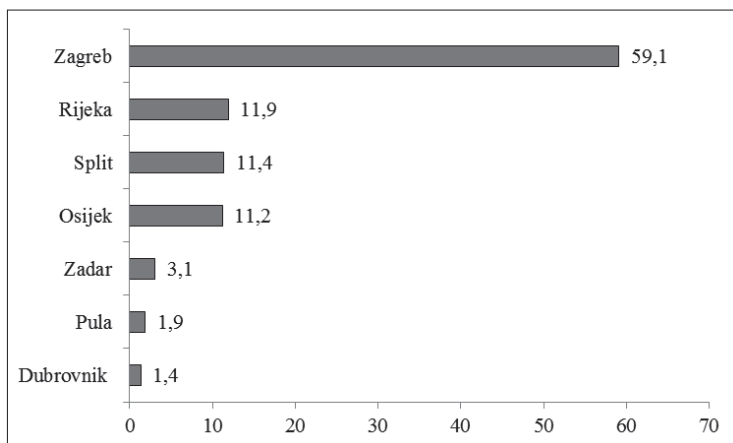
Ustanovljena prostorna distribucija studenata sugerira jačanje razlika u stupnju obrazovanja stanovnika po hrvatskim regijama jer se može očekivati kako se najveći dio studenata po završetku školovanja neće vratiti u mjesto porijekla ukoliko je riječ o ruralnom naselju. Ova je pretpostavka osnažena i prethodno prikazanim nalazima o rasprostranjenosti stanovnika s visokim obrazovanjem u hrvatskim naseljima temeljem popisa stanovništva 2011. godine (slika 1).

Grafikon 4: Komparativni prikaz rezidencijalnog statusa studenata (%)

U grafikonu 5 prikazani su podaci koji pomažu smještanju studenata na karti hrvatskih sveučilišta, gdje zagrebačko sveučilište premoćno vodi s tri petine ukupnog broja studenata, a Rijeka, Split i Osijek zadržavaju svaki stabilnu desetinu studenata. Tri sveučilišta na začelju tek se trebaju izboriti za veći broj studenata, što će morati biti popraćeno i promjenama u ponudi studentskih smjerova jer fakulteti ova tri sveučilišta zasad, u odnosu na četiri vodeća sveučilišta, nude tek ograničeni izbor upisnih smjerova. Pritom je važno naglasiti kako prikazani podaci ocrtavaju realne udjele studenata na hrvatskim sveučilištima, odnosno slijede podatke Državnog zavoda za statistiku.

Grafikon 5: Distribucija studenata po hrvatskim sveučilištima 2010. godine (%)

U nastavku analize usmjerit ćemo se na distribuciju studenata određenih obilježja po hrvatskim sveučilištima (tablica 1), pri čemu je bitno naglasiti da su sva obilježja, osim spola i dobi studenata/godine studija (za koje možemo pretpostaviti kako su relativno ravnomjerno distribuirani s obzirom na studente koji studiraju na sveučilištima), te ocjene tijekom studija izvršili statistički značajno razlikovanje u studentskoj populaciji. Rezultati usporedbe po socijalnim obilježjima studenata pokazuju da su najmanja sveučilišta (u Dubrovniku, Puli i Zadru) odabrali studenti iz ruralnih naselja i malih gradova, završene strukovne škole i s usmjerenjem prema humanističkim znanostima. Ovi su studenti u srednjoj školi dominantno ostvarili dobar ili niži uspjeh, a njihovo porijeklo ukazuje na razmjerno najviše roditelja strukovnog obrazovanja te u radničkim i dijelom u službeničkim zanimanjima, dok su se prihoditi po kućanstvu i članu obitelji pretežno smjestili pri dnu ljestvice. Kod osječkih se studenata zapaža razlikovanje od prvog navedenog profila jer je ovih studenata najviše upravo iz velikog grada (pretpostavljamo upravo Osijeka) i priličan broj sa sela, a njihov je izbor primarno vezan uz biotehničke znanosti. Ti studenti su u podjednakom broju završili gimnazije i strukovne srednje škole, u kojima su u prosjeku ostvarili vrlo dobar uspjeh. Njihovi su roditelji nešto višeg stupnja obrazovanja od prethodno navedenih i najviše ih je sa završenom četverogodišnjom srednjom školom, iako roditelja nižeg ili akademskog obrazovanja nije bitno manje od dominantne kategorije. Studenti Sveučilišta u Osijeku znatno su povoljnijeg obiteljskog statusa od prvonavedenih jer njihove majke dominantno dolaze iz kategorije stručnjakinja, dok su očevi razmjerno najviše rukovoditelji, a financijska situacija u obitelji smješta ih za razred ili dva više od studenata u priobalnom području.

Zanimljivo je kako studenti riječkog sveučilišta po svojim obilježjima više nalikuju kolegama s tri najmanja sveučilišta nego onima iz Osijeka kao velikog grada. Pretpostavljamo da je najviše riječkih studenata upravo iz Rijeke jer su kao stalno mjesto prebivališta odabrali veliki grad, što je obrazac koji se ponavlja i u slučaju drugih velikih gradova u uzorku. U odnosu na studente ostalih sveučilišta riječki studenti najviše dolaze iz strukovnih srednjih škola, u kojima su ostvarili pretežno dobar ili vrlo dobar uspjeh, a svoj su odabir struke u najvećem broju vezali uz društvene te biomedicinske znanosti. Njihovih je roditelja razmjerno najviše među strukovno obrazovanima i u radničkim zanimanjima, no ovakav status roditelja ne znači i lošiji financijski status obitelji jer je on najviši u odnosu na ispitanike s prethodne dvije skupine sveučilišta. Pri analizi profila studenata Sveučilišta u Splitu možemo povući paralelu s riječkim studentima jer omjeri određenih karakteristika studenata ova dva sveučilišta slijede gotovo jednake obrasce, osim što su splitski studenti tijekom srednje škole ostvarili nešto bolji uspjeh od riječkih i češće studiraju tehničke znanosti. Pritom je financijski status obitelji splitskih studenata niži od studenata iz Rijeke i više nalikuje statusu tri najmanja priobalna sveučilišta.

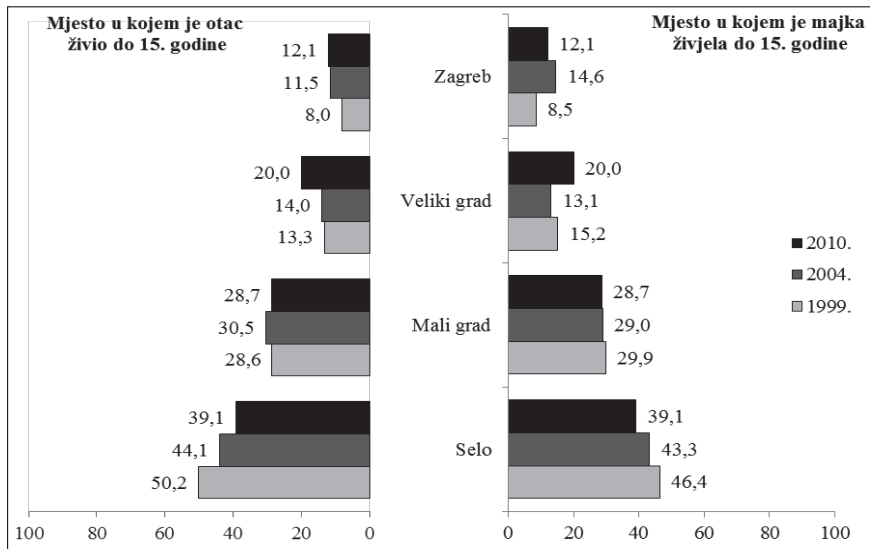
Tablica 1: Distribucija studenata po sveučilištima s obzirom na njihova socijalna obilježja (%)

Obilježja studenata	DU-PU-ZD	Osijek	Rijeka	Split	Zagreb
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 688,98$				
Selo	11,1	16,0	7,7	11,1	54,2
Mali grad	12,5	9,7	14,8	14,5	48,5
Veliki grad	3,0	22,6	23,6	20,6	30,1
Zagreb	0,2	-	0,7	-	99,1
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2 = 75,00$				
Gimnazija	4,7	11,2	9,4	10,1	64,7
Ostale srednje škole	10,3	11,3	17,4	14,5	46,5
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 211,87$				
Biomedicina i zdravstvo	-	7,9	13,7	9,4	69,1
Biotehničke znanosti	-	22,4	5,6	-	72,0
Društvene znanosti	8,2	11,6	16,0	13,2	51,0
Humanističke znanosti	19,8	11,7	12,1	6,5	50,0
Prirodne znanosti	4,8	14,3	-	11,1	69,8
Tehničke znanosti	1,8	8,0	9,5	13,7	66,9
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 97,89$				
Dobar i manje	15,7	6,7	26,9	7,5	43,3
Vrlo dobar	7,9	12,2	14,3	12,0	53,5
Odličan	3,9	10,9	7,9	11,3	66,0
<i>Stupanj obrazovanja majke</i>	$\chi^2 = 60,48$				
3-god. stručna šk.	10,2	8,2	12,2	17,3	52,0
4-god. sred. šk.	8,3	12,1	12,3	14,2	53,2
VSS, VSS i više	3,8	10,9	11,1	7,6	66,6
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	$\chi^2 = 53,24$				
3-god. stručna šk.	10,4	10,4	14,7	15,9	48,6
4-god. sred. šk.	8,2	12,4	12,9	11,8	54,6
VSS, VSS i više	3,9	10,4	10,0	9,6	66,0
<i>Posljednje radno mjesto majke</i>	$\chi^2 = 60,68$				
Radnica	10,8	7,2	13,9	14,4	53,7
Službenica	5,1	10,7	14,0	8,9	61,2
Stručnjakinja	4,7	12,6	10,7	8,2	63,7
Rukovoditeljica	3,2	8,7	6,8	7,8	73,5
Obrtnica ili vlasnica poduzeća	3,1	15,0	11,0	6,3	64,8
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>	$\chi^2 = 44,54$				
Radnik	8,1	11,0	15,5	14,0	51,4
Službenik	7,0	10,3	8,0	6,6	68,1
Stručnjak	5,0	10,3	10,0	10,9	63,8
Rukovoditelj	3,0	15,1	11,8	10,2	59,9
Obrtnik ili vlasnik poduzeća	3,2	9,2	12,8	10,0	64,8
<i>Prosječan prihod po kućanstvu</i>	$\chi^2 = 67,73$				
Do 5.000 kn	11,3	12,1	10,1	19,0	47,4
5.001-6.500 kn	10,4	16,8	8,0	11,2	53,6
6.501-8.000 kn	5,6	11,6	12,0	14,4	56,4
8.001-10.000 kn	7,5	10,6	13,7	11,6	56,7
10.001-15.000 kn	4,8	13,3	10,0	7,8	64,1
Iznad 15.000 kn	2,8	9,2	12,0	7,4	68,6
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 85,03$				
Do 1.500 kn	13,3	11,4	8,0	17,5	49,9
1.501-2.500 kn	5,2	11,0	12,5	12,7	58,5
2.501-3.500 kn	3,7	16,1	10,2	8,2	61,9
3.501-5.000kn	4,7	11,7	13,7	6,3	63,7
Iznad 5.000 kn	4,0	6,5	12,9	7,3	69,4
UKUPNO	6,4	11,2	11,9	11,4	59,1

Po obilježjima studenata zagrebačko se sveučilište u najvećoj mjeri razlikuje od svih ostalih, što je najeklatantnije vidljivo u podatku da gotovo i nema studenata iz Zagreba koji studiraju na ostalim sveučilištima, odnosno Zagrepčani u pravilu odabiru upravo sveučilište svog grada. Također, studenti sa zagrebačkog sveučilišta dominantno su završili gimnazijske smjerove, na kojima su razmjerno najviše ostvarili odličan uspjeh, a odabir njihova studija manje je vezan uz društvene i humanističke znanosti. Visok socijalni, društveni i financijski kapital koji su ovi studenti ponijeli iz svojih obitelji ogledava se u najvećem broju roditelja akademskog obrazovanja i pozicioniranja u financijski najvišim razredima, dok su njihove majke dominantno bile na položaju rukovoditeljica a očevi službenika, stručnjaka ili obrtnika.

Podaci izloženi u prethodnim grafikonima mogu se nadopuniti nalazima o rezidencijalnom porijeklu roditelja studenata (grafikon 6).

Grafikon 6: Komparativni prikaz rezidencijalnog porijekla roditelja studenata (%)

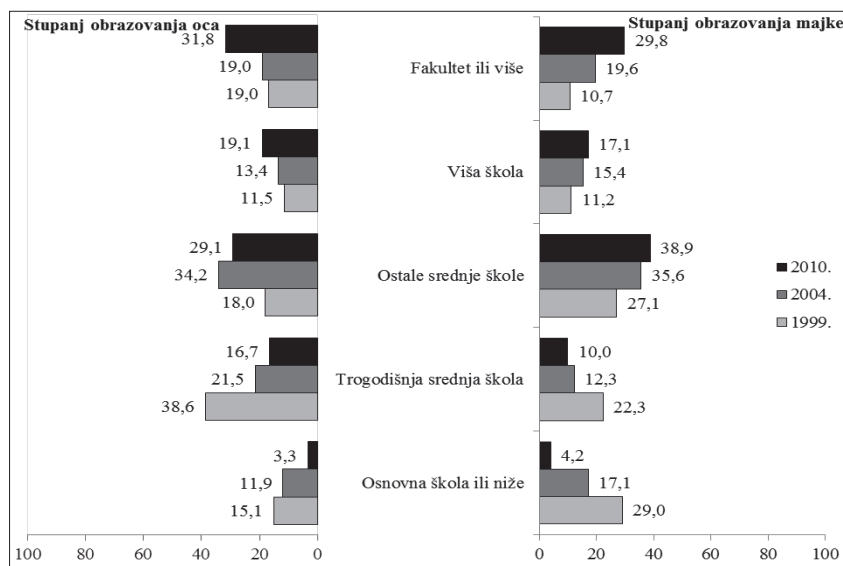

Rezidencijalno se porijeklo roditelja studenata u promatranom trinaestogodišnjem razdoblju promijenilo u smislu da je u 2010. godini, u odnosu na dvije prethodne godine promatranja, došlo do porasta broja studenata čiji roditelji potječu iz velikih gradova za oko 50%, dok je u slučaju roditelja koji su prvi dio života proveli u Zagrebu riječ o skromnim varijacijama. Za to je vrijeme trend smanjenja broja roditelja seoskog porijekla vrlo stabilan, a u slučaju roditelja koji porijeklo vuku iz malih gradova došlo je do neznatnih promjena. Ovakvi nalazi potvrđuje tezu o smanjenim socijalnim šansama studenata koji potječu iz ruralnih krajeva, čemu možemo dodati i opservaciju o 'saturaciji' zagrebačkih obitelji među onima koji dobivaju šansu upisati fakultet jer je broj potonjih relativno stabilan.

Naredni element socijalnog porijekla – stupanj obrazovanja roditelja – jedna je od ključnih komponenti postignutog statusa studenata. U svrhu valjane interpretacije socijalnog porijekla studenata prvo će biti izneseni nalazi o obrazovnom porijeklu hrvatske populacije dobiveni temeljem istraživanja IDIZ-a⁸. Analiza varijance u oba je razdoblja (Potočnik, 2011: 193-194) pokazala trend u smislu manjih obrazovnih šansi ispitanika iz seoskih naselja koji su potekli od majki i očeva nižih obrazovnih stupnjeva te lošijeg profesionalnog položaja. Posljedično, bolje šanse za višim obrazovnim ishodima bile su u ispitanika gradskog porijekla čiji su roditelji bili više ili visokoobrazovani, a obavljali su poslove stručnjaka ili rukovoditelja. Zamijećene su visoke stope samoregrutacije, posebice u najnižim i najvišim obrazovnim stupnjevima, dok je najdinamičnija kategorija u smislu međugeneracijske mobilnosti ona srednjoškolski obrazovanih, kako u smislu njihove inkluzivnosti (pripuštanja potomaka niže obrazovanih roditelja), tako i u smislu relativno visoke mogućnosti uspona među visokoobrazovane (u slučaju četverogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja).

Početne prednosti djece više obrazovanih roditelja vrlo se slikovito prikazuju putem uzlazne promjene obrazovne strukture roditelja u jedanaestogodišnjem razdoblju (grafikon 7), uz smanjenje baze potomaka niže obrazovanih roditelja iz koje se regrutiraju budući visokoobrazovani pojedinci.

Grafikon 7: Komparativni prikaz stupnja obrazovanja roditelja (%)

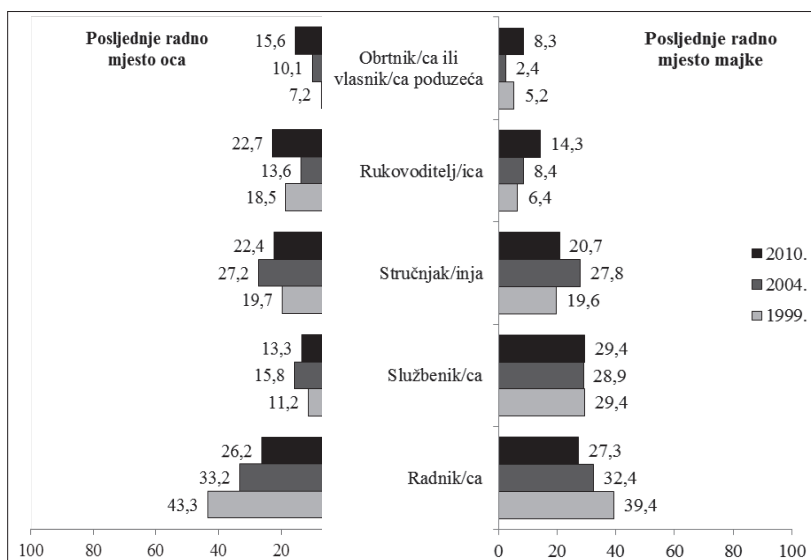
⁸ Riječ je o istraživanjima provedenim na uzorku radno-aktivnog stanovništva u Hrvatskoj: *Društvena struktura i kvaliteta života* iz 1996. (N=2.169) i *Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj* iz 2004. godine (N=2.204).

Tako je 1999. među studentima bilo tek nešto više djece više nego niže obrazovanih očeva, a u slučaju majki bilo je triput više studenata niže nego više obrazovanih majki. To se može protumačiti nižom obrazovnom strukturom tadašnjih generacija roditelja i nešto nižom obrazovnom strukturom majki u odnosu na očeve. Također, djeca majki završene četverogodišnje srednje škole u najranijem promatranom razdoblju u većem su omjeru upisivala fakultet nego djeca visokoobrazovanih majki (a u slučaju očeva u gotovo jednakom broju), i to iz jednostavnog razloga što ih je bilo više u populaciji. Slično ovomu, djeca očeva i majki trogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja u novijem razdoblju imaju dvostruko manju vjerojatnost upisati fakultet negoli 1999. godine. 2010. je omjer niže i više obrazovanih roditelja povećan na devet puta u korist djece visokoobrazovanih očeva i sedam puta u korist djece visokoobrazovanih majki. Visoka zastupljenost akademski obrazovanih roditelja u najnovijem razdoblju vidljiva je iz podatka da čak 62% studenata ima barem jednog visokoobrazovanog roditelja, pri čemu ih 36% potječe iz obitelji gdje oba roditelja imaju akademsko obrazovanje. Usporedba fakultetskog obrazovanja očeva i majki ($\chi^2 = 745,97$) pokazuje također da, u slučaju kada otac ima više ili visoko obrazovanje, tada 70,3% majki ima istu stručnu spremu, dok je obratno utvrđeno u 76,3% slučajeva. Ovakve promjene obrazovnog statusa roditelja hrvatskih studenata ne treba tumačiti isključivo kao prepriječenu mobilnost za djecu niže obrazovanih roditelja, nego i kao posljedicu činjenice da roditelji najnovije generacije studenata posjeduju viši stupanj obrazovanja nego roditelji studenata u početnom promatranom razdoblju. No, također je potrebno naglasiti kako je po tom elementu socijalnog porijekla studentska populacija visoko selekcionirana jer po Popisu stanovništva iz 2011. godine u procijenjenoj roditeljskoj generaciji (dob 40-59 godina) samo 17,6% stanovnika ima visoko obrazovanje, što je trostruko manje od udjela visokoobrazovanih roditelja u studentskoj populaciji. Nadzastupljenost akademski obrazovanih roditelja u ispitanoj studentskoj populaciji 2010. godine ujedno se može promatrati i kao indikator opstojnosti procesa samoregrutacije najobrazovanijih slojeva hrvatskog stanovništva.

Podatke o profesionalnoj strukturi roditelja studenata (grafikon 8) možemo promatrati na dvije razine, od kojih se prva odnosi na razlike u statusu zanimanja očeva i majki, odnosno na znatno niži profesionalni status majki. Pritom je u svim promatranim vremenskim točkama broj majki i očeva u radničkim i stručnjačkim zanimanjima podjednak, a do većih razlika dolazi u službeničkim zanimanjima gdje pretežu majke i u rukovoditeljskim i poduzetničkim kategorijama gdje očevi imaju vrlo jasnu dominaciju. Druga razina analize – praćenje promjena u broju pripadnika određenog statusa zanimanja u roditeljskoj kategoriji – otkriva smanjenje broja roditelja radnika/ca te variranje broja stručnjaka/kinja između početne i krajnje točke ispitivanja. Kod očeva je u rukovoditeljskim zanimanjima došlo do blagog porasta između 1999. i 2010. godine, dok je kod majki u ovoj kategoriji riječ o dvostrukom

povećanju. Dvostruko je povećanje očito i u broju očeva obrtnika, dok je broj majki u ovoj kategoriji varirao uz tek blago povećanje tijekom promatranih jedanaest godina.

Grafikon 8: Komparativni prikaz posljednjeg radnog mjesta roditelja studenata (%)

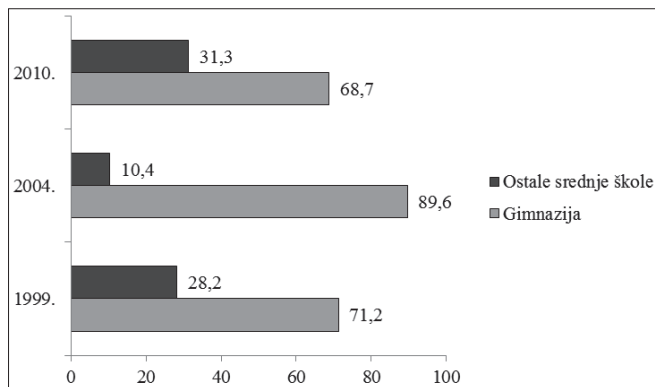

Slika profesionalnog statusa roditelja studenata preslikava se u povećanoj šansi za ulazak na studij mladih čiji su roditelji u tri najviše kategorije zanimanja; 1999. studenti su potjecali od 45,4% očeva u tri najviša sloja zanimanja i 31,2% majki istog položaja, dok je 2010. isti položaj zauzimalo 60,7% očeva i 43,0% majki. Drugim riječima, studenti očeva u službeničkoj ili radničkoj kategoriji zanimanja danas zauzimaju manji udio studentske populacije, a isto se pokazalo i za majke.

3. Neki elementi strukovne orijentacije studenata

Hrvatski je obrazovni sustav u posljednja dva desetljeća prošao kroz mnoge reforme koje su za cilj imale povećanu horizontalnu i vertikalnu pokretljivost, naročito s obzirom na olakšavanje pristupa učenicima završenih strukovnih škola visokom obrazovanju. Navedene su reforme barem dijelom urodile plodom jer je u odnosu na 1999., nakon eksplozije broja gimnazijalaca i smanjenja studenata završenih strukovnih škola u 2004. godini, u najnovijem razdoblju došlo do vraćanja udjela na razine iz najranijeg promatranog razdoblja, odnosno do smanjenja broja studenata koji su završili gimnaziju i porasta broja onih koji su se školovali u nekim od programa usmjerenog obrazovanja (grafikon 9).

Grafikon 9: Komparativni prikaz tipa srednje škole koju su studenti završili (%)

Budući da je riječ o značajnim nesrazmjerima u tipu odabrane srednje škole, studentske populacije zanimljivo je pogledati u kojem se pogledu razlikuju studenti – ispitanici 2010. godine - s obzirom na završenu srednju školu (tablica 2).

Tablica 2: Tip završene srednje škole s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Gimnazija	Ostale srednje škole
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 50,20$	
Ženski	75,4	24,6
Muški	60,5	39,5
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 61,35$	
Selo	58,2	41,8
Mali grad	63,9	36,1
Veliki grad	67,7	32,3
Zagreb	80,8	19,2
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 75,00$	
Dubrovnik, Pula, Zadar	50,0	50,0
Osijek	68,5	31,5
Rijeka	54,2	45,8
Split	60,4	39,6
Zagreb	75,3	24,7
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 69,81$	
Biomed. znan.	80,3	19,7
Bioteh. znan.	69,4	30,6
Društvene znan.	64,8	35,2
Humanist. znan.	83,4	16,6
Prirodne znan.	84,9	15,1
Tehničke znan.	60,8	39,2
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 58,38$	
Dobar i manje	45,9	54,1
Vrlo dobar	64,6	35,4
Odličan	75,2	24,8

Obilježja studenata	Gimnazija	Ostale srednje škole
<i>Stupanj obrazovanja majke</i>	$\chi^2 = 64,52$	
3-god. stručna šk.	56,9	43,1
4-god. sred. šk.	65,1	34,9
VŠS, VSS i više	74,7	25,2
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	$\chi^2 = 58,15$	
3-god. stručna šk.	58,6	41,4
4-god. sred. šk.	66,5	33,5
VŠS, VSS i više	72,5	27,4
<i>Posljednje radno mjesto majke</i>	$\chi^2 = 39,68$	
Radnica	58,4	41,6
Službenica	69,7	30,6
Stručnjakinja	77,2	22,8
Rukovoditeljica	75,9	24,1
Obrtnica ili vlasnica poduzeća	76,0	24,0
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>	$\chi^2 = 39,68$	
Radnik	61,3	38,7
Službenik	66,2	33,8
Stručnjak	74,9	25,1
Rukovoditelj	71,8	28,2
Obrtnik ili vlasnik poduzeća	73,7	26,3
<i>Prosječan prihod po kućanstvu</i>	$\chi^2 = 29,99$	
Do 5.000 kn	63,3	36,7
5.001-6.500 kn	55,2	44,8
6.501-8.000 kn	64,8	35,2
8.001-10.000 kn	66,3	33,7
10.001-15.000 kn	72,6	27,4
Iznad 15.000 kn	77,6	22,4
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 29,47$	
Do 1.500 kn	59,4	40,6
1.501-2.500 kn	67,2	32,8
2.501-3.500 kn	72,0	28,0
3.501-5.000kn	71,5	28,5
Iznad 5.000 kn	82,8	17,2
UKUPNO	68,7	31,3

Počevši od profila završenih gimnazijalaca, vidljivo je kako je u toj skupini više djevojaka od mladića te veći broj mladih iz Zagreba i velikih gradova, koji također pohađaju fakultet u Zagrebu ili velikom gradu i to većim dijelom u području prirodnih, humanističkih ili biomedicinskih znanosti. Ovi su studenti i studentice najvećim dijelom u srednjoj školi ostvarili odličan uspjeh, a njihovi su roditelji većim dijelom visokoobrazovani i u jednom od najviše rangiranih zanimanja. To se oslikava i u primanjima kućanstva i primanjima po članu obitelji, koji u oba slučaja većim dijelom spadaju u najviše prihodovne razrede. No, zato se u obilježjima studenata s prethodno završenom strukovnom školom vidi manja ujednačenost i manje 'elitni' obrazac. Ovi su studenti većim dijelom muškog spola i u većem broju

od učenika završene gimnazije stanuju u seoskim naseljima i manjim gradovima, a više nego studenti koji su završili gimnazije pohađaju i neki od manjih sveučilišnih centara. Preko polovice ovih studenata u srednjoj je školi ostvarilo dobar ili čak i slabiji uspjeh, a njihovi su roditelji većim dijelom završili trogodišnje srednje škole i rade u radničkim zanimanjima. Prihodi njihovih kućanstva se kreću oko jedne prosječne mjesečne plaće, a prihod po članu obitelji u najvećem broju slučajeva iznosi višestruko manje nego kod studenata, bivših gimnazijalaca.

Prosječan uspjeh na fakultetu⁹ mogući je pokazatelj uspjeha studenata u stjecanju diplome i stoga bitan element u analizi statusa studenata. U tablici 3 prikazan je prosječan uspjeh tijekom studija s obzirom na neka socijalna obilježja studenata.

Tablica 3: Prosječan uspjeh na fakultetu s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

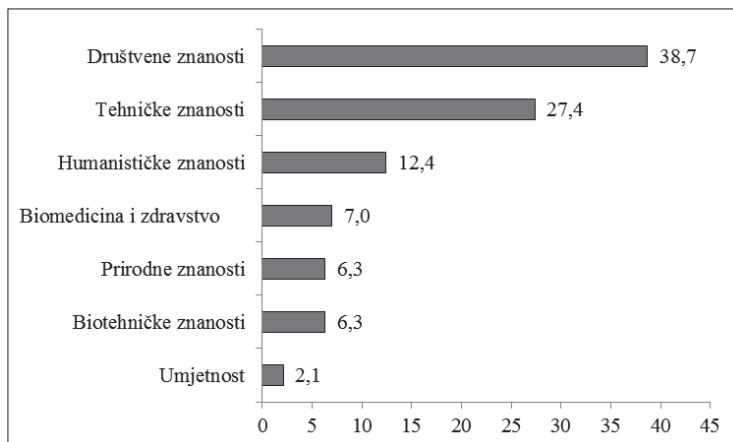
Obilježja studenata	Prosječan uspjeh na fakultetu		
	Dobar ili manje	Vrlo dobar	Odličan
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 56,36$		
Ženski	34,8	48,9	16,3
Muški	51,3	38,3	10,4
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 129,16$		
Biomedicina i zdravstvo	23,0	53,2	23,7
Biotehničke znanosti	48,8	44,0	7,2
Društvene znanosti	48,4	43,0	8,6
Humanističke znanosti	18,6	61,1	20,2
Prirodne znanosti	38,4	43,2	18,4
Tehničke znanosti	51,2	36,5	12,2
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 283,61$		
Dobar i manje	75,8	21,1	3,1
Vrlo dobar	54,7	41,6	3,7
Odličan	27,3	49,3	23,4
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2 = 72,75$		
Gimnazija	36,4	47,1	16,5
Ostale srednje škole	55,5	37,6	7,0
UKUPNO	42,2	44,1	13,7

Studenti koji na fakultetu ostvaruju dobar ili slabiji uspjeh u prosjeku su muškog spola, studiraju tehničke, biotehničke ili društvene znanosti, a u srednjoj su školi najvećim dijelom ostvarivali istovjetan uspjeh i to u nekoj od strukovnih škola. Nasuprot njima, među odličnim i vrlo dobrim studentima najviše je djevojaka na studijima biomedicine i zdravstva i humanističkim znanostima, koje su u srednjoj školi najvećim dijelom također ostvarivale odličan uspjeh i to u gimnazijama.

⁹ Ova je varijabla dijelom analizirana u poglavlju autorice Anje Gvozdanović „Studenti u reformiranom sustavu visokog obrazovanja“.

Analiza podataka o prioritarnim listama pri prijavi brućoša na hrvatske fakultete, a koju su proveli portal Srednja.hr i visoko učilište „Algebra“¹⁰, pokazala je kako je 2013. godine listu najpoželjnijih fakulteta sačinjavalo pet fakulteta zagrebačkog sveučilišta: Filozofski, Ekonomski, Edukacijsko-rehabilitacijski, Prirodoslovno-matematički i Fakultet elektrotehnike i računarstva. Podaci iz grafikona 10 o pohađanju određenih područja znanosti oslikavaju zatečeno stanje zastupljenosti studenata u pojedinim područjima znanosti 2010. godine i ujedno idu u prilog ustanovljenim trendovima popularnosti studija među hrvatskim studentima. Pritom studenti društvenih znanosti zauzimaju gotovo dvije petine ukupnog studentskog tijela. Treba napomenuti i kako je zbog malog broja studenata na umjetničkim studijima ovo područje isključeno iz daljnje analize, odnosno sve kasnije prikazane analize odnose se na šest područja znanosti.

Grafikon 10: Distribucija studenata po područjima znanosti (%)

U tablici 4 prikazani su rezultati usporedbe područja znanosti i socijalnih obilježja studenata. Podaci pokazuju statistički značajne razlike u osobnim i financijskim obilježjima ispitanika, uz izostanak značajnih razlika koje se odnose na rezidencijalni status, te stupanj obrazovanja i posljednje radno mjesto roditelja.

Ustanovljeno je da su studenti biotehničkih i prirodnih znanosti većim dijelom ženskog spola, podjednako završene gimnazije i neke druge srednje škole u kojoj su ostvarili odličan uspjeh, dok na fakultetu većim dijelom ostvaruju vrlo dobar ili odličan uspjeh i to dominantno na Sveučilištu u Osijeku u slučaju biotehničkih te u Zagrebu u slučaju prirodnih znanosti. Studiranje u području biomedicine i zdravstva također je vezano uz veći broj studentica, završene gimnazije i to s odlič-

¹⁰ Istraživanje je provedeno na uzorku od 1.500 hrvatskih brućoša.

nim uspjehom, a ove su studentice i studenti i na fakultetu također ostvarili odličan uspjeh, i to većim dijelom na sveučilištima u Zagrebu i Rijeci. Humanističke znanosti još su jedno područje obilježeno većim brojem studentica koje su završile gimnaziju s pretežno odličnim uspjehom te na fakultetu ostvaruju odličan ili vrlo dobar uspjeh, no njihovo se studiranje većim dijelom odvija na manjim sveučilištima – u Dubrovniku, Puli i Zadru.

Tablica 4: Područje znanosti na kojem studenti studiraju s obzirom na njihova socijalna obilježja (%)

Obilježja studenata	Biotehničke znanosti	Prirodne znanosti	Biomedicina i zdravstvo	Humanističke znanosti	Tehničke znanosti	Društvene znanosti
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 433,35$					
Ženski	6,9	7,3	8,0	18,0	9,2	50,6
Muški	5,8	5,3	6,0	6,2	50,7	25,9
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2 = 69,81$					
Gimnazija	6,4	8,0	8,2	15,4	24,8	37,1
Ostale srednje škole	6,3	3,1	4,4	6,8	35,1	44,3
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 211,87$					
Dubrovnik, Pula, Zadar	0	4,7	0	38,3	7,8	49,2
Osijek	12,7	8,2	5,0	13,2	20,0	40,9
Rijeka	3,0	0	8,2	12,9	22,4	53,4
Split	0	6,4	5,9	7,3	34,1	46,4
Zagreb	7,8	7,6	8,3	10,7	31,6	34,0
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 99,28$					
Dobar i manje	3,0	2,3	1,5	14,4	28,8	50,0
Vrlo dobar	5,6	4,5	2,8	14,8	28,0	44,3
Odličan	7,6	8,7	11,6	10,5	27,7	33,9
<i>Prosječan uspjeh na fakultetu</i>	$\chi^2 = 129,16$					
Dobar i manje	7,3	5,8	3,9	5,5	33,2	44,3
Vrlo dobar	6,4	6,3	8,6	17,6	23,0	38,1
Odličan	3,7	9,3	13,4	20,3	26,8	26,4
<i>Prosječan prihod po kućanstvu</i>	$\chi^2 = 72,85$					
Do 5.000 kn	9,7	8,0	4,2	21,8	19,7	36,6
5.001-6.500 kn	5,6	7,3	4,8	17,7	27,4	37,1
6.501-8.000 kn	5,7	6,1	8,5	15,8	23,5	40,5
8.001-10.000 kn	6,3	7,6	5,5	9,7	29,1	41,7
10.001-15.000 kn	5,2	6,5	9,0	10,3	8,3	37,0
Iznad 15.000 kn	8,6	4,0	11,5	6,1	4,7	41,0
<i>Godina studija</i>	$\chi^2 = 51,61$					
Prva	7,4	5,8	5,0	12,0	30,9	38,8
Druga	6,0	6,2	6,6	10,9	27,0	43,3
Treća	2,9	6,9	7,7	16,6	19,8	46,1
Četvrta/peta	8,0	7,2	9,8	12,5	30,9	31,6
UKUPNO	6,7	6,5	7,6	12,4	27,6	39,1

Studenti/ce društvenih znanosti ona su podskupina u našem uzorku koja najviše dolazi iz negimnazijskih smjerova, a njihov je uspjeh u srednjoj školi i na fakultetu značajno niži nego studenata na dosad izloženim smjerovima i kreće se oko ocjene dobar, dok većim dijelom studiraju na sveučilištima u Rijeci, Dubrovniku, Puli i Zadru. Ovdje treba razjasniti naizglednu kontradikciju u tome kako studenti/ce društvenih znanosti najvećim dijelom dolaze iz negimnazijskih smjerova. Objašnjenje leži u tome da studenti ekonomije zauzimaju razmjerno velik udio u ukupnom broju studenata društvenih znanosti, a na ovaj studij najvećim dijelom dolaze upravo iz srednjih ekonomskih škola, odnosno negimnazijskog smjera. Zadnja promatrana grupacija studenata – studenti tehničkih znanosti - specifični su po tome što među njima ima čak pet puta manje studentica nego studenata, koji većinom dolaze iz negimnazijskih smjerova na kojima su se ravnomjerno rasporedili u svim razredima ocjena. Ovi studenti na fakultetu dominantno ostvaruju dobar ili slabiji uspjeh, a izbor njihovog sveučilišta većinom je vezan uz Split i Zagreb.

Kao posebna cjelina izdvojeno je ekonomsko zaleđe studenata koje daje nedvosmislenu sliku ekonomske situacije jedino u smislu najviših i najnižih obiteljskih dohodovnih razreda. Pri tome studenti prirodnih i humanističkih znanosti dolaze iz obitelji u kojima je prosječan mjesečni prihod po kućanstvu oko jednog prosječnog mjesečnog dohotka, dok studenti biomedicine i zdravstva od svih drugih studenata značajno odstupaju po relativno visokoj zastupljenosti u dva najviša dohodovna razreda. Studenti biotehničkih i društvenih znanosti su se relativno ravnomjerno rasporedili uzduž svih dohodovnih razreda, dok oni koji studiraju tehničke znanosti većim dijelom dolaze uz obitelji koje ostvaruju jedan ili dva prosječna mjesečna dohotka.

U ovom dijelu kao posljednje obilježje studenata analizira se godina studija, koja u kontekstu studiranja može biti protumačena odnosom odljeva studenata i akumuliranja onih kojima treba dulje od prosječnog vremena za završetak studija. Naime, pretpostavka je kako dio studenata tijekom godina odustane od studija ili ne uspije izvršiti sve obveze, dok se s druge strane redovnim studentima na pojedinim godinama pridružuju studenti koji su ranije upisali studij, ali iz različitih razloga nisu uspjeli na vrijeme izvršiti obveze. Rezultati iz priložene tablice upućuju na različit uspjeh studenata u finaliziranju njihovih obveza u odnosu na područje studija. Pritom najveći odljev i akumulaciju neuspješnih studenata u višim godinama zapažamo na biotehničkim i tehničkim studijima, dok je broj studenata na studijima prirodnih i humanističkih znanosti relativno stabilan kroz sve godine studija.

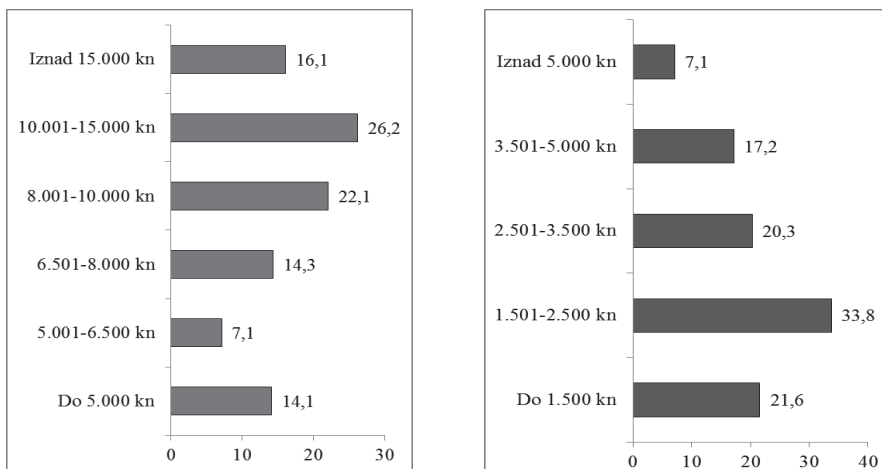
4. Ekonomska dimenzija socijalnog statusa studenata

Financijski položaj roditelja uvelike može odrediti budući socijalni položaj potomaka iz mnogostrukih razloga, od kojih je teži dostupnost resursa za obrazovanje tek jedan od otežavajućih elemenata. U prilog tomu govore istraživanja i teorije niza auto-

ra, počevši od Duncana i Brooks-Gunna (1997) koji analiziraju snažan utjecaj financijskih resursa s kojima obitelj raspolaze na obrazovne uspjehe djece, te Coraka (2004) čiji uvidi u međugeneracijsku mobilnost u Europi i Sjevernoj Americi govore u prilog lošijim obrazovnim šansama djece iz ekonomski depriviranih obitelji. D'Addio (2007) također zastupa tezu o međugeneracijskoj transmisiji nepovoljnog ekonomskog položaja zbog lošeg financijskog statusa roditeljske generacije, kao i Müller i Pollak (2007) čija teorija odvratanja (*diversion thesis*) postulira da neakademske institucije odvrataju djecu radničkog porijekla od ulaska u sustav visokog obrazovanja. Zaokruživši neke od ovih uvida, Becker i Hecken (2009) zaključuju kako unatoč ekspanziji visokog obrazovanja mogućnost pristupa akademskoj diplomi ostaje nejednako raspodijeljena između pripadnika različitih društvenih slojeva. Oni kao glavne mehanizme odgovorne za odvratanje djece nižeg socijalnog statusa od visokog obrazovanja prepoznaju subjektivnu ocjenu pojedinaca o prethodnom obrazovnom uspjehu, mogućnosti uspjeha na studiju i mogućim troškovima. Ovi autori sugeriraju kako je najizglednija strategija djece nižeg socijalnog statusa upravo izbjegavanje ulaska u sustav visokog obrazovanja, čime se zatvaraju mogućnosti za međugeneracijsku mobilnost.

Iako se naše istraživanje ne odnosi na populaciju mladih koja donosi odluku o eventualnom nastavku obrazovanja na visokoškolskoj instituciji, ključno je analizirati u kakvom je financijskom položaju studentska populacija. U sljedećoj ćemo cjelini izložiti neke od financijskih pokazatelja koji će oslikati profil studentske populacije i razlikovanje studenata u resursima kojima raspolazu, te posljedično, mogućnostima za ispunjavanje određenih životnih potreba. U prvom će redu biti prikazan prosječan dohodak po kućanstvu u kojem studenti žive (grafikon 11a) i prosječan prihod po članu obitelji studenata (grafikon 11b).

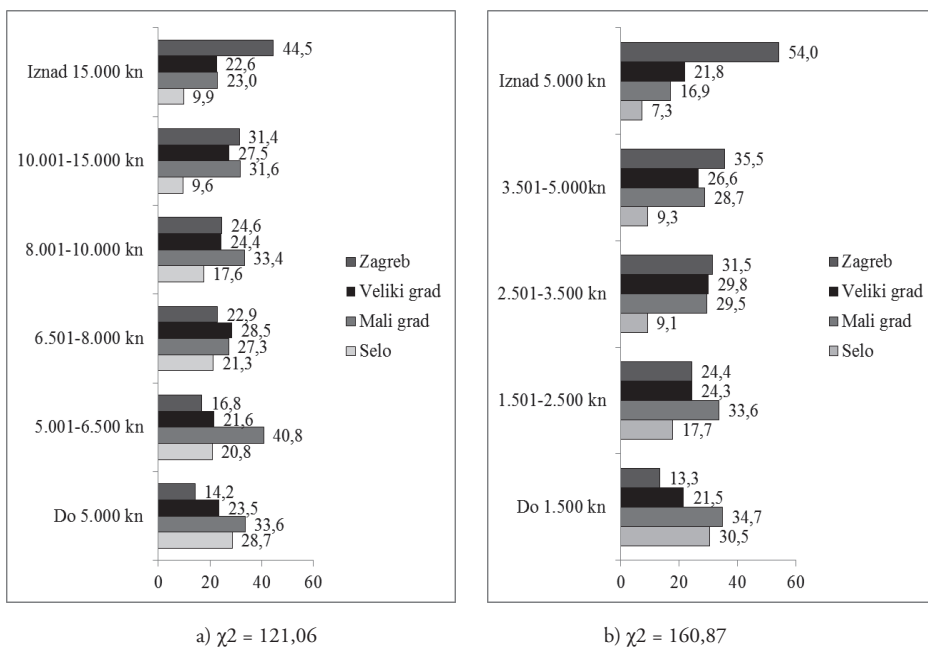
Grafikon 11: a) Prosječan prihod kućanstva studenata; b) prosječan prihod po članu obitelji studenata (%)

Više od dvije petine studenata dolazi iz obitelji koje mjesečno ostvaruju minimalno dva prosječna dohotka, no nije zanemarivo da sedmina studenta dolazi iz obitelji koje ostvaruju manje od jedne prosječne plaće. Ovaj podatak indicira kako preko desetine studenata dolazi iz socijalno ugroženih obitelji, s ekonomskim uvjetima koji im u odnosu na položaj u kojem se ostali studenti nalaze znatno otežava studiranje. Navedeni je zaključak pojačan nalazima o prosječnom prihodu po članu obitelji koji upućuju na trećinu studenata koji mjesečno imaju na raspolaganju oko tisuću kuna i petinu studenata koji raspolažu s manje od 1.500 kn. Temeljem ovdje prikazanih podataka možemo zaključiti kako je tek petnaestina studenata – onih s mjesečno raspoloživim iznosom iznad 5.000 kuna - oslobođena pretjeranih financijskih poteškoća u zadovoljavanju svakodnevnih studijskih i inih potreba.

U daljnjoj ćemo se analizi baviti diskriminiranjem studenata po različitim dohodovnim razredima s obzirom na njihova socijalna obilježja, a prve od tih razlika prikazane su grafikonima 12a i 12b, s ciljem lakšeg ukazivanja na socijalne nejednakosti koje vladaju između studenata iz različitih tipova naselja.

Grafikon 12: Ekonomska struktura stalnog mjesta boravka studenata – a) prosječan prihod po kućanstvu i b) prosječan prihod po članu obitelji (%)

Iz priloženog vidimo kako je riječ o konvergentnim trendovima u dohotku po kućanstvu i po članu kućanstva, te kako je studentska populacija izrazito podijeljena

s obzirom na naselje porijekla između visokodohodovnog Zagreba, iza kojeg slijede veliki gradovi te sela i malih gradova na drugoj strani. Studenti čiji je rezidencijalni status vezan uz ruralne krajeve i manje gradove u većoj su mjeri od studenata koji dolaze iz ostalih tipova naselja suočeni s ekonomskom oskudicom, što može znatno utjecati na tijek i ishod njihova studija. Prvenstveno se misli na ulazak u svijet rada i odgađanje ili čak neuspjeh u završavanja studija zbog pokušaja stjecanja financijskih sredstava za ispunjavanje svakodnevnih potreba.

Nastavak elaboracije financijskog razlikovanja studenata s obzirom na njihova socijalna obilježja donosimo u tablicama 5 i 6 s podacima o prihodima po kućanstvu i po članu obitelji koji, kao što je već napomenuto, konvergiraju, pa će njihova interpretacija biti ujedinjena.

U skladu s pretpostavkama, najniže dohodovne razrede dominantno zauzimaju studenti iz ruralnih sredina završenog negimnazijskog smjera koji trenutno pohađaju jedno od tri najmanja hrvatska sveučilišta u području humanističkih, biotehničkih ili prirodnih znanosti. Njihovi su očevi također velikim dijelom rođeni u seoskim sredinama, a veći udio roditelja strukovnog obrazovanja zaposlenih u radničkim zanimanjima zaokružuje sliku o ovoj podskupini studenata kao socijalno depriviranima. Narednu dohodovnu kategoriju zauzimaju studenti sličnog statusa kao i prethodno navedeni, uz razlike da za njih vrijedi ujednačenija podjela između gimnazijalaca i negimnazijalaca, kao i da njihovi roditelji nešto češće imaju završenu četverogodišnju strukovnu školu i rade na službeničkim poslovima, dok ovi studenti u nešto većem broju pohađaju neki od fakulteta na sveučilištima u Splitu i Rijeci.

Studenti čiji se financijski status u ovom kontekstu može navesti kao 'zlatna sredina', s prihodom od 2.501-3.500 kn po članu obitelji, u nešto većem broju od studenata nižeg financijskog statusa dolaze iz gradova, isto kao i njihovi očevi. Ova podskupina studenata u podjednakim omjerima dolazi i iz strukovnih i iz gimnazijskih srednjih škola i studira u području humanističkih ili biomedicinskih znanosti na nekom od većih sveučilišta. Njihovi roditelji još uvijek prevladavaju u skupini srednjoškolsko obrazovanih iako ih nešto više ima i u kategoriji visokoobrazovanih, što se oslikava i u tome da češće zauzimaju položaje službenika i stručnjaka. Uska povezanost financijskog statusa i ostalih socijalnih obilježja pojedinaca, te relativno homogeni profil pojedinaca u najvišim dohodovnim razredima zrcali se u karakteristikama studenata koji spadaju u dva najviša dohodovna razreda. Riječ je o studentima završenog gimnazijskog obrazovanja koji razmjerno najviše studiraju biomedicinske znanosti, žive u Zagrebu i studiraju u Zagrebu ili Rijeci, a čiji su očevi također rođeni u Zagrebu. Pritom i majke i očevi ovih studenata većim dijelom posjeduju akademsko obrazovanje i rade na položaju stručnjaka, rukovoditelja ili posjeduju vlastiti obrt ili poduzeće.

Tablica 5: Prosječan prihod kućanstava i prihod po članu obitelji studenata s obzirom na njihova socijalna obilježja (%)

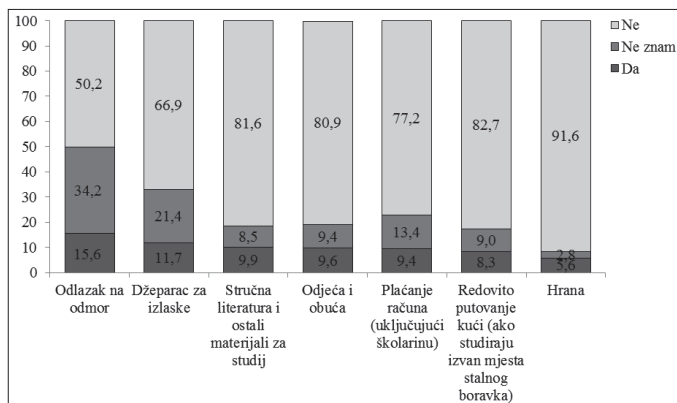
Obilježja studenata	Prihod kućanstava (u kn)					Prihod po članu obitelji (u kn)						
	Do 5.000	5.001-6.500	6.501-8.000	8.001-10.000	10.001-15.000	Iznad 15.000	Do 1.500	1.501-2.500	2.501-3.500	3.501-5.000	Iznad 5.000	
<i>Mjesto rođenja majke</i> $\chi^2 = 11,29$												
Selo	20,0	9,2	15,7	23,3	22,2	9,5	$\chi^2 = 159,32$	31,8	36,4	16,3	11,4	4,0
Mali grad	12,0	7,0	13,4	23,2	28,9	15,4		18,1	35,2	22,9	18,5	5,2
Veliki grad	7,2	4,8	13,2	23,1	28,7	23,1		10,8	30,7	25,9	22,3	10,2
Zagreb	7,8	4,4	13,7	12,7	31,2	30,2		10,7	25,9	20,0	25,9	17,6
<i>Mjesto rođenja oca</i> $\chi^2 = 115,43$												
Selo	20,6	8,3	15,1	22,5	23,7	9,8	$\chi^2 = 151,29$	32,0	34,5	17,3	12,2	4,0
Mali grad	9,3	8,9	13,9	24,6	23,7	17,0		16,5	38,3	20,2	18,3	6,7
Veliki grad	8,4	3,6	13,8	22,2	30,2	21,9		11,1	31,4	24,6	23,7	9,3
Zagreb	7,5	4,5	12,5	14,5	31,5	29,5		9,0	25,5	25,5	23,5	16,5
<i>Tip sr. škole</i> $\chi^2 = 29,99$												
Gimnazija	13,1	5,8	13,6	21,4	28,0	18,1	$\chi^2 = 29,47$	19,0	33,2	21,5	17,9	8,5
Ostale srednje škole	16,4	10,2	16,0	23,5	22,7	11,3		27,9	34,9	18,1	15,3	3,8
<i>Svenčalište</i> $\chi^2 = 67,73$												
Dubr., Pula, Zadar	24,6	11,4	12,3	25,4	19,3	7,0	$\chi^2 = 85,03$	44,2	27,4	11,5	12,4	4,4
Osijek	14,4	10,1	13,9	19,7	29,3	12,5		20,7	31,2	27,4	16,8	3,8
Rijeka	12,6	5,1	15,2	26,8	23,2	17,2		15,2	37,6	18,3	20,8	8,1
Split	23,6	7,0	18,1	22,6	18,1	10,6		33,3	37,9	14,6	9,6	4,5
Zagreb	11,3	6,5	13,6	21,3	28,5	18,8		18,3	33,6	21,3	18,5	8,3
<i>Područje znanosti</i> $\chi^2 = 72,85$												
Biomed. znan.	7,7	4,6	16,2	16,2	30,8	24,6						
Bioteh. znan.	20,0	6,1	12,2	20,9	20,0	20,9						
Društvene znan.	13,0	6,9	14,9	23,7	24,6	17,0						
Humanist. znan.	24,4	10,3	18,3	17,4	21,6	8,0						
Prirodne znan.	17,0	8,0	13,4	25,9	25,9	9,8						
Tehničke znan.	9,9	7,2	12,3	23,5	30,2	16,9						
<i>Obraz. majke</i> $\chi^2 = 242,63$												
3-god. stručna šk.	22,3	13,7	24,0	19,4	16,0	4,6	$\chi^2 = 243,51$	38,3	43,4	11,4	5,7	1,1
4-god. sred. šk.	19,4	8,0	17,9	24,8	22,0	7,8		28,8	38,2	18,8	11,7	2,5
VSS, VSS i više	6,7	4,7	8,7	20,0	33,0	26,8		10,3	27,8	23,8	25,2	12,9
<i>Obraz. oca</i> $\chi^2 = 224,99$												
3-god. stručna šk.	26,4	11,6	18,2	20,5	17,1	6,2	$\chi^2 = 201,91$	38,8	36,1	15,5	6,9	2,7
4-god. sred. šk.	16,3	9,4	18,2	26,3	22,4	7,5		25,3	40,7	19,7	11,3	3,0
VSS, VSS i više	7,9	4,1	10,4	19,6	32,3	25,7		12,4	28,8	22,3	25,0	11,5

Tablica 6: Prosječan prihod kućanstava i prihod po članu obitelji studenata s obzirom na posljednje radno mjesto majke i oca (%)

Obilježja studenata	Prihod kućanstva (u kn)						Prihod po članu obitelji (u kn)				
	Do 5.000	5.001-6.500	6.501-8.000	8.001-10.000	10.001-15.000	Iznad 15.000	Do 1.500	1.501-2.500	2.501-3.500	3.501-5.000	Iznad 5.000
<i>Posljednje rad. mjesto majke</i>	$\chi^2 = 191,53$						$\chi^2 = 178,19$				
Radnica	19,9	8,4	21,3	24,1	20,7	5,5	28,8	43,3	15,3	10,6	2,1
Službenica	8,8	5,9	12,9	26,8	34,0	11,6	15,0	33,9	29,8	17,6	3,6
Stručnjakinja	7,1	3,6	9,3	17,8	35,6	26,7	9,6	27,9	25,4	26,1	11,1
Rukovoditeljica	5,1	6,2	8,2	23,6	28,7	28,2	8,8	30,4	19,6	27,8	13,4
Obrtnica ili vlasnica poduzeća	9,3	2,7	7,4	17,6	25,0	38,0	9,3	28,7	16,7	25,9	19,4
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>	$\chi^2 = 232,53$						$\chi^2 = 199,74$				
Radnik	21,1	11,8	20,9	23,8	18,2	4,3	33,0	42,1	14,5	8,0	2,4
Službenik	12,5	8,3	14,1	31,8	28,1	5,2	22,1	39,5	25,8	12,1	0,5
Stručnjak	6,8	3,6	12,7	20,8	34,5	21,5	11,1	33,6	25,1	21,5	8,8
Rukovoditelj	8,5	4,0	7,9	17,6	35,3	26,7	11,9	26,2	22,6	28,4	11,0
Obrtnik ili vlasnik poduzeća	6,4	3,7	8,3	20,6	28,4	32,6	10,6	27,5	19,3	27,1	15,6
UKUPNO	13,9	7,2	14,4	22,2	26,0	16,2	21,6	33,8	20,2	17,2	7,1

Pretpostavili smo kako u ovisnosti o financijskom statusu studenti imaju većih ili manjih problema s ispunjavanjem određenih potreba, te smo kreirali instrument od sedam pokazatelja kojim smo nastojali dobiti sliku depriviranosti studentske populacije (grafikon 13).

Grafikon 13: Distribucija nemogućnosti ispunjavanja određenih potreba zbog financijskih problema u posljednjih godinu dana (%)

Podaci su pokazali kako stavke u studentskom proračunu, koje do određene mjere nisu ispunjene, odgovaraju potrebama koje se ne smatraju 'nasušnima'. Konkretnije, više od šestine studenata iskazalo je problem odlaska na odmor zbog financijskih problema, dok nešto više od desetine njih nije imalo dovoljno sredstava za izlaske. Nešto manje ispitanika suočilo se s izazovom u financiranju stručne literature i materijala za studij, odjeće i obuće, plaćanja računa i školarine te redovitih putovanja kući, dok je dvadesetina studenata imala i problem s onim što bi u studentskom standardu svakako moralo biti podmireno – svakodnevnom prehranom. Pritom treba imati na umu kako bi udio studenata koji se suočavaju s problemom financiranja putovanja kući vjerojatno bio veći da dobar dio studenata ne studira u mjestu stanovanja, a kao što je pokazano u tablici 1.

Upravo je problem podmirenja prehrambenih potreba prvi koji smo razmatrali u analizi obilježja studenta koji se susreću s određenim financijskim problemima, pri čemu je jasno kako su s ovim problemom u najvećoj mjeri suočeni upravo studenti najnižeg prosječnog prihoda po članu obitelji ($\chi^2=51,31$) jer 6% ovih studenata ima problema s financiranjem prehrane te 2,7% studenata čiji se prosječni приход kreće od 1.501-2.500 kn, dok su se ostali studenti s ovim problemom susretali u oko jedan posto slučajeva.

Probleme u podmirenju troškova računa (uključujući i plaćanje školarina) i džeparca za izlaske (tablica 7) prijavile su znatno šire grupacije studenta, a problem u ispunjavanju ove dvije potrebe pojavljuje se kod studenata vrlo sličnih obilježja.

Iz prkazanih rezultata vidi se kako najviše problema s podmirenjem računa i džeparcem imaju studenti sa sveučilišta u Dubrovniku, Puli, Zadru ili Splitu, čiji roditelji imaju trogodišnje strukovno obrazovanje i rade na poslovima radnika te koji po članu obitelji raspolazu s manje od 1.500 kn mjesečnih prihoda. Očekivano, s najmanje su se problema u podmirenju ovih potreba susreli studenti sa Sveučilišta u Zagrebu čiji su roditelji visokoobrazovani i obavljaju neke od više rangiranih poslova te čiji članovi obitelji mjesečno računaju na najviše prikazane iznose.

Razlikovanje studenta u ozbiljnosti problema nepodmirenja troškova materijala za studij te odjeće i obuće (tablica 8) pokazalo je nešto veću diverzificiranost nego prethodne dvije prikazane potrebe. Pritom profil studenata koji su imali problema s podmirenjem troškova materijala za studij ne odstupa od prethodno oslikanog obrasca jer su najviše problema s ovom potrebom iskazali studenti koji studiraju na manjim sveučilištima te čiji očevi potječu iz ruralnih krajeva. Studenti koji su u proteklih godinu dana imali problema s podmirenjem troškova odjeće i obuće također slijede obrazac prikazan za prethodne potrebe, jer su njihovi očevi u većem broju rođeni u ruralnim područjima. No, ovdje je riječ i o dodatnom razlikovanju koje govori u prilog tomu da bivši gimnazijalci u većoj mjeri imaju problem s podmirenjem troškova odjeće i obuće. Možemo zaključiti kako je riječ o razlici koja u neku ruku iznenađuje jer su najviše problema s financiranjem odjeće i obuće iskazali studenti

u dvije najviše dohodovne kategorije. No, iznenađenje prestaje pod pretpostavkom kako se upravo studenti najviših dohodovnih kategorija trude slijediti obrazac koji smatraju 'elitnim' (što najčešće uključuje brendiranu, dakle skupu odjeću), što podrazumijeva i određeni stil odijevanja za čije je financiranje potreban znatno viši iznos negoli za neki drugi, manje elitni, odjevni stil.

Tablica 7: Problemi u financiranju troškova računa i džeparca za izlaske u posljednjih godinu dana s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Računi			Džeparac za izlaske		
	Ne	Ne znam	Da	Ne	Ne znam	Da
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 33,45$			$\chi^2 = 49,19$		
Dubrovnik, Pula, Zadar	65,6	12,0	22,4	53,6	11,2	35,2
Osijek	78,5	13,0	8,5	75,8	10,8	13,5
Rijeka	78,0	7,8	14,2	72,8	8,6	18,5
Split	68,8	10,7	20,5	55,6	12,0	32,4
Zagreb	79,6	8,5	11,9	67,6	12,5	19,9
<i>Stupanj obrazovanja majke</i>	$\chi^2 = 53,43$			$\chi^2 = 55,89$		
3-god. stručna šk.	70,3	8,7	21,0	64,1	8,7	27,2
4-god. sred. šk.	75,3	9,4	15,3	63,3	12,2	24,5
VŠS, VSS i više	81,2	8,9	9,9	70,4	12,5	17,1
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	$\chi^2 = 33,45$			$\chi^2 = 40,40$		
3-god. stručna šk.	71,6	8,9	19,6	59,3	10,4	30,3
4-god. sred. šk.	72,9	11,6	15,6	64,4	12,9	22,8
VŠS, VSS i više	82,4	7,6	9,9	71,5	10,8	17,7
<i>Posljednje radno mjesto majke</i>	$\chi^2 = 35,80$			$\chi^2 = 40,49$		
Radnica	72,8	8,7	18,5	60,3	12,0	27,6
Službenica	76,5	12,8	10,8	66,1	12,3	21,7
Stručnjakinja	80,4	9,1	10,4	69,5	12,3	19,2
Rukovoditeljica	86,8	4,1	9,1	80,4	8,7	11,0
Obrtnica ili vlasnica poduzeća	84,3	7,9	7,9	80,3	5,5	14,2
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>	$\chi^2 = 49,09$			$\chi^2 = 59,91$		
Radnik	69,6	11,5	18,9	55,8	12,9	31,3
Službenik	72,5	12,8	14,7	63,2	16,0	20,8
Stručnjak	83,2	7,3	9,5	72,3	9,5	18,2
Rukovoditelj	85,4	6,0	8,5	74,5	9,1	16,5
Obrtnik ili vlasnik poduzeća	85,6	5,6	8,8	78,0	6,8	15,2
<i>Prosječan prihod po kućanstvu</i>	$\chi^2 = 135,67$			$\chi^2 = 214,70$		
Do 5.000 kn	59,6	13,1	27,3	42,3	17,5	40,2
5.001-6.500 kn	60,2	17,1	22,8	44,7	27,6	27,6
6.501-8.000 kn	70,6	10,1	19,4	55,2	11,7	33,1
8.001-10.000 kn	76,2	10,4	13,3	66,4	10,9	22,7
10.001-15.000 kn	85,8	7,4	6,8	77,8	8,5	13,7
Iznad 15.000 kn	92,6	2,5	5,0	89,0	4,3	6,7
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 144,35$			$\chi^2 = 185,28$		
Do 1.500 kn	58,4	15,3	26,3	43,6	19,0	37,4
1.501-2.500 kn	74,4	9,9	15,7	61,6	12,3	26,1
2.501-3.500 kn	83,0	8,2	8,8	76,1	9,1	14,8
3.501-5.000kn	90,3	4,4	5,4	82,9	5,7	11,4
Iznad 5.000 kn	97,6	1,6	0,8	92,7	4,0	3,3
UKUPNO	77,2	9,4	13,4	66,9	11,7	21,4

Tablica 8: Problemi u financiranju troškova materijala za studij te odjeće i obuču u posljednjih godinu dana s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Materijali za studij			Odjeća i obuća		
	Ne	Ne znam	Da	Ne	Ne znam	Da
<i>Mjesto rođenja oca</i>	$\chi^2 = 28,50$			$\chi^2 = 34,38$		
Selo	77,0	75,6	75,6	75,6	10,8	13,6
Mali grad	83,4	85,6	85,6	85,6	7,7	6,7
Veliki grad	86,9	85,6	85,6	85,6	8,6	5,7
Zagreb	87,7	83,8	83,8	83,8	8,8	7,5
<i>Tip završene srednje škole</i>				$\chi^2 = 20,71$		
Gimnazija				83,4	7,8	8,9
Ostale srednje škole				75,5	13,8	10,7
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 30,75$					
Dubrovnik, Pula, Zadar	73,6	8,0	18,4			
Osijek	86,0	9,0	5,0			
Rijeka	83,6	9,1	7,3			
Split	76,0	10,2	13,8			
Zagreb	82,3	10,3	7,4			
<i>Stupanj obrazovanja majke</i>	$\chi^2 = 53,73$			$\chi^2 = 41,85$		
3-god. stručna šk.	77,3	12,4	10,3	77,3	9,8	12,9
4-god. sred. šk.	78,6	10,1	11,3	79,1	9,6	11,3
VSS, VSS i više	85,1	9,3	5,5	84,1	9,8	6,0
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	$\chi^2 = 29,13$					
3-god. stručna šk.	75,8	13,2	11,0			
4-god. sred. šk.	79,9	10,1	10,1			
VSS, VSS i više	85,8	7,7	6,3			
<i>Posljednje radno mjesto majke</i>	$\chi^2 = 36,39$			$\chi^2 = 30,35$		
Radnica	75,7	12,3	12,0	76,2	11,3	12,5
Službenica	79,9	10,3	9,8	81,2	9,6	9,2
Stručnjakinja	87,1	7,9	5,0	83,9	9,8	6,3
Rukovoditeljica	90,0	3,7	5,5	90,4	4,1	5,5
Obrtnica ili vlasnica poduzeća	89,0	6,3	4,7	90,6	4,7	4,7
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>	$\chi^2 = 55,34$			$\chi^2 = 50,53$		
Radnik	76,6	11,7	11,7	74,0	12,4	13,6
Službenik	71,1	14,7	14,2	75,0	10,8	14,2
Stručnjak	87,7	6,4	5,9	85,9	7,0	6,1
Rukovoditelj	88,4	7,2	4,4	84,9	8,0	7,2
Obrtnik ili vlasnik poduzeća	89,2	6,4	4,4	91,6	4,0	4,4
<i>Prosječan prihod po kućanstvu</i>	$\chi^2 = 103,49$			$\chi^2 = 134,42$		
Do 5.000 kn	65,9	15,4	18,7	62,4	62,4	62,4
5.001-6.500 kn	68,9	17,2	13,9	64,8	64,8	64,8
6.501-8.000 kn	76,6	12,1	11,3	77,0	77,0	77,0
8.001-10.000 kn	83,3	8,1	8,6	83,1	83,1	83,1
10.001-15.000 kn	86,9	8,1	5,0	86,5	86,5	86,5
Iznad 15.000 kn	94,3	3,9	1,8	94,7	94,7	94,7
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 125,01$			$\chi^2 = 144,13$		
Do 1.500 kn	64,9	16,6	18,5	62,6	62,6	62,6
1.501-2.500 kn	80,5	9,6	9,9	79,5	79,5	79,5
2.501-3.500 kn	86,9	8,8	4,3	87,2	87,2	87,2
3.501-5.000kn	91,3	5,4	3,3	91,3	91,3	91,3
Iznad 5.000 kn	98,4	1,0	0,6	99,2	99,2	99,2
UKUPNO	81,6	9,9	8,5	80,9	9,6	9,4

U tablici 9 prikazane su dvije potrebe, od kojih se financiranje godišnjeg od-mora pokazala kao potreba u zadovoljenju koje su studenti najviše diferencirani jer su potvrđene statistički značajne razlike u svim obilježjima osim po spolu i godini studija.

Tablica 9: Problemi u financiranju troškova godišnjeg odmora te putovanja kući u posljednjih godinu dana s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Godišnji odmor			Putovanja kući		
	Ne	Ne znam	Da	Ne	Ne znam	Da
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 64,61$					
Selo	36,4	17,4	46,1			
Mali grad	45,7	16,8	37,5			
Veliki grad	51,4	15,0	33,5			
Zagreb	62,1	13,8	24,1			
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 107,10$			$\chi^2 = 28,75$		
Dubrovnik, Pula, Zadar	30,2	11,9	57,9	71,3	9,0	19,7
Osijek	52,7	18,5	28,8	89,1	7,2	3,6
Rijeka	48,7	15,1	36,2	83,6	5,9	10,5
Split	28,4	16,4	55,1	81,9	9,5	8,6
Zagreb	56,4	15,4	28,2	82,6	8,7	8,7
<i>Mjesto rođenja majke</i>	$\chi^2 = 91,99$					
Selo	39,7	16,3	43,9			
Mali grad	49,6	16,9	33,5			
Veliki grad	61,4	13,6	25,1			
Zagreb	68,9	10,1	21,0			
<i>Mjesto rođenja oca</i>	$\chi^2 = 98,03$					
Selo	39,3	16,5	44,2			
Mali grad	52,1	16,8	31,0			
Veliki grad	62,1	13,6	24,3			
Zagreb	68,3	9,3	22,5			
<i>Stupanj obrazovanja majke</i>	$\chi^2 = 127,39$			$\chi^2 = 33,75$		
3-god. stručna šk.	32,7	16,8	50,5	79,5	10,0	10,5
4-god. sred. šk.	41,4	15,1	43,4	81,2	7,5	11,2
VSS, VSS i više	62,8	14,8	22,4	84,9	8,7	6,3
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	$\chi^2 = 152,27$					
3-god. stručna šk.	31,8	14,4	53,8			
4-god. sred. šk.	40,8	17,5	41,7			
VSS, VSS i više	63,0	14,0	23,0			
<i>Posljednje radno mjesto majke</i>	$\chi^2 = 94,54$					
Radnica	37,5	15,6	46,9			
Službenica	50,0	17,0	32,9			
Stručnjakinja	57,3	13,0	29,7			
Rukovoditeljica	69,9	13,2	16,9			
Obrtnica ili vlasnica poduzeća	69,3	13,4	17,3			
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>	$\chi^2 = 132,62$			$\chi^2 = 28,31$		
Radnik	31,9	16,4	51,7	78,0	9,2	12,9
Službenik	45,5	18,3	36,2	80,6	9,0	10,4
Stručnjak	57,0	15,1	27,9	86,2	5,3	8,5
Rukovoditelj	63,2	13,3	23,5	86,9	6,5	6,5
Obrtnik ili vlasnik poduzeća	68,4	11,6	20,0	91,4	4,5	4,1
<i>Prosječan prihod po kućanstvu</i>	$\chi^2 = 283,21$			$\chi^2 = 130,03$		
Do 5.000 kn	22,0	12,2	65,9	61,8	14,2	24,0
5.001-6.500 kn	27,4	18,5	54,0	76,9	15,7	7,4
6.501-8.000 kn	36,7	17,3	46,0	77,1	10,6	12,3
8.001-10.000 kn	47,7	15,6	36,7	86,0	6,7	7,3
10.001-15.000 kn	60,7	18,0	21,3	87,9	5,2	6,8
Iznad 15.000 kn	78,3	10,0	11,7	94,5	2,2	3,3
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 276,43$			$\chi^2 = 119,22$		
Do 1.500 kn	23,5	15,2	61,3	66,4	14,0	19,6
1.501-2.500 kn	43,3	16,9	39,8	81,1	8,5	10,3
2.501-3.500 kn	55,2	19,3	25,5	89,5	5,7	4,8
3.501-5.000kn	72,2	11,0	16,7	92,4	3,1	4,5
Iznad 5.000 kn	85,4	7,3	7,3	97,5	0,8	1,7
UKUPNO	50,2	15,6	34,2	82,7	8,3	9,0

Iako je obilježja koja depriviraju studente u pogledu mogućnosti financiranja odmora mnogo, vrlo ih je lako sažeti u sliku studenata koji su seoskog porijekla, čiji su roditelji također rođeni u ruralnim krajevima, te koji pohađaju sveučilišta u Dubrovniku, Puli ili Zadru. Pritom stupanj obrazovanja i posljednje radno mjesto roditelja, te prihodi po kućanstvu i članu obitelji ovih studenata oslikavaju niži socioekonomski status.

Studenti kod kojih su zabilježeni problemi u financiranju putovanja kući daju manje diverzificiranu sliku hrvatske studentske populacije jer se najznačajnije razlikuju tek u pripadnosti nekom od triju najmanjih sveučilišta. Njihove su majke u podjednakom broju završile trogodišnje i četverogodišnje srednje škole, a posljednje radno mjesto roditelja i prihodi po kućanstvu i članu obitelji ponavljaju već ustanovljeni obrazac nižeg socioekonomskog statusa.

5. Zaključak

Nalazi suvremenih istraživanja o socijalnoj mobilnosti u Hrvatskoj (Burušić i dr., 2010; Matković, 2011; Potočnik, 2011, Hodžić, 2014), uz Eurostatove podatke o socijalnoj prohodnosti¹¹, ukazuju na relativno visok stupanj samoregrutacije – kako u smislu preslikavanja viših obrazovnih stupnjeva roditelja u istovjetno obrazovanje djece, tako i u smislu veće vjerojatnosti da će potomci stručnjaka i rukovoditelja zauzimati ekvivalentne pozicije na društvenoj ljestvici. Podatak o sedam puta manje potomaka niže nego više obrazovanih roditelja koji imaju šansu steći akademsko obrazovanje, indicira kako je Hrvatska socijalno nepropusna, a možemo očekivati i pojačavanje ovog učinka slijedom sada već šestogodišnje ekonomske krize kroz koju zemlja prolazi. U uvjetima višegodišnje perzistirajuće ekonomske krize i izglednog relativno slabog uspjeha sadašnje generacije studenata na tržištu rada, možemo očekivati višestruke negativne posljedice po kvalitetu života mlade i sredovječne hrvatske populacije. Stoga je bilo izrazito važno ispitati kakvo je socijalno porijeklo i socijalni položaj sadašnje generacije studenata, koji elementi utječu na njihov status i s kojim se financijskim poteškoćama svakodnevno susreću.

Istraživanje iz 2010. godine pokazalo je kako studenti još uvijek premoćno dolaze iz redova gimnazijalaca, iako je od kraja 1990-ih došlo do porasta broja studenata završenih strukovnih škola, koji sada čine oko trećinu studentskog korpusa. Treba naglasiti kako je u odnosu na spol zamjetan kontinuirani rast broja studentica u odnosu na njihove muške kolege, a kada je o izboru sveučilišta riječ, zagrebačko

¹¹ *Income, Social Inclusion and Living Conditions*
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/documents/tab8/website_2011module.xls

sveučilište dominira s tri petine studentske populacije. Udio studenata na sveučilištima korespondira broju studenata po prebivalištima, odnosno podaci sugeriraju kako najveći broj studenata odabire sveučilište koje je najbliže njihovu mjestu stalnoga boravka. Ustanovljen je nastavak pada broja studenata koji žive u ruralnim naseljima, uz porast broja onih koji stanuju u Osijeku, Rijeci ili Splitu. Kada je o rezidencijalnom porijeklu roditelja studenata riječ, trendovi su slični – do najveće je promjene došlo u porastu broja studenata čiji roditelji potječu iz velikih gradova (za 50%), dok je nastavljeno smanjenje udjela seoskih naselja.

Socijalno je porijeklo studenata u promatranom razdoblju (1999.-2010.) izmijenjeno u smislu izrazito povećane šanse za upis na fakultete djece visokoobrazovanih roditelja te značajno smanjene šanse potomaka niže obrazovanih roditelja. Konkretnije, u najnovijem analiziranom razdoblju riječ je o devet puta više djece visokoobrazovanih očeva i sedam puta više djece visokoobrazovanih majki nego što je to slučaj sa studentima niže obrazovanih roditelja. Za razliku od toga, 1999. su, znači samo jedanaest godina ranije, šanse za upis na fakultet djece niže i više obrazovanih roditelja bile podjednake. No, ove se promjene ne smiju jednoznačno tumačiti samo kao blokiranu mogućnost za socijalnu mobilnost djece niže obrazovanih roditelja, nego i višim stupnjem obrazovanja današnje generacije roditelja. Pritom i profesionalni status roditelja studenata također ukazuje na višu profesionalnu strukturu, uz smanjenje broja roditelja radnika/ca, variranje broja stručnjaka/kinja i porast broja rukovoditelja/ica i obrtnika/ica.

Rodne razlike između studenata i studentica u pogledu različitih obilježja socijalnog porijekla i statusa relativno su slabo izražene, a najizrazitije su u izboru srednje škole, uspjehu u srednjoj školi i na fakultetu te u izboru područja studija. Studentice su tako u srednjoj školi u razmjerno velikom broju ostvarivale odličan uspjeh, jednako kao i na fakultetu, a najviše ih je s odličnim uspjehom u području biomedicine i zdravstva te u humanističkim znanostima. S druge strane, studenti su u većem broju od studentica završili strukovne srednje škole (iako još uvijek dominantno gimnazije), a u srednjoj školi i na fakultetu ostvaruju nešto slabiji uspjeh od studentica, dok je njihov izbor studija u većem broju nego u studenticaa vezan uz tehničke i biotehničke znanosti.

Financijski položaj obitelji studenata bitan je indikator njihova socijalnog položaja i može ukazivati na eventualni uspjeh u završavanju studija. Naime, mnogi autori propagiraju tezu o zapriječenju mobilnosti djece iz obitelji lošijeg financijskog položaja (D'Addio, 2007; Müller, Pollak, 2007; Becker, Hecken, 2009), koja je najjednostavnije rečeno rezultat dvojakog utjecaja – subjektivne procjene odnosa troškova i koristi završavanja studija te odvrćanja od završavanja fakulteta onih studenata koji se zbog financijske oskudice moraju zaposliti i prije stjecanja diplome. Financijski položaj obitelji studenata indicira kako obitelji više od dvije petine studenata mjesečno ostvaruju minimalno dva prosječna dohotka, no čak sedmina

studenata dolazi iz obitelji koje mjesečno ostvaruju manje od jednog prosječnog dohotka. U pogledu prihoda po članu obitelji čak trećina studenata ima na raspolaganju manje od tisuću kuna mjesečno, oko petine ih raspolaze s manje od 1.500 kn, a petnaestina spada u vrh iznosa s kojim mjesečno raspolaze – iznad 5.000 kn. Studentske obitelji, koje su po podacima većinom prosječne veličine (4 člana), uvelike su po приходima diverzificirane po mjestu stanovanja. Pritom je najveća razlika između visokodohodovnog Zagreba i ruralnih naselja s druge strane, dok se mali i veliki gradovi nalaze na sredini skale. Socijalno porijeklo studenata također u velikoj mjeri utječe na iznose s kojima mjesečno raspolazu, što je u slučaju nižih primanja prvenstveno vezano uz djecu očeva koji potječu iz ruralnih sredina i završili su trogodišnje srednje škole te rade u radničkim zanimanjima. Ovi su studenti u razmjerno velikom broju završili strukovne srednje škole i pohađaju manja sveučilišta u području humanističkih, biotehničkih ili prirodnih znanosti. Kao njihov antipod stoje studenti biomedicine i zdravstva završene gimnazije, koji većinom žive u Zagrebu, a očevi im zauzimaju viša mjesta na obrazovnoj i profesionalnoj ljestvici.

Stupanj financijske depriviranosti studenata mjerili smo listom potreba s čijim su ispunjavanjem studenti imali problema u posljednjih godinu dana zbog financijske oskudice. Analiza je pokazala kako dva posto studenata ima problema s ispunjavanjem najbazičnije potrebe – prehranom, a najviše ih je (oko šestine) imalo problema s troškovima odlaska na odmor, dok je desetina bila suočena s nemogućnošću financiranja izlazaka. Manje od ovih troškova studentima je problem predstavljalo financiranje stručne literature i materijala za studij, odjeće i obuču, troškova računa i školarina te redovitih putovanja kući. Nemogućnost ispunjavanja ovih potreba najznačajnije je posredovana financijskim položajem obitelji, a rezultati indiciraju i uvjetovanost mjestom prebivališta, izborom sveučilišta te stupnjem obrazovanja i profesionalnim položajem roditelja. Sve navedeno ukazuje na razmjerno visoku diferenciranost studentske populacije kada je riječ o utjecaju socijalnog porijekla na financijske izgledе za uspješno stjecanje diplome. Uz određene ograde možemo reći kako se u studentskoj populaciji, uz gradijent onih čiji status odgovara 'zlatnoj sredini' (ne-ruralno porijeklo, roditelj završene četverogodišnje srednje škole na službeničkim zanimanjima te prosječni prihodi), ističu dvije vrlo različite podskupine studenata. Prvu čine studenti završene strukovne škole, ruralnog porijekla, koji studiraju na manjim sveučilištima i do sada su već iskusili financijsku oskudicu, a čiji su roditelji ili niže ili strukovno obrazovani i obavljaju radnička zanimanja. U znatno su boljem položaju studenti koji vuku porijeklo iz Zagreba, studiraju u Zagrebu i mogu profitirati iz socijalnog i financijskog kapitala svojih obitelji jer su njihovi roditelji većim dijelom visokoobrazovani i zauzimaju više rangirana zanimanja. Ovakva polarizacija dijela studentske populacije ukazuje na potrebu za daljnjim istraživanjem socijalnog statusa, porijekla i perspektiva hrvatskih studenata, posebice kada se uzmu u obzir dalekosežne posljedice njihova trenutnog statusa na daljnji uspjeh i kvalitetu života.

Ukoliko želimo donijeti zaključak u smislu širih strukturalnih uvjeta za promjenu u međugeneracijskoj mobilnosti u Hrvatskoj i načinima promjene statusa mlade generacije, prvenstveno studenata, potrebno je osvrnuti se na *modernizacijsku* i *političku tezu*. U današnjoj je Hrvatskoj zbog metodoloških razloga otežano donošenje nedvosmislenog zaključka o djelatnosti *političke teze*, odnosno uvjetovanja socijalnog napredovanja bliskošću s vladajućom političkom opcijom. Istraživanja na tu temu ne postoje, no pojedini izvještaji o klijentizmu, nepotizmu i korupciji te usponu 'politički podobnih' na privilegirane položaje ukazuju postojanje elemenata za potvrdu ove teze. S druge strane, zbog samih promjena na tržištu rada, a zbog vrlo dugog trajanja ekonomske krize i sve veće svijesti o neučinkovitosti dosadašnjeg načina funkcioniranja pojedinih javnih sektora i sektora u gospodarstvu, očekujemo promjenu u kojoj će za zauzimanje višeg društvenog statusa veću snagu imati postignuće nego pripisivanje. Pretpostavka je da će poslodavci očekivati sve učinkovitiju i kompetentniju radnu snagu, što znači da će *modernizacijska teza* moći biti snažnije potvrđena. Pritom treba imati na umu da su u Hrvatskoj ipak na djelu procesi koji usporavaju otvaranje društva socijalnim promjenama i učinkovito funkcioniranje tržišne privrede zbog čega statusno pripisivanje još uvijek igra relativno značajnu ulogu. Slično kao i u drugim postsocijalističkim društvima, i u Hrvatskoj su modernizacijska i politička teza korisne kao mehanizmi objašnjenja procesa društvene stratifikacije (Szelényia i Treimana, 1993; Luijkxa i dr., 2002). U takvim uvjetima pred suvremenom generacijom studenata stoji veliki izazov – pokazati da stoje iza izbora svoje struke u kojoj će napredovati po meritokratskim načelima i tako otvoriti kanale socijalnoj propusnosti i vlastitom uspjehu.

Literatura

- Anderson, C. A. (1961). A Skeptical Note on the Relation of Vertical Mobility to Education. *The American Journal of Sociology*, 66(6): 560-570.
- Becker, R.; Hecken, A. E. (2009). Why are Working-class Children Diverted from Universities? An Empirical Assessment of the Diversion Thesis. *European Economic Review*, 25(2): 233-250.
- Blau, P. M.; Duncan, O. D. (1967). *The American Occupational Structure*. New York: Wiley and Sons.
- Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity, and Social Inequality, Changing Prospects in Western Societies*. New York: Wiley.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Breen, R. (2004). *Social mobility in Europe*. New York: Oxford University Press.
- Breen, R.; Goldthorpe, J. (1997). Explaining Educational Differentials: towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality and Society*, 9: 275-305.

- Breen, R.; Luijckx, R. (2004). Social mobility in Europe 1970 and 2000, u: Breen, R. (ed.): *Social mobility in Europe*. New York: Oxford University Press.
- Breen, R.; Jonsson, J. O. (2005). Inequality of Opportunity in Comparative Perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility. *Annual Review of Sociology*, 31: 223-243.
- Burušić, J.; Babarović, T.; Marković, N. (2010). Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja. *Društvena istraživanja*, 19(4-5): 709-730.
- Corak, M. – ed. (2004). *Generational Income Mobility in North America and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D’Addio, A. C. (2007). Intergenerational Transmission of Disadvantage: Mobility or Immobility Across Generations? A Review of the Evidence for OECD countries. *OECD Social, Employment and Migration*. Working Papers, No. 52.
- Daouli, J.; Demoussis, M.; Giannakopoulos, N. (2010). Mothers, fathers and daughters: Intergenerational transmission of education in Greece. *Economic of Education Review*, 29: 83-93.
- de Graaf, N. D.; de Graaf, P. M.; Kraaykamp, G. (2000). Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A refinement of the Cultural Capital Perspective. *Sociology of Education*, 73: 92-111.
- Domanski, H. (1999). Major social transformations and social mobility: the case of transition to and from communism in Eastern Europe. *Social Science Information – Sur Les – Sciences Sociales*, 38(3): 463-491.
- Domanski, H. (2005). The Polish Transformation, Structural Changes and New Tensions. *European Journal of Social Theory*, 8(4): 453-470.
- Duncan, G. J.; Brooks-Gunn, J. (1997). *Consequences of growing up poor*. New York: Russell Sage Foundation.
- Erikson, R. (1996). Explaining Change in Educational Inequality – Economic Security and School Reforms, u: Erikson, R.; Jonsson, J., O. (ur.): *Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective*. Boulder: Westview, 1-63.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. (1992). *The Constant Flux: Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon press.
- Erikson, R.; Jonsson, J. O. – ed. (1996). *Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective*. Boulder: Westview.
- Feinstein, L., Duckworth, K.; Sabates, R. (2004). A model of the inter-generational transmission of educational success. Wider Benefits of Learning Research n.10. London: Centre for Research on the Wider Benefits of Learning.
- Flemming J.; Micklewright, J. (1999). Income Distribution, Economic Systems and Transition. Innocenti Occasional Papers, Economic Policy Series iopeps 99/69. UNICEF Innocenti Research Centre.
- Flere, S.; Lavrič, M. (2005). Social Inequity and Educational Expansion in Slovenia. *Educational Studies*, 31(4): 449-464.
- Ganzeboom, H. B. G.; Nieuwbeerta, P. (1999). Access to education in six Eastern European countries between 1940 and 1985. Results of a cross-national survey. *Communist and Post-Communist Studies*, 32: 339-357.

- Ganzeboom, H. B. G.; Luijckx, R. (2004). More Recent Trends in Intergenerational Occupational Class Reproduction in the Netherlands 1970-2004. Evidence from an Expanded Database. *Netherlands Journal of Social Sciences*, 40(2): 114-142.
- Ganzeboom, H. B. G.; Treiman, D. J. (2007). *Ascription and Achievement in Occupational Attainment in Comparative Perspective*. Russell-Sage University Working Group on Social Inequality. Los Angeles: University of California.
- Goldthorpe, J., H. (2000). *Social class and the differentiation of employment contracts in Sociology. Numbers, narratives, and the integration of research and theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Güveli, A.; Luijckx, R.; Ganzeboom, H. B. G. (2012). Patterns of intergenerational mobility of the old and new classes in a post-industrial society: Netherlands 1970-2006. *Social Science Research*, 41: 224-241.
- Heath, A., F. (2000). The political arithmetic tradition in the sociology of education. *Oxford Review of Education*, 26: 313-331.
- Hertz, T.; Meurs, M.; Selcuk, S. (2008). The Decline in Intergenerational Mobility in Post-Socialism: Evidence from the Bulgarian Case. *World Development*, 37(3): 739-752.
- Heyns, B.; Bielecki, I. (1993). Educational Inequalities in postwar Poland, u: Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. (ed.): *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press, 305-335.
- Hodžić, A. (2014). *Konoba u svjetskom kasinu. Socioprostorno restrukturiranje postsocijalističke Hrvatske*. Zagreb: Razlog.
- Iannelli, C. (2002). *Parental Education and Young People's Educational and Labour Market Outcomes: A Comparison across Europe*. Working Paper Nr. 45. Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.
- Ilišin, V.; Mendeš, I.; Potočnik, D. (2003). Politike prema mladima u obrazovanju i zapošljavanju. *Politička misao*, 40(3): 58-89.
- Income, Social inclusion and Living conditions* (2011). Eurostat. European Commission http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/documents/tab8/website_2011module.xls
- Johnson, W.; Brett, C. E.; Deary, I. J. (2010). Intergenerational class mobility in Britain: A comparative look across three generations in the Lothian Birth Cohort 1936. *Intelligence*, 38: 268-281.
- Johnston, Aaron, D.; Ganzeboom, H. B. G.; Treiman, D. J. (2005). *Mother's and Father's Influences on Educational Status Attainment*. Paper presented at the Conference „Welfare States and Inequalities“ of Research Committee 28 on Social Stratification and Social Mobility of the International Sociological Association, Oslo, Norway, May 6-8.
- Lazić, M. (2011). *Čekajući kapitalizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- Luijckx, R.; Róbert, P.; de Graaf, P. M.; Ganzeboom, H. B. G. (2002). Changes in Status Attainment in Hungary between 1910 and 1989: Trendless fluctuation of systemic change? *European Societies*, 4(1): 107-140.
- Mastekaasa, A. (2011). Social Origins and Labour Market Success – Stability and Change over Norwegian Birth Cohorts 1950-1969. *European Sociological Review*, 27(1): 1-15.
- Mateju, P. (1993). From Equality to Equity? The Czech Republic Between Two Ideologies of Distributive Justice. *Czech Sociological Review*, 1: 251-276.

- Matković, T. (2011). *Obrasci tranzicije iz obrazovnog sustava u svijet rada u Hrvatskoj*. Doktorska disertacija. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada.
- McPherson, A. F.; Willms, J.D. (1987). Equalisation and improvement: some effects of comprehensive reorganisation in Scotland. The annual meeting of the American Educational Research Association. Edinburgh: Centre for Educational Sociology, University of Edinburgh.
- Müller, W.; Pollak, R. (2007). Institutional change and inequality of access in higher education, u: Shavit, Y.; Arum, R.; Gamoran, A. (ed.): *Stratification in Higher Education*, 240-265.
- Nordli Hansen, M. (2008). Rational Action Theory and Educational Attainment. Changes in the Impact of Economic Resources. *European Economic Review*, 24(1): 1-17.
- Nordli Hansen, M. (2011). Change in intergenerational inequality: What does evidence on social and economic mobility tell us about trends in openness? *Spring Meeting of the ISA RC28 University of Essex* <http://www.iser.essex.ac.uk/uploads/paper/document/6/mnhessexman-1>.
- Parkin, F. (1971). *Class inequality and political order*. London: MacGibbon and Kee.
- Potočnik, D. (2011). *Medugeneracijska mobilnost u Hrvatskoj (1984.-2004.): usporedba socijalističkog i tranzicijskog razdoblja*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Raftery, A. E.; Hout, M. (1993). Maximally maintained inequality: expansion, reform and opportunity in Irish education 1921-1975. *Sociology of Education*, 66: 41-62.
- Róbert, P.; Bukodi, E. (2004). Changes in Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973-2000, u: Breen, R. (ed.): *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 287-314.
- Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. – eds. (1997). *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press.
- Szelényi, S.; Aschaffenburg, K. (1993). Inequalities in Educational Opportunity in Hungary, u: Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. (eds.): *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press, 273-302.
- Szelényi, I.; Treiman, D. J. (1993). *Social Stratification in Eastern Europe after 1989. General Population Survey* [MRDF]. Los Angeles: UCLA, Department of Sociology.
- Titma, M.; Tuma, B.; Roosma, K. N.; (2003). Education as a Factor of Intergenerational Mobility in Soviet Society. *European Sociological Review*, 19(3): 281-297.
- Treiman, D. J. (1970). Industrialization and Social Stratification. *Sociological Inquiry*, 40: 207-234.
- Yaish, M.; Andersen, R. (2012). Social Mobility in 20 modern societies: The role of economic and political context. *Social Science Research*, 41: 527-538.

Web izvori

Državni zavod za statistiku www.dzs.hr
Institut sinergije znanosti i društva www.iszd.hr
Portal Srednja.hr www.srednja.hr

Anja Gvozdanović

STUDENTI U REFORMIRANOM SUSTAVU VISOKOG OBRAZOVANJA

1. Uvod

Lisabonska strategija, koju su 2000. godine usvojile zemlje-članice EU, imala je za cilj do 2010. učiniti Europu „najkonkurentnijim i najdinamičnijim gospodarstvom svijeta utemeljenom na znanju, te sposobnom za održivi gospodarski rast, s najvećom stopom zaposlenosti i snažnom gospodarskom i socijalnom kohezijom“ (Kesner-Škreb, 2007: 441). Iako naponi uloženi u realizaciju Lisabonske strategije nisu urodili željenim plodom (*Lisabon Strategy evaluation document*, 2010), pokrenute su različite reforme. Jedna od reformi u okviru EU politika odnosila se na usklađivanje i razvoj sustava visokog obrazovanja zemalja članica u svrhu stvaranja zajedničkog prostora visokog obrazovanja, poznata kao bolonjski proces¹. Hrvatska je potpisnica Bolonjske deklaracije od 2001. godine, što znači da je pristala reformirati dotadašnji visokoobrazovni sustav, odnosno uspostaviti sustav usporedivih stupnjeva i uvođenja dodatka diplomi, zatim sustav temeljen na dvama glavnim ciklusima, preddiplomskom i diplomskom, potom uvesti ECTS bodovni sustav, promicati mobilnost studenata i nastavnika, jačati europsku suradnju u osiguravanju kvalitete (kako bi se razvili usporedivi kriteriji i metodologija) te implementirati europsku dimenziju u visokom školstvu, tj. u kreiranju nastavnih programa i slično (Divjak, 2005).

Bolonjski proces koji je u Hrvatskoj uveden 2005. godine, K. Doolan (2011) naziva praktičnim elementom rekonfiguracije suvremenog visokog obrazovanja, čije vrednovanje u širem empirijskom obimu tek predstoji. No, neki ga autori određuju u začetku štetnim i to zbog neosvijesćenosti za potrebom promjene paradigme funk-

¹ Potreba stvaranja europskoga prostora visoke naobrazbe prvi je puta artikulirana u Povelji europskih sveučilišta potpisanoj 1988. godine pod nazivom Magna Charta Universitatum. Radi se o dokumentu koji je u Bologni, u čast devetstote obljetnice najstarijega europskog sveučilišta, potpisan od strane rektora 388 europskih sveučilišta, a kojim se, kao osnovna načela, promoviraju autonomija sveučilišta, međusobna neodvojivost nastave i istraživanja, uloga sveučilišta u postizanju sveopćih znanja koja nadilaze geografske i političke granice, te potreba različitih kultura za međusobnim upoznavanjem i utjecajem (Kukić, Čutura i Mabić, 2008: 2).

cioniranja visokog obrazovanja. Tako, Z. Kurelić (2009) ocjenjuje bolonjski proces u Hrvatskoj distorzijom od izvorne ideje i propalom reformom čija promašenost nije prepoznata od kreatora javnih politika. Svoju tezu temelji na povezivanju Kuhnove „promjene paradigme“ i Fayerabendovog koncepta „tradicije“, odnosno interakcije tradicije pri čemu bolonjski proces prepoznaje kao neželjenu mješavinu hrvatske stare tradicije i novog modela visokog obrazovanja koji propisuje Bolonjska deklaracija. Drugim riječima, uspješnost promjene paradigme u visokom obrazovanju u Hrvatskoj je, u najmanju ruku, upitna budući da ona nije potaknuta „odozdo“, odnosno željom za poboljšanjem prakse u visokom obrazovanju (Kurelić, 2009: 11). Dapače, provedena je bez nužne svijesti o potrebi promjene koja bi slijedila nakon prepoznavanja a onda i priznavanja neadekvatnosti stare pred-bolonjske prakse. Takvu ocjenu podupire i Godišnje izvješće Nacionalnog vijeća za visoko obrazovanje (NVVO) za 2010. (2011: 19) koje navodi da je bolonjski proces „u mnogim sredinama proveden preko volje, samo formalno, bez istinske želje za bitnom promjenom koja je primjerenim ishodom učenja trebala osigurati mobilnost, ali i mogućnost zapošljavanja nakon preddiplomskog studija“. No, analiza intervjua s 25 nastavnika Filozofskog fakulteta u Zagrebu tijekom 2009./2010. godine ukazuje na to da razlozi za uvođenje bolonjske reforme prevladavaju u odnosu na one protiv (Božić, 2010). Ipak, dio ispitanika pozivao se na postojanje hrvatske tradicije visokog obrazovanja čiji nedostaci nisu bili javno raspravljani prije uvođenja bolonjske reforme te je sama reforma temeljena isključivo na političkoj odluci. Također, izražena je i „nespremnost na radikalne promjene uslijed percepcije dijela nastavnika o dobroj kvaliteti vlastitog rada u ranijem sustavu, uz istodobno nepercipiranje ili neuvažavanje promjena šireg konteksta“ (Božić, 2010: 70). Potonji stavovi, mada ukupno manjinski, na tragu su gore spomenutih Kureličevih argumenata u vidu postojanja otpora prema promjeni paradigme. Unatoč tomu, na jednom od najvećih hrvatskih fakulteta detektirana je klima koja je pogodovala zahtjevima za promjenom pred-bolonjskog sustava. Ipak, treba uzeti u obzir pretpostavku da je naklonjenost reformama ostalih fakulteta i drugih relevantnih razina visokog obrazovanja bila različitog intenziteta. Osim toga, sama provedba reforme nije dovela do zadovoljavajućih rezultata, štoviše, Kurelić (2011) ističe kako je novouspostavljeni sustav pet i pol godina nakon uvođenja zapravo disfunkcionalan budući da zvanja za koja se studenti obrazuju nisu niti prepoznatljiva niti usporediva čime se ne olakšava proklamirana mobilnost i zapošljivost. Naime, zvanje bakalaureus stječe se nakon prvog ciklusa koji traje tri ili četiri godine i trebao bi omogućiti pristup tržištu rada, no to se nije dogodilo. Štoviše, u hrvatskom slučaju došlo je do „rastezanja“ nekadašnjeg predbolonjskog četverogodišnjeg studija na novi petogodišnji studij koji završava masterom koji je zapravo sukladan s predbolonjskom diplomom (Kurelić, 2011). Posljedično, dolazi do eliminacije drugog ciklusa (mastera) čime pozitivne strane bolonjskog procesa nestaju tim više što s jedne strane bakalaureati ne omogućavaju adekvatne kompetencije sukladne šestom

stupnju Europskog kvalifikacijskog okvira, a s druge kvaliteta novih magistarskih studija niža je od onih u inozemstvu (Kurelić, 2011).

Osim praktičnog, suvremena rekonfiguracija hrvatskog visokog obrazovanja obuhvaća i diskurzivan element (Doolan, 2011). Analizirajući Vladin Strateški okvir za razvoj 2006.-2013, spomenuta autorica nalazi da vrijednost obrazovanja počiva u njegovoj tržišno-ekonomskoj instrumentalizaciji². Osim što se time zanemaruje obrazovanje za inkluzivno građanstvo i potiče „obrazovanje za profit“ (Nussbaum, 2010, prema Doolan, 2011), država za financiranje visokog obrazovanja izdvaja relativno niskih 0,95% BDP-a³ za 2008. godinu (Doolan, Dolenc i Domazet, 2012). Trend smanjenja proračunskih sredstava ili „pragmatizacija“ (Polšek, 2003) državne politike obuhvaćala je i zahtjev za financijskom odgovornošću institucija prema onima koji ju financiraju a potom i očekuju odgovornost u ispunjavanju javnih potreba (Polšek, 2003), što je jasno navedeno u *Strateškom okviru za razvoj 2006.-2013*. Pored toga, isti dokument namijenio je istraživanjima u okviru znanstveno–akademske zajednice ulogu proizvodnje komercijalne vrijednosti, odnosno usmjeravanja njezinih kapaciteta na istraživačka područja koja nose financijsku dobit. Takvo razumijevanje znanstvenoistraživačkog rada i sveučilišta u izravnoj je koliziji s autonomijom sveučilišta koja bi trebala biti „moralno i intelektualno neovisna od političke vlasti i ekonomske moći“ (Doolan, 2011: 79). Ova rekonfiguracija u diskurzivnom smislu neminovno je vezana za europski kontekst pa neki autori detektiraju krizu europske sveučilišne kulture, čije uzroke nalaze u snažnim transformirajućim pritiscima suvremenih političko-ekonomskih konstelacija (Pei, 2003; Berchem, 2006; Braga da Cruz, 2006; Dolenc i Doolan, 2013), pri čemu u „znanstveno orijentiranoj tehničko-ekonomskoj paradigmi“ (Slthigh, 2006: 411) izvorne akademske vrijednosti teško nalaze svoje mjesto. Usto, principi tržišne ekonomije nisu prisutni samo kao pritisak „izvana“, nego i unutar same akademske zajednice, što se veže s ključnim problemima u visokom obrazovanju poput „kompromitiranog integriteta znanstvenika koji su pod stalnim pritiskom proizvodnje znanja“ (Tomusk, 2007: 5). Osim toga, vrijednosne mijene ojačane su razvojem suvremene informacijske tehnologije što, prema nekima, mijenja i sam temelj obrazovanja. Naime, osnova obrazovanja od srednjega vijeka do nedavno, kako kaže M. Uzelac (2009), bila je sadržana u usmenoj riječi i knjizi. Stoga, nije neobično što se vrijeme krize obrazovanja podu-

² Suprotno tomu, na primjeru provedbe bolonjskoga procesa Kurelić (2011) primjećuje kako hrvatskim reformatorima bilo kakav ekonomizam „nije bilo ni na kraj pameti pa su prigovori da je reforma neoliberalna naprosto tragikomični. Upravo obrnuto, način na koji je provedena ima mnogo etatizma, a prateći evaluacijski birokratski aparat snažno je umrežen s državom“.

³ Prema istom izvoru, EU-27 je prosječno izdvajala za tercijarno obrazovanje 1,14 BDP-a: Mađarska 1,02; Njemačka 1,21; Slovenija 1,22; Austrija 1,49; Švedska 1,82.

dara s krizom knjige čiju funkciju preuzimaju „novi nosioci činjenica, ali s njihovom pojavom dolazi i do promjene samog znanja koje više ne seže u dubinu već klizi površinom“ (Uzelac, 2009: 253).

Jasno je, dakle, da europske, ali i hrvatske institucije visokoga obrazovanja i ukupna znanstveno–akademska zajednica prolaze kroz sveobuhvatne i složene transformacije koje, sasvim izvjesno, imaju višeznačne posljedice po one koji su njen najbrojniji dio – studente. Stoga nas u ovom istraživanju zanima način na koji oni doživljavaju postojeće promjene i proces obrazovanja na hrvatskim sveučilištima. Pritom je važno znati da je broj studenata značajno povećan tijekom zadnjih desetljeća. U razdoblju od petnaest godina (1990.–2005.) ukupan broj studenata porastao je za 82% (Babić i sur., 2006), a od 1990. do 2007. godine za 95% (Matković, 2009). Procesi omasovljenja, ali i komercijalizacije studiranja, započeli su prije uvođenja bolonjskog procesa, točnije sredinom devedesetih godina 20. stoljeća kada je donesen *Zakon o visokim učilištima* koji je omogućio fakultetima da sami propisuju upisne kvote uz plaćanje školarine⁴ (Matković, 2009). Isti autor prikazao je rast broja studenata tijekom zadnjih 15 godina u kojemu je vidljivo kako je ekspanzija upisa zahvaćala one koji su studirali uz plaćanje školarine⁵. Iako značajan postotak generacije upisuje neki studij, a prema Matkoviću (2009) radi se o polovici do tri četvrtine maturanata, visok je postotak (40–50%) onih studenata koji započeti studij nikada ne završe. Ova činjenica prepoznata je i od strane NVVO-a koje je u svojem godišnjem izvještaju za 2010. godinu uzroke neučinkovitosti studiranja pronašlo u dvjema okolnostima: nedovoljnim kompetencijama učenika koji su na pragu visokog obrazovanja i u samim visokim učilištima, pri čemu je naglasak na potonjima. Vezano za prvu okolnost, kvalitativnim istraživanjem provedenim na zagrebačkom sveučilištu 2008. godine na uzorku od 325 studenata, utvrđeno je kako ispitanici razloge visokog postotka odustajanja od studija svojih kolega tumače osobnim obilježjima, odnosno izostankom interesa za studij i truda koji je potreban da bi ga se uspješno završilo. Trećina ispitanika kao uzrok navodi manjkavosti sustava visokog obrazovanja pri čemu je najčešće spominjana zahtjevnost programa i mogućnost odugovlačenja studijskih obveza. Desetina ispitanika spomenula je kontekstualne faktore s naglaskom na nedostatak financijskih sredstava i nemogućnosti studiranja uz rad (Bouillet i Gvozdanović, 2008). Drugim riječima, dominantna percepcija u ovom slučaju naglašava osobne faktore u akademskom neuspjehu dok viđenje utjecaja socijalnih faktora koji su tomu pridonijeli, izostaje.

⁴ Prema dokumentu *Higher education in Croatia*, do 2010. godine oko 60% studenata nije plaćalo školarine na javnim sveučilištima. Oko 40% je plaćalo školarine koje su definirane od strane fakulteta i procjena je da one iznose trećinu stvarnih troškova studija, od 700 do 1400 eura godišnje za studente dodiplomskih studija.

⁵ Ekspanzija je najprisutnija na stručnim studijima te ekonomskim, prometnim i pravnim fakultetima (Matković, 2009).

Upravo socijalne faktore neki istraživači nalaze ključnima za tumačenje stupnja dostupnosti i odustajanja od studija (Doolan, 2009; Matković, Tomić i Vehovec, 2010; Mihaljević Kosor, 2010). Mihaljević Kosor (2010) je u svom istraživanju ustanovila kako su redoviti studenti sa završenom gimnazijom, odličnim uspjehom u srednjoj školi, studijem koji je predmetno povezan sa završenom srednjom školom i visokoobrazovanim roditeljima, imali značajno manji rizik da odustanu od studija. Matković, Tomić i Vehovec (2010) utvrđuju kako je završnost studija kod studenata iz socioekonomski nižeg stratuma, unatoč neplaćanju školarine, manja. Razlog tomu vide u državnoj politici dodjeljivanja financijskih potpora studentima u svrhu neakademskega troškova pri čemu je uočena neujednačenost primjene principa zasluga i potreba. Upozoravaju da „model visokog obrazovanja bez školarina, koji bi zadržao trenutne slabo razvijene instrumente neizravne financijske državne pomoći za troškove studentskog života, prema nalazima ovoga rada, ne bi značajnije doprinio ni efikasnosti niti dostupnosti“ (Matković, Tomić i Vehovec, 2010: 234). Na tom tragu, analizirajući postojeće politike i mjere namijenjene uključivanju socijalno ugroženih skupina, odnosno onima pri dnu socioekonomskog stratuma, Farnell i Kovač (2010) nalaze neadekvatnim i nedostatnim. Naime, u 2008. godini dodijeljeno je 10 000 državnih stipendija od čega je 70% dodijeljeno na temelju zasluga, a 30% po principu potreba (Lilek, 2008, prema Farnell i Kovač, 2010). Važno je stoga istaknuti da „sadašnje generacije mladih mogu znatno manje nego što je to bio slučaj s prijašnjim generacijama, koristiti različite kanale socijalne promocije, prije svega zato što društvena potpora nije adekvatna, zbog čega sve veći značaj dobivaju obiteljski resursi, odnosno socioklasno oblikovane mogućnosti i ograničenja“ (Ilišin i Radin, 2007: 19). Ovaj problem prepoznat je na međunarodnoj (europskoj) razini pa je tako socijalna dimenzija⁶ odnosno uspostava „mjerljivih ciljeva do 2020. godine u pogledu povećanog sudjelovanja podzastupljenih skupina u visokom obrazovanju“ (Leuven Communiqué, 2009, prema Farnell i Kovač, 2010) jedan od prioriteta bolonjskog procesa⁷.

⁶ Temeljem uvida u relevantne europske dokumente, Puzić, Doolan i Dolenc (2006) zaključuju da je socijalna dimenzija ograničena na financijsku opterećenost studenata dok se zanemaruju ostale socijalne faktori koji utječu na iskustvo studiranja poput invaliditeta, dobi i etniciteta.

⁷ Važno je napomenuti da se Bolonjska deklaracija iz 1999. ne referira na uključivanje socijalno ugroženih skupina u visoko obrazovanje, odnosno pitanja dostupnosti istog. No, prema Farnell i Kovač (2010), sva iduća priopćenja (Praško 2001. i Leuvenko 2009.) naglašavaju socijalnu dimenziju bolonjskog procesa koja obuhvaća: 1. osiguravanje pristupa visokom obrazovanju koji je temeljen na sposobnostima, 2. potrebu omogućavanja odgovarajućih stambenih i drugih uvjeta za dovršetak studija, neovisno o socioekonomskom statusu studenta, 3. odgovornost nacionalnih vlada u procesu osiguravanja socijalne dimenzije (Farnell i Kovač, 2010: 264).

U ovoj dionici istraživanja nastoji se utvrditi i analizirati odnos studenata prema obrazovanju općenito te njihove ocjene iskustva studiranja imajući na umu kontekst ranije spomenutih strukturalnih i vrijednosnih promjena koje su zahvatile područje visokog obrazovanja. Analiza započinje utvrđivanjem materijalnih aspekata studiranja koji se prema različitim istraživanjima pokazuju vrlo važnim preduvjetom za upis i završetak studija. S tim u vezi, prikazuju se stavovi o blokadi nastave čiji povod je vezan uz problematiku nejednakog pristupa visokom obrazovanju. Ispituju se i vrijednosti obrazovanja iz osobne perspektive te razlozi upisa studija. Iskustvo studiranja u bolonjskom sustavu istražilo se ocjenom elemenata studija od kojih je dodatno obrađena mobilnost, odnosno potencijalne prepreke ka ostvarenju iste.

Uz deskriptivne analize, koriste se i bivarijatne (hi-kvadrat test, analiza varijance) te faktorska analiza kako bi se utvrdila struktura varijabli. Pritom se tumače samo one razlike koje su značajne na razini vjerojatnosti 0.001 i manje. Obavljene su i komparacije na razini deskriptivnih podataka ondje gdje je to bilo moguće s podacima iz istraživanja mladih 1999. i 2004. godine pri čemu su ekstrahirani poduzorci studenata. Razlike između studenata u distribuciji odgovora ispitivane su s obzirom na spol, područje znanosti, sveučilište, godinu studija, tip završene srednje škole, prosječan uspjeha u srednjoj školi i na fakultetu, stalno mjesto boravka i stupanj obrazovanja oca.

2. Materijalni aspekti studiranja, školarine i blokada

Analiza troškova studentskog života objavljena u Eurostudentu (2011), između ostalog, ukazuje na činjenicu da oni variraju s obzirom na tip osiguranog smještaja. Naime, ukoliko mlada osoba studira izvan mjesta stalnog boravka, a nije smještena u studentskom domu, semestralna izdavanja su razmjerno visoka jer unajmljivanje sobe ili stana odnosi 40% ukupnih troškova. S druge strane, kapaciteti studentskih domova koje subvencionira država relativno su ograničeni. Primjerice, 2010. godine kada je naše istraživanje provedeno, u Hrvatskoj je bilo sveukupno 13 studentskih domova⁸ od čega su četiri smještena u Zagrebu, po dva u Splitsko-dalmatinskoj i Osječko-baranjskoj te po jedan u Varaždinskoj, Primorsko-goranskoj, Brodsko-posavskoj, Zadarskoj i Šibensko-kninskoj županiji. Pula i Dubrovnik kao sveučilišni gradovi nemaju niti jedan osigurani dom za smještaj studenata. S druge strane, broj studenata iz godine u godinu raste i logično je pretpostaviti da će ovaj tip smještaja biti sve potrebniji. Naime, u akademskoj godini 2010./2011. korisnika domova je bilo 9 693 (od čega 6 045 žena), što iznosi oko 10% ukupne populacije redovitih

⁸ Priopćenje – Državni zavod za statistiku, 17.6.2011., broj 8.1.9., http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/08-01-09_01_2011.htm

studenata. U našem uzorku, pak, petina je smještena u studentskim domovima, a najviše ih stanuje s roditeljima (41,7%). Nešto više od četvrtine stanuju kao podstanari, u vlastitom ili supružnikovom stanu 6,3% a u ostalim oblicima smještaja je 3,7% studenata.

Odlazak na fakultet i stjecanje diplome još uvijek u financijskom smislu ostaje „obiteljski projekt“. To potvrđuje i naše istraživanje jer je u 80% slučajeva obitelj glavni, tj. redoviti izvor financijskih sredstava za život studenata. Drugim riječima, ukoliko obitelj mlade osobe nema dovoljno sredstava za financiranje troškova za vrijeme studija, šanse za odlazak na studij veoma su male. Svoje životne troškove, uz redovitu financijsku potporu obitelji, nešto više od petine (22,5%) ispitanih studenata redovito podmiruje i putem neke od stipendija, 12,7% radom uz studij, a studentskim kreditom i posudbom od prijatelja oko 2 odnosno 1% studenata.

Značajno financijsko opterećenje osjećaju oni studenti koji plaćaju školarine (File i sur., 2013). Ovo istraživanje obuhvatilo je ispitanike koji su bili uključeni u dualni sustav školarina. Taj sustav bio je na snazi od 1993. do 2010.g. i podrazumijevao je postojanje kvote redovitih studenata koje su financirane od strane države pri čemu je ključan kriterij za oslobođenje od plaćanja školarina bio akademski uspjeh⁹. Pritom, sveučilišta su imala pravo upisne kvote dodatno proširiti i tako upisanim studentima naplaćivati školarine što predstavlja dodatan financijski prihod visokoobrazovnim institucijama (File i sur., 2013). Od redovitih studenata u akademskoj godini 2009./2010., njih 67,5% je studiralo uz subvenciju troškova školarine, a 32,5% studenata je samo plaćalo školarinu (Statistička izvješća, Visoko obrazovanje u 2010. g. DZS, 2011). Studenti su, tijekom studija, mogli biti oslobođeni plaćanja glavnine iznosa školarina ukoliko su zadovoljili kriterije zadane od strane fakulteta, stoga naše istraživanje sadrži kategoriju onih koji su samo dijelom oslobođeni plaćanja školarine. Naš uzorak ne odražava u potpunosti omjere u populaciji redovitih studenata jer 60,4% ispitanika ne plaća školarinu, djelomično plaća 15,7%, a u potpunosti njih 23,8%.

U svrhu detektiranja značajnih razlika između studenata, u pogledu plaćanja školarina, potonja je varijabla rekodirana na način da su kategorije onih koji djelomično ili u potpunosti plaćaju spojene u jednu. Studenti se međusobno značajno razlikuju s obzirom na većinu ispitivanih obilježja tako da nisu detektirane značajne razlike samo s obzirom na spol i stupanj obrazovanja oca (tablica 1).

⁹ File i suradnici (2013) navode glavne nedostatke takvog sustava – nepoštenost (jedno mjesto na rang ljestvici određuje plaćaju li studenti sve ili ništa) i problem pravednosti pristupa visokom obrazovanju (bolji ili lošiji akademski uspjeh nerijetko je povezan s pripadnošću (de)privilegiranim društvenim skupinama, čime dualni sustav školarina koji nagrađuje akademski uspješne učenike i studente ujedno doprinosi isključivanju ranjivih skupina iz terciarnog obrazovanja).

Tablica 1: Plaćanje školarina s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Djelomično ili u potpunosti plaćaju školarinu
<i>Stalno mjesto boravka</i>	$\chi^2 = 31,48$
Selo	33,1
Mali grad	38,2
Veliki grad (Rijeka, Osijek, Split)	34,8
Zagreb	49,2
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 31,79$
Osijek	30,9
Rijeka	37,0
Split	29,4
Zagreb	44,5
Dubrovnik, Pula, Zadar	32,0
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 102,86$
Biomedicina i zdravstvo	28,4
Biotehničke znanosti	34,7
Društvene znanosti	52,5
Humanističke znanosti	31,7
Prirodne znanosti	13,5
Tehničke znanosti	37,1
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2 = 41,21$
Gimnazija	34,7
Ostale srednje škole	50,2
<i>Godina studija</i>	$\chi^2 = 72,55$
Prva	48,1
Druga	45,5
Treća	36,9
Četvrta i peta	24,5
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 148,57$
Dobar i manje	65,4
Vrlo dobar	50,8
Odličan	26,5
<i>Prosječan uspjeh na fakultetu</i>	$\chi^2 = 197,66$
Dobar i manje	55,3
Vrlo dobar	33,1
Odličan	9,1
UKUPNO	39,5

Ispitanici se značajno razlikuju s obzirom na rezidencijalni status pri čemu oni iz Zagreba značajno više participiraju u plaćanju školarina poglavito u odnosu na studente sa sela i iz većih makroregionalnih središta. U tom smislu, razlike se nastavljaju s obzirom na sveučilište pri čemu školarine značajno više plaćaju studenti zagrebačkog sveučilišta i to u odnosu na one splitskog i osječkog sveučilišta. Kada je o područjima znanosti riječ, prevladavaju studenti društvenih znanosti dok su studenti ostalih područja znanosti manje zastupljeni pri čemu zamjetno nizak udio čine studenti prirodnih znanosti. Plaćanje školarina u velikoj mjeri ovisi o tipu završene srednje škole te uspješnosti i to ne samo u srednjoj školi nego i na fakultetu. Pritom školarine značajno više plaćaju ispitanici sa završenim ostalim srednjim školama te

dobrog, odnosno vrlo dobrog uspjeha. Osim toga, plaćanjem školarina značajno su opterećeniji studenti prve i druge godine u odnosu na one viših godina što upućuje na zaključak da je opterećenost školarinama jedan od faktora koji u određenoj mjeri može usporiti napredovanje na studiju¹⁰.

Budući da je, prema prethodno navedenim istraživanjima, za samu odluku o nastavku obrazovanja na terciarnoj razini te za uspješnu realizaciju studija vrlo važan socioekonomski status, ne čudi što se pitanje socijalne dimenzije visokog obrazovanja, konkretnije, pitanje plaćanja školarina nametnulo kao jedno od ključnih motiva za izražavanje studentskog nezadovoljstva tijekom 2009. godine.

Ispreplitanje i pojačavanje ranije spomenutih diskurzivnih i praktičnih elemenata koji čine proces rekonfiguracije našeg sustava visokog obrazovanja (Doolan, 2011) uslijed globalne financijske krize i tinjajućeg nezadovoljstva sve prisutnijom tržišnom instrumentalizacijom visokoobrazovnog sektora (ali i ostalih javnih sektora - od zdravstvenog do mirovinskog sustava) (Dolenec i Doolan, 2013), izazvale su 2009. godine bunt dijela studenata u Hrvatskoj i Europi. U sklopu Međunarodnog tjedna akcije protiv komercijalizacije obrazovanja (*Skripta* 1) u travnju 2009. godine hrvatski studenti su blokadom regularne nastave na fakultetima tražili ukidanje školarina¹¹ na svim razinama visokog obrazovanja i ostvarenje prava na obrazovanje bez obzira na imovinsko stanje pojedinca (*Skripta* 1). Osim toga, blokadama se nastojalo upozoriti na sve Prvu blokadu nastave započeli su studenti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koja je, u prvom valu, trajala 35 dana, a u međuvremenu za njima su se poveli studenti 20 fakulteta širom zemlje. Iako je u blokadi i na svakodnevno organiziranim plenumima na kojima se raspravljalo o njenom daljnjem tijeku, sudjelovala manjina studenata u odnosu na ukupan broj upisanih, to ne znači da su ostali studenti bili protiv ovih zahtjeva ili načina na koji se na njih ukazivalo. Zato nas je zanimalo, na općoj razini, u kolikoj mjeri se ispitani studenti slažu s blokiranjem nastave i zahtjevima za ukidanjem školarina.

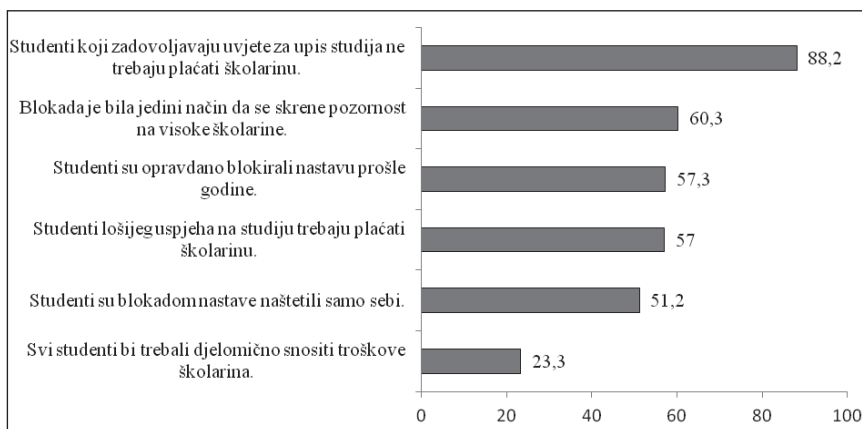
Grafikon 1 prikazuje stavove o blokadi i plaćanju školarina koji su ispitivani na skali od 1-4 („uopće se ne slažem“ do „potpuno se slažem“), pri čemu su ovdje zajedno prikazani stupnjevi „slažem se“ i „potpuno se slažem“. Bilo je očekivano da će studenti, kada je o plaćanju školarina riječ, imati relativno jasan stav, a to je da svi koji zadovoljavaju uvjete studija trebaju biti oslobođeni školarine (88,2%), što

¹⁰ Iako bi se moglo pretpostaviti da su visoke ocjene u srednjoj školi i na fakultetu (kao jedni od svojedobnih kriterija za stjecanje prava na studiranje uz potporu države), također povezani s upisom u više godine studija, tomu nije tako. Osim povezanosti s plaćanjem školarina, studiranje na višim godinama studija značajno su povezane s tipom završene srednje škole, tj. završenom gimnazijom ($\chi^2= 18,81$; $df=3$, $p= .000$).

¹¹ Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta određuje upisne kvote, a sveučilišni senati broj ukupno upisanih koji može prelaziti MZOS-ove kvote. Pri tome oni upisani izvan kvota moraju plaćati školarine koje se određuju na Rektorskom zboru u dogovoru s MZOS-om (Dolenec, 2010.).

potvrđuje i 57% ispitanika koji smatraju da oni lošijeg uspjeha na studiju trebaju plaćati školarinu.

Grafikon 1: Stavovi studenata o blokadi i plaćanju školarina (%)

Dapače, studenti većinom odbacuju tvrdnju da bi svi trebali djelomično plaćati školarine neovisno o zaslugama. Pored toga, načelno su podržali blokadu kao način artikuliranja zahtjeva koji se odnosi na ukidanje školarina.

Zanimale su nas karakteristike studenata povezane sa slaganjem s promatranim tvrdnjama. U tu svrhu, rekodirani su odgovori „u potpunosti se ne slažem“ i „uglavnom se ne slažem“ u „ne slažem se“ a „u potpunosti se slažem“ i „uglavnom se slažem“ u „slažem se“. Za potrebe hi-kvadrat testa objedinjeni su oni koji djelomično i u potpunosti snose troškove školarina. Analizirano je jesu li spol, sveučilište, područje znanosti, godina studija, ocjene na fakultetu, prosječan uspjeh u srednjoj školi i fakultetu, rezidencijalni status, obrazovanje oca, i plaćanje školarina povezani sa slaganjem, odnosno ne slaganjem s tvrdnjama o plaćanju školarina i blokadi (tablica 2). Pokazalo se da skoro polovica ispitivanih obilježja (godina studija, stupanj obrazovanja oca, rezidencijalni status i spol) nije povezana s mjerenim varijablama.

Da se školarina ne treba plaćati ako se zadovolje uvjeti za upis, stav je u prihvaćanju u kojemu se studenti značajno razlikuju samo u slučaju područja znanosti studija. Studenti tehničkih znanosti značajno se manje slažu s ovom tvrdnjom u odnosu na one humanističkih, biotehničkih i prirodnih znanosti. Također, studenti društvenih znanosti značajno su slabijih vrijednosti na ovoj varijabli u odnosu na one humanističkih znanosti. Stav prema blokiranju nastave kao jedinom načinu skretanja pozornosti na problem sa školarinama, značajno je povezan s plaćanjem školarina, prosječnim uspjehom u srednjoj školi i tipu završene srednje škole. Ispitanici odličnog uspjeha u gimnaziji koji ne participiraju u plaćanju školarine značajno se slabije slažu s prethodno iznesenom tvrdnjom. Potonja obilježja ponavljaju se

u slučaju (ne)slaganja s tvrdnjom o opravdanošću blokade uz dodatak sveučilišta i područja znanosti. Značajna je razlika između ispitanika s manjih „jadranskih“ sveučilišta koji imaju značajno više vrijednosti na ovoj varijabli od ostalih.

Tablica 2: Stavovi o studentskoj blokadi i plaćanju školarina s obzirom na socijalna obilježja studenata (M)

Obilježja studenata	Studenti koji zadovoljavaju uvjete za upis studija ne trebaju plaćati školarinu	Blokada je bila jedini način da se skrene pozornost na visoke školarine	Studenti su opravdano blokirali nastavu prošle godine	Studenti lošijeg uspjeha na studiju trebaju plaćati školarinu	Svi studenti bi trebali djelomično snositi troškove školarina	Studenti su blokadom nastave naštetili samo sebi
<i>Sveučilište</i>			<i>F-omjer = 7,11</i>	<i>F-omjer = 6,48</i>		
Osijek			2.63	2.47		
Rijeka			2.71	2.65		
Split			2.58	2.43		
Zagreb			2.60	2.67		
Dubrovnik, Pula, Zadar			3.09	2.47		
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 6,58</i>		<i>F-omjer = 7,30</i>	<i>F-omjer = 5,28</i>	<i>F-omjer = 6,63</i>	
Biomedicina i zdravstvo	3.49		2.45	2.65	1.96	
Biotehničke znanosti	3.59		2.44	2.88	1.79	
Društvene znanosti	3.40		2.70	2.74	1.95	
Humanističke znanosti	3.64		2.89	2.54	1.63	
Prirodne znanosti	3.59		2.79	2.35	1.63	
Tehničke znanosti	3.37		2.52	2.67	1.82	
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>		<i>F-omjer = 10,75</i>	<i>F-omjer = 14,21</i>			
Dobar i manje		2.78	2.81			
Vrlo dobar		2.85	2.76			
Odličan		2.64	2.52			
<i>Prosječan uspjeh na fakultetu</i>			<i>F-omjer = 8,26</i>	<i>F-omjer = 14,73</i>		
Dobar i manje			2.67	2.53		
Vrlo dobar			2.69	2.76		
Odličan			2.40	2.83		
<i>Tip završene srednje škole</i>		<i>t = -3,91</i>	<i>t = -3,85</i>		<i>t = -3,58</i>	
Gimnazija		2.68	2.58		1.78	
Ostale srednje škole		2.88	2.78		1.94	
<i>Plaćaju li školarinu</i>		<i>t = -7,72</i>	<i>t = -7,21</i>		<i>t = -7,75</i>	<i>t = 4,56</i>
Ne plaćaju		2.60	2.51		1.70	2.62
Djelomično i u potpunosti plaćaju		2.96	2.86		2.03	2.41

Studenti humanističkih znanosti također značajno više ističu opravdanost blokiranja nastave u odnosu na one biotehničkih, biomedicinskih i tehničkih znanosti. S meritokratskim pristupom koji bi se mogao vezati uz stav da studenti s lošijim uspjehom trebaju plaćati školarinu, značajno se više slažu ispitanici s riječkog i zagrebačkog sveučilišta u odnosu na sve ostale, studenti biotehničkih i društvenih znanosti u odnosu na one prirodnih te ispitanici odličnog uspjeha na fakultetu. Stav o podjednakom participiranju u školarinama koji bi vrijedio za sve značajno je povezan s područjem znanosti, tipom završene srednje škole i plaćanjem školarina. Studenti biomedicine se s ovom tvrdnjom više slažu nego oni s humanističkih znanosti koji zajedno sa studentima prirodnih iskazuju veće neslaganje u odnosu na studente društvenih znanosti. Da su studenti u cijelom procesu naštetili samo sebi, značajno više smatraju oni koji ne plaćaju školarinu.

Prema iznesenim podacima može se reći da je stav o studentskoj blokadi uopće uglavnom povezan s područjem znanosti koje studenti studiraju i plaćanjem školarina, a razlozi tomu mogli bi se pronaći u racionalnom sagledavanju ovoga problema od strane studenata. Analizirajući studentski bunt primjenom teorija socijalnog pokreta, M. Mesić (2009) na pitanje zašto se više studenata nije uključilo u rad plenuma i angažiralo na aktivnostima blokade, odgovara logikom „švercanja“ i pretpostavlja da „sa stajališta racionalnog izbora, može se očekivati da će, primjerice studenti koji su već platili participaciju, a žuri im se završiti svoj studij, u blokadi prije vidjeti trošak nego korist. Zašto slično ne bi ‘računao’ stanoviti dio izvrsnih (nepolitiziranih) studenata koji ionako ne plaćaju participaciju itd.“ (Mesić, 2009: 87). Ovdje je potvrđeno da ispitanici koji ne plaćaju školarinu značajno više blokadu ocjenjuju troškom. Upravo sa stanovišta procjene koristi i štete, nastavlja Mesić (2009), može se protumačiti izostanak mobilizacije na prirodnim i tehničkim fakultetima budući da ti studenti imaju drugačiju, povoljniju percepciju onoga što im diploma u budućnosti nudi i, pretpostavlja, općenito nalaze štetnim gubitak od nekoliko tjedana nastave. Takva tendencija se vidi u razlici slaganja s tvrdnjom o opravdanosti blokade nastave. Naime, studenti humanističkih fakulteta značajno se više slažu s ovim stavom u odnosu na studente drugih fakulteta, posebice biotehničkih, tehničkih i biomedicinskih.

Ova kratka analiza omogućila je ograničen uvid u neke stavove studenata vezano za događanja 2009. godine koja su, nesumnjivo, ukazala ne samo na važnost i potrebu dostupnosti visokog obrazovanja nego i na potrebu rasprave o njegovoj društvenoj vrijednosti.

3. Važnost obrazovanja i razlozi upisa studija

Visoko se obrazovanje u svim važnijim europskim dokumentima spominje kao ključna silnica socioekonomskog razvoja. U kojoj mjeri i zašto je važna mladim Eu-

ropljanima pokazuju rezultati Eurobarometra (2011) u EU-27 uključujući Hrvatsku, Island, Norvešku i Tursku. Ispitanici (15-35 godina života) privlačnost opcije visokog obrazovanja za mladu osobu najvišom ocjenjuju u nordijskim zemljama¹² te u Slovačkoj i Turskoj (89% i 88%). Hrvatski mladi ispitanici slažu se s ovim stavom u 78% slučajeva što značajno ne odstupa od europskog prosjeka koji iznosi 76%. U istom istraživanju mladi ispitanici naveli su dva razloga koja smatraju najvažnijima pri odluci za upis na fakultet. Pokazalo se da nešto više od polovice razlog vidi u poboljšanju prilika za zaposlenje, zatim višu zaradu (46%), višu razinu kvalifikacija (45%), interes za određenu disciplinu (23%) i poboljšanje prilika za pokretanje privatnog poduzeća (19%). Ovi rezultati upućuju na materijalističke vrijednosti kojima visoku važnost pridaju europski studenti, barem kada je riječ o visokom obrazovanju. Ipak, treba naglasiti da u istraživanju Eurobarometra nisu ispitivane emancipacijske vrijednosti pa se ne može govoriti o nedvojbenoj prevazi materijalističke vrijednosne orijentacije.

Naš uzorak obuhvaća redovite studente sveučilišnih studija koji, već samim tim što nastavljaju obrazovanje, pretpostavljamo, istome pripisuju visoku važnost. Naše smo ispitanike upitali u kojoj mjeri procjenjuju važnost, odnosno nevažnost obrazovanja za sebe i u odnosu na širi društveni kontekst.

Kao što je vidljivo u tablici 3, za više od dvije trećine studenata, obrazovanje je veoma važno za opće osposobljavanje i usvajanje novih znanja dok za tri petine predstavlja materijalnu i osobnu emancipaciju, a za nešto više od polovice poboljšanje materijalnog standarda i samim tim nalaženje bolje plaćenog posla. Nešto manje od polovice u obrazovanju vidi veću mogućnost za buduće zaposlenje, za dvije petine predstavlja svojevrsni društveni status i za skoro isto toliko ispitanika alat je za bolje snalaženje u životnim okolnostima. U istraživanju iz 1999. godine studenti su u prosjeku imali nešto niži intenzitet slaganja s gotovo svim navedenim tvrdnjama. Drugim riječima, tijekom više od deset godina studenti su svoje stavove o važnosti obrazovanja intenzivirali, što je posebno vidljivo u tri tvrdnje koje obrazovanje vežu uz egzistencijalne potrebe (osiguranje zaposlenja, rješavanje životnih problema) i instrumentalne vrijednosti (unapređenje materijalnog standarda i društveni ugled). Nedvojbeno jačanje instrumentalno-materijalističkih ocjena važnosti obrazovanja u skladu je s diskursom karakterističnim za promjene koje se zbivaju u okviru visokoškolskog sustava. S druge strane, premda „prosvjetiteljska“ važnost obrazovanja (stjecanje novih znanja i razvoj sposobnosti pojedinca) pomalo uzmiče pred instrumentalnim pritiscima, treba istaći kako je taj stav još uvijek na prvom mjestu u ocjeni važnosti obrazovanja.

¹² Danska, Island i Norveška: od 91% do 89%.

Tablica 3: Komparativni prikaz stavova studenata o važnosti obrazovanja (%)

Obrazovanje je važno, jer omogućuje:	Potpuno slaganje (1999.)	Potpuno slaganje (2010.)
stjecanje novih znanja i razvijanje sposobnosti pojedinca	70,9	68,5
emancipaciju (osamostaljivanje) mladih	52,5	59,2
bolji materijalni standard (bolje plaćen posao, veći stan)	38,4	53,2
da se mladi čovjek uopće može zaposliti	31,8	46,4
ugledan društveni položaj i prestiž	27,9	40,8
uspješnije rješavanje životnih problema općenito (na poslu, u obitelji, u odnosu s drugima i sl.)	32,8	39,1

Opća slika procjene nevažnosti obrazovanja (tablica 4) tijekom proteklog desetljeća također se promijenila, ali ovaj put u smislu smanjenja intenziteta slaganja s navedenim tvrdnjama, čiji uzrok možemo tumačiti na dva načina. Prvo, slabijom kritičnošću današnjih studenata prema okolnostima koje pogoduju umanjivanju društvene relevantnosti obrazovanja i drugo, većom prisutnošću pozitivnog javnog vrednovanja obrazovanja prije svega u svrhu zapošljavanja i pokretanja gospodarstva. Pretpostavljamo da je potonje tumačenje bliže stvarnosti s obzirom da se o obrazovanju (ili pak o „društvu znanja“) u medijima, ali i kroz pripreme uvođenja bolonjskog procesa, mnogo više govorilo u vrijeme posljednjeg istraživanja 2010. godine nego li jedanaest godina ranije.

Tablica 4: Komparativni prikaz stavova studenata o nevažnosti obrazovanja (%)

Obrazovanje danas nije važno jer:	Potpuno slaganje (1999.)	Potpuno slaganje (2010.)
mladi sve teže mogu dobiti posao za koji su se obrazovali.	48,8	36,3
obrazovanje nije dovoljno cijenjeno u društvu (više obrazovani često manje zarađuju od manje obrazovanih).	46,5	33,3
u društvu bolje uspijevaju oni koji su snalažljivi, politički podobni ili bogati.	40,2	31,4
škola i/ili fakultet ne daje mladima ona znanja koja su potrebna za rad i život u suvremenom društvu.	14,0	23,1

Nešto više od trećine studenata potpuno podržava tvrdnju o nedovoljnosti diplome u nalaženju posla u struci što bi se moglo podvesti pod općenito loše ekonomskih prilike ili pak na percepciju potrebe korištenja neetičkih metoda pri zapošljavanju. Trećina nalazi društveni status koje obrazovanje omogućuje nedovoljno cijenjenim. S tim u vezi, isto toliko ispitanika prepoznaje druge vrijednosti koje nalaze poželjnima u našem suvremenom društvu poput političke podobnosti i respektabilnog financijskog zaleđa. Nešto više od petine smatra da su studijski programi nedovoljno fleksibilni po pitanju potreba rada i života izvan fakulteta, što potvrđuje

rašireno poimanje obrazovanja kao mosta koji vodi do odgovarajuće pozicije na tržištu rada. Ujedno, radi se o jedinoj tvrdnji s kojom se ispitanici danas više slažu nego prije više od desetljeća, što svakako govori o daleko prisutnijoj problematizaciji veze obrazovanja i gospodarstva u javnosti. Uopćeno gledano, odnos i očekivanja studenata od obrazovanja danas, kao i 1999. godine, mogu se ocijeniti racionalnima i realističnima jer su „svjesni ograničenih dometa utjecaja obrazovanja na rješavanje njihovih životnih problema, da ono nije u društvu dovoljno cijenjeno i da postoje i drugi faktori koji utječu na društveni i ekonomski položaj pojedinca i mogućnosti njegovog napredovanja“ (Baranović, 2002: 217).

Hi-kvadrat testom ispitali smo razlike između studenata na spomenutim varijablama (tablica 5) pri čemu su one rekodirane na način da su odgovori „uopće se ne slažem“ i „ne slažem se“ spojeni u jednu te „u potpunosti se slažem“ i „slažem se“ u drugu kategoriju.

Studentice su značajno sklonije složiti se s tvrdnjama da je obrazovanje važno za emancipaciju, ali i da ono gubi na važnosti pri pronalasku posla. Važnost obrazovanja za poboljšanje materijalnog standarda i dostizanje društvenog prestiža studenti biomedicinskih znanosti ističu više u odnosu na one humanističkih znanosti. Vezi vanju prestiža uz obrazovanje skloniji su studenti zagrebačkog, splitskog i osječkog sveučilišta u odnosu na riječko te dubrovačko, pulsko i zadarsko sveučilište.

Tablica 5: Stavovi o (ne)važnosti obrazovanja s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Obrazovanje je važno jer omogućuje bolji materijalni standard (bolje plaćen posao, veći stan)	Obrazovanje je važno jer omogućuje ugledan društveni položaj i prestiž	Obrazovanje je važno jer omogućuje emancipaciju (osamostaljivanje) mladih	Obrazovanje danas nije važno jer mladi sve teže mogu dobiti posao za koji su se obrazovali
<i>Spol</i>			$\chi^2 = 17,89$	$\chi^2 = 14,05$
Ženski			94,6	84,4
Muški			89,6	77,8
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 30,08$	$\chi^2 = 43,49$		
Biomedicina i zdravstvo	93,5	90,6		
Biotehničke znanosti	90,4	80,8		
Društvene znanosti	91,6	86,4		
Humanističke znanosti	81,9	71,4		
Prirodne znanosti	90,5	73,8		
Tehničke znanosti	93,4	83,5		
<i>Sveučilište</i>		$\chi^2 = 34,11$		
Osijek		84,3		
Rijeka		72,2		
Split		83,3		
Zagreb		85,7		
Dubrovnik, Pula, Zadar		73,4		
UKUPNO	90,8	82,9	92,3	81,6

Prije utvrđivanja dominantnih razloga upisa, važno je osvrnuti se na srednjoškolski uspjeh koji je vrlo važan za uspješno upisivanje studija. Polovica anketiranih studenata je u srednjoj školi prolazila s odličnim uspjehom, 43% s vrlo dobrim i manje od 7% s dobrim i manje. S druge strane, na fakultetu je prosječan uspjeh uglavnom dobar (38,2%) i vrlo dobar (44,1%), a prosječno odličnih studenata je oko 13%. Studenti koji su bili odlični učenici značajno više zadržavaju tu razinu uspjeha na fakultetu, a također su značajno više među vrlo dobrim studentima. Slično se događa i s vrlodobrim đacima koji čine petinu vrlo dobrih, i skoro četvrtinu dobrih studenata ($\chi^2=283,61$). Među odličnim studentima (tablica 6) značajno je više žena, studenata biomedicinskih i humanističkih znanosti, odličnog uspjeha u gimnaziji. Sveučilište, godina studija, rezidencijalni status i obrazovanje oca nisu značajno povezani s odličnim uspjehom na fakultetu.

Tablica 6: Odličan uspjeh na fakultetu s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Prosječan uspjeh na fakultetu (odličan)
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 56,36$
Ženski	16,3
Muški	10,4
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 129,17$
Biomedicina i zdravstvo	23,7
Biotehničke znanosti	7,2
Društvene znanosti	8,6
Humanističke znanosti	20,2
Prirodne znanosti	18,4
Tehničke znanosti	12,2
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 283,61$
Dobar i manje	3,1
Vrlo dobar	3,7
Odličan	23,4
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2 = 72,75$
Gimnazija	16,5
Ostale srednje škole	7,0
UKUPNO	13,7

Motivacija za upis pojedinog studija određena je mnogim psihosocijalnim aspektima, no uopćeno, opisat ćemo je kao „namjere koje studenti pokazuju tijekom svoga školovanja, a koje su rezultat interakcije usvojenih znanja i vještina, te obrazaca vjerovanja, vrijednosti i osjećaja koji upravljaju ponašanjem“ (Potočnik, 2008: 265). Odluke u odabiru studija možemo definirati kao rezultat promišljanja, odnosno prikupljanja i analiziranja informacija, razmatranja vlastitih sposobnosti i resursa (od intelektualnih do materijalnih) te aspiracija. No, odabir studija nije samo sveden na djelovanje koje je posljedica promišljanja, budući da se u retrospektivi on racionalizira i samo se čini kao serija racionalnih izbora (Gryntes, 2011). Hodkinson i Sparkes (1997 prema Gryntes, 2011) smatraju da je odlučivanje prije svega „pragmatički racionalan“ proces koji ne podrazumijeva samo individualnu

racionalizaciju i planiranje, nego i interakciju sa socijalnom okolinom s obzirom na životno razdoblje pojedinca. Pragmatizam ovdje znači da se mladi u prikupljanju i korištenju informacija prije svega referiraju na obiteljsko i vršnjačko okruženje, odnosno neformalne veze pomoću kojih ocrtavaju svoju budućnost i odgovaraju na pitanje što zapravo žele kada je riječ o daljnjem nastavku školovanja.

Da bismo utvrdili razloge upisivanja određenog studija, ispitanici su izabrali najviše tri od ponuđenih tvrdnji koje smo derivirali iz kvalitativnog istraživanja studenata provedenog 2008. godine¹³. Tada je ustanovljeno da je značajan dio intervjuiranih zagrebačkih studenata upisao fakultet iz intrinzičnih razloga (Potočnik, 2008), pa smo pošli od pretpostavke da će ovo istraživanje takav nalaz dodatno potvrditi.

Grafikon 2: Razlozi za upis studija (%)

¹³ Kvalitativno istraživanje provedeno 2008. godine obuhvatilo je 325 redovitih studenata zagrebačkog sveučilišta. Grupni intervjui su provedeni na ukupno osam fakulteta sa šest područja znanosti, sukladno njihovoj zastupljenosti na Sveučilištu u Zagrebu: biotehničke znanosti (Agronomski fakultet), tehničke znanosti (Fakultet strojarstva i brodogradnje, Rudarsko-geološko-naftni fakultet), biomedicina i zdravstvo (Farmaceutsko-biokemijski fakultet), prirodne znanosti (Prirodoslovno-matematički fakultet – studij matematike), društvene znanosti (Ekonomski fakultet, Fakultet političkih znanosti – studij politologije i novinarstva), humanističke znanosti (Filozofski fakultet – studij filozofije i talijanistike). Ispitanici su bili studenti 2. i 3. godine jer je bila namjera obuhvatiti one koji studiraju po bolonjskim pravilima (Ilišin, 2008).

Iz grafikona 2 vidljivo je da je intrinzični razlog upisa studija i nadalje najčešći i to zbog afiniteta prema predmetu studija. Slijede općenita želja za studiranjem i odluka o upisu na studij zbog predmetnog nastavljanja na srednjoškolsko obrazovanje. Najmanje zastupljeni razlozi odnose se na izbor koji je pod utjecajem prijatelja i nastavnika. Budući da su razlozi upisa studija povezani s osobnim, kontekstualnim i faktorima učenja, ovdje će se ustanoviti s kojim socijalnim obilježjima su značajno povezani. U analizi hi-kvadrat testom pokazalo se da obrazovanje oca ne proizvodi statistički značajne razlike, a ustanovljena diferenciranja prikazana su u tablici 7.

Tablica 7: Razlozi upisa studija s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Karakteristike studenata	Ljubav prema predmetu studija	Logičan nastavak srednje škole	Imam osiguran posao	Studij nije bio prvi izbor, ali sada je zadovoljan odlukom	Iz ekonomske računice/ zbog isplativosti studija	Utjecaj obitelji	Nisam uspio upisati željeni studij
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 34,47$				$\chi^2 = 21,32$	$\chi^2 = 23,84$	$\chi^2 = 26,57$
Dubrovnik, Pula, Zadar	60,9				3,9	3,1	7,8
Osijek	36,6				9,8	7,6	16,1
Rijeka	30,3				9,7	7,1	8,4
Split	38,6				14,5	6,6	3,1
Zagreb	41,0				15,8	12,9	7,8
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 275,09$	$\chi^2 = 43,90$	$\chi^2 = 101,10$	$\chi^2 = 33,37$	$\chi^2 = 57,217$	$\chi^2 = 41,54$	$\chi^2 = 24,10$
Biomedicina i zdravstvo	56,8	18,0	23,7	10,8	7,9	18,7	3,6
Biotehničke znanosti	32,0	13,6	14,4	36,0	9,6	10,4	13,6
Društvene znanosti	27,8	27,0	17,7	22,0	14,4	13,7	11,3
Humanističke znanosti	73,8	18,5	4,8	21,4	4,0	3,6	5,2
Prirodne znanosti	73,8	20,6	19,8	14,3	7,1	3,2	6,3
Tehničke znanosti	28,9	34,4	33,6	17,7	21,4	8,2	6,2
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 35,53$	$\chi^2 = 27,93$	$\chi^2 = 11,25$				
Ženski	46,2	21,6	17,9				
Muški	33,0	32,0	23,9				
<i>Tip srednje škole</i>	$\chi^2 = 58,36$	$\chi^2 = 193,81$					
Gimnazija	46,0	17,0					
Ostale srednje škole	27,9	46,7					
<i>Uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 38,60$						$\chi^2 = 35,51$
Dobar i manje	23,1						15,7
Vrlo dobar	35,8						11,2
Odličan	46,8						4,8
<i>Uspjeh na fakultetu</i>	$\chi^2 = 120,40$						$\chi^2 = 15,65$
Dobar i manje	28,1						10,8
Vrlo dobar	45,1						7,2
Odličan	63,6						3,7
<i>Mjesto rođenja</i>						$\chi^2 = 22,59$	
Selo						7,7	
Mali grad						6,7	
Veliki grad						11,6	
Zagreb						14,5	
UKUPNO	40,3	26,3	20,9	20,3	13,8	10,3	8,3

Intrinzični tip rezoniranja - osim što je rodno određen - u prosjeku više zastupljen kod studentica, prisutniji je kod završenih gimnazijalaca koji studiraju na sveučilištima u Dubrovniku, Puli i Zadru, humanističkih i prirodnih znanosti s prosječno odličnim ocjenama u srednjoj školi i na studiju.

Ovdje valja dodati kako su razlozi koje smo ispitivali slični onima iz komparativnog istraživanja studenata još tijekom 1960-ih godina kada je također utvrđeno kako su upisani studenti najviše motivirani osobnom sklonošću prema predmetu studija¹⁴. Također, poduzorak intrinzično motiviranih studenata prije više od četiri desetljeća se po obilježjima slaže s današnjim ispitanicima: uglavnom su studirali u Zagrebu, bili su ženskog spola, završene gimnazije, odličnih prosječnih ocjena u srednjoj školi (Martić, 1970).

Neki od naših ispitanika odlučili su se za studij jer su ga smatrali logičnim nastavkom završene srednje škole. Ovaj tip izbora mogli bismo nazvati „očitim“ izborom (Gryntes, 2011) jer se ne razlikuje od obrazovnog smjera izabranog još tijekom rane adolescencije. Stoga, nije iznenađujuće što je ovaj izbor karakterističan za one koji su završili drugi tip srednje škole, odnosno neku vrstu strukovne škole, pri čemu se većinom radi o muškarcima, tehničkih i društvenih znanosti.

Instrumentalna vrijednost diplome na tržištu rada predstavljena je tvrdnjom o osiguranom poslu po završetku studija, a za nju su se značajno više opredijelili ispitanici iz tehničkog područja znanosti. Studij koji predstavlja „sigurni odabir“ (Gryntes, 2011), kada je riječ o dobivanju posla, također je rodno određen pri čemu su studentice manje sklone ovom tipu odabira studija. Naime, na studij, za koji se pretpostavlja da vodi konkurentnijoj poziciji na tržištu rada, odlučuju se pretežito muškarci što ukazuje na perzistentnost rodnih uloga u financijskoj odgovornosti za (buduću) obitelj, odnosno na prisutnost muškog hraniteljskog modela kod mlađih generacija.

Tvrdnja koja obuhvaća instrumentalnu orijentiranost ka budućnosti jest procjena isplativosti diplome, odnosno ekonomske sigurnosti koju pruža, a značajno je češće biraju ispitanici iz tehničkog područja koji studiraju na sveučilištima u Zagrebu i Splitu. Ovaj tip odabira implicira korisničku poziciju studenata i percipira

¹⁴ Istraživanje M. Martića (1970) obuhvatilo je fakultete u Zagrebu, Zadru, Osijeku, Rijeci i Splitu (N=4.259) a rezultati su pokazali sljedeće: osobne sklonosti, ljubav, interes prema dotičnom studiju, odnosno zvanju (51,1%), nemogućnost upisa na drugi – željeni fakultet (15,6%), slučajno se upisao i slično (17,8%), završena odgovarajuća srednja stručna škola (7,9%), materijalni razlozi, stipendija i slično (4,3%), perspektiva dotičnog studija, zvanja: postizanje standarda, ugleda i slično (4,2%), specifični razlozi osobne i obiteljske naravi: bolest, smrt u obitelj i slično (3,6%) i ostalo (11,2%). Zanimljivo je dodati kako je na fakultetima u Zagrebu primijećeno stalno opadanje intrinzičnog razloga upisa u tri ispitivana razdoblja: 1960. 72,5%; 1964. 58,5%; 1968. 55,8%. U istom razdoblju zabilježen je rast nemogućnosti upisa na željeni fakultet (9,1% - 11,9% - 15,6%). Martić (1970: 17) objašnjenje ovakve dinamike nalazi u „nefunkcionalnosti dosadašnjeg sistema prijema kandidata na sveučilišne studije, te u njegovoj raznolikoj i najčešće improviziranoj primjeni tog sistema u praksi pojedinih visokoškolskih ustanova“.

znanje kao proizvod što „ohrabruje instrumentalan pogled na obrazovanje: njegova vrijednost ne leži u njemu samome već u onome što se njime može postići“ (Hussey i Smith, 2010: 46).

Studenti koji su zadovoljni sadašnjim studijem, mada im isprva nije bio prvi izbor, razlikuju se tek u jednom obilježju – području znanosti – pri čemu se za ovaj razlog prosječno češće odlučuju studenti biotehničkih, pa i društvenih znanosti. Nastavak obrazovanja na fakultetu koji nije bio željena opcija značajno je povezan s dobrim prosječnim ocjenama u srednjoj školi i dobrim na fakultetu. Kako smo već napomenuli, odličan srednjoškolski uspjeh je iznimno važan iako uspješan upis željenog fakulteta ovisi i o uspjehu na maturi te prijamnim ispitima. Naposljetku, utjecaj obitelji koji je bliži donjem dijelu ljestvice mogućih odabira, izraženiji je u ispitanika iz urbanih područja i onih koji studiraju u Zagrebu u znanstvenom području biomedicine.

Ukratko, razlozi za studiranje konstruirani su u složenom međudjelovanju socijalnih faktora među kojima su najprisutniji područje znanosti, sveučilište i spol. Razlozi odabira određenog studija nisu značajno povezani s nekim aspektima obiteljskog socijalnog statusa poput stupnja obrazovanja oca već, pretpostavlja se, s interesima, procjenom i vrijednostima studenata. Studiranje kao svrha samom sebi je drugi najčešći razlog studiranja, no u njegovom odabiru se studenti statistički značajno ne razlikuju, pa se može spekulirati da se u pozadini radi o socijalnom utjecaju koji nalazi visoko obrazovanje „normalnim“ i „prirodnim“ putem kojim mlada osoba treba krenuti prije ulaska na tržište rada što dodatno potvrđuje već znanu činjenicu da studenti raspoložu s nešto višim stupnjem kulturnog i drugog kapitala od ostalih mladih.

Kada je riječ o nastavku studija na diplomskoj razini, njega planira 80% preddiplomanata pri čemu se na ostvarenje tog cilja statistički značajno više odlučuju završeni gimnazijalci i studentice te oni koji studiraju u području humanistike, prirodnih i biotehničkih znanosti bez obzira na sveučilište i godinu studija (tablica 8).

Tablica 8: Nastavak studija na diplomskoj razini s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

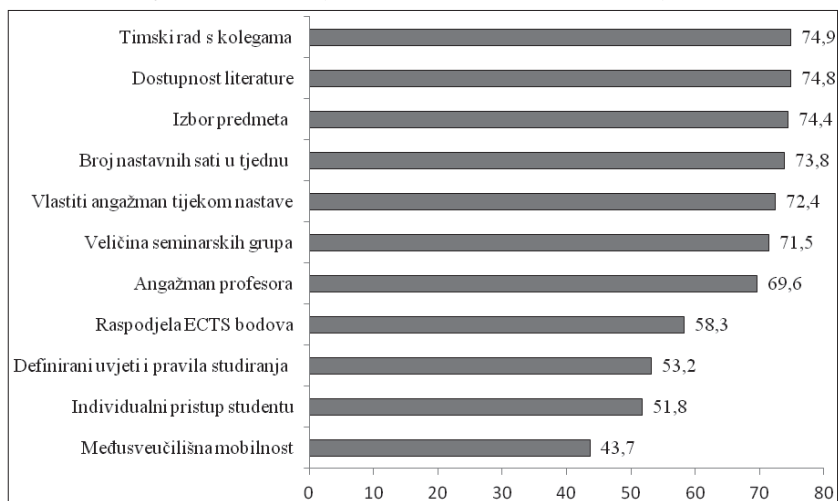
Obilježja studenata	Planira nastaviti studij na diplomskoj razini
<i>Spol</i>	$\chi^2=17,91$
Ženski	84,5
Muški	76,0
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2=28,00$
Biomedicina i zdravstvo	76,7
Biotehničke znanosti	86,4
Društvene znanosti	76,6
Humanističke znanosti	92,1
Prirodne znanosti	87,0
Tehničke znanosti	78,6
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2=35,01$
Gimnazija	85,1
Ostale srednje škole	72,3
UKUPNO	80,7

Ovako visoki postotak ide u prilog dosadašnjim nalazima da većina studenata nastavlja studij i nakon stečene prvostupničke diplome što može ukazivati na prethodno iznesene procjene o njenoj nedovoljnoj prepoznatosti na tržištu rada (Kurelić, 2011), ali i od strane samih studenata.

4. Zadovoljstvo elementima studija

Studenti u ovom istraživanju pripadaju prvim generacijama koje studiraju po bolonjskim pravilima što, između ostalog, znači da su se našli u okolnostima u kojima nije bilo prostora za prijenos iskustava ili za eventualna savjetovanja i pomoć starijih kolega, nego je kao referentni okvir mogao poslužiti samo način na koji se radilo u „starom sustavu“. Zanimalo nas je stoga, kako oni ocjenjuju trenutne organizacijske, sadržajne i druge elemente studija pa smo im ponudili tvrdnje koje su proizašle iz kvalitativnog istraživanja 2008. godine kada smo studente zagrebačkog sveučilišta zamolili da nam opišu svoj doživljaj bolonjskog procesa (Bouillet i Gvozdanović, 2008). Ponuđene su varijable na peterostupanjskoj ordinalnoj ljestvici (od potpuno nezadovoljan do jako zadovoljan) a ovdje se prikazuju odgovori „zadovoljan“ i „jako zadovoljan“ rekodirani u jednu kategoriju. Iz grafikona 3 vidljivo je da su studenti većinom zadovoljni ponuđenim elementima studija pri čemu se od prvih šest - kojima je zadovoljno ili vrlo zadovoljno iznad 70% - dva elementa odnosila na sadržajni aspekt (timski rad i dostupnost literature), druga dva na mogućnosti realizacije izbora (izbor predmeta, broj nastavnih sati u tjednu i vlastiti angažman na nastavi) i jedan na organizacijski aspekt (veličina seminarskih grupa).

Grafikon 3: Zadovoljstvo studenata elementima studija (%)

Sustav ECTS bodova (Europski sustav prijenosa bodova) jedan je od važnijih momenata bolonjskog procesa budući da, izračunat prema „idealnotipskom vremenu učenja“ (Božić, 2010) ili brojem sati koji je potreban za svladavanje gradiva, čine diplome usporedivima i time olakšavaju još jedan veoma važan element - mobilnost. S raspodjelom bodova kao i definiranim uvjetima i pravilima studiranja, odnosno organizacijskim aspektom, zadovoljno je između polovice i 60% ispitanika što može predstavljati ohrabrujući rezultat s obzirom na prepoznate konceptualne probleme utvrđivanja ECTS-a (određeni kao nerealni, nefleksibilni i mehanički) kao i one provedbene (katkad određeni temeljem pogrešnih kriterija) od strane nastavnika zagrebačkog Filozofskog fakulteta (Božić, 2010). Svaki drugi student u uzorku individualni pristup koji podrazumijeva vremensku i sadržajnu posvećenost profesora studentu smatra zadovoljavajućim. Najmanje ispitanih studenata zadovoljno je međusveučilišnom mobilnošću što je ujedno i jedini element kojim inače nisu natpolovično zadovoljni. No, ovakav rezultat ne čudi budući da u vrijeme provedbe ovog istraživanja studentska mobilnost ovog tipa nije bila dovoljno poticana niti razvijena.

Nadalje, zanimalo nas je postoje li značajne razlike među studentima prema ocjenjivanju odabranih elemenata studija. Analiza varijance je pokazala kako se studenti razlikuju u ocjeni nekih elemenata studija s obzirom na sveučilište, godinu studija i područje znanosti. Razlomili smo prikaz prosječnog zadovoljstva radi preglednosti (u vrijednosti od 1 do 5 - od potpunog nezadovoljstva do potpunog zadovoljstva) u dvije tablice s obzirom na područje znanosti (tablica 9) i sveučilište i godinu studija (tablica 10).

Tablica 9: Prosječno zadovoljstvo elementima studija s obzirom na područje znanosti (M)

Procjena zadovoljstva		Biomed. i zdravstvo	Biotehničke	Društvene	Humanist.	Prirodne	Tehničke
	<i>F-omjer</i>						
Veličina seminarskih grupa	7,16	2.87	2.9	2.78	3.03	2.93	2.71
Međusveučilišna mobilnost	4,73	2.33	2.34	2.34	2.1	2.3	2.41
Vlastiti angažman na nastavi	-	3.02	2.9	2.8	2.93	2.8	2.8
Izbor predmeta	-	2.93	3.12	2.85	2.79	2.87	2.83
Dostupnost literature	4,68	3.06	3.01	2.97	2.75	2.83	2.99
Definiranost uvjeta i pravila studiranja	18,50	2.67	2.85	2.53	2.15	2.35	2.71
Raspodjela ECTS-a	18,64	2.67	2.90	2.67	2.18	2.50	2.68
Angažman profesora	6,10	2.93	3.00	2.69	2.82	2.86	2.78
Broj nastavnih sati	4,45	2.74	2.79	2.94	2.79	2.98	2.81
Individualni pristup	4,73	2.55	2.63	2.40	2.65	2.59	2.50
Timski rad	-	2.82	3.1	2.89	2.96	2.98	2.97

U ocjeni zadovoljstva veličinom seminarskih grupa značajno se razlikuju studenti društvenih i tehničkih znanosti s jedne i humanističkih s druge strane, pri čemu humanisti daju višu ocjenu ovom elementu studija. Sveučilišnom mobilnošću značajno su zadovoljniji ispitanici koji studiraju na osječkom sveučilištu u odnosu na splitsko i Sveučilišta u Zadru, Puli i Dubrovniku (u daljnjem tekstu ZD-PU-DU). Zagrebačko i riječko sveučilište također su, u odnosu na splitsko i ZD-PU-DU sveučilišta, zadovoljniji ovim elementom studija. Kada je riječ o području znanosti, ovdje se značajno razlikuju društvenjaci i tehničari od humanista pri čemu je potonji ocjenjuju nižom vrijednošću.

Značajno samouvjereniji u doprinos procesa nastave su studenti viših godina, bez obzira na sveučilište i područje znanosti, što je logično, budući da tijekom svake godine raspoložu s više znanja i iskustva o predmetnom studiju. U ocjeni izbora ponuđenih predmeta na određenom fakultetu ispitanici se razlikuju s obzirom na sveučilište pri čemu više ocjene daju ispitanici sa zagrebačkog i osječkog sveučilišta u odnosu na one sa splitskog.

Tablica 10: Zadovoljstvo elementima studija s obzirom na sveučilište i godinu studija (M)

Obilježja studenata	Sveučilišna mobilnost	Vlastiti angažman tijekom nastave	Izbor predmeta	Dostupnost literature	Definiranost uvjeta i pravila studiranja	Raspodjela ECTS-a	Angažman profesora
<i>Sveučilište</i>	<i>F-omjer = 6,43</i>		<i>F-omjer = 7,85</i>	<i>F-omjer = 12,69</i>	<i>F-omjer = 13,95</i>	<i>F-omjer = 8,00</i>	<i>F-omjer = 5,35</i>
Osijek	2.40		2.86	2.93	2.64	2.78	2.64
Rijeka	2.37		2.80	2.74	2.31	2.55	2.68
Split	2.16		2.75	2.96	2.68	2.52	2.88
Dubrovnik, Zadar, Pula	2.08		2.63	2.61	2.13	2.31	2.73
Zagreb	2.36		2.93	3.02	2.59	2.65	2.82
<i>Godina studija</i>		<i>F-omjer = 8,33</i>			<i>F-omjer = 9,95</i>	<i>F-omjer = 13,60</i>	
Prva		2.77			2.70	2.78	
Druga		2.78			2.50	2.58	
Treća		2.94			2.44	2.46	
Četvrta / peta		2.93			2.47	2.55	

U ocjeni dostupnosti literature, ispitanici se razlikuju prema sveučilištu i području znanosti. Naime, studenti sa Sveučilišta u Zagrebu značajno su zadovoljniji ovim elementom u odnosu na studente riječkog i ZD-PU-DU sveučilišta, ali su i studenti osječkog sveučilišta značajno zadovoljniji dostupnošću literature u odnosu na Zadar, Dubrovnik i Pulu te oni sa splitskog u odnosu na riječke studente. Ocjena dostupnosti literature razlikuje se između biomedicinara i društvenjaka pri čemu prvi daju višu ocjenu, također i između društvenjaka i humanista pri čemu su društvenjaci zadovoljniji, kao i tehničara i humanista pri čemu su tehničari zadovoljniji.

Definiranost uvjeta studiranja raznoliko je ocijenjena ovisno o području znanosti, sveučilištu i godini studija. Studenti splitskog, zagrebačkog i osječkog sveučilišta prosječno su dali značajno višu ocjenu ovom elementu studija u odnosu na one iz Rijeke i ZD-PU-DU. Studenti biotehničkih znanosti pak, značajno povoljnije ocjenjuju ovaj element u odnosu na humaniste. Ocjena raspodjele ECTS bodova na isti način se razlikuje između biotehničara i humanista pri čemu su prvi značajno zadovoljniji. Također, ispitanici sa osječkog sveučilišta u odnosu na riječko, splitsko i ZD-PU-DU sveučilišta kao i sa zagrebačkog sveučilište u odnosu na ZD-PU-DU povoljnije ocjenjuju ovaj element studija. Ocjena definiranosti uvjeta i pravila studiranja kao i raspodjele ECTS-a opada s godinom studija pri čemu postoji značajna razlika između bruća i onih na višim godinama. Takvu konstelaciju zadovoljstva ovim elementima možemo protumačiti nedovoljno jasnim pravilima kojima su se morali povinovati stariji studenti tijekom školovanja, budući da se u vrijeme dok su bili bruća, vjerojatno radilo o propustima karakterističnima za početne faze provedbe. Studenti nižih godina su pak ovim elementom značajno zadovoljniji, ali to se može objasniti nedostatkom iskustva koje će kasnije možda poništiti ovu prosječno višu ocjenu. No, treba ostaviti prostor za mogućnost da su se pravila doista razjasnila, a sustav „uhodao“ kao i način raspodjele ECTS bodova.

Angažman profesora je značajno bolje ocijenjen od strane zagrebačkih i splitskih studenata u odnosu na one osječke. Njime su u prosjeku zadovoljniji studenti biotehnologije čija se viša ocjena značajno razlikuje od studenata društvenih i tehničkih znanosti, a razlika također postoji i između onih biomedicinskog i društvenog područja pri čemu potonji lošije ocjenjuju ovaj element.

Brojem nastavnih sati u tjednu najzadovoljniji su studenti prirodnih znanosti, a u ocjeni ovog elementa najviše se razlikuju oni društvenog i tehničkog područja pri čemu prvi daju višu ocjenu. U zadovoljstvu individualnim pristupom značajno se razlikuju biotehničari i humanisti s jedne i društvenjaci s druge strane pri čemu potonji značajno slabije ocjenjuju ovaj element.

Ukratko, studenti su općenito zadovoljni većinom ispitanih elemenata studija što ne znači da prostora za poboljšanje nema, pogotovo uzevši u obzir perspektivu nastavnika. K. Doolan (2011) je 2006./2007. intervjuirala 13 sveučilišnih profesora sa šest fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji su bili odgovorni za provedbu bolonjske reforme u okviru svog fakulteta/odsjeka. Utvrdila je da prevladava stav o površnosti provedbe bolonjske reforme, pri čemu su obuhvaćeni formalni, a ne sadržajni aspekti. Na tome tragu je i ocjena NVVO (2010) koja omjer nastavnika i studenata ocjenjuje nepovoljnim kao i prostorne uvjete što rezultira smanjenom kvalitetom nastave i studiranja. Treba, doduše, napomenuti kako kvaliteta nastave u pogledu omjera nastavnika i studenata u Hrvatskoj još nije dovoljno istraživana. Prema rezultatima ovog istraživanja, uopćeno gledano, struktura (ne)zadovoljstva aspektima studija prema ispitivanim karakteristikama studenata doista je heterogena i može se

reći, bez ustanovljenih pravila. No, rezultati ipak upućuju na postojanje nejednakih uvjeta studiranja poglavito između sveučilišta pri čemu je primjetno kako su studenti Sveučilišta u Zagrebu u glavnini zadovoljniji od onih koji studiraju na manjim sveučilištima.

Prethodno je pokazano da su studenti većinom nezadovoljni međusveučilišnom mobilnošću, elementom suvremenog obrazovanja koji je važan na individualnoj i *policy* razini. Osim što ključnu ulogu ima u uspješnoj provedbi bolonjskog procesa, odnosno u stvaranju europskog prostora visokog obrazovanja, mobilnost je važna i za formiranje osobnosti svake mlade osobe koja u susretu s novim okolnostima potencijalno uči i prihvaća različitosti, razvija toleranciju i promišlja vlastita svjetonazorska polazišta.

Ovdje nas zanima mobilnost koja se odnosi na privremene migracije unutar Europe, što je tipično za visokoobrazovane mlade ljude ili one uključene u proces obrazovanja, a koji migriraju jer žele studirati u inozemstvu, pri čemu tamo odlaze sami i bez namjere trajnog zadržavanja (Hauvette, 2010). Konkretno, zanima nas tzv. *outbound* ili izlazna mobilnost, dok se onom *inbound* ili ulaznom koja obuhvaća inozemne studente u Hrvatskoj, ovo istraživanje ne bavi. Općenito, mobilnost hrvatskih studenata je veoma niska, što i ne čudi budući da su tek 2009. godine uvedeni europski programi mobilnosti poput Erasmusa. No, ne treba zanemariti ni činjenicu da mobilnost većinu vremena institucionalno nije bila poticana. Zato je ovdje ispitano planiraju li studenti neki tip aktivnosti u inozemstvu, bilo da je to studentski boravak, tečaj jezika i slično. Najveći broj studenata nije siguran (44,6%) što se može objasniti eventualnim izostankom informacija o mogućnostima koje se današnjim studentima nude. S tim u vezi, onih koji ne planiraju nešto je više (31,1%) od onih koji planiraju (23,9%) bilo kakav vid obrazovnih aktivnosti u inozemstvu.

Kao što smo prethodno pretpostavili, mobilnost je niska, a u našem uzorku je predstavljena činjenicom da se većina studenata (93,1%) do sada nikada nije prijavljivala na neku od stipendija za posjet inozemnim sveučilištima. Jednako tako, vrlo visok postotak studenata (87,3%) nije nikada bio u inozemstvu vezano za fakultetski studij, dok ih je jednom bilo 8,2%, a više puta 4,5%. Tih 12,7% koji su imali iskustvo odlaska u inozemstvo vezano za studij uglavnom su tamo ostajali manje od dva tjedna (60,3%), četvrtina do mjesec dana i desetina jedan semestar (pri čemu potonji udio obuhvaća oko 1% ukupnog uzorka). Tijekom boravka u stranoj zemlji većina studenata je svoje troškove podmirivala uz pomoć obitelji, naime u 91,6% slučajeva ona predstavlja osnovu financijske podrške. Od ostalih izvora financiranja, 55,1% ispitanika je štednjom stečenom tijekom obavljanja nekog posla platio dio troškova, a skoro trećina je dobivala neku vrstu stipendije. Zaključci se ne mogu generalizirati zbog niskog postotka studenata s iskustvom boravka u inozemstvu, no imajući u vidu nalaze Eurostudenta III (2009) koji ističu važnost financijskog zaleđa obitelji, možemo pretpostaviti kako i u ovom slučaju socioekonomski status obitelji

igra presudnu ulogu. Naime, za studente iz visokoobrazovanih obitelji tri je puta izglednije da će odlučiti provesti dio studija u inozemstvu, posebice u Bugarskoj, Italiji, Sloveniji, Rumunjskoj i Turskoj. No, pouzdane analize ovog tipa moći će se provoditi kada značajniji broj studenata iz Hrvatske bude bio zainteresiran ili imao iskustvo prijave i boravka u inozemnoj visokoškolskoj instituciji.

Jedan od preduvjeta za potonje je znanje stranog jezika. Studenti su zamoljeni da naznače vladaju li svjetskim jezicima (tablica 11) pri čemu su ponuđeni odgovori glasili „ne služim se“, „pasivno se služim“ i „aktivno se služim“. Ispitanici su samoprocjenom odredili kako se njih 78,7% aktivno služi engleskim¹⁵, 17,6% njemačkim i 10,9% talijanskim.

Tablica 11: Usporedba samoprocjene znanja stranih jezika studenata (%)

	Engleski jezik		Francuski jezik		Njemački jezik		Talijanski jezik		Ruski jezik		Španjolski jezik	
	pasivno	aktivno	pasivno	aktivno	pasivno	aktivno	pasivno	aktivno	pasivno	aktivno	pasivno	aktivno
2004.	28,5	61,1	5,2	1,9	35,1	15,0	17,3	10,4	2,5	0,8	6,2	0,4
2010.	19,7	78,7	8,5	4,4	41,7	17,6	28,3	10,9	2,8	0,9	21,2	3,9

U odnosu na 2004. godinu studenti se suverenije služe engleskim, francuskim i španjolskim jezikom pa se slijedom toga može zaključiti da su nove generacije studenata u tom smislu u boljoj poziciji od prethodnih.

Da bi se utvrdile razlike između ispitanika u znanju svjetskih jezika, varijable njihova poznavanja rekodirane su u binarne pri čemu je pasivno i aktivno znanje spojeno u jednu kategoriju, osim u slučaju engleskog jezika koji je rekodiran tako da su ispitanici koji se njime ne služe rekodirani u *missing* vrijednosti (tablica 12).

Znanje engleskog jezika povezano je s tipom završene srednje škole, prosječnim uspjehom na fakultetu, očevim obrazovanjem i rezidencijalnim statusom pri čemu se njime aktivno služe ispitanici sa završenom gimnazijom i viših prosječnih ocjena na fakultetu te porijeklom iz urbanih sredina i obitelji gdje otac ima više obrazovanje. Može se stoga utvrditi da je aktivno znanje engleskog kao kulturni kapital povezano s privilegiranim socijalnim porijeklom.

Španjolskim, talijanskim i francuskim značajno se češće služe žene s višim prosječkom ocjena na studiju humanističkog područja znanosti. Njemački jezik bolje znaju žene s osječkog sveučilišta sa završenom gimnazijom i vrlo dobrog uspjeha u srednjoj školi. Premda u znanju njemačkog jezika studenti Sveučilišta u Osijeku prednjače, u znanju ostalih jezika značajno su slabiji. Francuskim se više služe studenti zagrebačkog i riječkog sveučilišta, talijanskim jezikom studenti Sveučilišta u Rijeci i manjih jadranskih sveučilišta, a potonji se značajno više služe i španjolskim.

¹⁵ Pasivnim znanjem engleskog raspolaže 19,7% što znači da se skoro 100% uzorka služi ovim jezikom.

Ispitanici iz Zagreba značajno više poznaju francuski od onih iz manjih mjesta i ruralnih sredina, dok se talijanskim više služe ispitanici iz malih i velikih gradova u odnosu na one iz Zagreba i sa sela.

Tablica 12: Znanje stranih jezika s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Engleski jezik	Francuski jezik	Njemački jezik	Talijanski jezik	Španjolski jezik
<i>Spol</i>		$\chi^2 = 21,84$	$\chi^2 = 13,84$	$\chi^2 = 39,17$	$\chi^2 = 13,43$
Ženski		16,3	63,3	45,7	35,0
Muški		8,8	54,7	31,3	12,9
<i>Sveučilište</i>		$\chi^2 = 31,18$	$\chi^2 = 31,14$	$\chi^2 = 196,08$	$\chi^2 = 28,57$
Dubrovnik, Zadar, Pula		15,2	59,4	61,1	39,4
Ostijek		2,5	68,2	12,3	16,0
Rijeka		13,2	56,9	67,9	24,0
Split		7,2	41,8	55,8	33,9
Zagreb		15,5	60,9	33,5	24,1
<i>Mjesto boravka</i>	$\chi^2 = 40,48$	$\chi^2 = 31,56$		$\chi^2 = 26,49$	
Selo	69,3	5,7		33,2	
Mali grad	77,6	10,8		44,7	
Veliki grad	82,8	12,9		44,4	
Zagreb	86,2	19,0		23,9	
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>			$\chi^2 = 17,22$		
Dobar i manje			50,0		
Vrlo dobar			65,4		
Odličan			59,4		
<i>Prosječan uspjeh na fakultetu</i>	$\chi^2 = 15,23$	$\chi^2 = 22,57$		$\chi^2 = 17,92$	$\chi^2 = 18,24$
Dobar i manje	76,0	8,7		33,5	21,1
Vrlo dobar	83,0	15,0		42,3	25,8
Odličan	83,5	19,1		45,7	34,7
<i>Područje znanosti</i>		$\chi^2 = 29,16$		$\chi^2 = 81,53$	$\chi^2 = 68,20$
Biomedicina i zdravstvo		10,8		35,8	23,3
Biotehničke znanosti		8,4		21,2	17,4
Društvene znanosti		16,0		47,8	26,1
Humanističke znanosti		20,0		51,1	44,7
Prirodne znanosti		10,0		26,8	29,4
Tehničke znanosti		7,9		28,7	16,4
<i>Tip srednje škole</i>	$\chi^2 = 42,01$		$\chi^2 = 44,02$		
Gimnazija	84,0		64,3		
Ostale srednje škole	71,3		47,6		
<i>Očevo obrazovanje</i>	$\chi^2 = 40,44$				
Trogodišnja srednja škola	69,4				
Četverogodišnja srednja škola	79,0				
VŠS, VSS i više	84,6				
UKUPNO	78,7	12,4	59,3	39,2	25,1

Iako vladanje stranim jezicima može biti poticaj ili prepreka za odlazak na studij u inozemstvo, pretpostavka je da postoji utjecaj i drugih okolnosti na takvu vrstu planova. Ponudeno je trinaest tvrdnji koje su sadržajno preuzete iz istraživanja Eurostudent¹⁶ s peterostupanjskom ordinalnom ljestvicom od 1=nema utjecaja do 5=izrazito jak utjecaj. U grafikonu 4 prikazani su rekodirani odgovori „izrazito jak utjecaj“ i „jak utjecaj“ u jednoj kategoriji.

Grafikon 4: Prepreke za odlazak na studij u inozemstvo (%)

Kao i u slučaju europskih kolega, hrvatski studenti financijskom opterećenju vezanom za odlazak u inozemstvo pripisuju najjači utjecaj. Slijedi očekivanje problema na institucionalnoj razini vezano za naknadno priznavanje kvalifikacija ili bodova te privatni razlozi. Nešto više od trećine važnim smatra ograničen pristup programima mobilnosti i problemima sa smještajem u inozemstvu te vremensku odgodu napredovanja na matičnoj instituciji. Može se pretpostaviti da će procjena intenziteta različitih prepreka mobilnosti kroz naredno razdoblje biti prilično varijabilna pa bi, osim možda financijskog aspekta, ostali elementi, ovisno o prisutnosti i prevladavajućoj percepciji ideje mobilnosti među studentima, mogli imati drugačije

¹⁶ Orr, D. (2008). Eurostudent III 2005-2008: *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe*.

pozicije na ljestvici. No, pretpostavljamo da će prepoznavanje određenih aspekata kao prepreka tijekom vremena slabiti, pri čemu bi se moglo očekivati smanjenje naglašenosti problema priznavanja inozemnih kvalifikacija ili bodova, jednako kao i pristupa programima mobilnosti te teškoća u prikupljanju informacija. Drugim riječima, može se očekivati da će elementi u ingerenciji nadležnih tijela za organizaciju i provedbu programa mobilnosti, uspostavom dobre prakse imati niže mjesto na ljestvici prepreka za odlazak na studijski boravak u inozemstvo.

Faktorskom analizom utvrđena je struktura percipiranih prepreka¹⁷ koju čine tri faktora. Prvi faktor odnosi se na potencijalne probleme na matičnoj instituciji, drugi obuhvaća prepreke privatne prirode, a treći administrativne teškoće za studiranje u stranoj zemlji.

Tablica 13: Struktura utjecaja okolnosti vezanih za studijski boravak u inozemstvu

	Problemi vezani uz matičnu instituciju	Privatne/osobne prepreke	Teškoće za studiranje u inozemstvu
Odgoda napredovanja na studiju matične institucije	.848		
Nedovoljna korist za studij na matičnoj instituciji	.822	.232	
Problemi s priznavanjem kvalifikacija/ bodova dobivenih u inozemstvu	.743		.369
Nedostatak ambicije		.746	
Odvojenost od partnera, djece, prijatelja		.727	
Gubitak prilika za zaradu		.650	.241
Problemi s vizom ili dozvolom boravka u stranoj zemlji			.843
Ograničen pristup željenoj instituciji i/ ili studijskom programu u inozemstvu	.273		.804
% zajedničke varijance	37,22	15,88	13,04

U tablici 14 nije prikazan treći faktor *teškoće za studiranje u inozemstvu* jer u odnosu na njega ne postoje značajne razlike između ispitanika. Faktor *problemi vezani za matičnu instituciju* značajno je povezan sa spolom, područjem znanosti i godinom studija pri čemu žene značajno više ističu ovaj sklop teškoća, potom studenti društvenih i biomedicinskih znanosti (za razliku od tehničkih) te studenti treće godine za razliku od ostalih. Faktor *privatne prepreke*, koji zapravo indicira postojanje drugih prioriteta koji (privremeno) isključuju ideju inozemnog studija, značajno je povezan s uspjehom na matičnom studiju, područjem znanosti i plaćanjem školarina pri čemu oni nešto slabijeg uspjeha i studenti društvenih znanosti koji plaćaju školarinu u većoj mjeri navode spomenuti sklop teškoća.

¹⁷ U svrhu dobivanja jednostavne strukture izostavljene su sljedeće varijable: nedovoljno znanje stranih jezika, teškoće u prikupljanju informacija, problemi sa smještajem u inozemstvu, dodatno financijsko opterećenje, ograničen pristup programima mobilnosti.

Tablica 14: Procjena utjecaja okolnosti vezanih za studijski boravak u inozemstvu s obzirom na socijalna obilježja studenata

Obilježja studenata	Problemi vezani uz matičnu instituciju	Privatne/osobne prepreke
<i>Spol</i>	<i>t = 3,93</i>	
Ženski	.083	
Muški	-.106	
<i>Prosječan uspjeh na fakultetu</i>		<i>F-omjer = 8,92</i>
Dobar i manje		.091
Vrlo dobar		-.011
Odličan		-.217
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 6,68</i>	<i>F-omjer = 10,57</i>
Biomedicina i zdravstvo	.112	.054
Biotehničke znanosti	-.095	-.038
Društvene znanosti	.139	.164
Humanističke znanosti	.027	-.375
Prirodne znanosti	.005	-.120
Tehničke znanosti	-.194	-.014
<i>Godina studija</i>	<i>F-omjer = 6,41</i>	
Prva	-.017	
Druga	-.065	
Treća	.220	
Četvrta i više	-.068	
<i>Plaćaju li školarinu</i>		<i>t = -5,38</i>
Ne		-.108
Da (djelomično i u potpunosti)		.159

5. Zaključak

Suvremeno visoko obrazovanje i akademski život obilježeni su promjenama uslijed implementacije bolonjskih odrednica, što je razlog ispitivanja nekih aspekata percepcije i načina na koji studenti participiraju u postojećim elementima rekonfiguracije tog sustava. Analiza odabranih aspekata visokog obrazovanja jednim je dijelom smještena u europski kontekst pri čemu se imao u vidu snažan utjecaj suvremenih sociokulturnih i ekonomskih dimenzija na cjelokupno promišljanje uloge obrazovanja u odnosu na društvene i tržišne potrebe. Usto, hrvatska sveučilišta su, uz financijska ograničenja od strane države, uvjetno rečeno, doživjela opterećenje povećanim brojem studenata koje je trebalo obrazovati. No, kako su dosadašnja istraživanja pokazala, broj studenata rastao je na račun onih koji su plaćali studij za vlastite potrebe, a socijalna davanja, tj. briga države za stipendiranje na temelju potreba, nisu zahvaćala redove socijalno ugroženih, te upravo taj segment mladih i dalje ostaje izvan visokog obrazovanja. Na tragu osvještavanja socijalne dimenzije

i osjetljivosti, ali i komercijalizacije obrazovanja, aktivirao se dio studenata 2009. godine organizirajući blokadu nastave na više fakulteta diljem zemlje. Taj događaj važan je iz barem dva razloga. Prvi je usmjeravanje pozornosti javnosti na problem dostupnosti visokog obrazovanja čime se aktualizira pitanje odnosa države prema obrazovanju i njegovoj društvenoj ulozi. Drugi razlog odnosi se na studente i njihovu uspješnu upotrebu znanja o demokratskom djelovanju i artikuliranju zahtjeva što svakako govori u prilog postojećem demokratskom potencijalu jednog segmenta ove populacije. Ovo istraživanje potvrdilo je da studenti načelno podržavaju blokadu kao metodu, ali ostaju pri meritokratskim načelima kada je riječ o plaćanju školarine. Blokadam se ukazalo na potrebu (re)definiranja vrijednosti kao i važnost dostupnosti a onda i nastavka obrazovanja za sve mlade ljude. Naime, tijekom zadnjeg desetljeća povećala se ocjena važnosti obrazovanja pri čemu ga se većinom povezuje s osobnim razvojem. No, ne treba zanemariti ustanovljen trend smještanja ideje obrazovanja u kontekst osiguranja kvalitete života u zreloj dobi čime se ovi sve izraženiji stavovi priklanjaju dominantnom diskurzivnom elementu rekonfiguracije visokog obrazovanja koja počiva na ideji njegove instrumentalizacije. I u tom smislu, iako još uvijek značajan dio studenata fakultet upisuje iz intrinzičnih razloga i opće želje za studiranjem, nije zanemariv postotak onih koji u diplomi jednim dijelom vide, jednostavno rečeno, pouzdano rješenje egzistencijalnog pitanja.

U cilju dobivanja cjelokupne slike o kvaliteti pojedinih elemenata studija potrebno ih je ispitivati s obzirom na sve grupe sudionika procesa poput nastavnika, studenata i administracije, za što su predviđena drugačije koncipirana istraživanja. Ovo istraživanje – koncentrirano samo na studente - pokazalo je da su oni prilično zadovoljni većinom elemenata studija pri čemu se posebno izdvaja zagrebačko sveučilište. Ipak, pažnja bi se trebala usmjeriti na one aspekte studija čija izvedba ima prostora za značajno poboljšanje: raspodjela ECTS-a, definiranost uvjeta studiranja, individualni pristup studentu i međusveučilišna mobilnost. Mobilnost kao jedna od glavnih ideja bolonjskog procesa, na studentskoj mapi aktivnosti zasad nema središnje mjesto. Može se pretpostaviti da će interes studenata za pohađanje dijela studijske nastave u inozemstvu rasti kao i postotak onih koji će imati to iskustvo, pa se u tom smislu može očekivati i veća kritičnost prema ostalim elementima studija nego što je to u ovim istraživanjem utvrđeno. Također, trebalo bi stvoriti prostor za učinkovito implementiranje socijalne dimenzije jer se može ustvrditi da je glavna percipirana teškoća u individualnoj provedbi ideje mobilnosti dodatna financijska opterećenost.

Odnos prema različitim dimenzijama visokoga obrazovanja i pripadajući stavovi oblikuju se prvenstveno kroz prizmu područja znanosti koju ispitanici studiraju pri čemu je ta prizma obojana percepcijom društveno-gospodarske uloge pojedinog studija. Na individualnom nivou, u podlozi takvih razlika, s obzirom na spomenutu dimenziju, vjerojatno se nalaze različiti vrijednosni sklopovi i osobni prioriteti jer,

kako je vidljivo u prethodnoj analizi, nisu ustanovljene značajne razlike prema tipu studija (a onda i područja znanosti) s obzirom na socijalno porijeklo. Studenti biomedicine, osim što su češće upisali fakultet pod utjecajem obitelji i što su odličnog uspjeha na fakultetu, u odnosu na ostale skloniji su stavu da bi svi trebali djelomično dijeliti troškove studija. Također, značajno je izražena instrumentalna percepcija vrijednosti obrazovanja s obzirom da u njemu vide dobar put za poboljšanje vlastitog materijalnog standarda i stjecanje prestiža. Studenata biotehnologije najmanje je među onima s odličnim uspjehom, a najviše među onima koji su nisu uspjeli upisati željeni studij te koji su zadovoljni sadašnjim odabirom iako im nije bio prvi izbor. Značajno više od ostalih zastupaju stanovište da studenti lošijeg uspjeha trebaju plaćati studij, a najslabije ocjenjuju opravdanost studentske blokade. Studenti društvenih znanosti rjeđe studiraju zbog osobne sklonosti predmetu studija i češće plaćaju školarinu. Također, skloniji su prepoznati prepreke za mobilnost u vidu problema vezanih za matičnu instituciju i privatne probleme. Studenti humanističkog područja znanosti češće upisuju studij zbog osobne sklonosti, a znatno rjeđe zbog ekonomske računicе i osiguranog posla nakon diplome. Na tom tragu, rjeđe se slažu s tvrdnjama da je obrazovanje put ka prestižu i boljem materijalnom standardu. Najčešće planiraju nastaviti studij na diplomskoj razini. U većini podupiru studentsku blokadu kao i oslobođenje od participacije u školarinama uz uvjet zadovoljenja uvjeta za upis. Među onima koji plaćaju školarine najmanje je studenata prirodnih znanosti. Oni su češće upisali fakultet zbog osobne preferencije predmeta studija, a mnogo rjeđe zbog ekonomske kalkulacije. Također, manje su skloni ideji plaćanja školarina ovisno o uspjehu na studiju kao i djelomičnoj participaciji u školarinama od strane svih upisanih. Studenti tehničkih znanosti češće upisuju studij iz instrumentalnih razloga poput ekonomske računicе, osiguranog posla nakon diplome, te praktičnog ili očekivanog, poput nastavljanja tipa srednjoškolskog obrazovanja. U tom smislu, percipiraju i vrijednost obrazovanja koja za njih u većoj mjeri predstavlja mogućnost za dostizanje boljeg materijalnog standarda. Rjeđe od ostalih slažu se sa stavom da bi svi koji zadovoljavaju upis na studij trebali biti oslobođeni plaćanja školarine.

Osim prema području znanosti, ispitanici se relativno često raslojavaju prema sveučilištu na kojem studiraju. Među ispitanicima koji nisu uspjeli upisati željeni studij češće su studenti osječkog sveučilišta. Studenti riječkog sveučilišta rjeđe upisuju fakultet iz intrinzičnih razloga, rjeđe plaćaju školarine i najmanje su skloni stavu da obrazovanje omogućuje društveni prestiž. Studenti Sveučilišta u Splitu manje od ostalih vide opravdanost blokade nastave i najmanje podržavaju ideju da bi svi trebali djelomično participirati u plaćanju školarina. Na zagrebačkom sveučilištu studenti češće upisuju studij posredstvom utjecaja obitelji te zbog ekonomske računicе, a na tom su tragu i u pogledu vrednovanja obrazovanja budući da nešto više od prosjeka smatra da ono omogućuje društveni prestiž. Najčešće plaćaju školarinu i nešto su češće stava da se ona treba podmirivati ovisno o uspjehu na fakultetu. Objedinjeni, ispitanici iz

dubrovačkog, pulskog i zadarskog sveučilišta, češće upisuju studij iz osobne sklonosti, a manje zbog ekonomske računice te blokadu nastave ocjenjuju opravdanom.

Od ostalih razlika zanimljivo je istaknuti socijalizaciju tijekom srednje škole. Naime, završenih gimnazijalaca, u odnosu na studente sa završenim ostalim srednjim školama, značajno je više s odličnim uspjehom na studiju kojega su upisali iz intrinzičnih razloga te ga češće planiraju nastaviti i na diplomskoj razini. Bivši gimnazijalci, također, bolje vladaju i stranim jezicima. Studenti sa završenim ostalim srednjim školama češće plaćaju školarinu pa stoga ne čudi što općenito značajno pozitivnije od bivših gimnazijalaca ocjenjuju blokadu i njenu opravdanost.

Razlike između studenata i studentica nisu velike, ali su indikativne. Studentice su češće odličnog uspjeha na fakultetu i s planom nastavka studija na diplomskoj razini. One uglavnom upisuju fakultet iz intrinzičnih razloga, dok se studenti češće na to odlučuju zbog tipa završene srednje škole kao i zbog osiguranog posla nakon diplome. Studentice značajno više prepoznaju emancipacijsku vrijednost obrazovanja kao i problem pronalaska posla nakon diplome. Iako se u prosjeku bolje služe stranim jezicima, studentice su sklonije prepoznati probleme vezane uz matičnu instituciju kada je riječ o mobilnosti.

Zaključno, ovo empirijsko ispitivanje uspješnosti obrazovne reforme iz studentske perspektive daje jasne indicije o (ne)zadovoljstvu studenata rekonfiguracijom visokoškolskog sustava i njegovim funkcioniranjem. Cjelovite ocjene moći će se suvereno donositi tek za nekoliko godina, a do tada je nužno pratiti dinamiku vrijednosnih, organizacijskih i institucionalnih promjena pri čemu osobitu pažnju treba posvetiti njihovu utjecaju na studente koji čine vrlo važan intelektualni i socijalni potencijal našeg društva.

Literatura

- Babić, Z.; Matković, T.; Šošić, V. (2006). Strukturne promjene visokog obrazovanja i ishodi na tržištu rada. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 108: 28-65.
- Baranović, B. (2002). Što mladi misle o obrazovanju? u: Ilišin, V. i Radin, F. (Ur.). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 203-218.
- Braga da Cruz, M. (2006). Contemporary Challenges to European University Culture. *Higher Education in Europe*, 31(4): 399-401.
- Berchem, T. (2006). The University as an Agora – Based on Cultural and Academic Values. *Higher Education in Europe*, 31(4): 395-398.
- Bouillet, D.; Gvozdanović, A. (2008). (Ne)uspješno studiranje: osobni izbor ili posljedica hrvatskoga sustava visokoga školstva. *Sociologija i prostor*, 46 (3/4): 241 – 264.
- Božić, J. (2010). *Kako nastavnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu razumiju Bolonjski proces?: Teorija lokalnog diskursa o Bolonjskom procesu generirana pristupom utemeljene teorije*. Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Divjak, B. (2005). Sveučilište usmjereno studentima, u: Polić Bobić, M. et al. (ur): *Prvi koraci u Bolonjskom procesu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 21–25.
- Dolenc, D. (2010). *Model financiranja visokog obrazovanja u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za razvoj obrazovanja.
- Dolenc, D.; Doolan, K. (2013). Reclaiming the role of higher education in Croatia: Dominant and Oppositional Framings, u: Zgaga, P., Teichler, U. i Brennan, J. (eds.): *The globalisation challenge for European Higher Education. Convergence and diversity, centres and peripheries*. Frankfurt: Peter Lang, 225-346.
- Doolan, K. (2009). *'My dad studied here too': Social inequalities and educational (dis)advantage in a Croatian higher education setting*. Doktorski rad, Sveučilište u Cambridgeu.
- Doolan, K. (2010). Reconfiguring higher education: discourses and practices, u: Belyaev, D. i Roca, Z. (eds.): *Contemporary Croatia: Development Challenges in a Socio-Cultural Perspective*. Lisabon: Edicoes Universitarias Lusofonas, 75-100.
- Doolan, K.; Dolenc, D.; Domazet, M. (2012). *The Croatian Higher Education Funding System in a European Context: A Comparative Study*. Institute for the Development of Education.
- Državni zavod za statistiku, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/08-01-09_01_2011.htm, (pristup 1.3.2012.)
- Eurostudent (2009). *The Bologna Process in Higher Education in Europe: Key indicators on the social dimension and mobility*. Eurostat.
- File, J.; Farnell, T.; Doolan, K.; Lesjak, D.; Šćukanec, N. (2013). *Financiranje visokog obrazovanja i socijalne dimenzije u Hrvatskoj: analiza i preporuke*. Zagreb: Institut za razvoj obrazovanja.
- Flash Eurobarometer (2011). *Youth on the move*. The Gallup Organization.
- Flash Eurobarometer (2009). *Students and Higher Education Reform, Special Target Survey*. The Gallup Organization.
- Farnell, T.; Kovač, V. (2010). Uklanjanje nepravednosti u visokom obrazovanju: prema politici „proširivanja sudjelovanja“ u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 17 (2): 257-275.
- Grytnes, R. (2011). Making the Right Choice! Inquiries into the Reasoning Behind Young People's Decisions about Education. *Young*, 19 (3): 331-351.
- Higher Education in Croatia* (2010). Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA).
- Hussey, T.; Smith, P. (2010). *The Trouble with Higher Education: a critical examination of our universities*. New York: Routledge.
- Ilišin, V. (2008). Skica za sociološki portret zagrebačkih studenata: uvod u istraživanje hrvatskih studenata danas. *Sociologija i prostor*, 46(3-4):221-240.
- Ilišin, V.; Radin, F. (2007). Mladi u suvremenom hrvatskom društvu, u: Ilišin, V. i Radin, F. (ur.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja. 13-38.
- Izvjешće o radu Nacionalnog vijeća za visoko obrazovanje u 2010. godini* (2011). Hrvatski sabor, Republika Hrvatska.
- Kesner-Škreb, M. (2007). Lisabonska strategija. *Financijska teorija i praksa*, 31(4): 441-443.
- Kukić, S.; Čutura, M.; Mabić, M. (2008). Bolonjski proces u percepciji studenata Sveučilišta u Mostaru. *Informatologia*, 41 (1): 1–9.

- Kurelić, Z. (2009). How Not to Defend Your Tradition of Higher Education. *Politička misao*, 46 (5): 9-20.
- Kurelić, Z. (2011). Antibolonja i društvo znanja, u: Afrić, V., Polšek, D., Bakić-Tomić, L. i Žažar, K. (ur.): *Društvene pretpostavke društva znanja*. Zagreb: FF Press.
- Lisabon Strategy Evaluation Document (2010). European Commission, http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/lisbon_strategy_evaluation_en.pdf, (pristup 10.3.2012.)
- Martić, M. (1970). *Sociološki portret studenata Zagrebačkog sveučilišta 1959-1969*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Matković, T. (2009). Pregled statističkih pokazatelja participacije, prolaznosti i režima plaćanja studija u Republici Hrvatskoj 1991.-2007. *Revija za socijalnu politiku*, 16(2): 239-250.
- Matković, T.; Tomić, I.; Vehovec, M. (2010). Efikasnost nasuprot dostupnosti? O povezanosti troškova i ishoda studiranja u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 17 (2): 215-237.
- Mesić, M. (2009). Hrvatski studentski pokret – pokušaj teorijske analize. *Politička misao* 46 (4): 79-101.
- Mihaljević Kosor, M. (2010). Leaving Early: The Determinants of Student Non-Completion in Croatian Higher Education. *Revija za socijalnu politiku*, 17(2):197-213.
- Orr, D. (2008). *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe*. Eurostudent III 2005-2008.
- Pei, X. J. (2002). The Cultivation of University Culture in the New Century. *Journal of Public Affairs*, 6 (1): 1–10.
- Polšek, D. (2003). Visoko školstvo u Hrvatskoj i zahtjevi Europske unije, u: Ott Katarina (Ur.). *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: izazovi institucionalnih prilagodbi*. Zagreb: Institut za javne financije i Zaklada Friedrich Ebert.
- Potočnik, D. (2008). Izbor studija: motivacijska struktura upisa i očekivani uspjeh u pronalasku željenoga posla, *Sociologija i prostor*, 46 (3/4): 265 – 284.
- Puzić, S.; Doolan, K.; Dolenc, D. (2006). Socijalna dimenzija „Bolonjskog procesa“ i (ne) jednakost šansi za visoko obrazovanje: neka hrvatska iskustva. *Sociologija sela*, 44 (2-3):243-260.
- Reis, F.; Gheorghiu, S. (2010). *Population and social conditions*. Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-10-038/EN/KS-QA-10-038-EN.PDF, (posjećeno 10.3.2012.)
- Skripta 1, Slobodni Filozofski <http://www.box.com/shared/5cht8exkm4>, pristup 10.3.2012.
- Slthigh, D. M. (2006). Student Contributions to Academic Values, *Higher Education in Europe* 31(4): 409-413.
- Statistička izvješća (2011). *Visoko obrazovanje u 2010.godini*. DZS: Zagreb.
- Uzelac, M. (2009). *Priče iz Bolonjske šume*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.

PROFESIONALNE ASPIRACIJE I SVIJET RADA U OČIMA STUDENATA

1. Pristup istraživanju profesionalnih aspiracija

Odluke koje donose sveučilišni studenti, posebice u pogledu profesionalnih aspiracija i budućeg zapošljavanja, u posljednja dva desetljeća privlače sve veću pažnju istraživača. Na početku ovog razdoblja uočeno je kako su studenti postali autonomni donosioci odluka o vlastitom obrazovanju i početku profesionalne karijere (Peters i Marshall, 1996; Özlen i Arnaut, 2013). Ovo se posebice odnosi na iskazivanje profesionalnih aspiracija kao značajnog aspekta prijelaza iz djetinjstva i adolescencije u odraslost i postajanja dijelom radne snage na tržištu rada (Furlong i Biggart, 1996; Super i dr., 1996; Schoon i Polek, 2011). Tijekom tog procesa mladi procjenjuju vlastite interese, sposobnosti i mogućnosti te prihvaćaju ili odbijaju određene tipove karijera. Također postaju svjesni određenih ograničenja koja su rezultat kompromisa između željene i moguće profesionalne karijere, odnosno ograničenja koja zahtijevaju da se odreknu atraktivnije ali manje moguće opcije, te idu za ciljem koji im se čini lakšim i praktičnijim (Gottfredson, 2005).

Navedena odricanja i donošenje odluka o daljnjem obrazovanju i stupanju u svijet rada predstavljaju rizik za svaku mladu osobu, s ulogom u obliku vremena, financijskih resursa i načina života. No, vjerovanje u vrijednost obrazovanja otežava prepoznavanje obrazovanja kao dijela društva rizika (Beck, 2000). Beckove teze podupire M. Brynin (2012: 285) koji kaže kako se vrijednost obrazovanja rijetko propituje kao koncept zbog čega se tek u novije vrijeme počelo prepoznavati kako sudjelovanje u visokom obrazovanju predstavlja rizik za mlade. Beckova analiza referira se na povećanje udjela skraćenog radnog vremena, rada na određeno radno vrijeme i smanjene mogućnosti za zasnivanje radnog odnosa na neodređeno vrijeme. Međutim, ove opcije nikako ne iscrpljuju sve rizike s kojima se mladi susreću u obrazovnim odlukama. U značajne rizike valja ubrojiti i prekvalificiranost mlađih generacija, koje pritisnute lošom situacijom na tržištu rada, prihvaćaju poslove ispod svoje obrazovne razine, i to u rasponu od 20-50%, ovisno o zemlji (Borghans i De Grip, 2000; Hartog, 2000; Büchel i dr., 2003). U uvjetima nesigurnosti na tržištu rada i upitnosti donesenih odluka u vezi obrazovanja, profesionalne aspiracije, naročito ako su identificirane rano u adolescenciji, dobivaju na važnosti za uspjeh u

životu. Profesionalne aspiracije mogu biti razmatrane na nekoliko razina: 1) kao refleksije ciljeva pojedinaca u području zanimanja; 2) kao želja za postizanjem određenog društvenog prestiža; 3) kao dio procesa ostvarivanja određenog životnog stila ili kao motivacija za stjecanje liderske pozicije (Creed i dr., 2013).

Jedan od temeljnih pristupa izučavanju profesionalnih aspiracija bavi se motivacijom za njihovo ostvarenje, pri čemu se te motivacije dijele na ekstrinzične (materijalno bogatstvo, fizička privlačnost, slava i popularnost) i intrinzične (odnosi s ljudima, osobni rast i razvoj, sudjelovanje u zajednici). Preslikom intrinzičnih potreba na domenu profesionalnih ciljeva dolazi se do nekoliko osnovnih psiholoških potreba (Baumeister i Leary, 1995; Deci i Ryan, 2000): 1) autonomija kao osjećaj da sami odlučujemo o svom ponašanju na osnovi osobnih interesa i vrijednosti; 2) kompetentnost kao osjećaj da se ponašamo uspješno i sposobno i 3) odnosi s ljudima kao osjećaj povezanosti i harmonije s ljudima koji su nam važni. Vežanost potreba uz aspiracije izučavaju i Fox i Faver (1981: 445) koji profesionalne aspiracije dijele na aspiracije određene indeksom koji mjeri težnju k ostvarenju uobičajenih nagrada za akademsko postignuće, kao što su visok dohodak, brzo napredovanje, stalno zaposlenje te prepoznavanje od strane struke (tradicionalne aspiracije). Drukčiji su aspekti aspiracija predstavljeni indeksom koji procjenjuje želju za intrinzičnim nagradama, kao što je pomaganje drugima, rad s ljudima te obavljanje društveno značajnog posla u okviru profesije (alternativne aspiracije).

Prema socijalno-kognitivnoj teoriji razvoja karijere (*social cognitive career theory*) (Lent i dr., 1996; Isaacson i Brown, 2000), uz genetski determinirajuće osobine, ukupno ponašanje vezano uz karijeru posredovano je četirima varijablama – ponašanjem; uvjerenjem u vlastitu uspješnost, očekivanim rezultatima i ciljevima. Procjena vlastite uspješnosti pritom služi kao opći mehanizam kroz kojeg pojedinci ujedinjuju i primjenjuju postojeće kognitivne te ponašajne i društvene vještine na neki zadatak. Drugim riječima, uloga ovih komponenti ogleđa se u odlukama pojedinca da poduzme određeni zadatak, uloži napor i osigura snagu zaštite pred neuspjehom. Ovaj pristup možemo nadopuniti ranijom Gottfredsonovom teorijom (2005), po kojoj su profesionalne aspiracije refleksija pojma o sebi jer pojedinci streme ka zanimanjima koja su sukladna njihovoj slici o sebi i njihovom znanju o različitim zanimanjima. Profesionalne aspiracije u adolescenciji važan su prethodnik uspješnog razvoja karijere tijekom života (Super, 1990) te su blisko povezane s prilagodbom adolescenata na društvo i ostvarivanjem njihove dobrobiti (Skorikov, 2007). Pristupi profesionalnim aspiracijama koji se temelje na međudjelovanju razvoja i konteksta (*developmental-contextual approach*) naglašavaju kako je kontekst ključna komponenta razvoja karijere, odnosno da razvoj karijere možemo razumjeti kao dinamičku interakciju osobe i konteksta. U skladu s tim, niz empirijskih studija pokazao je kako specifični zahtjevi okoline imaju bitan utjecaj na oblikovanje aspiracija kod adolescenata te da navedeni utjecaj ide daleko iza kronološke dobi (Hirschi, 2010).

Istraživački rezultati sugeriraju kako su varijacije u obrazovnim i profesionalnim aspiracijama posredovane sviješću o preprekama tim aspiracijama, zbog čega pojedinci koji anticipiraju prepreke ostvarenju aspiracija mogu sniziti očekivanja ili ih pak u potpunosti napustiti (Gottfredson, 1996 i 2005; Mello, 2009). Možemo reći kako praktički sve teorije izbora karijere podrazumijevaju neki oblik kompromisa. Primjerice, Hollandova teorija (1997) sukladnosti osobe i okoline (*person–environment fit theory*) sugerira kako pojedinci razvijaju svijest o vlastitim sposobnostima, interesima i potrebama te traže zanimanja koja se podudaraju s njihovim sposobnostima i zadovoljavaju njihove potrebe, odnosno streme podudaranju osobnosti i osobina zanimanja. Druga prominentna teorija – teorija socijalne kognicije (*social cognitive career theory*) (Lent i dr., 1996) – promovira razvoj samo-učinkovitosti (*self-efficacy*) te kontingentnost sposobnosti/resultata kao ključne pokretače pri izboru karijere.

Razlikovanje po spolu označava jednu od važnijih razdjelnica kada je riječ o profesionalnim aspiracijama mladih, pri čemu Wahl i Backhurst (2000), Tinklin i drugi (2005), Powers i Wojtkiewicz (2004), Andres i drugi (2007) te Pfeffer (2008) ukazuju na istraživačke uvide koji sugeriraju kako ohrabivanje tradicionalnih karakteristika ženstvenosti u adolescentica doprinosi nižoj samouvjerenosti, nižim profesionalnim aspiracijama i slabije definiranim ciljevima koji se žele postići u poslu, nego je to slučaj u adolescenata. Ostvarenje profesionalnih ciljeva mjereno je podudarnošću aspiracija i očekivanja vezanih uz status i zanimanje, a rezultati pokazuju kako su studenti kod kojih je zabilježena nepodudarnost ovih komponenti češće nesigurni glede izbora karijere i iskazuju manji stupanj zrelosti u tom pogledu. Na tragu ovim nalazima su i Patton i Creed (2007: 129) koji naglašavaju da istraživanja pokazuju kako adolescentice aspiriraju unutar vrlo ograničenoga spektra zanimanja koji u pravilu odgovara Hollandovom (1997) tipu zanimanja odnosno RIASEC teoriji, koja pojedince kategorizira na realistički, istraživački, umjetnički, društveni, poduzetnički i konvencionalni tip.

Možda se najpoznatiji model rodne diferencijacije profesionalnih ciljeva odnosi na model postignuća ciljeva temeljem očekivanih vrijednosti (*expectancy-value model of achievement-related choices*) (Eccles, 1987; Weisgram i Bigler, 2006). Jedna od postavki ovog modela tiče se pretpostavke kako su žene sklonije birati poslove u kojima mogu pomagati ljudima, dok muškarci vrijednost pridaju zaradi, napredovanju u karijeri i prestižu (Eccles, 1987; Eccles i dr., 1999; Morgan i dr., 2001). Nadalje, žene češće biraju zanimanja kompatibilna s altruističnim vrijednostima i obiteljskim životom, dok muškarci biraju zanimanja koja percipiraju sukladnima s vrijednostima moći i financijskog prestiža (Weisgram i Bigler, 2006). Fox i Faver (1981: 441) ustanovili su postojanje razlika u radnim ciljevima i vrijednostima između muškaraca i žena, pri čemu su muškarci češće visoko vrednovali visinu plaće, prestiž zanimanja i mogućnost napredovanja, dok su žene pokazale orijentaciju ka pomaganju drugima, doprinosu društvu i izražavanju osobnog identiteta.

Za razliku od autora koji propagiraju teorijske i istraživačke uvide o značajnim spolnim razlikama u pogledu aspiracija, drugi su autori, poput Manzoa (2005) i Levinea i Zimmermana (1995), ustanovili slabu povezanost aspiracija i postignuća, kao i slabljenje rodni razlika u tradicionalnim i alternativnim aspiracijama između muškaraca i žena (Tinklin i dr., 2005; Watt, 2005). Na tragu nalazima o slabljenju rodni razlika u postignuću tradicionalnih aspiracija su i Weiner i drugi (1997), te Powers i i Wojtkiewicz (2004) koji zaokret u aspiracijama i postignuću pripisuju promjenama u obrazovnom postignuću između muškaraca i žena. Temelji ove promjene leže u sve većem broju visokoobrazovanih žena, odnosno u slabljenju obrazovnih postignuća muškaraca, a koje je u Hrvatskoj na djelu već dulje vrijeme (Ilišin i dr., 2003: 65). Generalno gledano, tendencija povećanja obrazovnog postignuća žena u razvijenim zemljama je u porastu iako tržište rada još uvijek pokazuje segregaciju kada je riječ o najviše rangiranim zanimanjima, čak i uz sve manje djevojaka (51,0%) u odnosu na mladiće (61,3%) koje visoko vrednuje privatni život u odnosu na karijeru (Mosher i Burg, 2007).

Uz teorije koje zagovaraju snažan utjecaj spolne pripadnosti na profesionalno usmjerenje važnu struju u sociologiji predstavljaju zastupnici pristupa o važnosti socijalnog porijekla i utjecaja roditelja (Jodl, 2001; Schoon i dr., 2007; Mello, 2009). Ovi istraživači smatraju kako roditelji imaju značajan utjecaj na profesionalne aspiracije svoje djece i služe kao uzori putem kojih djeca donose odluke o budućoj karijeri. Također, niz autora podupire pristup koji visoko vrednuje utjecaj roditeljske podrške pri oblikovanju profesionalnih aspiracija (Super, 1990; Eccles, 1993; Gottfredson, 1996; Holland, 1997; Eccles i dr., 1998). Gottfredson zaključuje kako djeca nižeg socioekonomskog porijekla ne razvijaju aspiracije povezane sa zanimanjima koja su prestižnija nego ona njihovih roditelja jer se boje otuđivanja i neuspjeha, što je početak njihovog ograničavanja vlastitih aspiracija. S druge strane, adolescenti iz imućnijih obitelji ciljali su na prestižnija zanimanja bez obzira na vlastite sposobnosti, što je konzistentno s teorijom po kojoj mladi iz imućnijih obitelji imaju fiksniije određenje prihvatljive karijere. No, Cochran i dr. (2011: 422) tvrde kako suprotno većini prijašnjih istraživanja socioekonomski status ne predstavlja značajan prediktor uspjeha u kasnijem životu. Pri ovakvom je tumačenju potreban oprez jer se 'uspjeh' promatra višedimenzionalno, i ukoliko se definira kao stupanj međugeneracijske mobilnosti, odnosno uspjeh djece da se na obrazovnoj i profesionalnoj ljestvici uspnu više od svojih roditelja (ili zadrže poziciju u slučaju višeg ranga), tada dolazimo do uvida¹ kako je polazišni socioekonomski status vrlo bitan čimbenik u postignućima.

¹ Za hrvatske su studente ovakvi nalazi potvrđeni u poglavlju ove studije „Socijalni status hrvatskih studenata“.

U istraživanju potencijala hrvatskih studenata za postignuće, odnosno njihovih profesionalnih aspiracija i dosadašnjih iskustava na tržištu rada krenuli smo od pretpostavke kako su studenti unatoč svojoj relativnoj homogenosti u nekim obilježjima, u značajnoj mjeri diferencirani po svojim aspiracijama u odnosu na socijalna obilježja. Pritom smo u obzir uzeli širok spektar faktora koji tvore sliku profesionalnog usmjerenja te stavova i iskustava studenata vezano uz zaposlenje:

- udio studenata s iskustvom povremenog rada i razlozi neuključenosti u povremeni rad;
- učestalost obavljanja povremenih poslova za novac;
- redovitost uzdržavanja vlastitim radom;
- stupanj važnosti promatranih profesionalnih ciljeva;
- percipirane prepreke u ostvarenju profesionalnih ciljeva;
- percipirana lakoća zapošljavanja po završetku studija;
- tip poduzeća preferiran od strane studenata za buduće zaposlenje;
- percepcija važnosti olakšavajućih faktora pri nalaženju dobrog posla;
- percepcija osobnih kvaliteta pri nalaženju dobrog posla;
- percepcija faktora otežane zapošljivosti.

Pri razradi diskriminatornih čimbenika upravo navedenih elemenata profesionalne orijentacije studenata obuhvatili smo sljedeća sociodemografska i socijalna obilježja studenata: spol, rezidencijalnu pripadnost, tip završene srednje škole, godinu studija, sveučilište, područje znanosti, uspjeh u srednjoj školi i na studiju, obrazovanje majke, obrazovanje oca, posljednje radno mjesto majke, posljednje radno mjesto oca i prihod po članu obitelji. Rezultati istraživanja bit će prikazani korištenjem deskriptivne i bivarijatne (χ^2 test) te faktorske analize s tumačenjem statistički značajnih razlika samo u vrijednosti .000. Također, pri analizi profesionalnih aspiracija studenata, ondje gdje je to moguće, bit će izvršena komparacija dostupnih podataka iz istraživanja mladih u Hrvatskoj 2004. godine.

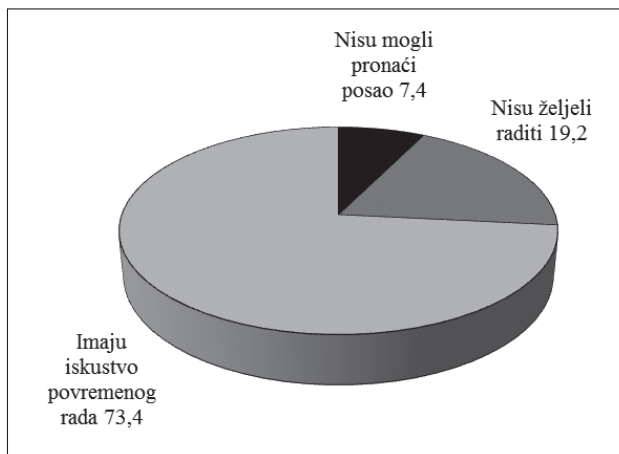
2. Neki elementi izgrađivanja budućeg profesionalnog profila studenata

Cjeline obrađivane u ovoj studiji o studentima međusobno su vrlo blisko isprepletene, naročito kada je riječ o povezivanju dosadašnjeg iskustva i stavova studenata i njihovih ciljeva. To je slučaj i u povezanosti profesionalnih aspiracija studenata i elemenata motivacije za sudjelovanje u pojedinim obrazovnim i radnim procesima. Stoga ćemo se na početku ove cjeline referirati na podatke izložene u poglavlju *Studenti u reformiranom sustavu visokog obrazovanja*, uz navođenje podataka o motivaciji za upis na studij. Uvidi u razloge izbora studija otkrivaju kako je tek dvije petine

studenata upisalo studij iz ljubavi prema predmetu studija, dok s tek nešto manjim brojem slijede studenti koji su „općenito željeli nešto studirati“, dok je četvrtina upisala studij koji je odgovarao njihovom srednjoškolskom usmjerenju. Također, čak petina studenata izjavljuje kako upisani studij nije bio prvi izbor, no sada su zadovoljni donesenom odlukom. Ovakva motivacijska struktura za upis na studij ukazuje na relativno nisku motiviranost za upis studija u disciplinama u kojima studenti sada studiraju, što na dulji rok može utjecati i na niži stupanj jasnoće iskazivanja profesionalnih aspiracija studenata. Naredni rezultati potvrdit će ovu tezu te pokazati kako studentima nedostaju uvidi i iskustvo za donošenje relativno čvrste i 'isplative' odluke o budućoj karijeri.

Vezano uz radna iskustva, možemo pretpostaviti kako iskustvo povremenog rada višestruko oblikuje stavove, vrijednosti i preferencije studenata u odnosu na njihov budući profesionalni život (Nonis i Hudson, 2010), a podaci pokazuju kako skoro tri četvrtine studenata iz uzorka 2010. ima iskustvo povremenog rada (grafikon 1), dok je daljnjih 7% željelo raditi no bez uspjeha. Rezultat manji od petine studenata koji uopće nisu željeli raditi, upotpunjuje zanimljivu sliku studenata u Hrvatskoj koji mahom preferiraju radni angažman tijekom studija.

Grafikon 1: Udio studenata s iskustvom povremenog rada i razlozi neuključenosti u povremeni rad (%)

Profil studenata s obzirom na posjedovanje iskustva povremenog rada (tablica 1) ukazuje na one koji povremeno sudjeluju u plaćenom radu na način da u nešto većoj mjeri uključuje studente s prebivalištem u Zagrebu ili velikom gradu, viših studijskih godina, sa sveučilišta iz Rijeke, Dubrovnika, Pule ili Zadra te s uspjehom manjim od odličnog. Nasuprot njima, studenti koji tijekom studija nisu izrazili želju za sudjelovanjem na tržištu rada u nešto većoj mjeri su iz malog grada

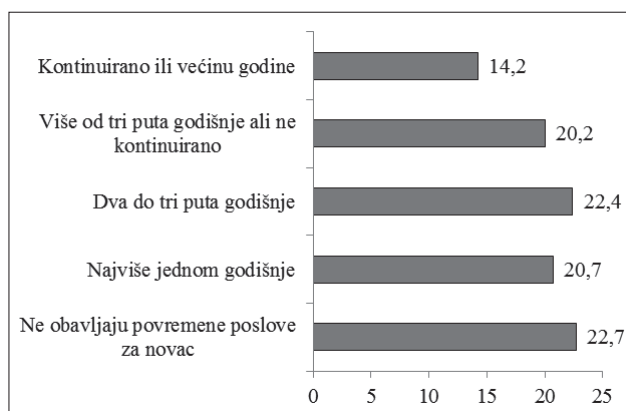
i razmjerno najviše studiraju na Sveučilištu u Osijeku. Pritom je ovih studenata najviše na završnim studijskim godinama, a oni u znatno većoj mjeri od studenata koji nisu mogli pronaći posao ili sudjeluju u povremenom radu, ostvaruju odličan uspjeh. Posljednja grupacija studenata, koji su bezuspješno pokušavali pronaći posao, sastoji se od studenata iz ruralnih krajeva, završnih studijskih godina manjih sveučilišta, a najviše ih ima u skupini onih koji tijekom studija ostvaruju odličan uspjeh.

Tablica 1: Udio studenata s iskustvom povremenog rada i razlozi neuključenosti u povremeni rad s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Nisu mogli pronaći posao	Nisu željeli raditi	Imaju iskustvo povremenog rada
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 24,18$		
Selo	13,2	18,5	68,3
Mali grad	7,2	20,9	71,9
Veliki grad	6,7	18,1	75,2
Zagreb	4,8	18,8	76,4
<i>Godina studija</i>	$\chi^2 = 26,15$		
Prva	10,7	20,4	68,9
Druga	7,4	21,6	71,0
Treća	5,5	18,0	76,5
Četvrta/peta	4,5	16,2	79,4
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 35,8$		
Dubrovnik, Pula, Zadar	11,7	11,7	76,6
Osijek	9,8	15,9	62,9
Rijeka	8,9	10,2	80,9
Split	7,0	19,3	73,7
Zagreb	6,2	20,3	73,5
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>	$\chi^2 = 25,69$		
Dobar i manje	7,5	18,4	74,2
Vrlo dobar	7,0	17,0	75,9
Odličan	8,6	30,1	61,3
UKUPNO	7,4	19,4	73,2

Distribucija studenata s obzirom na učestalost obavljanja povremenih poslova za novac (grafikon 2) ukazuje na najveći udio onih koji u ovakvim aktivnostima sudjeluju nekoliko puta godišnje – oko dvije petine studenata, dok oko sedmine ispitanika to čini redovito. Razmjerno velik dio studenata, također oko dvije petine, povremeno ukupno radi najviše jednom godišnje ili nikada. Ovakva slika sugerira kako relativno velik dio studenata koji radi na to nije primoran iz egzistencijalnih razloga.

Grafikon 2: Obavljanje povremenih poslova za novac (%)

Tablica 2 nam ukazuje na značajnu diverzificiranost studenata koji sudjeluju u povremenom radu s obzirom na pripadnost sveučilištima: najviše studenata koji nemaju iskustvo povremenih poslova dolazi sa sveučilišta iz Osijeka (gdje je najviše i onih koji rade kontinuirano), dok ih je najmanje na sveučilištima u Rijeci, Dubrovniku, Puli i Zadru. Također se pokazuje da što studenti postižu bolji uspjeh na studiju rjeđe obavljaju povremene poslove za novac.

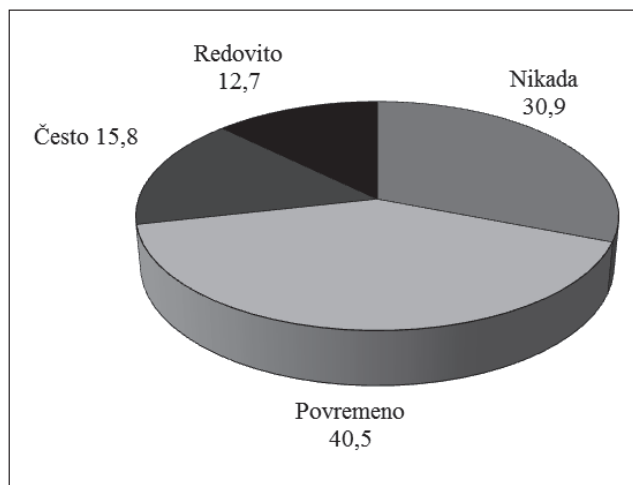
Tablica 2: Obavljanje povremenih poslova za novac s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Ne obavljaju povremene poslove za novac	Najviše jednom godišnje	Dva do tri puta godišnje	Više od tri puta godišnje ali ne kontinuirano	Kontinuirano ili većinu godine
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 44,58$				
Dubrovnik, Pula, Zadar	17,2	23,4	21,1	22,7	15,6
Osijek	35,3	15,6	16,5	13,4	19,2
Rijeka	16,7	23,1	26,1	20,5	13,7
Split	22,9	24,2	18,5	20,3	14,1
Zagreb	22,1	20,2	23,6	20,8	13,3
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>	$\chi^2 = 36,44$				
Dobar i manje	21,5	21,4	21,5	20,0	15,7
Vrlo dobar	20,8	19,0	25,9	21,3	13,1
Odličan	34,3	22,4	15,3	15,3	12,7
UKUPNO	22,7	20,7	22,4	20,0	14,2

U poglavlju o socijalnom statusu studenata ustanovljeno je kako većina hrvatskih studenata pripada obiteljima čiji se mjesečni prihod po članu najčešće kretao

od 1.501-2.500 kuna, što u slučaju da studenti žive izvan roditeljskog doma može predstavljati nedovoljnu osnovicu za samostalan život. Iz tog je razloga dio studenata primoran redovito ili često raditi u cilju održavanja egzistencije. Redovitost uzdržavanja studenata vlastitim radom (grafikon 3) može imati višestruke implikacije ne samo po trenutni ekonomski status studenata, nego i u po formiranje njihovih radnih navika, dok se negativno može odraziti na produljeno vrijeme studiranja ili čak odustajanje od studija. No, podaci pokazuju kako najvećem dijelu – riječ je o dvije petine studenata – povremeni rad vjerojatno služi popunjavanju kućnog budžeta. Tek se relativno mali dio studenata redovno uzdržava vlastitim radom, dok je trećina studenata u potpunosti oslobođena plaćenog rada.

Grafikon 3: Uzdržavanje vlastitim radom studenata (%)

Razmotrimo li podatke Eurostudent istraživanja (2011: 91), koje je ustanovilo razlike u pojavnosti plaćenog rada kod studenata preddiplomskih studija u Europi, dolazimo do zaključka kako hrvatski studenti u plaćenom radu sudjeluju rjeđe od svojih europskih kolega. Naime, studenti iz Poljske, Češke, Estonije i Slovačke prednjače po udjelu vremena utrošenog na plaćeni rad, dok su ovom obliku rada studenti u Turskoj, Hrvatskoj i Francuskoj posvećivali najmanje vremena. S druge strane, studenti diplomskih studija u svim zemljama u prosjeku za plaćeni rad odvajaju više vremena nego preddiplomski studenti, osim u Švedskoj, Hrvatskoj i Francuskoj.

U istraživanju hrvatskih studenata iz 2010. godine pet je obilježja izvršilo statistički značajan utjecaj na pojavnost uzdržavanja vlastitim radom od strane studenata (tablica 3), među kojima iznenađujuće nema mjesečnog prihoda kućanstva i prihoda po članu obitelji kao potencijalnog indikatora potrebe za uzdržavanjem vlastitim radom.

Tablica 3: Uzdržavanje vlastitim radom s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

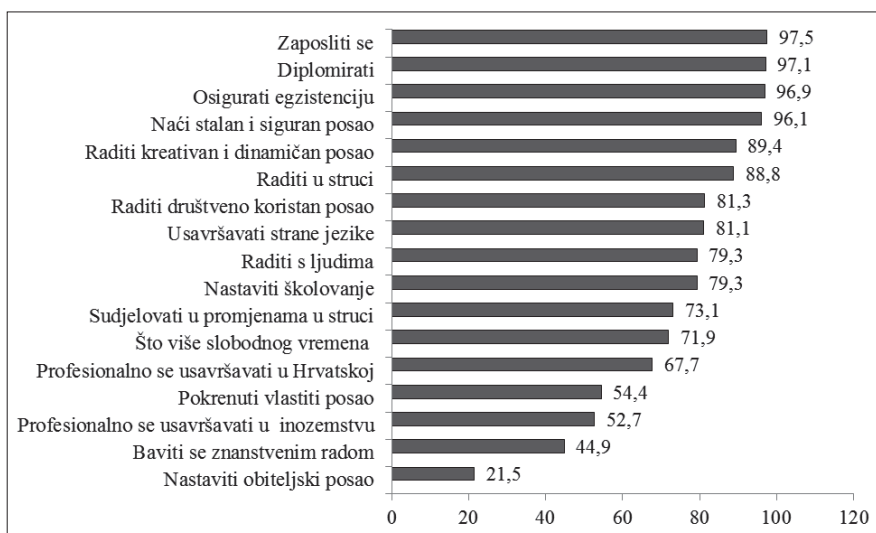
Obilježja studenata	Udio studenata koji se uzdržavaju vlastitim radom			
	Nikada	Povremeno	Često	Redovito
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 24,30$			
Ženski	31,7	42,4	12,2	13,7
Muški	30,0	38,3	20,3	11,5
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 61,35$			
Selo	36,9	45,7	9,8	7,6
Mali grad	35,9	38,0	15,8	10,3
Veliki grad	28,5	39,0	16,0	16,4
Zagreb	24,5	41,1	19,2	14,9
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2 = 19,08$			
Gimnazija	30,8	43,5	14,5	11,2
Ostale srednje škole	30,9	34,7	18,8	15,6
<i>Godina studija</i>	$\chi^2 = 46,77$			
Prva	35,8	40,4	13,7	10,1
Druga	36,1	36,3	16,9	10,8
Treća	28,6	39,4	14,6	17,4
Četvrta/peta	21,2	46,1	18,3	14,5
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 41,91$			
Biomedicinske znanosti	44,1	38,2	7,4	10,3
Biotehničke znanosti	26,4	42,1	18,2	13,2
Društvene znanosti	33,8	37,5	15,0	13,7
Humanističke znanosti	26,3	46,2	13,1	14,4
Prirodne znanosti	33,9	45,2	12,1	8,9
Tehničke znanosti	26,1	41,0	20,9	12,1
UKUPNO	31,0	40,4	15,9	12,7

U prvom je redu riječ o razlikovanju u smislu nešto naglašenijeg čestog uzdržavanja vlastitim radom od strane studenata te nešto većeg broja studentica koje se tek povremeno uzdržavaju vlastitim radom. No, razlike su naglašenije u slučaju razlikovanja po rezidencijalnom statusu jer čak dvostruko više studenata iz velikih gradova i Zagreba redovito radi, dok to nikada ne čini preko trećine studenata iz ruralnih sredina i malih gradova. Zanimljiva je razlika u redovitosti plaćenog rada s obzirom na završenu srednju školu jer se studenti i studentice završenih strukovnih i tehničkih škola u većoj mjeri uzdržavaju vlastitim radom. Razlike postoje i s obzirom na godinu studija jer zapažamo porast učestalosti studentskog rada s porastom godine studija u slučaju prve tri godine, nakon čega slijedi neznatan pad u učestalosti redovitog uzdržavanja vlastitim radom kod studenata četvrte i pete godine. Ovaj pad možemo objasniti većom posvećenošću studenata viših godina završetku studija i usmjerenju na traženje zaposlenja trajnije naravi. S obzirom na područje studija zamjetno je kako je među studentima biomedicinskih znanosti najviše onih koji se nikada ili tek povremeno uzdržavaju vlastitim radom, dok studenti biotehničkih, tehničkih i društvenih znanosti prednjače među onima koji su se relativno rano počeli uzdržavati učestalim ili redovitim plaćenim radom.

3. Profesionalne aspiracije hrvatskih studenata

Struktura profesionalnih aspiracija ocijenjenih značajnim od strane studenata (grafikon 4) indicira 'bazičnost' njihovih aspiracija, odnosno prvenstvenu usmjerenost na diplomiranje, pronalazak posla i osiguranje egzistencije, što čini korpus odgovora za koje su se opredijelili skoro svi studenti. Kreativnost, dinamičnost, rad u struci, društveno koristan rad i rad s ljudima nešto su slabije zastupljeni, ali još im uvijek teži oko osam desetina studenata. Zanimljivo je i kako skoro osam desetina studenata želi nastaviti školovanje nakon stjecanja diplome, što implicira i polazak doktorskih studija. Također, relativno visoke dvije petine ukupnog broja studenata iskazuje želju za bavljenjem znanstvenim radom, što ukazuje na visoku privlačnost koju akademski svijet ima za sadašnju generaciju studenata. No, moramo zapaziti i kako relativno značajan broj studenata teži ozbiljnijem profesionalnom usavršavanju koje nije direktno vezano uz zahtjeve radnog mjesta (kao što je to znanstveni rad).

Grafikon 4: Rang-ljestvica profesionalnih ciljeva studenata – odgovor „uglavnom“ i „vrlo važno“ (%)

Govoreći o usavršavanju, čak sedmina studenata više izražava želju za usavršavanjem u Hrvatskoj nego u inozemstvu, što možemo povezati s nalazom iz poglavlja o mobilnosti², po kojem tek oko četvrtine studenata iskazuje intencije usavršavanja u inozemstvu. Poduzetnički potencijal studenata ovdje se iskazuje u dvije komponente – u želji za pokretanjem vlastitog posla, koju iskazuje preko polovice studenata, te u želji za nastavkom obiteljskog posla. I na kraju, jedna od aspiracija koja poka-

² *Studenti u reformiranom sustavu visokog obrazovanja* autorice Anje Gvozdanović.

zuje želju za rasterećenjem od profesionalnog života – što više slobodnog vremena – prikupila je nezanemarivih sedam desetina studenata, što može ukazivati kako na lakonski stav o budućem radnom mjestu, tako i na visoko vrednovanje privatne u odnosu na poslovnu sferu.

Faktorska analiza profesionalnih ciljeva studenata rezultirala je s pet faktora ukupne protumačene varijance od 48,7% (tablica 4). Dobiveni su faktori s ciljem otkrivanja diskriminatornih obilježja među studentima podvrgnuti daljnjoj analizi primjenom analize varijance i t-testa (tablica 5).

Prvi od dobivenih faktora, nazvan *bazične aspiracije*, obuhvaća profesionalna stremljenja vezana uz pronalazak posla (prvenstveno stalnog i sigurnog posla), stjecanje diplome te osiguranje egzistencije, dok rad u struci pokazuje slabiju signifikantnost. U zastupanju ovoga faktora studenti se međusobno ne razlikuju.

Usmjerenost na profesionalni razvoj naziv je drugog faktora koji je najjače vezan uz želju za profesionalnim usavršavanjem u inozemstvu, bavljenje znanstvenim radom, sudjelovanjem u promjenama u struci, nastavak školovanja i usavršavanje stranih jezika. Analiza je pokazala kako odklon od ovog faktora pokazuju studenti završenih strukovnih srednjih škola, kao i da su mu najviše skloni studenti koji su u srednjoj školi ostvarivali odličan uspjeh. Ti su studenti u prosjeku nešto više pokazivali vezanost za ovu latentnu dimenziju u slučaju studija na humanističkim ili prirodnim znanostima, dok su mu studenti društvenih znanosti iskazivali nesklonost.

Tablica 4: Faktorska struktura profesionalnih ciljeva studenata

Interesi	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Zaposliti se	.741				
Pronaći stalan i siguran posao	.694				
Diplomirati	.623				
Osigurati egzistenciju	.612				
Profesionalno se usavršavati u inozemstvu		.686			-.346
Baviti se znanstvenim radom		.627			
Sudjelovati u promjenama u struci		.597			
Nastaviti školovanje		.516			
Usavršavati strane jezike		.464	.392		
Raditi društveno koristan posao			.739		
Raditi s ljudima			.692		
Raditi kreativan i dinamičan posao			.642		
Pokrenuti vlastiti posao				.779	
Nastaviti obiteljski posao				.700	
Posao koji omogućuje što više slobodnog vremena				.408	-.319
Profesionalno se usavršavati u Hrvatskoj					.720
Raditi u struci	.337				.436
% zajedničke varijance	12,2	11,3	10,3	7,7	7,3

Dinamično-kreativni obrazac treći je faktor koji čini vrlo koherentnu cjelinu ciljeva usmjerenih k obavljanju društveno korisnog, kreativnog i dinamičnog posla,

uz rad s ljudima i usavršavanje stranih jezika. Zanimljivo je da su i u ovom slučaju ispitani studenti homogeni.

Četvrti faktor, sastavljen od samo tri tvrdnje može se najbolje opisati nazivom *domaći poduzetnički obrazac* zbog značajne povezanosti s ciljem pokretanja vlastitog ili nastavka obiteljskog posla i nešto slabijom vezom sa željom za što više slobodnog vremena. Možemo primijetiti kako su studenti skloni ovoj latentnoj strukturi stvorili svoju sliku poduzetništva kao lako dostupnog područja u kojem za uspjeh nije potrebno veliko osobno ulaganje. Kada je o ovom faktoru riječ, područje znanosti se pokazalo kao diskriminatorno obilježje, i to s većim naglaskom na studente koji pokazuju nesklonost nego sklonost ovom faktoru, s razmjerno najvećim brojem studenata biomedicinskih, prirodnih i humanističkih znanosti koji pokazuju odklon od ovog faktora, dok mu studenti drugih područja tek blago naginju. Kod ovog je faktora zanimljiv utjecaj koji su ostvarila posljednja radna mjesta roditelja, pri čemu možemo reći kako poduzetnički potencijal najviše pokazuju studenti čiji su roditelji poduzetnici, a najmanje su mu skloni studenti čiji roditelji dolaze iz službeničke kategorije.

Tablica 5: Profesionalni ciljevi studenata s obzirom na njihova socijalna obilježja

Obilježja studenata	Faktor 2	Faktor 4	Faktor 5
<i>Spol</i>		<i>t-omjer = -5,20</i>	<i>t-omjer = 3,70</i>
Ženski		-.107	.076
Muški		.129	-.092
<i>Tip završene srednje škole</i>	<i>t-omjer = 3,54</i>		
Gimnazija	.053		
Ostale srednje škole	-.121		
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	<i>F-omjer = 16,02</i>		
Dobar i manje	-.309		
Vrlo dobar	-.086		
Odličan	.115		
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 15,08</i>	<i>F-omjer = 13,53</i>	<i>F-omjer = 9,02</i>
Biomedicinske znanosti	.191	-.339	.095
Biotehničke znanosti	.048	.151	.236
Društvene znanosti	-.205	.115	.139
Humanističke znanosti	.348	-.279	-.147
Prirodne znanosti	.236	-.303	-.109
Tehničke znanosti	-.017	.114	-.171
<i>Posljednje radno mjesto majke</i>		<i>F-omjer = 5,77</i>	
Radnica		.024	
Službenica		-.078	
Stručnjakinja		-.061	
Rukovoditeljica		-.010	
Obrtnica ili vlasnica poduzeća		.381	
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>		<i>F-omjer = 7,37</i>	
Radnik		-.092	
Službenik		-.111	
Stručnjak		-.018	
Rukovoditelj		.041	
Obrtnik ili vlasnik poduzeća		.303	

Posljednji faktor dominantno čine dvije tvrdnje koje obuhvaćaju značajnu želju za profesionalnim usavršavanjem u Hrvatskoj i nešto slabije izraženu želju za radom u struci. Tome se u manjoj mjeri pridružuje nesklonost profesionalnom usavršavanju u inozemstvu i većoj količini slobodnog vremena. Stoga smo ovu strukturu provizorno nazvali *usmjerenost na stručni rad*. Socijalna obilježja razlikuju ispitanike na način da su ovom faktoru studentice blago sklonije nego studenti, a kada je o pripadanju području znanosti riječ, dolazimo do nešto jasnije slike. Naime, u tom slučaju razmjerno mu najviše naginju studenti biotehničkih, a najmanje studenti tehničkih znanosti.

Grafikon 5 s distribucijom prepreka za ostvarenje profesionalnih ciljeva donosi ponešto iznenađujuće rezultate jer niti jednu prepreku nije istaknulo više od polovice studenata, odnosno najviše rangirana prepreka – hrvatska loša ekonomska situacija – privukla je manje od dvije petine studenata. S druge strane, manje od desetine studenata možemo označiti samouvjerenima u pogledu njihovih profesionalnih aspiracija jer smatraju kako se neće suočiti s preprekama pri njihovu ostvarenju. Vidljivo je da su u percepciji studenata vodeći faktori sprječavanja njihova uspjeha eksterni, odnosno riječ je o općenito lošoj situaciji u zemlji uz lošu ekonomsku situaciju, nedovoljnim poticajima za mlade i nedovoljnom vrednovanju stručnosti. Sredinu s oko desetine studenata zauzimaju osobni čimbenici poput nedovoljne motiviranosti i previše vremena utrošenog na zabavu, dok samo dno ljestvice uz zdravstvene probleme čine administrativni problemi i nedovoljna zaštita prava radnika.

Grafikon 5: Distribucija percipiranih prepreka u ostvarenju profesionalnih ciljeva studenata (%)

Faktorska analiza ponuđenih prepreka ostvarenju profesionalnih interesa rezultirala je s osam faktora prvog reda ukupno protumačene varijance od 58,0% (tablica 6) koji su potom s ciljem ustanovljavanja razlikovanja među studentima u odnosu na njihova socijalna obilježja podvrgnuti analizi varijance (tablica 7).

Prvi faktor je nazvan *osobna nemotiviranost* jer je najviše saturiran s tvrdnjom o nedovoljnoj motiviranosti za ostvarenje ciljeva iza koje slijedi previše vremena utrošenog na zabavu, što znači da su studenti okupljeni oko ovog faktora među rijetkima koji prepreke za ostvarenje profesionalnih ciljeva ne smještaju isključivo u sferu eksternih čimbenika. U tom se faktoru podjednako prepoznaju sve podskupine studenata.

Tablica 6: Faktorska struktura prepreka u ostvarenju profesionalnih ciljeva

Prepreke	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5	Faktor 6	Faktor 7	Faktor 8	Faktor 9
Nedovoljna motiviranost za ostvarenje ciljeva	.701								
Previše vremena utrošenog na zabavu	.691								
Neće se suočiti s preprekama u ostvarenju ciljeva		-.897							
Nedostatak materijalnih sredstava			.714						
Nemogućnost rješavanja stambenog pitanja			.672						
Poteškoće u usklađivanju privatnog i profesionalnog života				.646					
Spolna diskriminacija				.559					
Zdravstveni razlozi				.423					
Loš sustav studiranja					.768				
Loša ekonomska situacija u državi		.340			-.563				
Loša situacija u Hrvatskoj						.806			
Nedovoljno vrednovanje stručnosti		.405	-.304			-.442		.307	
Neadekvatno provođenje političkih reformi							.702		
Nedovoljna zaštita prava radnika							.655		
Nedovoljno poticaja za mlade								-.836	
Premalo slobodnog vremena									.599
Slaba razvijenost struke									.570
Administrativne prepreke					.353				-.561
% zajedničke varijance	7,8	7,8	7,6	7,5	7,0	6,9	6,8	6,7	5,6

Pesimistična perspektiva naziv je drugog faktora, obilježenog visoko izraženim strahom od prepreka za ostvarenje ciljeva te manje izražene bojazni zbog nedovoljnog vrednovanja stručnosti i loše ekonomske situacije u Hrvatskoj. Na ovom su faktoru studenti diskriminirani tek u slučaju prosječnog uspjeha na studiju i to na način da mu natprosječno naginju studenti odličnog uspjeha.

Tablica 7: Percepcija prepreka u ostvarenju profesionalnih ciljeva s obzirom na socijalna obilježja studenata

Obilježja studenata	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5	Faktor 6
<i>Sveučilište</i>					<i>F-omjer = 5,63</i>
Dubrovnik, Pula, Zadar					.372
Osijek					.065
Rijeka					.026
Split					-.031
Zagreb					-.053
<i>Područje znanosti</i>				<i>F-omjer = 8,39</i>	
Biomed. znan.				.392	
Bioteh. znan.				-.199	
Društvene znan.				.017	
Humanist. znan.				-.181	
Prirodne znan.				-.095	
Tehničke znan.				.029	
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>	<i>F-omjer = 71,26</i>	<i>F-omjer = 15,80</i>	<i>F-omjer = 9,24</i>		
Dobar i manje	-.286	.141	.113		
Vrlo dobar	.135	-.085	-.067		
Odličan	.451	-.177	-.124		
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>			<i>F-omjer = 12,16</i>		
Do 1.500 kn			.201		
1.501-2.500 kn			.103		
2.501-3.500 kn			-.015		
3.501-5.000kn			-.167		
Iznad 5.000 kn			-.407		

Materijalna depriviranost naziv je treće latentne dimenzije, s visoko značajnom orijentiranošću na nedostatak materijalnih sredstava i nemogućnost rješavanja stambenog pitanja te slabije izraženim odsustvom straha od nedovoljnog vrednovanja stručnosti. Kao i kod prethodnog faktora, i na ovome se studenti razlikuju tek s obzirom na prosječan uspjeh na studiju, pri čemu su mu u prosjeku nešto više skloni studenti koji su tijekom studija ostvarili dobar ili slabiji uspjeh.

Orijentacija na ravnotežu privatnog i poslovnog života provizoran je naziv četvrtog faktora kojeg obilježavaju visoka značajnost brige oko usklađivanja privatnog i profesionalnog života te bojazan od spolne diskriminacije i prepreka zdravstvene

naravi. Na ovom su faktoru studenti pokazali razlikovanje u odnosu na dva socijalna obilježja, od kojih prvi – prosječan uspjeh na studiju – sugerira kako mu razmjerno najviše naginju studenti najnižeg uspjeha. Prosječan prihod po obitelji diskriminira studente na ovom faktoru na način da je jačina povezanosti s ovim faktorom obrnuto proporcionalna visini prihoda po članu obitelji, odnosno da su mu najviše skloni studenti iz najnižeg, a najmanje skloni studenti iz najvišeg dohodovnog razreda.

Akademski perspektiva naziv je petog faktora kojeg obilježava pridavanje velike važnosti lošem sustavu studiranja u Hrvatskoj te znatno slabije izražene administrativne prepreke, uz neuvjerenost u lošu ekonomsku situaciju u Hrvatskoj. Donekle u skladu s očekivanjima, na ovom se faktoru studenti razlikuju tek s obzirom na područja znanosti: studenti biomedicinskih znanosti daleko prednjače u sklonosti ovome faktoru u odnosu na ostale studente, od kojih studenti biotehničkih, humanističkih i prirodnih znanosti čak pokazuju blagu nesklonost.

Šesti faktor – *nedostatak perspektive* – obuhvaća mišljenje studenata da prepreku njihovim profesionalnim planovima predstavlja loša situacija u Hrvatskoj uz istodobno neslaganje da se kod nas nedovoljno vrednuje stručnost. Jedina statistički značajna razlika ustanovljena je s obzirom na sveučilište na kojem ispitanici studiraju: pokazalo se da su studenti najmanjih hrvatskih sveučilišta zabrinuti zbog loše situacije u Hrvatskoj, no donekle uvjereni kako se u Hrvatskoj vrednuje stručnost.

Dvije tvrdnje koje tvore sedmu faktorsku strukturu su one koje govore o strahovima zbog neadekvatnog provođenja političkih reformi i nedovoljne zaštite prava radnika. Stoga ovaj faktor možemo uvjetno nazvati *političko-reformskom orijentacijom*. Studenti su u zastupanju ovog faktora međusobno suglasni.

Osmi faktor, provizorno nazvan *omladinska perspektiva*, sastavljen je od tvrdnji koje ukazuju na uvjerenost u visoku podršku koju društvo i država pružaju mladima, no i na prisutan strah od nedovoljnog vrednovanja stručnosti. I u ovom slučaju nema razlika između promatranih podskupina studenata.

Deveti faktor je rezidualnog karaktera i vrlo arbitrarno se može nazvati *nejasno viđenje prepreka* jer ga konstituiraju strahovanja od premalo slobodnog vremena i slabe razvijenosti struke uz uvjerenje da neće biti suočeni s administrativnim preprekama. Kao što bi se u ovakvom slučaju moglo i očekivati, studenti se međusobno ne razlikuju u zastupanju ovoga faktora.

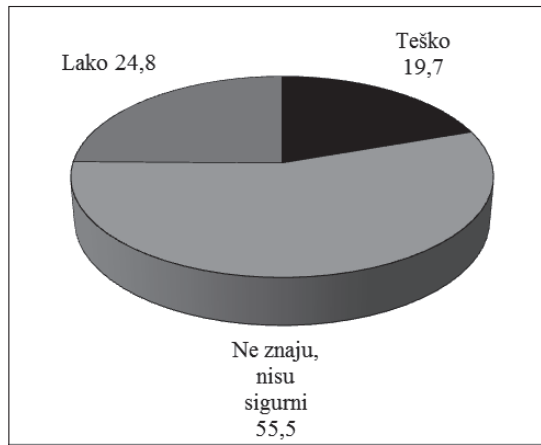
4. Preferirani oblik zaposlenja i percipirana zapošljivost

Prema rezultatima Powersa i Wojtkiewicza (2004), studenti su svjesni svoje zapošljivosti nekoliko godina prije izlaska na tržište rada, što utječe na percepciju ado-

lescenata o tome kakvo im je školovanje potrebno za određeno zanimanje te koje bi zanimanje u njihovom slučaju bilo 'najisplativije'. Možemo reći kako su suvremeni studenti u lakšoj situaciji od svojih prethodnika od prije dvadeset i više godina utoliko što njihova umreženost i informacijska tehnologija omogućavaju informiranje o ponudi u obrazovnom sustavu i na tržištu rada na način koji je bio nezamisliv njihovim prethodnicima. No, pitanje je kako studenti dohvaćaju dostupne informacije i koriste li ih u procesu donošenja odluka o daljoj budućnosti, odnosno uključenju na tržište rada. Upravo u međudjelovanju motivacije studenata za pojedina stručna područja, ponudi obrazovnog sustava, situaciji na tržištu rada te međudjelovanju obrazovnog i sustava zapošljavanja nastaje koloplet koji Hrvatskoj ne obećava prosperitet u skorije vrijeme. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku u Hrvatskoj je na djelu perzistiranje trenda masovnih upisa na društvene i humanističke smjerove koji već desetljeće i dulje pokazuju slabu prolaznost na tržištu rada. Konkretnije, u posljednjih dvadesetak godina broj studenata u društvenim i humanističkim disciplinama porastao je za oko 80%, dok je u drugim disciplinama riječ o rastu od najviše 20%. Domagoj Sajter s Ekonomskog fakulteta u Osijeku 2012. izvršio je analizu traženosti studija, po kojoj prvih deset mjesta po izboru studija zauzimaju: poslovna ekonomija, ekonomija, pravo, strojarstvo, politologija, novinarstvo, građevinarstvo, elektrotehnika i računarstvo, promet i turizam. Uvidi Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (*Analitički bilten*, 2009) u brzini zapošljavanja po strukama pokazuju velik nesklad ovako izraženih profesionalnih aspiracija studenata i njihove perspektive na tržištu rada jer od visoko rangiranih studija po poželjnosti na tržištu rada tek strojarstvo te elektrotehnika i računarstvo studentima pružaju bolje šanse za zapošljivost. Za usporedbu, donosimo rezultate Eurobarometra o struci mladih zaposlenika iz 2010., kada je većina poslodavaca na europskoj razini zapošljavala diplomante u području ekonomskih studija i tehničkih znanosti (u oba područja nešto više od polovice poslodavaca). Informacijske i komunikacijske vještine kao glavna struka zahtijevane su od 18% mladih zaposlenika, dok je 15% poslodavaca zaposlilo pravnike, desetina diplomante u području ostalih društvenih znanosti, a medicina i prirodne znanosti donijele su oko 8% novih zaposlenika. Pri dnu su po zapošljivosti bili mladi u obrazovnim znanostima, drugim humanističkim znanostima i umjetnosti i to s tek oko 5% udjela u zapošljavanju. Nije zanemarivo da je čak 22% poslodavaca bilo neopredijeljeno, odnosno da su izjavili kako su zapošljavali u „drugim“ strukama.

Cjelina koja slijedi pokazat će kako studenti u Hrvatskoj doista u velikom dijelu nemaju jasnu percepciju vlastite zapošljivosti. Kao što sugerira grafikon 6, preko polovice studenata ne zna što im slijedi na tržištu rada, dok je najmanje onih koji vjeruju kako će se teško zaposliti.

Grafikon 6: Percipirana lakoća zapošljavanja po završetku studija (%)

Tablica 8 pokazuje kako su u najvećoj mjeri u loš ishod svog zapošljavanja uvjerenе studentice, koje podjednako dolaze sa svih sveučilišta osim Zagreba i Osijeka, a studiraju u području humanističkih znanosti i pripadaju obiteljima u dva najniža dohodovna razreda. Najizrazitije razlike u tom pogledu pronađene su s obzirom na područje znanosti jer je u odnosu na broj studenata ovog uvjerenja iz humanističkih znanosti čak deset puta manje studenata iz biomedicinskih znanosti, triput manje iz tehničkih, dva i pol puta manje iz biotehničkih i dvaput manje iz prirodnih znanosti. S obzirom na broj studenata kojima nedostaju uvidi u jasne perspektive buduće zapošljivosti studentice su ponovo u nešto lošijem položaju jer ih je više nego studenata u ovoj kategoriji. Korelacija ovog stava sa sveučilištima otkriva kako se najranjivijima na tržištu rada osjećaju studenti dubrovačkog, pulskog i zadarskog sveučilišta, dok su izrazite razlike u pogledu područja znanosti ovaj puta izostale, odnosno jedina važnija razlika odnosi se na manji broj studenata biomedicinskih znanosti u ovoj kategoriji. Utjecaj prihoda po članu obitelji u slučaju niskih dohodaka vidljiv je u tome što je u najnižoj dohodovnoj kategoriji najviše onih koji ili izražavaju nevjerovanje u vlastiti uspjeh na tržištu rada ili nisu sigurni u njega. S druge strane, studenti u najvišoj dohodovnoj kategoriji u najvećoj su mjeri uvjereni u dobar uspjeh na tržištu rada jer ih je gotovo dvostruko više nego u dvije najniže dohodovne kategorije i jedan i pol puta više nego u kategorijama koje im prethode. Razlikovanje u broju studenta koji smatraju kako će po završetku studija lako pronaći posao u odnosu na područja znanosti, indicira obrnute trendove nego u slučaju stava o teškoj zapošljivosti. Tako je u kategoriji uvjerenih u lako zapošljavanje najmanje studenata humanističkih i društvenih znanosti, gotovo pet puta više studenata biomedicinskih i triput više studenata tehničkih i biotehničkih znanosti te nešto manje studenata prirodnih znanosti. Zanimljiv je utjecaj spola jer je studentica uvjerenih u dobar

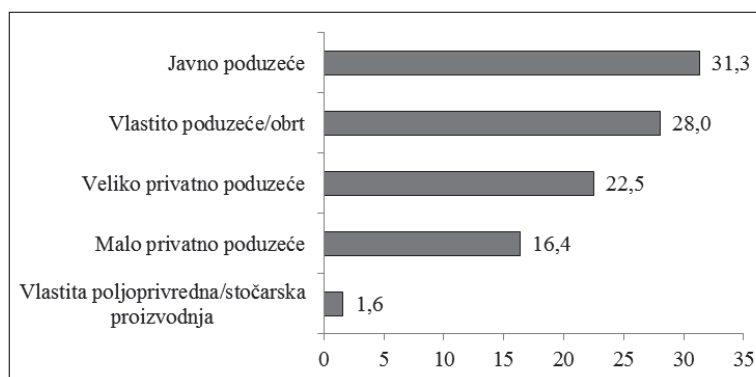
plasman na tržištu rada manje nego njihovih muških kolega jednakog uvjerenja. I na kraju, ispitanici koji dolaze sa sveučilišta u Dubrovniku, Puli ili Zadru najmanje vjeruju u lakoću vlastite zapošljivosti, što zaokružuje sliku o relativnoj depriviranosti koju osjećaju studenti najmanjih sveučilišta u odnosu na ostale kolege.

Tablica 8: Percipirana lakoća zapošljavanja po završetku studija s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Teško	Ne znaju, nisu sigurni	Lako
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 17,02$		
Ženski	21,4	57,3	21,3
Muški	17,6	53,3	29,1
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 33,55$		
Dubrovnik, Pula, Zadar	25,0	64,1	10,9
Osijek	20,3	56,8	23,0
Rijeka	25,0	57,2	17,8
Split	23,5	52,7	23,9
Zagreb	17,2	54,5	28,3
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 162,89$		
Biomedicinske znan.	3,6	49,3	47,1
Biotehničke znanosti	14,4	54,4	31,2
Društvene znanosti	24,7	57,6	17,7
Humanističke znanosti	34,8	55,1	10,1
Prirodne znanosti	17,5	55,6	27,0
Tehničke znanosti	11,6	54,8	33,6
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 30,17$		
Do 1.500 kn	21,9	56,8	21,3
1.501-2.500 kn	21,6	57,1	21,3
2.501-3.500 kn	19,9	52,8	27,3
3.501-5.000kn	16,8	56,0	27,2
Iznad 5.000 kn	12,9	45,2	41,9
UKUPNO	19,7	55,5	24,8

Prethodna ispitivanja stavova i orijentacija studenata u vezi budućeg zaposlenje dijelom su nudila mogućnost odabira višestrukih odgovora te je svaki student mogao ostati bez čvrstih opredjeljenja u vezi svojih aspiracija ili stavova. No, kod odluke o tipu poduzeća kojeg preferiraju za buduće zaposlenje (grafikon 7) tražen je jednoznačan odgovor, odnosno svaki se student mogao opredijeliti samo za jedan tip poduzeća.

Grafikon 7: Preferirani tip poduzeća za buduće zaposlenje (%)

Privlačnost javnog poduzeća, za kojeg se ovdje odlučilo najviše studenata, vjerojatno leži u percipiranoj sigurnosti koju pruža, što može biti naročito značajno u vremenima ekonomske krize kroz koju hrvatsko društvo još uvijek prolazi. Važan je podatak i da više od četvrtine studenata žele biti vlasnici poduzeće ili obrta, što ukazuje na nezanemariv poduzetnički potencijal (dakako, u mjeri u kojoj će ovdje iskazane želje pokušati pretočiti u realnost). Ta se sumnja temelji na saznanju da se u iskazivanju profesionalnih aspiracija 54% studenata opredijelilo za pokretanje vlastitog posla, što iznosi upola manje od broja ovih koji su izrazili želju za radom u vlastitom poduzeću ili obrtu. Pritom aspiraciju za radom u vlastitom poduzeću ili obrtu možemo uzeti kao realniju mjeru poduzetničkog potencijala studenata, odnosno možemo reći kako preko polovice studenata koji su načelno izjavili kako žele pokrenuti vlastiti posao o tome ne razmišlja zaobiljno. Kada je o veličini poduzeća u kojem bi studenti bili zaposlenici riječ, više studenata svoje profesionalne aspiracije želi ostvariti u većem no u manjem privatnom poduzeću, a sasvim je očekivano i da je skoro pa zanemariv broj studenata koji svoje profesionalne ciljeve vezuju uz vlastitu poljoprivrednu ili stočarsku proizvodnju. Riječ je o specifičnoj djelatnosti za koju studentima nije dovoljna tek aspiracija, nego je potrebna i određena ekspertiza u području koju posjeduje tek manji dio hrvatskih studenata.

Koliko je željeno mjesto zaposlenja složeno područje pokazuje i činjenica kako se u ovoj dimenziji studenti razlikuju u pet obilježja (tablica 9). Pritom je aspiracija za radom u vlastitoj poljoprivrednoj ili stočarskoj proizvodnji izostavljena zbog premalog broja odgovora. Rezultati usporedbe pokazali su kako u većoj mjeri zaposlenju u javnom poduzeću aspiriraju studentice porijeklom iz ruralnih krajeva čiji su očevi u najvećoj mjeri obavljali radničke poslove, te koje studiraju na sveučilištima u Dubrovniku, Puli ili Zadru i to biomedicinske, biotehničke, humanističke ili prirodne znanosti. Ispitanike koji iskazuju poduzetničke preferencije u većoj mjeri čine muški članovi studentske populacije, s prebivalištem u velikom gradu ili Zagrebu,

a najmanje ih dolazi s prethodno navedena tri manja hrvatska sveučilišta. Uz to, studenti s poduzetničkim potencijalom u većoj mjeri dolaze iz društvenih i tehničkih znanosti, a njihovi očevi su podjednako zauzimali sve grupacije zanimanja osim radničkih.

Tablica 9: Preferirani tip poduzeća za buduće zaposlenje s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Javno poduzeće	Vlastito poduzeće/obrt	Veliko privatno poduzeće	Malo privatno poduzeće
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 28,30$			
Ženski	35,7	25,4	20,6	18,4
Muški	27,3	32,3	25,8	14,7
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 33,12$			
Selo	42,4	21,2	20,3	16,1
Mali grad	31,8	26,5	25,9	15,8
Veliki grad	29,0	33,8	22,2	14,9
Zagreb	28,5	30,3	21,9	19,3
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 35,82$			
Dubrovnik, Pula, Zadar	44,8	24,0	14,4	16,8
Osijek	38,2	28,2	22,7	10,9
Rijeka	23,1	28,4	29,8	18,7
Split	31,5	34,7	20,3	13,5
Zagreb	31,0	27,9	23,0	18,1
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 127,30$			
Biomedicinske znanosti	47,8	20,9	15,7	15,7
Biotehničke znanosti	48,7	26,5	13,7	11,1
Društvene znanosti	27,6	32,3	21,6	18,5
Humanističke znanosti	45,2	22,6	13,0	19,2
Prirodne znanosti	42,4	17,8	29,7	10,2
Tehničke znanosti	21,4	30,4	32,8	15,5
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>	$\chi^2 = 48,31$			
Radnik	39,2	21,9	23,2	15,8
Službenik	28,2	30,1	26,3	15,3
Stručnjak	32,1	29,5	20,9	17,5
Rukovoditelj	28,3	31,4	26,6	13,6
Obrtnik ili vlasnik poduzeća	18,0	38,1	21,8	22,2
UKUPNO	31,7	28,4	23,3	16,6

Posao u velikom privatnom poduzeću priželjkuju opet u nešto većem broju studenti od studentica, s prebivalištem u većem ili manjem gradu, a razmjerno ih najviše dolazi sa Sveučilišta u Rijeci gdje studiraju prirodne ili tehničke znanosti, dok posljednje radno mjesto njihovih očeva u nešto većem broju otpada na službenike i stručnjake. Preferencije za zaposlenjem u malom privatnom poduzeću pak u nešto većem broju iskazuju studentice s prebivalištem u Zagrebu koje studiraju na sveučilištima u Zagrebu i Rijeci. Ovih je studentica razmjerno najviše u području društvenih i humanističkih znanosti, a njihovi su očevi u najvećem broju bili vlasnici obrta ili poduzeća.

Što se hrvatskih studenata i njihove percepcije olakšavajućih faktora zaposlenja tiče (grafikon 8), za razliku od percipiranih prepreka (grafikon 5), gdje se niti za jednu prepreku nije odlučilo više od trećine studenata te koje su većinom eksterne prirode, ovdje je vodeću poziciju zauzeo vlastiti trud i znanje u području studija s dominantnom pozicijom od preko dvije trećine opredijeljenih studenata. Sljedeći je element koji doprinosi pronalasku posla – dobra traženost struke – ocijenjen kao bitan od nešto manje od dvije petine studenata, iza kojeg slijedi još jedan eksterni faktor – promjene na bolje u Hrvatskoj – s nešto više od trećine studenata. Drugi od samo dva ovdje ponuđena faktora koji su inherentni samim studentima – radno iskustvo u struci – tek oko petine ispitanika smatra bitnim, dok su svi ostali faktori privukli manji broj studenata i studentica. Na začelju su dva oblika već osiguranog zaposlenja, za koja je utemeljeno pretpostaviti da im tek mali broj studenata ima pristup.

Grafikon 8: Distribucija olakšavajućih faktora pri nalaženju posla (%)

Pri daljnjoj analizi diverzificiranosti studenata s obzirom na njihova socijalna obilježja (tablice 10 i 11) izuzeli smo iz postupka osiguran posao izvan obiteljskog posla zbog premalog broja odgovora, dok radno iskustvo u struci nije pokazalo razlikovanje među studentima niti po jednom odabranom obilježju. Olakšavajući faktori pri pronalasku posla u tablici su poredani s obzirom na broj varijabli kojima su posredovani i to tako da su prvi navedeni faktori na koje utječe veći broj varijabli. Tako je osigurano mjesto u obiteljskom poslu kao olakšavajući faktor pronalaska dobrog posla oblikovano na način da mu u najvećoj mjeri inkliniraju studenti iz područja društvenih, tehničkih i biomedicinskih znanosti. Majke ovih studenata iznadprosječno su visokoobrazovane, a njihovi su roditelji dominantno u kategoriji

obrotnika ili poduzetnika, dok je mjesečni prihod po članu obitelji najvećim dijelom iznad 5.000 kn.

Tablica 10: Percepcija olakšavajućih faktora za pronalaženje posla s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Osigurano mjesto u obiteljskom poslu	Vlastiti trud i znanje u području studija	Dobra traženost struke	Promjene na bolje u Hrvatskoj
<i>Spol</i>		$\chi^2 = 14,22$		
Ženski		67,7		
Muški		59,5		
<i>Sveučilište</i>			$\chi^2 = 20,89$	
Dubrovnik, Pula, Zadar			23,4	
Osijek			36,2	
Rijeka			36,6	
Split			40,8	
Zagreb			42,7	
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 33,76$	$\chi^2 = 35,37$	$\chi^2 = 198,52$	$\chi^2 = 22,64$
Biomedicinske znanosti	7,2	66,9	71,2	30,9
Biotehničke znanosti	2,4	61,6	35,2	35,2
Društvene znanosti	10,3	63,5	26,8	39,6
Humanističke znanosti	1,2	78,2	25,4	34,7
Prirodne znanosti	2,4	61,1	49,2	32,5
Tehničke znanosti	7,5	56,7	55,9	27,2
<i>Prosječan uspjeh na fakultetu</i>		$\chi^2 = 64,77$	$\chi^2 = 19,22$	
Dobar i manje		55,5	45,0	
Vrlo dobar		66,8	34,7	
Odličan		81,4	41,3	
<i>Obrazovanja majke</i>	$\chi^2 = 18,03$			$\chi^2 = 16,13$
3-god. stručna škola	5,1			40,3
4-god. srednja škola	4,5			37,8
VŠS, VSS i više	9,4			29,8
<i>Posljednje radno mjesto majke</i>	$\chi^2 = 29,87$			
Radnica	5,0			
Službenica	5,1			
Stručnjakinja	7,6			
Rukovoditeljica	9,6			
Obrtnica ili vlasnica poduzeća	18,1			
<i>Posljednje radno mjesto oca</i>	$\chi^2 = 71,84$			
Radnik	2,9			
Službenik	5,2			
Stručnjak	6,1			
Rukovoditelj	6,0			
Obrtnik ili vlasnik poduzeća	19,6			
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 29,25$			
Do 1.500 kn	3,4			
1.501-2.500 kn	5,2			
2.501-3.500 kn	8,5			
3.501-5.000kn	9,0			
Iznad 5.000 kn	16,1			
UKUPNO	7,2	63,4	39,9	34,2

Vlastiti trud i znanje u području studija bitnim u većoj mjeri ocjenjuju studen-tice od studenata, koje u prosjeku najčešće ostvaruju odličan uspjeh na fakultetu i to najviše u području humanističkih, a najmanje u području tehničkih, biotehničkih i prirodnih znanosti. Dobra traženost struke kao faktor olakšanog pronalaska posla koherentno je posredovan trima socijalnim obilježjima vezanima uz profesiju – sveučilištem, područjem znanosti i uspjehom na studiju. Pritom su u dobru traženost vlastite struke najviše uvjereni studenti sveučilišta u Zagrebu i Splitu, i to najviše u području biomedicinskih a najmanje humanističkih i društvenih znanosti u kojima najviše ostvaruju ocjenu odličan. U pozitivno djelovanje promjena na bolje u Hrvat-skoj razmjerno najmanje pak vjeruju studenti tehničkih, biomedicinskih i prirod-nih znanosti i oni koji ostvaruju ocjenu dobar ili manje, dok su studenti u ostalim područjima znanosti podjednako uvjereni kako će im općenite promjene na bolje u zemlji pomoći u pronalasku dobrog posla.

Tablica 11: Percepcija olakšavajućih faktora za pronalaženje posla s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Brzi razvoj tehnologije	Obiteljske veze i poznanstva	Prilike za zaposlenje u stranim poduzećima u Hrvatskoj	Prilike za zaposlenje u inozemstvu
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 60,37$			
Ženski	6,6			
Muški	17,7			
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 21,07$	$\chi^2 = 23,96$		
Dubr., Pula, Zadar	3,9	14,8		
Osijek	8,0	16,5		
Rijeka	8,0	23,1		
Split	10,1	25,9		
Zagreb	14,1	14,6		
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 125,51$	$\chi^2 = 42,10$	$\chi^2 = 25,43$	$\chi^2 = 43,78$
Biomedicinske znan.	3,6	8,6	2,9	18,0
Biotehničke znan.	15,2	14,4	18,4	14,4
Društvene znanosti	5,8	23,5	15,4	13,1
Humanističke znan.	4,8	11,3	21,8	27,4
Prirodne znanosti	15,1	8,7	14,3	25,4
Tehničke znanosti	23,8	16,3	16,8	24,3
UKUPNO	11,6	17,2	15,8	19,3

Brzi razvoj tehnologije vrlo je jasno određen faktor pronalaska posla jer su mu čak triput više skloni studenti od studentica i to najviše oni koji studiraju na Sveučilištu u Zagrebu – čak tri i pol puta više nego s od tri najmanja sveučilišta. U pomoć ovog faktor najviše vjeruju studenti tehničkih znanosti, dok je broj takvih

studenata u biomedicinskim i humanističkim znanostima za nekoliko puta manji nego u tehničkom području. Obiteljske veze i poznanstva možemo označiti kao dijelom iznenađujući faktor jer mu najviše inkliniraju studenti društvenih znanosti sa sveučilišta iz Splita i Rijeke, dok su primjerice studenti zagrebačkog sveučilišta pri dnu ove skale. No, navedeno možemo protumačiti visokom heterogenošću studenata najvećeg hrvatskog sveučilišta, što potom povlači za sobom i potencijalno niži stupanj socijalnog kapitala koji se ovdje očituje kroz mogućnost iskorištavanja obiteljskih veza i poznanstava za zaposlenje. U sklonosti faktoru koji je donio potpuno iznenađenje – prilikama za zaposlenje u stranim poduzećima u Hrvatskoj – prednjače studenti humanističkih znanosti. Pritom ih u ovoj grupaciji ima čak sedam puta više no studenata biomedicinskih znanosti i značajno više no studenata prirodnih ili tehničkih znanosti za koje bismo na temelju poznavanja trendova zapošljavanja mogli pretpostaviti kako će prepoznati vlastitu šansu za zaposlenjem u stranim poduzećima u Hrvatskoj. Ovako visoko disproporcionalan broj studenata humanističkih znanosti, u odnosu na studente drugih disciplina koji su zainteresirani za rad u stranim poduzećima u Hrvatskoj, možemo protumačiti velikim udjelom studenata stranih jezika u ovoj grupaciji studenata, što posljedično osnažuje i njihovu želju za marketizacijom stečenih jezičnih vještina. Prilike za zaposlenjem u inozemstvu ponešto su 'uravnoteženiji' faktor jer u njegovo pozitivno djelovanje u najvećoj mjeri vjeruju studenti humanističkih, tehničkih i prirodnih znanosti, a ustanovljene razlike nisu značajne kao u slučaju prethodnih faktora.

Uz analizu percepcija olakšavajućih faktora pri pronalasku posla, obavili smo i usporedbu percepcije osobnih kvaliteta bitnih pri nalaženju dobrog posla (grafikon 9), pri čemu zapažamo vrlo sličan poredak kao i u rezultatima 2004. godine, uz tek blage varijacije gotovo svih promatranih kvaliteta. Najdrastičnija se razlika zbila u poznavanju informatičke tehnologije koju u novije vrijeme čak 10% studenata manje smatra bitnom pri nalaženju dobrog posla, što možemo protumačiti promjenom koncepta „poznavanja informatičke tehnologije“. Naime, 2004. je upotreba informatičke tehnologije tek uzimala zamah u svakodnevnom poslovanju i tek je dio visokoobrazovanih mladih mogao reći kako vješto vlada ovim skupom znanja, što je pojačavalo njihovu važnost. U novije je pak vrijeme korištenje novih tehnologija jedan od osnovnih preduvjeta završavanja formalnog školovanja i ulaska te ostanka na tržištu rada i sve se više uzima „zdravo za gotovo“, pa je i pad njihove važnosti u percepciji studenata lako razumljiv. Osobna kvaliteta koja je doživjela razmjerno značajan porast važnosti u percepciji studenata završen je pripravnički staž jer se unatoč njegovom skromnom rezultatu mora zapaziti kako je vrijednost ipak porasla za gotovo dvostruko. Što se drugih kvaliteta tiče, komunikacijske vještine, stručne kvalifikacije, ambicija, dobro opće obrazovanje i poznavanje stranih jezika i dalje su vodeće vještine za koje studenti smatraju kako ih je bitno razviti za dobivanje dobrog posla, dok je dobar izgled ostala najniže cijenjena osobina.

Grafikon 9: Komparativni prikaz percepcije važnosti osobnih kvaliteta pri nalaženju dobrog posla (%)

Kada se ti nalazi usporede sa situacijom na europskoj razini (istraživanje Eurobarometra iz 2010) uočava se da je poredak drukčiji: poslodavci u EU najviše cijene timski rad (67%), vještine u struci i informatičke vještine (62%), vještine čitanja i pisanja (59%) i organizacijske vještine (53%). Upitani koje će vještine biti najtraženije u idućih 5-10 godina, europski su poslodavci na prvom mjestu istaknuli vještine specifične za struku (45%), numeričke vještine, pismenost i poznavanje informatičke tehnologije (43%), komunikacijske vještine (39%) i vještine timskog rada (37%).

Na temelju izvršene analize razlikovanja studenata u percepciji osobnih kvaliteta potrebnih za pronalazak dobrog posla (tablica 12), možemo zaključiti kako su studenti primjetno suglasni oko skupa vještina koje su im potrebne za uspješno snalaženje na tržištu rada. Tako se studenti razlikuju u tek pet od deset ponuđenih vještina i to većinom tek po području znanosti u kojem studiraju. Prvu od kvaliteta – završen pripravnički staž – cijeni dvostruko više studentica nego studenata i to najviše u biomedicinskim znanostima, dok je broj takvih studenata u prirodnim znanostima zanemariv. Navedeno možemo protumačiti zahtjevima same struke, odnosno odradenom stažiranju kao preduvjetu za zaposlenje u području biomedicine. Ovaj preduvjet se pred zaposlenike stavlja i u nekim granama biotehničkih i društvenih znanosti, no zanemarivo je prisutan u humanističkim, tehničkim i već spomenutim prirodnim znanostima, što se preslikava i u stavove studenata. Studenti se u preostale četiri vještine razlikuju tek s obzirom na područje znanosti, pri čemu komunikacijske vještine i poznavanje stranih jezika najviše vrednuju studenti humanističkih, poznavanje poslovnog svijeta studenti društvenih i tehničkih znanosti, a poznavanje informatičke tehnologije studenti prirodnih i tehničkih znanosti.

Tablica 12: Percepcija osobnih kvaliteta potrebnih za pronalazak dobrog posla s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Završen pripravnički staž	Komunikacijske vještine	Poznavanje poslovnog svijeta	Poznavanje stranih jezika	Poznavanje informatičke tehnologije
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 25,57$				
Ženski	13,8				
Muški	6,8				
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 52,34$	$\chi^2 = 38,90$	$\chi^2 = 22,50$	$\chi^2 = 25,67$	$\chi^2 = 50,29$
Biomed. znan.	21,6	41,7	11,5	22,3	8,6
Bioteh. znan.	15,2	48,8	9,6	26,4	17,6
Društvene znan.	13,9	55,4	16,6	35,7	17,0
Humanist. znan.	5,7	69,6	6,9	44,9	22,3
Prirodne znan.	2,4	57,9	7,9	39,7	28,6
Tehničke znan.	6,8	50,0	15,4	35,5	29,9
UKUPNO	10,8	54,5	13,7	35,5	21,5

Percepcija faktora otežane zapošljivosti (grafikon 10) dijelom se preklapa s već ranije analiziranim preprekama u ostvarenju profesionalnih ciljeva studenata (grafikon 5). Najveći udio u percipiranim faktorima otežanog snalaženja na tržištu rada čine općenito loša situacija i visoka nezaposlenost u zemlji te podcjenjivanje mladih stručnjaka, uz nedostatak radnog iskustva. S druge su strane loš uspjeh na studiju i eventualno predugo studiranje, nedovoljna vlastita probitačnost i administrativne prepreke kao faktori koje tek manji dio studenata percipira kao prijetnju svom uspješnom zapošljavanju.

Grafikon 10: Distribucija percepcije faktora otežane zapošljivosti studenata(%)

S obzirom na socijalna obilježja, studenti su heterogenost u vrednovanju faktora otežane zapošljivosti (tablica 13) pokazali u šest od ponuđenih 10 faktora, a najvećim se dijelom razlikuju tek u području znanosti u kojem studiraju. Prvog od promatranih faktora otežanog zapošljavanja – nedovoljne razvijenosti ili traženosti

struke – najviše se pribojavaju studenti završene gimnazije koji na studiju pretežno ostvaruju vrlo dobar uspjeh, i to u izrazito visokom postotku u humanističkim znanostima, dok je u biomedicinskim i tehničkim znanostima udio takvih studenata razmjerno nizak. No, zato je najviše studenata upravo u tehničkim te prirodnim i humanističkim znanostima koji smatraju kako će im nepostojanje posla za prvostupnike otežati zapošljavanje, dok tu prijentju percipira tek 2% studenata u području biomedicine. Nalaz o povezanosti ovog faktora s razmjerno visokim brojem studenata čija je majka završila četverogodišnju srednju školu, a otac stručno trogodišnje srednjoškolsko školovanje ukazuje na veću pojavnost straha od ovog faktora otežane zapošljivosti u studenata nižeg socijalnog porijekla i kapitala.

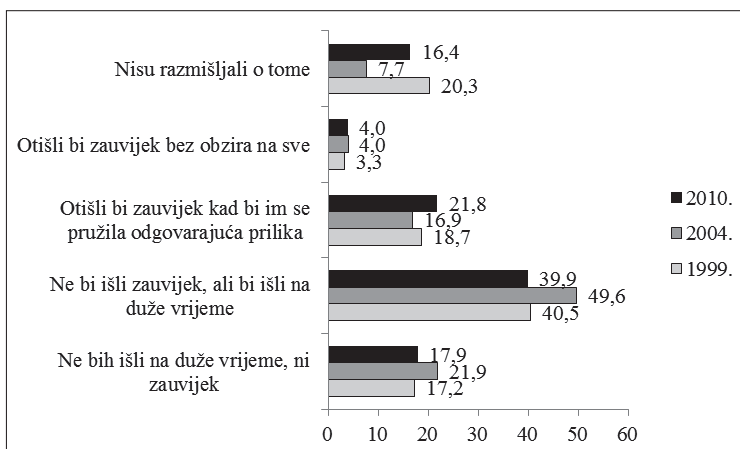
Tablica 13: Percepcija faktora otežane zapošljivosti s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Nedovoljna razvijenost/ traženost struke	Nepostojanje posla za prvostupnike	Nedostatak radnog iskustva	Visoka nezaposlenost u državi	Nedovoljna vlastita probitačnost	Loš uspjeh na studiju/ eventualno predugo studiranje
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2 = 13,22$					
Gimnazija	19,0					
Ostale srednje škole	12,4					
<i>Sveučilište</i>				$\chi^2 = 25,75$		
Dubrovnik, Pula, Zadar				57,0		
Osijek				59,4		
Rijeka				47,9		
Split				39,0		
Zagreb				45,5		
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 155,25$	$\chi^2 = 28,28$	$\chi^2 = 30,11$	$\chi^2 = 24,07$	$\chi^2 = 50,97$	
Biomedicinske znan.	5,0	2,2	30,9	31,7	18,7	
Biotehničke znanosti	15,2	17,6	33,6	42,4	4,0	
Društvene znanosti	14,5	16,4	41,5	51,7	4,9	
Humanističke znan.	42,3	17,3	31,5	50,0	3,6	
Prirodne znanosti	23,8	19,8	39,7	48,4	7,9	
Tehničke znanosti	10,1	20,8	48,3	44,1	4,2	
<i>Prosječan uspjeh na fakultetu</i>	$\chi^2 = 20,79$		$\chi^2 = 155,25$			$\chi^2 = 44,64$
Dobar i manje	12,7		44,9			10,2
Vrlo dobar	21,0		38,3			3,2
Odličan	16,7		32,3			2,2
<i>Obrazovanje majke</i>		$\chi^2 = 21,22$				
3-god. stručna škola		17,3				
4-god. srednja škola		21,2				
VSS, VSS i više		12,9				
<i>Obrazovanje oca</i>		$\chi^2 = 15,25$				
3-god. stručna škola		23,9				
4-god. srednja škola		17,3				
VSS, VSS i više		14,5				
UKUPNO	16,8	17,1	40,8	47,4	5,7	6,0

Nedostatak radnog iskustva kao faktor otežane zapošljivosti najvećim je dijelom percipiran kao prijetnja od strane studenata koji ostvaruju dobar ili niži uspjeh i to u području tehničkih znanosti, što možemo protumačiti specifičnostima njihove struke gdje se zahtijevaju vještine praktičnog rada. Osjećaj nesigurnosti zbog ovog elementa otežanog snalaženja na tržištu rada prisutan je u nešto manjem broju kod studenata društvenih i prirodnih znanosti, dok se ovog faktora pribojavaju tek oko trećine studenata u ostalim područjima znanosti. Visoka nezaposlenost u zemlji vrlo je realan faktor otežane zapošljivosti studenata, a najviše ga se pribojavaju oni s tri najmanja sveučilišta i iz Osijeka, u području biotehničkih, humanističkih i društvenih znanosti. Naredni faktor donosi vrlo zanimljive uvide jer govori o stupnju u kojem studenti vrednuju vlastitu probitačnost pri zapošljavanju, a po kojem su studenti biomedicinskih znanosti oko tri do četiri puta samouvjereniji od svih ostalih studenata, i to najviše od studenata humanističkih, biotehničkih, tehničkih i društvenih znanosti. Posljednji promatrani element otežane zapošljivosti – loš uspjeh na studiju ili eventualno predugo studiranje – vrlo je jasno određen najvećim udjelom studenata koji na studiju ostvaruju dobar ili niži uspjeh.

Već ranije je ustanovljeno da je samo četvrtina studenata uvjeren da će se lako zaposliti nakon završetka studija što bi dio onih koji se boje da se neće moći zaposliti moglo nagnati na razmišljanje o odlasku u inozemstvo. Također je već spomenuto europsko tržište rada i potražnja za određenim vještinama, pa je u tom kontekstu zanimljivo pogledati kakve su aspiracije studenata za odlaskom u inozemstvo (grafikon 11).

Grafikon 11: Komparativni prikaz distribucije aspiracija za odlaskom u inozemstvo (%)

Može se reći kako studenti iskazuju sklonost odlasku u inozemstvo, jer ih tek nešto više od trećine otklanja tu mogućnost ili nije razmišljalo o tome. Visoke dvije

petine studenata ‘radoznali’ su u pogledu iskustva života u inozemstvu jer iskazuju želju za odlaskom na dulje vrijeme, a ukupno čak četvrtina studenata razmišlja o doživotnom odlasku iz Hrvatske. U odnosu na prethodna razdoblja jedina opcija čija je vrijednost ostala relativno konstantna odnosi se na odlazak u inozemstvo bez obzira na sve. No, i studenti koji bi otišli zauvijek kada bi im se pružila odgovarajuća prilika predstavljaju razmjerno stabilan udio u populaciji. Preostale su opcije u 2010. pokazale zanimljivo približavanje vrijednostima iz 1999. godine, što je najviše izraženo kod studenata koji bi u inozemstvo otišli na duže vrijeme ali ne zauvijek.

Studenti su pokazali visoku homogenost u iskazivanju svojih želja za odlaskom u inozemstvo jer se u tom pogledu razlikuju s obzirom na dva obilježja – tip završene srednje škole i područje znanosti (tablica 14). Tako studenti sa završenom gimnazijom izražavaju značajno veću sklonost odlasku u inozemstvo od onih koji su završili neku od strukovnih škola, s najvećom iskazanom razlikom upravo u kategoriji odlaska na dulje vrijeme ali ne i zauvijek. Također, gimnazijalaca je znatno manje među studentima koji uopće nisu razmišljali o odlasku u inozemstvo, što pokazuje veću otvorenost studenata ovog obrazovnog profila za nova iskustva. No, potencijalno pokazuje i viši stupanj frustracija ove podgrupe studenata, odnosno jače izraženu želju za iznalaženjem boljih opcija izvan Hrvatske.

Tablica 14: Aspiracije za odlaskom u inozemstvo s obzirom na obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Ne bi išli na duže vrijeme, ni zauvijek	Ne bi išli zauvijek, ali bi išli na duže vrijeme	Otišli bi zauvijek kada bi im se pružila odgovarajuća prilika	Otišli bi zauvijek bez obzira na sve	Nisu razmišljali o tome
<i>Tip završene rednje škole</i>	$\chi^2 = 55,69$				
Gimnazija	17,6	42,4	21,7	4,2	14,1
Ostale srednje škole	18,4	34,5	22,2	3,6	21,4
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 21,19$				
Biomedicinske znan.	15,2	35,5	21,0	4,3	23,9
Biotehničke znanosti	24,4	30,6	23,4	4,8	16,9
Društvene znanosti	19,1	38,2	17,9	3,2	21,6
Humanističke znan.	16,7	41,9	27,6	5,3	8,5
Prirodne znanosti	15,9	46,8	20,6	4,0	12,7
Tehničke znanosti	17,1	41,5	24,4	4,4	12,7
UKUPNO	18,1	39,5	21,7	4,1	16,7

Područja znanosti u najvećoj mjeri diskriminiraju studente kada je riječ o tome jesu li uopće promišljali na odlazak u inozemstvo pa su tako studenti biomedicinskih znanosti gotovo tri puta manje od studenata humanističkog područja razmišljali o ovoj opciji. Navedeno vjerojatno mnogo govori o utjecaju položaja struke, odnosno lakoće zapošljivosti, na odlazak u inozemstvo. Naime, upravo su najlakše zapošljiva područja – biomedicinska – iskazala najmanju učestalost razmišljanja o

odlasku u inozemstvo. Za to su vrijeme studenti humanističkih znanosti, zbog očekivanja težeg zapošljavanja, više okupirani razmišljanjima o potencijalnom odlasku u inozemstvo. No, također treba napomenuti kako je među studentima humanističkih znanosti najviše onih koji studiraju strane jezike što može utjecati na njihovu veću sklonost da iskoriste svoje vještine na inozemnom tržištu rada. Druga opcija u kojoj se ispitanici znatno razlikuju – odlazak u inozemstvo na duže vrijeme, ali ne zauvijek – najviše su skloni studenti prirodnih, humanističkih i tehničkih znanosti, a najmanje oni u biotehničkih znanostima.

5. Prema zaključku: odgovaraju li aspiracije studenata potrebama hrvatskog i europskog tržišta rada?

Hrvatska je tijekom predpristupnih pregovora, te još intenzivnije s priključenjem Europskoj uniji, prihvatila obvezu harmoniziranja baza podataka o svojim građanima i vrsti unosa podataka dostupnih na razini EU. No, ne radi se samo o bazama podataka, nego i o praćenju aspiracija stanovništva, posebice u području obrazovanja i zapošljavanja. U tom smislu, istraživanja profesionalnih aspiracija studenata i njihovih dosadašnjih iskustava na tržištu rada zadobiva rastuću važnost. Istraživanje studenata čiji su rezultati ovdje analizirani, pokazalo je kako je skoro tri četvrtine studenata imalo iskustvo povremenog rada, a tek manje od petine njih nije iskazalo želju za uključivanjem na tržište rada za vrijeme studija. Pritom su studenti koji su bili uključeni u svijet rada, u nešto većoj mjeri oni s prebivalištem u Zagrebu ili većem gradu, te s uspjehom manjim od odličnog. S obzirom na redovitost obavljanja posla za novac, oko sedmine studenata to čini redovito, a oko osam desetina od jednom do nekoliko puta godišnje. Kada je riječ o nužnosti plaćenog rada, odnosno o radu u svrhu održanja egzistencije, manje od jedne trećine studenata primorano je raditi kako bi financirali životne troškove, jednako toliko studenata oslobođeno je nužnosti rada, dok ostalima povremeno uključivanje u plaćene poslove služi popunjavanju kućnog budžeta. U ovome su pogledu studenti značajno diverzificirani s obzirom na spol i pripadnost pojedinom sveučilištu, pri čemu se vlastitim radom najčešće uzdržavaju studenti muškog spola, iz velikih gradova ili Zagreba, završene srednje strukovne škole i oni koji studiraju u području biotehničkih, tehničkih i društvenih znanosti.

U pogledu iskazivanja profesionalnih aspiracija možemo, doduše s ogradama, reći kako hrvatski studenti iskazuju nedostatak visoko ambicioznih ciljeva. Odnosno, najveći dio studenata referira se na ciljeve koji su usmjereni na 'uredan' i 'redovan' put izgradnje profesionalne karijere i života, odnosno na diplomiranje, pronalazak posla i osiguranje egzistencije. Manje od ovih 'bazičnih' ciljeva izražena su

stremljenja vezana uz kreativnost, dinamičnost, rad u struci, društveno koristan rad, rad s ljudima i nastavak školovanja – premda kod visokih osam desetina studenata. Poduzetnički potencijal, odnosno želju za pokretanjem vlastitog posla iskazuje nešto više od polovice studenata, dok ih petina želi nastaviti obiteljski posao, a relativno visokih dvije petine studenata želi se baviti znanstvenim radom. Upitani o preprekama za ostvarenje navedenih ciljeva, manje od desetine studenata smatra kako se neće suočiti s bitnim preprekama, dok od jasno definiranih prepreka niti jedna nije privukla više od dvije petine studenata. Pritom su najviše rangirane prepreke hrvatska loša ekonomska situacija, općenito loša situacija u Hrvatskoj, nedostatak poticaja za mlade i nedostatak materijalnih sredstava, dok je sve druge navedene prepreke navelo manje od petine studenata. Lista najviše rangiranih prepreka sugerira kako je većina studenata identificirala 'eksterne' prepreke svom uspjehu, uz zanemarivanje osobnih komponenti poput predugog studiranja ili previše vremena utrošenog na zabavu.

Kako su studenti više-manje osvijestili moguće prepreke ostvarenju svojih profesionalnih aspiracija, pretpostavili smo i kako oni imaju već izgrađen stav, odnosno percepciju svoje buduće zapošljivosti. No, podaci su ukazali na vrlo vjerojatan nastavak perzistiranja trenda nes(p)retnih odluka o upisima na studij. Naime, podaci Državnog zavoda za statistiku i Hrvatskog zavoda za zapošljavanje pokazuju kako je na djelu više nego dva desetljeća dug trend upisivanja studija čiji je plasman na tržištu rada opetovano dokazan kao slab. Riječ je o višestrukome povećanju broja upisanih studenata u području društvenih i humanističkih znanosti, uz stagniranje broja upisanih studenata većine ostalih disciplina, pri čemu su potrebe tržišta rada upravo suprotne trendovima upisa na studije. Stoga iznenađuje da uz sve podatke o obrazovnom sustavu i tržištu rada koji su danas srednjoškolcima na raspolaganju prije upisa na studije, preko polovice studenata nema predodžbu vlastite zapošljivosti, a najmanje je onih koji vjeruju kako su teško zapošljivi. Pritom su u najvećoj mjeri u vlastitu nisku zapošljivost uvjerenе studentice sa svih sveučilišta osim iz Zagreba i Osijeka koje studiraju humanističke znanosti, a njihove obitelji pripadaju u dva najniža dohodovna razreda. Njihov antipod su studenti biomedicinskih, tehničkih i biotehničkih znanosti čije obitelji ulaze u vrh po prihodu kućanstva.

Upitani o obliku poduzeća u kojem bi voljeli raditi, stavovi studenata u potpunosti su u skladu s do sada analiziranim trendovima i prevladavajućim preferencijama u Hrvatskoj jer se najviše studenata odlučilo za javno poduzeće, nakon kojeg slijedi vlastito poduzeće ili obrt te rad u većem privatnom poduzeću, dok se vlastita stočarska ili poljoprivredna proizvodnja smjestila na sam kraj. Analizom obilježja studenata koja utječu na izbor preferiranog mjesta zaposlenja, ustanovljeno je kako studentice u većoj mjeri od studenata teže sigurnosti radnog mjesta, odnosno zaposlenju u javnom poduzeću, i to naročito one koje potječu iz manjih naselja, studiraju na nekom od najmanjih sveučilišta te čiji su očevi obavljali radnička zanimanja. Na-

suprot njima, poduzetničke aspiracije u razmjerno najvećem broju iskazuju muški studenti koji prebivaju u velikom gradu ili Zagrebu, studiraju tehničke ili društvene znanosti, a očeva ovih studenata najmanje je u radničkim zanimanjima. Posao u velikom privatnom poduzeću češće od studentica priželjkuju studenti prirodnih ili tehničkih znanosti, s prebivalištem u gradu, čiji su očevi u većem broju pripadali službeničkom ili stručnjačkom sloju. Posljednju značajnu podskupinu studenata – one koji teže zaposlenju u malom privatnom poduzeću – predstavljaju studentice s prebivalištem i mjestom studiranja u Zagrebu, i to u području društvenih i humanističkih znanosti, pri čemu su njihovi očevi najčešće poduzetnici.

Stav o olakšavajućim i otežavajućim faktorima zaposlenja predstavlja bitnu komponentu percepcije vlastite zapošljivosti, a uvidi u stavove studenata pokazuju kako su vlastiti trud i znanje i dobar položaj struke najviše rangirani olakšavajući elementi pronalaska posla. Istovjetne pozicije u slučaju otežanog zaposlenja zauzimaju općenito loša situacija i visoka nezaposlenost u zemlji te nedostatak radnog iskustva i podcjenjivanje mladih stručnjaka. Socijalna obilježja studenata izvršila su utjecaj na stupanj priklijanja faktorima olakšane ili otežane zapošljivosti na način da u vlastiti trud više vjeruju studentice od studenata, i to one odličnog uspjeha koji su ostvarile u humanističkim znanostima. U dobru traženost struke uvjereni su studenti ponešto drukčijeg profila – oni sa sveučilišta u Zagrebu i Splitu u biomedicinskim disciplinama u kojima ostvaruju odličan uspjeh. Najviše rangirani faktori otežane zapošljivosti posredovani su tako da se razmjerno najviše studenata dobrog ili nižeg uspjeha u tehničkim znanostima pribojava nedostatka radnog iskustva. S druge strane, otežano zapošljavanje i visoku nezaposlenost u najvećoj mjeri pripisuju studenti iz Osijeka i s tri najmanja sveučilišta koji studiraju biotehničke, humanističke ili društvene discipline.

Uz analizu faktora olakšane i otežane zapošljivosti ispitana je i percepcija osobnih kvaliteta bitnih pri pronalaženju dobrog posla. Rezultati ukazuju na vrlo diverzificiranu sliku vještina jer se tek oko jednog skupa – komunikacijskih vještina – složilo više od polovice studenata. Stručne kvalifikacije i ambicije odabrale su po dvije petine ispitanika, iza kojih slijede dobro opće obrazovanje i poznavanje stranih jezika. Iznenađujuće, tek petina studenata visoko vrednuje poznavanje informatičke tehnologije i vještine timskog rada, a oko desetine poznavanje poslovnog svijeta, završen pripravnički staž i dobar izgled. Analiza utjecaja diskriminirajućih socijalnih obilježja na ispitanim vještinama pokazala je kako su studenti primjetno suglasni u percepciji traženih vještina jer se razlikuju u percepciji tek polovice ispitivanih vještina. Tako završen pripravnički staž visoko rangiraju studentice u području biomedicinskim znanosti, dok su preostale četiri vještine posredovane tek područjem znanosti; komunikacijske vještina i poznavanje stranih jezika najviše cijene studenti humanističkih, poznavanje poslovnog svijeta studenti društvenih i tehničkih znanosti, a poznavanje informatičke tehnologije studenti prirodnih i tehničkih znanosti.

Ovdje je zanimljivo osvrnuti se na uvide Eurobarometra o vještinama koje poslodavci traže od novozaposlenih diplomanata. Naime, u najvećoj je mjeri osim sektorski specifičnih vještina bila riječ o informatičkim vještinama i sposobnosti rada u timu – dvjema vještinama koje su hrvatski studenti relativno nisko rangirali, dok komunikacijske vještine koje u Europi više ne kotiraju tako visoko (vjerojatno jer ih se podrazumijeva) hrvatski studenti stavljaju na prvo mjesto. Navedeno sugerira kako hrvatskim studentima nedostaju uvidi u kretanja na europskom tržištu rada, što implicira i njihovu nespremnost za isto to tržište. No, kako je čak dvije trećine studenata sklono odlasku u inozemstvo na dulje vrijeme ili zauvijek, postavlja se pitanje njihove adekvatne pripremljenosti za inozemno tržište rada.

U zaključku našeg istraživanja možemo reći kako dobiveni rezultati impliciraju visoku zastupljenost tradicionalnih aspiracija, odnosno visoki stupanj ekstrinzične motiviranosti mladih jer pronalazak sigurnog posla koji može osigurati egzistenciju prednjači među aspiracijama. Mladi su istovremeno u najvećem broju ili nesigurni u vlastitu perspektivu na tržištu rada ili uvjereni u dobar plasman, no vladajući trendovi ukazuju na drukčiji smjer razvoja. Naime, iako će današnje generacije mladih potencijalno imati više kvalifikacije od svojih roditelja jer studiraju u razmjerno visokom broju, to im neće jamčiti zapošljivost i visoku kvalitetu života, odnosno možemo očekivati *Andersonov paradoks* na djelu. Paradoks koji je detaljno elaborirao Boudon (1974), a na kojeg je prvi ukazao Anderson (1961), objašnjava sve učestaliju pojavu u suvremenim društvima – odstupanja uspjeha na tržištu rada od obrazovnih uspjeha. Visoke obrazovne kvalifikacije doprinose boljoj zapošljivosti te su pojedinci motivirani za stjecanje fakultetskih diploma, što dovodi do poboljšanja opće obrazovne strukture društva. Istodobno, mogućnosti za zapošljavanje su u velikoj mjeri nezavisne od rezultata obrazovnog sustava u smislu broja pojedinih kvalifikacija, odnosno ovise o potrebama tržišta rada. Posljedično, visoko kvalificiranim pojedincima na raspolaganju je manje otvorenih radnih mjesta, dolazi do sve veće kompeticije među njima i motivacija za stjecanje visokog obrazovanja opada. No, budući da najkvalificiraniji i nadalje imaju najviše mogućnosti za uspješno zapošljavanje, interes za stjecanje visokog obrazovanja opet raste i tu leži paradoks. Navedeni je paradoks sve očitiji u hrvatskom društvu od kada je došlo do nagle ekspanzije višeg i visokog obrazovanja početkom 2000-ih. Sve je više mladih visokoobrazovanih kojima uspješno privođenje studija kraju ne garantira i uspješno zapošljavanje. Time se ranjivost mladih na hrvatskom tržištu rada pojačava, a budući da je Hrvatska zemlja kojoj intenzivni razvoj i reforme tek predstoje, može se pretpostaviti da u skorije vrijeme neće doći do povećanih mogućnosti za uspješno ostvarenje aspiracija hrvatskih studenata. Stoga sintagma „hrvatski studenti – društvena elita u nastajanju“ iz naslova projekta zadobiva drukčiju notu od optimistične. Uslijed mnogostrukih previranja u obrazovnom sustavu i na tržištu rada, te već šestu godinu ekonomske krize koja je na djelu u Hrvatskoj, očekujemo da bi proces formiranja

buduće društvene elite, posebice u uvjetima sve veće mobilnosti studenata, mogao rezultirati emigracijom studenata i osobito mladih stručnjaka, ostavljajući hrvatske resurse daljnjoj nerazvijenosti.

Literatura

- Analitički bilten* (2009). Hrvatski zavod za zapošljavanje, broj 3.
- Adam, B.; Beck, U.; Van Loon, J. – eds. (2000). *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage.
- Anderson, C. A. (1961). A Skeptical Note on the Relation of Vertical Mobility to Education. *The American Journal of Sociology*, 66(6): 560-570.
- Andres, L.; Adamuti-Trache, M.; Yoon, E. S.; Pidgeon, M.; Thomsen, J. P. (2007). Educational Expectations, Parental Social Class, Gender, and Postsecondary Attainment: A 10-Year Perspective. *Youth & Society*, 39(2): 135-163.
- Baumeister, R. F.; Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117: 497-529.
- Beck, U. (2000). Risk society revisited: Theory, politics and research programmes, u: Adam, B.; Beck, U.; Van Loon, J. (eds.): *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage, 211–229.
- Borghans, L.; De Grip, A. – eds. (2000). *The Overeducated Worker? The Economics of Skill Utilization*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Borghans, L.; De Grip, A. (2000). The debate in economics about skill utilization,. u: Borghans, L.; De Grip, A. (eds.). *The Overeducated Worker? The Economics of Skill Utilization*. Cheltenham: Edward Elgar, 3–23.
- Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity, and Social Inequality. Changing Prospects in Western Societies*. New York: Wiley.
- Brown, D.; Brooks, L. – eds. (1996). *Career choice and development*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Brown, D.; Brooks, L. – eds. (1990). *Career choice and development: Applying contemporary theories to practice*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Brynin, M. (2012). Individual Choice and Risk: The Case of Higher Education. *Sociology*, 47(2): 284-300.
- Büchel, F.; De Grip, A.; Mertens, A. – eds. (2003). *Overeducation in Europe: Current Issues in Theory and Policy*. Northampton, MA: Edward Elgar.
- Creed, P.; Buys, N.; Tilbury, C.; Crawford, M. (2013). The relationship between goal orientation and career striving in young adolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 43: 1480–1490.
- Cochran, D. B.; Wang, E. W.; Stevenson, S. J.; Johnson, L. E.; Crews, C. (2011). Adolescent Occupational Aspirations: Test of Gottfredson's Theory of Circumscription and Compromise. *The Career Development Quarterly*, 59: 412-427.
- Deci, E. L.; Ryan, R. M. (2000). The „what“ and „why“ of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11: 227-268.

- Eccles J. S. (1987). Gender roles and women's achievement-related decisions. *Psychol. Women Q.*, 11: 135-172.
- Employers' perception of graduate employability* (2010). Flash Eurobarometer. European Commission http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_304_en.pdf
- Fox, M. F.; Faver, C. A. (1981). Achievement and Aspiration: Patterns among Male and Female Academic-Career Aspirants. *Work and Occupations*, 8(4): 439-463.
- Furlong, A.; Biggart, A. (1999). „Framing choices“: A longitudinal study of occupational aspirations among 13- to 16-year olds. *Journal of Education and Work*, 12(1): 21-35.
- Gottfredson, L. S. (2005). Applying Gottfredson's theory of circumscription and compromise in career guidance and counselling, u: Brown S. D.; Lent L. W. (eds.): *Career development and counseling*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 71-100.
- Gottfredson, L. S. (1996). Gottfredson's theory of circumscription and compromise, u: Brown, D.; Brooks, L. (eds.): *Career choice and development*. San Francisco: Jossey-Bass, 179-232.
- Halsey, A. H.; Brown, P.; Wells, A. S. – eds. (1997). *Education: Culture, Economy, Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Hartog, J. (2000). Over-education and earnings: Where are we, where should we go? *Economics of Education Review*, 19(2): 131-147.
- Hirschi, A. (2010). Swiss adolescents' career aspirations: Influence of context, age, and career adaptability. *Journal of Career Development*, 36(3): 228-245.
- Holland, J. L. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*. Odessa: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Ilišin, V.; Mendeš, I.; Potočnik, D. (2003). Politike prema mladima u obrazovanju i zapošljavanju. *Politička misao*, 40(3): 58-89.
- Jodl, K. M.; Michael, A.; Malanchuk, O. (2001). Parents' Roles in Shaping Early Adolescents' Occupational Aspirations. *Child Development*, 72(4): 1247-1265.
- Lent, R. W.; Brown, S. D.; Hackett, G. (1996). Career development from a social cognitive perspective, u: Brown, D.; Brooks, L. (eds.): *Career choice and development*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Inc. Isaacson i Brown, 373-421.
- Levine, P. B.; Zimmerman, D. J. (1995). A Comparison of the Sex-Type of Occupational Aspirations and Subsequent Achievement. *Work and Occupations: An International Sociological Journal*, 22(1): 73-84.
- Manzo Kennedy K. (2005). Student Ambition Exceeds Academic Preparation. *Education Week*, 24(3): 6-11.
- Mello, R. Zena (2009). Racial/ethnic and socioeconomic status variation in educational and occupational expectations from adolescence to adulthood. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30: 494-504.
- Morgan, C.; Isaac, J. D.; Sansone, C. (2001). The role of interest in understanding the career choices of female and male college students. *Sex Roles*, 44: 295-320.
- Mosher, C.; Danoff-Burg, S. (2007). College Students' Life Priorities: The Influence of Gender and Gender-linked Personality Traits. *Gender Issues*, 24(2): 21-33.
- Nacionalni program za mlade za razdoblje od 2014. do 2017.* (2014). Vlada Republike Hrvatske http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/mladi/nacionalni_program_za_mlade_za_razdoblje_od_2014_do_2017_godine

- Nonis, S. A.; Hudson, G. I. (2010). Academic Performance of College Students: Influence of Time Spent Studying and Working. *Journal of Education for Business*, 81(3): 151-159.
- Özlen, M. K.; Arnaut, D. (2013). Career Decisions of University Students. *Journal of Community Positive Practices*, 13(2): 92-107.
- Patton, W.; Creed, P. (2007). The Relationship between Career Variables and Occupational Aspirations and Expectations for Australian High School Adolescents. *Journal of Career Development*, 34(2): 127-148.
- Peters, M.; Marshall, J. (1996). The politics of curriculum: Busnocratic rationality and enterprise culture. *Delta*, 48(1): 33-46.
- Pfeffer, F. T. (2008). Persistent Inequality in Educational Attainment and its Institutional Context. *European Sociological Review*, 24(5): 543-565.
- Powers, R.; Wojtkiewicz, R. (2004). Occupational Aspirations, Gender, and Educational Attainment. *Sociological Spectrum*, 24(5): 601-622.
- Sajter, D. (2012): *Što maturanti žele studirati? Analiza traženosti studija u ljetnom roku 2012. godine* <http://domagoj-sajter.from.hr/files/2013/02/Analiza-trazenosti-studija-2012.pdf>
- Schoon, I.; Polek, E. (2011). Teenage career aspirations and adult career attainment: The role of gender, social background and general cognitive ability. *International Journal of Behavioral Development*, 35(3): 210-217.
- Schoon, I.; Martin, P.; Ross, A. (2007). Career transitions in times of social change. His and her story. *Journal of Vocational Behavior*, 70(1): 78-96.
- Skorikov, V. B.; Patton, W. – eds. (2007). *Career development in childhood and adolescence*. Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers.
- Skorikov, V. B. (2007). Adolescent career development and adjustment, u: Skorikov, V. B.; Patton, W. (eds.): *Career development in childhood and adolescence*. Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers, 237-254.
- Social and Economic Conditions of Student Life in Europe 2008–2011* (2011). Eurostudent http://www.eurostudent.eu/download_files/documents/EIV_Synopsis_of_Indicators.pdf
- Super, D. E. (1990). A life-span, life-space approach to career development, u: Brown, D.; Brooks, L. (eds.). *Career choice and development: Applying contemporary theories to practice*. San Francisco, CA: Jossey-Bas, 197-261.
- Tinklin, T.; Croxford, L.; Ducklin, A.; Frame, B. (2005). Gender and attitudes to work and family roles: the views of young people at the millennium. *Gender & Education*, 17(2): 129-142.
- Wahl Herting, J. K.; Blackhurst, A. (2000). Factors Affecting the Occupational and Educational Aspirations of Children and Adolescents. *Professional School Counseling*, 3(5): 367-374.
- Watt, H. M. G. (2005). Explaining gendered math enrolments for NSW Australian secondary school students. *New Directions in Child and Adolescent Development*, 110: 15-29.
- Weiner, G.; Arnot, M.; David, M. (1997). Is the future female? Female success, male disadvantage, and changing gender patterns in education, u: Halsey, A. H.; Brown, P.; Wells, A. S. (eds.): *Education: Culture, Economy, Society*. Oxford: Oxford University Press, 587-622.

Weisgram, E. S.; Bigler, R. S. (2006). Girls and science careers: The role of altruistic values and attitudes about scientific tasks. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27: 326-348.

Web izvori

Državni zavod za statistiku www.dzs.hr

Hrvatski zavod za zapošljavanje www.hzz.hr

SOCIJALNI KAPITAL STUDENATA

1. Uvod

Socijalni kapital je sociokulturno obilježje neke skupine ili pojedinca koje se sastoji od civilne participacije, civilnosti i uopćenog povjerenja pri čemu može poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem spontane suradnje ili usklađenog djelovanja (Putnam, 2003: 179). Socijalni kapital je stoga multidimenzionalan koncept određen gustoćom i preklapanjem različitih horizontalnih mreža suradnje izvan kruga primarnih grupa, a koje obilježava neka mjera povjerenja, poštovanja zajedničkih normi i reciprocitet (Šalaj, 2003). Drugim riječima, radi se o povezivanju i ostvarivanju kontinuirane suradnje izvan primarnih grupa, odnosno u okviru civilnoga društva za ciljeve u skladu s interesima šire zajednice, a u čijem su temelju odnosi povjerenja. Dobrovoljnim horizontalnim umrežavanjem, pojedinci uspostavljaju suradnju s drugima i realiziraju zajedničke ciljeve ili interese pri čemu potonji ne uključuju stjecanje profita i osvajanje političke vlasti (Putnam, 2008). Za pojedince uključene u konkretnu strukturu, udruživanje smanjuje mogućnost oportunitizma zbog povećanja troškova onima koji krše ustanovljena pravila, osnažuje uzajamnost, poboljšava protok informacija o pouzdanosti drugih ljudi i oblikuje kulturno definirani uzorak za buduću suradnju (Putnam, 2003). Suradnjom se razvijaju reciprocitetni odnosi koji nisu ograničeni samo na iskustvo rada s konkretnim pojedincima (specifični reciprocitet), nego i uopćeni reciprocitet kojemu Putnam pridaje obilježja norme. Taj reciprocitet prikazuje kao svojevrsnu moralnu orijentaciju kojom ljudi čine dobro potpunim strancima ne tražeći ništa zauzvrat pri čemu očekuju da će im se učinjeno dobro vratiti dobrim u nekom trenutku u budućnosti.

Cirkularnost Putnamove ideje socijalnog kapitala jasna je kada kaže da „povjerenje podmazuje suradnju. Što je viša razina povjerenja unutar zajednice, veća je vjerojatnost suradnje. A suradnja sama rađa povjerenje“ (Putnam, 2003: 183). Drugim riječima, sastavnice socijalnog kapitala određene su jedna drugom. Upravo osobni kontakti licem u lice unutar različitih sekundarnih grupa, šire „radijus povjerenja“ (Fukuyama, 2000) na one s kojima osoba nije u direktnim odnosima. Putnam (2003: 181) smatra da generalizaciji povjerenja služe upravo društvene mreže koje omogućuju da povjerenje „postane prijelazno i rašireno: vjerujem ti jer vjerujem njoj, a ona me uvjerava da vjeruje tebi“. Drugim riječima, iskustva s povjerenjem u poznate „prelijevaju“ se na nepoznate ljude. U tom je smislu socijalni kapital važan sastojak

kohezivnosti svakog društva, a značajno je povezan s važnim socijalnim fenomenima na institucionalnoj i individualnoj razini – njegova raširenost u društvu korelira s jedne s strane s višim indeksom obrazovanja, demokratskim funkcioniranjem institucija i institucionalnim povjerenjem a s druge sa subjektivnim stanjem zdravlja, osjećajem sreće, tolerancijom i građanskom jednakosti (Putnam, 2008). Pritom, na individualnoj razini, brojnost uspostavljenih veza slabijeg intenziteta koje karakterizira određeni stupanj povjerenja može biti instrument napredovanja na društvenoj ljestvici. Stoga je socijalni kapital mladih ujedno svojevrsan pokazatelj stupnja njihove društvene integriranosti. Današnji studenti su prošli kroz, uvjetno rečeno, dvostruku tranziciju - jedna se odnosi na individualnu razinu odrastanja a druga na sociopovijesno razdoblje tranzicije (Ilišin, 2008). Naime, „njihova socijalizacija se odvija u uvjetima kada su institucije, procesi i društvene norme koje su usmjeravale prelazak u svijet odraslih nestali, ili se i sami temeljito preobražavaju“ (Ilišin, 2008: 224). Drugim riječima, mladi u Hrvatskoj su tijekom svog odrastanja svjedočili procesu uspostave novoga sustava koji je trebao biti temeljen na demokratskim vrijednostima i tržišnim odnosima. Dapače, upravo adolescenti kao „mladi u procesu obvezivanja budućnosti“, skupina su koja je najviše pogođena društvenom promjenom (Milson, 1972: 32). Tranzicija je, uz rat, bila obilježena i općom pauperizacijom stanovništva, tajkunizacijom privrede i, između ostalog, vrijednosnom anomijom¹ koja je oslonac našla u retradicionalizaciji. Potonja je obuhvaćala izraženije rodne podjele, nacionalističku orijentaciju i duhovnu obnovu odnosno pojačanu religioznost (Sekulić, 2011). Rečeno može predstavljati jedan skup uzroka u kojemu istraživanja u Hrvatskoj nalaze pozitivnu povezanost dobi sa socijalnim povjerenjem (Štulhofer, 2004; Šalaj, 2007), civilnošću (Štulhofer, 2003) i participacijom (Štulhofer, 2004; Tomić-Koldrović, 2007) što implicira deficit socijalnoga kapitala kod mladih.

Socijalni kapital mladih kao istraživačka tema relativno je novijeg datuma, no može se reći da postoje dvije međusobno povezane odrednice koje su dominantne u obradi socijalnog kapitala mladih u (dominantno) anglosaksonskoj literaturi. Prvo, radi se o definiranju ovog koncepta kao (češće) nezavisne varijable² u funkciji istraži-

¹ „Anomija“ je riječ koja je korištena na različite načine od različitih sociologa. Ne može značiti kolaps bilo kakvog vrijednosnog konsenzusa; teško je zamisliti u tom slučaju kako bi se ljudska zajednica nastavila. „Anomija“ se općenitije i realističnije referira na eroziju prihvaćenih vrijednosti, ali, nikad potpuna, ova erozija može uznapredovati i otkriti markirane kontraste između iskustva življenja u jednoj ili drugoj generaciji“ (Milson, 1972: 30/31).

² Na tom je tragu zaključak Foleya i Edwardsa koji su 1999. obimnim pregledom literature o socijalnom kapitalu (uglavnom na općoj populaciji), utvrdili kako je ovaj koncept većinom „shvaćen kao nezavisna varijabla koja ima utjecaj na pojave kao što su društveni angažman, ekonomski rast na nacionalnom nivou, dobrovoljni rad, napuštanje školovanja, stopa smrtnosti, povratak ljudskom kapitalu, plodnost stanovništva, lokalni ekonomski razvoj, stabilnost susjedskih odnosa, kvaliteta stanovanja i stopa kriminala, odnosi vlast-lokalna zajednica, maloljetnička delikvencija i organizacioni uspjeh“ (Edwards, Foley i Diani, 2004: 22/23).

vanja relacije s nekim drugim konceptom. Druga odrednica odnosi se na rašireno korištenje J. Colemanovog i P. Bourdieuovog pristupa pri čemu se na to veže pripisivanje pasivne uloge mladima u nekom socijalnom kontekstu. No, neka recentnija istraživanja koja koriste spomenute autore kao glavni oslonac, nalaze kako mladi pored svoje ovisničke pozicije o obitelji, imaju potencijal kojim doprinose ne samo svom boljitku nego i široj zajednici u kojoj žive (Morrow, 1999; Raffo i Reeves, 2000; Leonard, 2005; Bassani, 2007). Također, unazad desetak godina objavljeni su i pregledni radovi čija je oštrica najviše usmjerena na kritiku teorija socijalnog kapitala koje u pravilu zaobilaze uključiti djecu i mlade u svoju strukturu (Holland, 2007; Holland, Reynolds i Weller, 2007). Na tom tragu, istražujući odnos socijalnog kapitala i mladih, Schuller (2007) razlikuje instrumentalnu i intrinzičnu dimenziju te veze. Instrumentalna dimenzija označava način na koji socijalni kapital utječe na potrebne tranzicije mladih u odraslost pri čemu se ovdje ne implicira nužnost intencije iskorištavanja socijalnog kapitala za određeni cilj. Intrinzična dimenzija, koja nas u ovom radu zanima, odnosi se na mjeru u kojoj mladi mogu doprinijeti društvenoj količini socijalnog kapitala, kroz civilno sudjelovanje ili izraženo povjerenje³. U tom smislu, specifične značajke studenata kao integralnog dijela mlade generacije razlog su za to da se u fokus ovoga istraživanja stavlja utvrđivanje razine i distribucije nekih dimenzija njihova socijalnog kapitala. Stoga se koristi Putnamov pristup socijalnom kapitalu koji je primjereniji tom cilju jer se analizi ove podskupine mladih pristupa iz perspektive koja naglašava aktivnu participaciju u izgradnji kako vlastitog tako i socijalnog kapitala zajednice, što ih čini društvenim resursom. Na tom tragu, u ovom poglavlju namjera je ustanoviti i analizirati razinu i distribuciju socijalnoga kapitala studenata s obzirom na njegove sastavnice ili dimenzije – volonterstvo, civilnost i uopćeno povjerenje.

2. Volonterstvo

Iako R. Putnam (2008) napominje da se socijalni kapital ne nalazi u radu za druge, nego u radu s drugima, ipak volonterstvo uključuje u koncept socijalnog kapitala. Što volonterstvo zapravo podrazumijeva? Dobrovoljni rad odnosi se na neprofitnu, neplaćenu i nekarijerištičku aktivnost kojom pojedinci pridonose dobrobiti svojih bližnjih, zajednice ili cijelog društva (Strika, 2005: 1168). U mapiranju socijalnog kapitala, volonterstvo ima potencijal za stvaranje povjerenja i to zato jer je

³ Ovaj autor napominje da ove dvije dimenzije ne moraju podjednako određivati usmjerenost mladih, štoviše, jer s jedne strane mogu vrlo intencionalno iskorištavati resurse na raspolaganju za unapređenje svog društvenog statusa i istovremeno iskazivati „individualistički etos i ponašanje“ (Schuller, 2007: 187) uz svjesno isključivanje iz života šire društvene zajednice.

definirano „kao davanje usluga primateljima koji su u potrebi za tim uslugama a koje je motivirano tom potrebom i njezinim ispunjavanjem, a ne primarno materijalnim dobitkom ili instrumentalnim karijernim napretkom“ (Offe i Fuchs, 2002: 197). Sam karakter volonterstva kao doprinosa tuđoj dobrobiti podrazumijeva doprinos široj zajednici, odnosno iz šire perspektive gledano, sadrži elemente doprinosa društvenoj dobrobiti pa se i iz tog razloga može podvesti pod socijalni kapital (Onyx i Leonard, 2002, Offe i Fuchs, 2002). U tom smislu, ono je inherentno povezano s očuvanjem i stvaranjem socijalnog kapitala neovisno o altruističnim ili racionalnim motivima za dobrovoljan rad (Barić, 2008).

Prema podacima istraživanja Europske studije vrijednosti iz 2008. godine među općom populacijom u Hrvatskoj samo je 8,8% volontera, pri čemu najviše djeluju u religijskim organizacijama (5,3%), obrazovnim i kulturnim aktivnostima (3,5%) te u sportskim i rekreacijskim organizacijama (2,3%) (Bežovan i Matančević, 2011). Može se govoriti o značajnom padu broja onih koji volontiraju u odnosu na 1999. godinu kada je 21,3% ispitanika imalo volontersko iskustvo. Uzroke ovome padu autori nalaze u tradiciji neformalnog dobrovoljnog rada, raširenosti ekonomskih (ne)prilika, nedostatku odgovarajućih informacija te, u još uvijek, nedovoljno adekvatnom odnosu društva prema dobrovoljnom radu (Bežovan i Matančević, 2011). Prakticiranje građanske vrline u vidu dobrovoljnog rada ne bi smjelo biti usmjeravano samo na udruge koje ionako imaju slabo razvijene programe za uključivanje volontera. Drugim riječima, detektirana je zatvorenost državnih i javnih institucija prema uključivanju ovakvog tipa rada u područje svog djelovanja. Pored toga, ekonomska kriza dodatno usmjerava ljude na angažman u okviru obitelji i prijatelja (Bežovan, 2004; Bežovan i Matančević, 2011). Pretpostavlja se da tome pridonosi i izostanak zadovoljavajućeg funkcioniranja pojedinih institucija koje bi trebale preuzeti skrb i pomoć za potrebite građane. Takvo stanje povezano je s ukupnim stanjem u civilnom društvu koje je obilježeno slabom civilnom participacijom, nepovjerenjem građana ali i neadekvatnim odnosom dijela državnih institucija prema organizacijama civilnog društva (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012). Ipak Zrinščak, Lakoš i dr. (2012) drže da je razvoj volonterstva tijekom posljednjeg desetljeća vidljiv i u tome što je Hrvatska po tom pitanju sličnija Sloveniji i Češkoj, odnosno srednjoeuropskom krugu zemalja s razvijenijim civilnim društvom nego onima s podrazvijenim poput Srbije, Gruzije i Ukrajine.

Za ovaj rad važno je izdvojiti istraživanje volonterstva studenata u Hrvatskoj u okviru prvog sustavnog komparativnog istraživanja studenata u svijetu, koje je provedeno 2006./2007. godine (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012). Uzorak je obuhvatio studente Sveučilišta u Zagrebu a podaci su uspoređeni s rezultatima istraživanja u 13 zemalja svijeta (N=10.698, u Hrvatskoj N=600⁴). Komparativno gledano, Hr-

⁴ Najviše je bilo ispitanika društvenih znanosti (29%), tehničkih znanosti (22,8%), potom prirodnih (19,7%), humanističkih (14,5%) te ekonomije (14%).

vatska je, uz Japan, jedina zemlja čiji ispitanici većinom nemaju iskustvo volontiranja, dok je u ostalim zemljama obrnut slučaj (Kanada, Finska, SAD, Izrael, Indija, Engleska, J. Koreja, Belgija, Nizozemska, Kina i Novi Zeland). Glavni nalazi spomenutog istraživanja govore da je tijekom 2005. godine 42,3% studenata volontiralo, pri čemu desetina redovito, tj. mjesečno i tjedno što je ujedno skoro dvostruko manje od prosjeka cijelog uzorka. Također je zabilježen veoma nizak prosječan mjesečni broj sati proveden u volontiranju (3,45), dok je primjerice u Belgiji 15,74 ili Kanadi 15,58. Volonteri-studenti u Hrvatskoj vremenski su prosječno manje posvećeni dobrovoljnom radu i u odnosu na opću populaciju – naime, prema podacima Ministarstva socijalne politike i mladih iz 2011. godine prosjek volonterskog rada tijekom mjesec dana je za dva sata viši (5,46 sati). No, valja imati na umu da je istraživanje studenata (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012) provedeno prije sedam godina kada nisu postojale službene statistike o vremenu posvećenom volontiranju, a kako je u zadnje dvije godine primijećen pozitivan trend, može se pretpostaviti da se broj volonterskih sati kontinuirano povećavao. Najviše zagrebačkih studenata, odnosno trećina, volontirala je neformalno, u neprofitnim organizacijama nešto više od petine, desetina za crkvene organizacije, skoro 6% za javne ustanove, manje od po 5% za poslovne organizacije i međunarodne organizacije.

Navedeni podaci ponešto se razlikuju od onih u nacionalnom istraživanju mladih iz 2012. godine (N=1500) Instituta za društvena istraživanja i Friedrich Ebert Stiftung (Ilišin i dr., 2013) u kojemu je dionica o volonterstvu bila samo jedna od više istraživanih područja života ove populacije. Iskustvo volonterskog rada tijekom 2011. godine imalo je 13,4% ispitanika, pri čemu također, kao i kod zagrebačkih studenata, dominira neformalni tip volonterskog rada. Pritom, valja primijetiti da su zagrebački studenti iz istraživanja 2006. godine bili barem tri puta aktivniji nego li svi mladi ispitanici tijekom 2012. Nadalje, trećina ispitanika iz populacije mladih (Ilišin i dr., 2013) pomagala je osobama s posebnim potrebama ili starijim osobama, nešto više od četvrtine pomagalo je kolegi u svladavanju gradiva, isto toliko u organizaciji kulturnih događaja, petina u organizaciji sportskih događanja, 17,4% sudjelovalo je u javnim radovima u lokalnoj zajednici, 15,6% u vjerskim aktivnostima, manje od desetine u radu poslovnog sektora, 6,9% u nekoj udruzi. Također treba napomenuti da odluka za dobrovoljni rad nije povezana sa socioprofesionalnim statusom, što znači da studenti, učenici, zaposleni i nezaposleni mladi volontiraju u podjednakom omjeru (Ilišin i dr., 2013).

S obzirom na relativno slabu raširenost volonterstva među mladima, a onda i studentima, može se reći da ono nema status općeprihvaćene društvene vrijednosti (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012). To potvrđuje i činjenica da se o volonterstvu na institucionalnoj razini počelo voditi računa relativno nedavno. S tim u vezi, statističko praćenje raširenosti formalnog volonterstva potaknuto je uvođenjem zakonodavnog okvira 2007. godine kao i uspostavljanjem Nacionalnog odbora za razvoj volonter-

stva, savjetodavnog tijela Vlade RH koje provodi mjere i aktivnosti vezane uz promicanje i razvoj volonterstva. Prema Izvješću o radu Nacionalnog odbora za razvoj volonterstva (2012), u 2010. godini bilo je prijavljeno 273 organizatora volontiranja (od čega 201 udruga, 27 ustanova, 6 jedinica lokalne i područne samouprave, 3 državna tijela, 2 zaklade, 1 vjerska zajednica te 33 druge neprofitne organizacije). Broj volontera iznosio je 13 922 (od čega 432 stranca u Republici Hrvatskoj). Tijekom 2010. godine prijavljeno je 725 680 sati volontiranja (što je prosječno 4,34 sata mjesečno po volonteru), a evidencija ukazuje na prevagu volontiranja u socijalnim uslugama. Podaci za 2011. godinu nešto su oskudniji – na mrežnim stranicama Ministarstva socijalne politike i mladih (14. veljače 2013.) u Hrvatskoj su 2011. godine evidentirana 344 organizatora volontiranja i ukupno 15 999 volontera. Ukupan broj volonterskih sati bio je 1 048 659 – što prosječno iznosi 5,46 sati mjesečno po volonteru. Sažeto, tijekom godine dana, broj organizatora volontiranja povećao se za četvrtinu, a broj volontera za 15%. Najveći rast odnosi se na broj sati dobrovoljnog rada – čak 44,5%. Iako ovi uvidi ne dopuštaju izvođenje konkretnijih zaključaka o budućoj dinamici zastupljenosti ovog oblika rada, može se reći da je uspostavom institucionalnog okvira i uvođenja niza aktivnosti (Barić, 2008) volontiranje dobilo novu dimenziju i poticaj za razvoj u Hrvatskoj, što ima implikacije na stvaranje socijalnoga kapitala, odnosno povoljnog okruženja za usvajanje civilnih normi i povjerenja.

3. Povjerenje i civilnost

Društvena važnost civilnosti ogleda se u njenoj prirodi moralne vrline koja signalizira volju da se poštuju pravila i regulira ponašanje koje neće podcijeniti dobrobit drugih. Također, ona doprinosi efikasnom funkcioniranju socijalnog života s minimumom nepotrebnih konflikata kao i u smanjenju transakcijskih troškova (Billante i Saunders, 2002). Normu civilnosti naziva se i građanskom normom koja se smatra dijelom moralne komponente društva (Zmerli, 2010). Građanska moralnost, na tom tragu, počiva na maksimizaciji javnih a ne privatnih ciljeva, pa ova norme odvraća ljude od koruptivnog ponašanja i švercanja (Letki, 2006). Osim toga, obuhvaća i osjećaj odgovornosti prema sugrađanima kao i predanost javnom dobru koja je dijelom uvjetovana ponašanjem drugih (volja za suradnjom postoji dok je drugi prakticiraju i izražavaju – što predstavlja reciprocitetni element). Ukoliko važnost poštovanja normi u društvu slabi, tada je izvjesno širenje oportunitizma, odnosno kratkovidnih ili sirovih samointeresa koji nisu podložni etičkim razmatranjima (Elster, 2007), drugim riječima stvara se pogodno tlo za širenje oportunitizma. Kultura oportunitizma podrazumijeva nedostatak civilne moralnosti, a sam oportunitizam predstavlja „stav (i odgovarajuće ponašanje) koji poštivanje propisa sagledava

isključivo kao pitanje odnosa troškova-i-koristi; u oportunističkom rječniku ne postoji pojam općeg dobra“ (Štulhofer, 2000: 108). Dva su uzroka najodgovornija za dominaciju oportunizma. S jedne strane radi se o racionalizaciji učinjenog postupka zbog nedostatka izbora čemu pogoduje nizak socijalni standard, a s druge o „kulturnoj reprodukciji oportunizma“ koja počiva na percepciji da većina krši moralne i druge propise što je dodatno pojačano percepcijom korupcije (Štulhofer, 2000). U okviru socijalnog kapitala, norme civilnosti usvajaju se u suradnji s drugima, u okviru sekundarnih grupa koje imaju socijalizacijski potencijal. Poštovanje civilnih normi posreduje u stvaranju povjerenja. Također, civilne norme rezultat su djelovanja povjerenja i udruživanja kao i njihov potporanj (Štulhofer, 2003). U Hrvatskoj, percepcija civilnosti u općoj populaciji i nije naročito visoka - oko 35% ispitanika sklono je stavu da je većina u odnosima poštena, a oko 22% smatra da ljudi uglavnom pokušavaju pomoći drugima (Rimac, 2010).

Socijalne interakcije, stoga, kao i aktere obilježava nepredvidljivost unatoč univerzalnoj ljudskoj međuovisnosti (Seligman, 1997) - ukoliko bi ishodi svih situacija, a posebice postupaka drugih ljudi prema nama bili poznati, tada povjerenje ne bi bilo potrebno. U tom smislu, socijalno povjerenje predstavlja očekivanje, odnosno aktivnu anticipaciju i suočavanje s nepoznatom budućnošću uslijed nesigurnih i nekontrolabilnih uvjeta (Seligman, 1997; Sztompka, 1999). Dakle, „kada kažemo da nekome vjerujemo ili da je netko pouzdan, to implicitno znači da je vjerojatnost da će poduzeti akciju koja je korisna ili bar nije štetna po nas dovoljno visoka da razmatramo neki oblik suradnje s tom osobom“ (Gambetta, 1988: 239). U kontekstu socijalnoga kapitala, važna je posebna vrsta povjerenja – uopćeno ili „tanko“ (Putnam, 2008) koje se prvenstveno odnosi na ljude koje pojedinac ne poznaje osobno, što zapravo predstavlja većinu ljudi nekog društva. Povjerenje koje se na horizontalnoj ravni iskazuje prema nama poznatim ljudima, s kojima uspostavljamo bliske i redovite kontakte, naziva partikulariziranim ili „gustim“⁵ povjerenjem. Uopćeno povjerenje nastaje u okviru sekundarnih grupa posredstvom normi civilnosti i povratno, uopćeno povjerenje osnažuje suradnju, civilnu participaciju i norme (Putnam, 2008). Uopćeno povjerenje se ne temelji na neposrednom iskustvu, nego „implicitno na nekom iskustvu zajedničkih društvenih mreža i očekivanja reciprociteta“ (Putnam, 2008: 178). To, drugim riječima, znači da za postojanje povjerenja nije potrebno uspostaviti vezu ili odnos. Povjerenje kao mehanizam interakcije s nepoznatima je zapravo rješenje problema stranosti budući da s većinom ljudi koji nas okružuju nismo u odnosu, o njima imamo ograničene informacije, nemamo odnos lojalnosti ali ni neprijateljstva (Torche i Valenzuela, 2011). U funkcionalnom

⁵ Analitička podjela povjerenja na partikularizirano i uopćeno potvrđena je i u nekim empirijskim istraživanjima u kojima su se faktorskom analizom povjerenja prema grupama različitih stupnjeva bliskosti jasno diferencirala dva tipa povjerenja (Uslaner, 2002; Badescu, 2003; Freitag i Traunmuller, 2009; Ilišin i dr., 2013).

smislu, uopćeno povjerenje korisno je za društvo jer se širenjem radijusa povjerenja formiraju odnosi koji čine temelj za ekonomski i institucionalni napredak (Fukuyama, 2000; Putnam, 2003, 2008), ugodniji život i učinkovitije vlade (Uslaner, 2002). U socijalnoj sferi viša razina uopćenog povjerenja promovira prihvaćanje različitosti i toleranciju, a na političkoj ravni omogućuje građanima udruživanje u socio-političke grupe (Stolle, 2002; Uslaner, 2002; Putnam, 2008).

U Hrvatskoj, oko petine ispitanika smatra da se većini ljudi može vjerovati (Rimac, 2010), što spada u donji dio europske ljestvice povjerenja, posebno u odnosu na skandinavska društva. Konkretni podaci o mladima i povjerenju relativno su oskudni jer je to područje u Hrvatskoj slabo istraženo no već je naznačeno da je ono niže nego kod odraslih, a rijetka istraživanja mladih potvrđuju dominantno izražavanje uopćenog nepovjerenja (Katić, 2012; Ilišin i dr., 2013). Uopćeno povjerenje i kada je operacionalizirano kao povjerenje u nepoznate osobe s obilježjima „drugosti“, odnosno drugačije vjeroispovijest i političkih uvjerenja, relativno je nisko (17,3% i 15,7%) (Ilišin i dr., 2013) što ukazuje na nesklonost mladih prema socijalnom i vrijednosnom iskoraku iz vjerojatno sociokulturno homogenih familijarnih krugova.

4. Metodologija i rezultati istraživanja

Kako je već naznačeno, cilj ove analize je utvrditi razinu i distribuciju socijalnoga kapitala s obzirom na tri sastavnice – volonterstvo, civilnost i povjerenje. Za mjerenje volonterstva korišten je instrument s devet binarnih varijabli odnosno kategorija: politička stranka, organizacija za zaštitu ljudskih prava, organizacija za zaštitu ženskih prava, mirotvorna organizacija, organizacija za zaštitu okoline, sportska udruga ili skupina, kulturna ili umjetnička skupina, udruga mladeži i studentska udruga.

Civilnost je mjerena s pet varijabli koje su sadržavale odgovore na pitanje o prihvatljivosti nekih pojava u društvu: kupovanje ispita, varanje na ispitima, prepisivanje tuđih seminara ili zadaća, laganje zbog svoje koristi i neutemeljeno traženje socijalnih povlastica. Te varijable su se sastojale od četverostupanjske ljestvice ordinalnog tipa pri čemu je 1=potpuno neprihvatljivo, 2=uglavnom neprihvatljivo, 3=uglavnom prihvatljivo, 4=potpuno prihvatljivo. Iz ovakvog stupnjevanja proizlazi da viši rezultat indicira manju civilnost pa se zbog jednostavnije interpretacije u statističkim obradama koriste rekodirane varijable sa sljedećim stupnjevanjem: 1=potpuno prihvatljivo, 2=uglavnom prihvatljivo, 3=uglavnom neprihvatljivo, 4=potpuno neprihvatljivo. Neprihvaćanje navedenih tvrdnji, stoga indicira viši stupanj civilnosti što je u skladu s rekodiranim stupnjevanjem.

U empirijskim istraživanjima ustalilo se pitanje za koje se smatra da tipično mjeri uopćeno povjerenje – „općenito govoreći, smatrate li da se većini drugih ljudi može vjerovati ili smatrate da u odnosima s drugima treba biti oprezan?“ pri čemu je odgovor binaran. U ovom istraživanju, pitanje je modificirano u cilju dobivanja

stupnjeva razine povjerenja koje se poklanja nekim skupinama ljudi. Ispitanici su stoga trebali procijeniti u kojoj mjeri mogu općenito vjerovati obitelji, prijateljima, kolegama studentima, profesorima, poznanicima i ljudima koje osobno ne poznaju na peterostupanjskoj ljestvici ordinalnog tipa: 1=gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima, 2=uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima, 3=ne znam, 4=uglavnom im mogu vjerovati, 5=gotovo uvijek im mogu vjerovati. Na trostupanjskoj ljestvici 1=beznačajno, 2=donekle značajno i 3=vrlo značajno ispitanici su ocijenili deset osobina važnih kod sklapanja prijateljstva i izbora bračnog partnera.

Koristile su se statističke obrade analize varijance, t-testa i hi-kvadrat testa u koje su uključena sljedeća obilježja studenata: spol, godina studija, sveučilište, područje znanosti, uspjeh na studiju, tip završene srednje škole, obrazovanje oca, odnos prema religiji, politička preferencija i stalno mjesto boravka. Pritom, kod varijabli civilnosti i povjerenja ispitivano je razlikuju li se ispitanici s obzirom na iskustvo volontiranja pri čemu se pretpostavlja da volonteri iskazuju značajno više stupnjeve civilnosti i povjerenja.

4.1. Volonterstvo i studenti

Volonterstvo u Hrvatskoj općenito, a pogotovo ono čiji su nositelji mladi odnosno studenti, još uvijek je relativno slabo istraženo. U ovom istraživanju, nešto više od dvije trećine ispitanika nema iskustvo volontiranja u ponuđenim vrstama organizacija što je donekle u skladu sa sličnim istraživanjima studenata (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012), ali i dosad ustanovljenoj tendenciji mladih općenito prema neformalnom volonterstvu (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012; Ilišin i dr., 2013).

Distribucija volontera s obzirom na vrstu organizacije pokazuje da dominiraju volonteri u studentskim, sportskim i kulturnoumjetničkim organizacijama (tablica 1).

Tablica 1: Distribucija studenata s volonterskim iskustvom u različitim organizacijama (%)

Vrsta organizacije	Volonteri %
Studentska udruga	11,5
Sportska udruga ili skupina	10,3
Kulturna ili umjetnička skupina	9,2
Udruga mladeži	9,2
Organizacija za zaštitu okoline	7,0
Politička stranka	5,1
Organizacija za zaštitu ljudskih prava	5,3
Mirotvorna organizacija	4,7
Organizacija za zaštitu ženskih prava	2,0
Nisu volontirali za ni za jednu organizaciju	67,9

Distribucija na čijem su vrhu upravo te organizacije očekivana je iz barem tri razloga. Prvi možemo nazvati generacijskim budući da su mladi češće članovi sportskih udruga od starijih (Ilišin, 2005). Drugi je vezan za specifičnost proučavane populacije iz čega proizlazi visoka pozicioniranost studentskih udruga. Treći je strukturno uvjetovan jer opća distribucija organizacija prema tipu područja djelovanja pokazuje dominaciju broja sportskih i kulturno-umjetničkih udruženja u odnosu na ostale.

Tijekom 2010. godine u prosjeku se četvrtina mladih iz EU-27 bavila organiziranim volonterskim aktivnostima pri čemu su se istakli mladi Slovenci (36%), Danci (36%), Irci (38%) i Nizozemci (40%) (Flash Eurobarometer, 2011). Ovdje je potrebno napomenuti da podaci iz našeg istraživanja studenata samo naizgled odgovaraju prosjeku mladih u EU. Naime, ispitanici iz EU odgovarali su na pitanje koje se odnosilo na dobrovoljne aktivnosti tijekom 2010. godine dok u ovom istraživanju studenata taj vremenski okvir nije zadan. Iz tog razloga potreban je dodatan oprez u zaključivanju o raširenost volonterskih aktivnosti hrvatskih studenata u odnosu na europske mlade. Osim toga, podaci koji se odnose na mlade iz EU-27 ne preciziraju o kakvim se konkretno organiziranim volonterskim aktivnostima radi (odnosno u okviru kakvog tipa organizacije) pa se ne može dati bar ilustrativna usporedna slika. Ipak, treba dodati da je prema istom istraživanju ustanovljeno da su više razine obrazovanja pozitivno povezane s uključivanjem u organizirani dobrovoljni rad. Primijenjeno na mlade u Hrvatskoj, studenti predstavljaju skupinu koja ima potencijala za značajan doprinos razvoju volonterstva a time i socijalnoga kapitala.

Tablica 2: Distribucija studenata s obzirom na broj različitih udruga u kojima su volontirali (%)

Broj udruga	Višestruko volonterstvo
0	69,5
1	15,2
2	7,5
3	4,4
4	1,6
5	1,2
6	0,3
7	0,2

U kontekstu socijalnoga kapitala posebno je zanimljivo saznati jesu li i u kojoj mjeri studenti aktivni u više različitih vrsta udruga – pretpostavka je da djelovanje u okviru više različitih udruga doprinosi razvoju socijalnoga kapitala jer se time povećava mogućnost da stvaranje veza zahvati u šire i sociodemografski raznolike kategorije ljudi. S obzirom na prikazane podatke u tablici 2, može se reći da se ispi-

tanici uglavnom odlučuju za volonterstvo u jednom tipu organizacije (skoro 15%), za dva nešto manje od 8% i isto toliko za tri i više⁶.

Nadalje, analizirana je povezanost socijalnih i drugih obilježja studenata s volonterstvom općenito te onog u konkretnim vrstama organizacija (specifično studentskim, sportskim i kulturnoumjetničkim). Općenito, studenti se u bavljenju volonterstvom međusobno razlikuju samo s obzirom na uspjeh na studiju ($\chi^2=18,70$) pri čemu ispitanici dobrog uspjeha prosječno manje volontiraju u odnosu na one vrlo dobrog i odličnog uspjeha. I u slučaju višestrukog volontiranja ispitanici se pokazuju relativno homogenima, osim u slučaju pripadnosti sveučilištu ($\chi^2=35,00$). Naime, volonteri u dvije i više organizacija značajno više dolaze sa splitskog sveučilišta (24,3%) i manjih sveučilišta uz Jadran (Dubrovnik, Pula, Zadar – 23,8%) dok je značajno manje takvih ispitanika s osječkog (12,8%), riječkog (13,3%) i zagrebačkog (13,5%) sveučilišta.

Tablica 3: Volonterstvo u organizacijama s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja mladih	Sportske udruge	Studentske udruge
Sveučilište	$\chi^2 = 20,47$	
Zagreb	8,1	
Osijek	11,9	
Rijeka	12,9	
Split	17,4	
Dubrovnik, Pula, Zadar	11,1	
Uspjeh na studiju		$\chi^2 = 20,24$
Dobar i manje		7,7
Vrlo dobar		14,0
Odličan		15,3
UKUPNO	10,3	11,5

Kada je riječ o volonterstvu u specifičnim vrstama organizacija, ispitanici se međusobno raslojavaju u slučaju sportskih i studentskih udruga (tablica 3). Studenti splitskog sveučilišta značajno su aktivniji u volonterskom radu u sportskim organizacijama, posebno u odnosu na zagrebačke studente, dok u studentskim udrugama češće volontiraju oni vrlo dobrog i odličnog uspjeha na fakultetu.

Ostala obilježja studenata nisu značajno povezana s volontiranjem u pojedinim tipovima udruga.

⁶ Iz ovog indeksa izostavljeno je volontiranje u političkim strankama jer ono ne predstavlja temelj za stvaranje socijalnoga kapitala s obzirom na njegovu definiciju koja isključuje udruživanje u svrhu stjecanja političke moći.

4.2. Norme civilnosti studenata

U cilju detektiranja stupnja civilnosti studenata, ispitano je u kojoj mjeri prihvaćaju neke od pojava koje se mogu označiti kao oportunističko ponašanje (tablica 4).

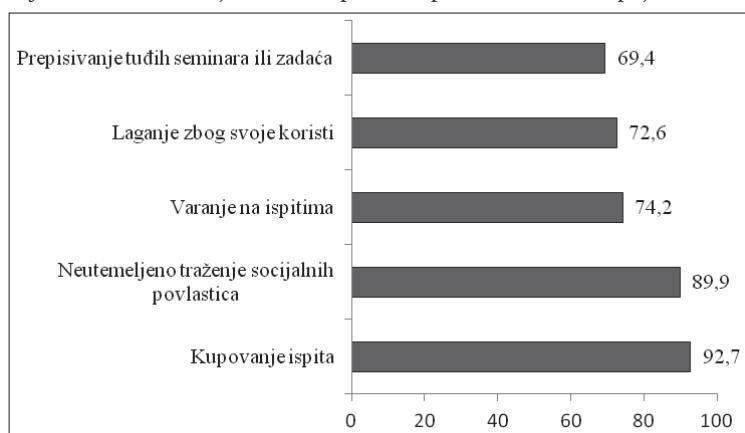
Tablica 4: Distribucija stavova studenata prema različitim necivilnim pojavama (%)

	Potpuno neprihvatljivo	Uglavnom neprihvatljivo	Uglavnom prihvatljivo	Potpuno prihvatljivo	M	SD
Kupovanje ispita	81	11,7	4,3	3,1	1,29	0,691
Neutemeljeno traženje socijalnih povlastica	61,7	28,2	6,6	3,6	1,52	0,772
Varanje na ispitima	40,4	33,8	17,5	8,3	1,94	0,952
Laganje zbog svoje koristi	30,3	42,3	21,1	6,2	2,03	0,873
Prepisivanje tuđih seminara ili zadaća	33,9	35,5	21,6	9	2,06	0,955

Prikazan je poredak varijabli unutar instrumenta prema prosječnom neprihvaćanju pojedine tvrdnje. Vidljivo je da ispitanici u prosjeku nisu skloni prihvatiti navedene pojave pri čemu najviše odbacuju kupovanje ispita, a najmanje prepisivanje tuđih seminara ili zadaća.

U grafikonu 1 prikazani su rezultati koji objedinjuju odgovore „potpuno neprihvatljivo“ i „neprihvatljivo“. Studenti najvećim dijelom ne prihvaćaju kupovanje ispita, što je jedan oblik korupcije, te neutemeljeno traženje socijalnih povlastica. Iako sve tvrdnje odbacuje natpolovična većina ispitanika - varanje na ispitima, laganje zbog svoje koristi i prepisivanje tuđih radova ili zadaća, odbacuju se u oko tri četvrtine slučajeva.

Grafikon 1: Distribucija stavova ispitanika prema necivilnim pojavama (%)

U daljnjim statističkim obradama korištene su rekodirane varijable civilnosti. Više vrijednosti aritmetičkih sredina varijabli označavaju neprihvatanje navedenih pojava što ujedno znači i viši stupanj civilnosti. U tablici 5 prikazane su značajne povezanosti varijable civilnosti i promatranih obilježja studenata.

Tablica 5: Varijable civilnosti s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Kupovanje ispita	Varanje na ispitima	Prepisivanje tuđih seminara ili zadaća	Laganje zbog svoje koristi	Neutemeljeno traženje socijalnih povlastica
Tip srednje škole	$t = 6,60$	$t = 4,71$	$t = 6,29$	$t = 3,97$	$t = 3,69$
Gimnazija	3,78	3,14	3,04	3,02	3,52
Ostale srednje škole	3,53	2,91	2,74	2,85	3,37
Područje znanosti	$F\text{-omjer} = 8,10$	$F\text{-omjer} = 5,10$	$F\text{-omjer} = 8,15$		$F\text{-omjer} = 4,53$
Biomedicina	3,86	3,29	3,07		3,63
Biotehničke	3,79	3,05	2,91		3,56
Društvene	3,69	2,97	2,82		3,49
Humanističke	3,85	3,17	3,21		3,53
Prirodne	3,78	3,27	3,11		3,49
Tehničke	3,57	3,01	2,91		3,35
Sveučilište		$F\text{-omjer} = 12,42$	$F\text{-omjer} = 13,56$	$F\text{-omjer} = 8,99$	
Zagreb		3,73	3,12	2,95	
Osijek		3,67	3,06	2,92	
Rijeka		3,58	2,68	2,60	
Split		3,73	3,21	3,24	
Dubrovnik, Pula, Zadar		3,72	3,00	2,99	
Uspjeh na studiju	$F\text{-omjer} = 13,18$	$F\text{-omjer} = 18,30$	$F\text{-omjer} = 29,17$	$F\text{-omjer} = 9,57$	
Dobar i manje	3,61	2,93	2,76	2,88	
Vrlo dobar	3,77	3,15	3,06	3,01	
Odličan	3,78	3,26	3,16	3,12	
Volonter			$t = -4,13$		
Da			2,89		
Ne			3,08		

Studenti se međusobno najmanje razlikuju u stavu prema neutemeljenom traženju socijalnim povlastica i to s obzirom na tip završene srednje škole i područje znanosti. Ista obilježja, uz studijski uspjeh, povezana su sa stavom o kupovanju ispita, kao i stav o varanju na ispitima koji je dodatno povezan sa sveučilištem. Vrijednosti na varijabli prepisivanja seminara ili zadaća također su povezane sa svim navedenim obilježjima, uz dodatak volonterstva. Stav o laganju zbog osobne koristi značajno se razlikuje prema tipu završene srednje škole, sveučilištu i uspjehu na studiju. Kada je riječ o završenim gimnazijalcima, oni su na svim ispitivanim varijablama značajno civilniji od onih koji su završili ostale srednje škole. Na tom tragu, postavlja se pitanje socijalizacije učenika u pojedinim tipovima srednjih škola koji su vezani za

specifično oportunističko ponašanje u okviru školskih i fakultetskih obveza s jedne strane, te u svakodnevnom životu s druge strane. Već se, naime, u nekim istraživanjima pokazalo da maturanti gimnazija posjeduju stavove koji su značajno bliži onima demokratske političke kulture (Bagić, 2011) što, primijenjeno na istraživanje studenata, može indicirati socijalizaciju u okviru gimnazija koja ohrabruje prosječnu sklonost prema slabijem vrednovanju oportunizma.

Također, značajno veću civilnost iskazuju studenti s vrlo dobrim i odličnim uspjehom u odnosu na one s dobrim pri čemu razlike ukazuju na rezon da odličnim studentima „snalaženje“ nije potrebno, no spomenute razlike se ne odnose samo na oportunizam u fakultetskom okruženju. Zanimljiva su odstupanja u civilnosti s obzirom na područje znanosti i sveučilište. Prema pojavi kupovanja ispita, posthoc Tamhaneov test ukazuje na značajno veću kritičnost studenata biomedicine u odnosu na one društvenih i tehničkih znanosti. S obzirom na potonje, značajno više rezultate imaju biotehnolozi i prirodnjaci, a u odnosu na studente društvenih znanosti značajno su civilniji humanisti. Neprihvatanje varanja na ispitima značajno je prisutnije, prema Scheffeovom testu, kod studenata biomedicine u odnosu na studente društvenih znanosti koji su ujedno tolerantniji na ovu pojavu. Po istom pitanju, prema Scheffeovom testu, značajno su manje civilni studenti riječkog sveučilišta u odnosu na sve ostale. Isti test ukazuje na značajne razlike između humanista u odnosu na ispitanike koji studiraju u području društvenih i tehničkih znanosti pri čemu potonji izražavaju veće prihvaćanje ovakve pojave. Riječki studenti se ponovno pokazuju značajno manje civilnima u odnosu na sve ostale, a splitski značajno civilniji od zagrebačkih i osječkih studenata. Laganje zbog svoje koristi značajno više, prema Scheffeovom posthoc testu, prihvaćaju riječki studenti u odnosu na ispitanike koji studiraju na osječkom, splitskom i zagrebačkom sveučilištu. Također, splitski studenti su značajno civilniji od zagrebačkih. U ocjeni neopravdanog traženja socijalnih povlastica prema Tamhaneovom testu, studenti tehničkih znanosti u odnosu na studente biomedicine, društvenih i humanističkih znanosti, iskazuju niži stupanj civilnosti. Tek se u slučaju prepisivanja zadaća pokazuje značajna razlika između studenata s obzirom na volontersko iskustvo pa su tako volonteri manje skloni ovom obliku ponašanja. Treba naznačiti kako se studenti u pogledu civilnosti međusobno ne razlikuju s obzirom na spol, rezidencijalni status, obrazovanje oca, političke preferencije i religijsku samoidentifikaciju. Također, može se zaključiti kako je civilna participacija u obliku volonterstva u znatno manjem obimu povezana s varijablama civilnosti u odnosu na ostala obilježja. Također je ispitivana povezanost višestrukog volonterstva i civilnosti i u ovoj analizi dodatno je potvrđen nalaz o relativno slaboj pozitivnoj, ali značajnoj vezi s tek jednom varijablom - prepisivanje tuđih seminara i zadaća ($-r=0,088$; $p=.000$).

Iz izloženog može se zaključiti kako su općenito studenti biomedicine, splitskog sveučilišta, završene gimnazije te odličnog odnosno vrlo dobrog fakultetskog uspje-

ha značajno manje skloni prihvatiti neki od oblika oportunističkog ponašanja jer na većini varijabli zauzimaju najviše vrijednosti. S druge strane, studenti završenih ostalih srednjih škola, tehničkih i društvenih znanosti, dobrog i slabijeg uspjeha s riječkog sveučilišta u prosjeku su skloniji osobnom prihvaćanju odabranih pojava odnosno necivilnosti. Potrebno je osvrnuti se na ulogu sveučilišta odnosno fakulteta koji, premda su hijerarhizirane institucije, mogu stvoriti povoljno okruženje za razvoj socijalnoga kapitala što je vidljivo i u ovom istraživanju. Valja reći da je jedno od važnijih društvenih obilježja sveučilišta to što predstavljaju „objektivnu vrijednost ili vrijednosti koje nadilaze interese ili želje bilo koje skupine unutar društva“ (Shils, 1997: 315) neovisnim istraživanjima znanstvenim metodama i nastavom. Ipak, samo sveučilište zahvaćeno je, između ostalog, zahtjevima tržišta, ali i procesom (hiper)specijalizacije, odnosno pretjerane usmjerenosti samo na jednu temu, nastavni predmet i odsjek što proizvodi indiferentnost prema ostalim dijelovima sveučilišta, a onda i prema društvu u cjelini (Shils, 1997). Indiferentnost vodi ka površnosti što predstavlja pogodno tlo za razvoj necivilnosti, odnosno brige isključivo za vlastite kratkoročne interese (ili interese vlastitog odsjeka, katedre itd.) ne uzimajući u obzir posljedice dostizanja takvih ciljeva za cjelinu (Shils, 1997). Unutrašnja necivilnost sveučilišta, izazvana necivilnošću izvan ili unutar same institucije, proizvodi necivilnost u djelovanju prema javnoj sferi (Shils, 1997). Utoliko, ovaj autor nije sklon u sveučilištima vidjeti nositelje civilnosti. Takav zaključak potvrđuje i recentna analiza civilne misije sveučilišta u Hrvatskoj koja je pokazala izostanak elementa poticanja obrazovanja studenata za aktivno građanstvo i ohrabivanja članova akademske zajednice na civilni angažman (Ledić i Ćulum, 2010). Istraživanja civilnosti sveučilišta u Hrvatskoj su zanemarena, no prema dosad objavljenim studijama na ovu temu (Ledić i Ćulum, 2010; Ćulum i Ledić, 2011; Ćulum, Ledić i Rončević, 2012; Ćulum, Turk i Ledić, 2012) sama sveučilišta nisu dovoljno aktivna u stvaranju povoljnog okruženja za razvoj socijalnoga kapitala studenata.

4.3. Socijalno povjerenje studenata

Ispitani studenti, kao što je vidljivo u tablici 6, najveće povjerenje poklanjaju članovima primarnih grupa pri čemu obitelj, očekivano, odnosi apsolutnu prevagu. Gotovo uvijek članovima obitelji vjeruje više od osam desetina ispitanika što je skoro dvostruko više od onih koji redovito poklanjaju povjerenje prijateljima, dok kolegama studentima to čini manje od desetine. Manji je udio onih koji u većini situacija imaju povjerenja u profesore (oko 6%), a zanemarivo je malo onih koji takav odnos imaju prema poznanicima i nepoznatima.

Vezano za iskazivanje krajnjeg opreza ili nepovjerenja, oko polovice ispitanika uvijek je oprezno u odnosu sa strancima, 15% prema poznanicima, dok prema

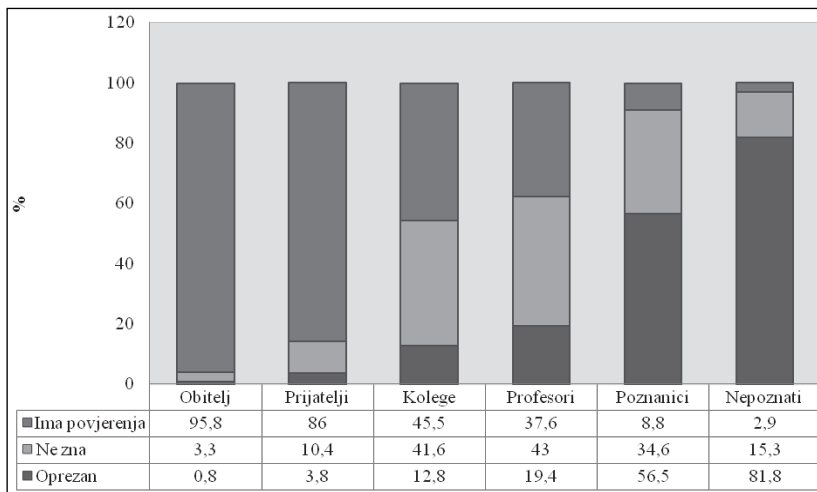
ostalim skupinama manjina ispitanika (s manje od po 4%) ima takav stav. Ipak, valja napomenuti da je ukupna opreznost koja podrazumijeva stanovito nepovjerenje izražena prema profesorima kod skoro petine ispitanika i prema studentima u oko osmine ispitanika, dok je s druge strane, nepovjerenje u jačem ili slabijem intenzitetu prema primarnim grupama, a poglavito prema obitelji, zanemariva.

Tablica 6: Distribucija stupnjeva povjerenja studenata prema nekim socijalnim skupinama (%)

	Gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima	Uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima	Ne znam	Uglavnom mogu vjerovati	Gotovo uvijek mogu vjerovati	M	SD
Obitelji	0,5	0,3	3,3	11,0	84,8	4,79	0,556
Prijateljima	0,9	2,7	10,4	40,8	45,2	4,27	0,818
Kolegama studentima	2,4	10,4	41,6	36,5	9,0	3,39	0,879
Profesorima	3,8	15,6	43,0	31,9	5,7	3,20	0,903
Poznancima	15,0	41,5	34,6	7,5	1,3	2,39	0,876
Ljudima koje osobno ne poznajete	52,5	29,3	15,3	2,0	0,9	1,69	0,864

Podaci prikazani u grafikonu 2 (gdje su u kategoriju „oprezan“ spojeni odgovori „gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima“ i „uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima“, a u kategoriju „ima povjerenja“ odgovori „uglavnom“ i „gotovo uvijek im mogu vjerovati“), pokazuju da se studenti uglavnom s povjerenjem odnose prema kolegama, pri čemu ne treba zanemariti značajan udio onih (41,6%) koji ne znaju ili nisu sigurni u procjeni jesu li oni s kojima svakodnevno dijele studentske klupe vrijedni povjerenja. U tom smislu, zanimljivo je spomenuti nalaze kanadskog kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja (Buote i dr., 2007) koji govore o snažnoj povezanosti kvalitete odnosa bruceša s kolegama (uspostavljanjem novih prijateljstava) i uspješne socijalne prilagodbe novoj akademskoj sredini pa čak i osjećaja pripadnosti fakultetu (ili sveučilištu). Razlog postojanja ove povezanosti leži u činjenici da novouspostavljeni zadovoljavajući odnosi imaju više ključnih funkcija u procesu prilagodbe novoj sredini: osjećaj pripadanja, emocionalna potpora, oslonac u vidu pružanja pomoći, savjeta i zabave. Može se reći da su to očekivane funkcije, no Buotova i suradnici (2007) ističu još dvije rijetko spominjane funkcije.

Grafikon 2: Distribucija povjerenja studenata prema nekim socijalnim skupinama (%)

Prva se odnosi na dodatna proširenja mreža poznanika i prijatelja uz pomoć kolega što doprinosi ugodnijem i sigurnijem osjećaju u relativno novoj okolini. Druga funkcija je, može se reći, amortizacijska u načinu doživljavanja novih obveza. Naime, studenti koji međusobno komuniciraju i dijele različite informacije uviđaju da nisu jedini u borbi s različitim teškoćama koje prate prilagodbu novoj institucionalnoj okolini. Utoliko, podatak o svojevrsnoj distanci prema kolegama govori i o tome da hrvatski studenti neposrednu okolinu ne percipiraju kao primarnu podršku tijekom tog procesa.

Neodlučnost u iskazivanju povjerenja najvidljivija je u procjeni profesora (43,0%), a petina prema istoj skupini izražava stanovitu opreznost. U ovom slučaju treba uzeti u obzir da profesori predstavljaju autoritet, a odnos profesor-student nerijetko podrazumijeva vertikalnost, pa pretežita neodlučnost u procjeni može proizlaziti i iz te činjenice. Trećina ispitanika je neodlučna u procjeni kada je riječ o poznanicima pri čemu ipak prevladava opreznost kod više od polovice njih, dok je povjerenje zastupljeno u manjoj mjeri (oko 8%). U usporedbi s poznanicima, odnos prema nepoznatima je kod studenata u manjoj mjeri obilježen neodlučnošću, a u većoj mjeri oprežnošću, pri čemu potonje odnosi značajnu prevagu. Za usporedbu, recentno istraživanje mladih (Ilišin i sur., 2013) ispitivalo je povjerenje prema nekim socijalnim skupinama (obitelj, prijatelji, rođaci, kolege s posla/škole/fakulteta, susjedi, osobe druge vjeroispovijesti, vjerski vođe i ljudi drugačijih političkih uvjerenja) na skali od 1 do 10 što otežava mogućnost usporedbe s rezultatima studenata, no valja ih navesti. Najviši stupanj povjerenja (navedena suma stupnjeva 9 i 10) najvećeg dijela ispitanika iskazan je prema članovima obitelji (86,8%), zatim prijateljima (60,9%) i rođacima (53,9%). Četvrtina mladih visoko povjerenje ima prema kolegama, a petina prema susjedima. Najmanje povjerenja mladi iskazuju prema onima

drugačijih političkih uvjerenja (15,7%), zatim vjerskim vođama (17%) i ljudima druge vjeroispovijesti (17,3%). U spomenutom istraživanju nije se ispitivao stav prema nepoznatima kao uobičajen indikator uopćenog povjerenja, no s obzirom na nepovjerenje prema onima s kojima ne dijele istovjetna vrijednosna i kulturna obilježja, može se pretpostaviti da je populacija mladih općenito na tragu ustanovljenog izrazito niskog stupnja uopćenog povjerenja kod studenata.

U pogledu iskazivanja povjerenja prema navedenim socijalnim skupinama utvrđene su malobrojne statistički značajne razlike između studenata s obzirom na korištena socijalna obilježja. Rezultati jednosmjerne analize varijance pokazuju razlike u povjerenju s obzirom na sveučilišta, područje znanosti i religioznost. Ostala obilježja poput volonterstva, spola, godine studija, obrazovanja oca, rezidencijalnog statusa, tipa završene srednje škole i političke preferencije nisu se pokazala utjecajnim. Štoviše, može se reći da socijalna obilježja većinom nemaju značajnog utjecaja u stupnjeve povjerenja prema različitim socijalnim skupinama, a ponajmanje se tako nešto može tvrditi za iskustvo volontiranja (tablica 7).

Tablica 7: Socijalno povjerenje s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Prijatelji	Kolege	Profesori	Poznanici	Nepoznati
Sveučilište		<i>F-omjer = 8,51</i>			
Zagreb		3,47			
Osijek		3,37			
Rijeka		3,38			
Split		3,23			
Dubrovnik, Pula, Zadar		3,07			
Područje znanosti	<i>F-omjer = 4,90</i>			<i>F-omjer = 5,31</i>	
Biomedicina	4,45			2,46	
Biotehničke	4,49			2,41	
Društvene	4,21			2,26	
Humanističke	4,35			2,39	
Prirodne	4,19			2,42	
Tehničke	4,25			2,50	
Uspjeh na studiju		<i>F-omjer = 7,88</i>	<i>F-omjer = 8,76</i>		
Dobar i manje		3,30	3,10		
Vrlo dobar		3,47	3,26		
Odličan		3,43	3,32		
Religioznost					<i>F-omjer = 8,06</i>
Religiozni					1,63
Neodlučni					1,82
Nereligiozni					1,70

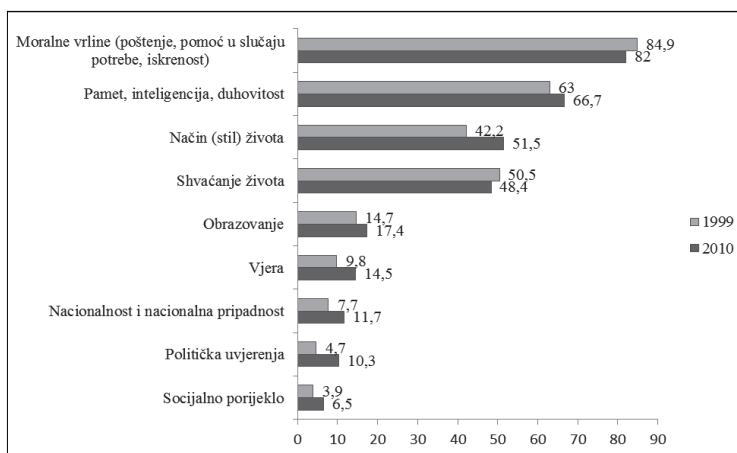
Studenti zagrebačkog sveučilišta iskazuju najviše povjerenja prema kolegama studentima od ostalih, a prema Tamhanovom posthoc testu utvrđene su značajne razlike između ispitanika dubrovačkog, pulskog i zadarskog sveučilišta koji imaju

niže povjerenje prema kolegama u odnosu na studente riječkog, osječkog i zagrebačkog sveučilišta. Pritom, potonji imaju značajno više vrijednosti i od studenata splitskog sveučilišta. Značajno niže povjerenje prema kolegama iskazuju i studenti dobrog uspjeha u odnosu na one s vrlo dobrim, kao i prema profesorima pri čemu se u iskazivanju značajno višeg stupnja povjerenja vrlo dobrima pridružuju i odlični studenti. Kada je riječ o poznanicima, značajna razlika među ispitanicima prema Scheffeovom testu utvrđena je između ispitanika tehničkih i društvenih znanosti pri čemu su potonji značajno nepovjerljiviji.

Religioznost se pokazuje obilježjem po kojemu se ispitanici razlikuju kada je u pitanju povjerenje prema nepoznatima – mada je stupanj ovog tipa povjerenja među ispitanicima generalno izrazito nizak, značajno su nepovjerljiviji religiozni ispitanici u odnosu na one neodlučne. Također, važno je naznačiti da su ispitane korelacije između varijabli povjerenja i višestrukog volonterstva te se nije pokazalo da su ispitanici šireg volonterskog iskustva skloniji bilo kojem tipu povjerenja.

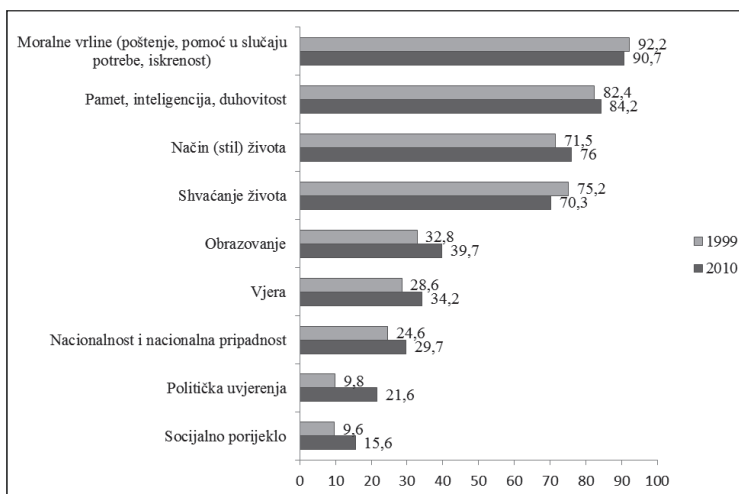
Kako je prethodno prikazano, povjerenje prema članovima familijarnih grupa, što je i očekivano, izrazito je visoko. Prijatelji i bračni partneri pripadaju primarnim grupama koje obilježavaju jake veze. Jake veze podrazumijevaju postojanje snažne emocionalne privrženosti i intenzivniju učestalost komunikacije. U tom smislu, radi se o svojevrsnom povezujućem socijalnom kapitalu koji nastaje u okviru primarnih grupa. Na tom tragu, zanimljivo je saznati na koji način odnosno temeljem kojih obilježja druge osobe studenti stvaraju jake veze. Drugim riječima, zanimljivo je dobiti uvid u karakteristike koje studenti ocjenjuju značajnima pri sklapanju prijateljstava odnosno u potrazi za (potencijalnim) bračnim partnerom. Na ordinarnoj trostupanjskoj ljestvici studenti su odredili značajnost koju pridaju određenim osobinama odnosno obilježjima osoba kod sklapanju braka i prijateljstava pri čemu su u grafikonima 3 i 4 prikazane distribucije osobina i obilježja koja se smatraju vrlo važnima i to u komparativnoj perspektivi. Osim što je vidljivo da sva obilježja odnosno osobine studenti ocjenjuju važnijima u slučaju bračnog partnera, za sklapanje braka i prijateljstva najvažnijima su ocijenjene moralne vrline i inteligencija te ponašajna i stavovska obilježja vezana uz stil života i svjetonazor. U donjem dijelu ljestvice nalaze se obilježja socijalnoga statusa poput obrazovanja i socijalnoga porijekla (pri čemu je potonji na samom dnu ljestvice), političkih uvjerenja te nacionalne odnosno religijske pripadnosti. Sličan poredak, s fokusom na značajnost osobina pri sklapanju prijateljstva (grafikoni 3 i 4), dobiven je i u istraživanju iz 1999. godine. Ipak, tijekom jedanaestogodišnjeg razdoblja došlo je do nekih promjena u percepciji osobina ili obilježja kao vrlo značajnih. Naime, udvostručila se važnost političkih uvjerenja, a na važnosti su u promatranom razdoblju također dobili i vjera, socijalno porijeklo i nacionalnost. Za skoro 10% uvećala se važnost stila života, a nešto manje i obrazovanja te intelektualnih sposobnosti. U usporedbi s 1999. u 2010. godini nešto manje studenata ocjenjuje moralne vrline i shvaćanje života kao vrlo značajne.

Grafikon 3: Komparativni prikaz vrlo značajnih osobina pri sklapanju prijateljstava (%)

Slične tendencije ustanovljene su i u slučaju izbora bračnog partnera (grafikon 4). Naime, kao i u prethodnom slučaju najveći porast doživjelo je vrednovanje političkih uvjerenja, potom socijalno porijeklo, vjera, nacionalnost, obrazovanje i stil života. Nešto slabije u odnosu na 1999. godinu ocijenjeno je shvaćanje života, potom moralne vrline i psihološka obilježja poput pameti i inteligencije.

Grafikon 4: Komparativni prikaz vrlo značajnih osobina pri izboru bračnog partnera

Prikazane komparacije vrlo značajnih osobina i obilježja za uspostavu jakih veza tijekom jedanaestogodišnjeg razdoblja otkrivaju jačanje tradicionalnih vrijednosti pod pretpostavkom da vjera, nacionalnost i politička uvjerenja potencijalnih prija-

telja i bračnih partnera korespondiraju onima samih ispitanika. U tom smislu, može se govoriti o tendenciji jačanja povezujućeg socijalnog kapitala. Osim toga, porast važnosti socijalnog porijekla bračnoga druga i prijatelja ukazuju i na porast materijalističkih vrijednosti pri ostvarivanju primarnih veza.

Dakako, spomenuta obilježja nisu ni približno važna poput moralnih i psiholoških obilježja, no njihova pozitivna dinamika ukazuje na određene promjene u motivaciji za stvaranje jakih veza, a koje su vjerojatno odraz ukupnih socioekonomskih i sociokulturnih promjena u hrvatskom društvu tijekom posljednjeg desetljeća.

5. Zaključak

Primjenjujući Putnamov teorijski pristup socijalnom kapitalu, studentima se u ovoj analizi pristupa kao socijalnom resursu čiji kreativni i inovativni potencijali mogu doprinijeti društvenom razvoju. Cilj je bio ispitati razinu i distribuciju socijalnoga kapitala s obzirom na njegove sastavnice. Naime, socijalni kapital je sociokulturno obilježje koje sadrži horizontalno umrežavanje poput volonterstva, zatim civilnost i uopćeno povjerenje pri čemu se pretpostavlja da ostvarivanje suradnje kroz dobrovoljni rad generalizira povjerenje i civilnost što znači da se neposredna iskustva koja se odnose na pouzdanost suradnje u okviru neke formalizirane grupe prelijeva na nepoznate ljude.

Rezultati istraživanja pokazuju kako volonterstvo kod hrvatskih studenata nije naročito rašireno, civilnost je relativno visoka dok je uopćeno povjerenje vrlo nisko. Potonje ne iznenađuje ako se uzme u obzir nalaz da odnos prema kolegama sadrži više nesigurnosti nego povjerenja. To za sobom povlači zaključak o relativno skromnom socijalnom kapitalu studenata čija razina, prema dostupnim istraživanjima, vjerojatno bitno ne odudara od ostalih mladih kao i starijih u Hrvatskoj. Takav zaključak podupire tendencija jačanja socijalnoga kapitala vezanog uz primarne grupe posebno s obzirom na to da različita obilježja pripadnosti poput vjere, nacije i političkih stavova potencijalno bliskih osoba dobivaju na važnosti. Iskustvo volontiranja, neovisno je li riječ o jednoj ili više vrsta udruga, nije povezano s generiranjem civilnosti i uopćenog povjerenja, štoviše, potonja kulturalna sastavnica socijalnoga kapitala kod mladih vjerojatno nastaje izvan formaliziranih i dobrovoljnih oblika udruživanja što opovrgava glavnu hipotezu. Može se, nadalje, zaključiti kako socijalni kapital nije povezan niti s akademskim iskustvom jer godina studija ne predstavlja značajan faktor, a nije niti rodno određen jer izostaje povezanost socijalnoga kapitala sa spolom. Također, ne može se tvrditi da je socijalno uvjetovan s obzirom na nepovezanost s obrazovanjem oca i rezidencijalnim statusom, a ne ovisi niti o vrijednosnoj komponenti mjerenoj putem političke preferencije, dok je religijska samoidentifikacija značajna samo u jednom slučaju. Drugim riječima, studenti su po

pitanju socijalnoga kapitala, prema sociokulturnim obilježjima, relativno homogena skupina. Ipak, zanimljiv je nalaz da se jedna komponenta – civilnost, definirana prije svega u odnosu na akademsko okruženje - ističe u svojoj povezanosti sa, s jedne strane, sveučilištem ili onim što bismo mogli nazvati sveučilišnom kulturom (kojoj studenti nisu samo izloženi, nego i sudjeluju u njenom održanju ili transformaciji), a s druge s kulturnim kapitalom na individualnoj razini koji se ogleda u važnosti vrste završene srednje škole i akademskog uspjeha. Upravo zbog ustanovljenih specifičnih varijabilnosti s obzirom na institucionalnu razinu, valjalo bi istražiti utjecaj i kvalitativne razlike između pojedinih vrsta sveučilišnih, a posebno školskih sredina na formiranje civilnih normi, ali i ostalih sastavnica socijalnoga kapitala.

Literatura

- Badescu, G. (2003). Social trust and democratization in post-communist societies, u: Badescu, G. i Uslander, E. M. (eds.): *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York: Routledge, 120-139.
- Bagić, D. (ur). (2011). *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*. Zagreb: GONG / FPZG.
- Barić, S. (2008). Volonterstvo kao inherentno socijalno odgovorna djelatnost – pravni aspekti, u: N. Bodiroga-Vukobrat i S. Borić (ur.): *Socijalno odgovorno gospodarjenje*. Zagreb: TIM Press, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 213-238.
- Bassani, C. (2007). Five Dimensions of Social Capital Theory as they Pertain to Youth Studies. *Journal of Youth Studies*, 10(1): 17-34.
- Bežovan, G. (2004). *Civilno društvo*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Bežovan, G. i Matančević, J. (2011). *CIVICUS Civil Society Index in Croatia. Building identity: future challenges for CSOs as professionals in the societal arena*. Zagreb: CERANEO i CIVICUS.
- Bežovan, G. i Zrinščak, S. (2007). *Civilno društvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Billante, N.; Saunders, P. (2002). Six Questions about Civility. CIS Occasional Paper 82, The Centre for Independent Studies.
- Buote, V. M.; Pancer, S. M.; Pratt, M. W.; Adams, G.; Birnie-Lefcovitch, S.; Polivy, J.; Gallander Wintre, M. (2007). The Importance of Friends: Friendship and Adjustment Among 1st-Year University Students. *Journal of Adolescent Research*, 22: 665-689.
- Ćulum, B.; Ledić, J. (2010). *Civilna misija sveučilišta: element u tragovima?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Ćulum, B.; Ledić, J. (2011). *Sveučilišni nastavnici i civilna misija sveučilišta*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.

- Ćulum, B.; Ledić, J.; Rončević, N. (2012). Sveučilišni nastavnici i zalaganje u zajednici, u: Ledić, J. (ur). *Promjene u akademskoj profesiji: odgovor na izazove u društvu?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 53 – 90.
- Ćulum, B.; Turk, M.; Ledić, J. (2012). Akademska profesija i doprinos razvoju zajednice i društva, u: Ledić, J. (ur). *Promjene u akademskoj profesiji: odgovor na izazove u društvu?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 119-149.
- Edwards, B., Foley, M. W. i Diani, M. – ur. (2004). *Posle Tokvila. Debata o građanskom društvu i društvenom kapitalu u usporednoj perspektivi*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Elster, J. (2007). *Explaining Social Behaviour: More Nuts and Bolts for Social Science*. New York: Cambridge University Press.
- Flash Eurobarometer survey (2011). No 319a „Youth on the Move“. Analytical Report, The Gallup Organization.
- Freitag, M. & Traunmüller, R. (2009). Spheres of Trust. An Empirical Analysis of the Foundations of Particularized and Generalized Trust. *European Journal of Political Research* 48(6): 782-803.
- Fukuyama, F. (2000). *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja*. Zagreb: Izvori.
- Gambetta, D. (1988). Can We Trust Trust?, u: Gambetta, D. (ed.): *Trust: Making And Breaking Cooperative Relations*. New York: Blackwell, 213-237.
- Holland, J. (2007). Inventing adulthoods: making the most of what you have, u: H. Helve & J. Bynner (eds): *Youth and Social Capital*. London: Tufnell Press, 11-28.
- Holland, J., Reynolds, T. i Weller, S. (2007). Transitions, Networks and Communities: The Significance of Social Capital in the Lives of Children and Young People. *Journal of Youth Studies*, 10(1): 97-116.
- Ilišin, V. (2008). Skica za sociološki portret zagrebačkih studenata: uvod u istraživanje hrvatskih studenata danas. *Sociologija i prostor*, 46(3/4): 221-228.
- Ilišin, V.; Bouillet, D.; Gvozdanović, A.; Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize / Youth in the Time of Crisis*. Zagreb: IDIZ / FES.
- Izvjeshće o radu Nacionalnog odbora za razvoj volonterstva od 2010. do 2011. godine. (2012). Zagreb.
- Izvjeshća organizatora volontiranja, statistika organiziranog volontiranja u 2011. g. http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/udruge_humanitarna_pomoc_i_volonterstvo/volonterstvo/izvjescia_organizatora_volontiranja/statistika_organiziranog_volontiranja_u_2011_godini
- Katić, M. (2012). *Socijalni kapital i politička participacija: studija slučaja mladih u Karlovačkoj županiji*. Magistarski znanstveni rad: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagebu.
- Leonard, M. (2005). Children, Childhood and Social Capital: Exploring the Links. *Sociology*, 39: 605 – 620.

- Letki, N. (2006). Investigating the Roots of Civic Morality: Trust, Social Capital, and Institutional Performance. *Political Behaviour*, 28: 305-325.
- Milson, F. (1972). *Youth in a changing society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Morrow, V. (1999). Conceptualizing social capital in relation to the well-being of children and young people: a critical review. *Sociological Review*, 47(4): 744-766.
- Offe, C. i Fuchs, S. (2002). A Decline of Social Capital? The German Case, u: Putnam, Robert D. (ed.). *Democracies in Flux : The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press.
- Onyx, J.; Leonard, R. (2002). The relationship between formal and informal volunteering: A social capital framework. ISTR Fifth International Conference, Cape Town, South Africa, 7-10.7.2002., http://c.ymcdn.com/sites/www.istr.org/resource/resmgr/working_papers_cape_town/onyx.pdf
- Putnam, R. D. (2003). *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Putnam, R. D. (2008). *Kuglati sam*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Raffo, C. i Reeves, M. (2000). Youth Transitions and Social Exclusion: Developments in Social Capital Theory. *Journal of Youth Studies*, 3 (2): 147-166.
- Rimac, I. (2010). Komparativni pregled odgovora na pitanja u anketi Europskog istraživanja vrednota 1999. i 2008. *Bogoslovska smotra*, 80(2): 425-525.
- Schuller, T. (2007). Social capital and young people, u: Helve, H. i Bynner, J. (eds.): *Youth and social capital*. London: Tufnell Press, 187-194.
- Sekulić, D. (2011). Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena. *Politička misao*, 48(3): 335-364.
- Seligman, A. B. (1997). *A problem of trust*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Shils, E. (1997). *The Virtue of Civility and other Essays* (ed. S. Grosby). Indianapolis: Liberty Press.
- Strika, M. (2005). Perspektive međudnosa solidarnosti, povjerenja i dobrovoljnosti u hrvatskom društvu. *Bogoslovna smotra*, 75(4): 1153-1174.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šalaj, B. (2003). Koncept socijalnoga kapitala u komparativnoj politici. *Politička misao*, 15(4): 126-144.
- Šalaj, B. (2007). *Socijalni kapital u postkomunističkim zemljama: Hrvatska u komparativnoj perspektivi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Štulhofer, A. (2000). *Nevidljiva ruka tranzicije: ogledi iz ekonomske sociologije*. Zagreb: HSD.
- Štulhofer, A. (2004). Percepcija korupcije i erozija društvenog kapitala u Hrvatskoj 1995. – 2003. *Politička misao*, 16(3): 156-169.

- Tomić-Koludrović, I. (2007). Društveni angažman hrvatskih građana i građanki kao indikator društvenog kapitala. *Acta Iadertina*, 4: 51-78.
- Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Uslaner, E. M. i Badescu, G. (2003). Legacies and conflicts: The challenges to social capital in the democratic transition, u: Badescu, G. i Uslaner, E. M. (eds.): *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York: Routledge, 219 - 232.
- Zmerli, S. (2010). Social capital and norms of citizenship: An ambiguous Relationship? *American Behavioral Scientist*, 53(5): 657-676.
- Zrinščak, S.; Lakoš, I.; Handy, F.; Cnaan, R.; Brudney, J. L.; Haski-Leventhal, D.; Holmes, K.; Hustinx, L.; Kang, C.; Meijs, L.; Pessi, A. B.; Ranade, B.; Smith, K. A.; Yamauchi, N. (2012). Volontiranje studenata u Zagrebu u komparativnom kontekstu. *Revija za socijalnu politiku*, 19(1): 25-48.

ODNOS STUDENATA PREMA ETNICITETU

1. Uvod

Nema sumnje da je studentska populacija sve do 20. stoljeća predstavljala privilegiranu skupinu za proučavanje odnosa prema nacionalnosti. *Natio* je latinska riječ koja znači rođenje ili rasa, i koristila se za označavanje plemena ili neke druge društvene skupine povezane krvnim vezama, a možda i jezikom (Hayes, 1965). Termin se u srednjem vijeku upotrebljavao za razvrstavanje studenata prema mjestu rođenja i to prilikom upisa, kada su se grupirali vodeći računa o njihovom geografskom porijeklu. U 18. stoljeću termin nacija upotrebljavaju pravnici i političari govoreći o populaciji jedne suverene države, zanemarujući druge karakteristike, kao zajednički jezik, kulturu ili rasu. Tek u 19. stoljeću pojam nacionalnosti se počinje koristiti u uskoj svezi s jezikom i običajima, tako da jedna država može imati više nacionalnosti, odnosno neka nacionalnost ne mora nužno živjeti u jednom državnom okviru. Tako pojam dobiva mobilizacijski karakter, tipičan za 19. i 20. stoljeće jer se smatra da jedna nacionalnost, koja se politički ujedinjuje u jednu suverenu državu, postaje nacija, a država nacionalna.

Pojednostavljajući, možemo reći da je *narod* skupina pojedinaca koji imaju neke zajedničke karakteristike (jezik, nastanjenost, povijest), *nacija* je shvaćena kao narod koji ima svoju državu, a *nacionalnost* kao narod koji je usmjeren prema političkoj, kulturnoj i ekonomskoj autonomiji, odnosno kao narod koji teži takvoj suverenosti (Deutsch, 1970). Naravno, to nisu jedine definicije koje se koriste za ova tri pojma, ali za naše su potrebe dovoljne jer se njima pokušavaju izbjeći ona romantična ideološka određenja koja u prvi plan stavljaju želju za postizanjem sudbinske nacionalne države.

Definicija nacionalnog identiteta dodatno komplicira problematiku koja je i inače složena, a nerijetko i ideologizirana. Evo nekoliko riječi talijanskog povjesničara Ricciardija (2012) koje, bez pretenzije da budu znanstvene, ali s velikom opisnom snagom, govore o etničkom identitetu: «Ako bi me netko pitao da mu objasnim zašto se osjećam Talijanom, bilo bi mi teško a da mu ne prepričam moj život. To što sam naučio iste (dječje) priče kao i mnogi drugi Talijani, pjevao iste pjesme, doživio istu oskudicu (...) je ono što me čini (...) sličnim mojim sunarodnjacima. Sve to ima mnogo zajedničkog s idejom da si dio iste povijesti: imaš zajedničko porijeklo i dijeliš istu sudbinu...».

Etnički identitet je osjećaj pripadnosti jednoj etničkoj skupini, to su ona mišljenja, vjerovanja, ponašanja, stavovi i vrijednosti u svakome od nas koji se pripisuju takvoj pripadnosti (Phinney i Rotheram, 1987). O procesu formiranja etničkog identiteta (Erikson, 1974; Rice, Ruiz, Padilla, 1974; Golstein, Koopman, Goldestein, 1979; Marcia, 1980; Laosa, 1984; Weinrich, 1988; Phinney, 1990) govorili smo već u prethodnom istraživanju (Radin, 2005). Etnički se identitet artikulira u različite komponente, ali nama su bitne one koje se razvijaju u međuetničkom do-diru, dakle u višeetničkim kulturama, kakve poznaju gotovo sve europske i svjetske države danas. Kada je riječ o odnosu između većinske nacije i manjinskih zajednica, etnički identitet postaje faktorom diferencijacije.

Očito je da je identitet usko povezan s nacionalnim osjećajem što je zapravo prvi pojam koji je predmet naše analize. Polazeći od njega, može se voditi rasprava o nacionalnoj vezanosti i nacionalnoj distanci, etnocentrizmu i kozmopolitizmu, ali nacionalni je osjećaj sigurno osnovni pojam koji moramo odrediti jer stoji u temeljima naše analize.

Povezanost između etničkog ili nacionalnog identiteta i nacionalnog osjećaja je, s jedne strane, neposredno evidentna, a s druge teška za definiranje. Vratimo se na Ricciardija (2012) koji kaže da, kada objašnjavamo zašto pripadamo određenoj nacionalnosti i kako se u nama manifestira taj osjećaj, ne izdvajamo karakteristike koje nas čine posebnima, nego odlike koje nas čine tipičnim predstavnicima određene (etničke) skupine. Dakle, nacionalni je osjećaj kognitivna i afektivna karakteristika ličnosti pojedinca koja oblikuje čitav set stavova, vrijednosti, vjerovanja i ponašanja pojedinca, usmjerujući ih prema standardima koje taj isti pojedinac smatra tipičnim za njegovu etničku skupinu.

Takva prilagođavanja (etničkim ili nacionalnim) standardima, različita su za svakog pojedinca, ali kada tvrdimo da su, recimo, Jadranka i Hrvoje Hrvati, to ne znači da su njihovi osjećaji prema nacionalnoj zajednici identični, nego da oni dijele isti, u ovom slučaju hrvatski, identitet. Nije jednostavno objasniti što znači dijeliti isti identitet, ali nam može pomoći Wittgesteinova metafora o «obiteljskoj sličnosti». Osobe koje participiraju u istom identitetu, obiteljskom ili etničkom, imat će neke zajedničke osobine, ne nužno iste, ali svatko od njih posjedovat će crte koje karakteriziraju i druge članove skupine. Tako, i Jadranka i Hrvoje smatraju da je postizanje samostalnosti Hrvatske važna za nacionalnu povijest, ali dok Jadranka smatra da se to moglo postići mirnim putem, razvijajući dobre odnose s pripadnicima drugih nacija, Hrvoje vjeruje da je rat bio nužan i da odnos prema susjedima, posebno na istoku, ne mora nužno biti dobar. Jadranka i Hrvoje vole hrvatsku poeziju, ali Jadranka preferira Matoša dok Hrvoje obožava Nazora. Hrvoje ne propušta niti jednu međunarodnu utakmicu u kojoj igra hrvatska reprezentacija ili hrvatski klubovi; Jadranka mrzi nogomet i gleda ga u nuždi, ali voli da Hrvatska pobjeđuje. Dakle, Jadranka i Hrvoje imaju isti, hrvatski identitet, ali ga ispoljavaju na dva različita načina.

Posebno zanimljiva karakteristika nacionalnog identiteta je sposobnost da pripadnici određene nacije razvijaju stavove o svojoj i drugim etničkim skupinama (Phinney, Rotheram 1987). Takvi stavovi su, zapravo, reakcije prema vlastitoj i drugim skupinama na osnovi etniciteta. One mogu biti pozitivnog ili negativnog predznaka, i u pravilu variraju prema intenzitetu. Pozitivno vrednovanje vlastite skupine nazivamo etničkom preferencijom, odnosno etnocentrizmom u ekstremnijim stupnjevima. Suprotno, negativan stav, koji se gotovo uvijek pokazuje prema drugim narodima, nazivamo etničkom predrasudom (Aboud, 1987).

2. Etnička preferencija

Unatoč «retro» dojmu korištene baterije od 11 stavova kojom smo u ovom istraživanju ispitali odnos prema vlastitoj naciji, ona ima jednu važnu pozitivnu karakteristiku: sociološku longitudinalnost. Koristili smo je u prvom, temeljnom, istraživanju jugoslavenske omladine (s dodatkom stava prema jugoslovenstvu) prije četvrt stoljeća (Vrcan i dr., 1986, Flere, 1986); kasnije ju je primijenila B. Baranović (2002) i, napokon, Radin (2005). Usporedba segmenata studenata iz posljedna tri istraživanja (1999., 2004. i 2010.), omogućit će nam praćenje fenomena etničke preferencije kod studenata tijekom cijelog desetljeća. Imamo populaciju osjetljivu na društvene promjene (studenti), povijesno razdoblje u kojem su se društvene promjene intenzivno događale (od kraja «demokrate» do konsocijativne demokracije), te područje proučavanja koje je na Balkanu, različitim intenzitetom i u različitim pojavnim oblicima, prisutno.

Prateći razvoj fenomena u spomenutom razdoblju, svaki stav iz baterije mjerili smo Likertovom ljestvicom od pet stupnjeva, verbaliziranih kako slijedi : potpuno se slažem (5), djelomično se slažem (4) niti se slažem niti se ne slažem (3) djelomično se ne slažem (2) i uopće se ne slažem (1). Rezultate smo usporedili s onima iz prethodnih istraživanja, izdvajajući pritom segmente studenata, i to frekvencijski na način da smo, kao relevantne, uzeli postotke potpunog prihvatanja (ocjena 5) i njihove srednje vrijednosti (aritmetičke sredine). Nakon toga, faktorizacijom baterije reducirali smo broj dimenzija na glavne komponente, Kaizer-Guttmanovim kriterijem ekstrakcije uz ortogonalnu (varimax) rotaciju, koja omogućuje samostalnu daljnju obradu faktora. Također, izradili smo i mapu etničkih stavova na osnovi multidimenzionalnog skaliranja, korištenje metode izračunavanja Euklidove distance između varijabli, uz zadane 2x2 dimenzije, bez standardizacije rezultata. Ona zorno pokazuje kvadrant, uz grupiranje rezultata koji potkrepljuju teorijski pretpostavljene dimenzije otvorenost-zatvorenost te etnocentrizam-kozmpolizam.

Tablica 1 pokazuje nacionalnu vezanost u tri uzastopna istraživanja, provedena 1999., 2004. i 2010. godine. Postoji se odnose na razinu potpunog prihvaćanja stava dok je hijerarhija stavova sastavljena na osnovi aritmetičkih sredina (a.s.).

Tablica 1: Komparativni prikaz nacionalne vezanosti studenata

Tvrdnje	1999.		2004.		2010.	
	%	a.s.	%	a.s.	%	a.s.
Za svaku naciju je nužno da bude otvorena prema svijetu i utjecaju drugih kultura.	47,1	4,24	38,2	3,94	32,9	3,88
Ja se u istoj mjeri osjećam pripadnikom svoje nacije i općeljudske zajednice.	36,8	3,98	55,2	4,25	33,9	3,84
Svaka nacija treba obnavljati i njegovati svoje nacionalne ideale	22,8	3,66	50,1	4,24	27,3	3,69
Nijedna bitna osobina čovjeka ne proizlazi iz njegove nacionalne pripadnosti.	36,2	3,78	41,9	3,75	29,0	3,47
Treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije	12,2	2,90	20,9	3,08	16,8	3,13
Osjećam se pripadnikom svoje nacije i tom osjećaju dajem prioritet.	10,6	3,06	23,4	3,42	14,3	3,10
Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudskuzajednicu i stoga je svaka podjela na nacije ili štetna ili suvišna	20,2	3,30	24,4	3,24	17,7	3,05
Svi pripadnici moje nacije trebali bi uvijek i u svakom pogledu više cijeniti vlastitu naciju od drugih	11,0	2,84	24,2	3,25	13,9	2,97
Otvorenost prema svijetu donosi svakoj naciji više štete nego koristi	1,7	1,83	4,6	2,24	6,3	2,23
Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i suzdržan, čak i kada su ti prijatelji	2,6	2,03	5,8	2,16	3,3	2,07
Nacionalno mješoviti brakovi unaprijed su osuđeni na propast	1,5	1,98	5,2	1,92	2,8	1,91

U tablici 2, prikazani su rezultati faktorske analize jer nam multivarijatna redukcija varijabli pomaže u interpretaciji rezultata.

Tri faktora, zajedno pokrivaju 58,71% zajedničke varijance (prvi 21,72%, drugi 20,92% i treći 16,04%), i vrlo su slični latentnim varijablama (faktorima) iz prethodnih istraživanja iz 1999. i 2004. godine.

Prvi je faktor *nacionalne identifikacije* koji označava vezanost prema vlastitoj naciji, ono što se nekada zvao patriotizam.

Drugi je faktor *etnocentrizma*, karakteriziran zatvorenošću i nepovjerenjem prema drugim nacijama te fobijom prema etnički mješovitim brakovima. Također, negativno je koreliran sa stavom o pripadnosti općeljudskoj zajednici.

Treći je faktor *otvorenosti i kozmopolitizma* koji je zasićen stavovima da je čovječanstvo jedina prava ljudska zajednica i poricanju da bilo koja bitna osobina čovjeka proizlazi iz njegove nacionalnosti.

Tablica 2: Faktorska struktura nacionalne vezanosti

Tvrdnje	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Svaka nacija treba obnavljati i njegovati svoje nacionalne ideje.	.808		
Osjećam se pripadnikom svoje nacije i tom osjećaju dajem prioritet.	.713	.350	
Svi pripadnici moje nacije trebali bi uvijek i u svakom pogledu više cijeniti vlastitu naciju od drugih.	.667	.366	
Treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije.	.622		
Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i suzdržan čak i kada su ti prijatelji.		.784	
Nacionalno mješoviti brakovi unaprijed su osuđeni na propast.		.760	
Otvorenost prema svijetu donosi svakoj naciji više štete nego koristi.		.734	
Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu i stoga je svaka podjela na nacije ili štetna ili besmislena.			.752
Nijedna bitna osobina čovjeka ne proizlazi iz njegove nacionalne pripadnosti.			.747
Ja se u istoj mjeri osjećam pripadnikom svoje nacije i općeljudske zajednice.	.456		.535
Za svaku naciju je nužno da bude otvorena prema svijetu i utjecaju drugih kultura.		-.474	.498

Može se pretpostaviti da su latentne dimenzije nacionalne vezanosti postojane, kako longitudinalno (1999., 2004. i 2010.), tako i strukturalno, jer su faktorske strukture dobivene na studentima u 2010. godini slične onima iz opće populacije mladih iz prethodnih istraživanja.

Sada, kada smo varijable reducirali na tri faktora, daljnje analize možemo provoditi bitno ekonomičnije.

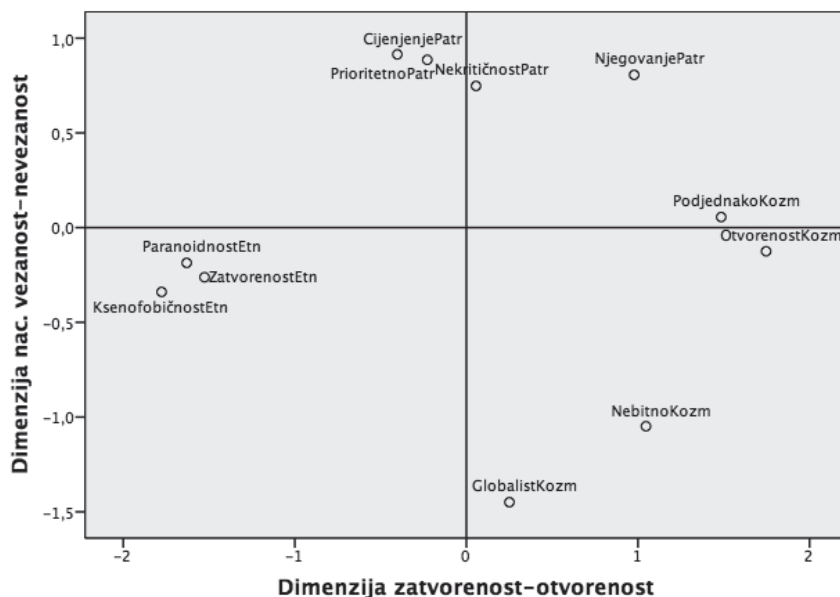
Vraćamo se na tablicu 1 gdje možemo ustanoviti nekoliko činjenica.

Prije svega, etnocentrični stavovi nalaze se na začelju hijerarhije nacionalne vezanosti. Njih studenti najmanje zastupaju, s prosječnim ocjenama koje se, u ljestvici između 1 i 5, kreću oko 2. Takve ekstremne stavove zastupa mali postotak ispitanika (oko 6% i manje). To vrijedi za sva tri istraživanja.

Kod nacionalne identifikacije i kozmopolitizma, ili, kolokvijalno, kod patriota i globalista slika je malo kompleksija. Obje orijentacije vrednovane su ocjenama između 3 i gotovo 4, i one su dobro ili vrlo dobro zastupljene. U sva tri istraživanja na prvome je mjestu barem jedna od tvrdnji koja označava kozmopolitizam. Možemo tako reći da, kod studenata, prevladava otvorenost prema svijetu. Ipak, odmah iza prve tvrdnje, nalaze se u alternaciji stavovi nacionalne identifikacije i kozmopolitizma, pokazujući na taj način da, kvantitativno gledajući, čisti modeli ne postoje. To je potkrijepljeno i činjenicom da su neki stavovi relativno dobro zastupljeni od «patriota» i od «globalista» u samim faktorskim strukturama (tablica 2).

Slika 1 pokazuje rezultate multidimenzionalnog skaliranja. Mapa zorno ilustrira dvije dimenzije: horizontalnu (x) zatvorenosti-otvorenosti i vertikalnu (y) nacionalne vezanosti i ne-vezanosti.

Slika 1: Mapa nacionalne (ne)vezanosti studenata

Etnocentrični su stavovi dobro prikazani lijevo, u ekstremu zatvorenosti, a dva od četiri stava kozmopolitizma prisutna su u ekstremu otvorenosti. S druge strane, nacionalna identifikacija ili patriotizam dobro se raspoređuje u ekstremu nacionalne vezanosti i preostala dva stava kozmopolitizma na krajnjem polu ne-vezanosti. Možemo zaključiti da nacionalna identifikacija, ili patriotizam, nikako ne znači zatvorenost prema drugim nacijama ili njihovim pripadnicima. Analogno, etnocentričnost ne mora uključivati patriotizam, štoviše, usudili bi se reći da je više karakteristika ličnosti pojedinca nego vrijednosni stav prema vlastitoj naciji.

Budući da smo mjerili i tri osobine ličnosti (autoritarnost, agresivnost i anksioznost), koje su, konfirmativnom faktorskom analizom, proizvele tri dobro strukturirana faktora ličnosti, pokušat ćemo dublje analizirati značenje etnocentričnosti kod hrvatskih studenata.

Tablica 4 pokazuje rezultate faktorizacije 28 stavova ličnosti, odnosno tri ljestvice koje su se u mnogim istraživanjima pokazale kao valjani instrumenti mjerenja autoritarnosti, anksioznosti i agresivnosti. Pritom skrećemo pažnju na ljestvicu autoritarnosti, skraćenu verziju Adornove svjetski poznate F-skale koja je mjerila (ili trebala mjeriti) sklonost prema fašizmu, shvaćenom kao patološka osobina ličnosti.

Tablica 4: Faktori osobina ličnosti

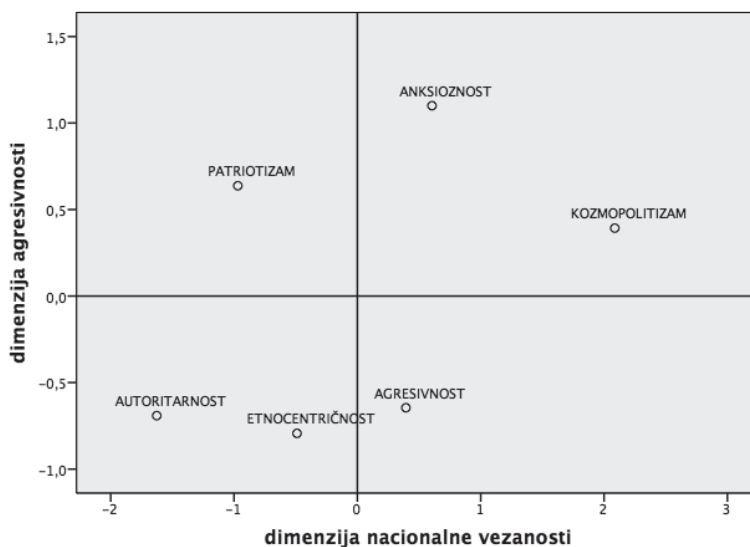
Osobine ličnosti	Anksioznost	Autoritarnost	Agresivnost
Svaki čovjek treba potpuno vjerovati u neku natprirodnu silu čijim se odlukama pokorava bez pogovora.		.692	
Ono što je mladima najpotrebnije to je stroga disciplina, bezobzirna odlučnost i volja da radi i bori se za porodicu i domovinu.		.786	
Danas kada se ljudi najrazličitijih vrsta kreću na sve strane i toliko međusobno miješaju čovjek mora obratiti pažnju i paziti da ne dobije neku zaraznu bolest.		.629	
Ono što je ovoj zemlji potrebnije od zakona i političkih programa je nekoliko hrabrih, neumornih, odanih vođa u koje narod može imati povjerenje.		.572	
Ne postoji ništa gore od čovjeka koji ne osjeća veliku ljubav, zahvalnost i poštovanje prema svojim roditeljima.		.580	
Vjerojatno će jednog dana biti dokazano da se astrologijom (čitanjem iz zvijezda) mogu objasniti mnoge stvari.		.352	
Svi ratovi i svi socijalni problemi mogu jednog dana biti okončani nekim zemljotresom ili poplavom koja će uništiti cijeli svijet.		.404	
Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih oštro kažnjavati.		.497	
Nikada nitko nije naučio nešto što stvarno vrijedi osim kroz patnju.		.551	
Često mi dođe da nekoga udarim.			.699
Ja se nikome ne sklanjam s puta.			.621
Znam da su mnogi nesposobni ljudi na visokim položajima.			.396
Ponekad mi dođe da bih razbijao stvari.			.692
Koji put sam morao biti grub s drskim ili dosadnim ljudima.			.747
Ne podnosim da se itko petlja u moje poslove.			.723
Razljutim se kad mi netko daje savjete, a da ga nisam pitao.			.631
Mrzim kukavice.			.630
Često sam stidljiv u prisutnosti osoba suprotnog spola.	.730		
Osjećam tremu pred nepoznatim ljudima.	.812		
Postajem nervozan i nesiguran kad prilazim nastavniku ili rukovoditelju.	.801		
Zabrinut sam za ono što će mi se dogoditi.	.607		
Često se moram boriti da ne pokažem da sam stidljiv.	.815		
Teško mi je započeti razgovor kad upoznam nove ljude.	.810		
Bilo bi mi vrlo neugodno uzeti riječ pred većim skupom ljudi.	.762		
Često brinem nisam li nečim što sam rekao učinio nešto glupo ili neprilično.	.702		

Tri faktora pokrivaju zajedno 46,16% zajedničke varijance. Prvi je anksioznost (18,18%), drugi autoritarnost (14,06%) i treći agresivnost (13,91%). Tri su strukture potvrdile hipotezu o tri faktora, kao što se pokazalo u mnogo istraživanja posljednjih tridesetak godina. Sve su varijable dobro saturirane, od 0.40 do 0.80, i s velikom vjerojatnošću tri korištene ljestvice - agresivnosti, autoritarnosti i anksioznosti - mjere upravo te tri osobine ličnosti.

Vratimo li se na prijašnju namjeru da dublje sagledamo kontekst u kojem se distribuiraju faktori nacionalne vezanosti (etnocentričnost, kozmopolitizam i nacionalna identifikacija) i ako njima dodamo upravo dobivena tri faktora ličnosti, moći ćemo saznati nešto više o karakteristikama nacionalne vezanosti hrvatskih studenata.

Dakle, multidimenzionalnim skaliranjem stvaramo mapu od 2x2 dimenzija na osnovi Euklidove distance između varijabli. Varijable su, pak, faktorski bodovi sljedećih varimax komponenata: autoritarnost, anksioznost, agresivnost, etnocentričnost, kozmopolitizam i nacionalna identifikacija (slika 2).

Slika 2: Mapa nacionalne vezanosti i osobina ličnosti

Multidimenzionalno skaliranje proizvelo je dvije dimenzije: nacionalne vezanosti (x) i agresivnosti (y). Autoritarnost i etnocentričnost locirale su se zajedno, u donjem lijevom kvadrantu, koji se definira kao agresivan i nacionalno vezan. Dakle, F-ljestvica mjeri agresivnu nacionalnu identifikaciju, (što je još jedan dokaz da se ovdje radi o osobini ličnosti) vjerojatno onu autoritarnost koju je Adorno (1976) shvaćao kao supstrat ličnosti koji je omogućio pristanak na ratne strahote i aktivno sudjelovanje u njima, pod izlikom poslušnosti.

Znači, ustanovili smo da je hrvatska studentska populacija otvorena prema svijetu i, u dobroj mjeri, sklona kozmopolitizmu ili odnosu prema vlastitoj naciji koji nije ekstremna, i koji bi se, u dijelu u kojem je izražen mogao nazvati daleko prije patriotskim nego etnocentričnim.

Ipak, u jednom manjem segmentu studentske populacije razvio se etnocentrični odnos prema pripadnicima drugih nacija, i on ima karakteristike koje je Theodor Adorno teoretizirao još sredinom prošlog stoljeća. Takva je etnocentričnost ksenofobična i agresivna i o njoj moramo voditi računa kada govorimo o dijelu populacije iz kojeg će se razviti komandne poluge budućeg hrvatskog društva.

Zato ćemo, analizirajući sociodemografske i sociostrukturne razlike u studentskoj populaciji u pogledu nacionalne vezanosti, veću pozornost posvetiti etnocentrizmu nego drugim, civiliziranijim, oblicima nacionalne vezanosti.

Razlikama smo pristupili na sljedeći način. Polazeći od tri faktora nacionalne vezanosti, izabrali smo jednostavniji kriterij: uzeli smo kao reprezentativnu za faktor najbolje saturiranu varijablu. Tu su, redom, sljedeća tri stava.

Faktor *Nacionalne identifikacije*, stav «Svaka nacija treba obnavljati i njegovati svoje nacionalne ideje», zasićen s korelacijom od 0.81.

Faktor *Etnocentrizma*, stav «Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i suzdržan, čak i kad su ti prijatelji», saturiran s koeficijentom od 0.78.

Faktor *Kozmopolitizma*, stav «Nijedna bitna osobina čovjeka ne proizlazi iz njegove nacionalne pripadnosti», označen s povezanošću od 0.75.

Sociodemografske varijable koje smo testirali su: spol (muški i ženski), dob (18-20, 21-23 i 24 i više godina), rezidencijalni status (selo, mali grad, veliki grad, Zagreb), obrazovanje oca (do završene osnovne škole, trogodišnja srednja škola, četverogodišnja, te viša škola, visoka i više) i, napokon, religioznost (religiozni, neodlučni i nereligiozni). Primijenili smo stroži kriterij, onaj koji definira razliku koja je statistički značajna sa sigurnošću od 99%, uz samo 1% sumnje.

Model *nacionalne identifikacije*, od mogućih pet proizvodi samo dvije statistički značajne razlike, i to s obzirom na mjesto stanovanja i na religioznost.

Prema rezidencijalnom statusu, dobivamo vrijednost hi-kvadrata od 16,47 i 6 stupnjeva slobode, tako da je razlika značajna na razini $p=.011$. Konkretno, na selu se slažu sa stavom o prioritetu nacionalnog osjećaja u 65,6% slučajeva, uz prosjek svih studenata od 58,3% i rezultat u Zagrebu od 54,3%. Protiv ovog stava je 8% studenata sa sela uz prosjek od 12,9%.

Značajno je veća razlika na osnovi religioznosti koja proizvodi hi-kvadrat od 154,95 uz 4 stupnja slobode, tako da je $p=.000$ (tablica 6).

Kao što se vidi, religiozni studenti zastupaju ovaj stav u značajno većoj mjeri od neodlučnih i ateista. Suprotno, religiozni taj stav odbijaju samo u 6,8% slučajeva. Može se reći da se još jednom pokazuje snažna veza između, uglavnom, katolicizma i pozitivnog odnosa prema naciji u Hrvatskoj. Također, ruralnost je facilitirajuća

komponenta kada se radi o njegovanju nacionalne ideje, dakle o tradiciji. Spol, dob i obrazovno porijeklo, za razliku od prošlosti, ne igraju više značajnu ulogu.

Tablica 6: Odnos između patriotizma i religioznosti studenata (%)

		Religioznost			Ukupno
		Religiozni	Neodlučni	Nereligiozni	
Njegovati nacionalne ideje	Nikakvo ili nisko slaganje	6,8	18,7	24,2	12,9
	Prosječno slaganje	24,1	32,2	37,6	28,6
	Više ili visoko slaganje	69,1	49,2	38,2	58,5
Ukupno		100,0	100,0	100,0	100,0

Model *etnocentrizma* proizvodi više razlika, precizno tri.

Uz napomenu da više ili visoko slaganje sa ksenofobičnim stavom ima, u prosjeku, 12,5% ispitanih studenata, registriramo je da ga muški studenti iskazuju više (15,5%) nego žene (12,5%) uz hi-kvadrat od 27,93, $p=.000$ i 2 stupnja slobode.

Oprezni prema strancima su i studenti koji su potomci oca s nižom (14,1%) i srednjom stručnom spremom (15,3%), dok je samo jedan od deset ispitanika s visoko obrazovanim ocem ksenofobičan. Ovdje je, ipak, hi-kvadrat niži (17,22) uz 6 stupnjeva slobode i $p=.009$.

Religioznost, opet, znatno diskriminira ispitanike. 14,9 % religioznih, 11,3% neodlučnih i 6,1% nereligioznih ima ksenofobične porive, odnosno, može se definirati kao etnocentričan. Ovdje je hi-kvadrat 50,09 uz 4 stupnja slobode i $p=.000$. Dob i rezidencijalni status ne utječu na negativan odnos prema strancima.

U tablici 7 prikazan je negativan odnos prema drugim nacijama s obzirom na spol studenata.

Tablica 7: Odnos između etnocentrizma i spola (%)

		Spol		Ukupno
		ženski	muški	
Opreznost i suzdržanost prema drugim nacijama	Nikakvo ili nisko slaganje	71,3%	60,2	66,3
	Prosječno slaganje	18,6	24,4	21,2
	Više ili visoko slaganje	10,2	15,4	12,5
Ukupno		100,0	100,0	100,0

Napokon, *kozmpolitizam* proizvodi samo jednu statistički značajnu razliku, i to, još jednom, u odnosu na religioznost. U ovom slučaju, hi-kvadrat je 35,23 uz 4 stupnja slobode i $p=.000$. (tablica 8).

Tablica 8: Odnos između kozmopolitizma i religioznosti (%)

		Religioznost			Ukupno
		religiozni	neodlučni	nereligiozni	
Ništa bitno ne proizlazi iz nacionalne pripadnosti	Nikakvo ili nisko slaganje	25,5	21,6	18,7	23,3
	Prosječno slaganje	29,3	30,3	19,0	27,6
	Više ili visoko slaganje	45,2	48,1	62,4	49,1
Ukupno		100,0	100,0	100,0	100,0

Religiozni studenti su manje kozmopoliti posebno u usporedbi s nereligioznima. Ne smijemo, međutim, zaboraviti da gotovo polovica religioznih studenata zastupa univerzalni, i prema tome katolički, stav da ništa bitno u čovjeku ne proizlazi od njegove nacionalnosti, što je u svakom slučaju ohrabrujuća činjenica za budućnost naše zemlje.

Na kraju, u sva tri slučaja, kod patriotizma, etnocentrizma i kozmopolitizma, religiozni ispitanici pokazuju statistički značajno različito mišljenje od ostalih studenata. Te su razlike ujedno i daleko snažnije od onih proizvedenih od ostalih sociodemografskih varijabli. Tri sociodemografske varijable (spol, rezidencijalni status i obrazovanje oca) proizvele su po jednu statistički značajnu razliku. Niže obrazovanje oca i muški spol, zaslužni su za snažniji etnocentrizam dok je rezidencijalni status (ruralnost) u osnovi većeg patriotizma.

Na kraju, etnocentrizam je manje izražen u odnosu na patriotizam i kozmopolitizam, ali je ujedno i ona nacionalna orijentacija koja stvara navise prijevora u našoj budućoj eliti, a tom metežu doprinose religiozni ispitanici. Takav zaključak nameću detektirane razlike, dok su frekvencije odgovora na strani relativne otvorenosti prema drugim nacijama, odnosno umjerenog patriotizma.

3. Etnička prisnost i distanca

Spremnost na stupanje u određene međuljudske odnose, od jednostavnog prihvaćanja da se živi u istoj zemlji do bliskog srodstva i braka, pokazuje stupanj intimnosti ili prisnosti koja se osjeća prema pripadnicima drugih nacija. Suprotno, etnička distanca je stupanj odstojanja prema ljudima drugačije nacionalnosti. Ljestvica koju smo primijenili je, u osnovi, široko korištena varijanta Bogardusove skale društvene distance iz daleke 1925. godine. Činjenica da ona još uvijek funkcionira u studentskoj, dakle obrazovanoj populaciji, pokazuje da ratovi i destrukcije nisu bitno promijenili mentalitet ljudi kada su u pitanju stereotipi i predrasude prema pripadnicima drugih nacija.

U tablici 9 prikazani su rezultati ispitivanja izraženi u postocima odgovora na svim alternativama.

Tablica 9: Etnička prisnost i etničko odstojanje: odnosi s pripadnicima različitih nacionalnosti (%)

		1	2	3	4	5	6	7
		Da stalno žive u mojoj zemlji	Da stanuju u moje susjedstvu	Da mi budu suradnici na poslu	Da mi budu pretpostavljeni na poslu	Da se s njima družim i posjećujem	Da obavljaju čelne funkcije u političkom životu	Da budemo u bliskom srodstvu (brak i sl.)
1.	Albanci	38,9	12,9	13,1	1,9	18,7	1,4	13,1
2.	Amerikanci	17,1	10,2	20,4	3,9	25,4	2,8	20,3
3.	Bošnjaci	25,7	14,7	12,9	1,8	23	1,8	20,1
4.	Crnogorci	28,9	15,7	13	2,9	21,8	1,4	16,4
5.	Česi	24,4	15,2	15,4	3	23,2	1,9	17,0
6.	Hrvati	11,8	3,6	5,3	1,8	10,9	3,1	63,4
7.	Francuzi	19,6	9,6	15,3	4,7	24,6	3,2	23
8.	Talijani	20,1	11	16,5	3,7	24,8	2,2	21,6
9.	Mađari	24,8	14,8	15,3	3,4	22,2	2,8	16,7
10.	Makedonci	26,3	15,9	13,5	2,8	22	2,3	17,3
11.	Nijemci	16,5	9,8	17	7,6	23,4	4,5	21,3
12.	Rusi	22,3	11,7	15,5	5,8	22,7	3,5	18,4
13.	Slovenci	31,5	13,2	12	3,7	20,7	2,1	16,7
14.	Srbi	34	11,5	10,9	2,2	21,9	1,7	17,9

U tablici 10 prikazujemo rezultate odgovora na istoj ljestvici (postoci i aritmetičke sredine) u dva uzastopna istraživanja: 2004. (poduzorak studenata) i 2010. godine. Rezultati iz 1999. godine, na žalost, nisu upotrebljivi jer, unatoč identičnoj ljestvici, metodologija odgovora bila je različita, i neusporediva s kasnijim istraživanjima. Zapravo, u posljednja dva prikupljanja podataka, pristupilo se ispravno tražeći samo jedan odgovor koji onda daje jasnu sliku prihvaćanja određene nacionalne skupine. Mogućnost više odgovora, koja je bila dopuštena 1999. godine, stvara konfuziju u interpretaciji.

Izuzmemo li Hrvate koji, prirodno, uživaju najveću prisnost u Hrvatskoj, iza njih se poredala grupa od četiri nacionalnosti koje imaju prosječnu ocjenu odgovora oko 4, i pristanak na bližnje srodstvo ili brak od 20 do 23%. To su Nijemci, Francuzi, Amerikanci i Talijani. To je grupa nacionalnosti koja se percipiraju kao bliske.

Neutralan, ili srednje intenzivan stupanj bliskosti, bilježi skupina od pet nacionalnosti: Rusi, Bošnjaci, Česi, Mađari i Makedonci. Oni se ocjenjuju s prosječnim

rezultatima većim od 3,5 i sa postocima pristanka na najviši stupanj intimnosti od 17,3% (Makedonci) do 20,1% (Bošnjaci).

Tablica 10: Komparativni prikaz stupnja etničke prisnosti studenata (postoci odgovora na ekstremnu intimnost i aritmetičke sredine za cijelu ljestvicu)

Nacionalnost	2004.		2010.	
	%	a.s.	%	a.s.
Hrvati	69,3	5,97	63,4	5,6
Nijemci	22,5	4,12	21,3	4,1
Francuzi	25,9	4,17	23	4,07
Amerikanci	20,2	3,89	20,3	4
Talijani	26,7	4,26	21,6	3,95
Rusi	16,2	3,47	18,4	3,79
Bošnjaci	16,6	3,48	20,1	3,68
Česi	18,6	3,61	17	3,59
Mađari	18,3	3,66	16,7	3,59
Makedonci	15,4	2,79	17,3	3,54
Crnogorci	14,3	3,18	16,4	3,43
Srbi	13,9	3,1	17,9	3,43
Slovinci	18,1	3,44	16,7	3,42
Albanci	12,8	3,07	13,1	3,05

Etničku distancu, s različitim intenzitetima, registriraju sljedeće nacionalnosti: Crnogorci, Srbi, Slovenci i Albanci, s prosječnim rezultatima između 3.05 i 3,43% i s postocima spremnosti na bliske odnose koji idu od 17,9% (Srbi) do 13,1% (Albanci).

Inspekcijom podataka u dva uzastopna istraživanja možemo anotirati sljedeće tendencije. Prije svega, govoreći o aritmetičkim sredinama na skalama, gotovo sve dobro ili srednje prihvaćene nacionalnosti bilježe blagi pad popularnosti, uključujući i Hrvate. Ne znamo je li taj pad slučajan, ali antipatičan nije, posebno ako je veći dio studenata došao do zaključaka da su, od nacionalne prisnosti, važnije one koje počivaju na drugim osobinama pojedinca.

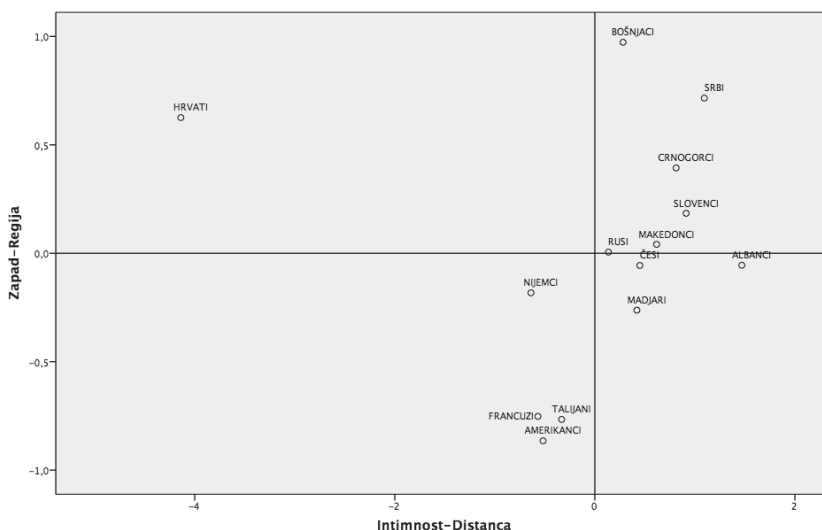
U svakoj grupi, ipak, ima po jedan izuzetak: kod dobro prihvaćenih nacionalnosti blago rastu Amerikanci, kod srednje Makedonci. Suprotno, Albanci, koji su zadnji na ljestvici, imaju i blagi pad popularnosti. Kao kuriozitet, s njima bi htio sklopiti brak malo veći postotak ispitanika nego 2004. godine (13,1% nasuprot 12,8%), dok kod Slovenaca, koji su odmah iza njih po nepopularnosti, taj postotak opada (16,7%, a ranije 18,1%).

I, na kraju, Talijani nisu više na čelu hijerarhije prisnosti (naravno, Hrvate ne brojimo), nego na četvrtom, ako vrednujemo aritmetičke sredine. Iz nepoznatih razloga, ostaju kao druga najpoželjnija nacionalnost za brak, i to iza Francuza, što bi i za jedne i za druge zahtijevalo dodatnu i dubinsku analizu.

Zaključujemo da hrvatski studenti iskazuju to manje prisnosti što su njihovi potencijalni partneri iz regije. Drugim riječima: Francuzi, Nijemci, Amerikanci, pa i Talijani i Rusi su u redu. Albanci, Slovenci, Srbi i Crnogorci, mnogo manje. Budući da je taj trend u 20. stoljeću proizveo mnoge nedaće, osjećali smo potrebu upozoriti na njegovo postojanje i u trećem mileniju.

Na kraju, prikazujemo grafički dobivene odnose, s napomenom da smo imenovali dvije osi (x i y) *ex post facto*, dakle na osnovi onoga što nam se čini da smo dobili (slika 3). Naravno, dopuštamo da se orijentacije mogu nazvati i drugačije.

Slika 3: Mapa etničke prisnosti i distance

Dobili smo kontinuum intimitnosti i distance (x) i Zapada i Regije (y). U prostoru etničke intimitnosti dominiraju Hrvati. Daleko blaže, na tom prostoru nalaze se Talijani, Nijemci, Francuzi i Amerikanci. Blago decentrirani prema prostoru etničke distance svrstavaju se Rusi, Bošnjaci, Mađari, Česi i Makedonci. U prostoru etničke distance su Albanci, Srbi, Slovenci i Crnogorci. Kao što se vidjelo, mapa vjerno reproducira dobivene rezultate i omogućuje da se oni mogu jasno grafički prikazati i zorno percipirati.

4. Etničke preferencije i vrijednosti

U ovom istraživanju vrijednosti analiziramo samo u odnosu na etničke preferencije. Ipak, nemoguće je ovu raspravu započeti bez prethodne sintetičke analize dobivenih vrijednosnih hijerarhija i orijentacija.

Vrijednosti su, najkraće rečeno, „pozitivni ciljevi“, koji predstavljaju implicitnu ili eksplicitnu karakteristika pojedinca ili grupe, i koji, na razini ponašanja ili akcije, vrše selekciju između raspoloživih ciljeva. U prethodnom istraživačkom izvještaju (Radin, 2005) napisali smo da, u osnovi, već dugo postoje dva pravca proučavanja vrijednosti koja evidentiraju dvije osnovne karakteristike: njihova povezanost s potrebama i kulturno-društvenim kontekstom, te njihova funkcija cilja, što uključuje i subjektivnu važnost tih istih poželjnih meta. Zato, Mischel (1993) definira vrednotu vrlo jednostavno, ali i efikasno kao „subjektivnu važnost koja se pripisuje jednom događaju ili postignuću“. Budući da, unatoč porastu broja znanstvenih radova na temu vrijednosti, nema osobite evolucije u definiranju pojma vrijednosti, navest ćemo onu Maslowa (1973), koja se zasniva na potrebama i njihovom zadovoljavanju, i Rokeacha (1973), koja predstavlja zanimljiv pokušaj sustavnog tretiranja problema posredstvom teorijske elaboracije na eksperimentalnim osnovama. Nastanak vrijednosti Maslow pripisuje nužnosti zadovoljavanja ljudskih potreba. Postoje temeljne potrebe (instinktivne), koje su diktirane preživljavanjem i meta-potrebe, koje to nisu. Čovjek je, tijekom evolucije, hijerarhijski zadovoljavao svoje potrebe, počevši od onih elementarnih (prehraniti se, zaštititi od hladnoće itd.) pa sve do onih kompleksnih kao što su, na primjer, kognitivne. Suština Maslowljeve teorije je u tome da zadovoljavanje temeljnih potreba otvara prostor za sagledavanje novih mogućnosti prema kojima se usmjerava interes ljudi i koje upravo zbog takvog interesa postaju vrijednosti. Zadovoljavanje jednostavnijih i ujedno „starijih“ potreba, kako onih bio-psiholoških, tako i onih društvenih, proizvodi promjene i u sferi kognitivnih funkcija (pažnje, percepcije, pamćenja) i, uslijed takvih promjena, čovjek kreće u potragu za vrijednostima, odnosno za gratifikacijom viših potreba: samorealizacije, ali i znanja, unutarnjeg sklada itd. Na taj način, čovjek postiže bolji i stabilniji psihički sklad, u smislu zajedništva s drugim pojedincima i smanjenja konfliktnosti s njima. S druge strane, Rokeach smatra da se vrijednosti mogu tretirati kao zavisne, ali i kao nezavisne varijable, što zorno ukazuje na eksperimentalni pristup ovog američkog socijalnog psihologa. Kao zavisne odrednice, vrijednosti se mogu shvaćati rezultatom utjecaja kulture koja djeluje na pojedinca tijekom njegove egzistencije. Kao nezavisne dimenzije, vrijednosti mogu utjecati na mnoge sfere ljudskog ponašanja, tako da se može slobodno tvrditi kako postoji stalna interakcija između vrednota i kulturnog konteksta u kojem pojedinac živi. Prema Rokeachu, vrijednost je „stalno vjerovanje po kojem je jedan stil ili smisao života individualno ili društveno prihvatljiviji od suprotnog stila ili smisla“. Pojednostavljajući, ova se definicija može reducirati do maksimuma jezgrovitosti i tvrditi da je vrednota „kognicija poželjnoga ili prihvatljivijeg“, gdje je kognicija zapravo sinonim za spoznaju.

Vrijednosti, napokon, ne pripadaju apsolutnom svijetu ideja, između njih i društvene promjene postoji izrazita interakcija, one variraju vremenski i prostorno, u samom pojedincu i unutar grupa. Vrijednosti smo mjerili već tradicionalnom ba-

terijom od 11 stavova, čija je najveća pozitivna karakteristika dugotrajna uporaba, što omogućuje longitudinalno praćenje pojave. Tablica 11 pokazuje tri dobivene hijerarhije u desetak godina primjene.

Tablica 11: Komparativni prikaz hijerarhije vrijednosti studenata (%)

Vrijednosti	1999.	Vrijednosti	2004.	Vrijednosti	2010.
Materijalni položaj	65,2	Samosvojnost	71,8	Materijalni položaj	45,3
Profesionalni uspjeh	57,1	Materijalni položaj	55,2	Samosvojnost	45,1
Samosvojnost	55,4	Privatnost	54,2	Privatnost	41,6
Dokoličarenje	51,6	Profesionalni uspjeh	52,2	Profesionalni uspjeh	40,7
Privatnost	47,9	Dokoličarenje	50,9	Društveni položaj	36,7
Društveni položaj	35,6	Društveni položaj	37,2	Vlast	27,5
Vlast	31,1	Vlast	30,5	Dokoličarenje	24,3
Vjera	21,5	Vjera	25,5	Vjera	19,1
Medijski uspjeh	18,8	Nacionalnost	19,4	Nacionalnost	16,6
Nacionalnost	13,6	Medijski uspjeh	14,9	Medijski uspjeh	13,2
Političko potvrđivanje	3,6	Političko potvrđivanje	7,9	Političko potvrđivanje	8,7

Vrijednosti smo, dakle, mjerili baterijom stavova (Radin, 2002, 2007) za što su korištene Likertove ljestvice od četiri stupnja (potpuno i uglavnom se slažem te uopće i uglavnom se ne slažem). Hijerarhije su, u skladu s definicijama vrijednosti koje naglašavaju „pozitivnost“ cilja, konstruirane na osnovi postotka odgovora na stupnju „potpuno se slažem“.

Inspekcijom rezultata nameće se nekoliko zaključaka. Prvo, makroskopski gledano, hijerarhije vrednota su relativno stabilne u desetljeću tijekom kojega su provedena istraživanja mladih i studenata. Razlike u rangu pritom potvrđuju zaključak da su dominantne vrijednosti materijalne i društvene afirmacije te privatnosti. Srednje su prihvaćene vjera i vlast te dokoličarenje (koje je 1999. godine bilo među privilegiranim vrijednostima). Na kraju ranga su nacionalnost, medijski uspjeh i, osobito, političko potvrđivanje.

Drugo, sve vrijednosti, bez obzira na njihov položaj u hijerarhiji, značajno su manje zastupljene nego u prethodnim istraživanjima. To vrijedi za vrijednosti individualnosti i privatnosti, kao i za materijalne vrijednosti, sve do tradicionalnih vrijednosti kao što su nacija i vjera. Takav nalaz nameće mnoga pitanja i hipoteze koje je nemoguće provjeriti, svakako bez dodatnih ispitivanja, a možda i usprkos njima. Primjerice, postavlja se pitanje dekompozicije vrijednosnog sustava u smislu kojeg je veliki poljski sociolog Zygmund Bauman (2000, prema Sorić 2012.) dao tekućoj modernosti ili «likvidnom društvu». Takvo je društvo, određeno pojmovima ‘ovdje i

sada', obilježeno fluidnošću, odnosno rastakanjem svega stabilnoga i trajnoga. „Laka“ modernost, „softverska“ umjesto „hardverske“ iz prve moderne, u živote mladih unosi posvemašnju nesigurnost, fragmentaciju i dezorijentiranost. „Usljed ovakvog epohalnog skoka, tvrdi Bauman, društvo se rastapa, dezintegrira. Stabilni obrasci interakcije nestaju pred suvremenim zahtjevima za kontinuiranom mobilnošću i efikasnijom fleksibilnošću“ (Sorić, 2012). Slabije zastupanje svih vrijednosti kod intelektualno senzibilne studentske populacije, može se dovesti u vezu s takvim teorijskim pretpostavkama, ili s onima, najčešće moralističkim i tradicionalističkim, koje u takvom, „likvidnom“ društvu, vide krizu sustava vrijednosti kakvog poznajemo. U svakom slučaju, dobiveni rezultati predstavljaju još jedan u nizu upozorenja na mogućnost nihilizma u sustavu vrijednosti mlade generacije. Svjesni da su svi ti pojmovi previše filozofski kompleksni da bi bili zlouporabljani u analizi empirijski dobivenih rezultata, ostavljamo da zaključak visi u zraku. Uz jedno upozorenje: relativizam je isto tako opasan kao tradicionalno, apsolutističko, zastupanje „čvrstih“ vrijednosti. U osnovi, dugo zastupanje „slabih“ vrijednosti vodi u aspiraciju za „čvrstim“ vrednotama, s cijelim ideološkim i političkim instrumentarijem koje one u sebi nose.

I sada, na tragu ove posljednje rečenice, dolazimo do treće posebnosti detektirane hijerarhije vrijednosti: sve vrijednosti „padaju“ osim jedne a to je političko potvrđivanje, što neprestano raste od 1999. (3,6%) do 2010. godine (8,7%). Politika je tako još uvijek najslabije zastupljena vrednota, ali indikativan je njen rast. U tom svjetlu, bitno je navesti potpuni sadržaj stava, kakav je bio u upitniku u sva tri istraživanja: „Potvrditi se u radu političkih stranaka i institucija“. Radi se, dakle, o odnosu prema političkim institucijama, preciznije strankama, što znači o tradicionalnoj institucionalnoj politici. Rast ove vrijednosti mora se povezati i s nalazima iz ovog istog istraživanja koji pokazuju kako manje od 4% studenata vjeruje u političke stranke dok ih je, kako tvrde, 10% u njih upisano. U tom kontekstu, rast vrijednosti institucionalne politike može imati dvojako značenje: prvo je da je u društvu gdje ništa nije stabilno i sve je „likvidno“, sve više potrebno iskoristiti političke institucije za osobnu vertikalnu mobilnost, bez obzira što se u njih ne vjeruje. To je hipoteza pragmatičnog „hoda“ kroz institucije, koji bi se mogao nazvati i karijerizmom, ili političkim cinizmom, da društvo nije postalo u tolikoj mjeri fluidno da prividno amnestira pojedinca od odgovornosti. Možemo reći kako se ovdje odgovornost dijeli između pojedinca i društva, ali nije li uvijek bilo tako? Nije li uvijek bilo lakše ići uz plimu nego se suprotstaviti (političkoj) struji?

Ovo drugo objašnjenje je intrigantnije, i kao uvod možemo navesti rezultate faktorske analize vrednota, odnosno vrijednosne orijentacije. Faktorizacija 11 vrijednosti proizvela je četiri faktora koja objašnjavaju gotovo dvije trećine ukupne varijance (64,87%). Rezultati faktorske varimax ekstrakcije navedeni su u tablici 12.

Tablica 12: Faktorska struktura vrijednosti studenata

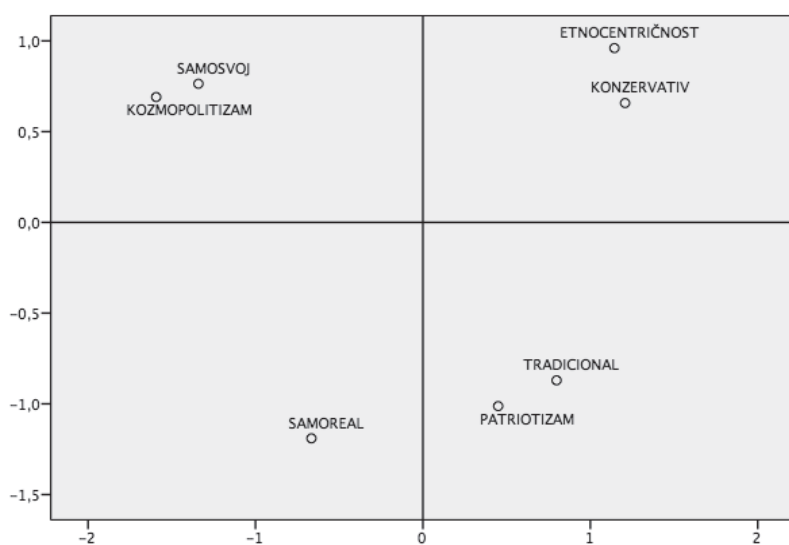
Vrijednosti	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
Društveni položaj	.830			
Materijalni položaj	.796			
Vlast	.673	.347		
Profesionalni uspjeh	.623			
Političko potvrđivanje		.755		
Medijski uspjeh		.746		
Vjera			.802	
Privatnost			.801	
Nacionalnost		.506	.513	
Samosvojnost				.811
Dokoličarenje				.800

Prvi, treći i četvrti faktor slični su onima dobivenim 2004. godine na općoj populaciji mladih (Radin, 2007): prvi je *samorealizacija*, treći *tradicionalizam*, a četvrti *samosvojnost*. Drugi je faktor iznimno zanimljiv, jer, osim što povezuje političko potvrđivanje, medijski uspjeh i vlast, u svojoj strukturi ima i nacionalnost („Iskazivati svoju nacionalnu pripadnost i biti vjeran nacionalnoj tradiciji“). Stoga ga možemo nazvati faktorom *konzervativne političke angažiranosti*. Drugim riječima, pojavljuje se pretpostavka da, ne samo što institucionalna politiziranost raste kao vrijednost, nego, povezujući se s tradicionalnim shvaćanjem nacionalnosti, zapravo predstavlja prvi znak bijega iz „fluidnoga“ i „likvidnoga“ odnosa s društvom, u čvršće političke, a možda i ideološke solucije. Budućnost će pokazati!

I, na kraju, faktore vrijednosne orijentacije i faktore etničke preferencije podvrgli smo multidimenzionalnom skaliranju. Modelom euklidske distance (ALSCAL, uz zadane 2x2 dimenzije, dobili smo sljedeću mapu (slika 4).

Os X razlikuje dosta jasno individualno od kolektivnog, dok os Y, uz sve uložene napore, nismo uspjeli definirati. U svakom slučaju, čini nam se bitnim ustanoviti da se vrijednosna orijentacija samosvojnosti vezuje uz kozmopolitizam, i na istoj, individualnoj, strani je *samorealizacija*, mada se od nje razlikuje. Također, isti sklop čine tradicionalne vrijednosti i patriotizam i, što je naročito važno, etnocentričnost i konzervativizam. Jasno je, dakle, da je faktor koji vezuje političko potvrđivanje uz medijsku izloženost, ali i uz nacionalni osjećaj i vlast, blizak etnocentризmu, odnosno autoritarnoj etničkoj preferenciji. Nameće se zaključak da se političko potvrđivanje, iako još uvijek najmanje prihvaćena vrijednost, vezuje uz nacionalni osjećaj i uz etnocentričnost, što predstavlja reakciju na ono slabljenje vrijednosti koje je naše istraživanje detektiralo.

Slika 4. Mapa etničkih preferencija i vrijednosnih orijentacija

5. Zaključak

Poseban je izazov raspravljati o etničkoj preferenciji i etničkoj distanci studenata jer je dugo studentska populacija predstavljala privilegiranu skupinu za proučavanje društvenih odnosa, pa tako i odnosa prema nacionalnosti. Sveučilišta su predstavljala, i u određenoj mjeri još uvijek predstavljaju, mjesto gdje se formiraju kadrovi koji će upravljati društvom i državom. Danas je broj studenata daleko veći nego u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, tako da više nije dovoljno diplomirati da bi se započeo put karijere, a za neke i društvene mobilnosti. Studij nije dovoljna pretpostavka da bi se netko danas čak i zaposlio, tako da slogan o sveučilištima kao rasadnicima budućih elita zvuči pomalo pretjerano. Ipak, ako sveučilišni studij nije dovoljan razlog da bi netko uspio u životu ili da bi zauzeo upravljačke pozicije u društvu, ono ipak ostaje gotovo nužna stepenica da bi se taj put započeo. Iznimke postoje, ali su vrlo rijetke, tako da možemo zaključiti da su diplomski i poslijediplomski studij zapravo prerogativi za zauzimanje važnijih pozicija u društvenoj strukturi i hijerarhiji, mada nikako i garancija. Iz tih razloga, pitanje odnosa studenata prema nacionalnosti nije samo akademsko i teorijsko, nego i praktično jer nije svejedno hoće li buduća hrvatska elita biti otvorena ili zatvorena prema pripadnicima drugih nacionalnosti.

Dobiveni rezultati ohrabruju nas jer upućuju na populaciju koja je relativno otvorena prema drugima. Ustanovljeno je, naime, kako se etnocentrični stavovi na-

laze duboko na začelju dobivene hijerarhije nacionalne vezanosti i da ih zastupa minimalan broj studenata (6% i manje). Suprotno tomu, u sva tri istraživanja na prvome mjestu je barem jedna od tvrdnji koja označava kozmopolitizam. Ipak, čisti modeli ne postoje tako da se stavovi kozmopolitizma, u rangu prihvaćanja, alteriraju s onima iz faktora nacionalne identifikacije. Možemo zato pretpostaviti da su studenti relativno otvoreni prema svijetu, s time da su gabariti koji limitiraju otvorenost prema svijetu postavljeni od strane mehanizma nacionalne identifikacije, koji je također snažan.

Mapa nacionalne (ne)vezanosti studenata dobro prikazuje hibridnost dominantnog modela. Nacionalna identifikacija ne znači nikako i zatvorenost prema drugim nacijama ili njihovim pripadnicima. Analogno, etnocentričnost je više karakteristika ličnosti pojedinca nego stav prema vlastitoj naciji. Kada smo u mapu, uz nacionalnu vezanost (patriotizam), stavili i faktore ličnosti, multidimenzionalno skaliranje je pokazalo da se autoritarnost i etnocentričnost lociraju u isti kvadrant koji se definira kao polje nacionalizma i nesnošljivosti. Patriotizam i kozmopolitizam svrstavaju se u suprotne polove dimenzije nacionalne vezanosti, ali oba u polju snošljivosti.

Testirali smo razlike u zastupanju tri modela nacionalne vezanosti - kozmopolitizma, patriotizma i etnocentrizma - prema spolu, religioznosti, rezidencijalnom statusu i obrazovnoj provenijenciji. Najsnažnije su razlike ustanovljene na osnovi religioznosti, dok spol, obrazovanje oca i rezidencijalni status djeluju osjetno manje. Također, etnocentrizam, iako slabo zastupljen, najviše diskriminira studentsku populaciju, tako da ga više od ostalih zastupaju vjernici, muškarci i studenti s niže obrazovanim ocem.

Stupanj etničke prisnosti operacionalizira se kao spremnost na stupanje u intimne međuljudske odnose s ljudima drugih nacionalnosti, i razlikuje se od etničke distance koja mjeri otklon prema ljudima različitog etničkog porijekla i identiteta. Etničku prisnost i distancu mjerili smo već dugo korištenom varijantom ljestvice društvene distance, primijenjenom na 13 nacionalnosti uz dodatak Hrvata.

Ustanovljeno je da najveći stupanj prisnosti uživa skupina od četiri nacionalnosti: Nijemci, Francuzi, Amerikanci i Talijani (srednja vrijednost na ljestvici od oko 4). Srednji stupanj intimnosti bilježi grupa od pet nacionalnosti: Rusi, Bošnjaci, Česi, Mađari i Makedonci (prosječni rezultati veći od 3,5). Relativnu etničku distancu studenti osjećaju prema Crnogorcima, Srbima, Slovencima i Albancima (prosječni rezultati između 3 i 3,45). Razlike su značajne, ali ne i velike. U postocima, na brak ili bliže srodstvo s Francuzima, stupilo bi 23% studenata, s Albancima 13,1%. Radi usporedbe, s Hrvatima na iste odnose pristalo bi 63,4% studenata.

I mapa etničke intimnosti ili distance pokazuje da su studenti manje prisni s potencijalnim partnerima iz regije, a više s velikim euroatlanskim saveznicima, ako se tako možemo izraziti. Hrvatski studenti su, kada je u pitanju brak ili srodstvo, u gotovo dvotrećinskoj većini okrenuti prema pripadnicima iste nacionalnosti.

Možemo, dakle, zaključiti da, uz otvorenost prema svijetu koji se uz digitalnu tehnologiju rapidno smanjuje, u sferi privatnosti hrvatski studenti ostaju pobornici tradicionalnog modela koji, kada se donose strateške odluke u životu pojedinca, privilegiraju ono što je poznato i imaju rezervu prema nepoznatom. To dobro ilustrira talijanska poslovice: «*Mogli e buoi dei paesi tuoi*», što bi trebalo značiti da žena i stado moraju biti iz poznatih krajeva. Zvuči kao politički nekorektan zaključak, no on proizlazi iz rezultata istraživanja te, u grubim linijama, opisuje još jednu našu buduću elitu.

Napokon, longitudinalno ispitivanje vrijednosnih orijentacija evidentira dva zanimljiva trenda. Prije svega, sve su vrijednosti, bez obzira na njihov položaj u hijerarhiji, značajno manje zastupljene nego u prethodnim istraživanjima. To važi za vrijednosti individualnosti i privatnosti, kao i za materijalne vrijednosti, sve do tradicionalnih vrijednosti kao što su nacija i vjera. Takav nalaz nameće mnoga pitanja i hipoteze koje je nemoguće provjeriti bez dodatnih ispitivanja. Druga je posebnost detektirane hijerarhije vrijednosti da sve „padaju“ osim vrijednosti političkog potvrđivanja koja trajno raste. Preciznije rečeno, politika je još uvijek najslabije zastupljena vrednota, ali važan je njen rast, osobito kada se zna da se radi o institucionalnoj politici. Taj trend ukazuje na mogući pragmatičan odnos prema institucionalnoj politici kao i na njeno shvaćanje kao „čvrste“ vrijednosti koja se mora suprotstaviti modernoj „dekompoziciji“ društva. Pritom multidimenzionalno skaliranje faktora vrijednosnih orijentacija i faktora etničkih preferencija pokazuje kako je upravo konzervativizam - u kojem dominira političko potvrđivanje, i koji se vezuje uz nacionalnost - blizak etnocentrizmu. Taj model je, za sada, slabo zastupljen u studentskoj populaciji, ali činjenica je da značajno raste.

Literatura

- Adorno, T. W. (1976). *La personalità autoritaria*. Milano: Comunità.
- About, F. E. (1987). The Development of Ethnic Self-identification and Attitudes, u: Phinney, J. S.; Rotheram, M. J. (eds.): *Children's ethnic socialization: pluralism and development*. Newbury Park: Sage Publications.
- Baranović, B. (2002). Mladi u Hrvatskoj - između nacionalnog identiteta i europske integracije, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 125-154.
- Bogardus, E. S. (1925). Measuring Social Distance. *Journal of Applied Psychology*, 9: 299-308.
- Deutch, K. W. (1970). *Le relazioni internazionali*. Bologna: Il Mulino..
- Erikson, E. (1974). *Gioventù e crisi di identità*. Roma: Armando.
- Flere, S. (1986). Odnos mladih prema etnosu, u: Aleksić, J. i dr. (ur.): *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*. Beograd – Zagreb: CIDID - IDI.

- Goldstein, C.; Koopman, E.; Goldstein, H. (1979). Racial Attitudes in Young Children as a Function of Interracial Contact in the Public Schools. *American Journal of Orthopsychiatry*, 49: 88-99.
- Hayes, C. J. H. (1965). *Essays of Nationalism*. New York: Russel and Russel.
- Laosa, L. (1984). Social Policies Toward Children of Diverse Ethnic Racial and Language Groups in the United States, u: Stevenson, H.; Siegel, A. (ur.): *Child Development Research and Social Policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Maslow, A. M. (1973). *Motivazione e personalità*. Roma: Armando.
- Marcia, J. (1980). Identity in Adolescence, u: Adelson, J. (ed.): *Handbook of Adolescent Psychology*. New York: Wiley.
- Mischel, W. (1993). *Introduction to Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Phinney, J. S.; Rotheram, M. J. (1987). Introduction: Definition and Perspectives in the Study of Children's Ethnic Socialization, u: Phinney, J. S.; Rotheram, M. J. (eds.): *Children's ethnic socialization: pluralism and development*. Newbury Park: Sage Publications.
- Radin, F. (2002). Vrijednosne hijerarhije i strukture, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 47-78.
- Radin, F. (2005). Nacionalna vezanost i odnos prema Europi, u: Ilišin, V. (ur.): *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 173-195.
- Radin, F. (2007). Vrijednosti mladih Hrvata, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 137-156.
- Ricciardi, M. (2012). *Sentimento nazionale, identità personale e libertà*, www.accademia.eu
- Rice, A. S.; Ruiz, R. A.; Padilla, A. M. (1974). Person Perception, Self-identity, and Ethnic Group Preference in Anglo, Black and Chicago Pre-school and Third-grade Children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5: 100-108.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Vaughan, G. M. (1987). A Social Psychological Model of Ethnic Identity Development, u: Phinney, J. S.; Rotheram, M. J. (eds.): *Children's ethnic socialization: pluralism and development*. Newbury Park: Sage Publications.
- Sorić, M. (2012). Zygmund Bauman. Tekuća modernost. *Revija za sociologiju*, (42)1: 101-104.
- Vrcan, S. (1988). Mladi i nacija, u: Radin, F. (ur.): *Fragmenti omladine*. Zagreb: RKSSOH/IDIS.
- Weinrich, J. (1988). The Operationalization of Ethnic Identity, u: Berry, J.; Annis, R. (eds.): *Ethnic Psychology: Research and Practice with Immigrants, Refugees, Native People, Ethnic Groups and Sojourners*. Amsterdam: Swets and Zeitlinger.

STUDENTI I POLITIKA: PRAGMATIZAM BEZ ILUZIJA

1. Uvodna rasprava

Odnos politike i mladih, a u tom kontekstu i studenata kao prepoznatljive podskupine u toj populaciji, intrigantna je tema brojnih istraživanja. Proučavanje te relacije integralni je dio izučavanja odnosa građana i politike, koji nije ni statičan ni univerzalan. To znači da se s promjenom sociopovijesnih okolnosti odnos građana prema politici u nekim dimenzijama mijenja, kao i da specifičnosti svakog pojedinog društva utječu na oblikovanje tog odnosa (Inglehart, Welzel, 2005; Esser, De Vreese, 2007; Sloam, 2012). No, postoje neke tendencije koje su, barem zasad, relativno trajne naravi i prisutne u svim suvremenim društvima.

Jedna od tih tendencija je slabija participacija mladih u politici, ponajprije u onoj institucionalnoj (formalnoj, tradicionalnoj, konvencionalnoj), u usporedbi sa starijima, s tim da se posljednjih desetljeća registrira i opadanje političke participacije svih građana (Norris, 2003; Forbrig, 2005; Henn i dr., 2005; Stolle, 2005; Fahmy, 2006; Stocker, 2006; Furlong, Cartmel, 2007; Quintelier, 2007; DeBardeleben, Pammatt, 2009; Marien i dr., 2010; Sander, Putnam, 2010; Sloam, 2012). Kao pokazatelji silaznog trenda političke participacije građana – i osobito mladih – u suvremenim demokratskim društvima ponajprije se koristi stalno smanjivanje njihova izlaska na izbore i uclanjivanja u političke stranke (Inglehart, Catterberg, 2002; Cross, Young, 2004, 2008; Gallagher, Marsh, 2004; Pedersen i dr., 2004; Edwards, 2007; Esser, De Vreese, 2007; Wass, 2007; Davies i dr., 2009; Kestilä-Kekkonen, 2009; Persson, 2012). Osim tih segmenata političke participacije često je identificirana manja zainteresiranost mladih za politiku, niže razine političkog znanja, rjeđa stranačka identifikacija te, u nekim slučajevima, manje povjerenje u političke institucije i aktere (Kimberle, 2002; Flanagan i dr., 2005; Forbrig, 2005; Ilišin, 2005; Henn i dr., 2007; Sloam, 2007; Dalton, 2011)¹.

¹ Rjeđe je istraživani još jedan važan aspekt političke participacije, a to je zastupljenost mladih u tijelima vlasti. Dio razloga počiva u saznanju da su mladi rjeđe članovi političkih stranaka, a koje su glavni institucionalni akter za kandidiranje i izbor predstavnika građana u tijelima vlasti – ponajprije predstavničkog – dok ostatak čini široka lepeza razloga povezanih s dobnom stratifikacijom i ukupnim društvenim statusom mladih, tj. odnosom društva prema omladini. Ovdje valja samo podsjetiti da u tijelima vlasti u reprezentativnoj demokraciji dominiraju političari srednje životne dobi (Hague i dr., 2001), a da je zastupljenost mladih

Niža participacija mladih u tradicionalnoj politici – ne samo u usporedbi sa starijima, nego i u usporedbi s generacijama mladih unazad nekoliko desetljeća – konstantan je rezultat svih istraživanja političkog angažmana suvremene omladine. Postojanost takvih rezultata istodobno potencira pitanje zašto mladi minimalno sudjeluju u formalnoj politici, a odgovori su različiti i uglavnom komplementarni. Tumačenja odnosa mladih prema institucionalnoj politici barataju važnim uvidima i argumentima, koji se kreću od isticanja širokih društvenih promjena kao okvira za razumijevanje promjena u sferi političkog, preko onih koje se događaju u procesu socijalizacije mladih, do funkcioniranja političkih institucija i aktera, osobito uključujući njihovu prijemljivost za interese i potrebe mladih. Polazeći od toga da se odnos mladih prema politici u razvijenim demokratskim društvima posljednjih desetljeća znatno promijenio (Inglehart, Catterberg, 2002; Furlong, Cartmel, 2007), smatra se da su te promjene u velikoj mjeri povezane s rastom postmaterijalističkih vrijednosnih orijentacija (Inglehart, Welzel, 2005) i izgradnjom sve diferenciranijih životnih stilova i identiteta, uključujući i političkog (Rossi, 2009; Sloam, 2012). Te promjene prate i transformacije obrazaca socijalizacije mladih, za što je karakteristično opadanje utjecaja tradicionalnih institucija kao socijalizacijskih agensa (Younnis, Levine, 2009; Flanagan i dr., 2012; Benedicto, 2013). Paralelno s tim mladi se sve više udaljavaju od institucionalne politike jer smatraju da politički akteri nisu dovoljno senzibilizirani niti fokusirani na rješavanje specifičnih problema mladih (Forbig, 2005; Henn i dr., 2005; Marsh i dr., 2007; O'Donoghue, Strobel, 2007; Barber, 2008; Farthing, 2012; Sloam, 2012). Kakav je proces političke socijalizacije vrlo je važno pitanje, a kako upozoravaju R. Hague i suradnici (2001: 104) „teorija prvenstva političke socijalizacije kaže da se temeljne političke lojalnosti oblikuju u mladosti“ pa iskustva u odrasloj dobi češće modificiraju nego što mijenjaju „svjetonazor modeliran u mladosti“.

Opstojnost trenda distanciranosti mladih od konvencionalne politike objašnjava se utjecajima životnog ciklusa specifičnih generacijskih iskustava i određenih sociopovijesnih (epohalnih) događaja (Braungart & Braungart, 1989; De Graaf, 1999; Kimberlee, 2002; Norris, 2003; Kestilä-Kekkonen, 2009). Promatrano iz rakursa teorije životnih ciklusa kontinuirano niža participacija mladih u institucionalnoj politici produkt je životnog iskustva oblikovanog promjenama individualnih okolnosti. Kako se te okolnosti mijenjaju, mijenja se i političko ponašanje pojedinaca na način da raste zainteresiranost za politiku, kao i spremnost na bar neke oblike političkog angažmana. Pritom oni pojedinci koji su bili politički aktivni u mlađoj životnoj dobi u pravilu nastavljaju s angažmanom u istim ili drugim organizaci-

u tim tijelima zamalo simbolična: prosječno iznosi oko 2% (Schizzerotto, Gasperoni, 2001). Slično je i u Hrvatskoj, gdje se zastupljenost mladih u tijelima lokalne predstavničke vlasti kretala oko 6% (Ilišin, 2006), a u Hrvatskom saboru do najviše 2% (Ilišin, 2007).

jama, a pridružuju im se i neki od onih koji ranije nisu bili politički angažirani. Može se reći da je efekt životnog ciklusa trajan i istosmjern jer počiva na uvijek prisutnim nejednakostima u životnom iskustvu mladih i starijih, a paralelno s porastom godina života intezivira se i proces integracije pojedinaca u određeno društvo. Pritom je uočljiva pravilnost da je političko učenje najveće u mladenačko doba, a politička participacija u srednjoj i starijoj životnoj dobi (Hague i dr., 2001). Utjecaj generacijske pripadnosti kao rezultata promijenjenih okolnosti socijalizacije svakog pojedinog naraštaja mladih prepoznaje se po specifičnim vrijednostima i obrascima ponašanja koji se postepeno učvršćuju. Na taj način uspostavlja se posebnost određene generacije spram prethodnih i budućih generacija, a trajnost nekih usvojenih obrazaca političkog ponašanja može određenim dijelom biti dovedena u pitanje utjecajem životnog ciklusa² i epohalnih zbivanja. Efekti sociopovijesnih okolnosti relevantni su za sve dobne kohorte, a imaju tendenciju niveliranja eventualnih međugeneracijskih razlika. Dakako, u mjeri u kojoj se može pretpostaviti da zajedničko iskustvo življenja u jednoj epohi obilježenoj važnim povijesnim i društvenim događajima podjednako utječe na sve pripadnike određenog društva, neovisno o različitim individualnim karakteristikama.

Potruga za objašnjenjem deficitarnog angažmana mladih u formalnoj politici nužno je usmjerila pogled istraživača izvan te sfere. Impresivan niz autora pozabavio se fenomenom tzv. nove političnosti mladih, odnosno tipovima društvenog angažmana koji funkcioniraju kao svojevrsni supstitut ili kompenzacija za formalni politički angažman. Pritom se naglašava da suvremena mladež ima drugačije poimanje politike, što od istraživača zahtijeva odmak od tradicionalne paradigme i inauguriranje novih pristupa koji će uvažiti nova značenja političkog (Forbrig, 2005; Marsh i dr., 2007; Sloam, 2007; Barber, 2008; Benet, 2008; Pfaff, 2009; Youniss, Levine, 2009; Rile i dr., 2010; Dalton, 2011; Hustinx i dr., 2012; Benedicto, 2013). Mladi preferiraju izvaninstitucionalne političke aktivnosti (kao što su demonstacije, bojkoti i potpisivanje peticija), odnosno one usmjerene na konkretnu svrhu (*cause oriented*) (Norris, 2003; Quéniart, 2008; Solyom, 2010). Osim toga, suvremena mladež je dominantno usredotočena na sadašnjost, s ciljem da se što prije ostvare neposredni rezultati (Harris i dr., 2010), a što je povezano s njihovim iskustvom odrastanja u suvremenim okolnostima i potrebom za samorealizacijom (Benedicto,

² Sudeći po opadanju nekih oblika tradicionalnog političkog angažmana (poput izlazaka na izbore) posljednjih desetljeća u etabliranim demokracijama, može se ustvrditi kako je s pojavom i širenjem alternativnih oblika građanskog aktivizma (ponajprije novih društvenih pokreta) – u čemu su u početku prednjačili mladi – stasalo već nekoliko generacija koje su slične obrasce političkog angažmana zadržale i u zreloj životnoj dobi. Ukratko, udaljavanje mladih od tradicionalne politike započeto burnih 1960-ih nije u cijelosti poništeno utjecajem životnog ciklusa, i danas rezultira nižom razinom institucionalne političke participacije i većom razinom političkog cinizma i skepticizma svih građana, a ne samo novih generacija.

2013). U kontekstu preispitivanja opsega i značenja ukupnog političkog angažmana mladih u suvremenim okolnostima, pozornost istraživača usmjerena je na različite aktivnosti u kojima se bilježi zamjetnija participacija mladih. Osim već spomenutih izvaninstitucionalnih političkih aktivnosti, riječ je o uključenosti mladih u volonterski i humanitaran rad te u organizacije civilnog društva koje su zaokupljene rješavanjem partikularnih, ali nerijetko i globalnih društvenih problema (Flanagan i dr., 2005; Kahne, Sporte, 2008; Younnis, Levine, 2009; Flanagan, Levine, 2010). Taj široki spektar društvenog angažmana s političkim prizvukom u novije doba nadopunjen je aktivnostima na društvenim mrežama i portalima koji su dočekani kao platforma za proširenje političkog angažmana mladih (Benet, 2008; Quintelier, Vissers, 2008; Farthing, 2010)³. Pritom, s jedne strane valja imati na umu da novi tipovi političkog angažmana ne mogu u cijelosti kompenzirati opadanje klasičnih formi političkog aktivizma nužnih za opstanak i razvoj reprezentativne demokracije (Benet, 2008), a s druge strane da uključivanje svih oblika aktivnosti koje mogu imati (i) političke konotacije u relevantne oblike političkog angažmana može devalvirati politiku na kontraproduktivnu „teoriju svega“ (van Deth, 2001, prema Stolle i dr., 2005). Uvažavajući opravdanost tih objeakcija, treba reći kako se već pokazalo da s protokom vremena nove pojave, ako opstanu i razvijaju se, zadobivaju svoj dio društvenog prostora i stječu legitimitet kao utjecajni oblici političkog angažmana.

U kontekstu rasprave o većoj uključenosti mladih u alternativne oblike političkog djelovanja indikativni su i uvidi da se u tim oblicima angažmana smanjuju dobne i rodne razlike – inače, uvelike prisutne u tradicionalnoj političkoj participaciji – no da izražajnije postaju obrazovne i socioekonomski uvjetovane nejednakosti (Barber, 2008; Marien i dr., 2010; Sander, Putnam, 2010; Sloam, 2012). To faktički znači da je širenje novih oblika političkog angažmana ograničenog dosega u razvoju demokracije u suvremenim društvima: ono pridonosi aktiviranju nekih skupina koje su u formalnoj politici marginalizirane (npr. mladi i žene), no iz tih se skupina regrutiraju participanti viših stupnjeva obrazovanja i višeg socijalnog porijekla (što faktički slijedi istovjetne trendove u institucionalnoj politici). U recentnom razdoblju obilježenom rastućim socijalnim nejednakostima može se očekivati kako će uočeni trend jačati i učvršćivati se, čime će veliki broj mladih i nadalje ostati isključen iz bilo kojeg oblika političkog angažmana. Osim što je primijećeno da često nema ravnopravnosti u oblicima političke participacije, upozorava se da u nekim slučajevima participacija može biti i nedemokratska, primjerice, kada se radi

³ Kada je riječ o internetu kao platformi za politički angažman, neki autori upozoravaju da bi se taj oblik ponajprije trebao svrstati u „medijski angažman“ (Buckingham, 2006, prema Benedicto, 2013), čije širenje koincidira s opadanjem korištenja drugih masovnih medija. Pritom poseban problem predstavlja saznanje o nerazvijenosti odgovarajuće metodologije za ispitivanje tih novih oblika potencijalnog političkog angažmana (Stolle i dr., 2005).

o pokretima inspiriranim ksenofobijom, antiimigrantskim raspoloženjem i slično (Barber, 2008).

Već je spomenuto da uključenost mladih u nove oblike političkog angažmana predstavlja svojevrsnu alternativu za angažman u konvencionalnoj politici. No, istraživanja pokazuju kako se nove forme omladinskog političkog angažmana istodobno mogu promatrati kao prijelazna etapa ka većoj institucionalnoj političkoj participaciji. Drugim riječima, aktivnost u raznim građanskim inicijativama i udrugama za dio mladih funkcionira kao poligon za stjecanje znanja i vještina potrebnih za kompetentnu participaciju u tradicionalnim političkim institucijama i procesima. Istraživački rezultati tako pokazuju da participacija u nekim inicijativama i organizacijama civilnog društva povećava zainteresiranost mladih za tradicionalnu politiku te vjerojatnost za kasniji politički angažman u njoj (Flanagan, Gally, 2005; Fahmy, 2006; Esser, De Vresse, 2007; Kahne, Sporte, 2008; Quintelier, 2008; Youniss, Levine, 2009; Sólyom, 2010; Marzana i dr., 2012). U isto vrijeme na participaciju mladih i u novim i u tradicionalnim oblicima političkog djelovanja utječe još niz faktora: već spomenuto obrazovanje, a osobito građansko obrazovanje (Esser, De Vresse, 2007; Lopes i dr., 2009; Flanagan, Levine, 2010; Saha, Print, 2010; Persson, 2012), kao i socijalizacija u obiteljima u kojima su roditelji obrazovaniji i politički aktivniji (Esser, De Vresse, 2007; Quéniart, 2008; Cross, Young, 2008; Lopes i dr., 2009). Dodatno, na veći politički angažman mladih djeluju i drugi faktori, kao što su socioekonomska razvijenost i demokratska tradicija društva u kojemu žive (Esser, De Vresse, 2007; Sloam, 2012). Ukratko, možemo konstatirati da su mladi više, ali ne i ekskluzivno, angažirani u novim oblicima političkog djelovanja, pri čemu ostaje stalno prisutan problem njihove niže participacije u tradicionalnim političkim institucijama i procesima.

Takvi su trendovi potaknuli debate o prirodi odnosa suvremene omladine prema politici i političkom angažmanu. Postavlja se dilema: jesu li mladi politički apatični ili politički alijenirani? U dosadašnjim diskusijama prevladala su tumačenja da su mladi politički alijenirani od tradicionalne politike, ali ne i od političkog djelovanja uopće (Norris, 2003; Marsh i dr., 2007; Farthing, 2010; Harris i dr., 2010; Dalton, 2011). Ovdje valja ponoviti da razlozi tomu leže, s jedne strane, u samim mladima – manjak političkog iskustva, znanja i interesa sukladno životnom ciklusu, uz istodobno okretanje alternativnim oblicima angažmana (Henn i dr., 2007) - a s druge strane, u nespremnosti tradicionalnih institucija i aktera da adekvatno odgovore interesima i potrebama mladih (Henn i dr., 2005; Sloam, 2012; Benedicto, 2013). U svakom slučaju, teza o političkoj alijenaciji podrazumijeva da su mladi razočarani i kritički raspoloženi prema institucionalnoj politici, u čijim se agendama ne prepoznaju, ali i da im je stalo do demokratskog sustava kojeg treba osuvremeniti i učiniti responzivnijim i na stare i na nove interese i potrebe građana, posebice mladih.

Naznačena saznanja o političkom angažmanu mladih u suvremenim demokratskim društvima ukazuju na to da je binarna podjela na neangažiranu i angažiranu omladinu – ovisno o tome promatraju li se tradicionalni ili novi oblici političkog angažmana – limitirana u mogućnostima da valjano objasni odnos mladih prema politici danas (Farthing, 2010). Znatno adekvatnijim čine se pristupi koji nove oblike političkog angažmana mladih promatraju kao nadopunu klasičnom političkom angažmanu (Norris, 2003) pri čemu polaze od pretpostavke o pluralizaciji oblika političke participacije suvremene generacije mladih. Kako konstatiraju L. Hustinx i suradnici (2012: 95), mladi „šire svoj građanski repertoar kombinirajući tradicionalne i nove oblike na kompleksnije načine“. Tome se može dodati da mladi danas preispituju i kombiniraju značenja političkog, prolazeći „bez zapreka između različitih političkih svjetova, koristeći dostupna sredstva“ (Benedicto, 2013: 726). Može se reći da su mladi simultano dezangažirani i angažirani, pri čemu je i samo odbijanje konvencionalne politike duboko politično, a tako shvaćena „radikalna nepolitičnost“ mladih također pobija tezu o njihovoj apolitičnosti. Radi se naprosto o tome da je za veći politički angažman omladine „potrebna promjena u srži političke agende, njezinim sferama i oblicima“ (Farthing, 2010: 181).

Unatoč spomenutim konceptualnim problemima, politički angažman mladih i nadalje se promatra kao nužan preduvjet za osnaživanje građanstva i demokratski razvoj suvremenih društava. To uključuje izgradnju inkluzivnih i prosperitetnih društava u kojima svi građani trebaju imati informacije, mišljenja, pravo, prostor i mogućnosti za aktivno sudjelovanje u procesima donošenja odluka i aktivnostima koje pridonose izgradnji boljeg društva (*Revised...*, 2003). Uključivanje mladih u političke procese tim je važnije jer „dobna segregacija dvostruko košta“ (O’Donoghue, Strobel, 2007: 481): s jedne strane, limitiranje interakcije među mladima i starijima uskraćuje potonjima energiju, kreativnosti i strast kojima mladi mogu osnažiti javni život, a s druge strane, mladima uskraćuje pristup odgovornostima i neposrednom učenju od iskusnih starijih.

Odnos mladih prema politici u tzv. novim demokracijama, odnosno postsocijalističkim društvima, u osnovi se ne razlikuje od onog u etabliranim demokracijama. No, potreba za omladinskim angažmanom u bivšim socijalističkim zemljama je veća ako se ima na umu da oni žive u društvu s razmjerno kratkim demokratskim iskustvom, i da je za demokratsku konsolidaciju nužna participacija svih građana. Politički angažman mladih u Hrvatskoj sličan je omladinskom angažmanu u drugim postsocijalističkim zemljama, a kojeg karakterizira niža participacija u formalnoj politici u odnosu na generaciju mladih u socijalističkom razdoblju, kao i manja uključenost u nekonvencionalne oblike političkog angažmana u usporedbi s vršnjacima u razvijenim demokratskim društvima (Ilišin, 2005). Dakako, evidentne su i razlike na međugeneracijskom planu: mladi manje od starijih iskazuju interes za politiku i spremnost na izlazak na izbore, njihova je stranačka vezanost

primjetno niža, rjeđe su članovi političkih stranaka i znatno su manje zastupljeni u tijelima vlasti na svim razinama (Ilišin, 2002, 2005, 2006, 2007). No, ustanovljene su i druge međugeneracijske razlike. Tako mladi, između ostalog, manje od starijih prihvaćaju vrijednosti demokratskog poretka i demokratska pravila; izražavanju manje povjerenja u političke institucije; manje vjeruju u mobilizacijsku snagu i tradicionalnih političkih organizacija i civilnog sektora; pokazuju se manje socijalno osjetljivima, dok se istodobno pokazuju tolerantnijima spram niza društvenih skupina i pojava; više vjeruju u snagu vlastite generacije da pokrene pozitivne promjene i iskazuju veću spremnost za uključivanje u razne građanske inicijative i akcije (Ilišin, 2005: 130).

Unutar skupine mladih izdvajaju se studenti kao prepoznatljiva podskupina koja bolje od ostalih pripadnika mlade generacije razumije demokratska pravila, pokazuje veću osjetljivost na korupciju i probleme socioekonomskog razvoja, zainteresiranija je za politiku i spremnija za participaciju u institucionalnoj politici te više ističe ulogu stručnjaka i intelektualaca u prevladavanju društvenih problema. Ukratko, studenti su se pokazali kao politički profiliranija i liberalnija podskupina mladih, s nešto izraženijim demokratskim potencijalom i kritičkim odnosom spram realiteta što sve zajedno govori o njihovoj većoj političkoj kompetenciji (Ilišin, 2002, 2005). Te tendencije, uz neke druge koje izravno ne pripadaju sferi politike, pridonose identificiranju studenata kao elitne podskupine mladih. Tome treba dodati da će se iz redova studenata kao omladinske elite uskoro ili za dva-tri desetljeća regrutirati i nova politička elita. Takva se pretpostavka temelji na dosadašnjim znanstvenim uvidima (Ilišin, 2006, 2007) iz kojih je razvidno da većina članova predstavničkih i izvršnih tijela vlasti na lokalnoj i posebice nacionalnoj razini ima stečen neki stupanj akademskog obrazovanja. Drugim riječima, studenti su onaj nezaobilazni rezervoar iz kojeg se formira društvena i politička elita. Stoga se u ovom istraživanju studentima pristupa kao važnom političkom resursu i u sadašnjosti i u budućnosti.

Polazište istraživanja odnosa studenata prema politici zasniva se na klasičnom konceptu političke kulture G. Almonda i S. Verbe (2000), pri čemu se kao interpretativni okvir koristi njihovo poimanje građanske (civilne) političke kulture kao mješavine parohijalne, podaničke i participativne političke kulture. Građanska politička kultura primjerena demokratskom društvu podrazumijeva da u navedenoj idealtipskoj mješavini prevagu ima participativna politička kultura. U skladu s takvim ishodištima u ovom je istraživanju ispitana i analizirana politička svijest i ponašanje studenata, odnosno njihove političke vrijednosti i stavovi te politička participacija što su ujedno i elementi nužni za detektiranje demokratskog potencijala studenata. Navedene dimenzije promatraju se i u svojoj dinamici, odnosno na osnovi njihova longitudinalnog praćenja nastoje se ustanoviti promjene koje su se zbivale u političkoj kulturi studenata tijekom drugog desetljeća tranzicije u Hrvatskoj. Cilj istraži-

vanja je, dakle, ustanoviti distribuciju, strukturiranost i promjene političkih vrijednosti, stavova i participacije hrvatskih studenata. Pritom se polazi od dvije osnovne hipoteze: 1) politička kultura studenata i promjene koje su se u pogledu ispitivanih dimenzija dogodile tijekom promatranog tranzicijskog razdoblja uvjetovane su socijalizacijskim okolnostima i zbivanjima na društvenom i političkom planu u Hrvatskoj, ali i širem okruženju; 2) političke vrijednosti, stavovi i participacija studenata variraju s obzirom na njihova socijalna obilježja. Pretpostavljeni utjecaji socijalnih obilježja studenata na njihove političke vrijednosti, stavove i participaciju ispituju se korištenjem 11 socijalnih obilježja, a to su: spol, dob, rezidencijalni status, stupanj obrazovanja oca, tip završene srednje škole, sveučilište i područje znanosti koje studiraju, prosječan uspjeh na studiju, godina studija, religioznost te stranačka preferencija. Interpretiraju se one razlike i povezanosti (dobivene primjenom hi-kvadrat i t-testa te analizom varijance) koje su značajne na razini .000.

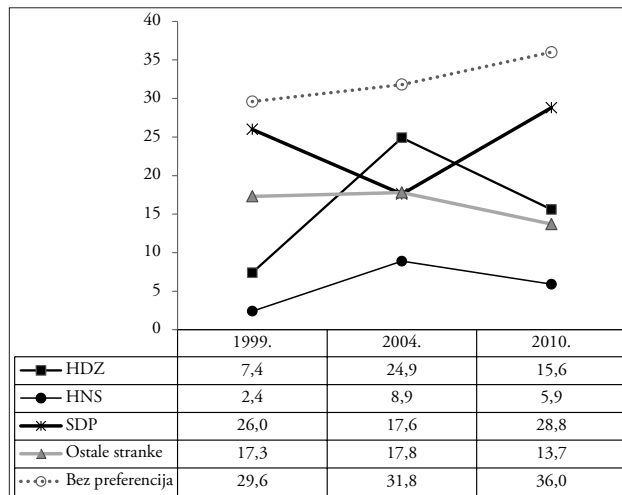
2. Politički interes i participacija

Analizu relacije studenata i politike uputno je započeti pokazateljima njihove političke participacije i zainteresiranosti za politiku jer se na taj način dobiva elementarni uvid u političnost studenata. U tu svrhu pozornost je usmjerena na nekoliko pokazatelja: stranačke preferencije i članstvo u različitim organizacijama te deklarirani interes za politiku i praćenje vijesti u masovnim medijima.

Stranačke preferencije su važan indikator koji ne pokazuje samo političke orijentacije, nego i angažiranost, informiranost i zainteresiranost građana. Isto važi i za studente, a u ovoj istraživačkoj dionici stranačka identifikacija se ujedno koristi i kao jedno od obilježja pomoću kojih se nastoje ustanoviti eventualna međusobna diferenciranja studenata. Pritom svakako treba imati na umu da su izborni ciklusi u Hrvatskoj nakon 1990. godine, kao i kontinuirana istraživanja javnog mnijenja, pokazali da je broj pristaša političkih stranaka podložan stalnim promjenama. To znači kako podaci stari samo nekoliko mjeseci mogu biti zastarjeli, a kada je u pitanju nekoliko godina, to je neupitno. No, u ovom nas istraživanju ne zanima toliko rejting političkih stranaka, koliko socijalni profil simpatizera političkih stranaka koje su u trenutku ispitivanja uživale najveću potporu studenata.

U grafikonu 1 prikazane su promjene u broju pristaša samo tri političke stranke i skupine studenata bez stranačke identifikacije, a što je proizašlo iz podataka dobivenih ispitivanjem studenata sredinom 2010. godine. Studenti su tada naveli 12 političkih stranaka, no samo njih tri je „prešlo izborni prag“ od 5%, zbog čega se one i koriste u daljnjoj analizi. U grafikonu je, u informativne svrhe, prikazan i udio studenata koji su bili pristaše ostalih devet stranaka, no kako je riječ o raznorodnim političkim strankama, ta se agregirana kategorija ispušta iz daljnje analize.

Grafikon 1: Komparativni prikaz stranačkih preferencija studenata (%)

Promjene u potpori studenata dvjema najvećim strankama zbivale su se u očekivanim smjerovima, odnosno u skladu s rezultatima parlamentarnih izbora 2000. godine (pobjeda SDP-a s koalicijskim partnerima), 2003. i 2007. godine (pobjeda HDZ-a s koalicijskim partnerima) te 2011. godine (pobjeda SDP-a s koalicijskim partnerima). Vidljivo je da bar godinu dana prije izbora studentske stranačke preferencije tendencijski odgovaraju rezultatima prvih narednih parlamentarnih izbora što znači da se na osnovi promjena u stranačkim preferencijama studenata (i mladih) generalno mogu predviđati ishodi izbora. No među prikazanim podacima najvažniji je trend kontinuiranog rasta broja studenata koji ne podržavaju nijednu političku stranku, što mogu biti indikatori rasta nepovjerenja u stranke kao političke aktere, kao i slabljenja interesa za politiku.

Studenti se međusobno minimalno razlikuju u pogledu (ne)iskazanih stranačkih preferencija (tablica 1).

Tablica 1: Stranačke preferencije studenata s obzirom na njihova socijalna obilježja (%)

Obilježja studen.	HDZ	HNS	SDP	Bez preferencija
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 36,56$			
Dub., Pula, Zadar	17,1	2,9	38,1	41,9
Osijek	19,3	7,0	31,6	42,2
Rijeka	9,2	5,3	34,3	51,2
Split	26,6	3,0	27,3	43,4
Zagreb	18,2	8,3	34,3	39,2
<i>Relig. samoident.</i>	$\chi^2 = 165,73$			
Religiozni	27,8	50,0	25,9	41,3
Neodlučni	8,4	9,5	40,3	41,8
Nereligiozni	2,5	8,9	46,3	42,3
UKUPNO	18,1	6,8	33,4	41,6

Može se pretpostaviti da statistički značajna razlika s obzirom na sveučilište koje studenti pohađaju prije svega posreduje regionalne razlike. Tako je očekivano da HDZ najveću potporu uživa među studentima splitskog sveučilišta, a najmanje među studentima u Rijeci, kao i da SDP najmanje pristaša ima u Splitu. No zanimljivo je da se studenti Sveučilišta u Rijeci izdvajaju i po tome što su najčešće bez stranačkih preferencija, pa je intrigantno pitanje koliko je takvo distanciranje od političkih stranaka povezano s činjenicom da u toj regiji vlast na lokalnoj razini cijelo tranzicijsko razdoblje obnaša ista politička opcija. Smjer povezanosti stranačkih simpatija s religijskom samoidentifikacijom u hrvatskim okolnostima nije iznenađujuće, a prikazanim se podacima tek može dodati da se među svim pristašama HDZ-a njih 86% deklarira religioznima, dok je takvih među simpatizerima SDP-a i HNS-a upola manje. Zanimljivo je odsustvo svih ostalih mogućih razlika, zbog čega se ne može govoriti o socijalnoj profiliranosti studenata koji su pristaše određene političke stranke. Ovo je zacijelo dobrim dijelom posljedica toga da su studenti razmjerno socijalno homogenizirana podskupina mladih, pa neka socijalna obilježja u njihovom slučaju gube diskriminatornu snagu⁴, što sugerira da na važnosti dobivaju svjetonazorske i ideološke razlike, odnosno specifični socijalizacijski utjecaji (uključujući i roditeljska politička uvjerenja).

Pokazalo se, dakle, da nešto više od trećine studenata nije iskazalo stranačku preferenciju, što može biti indikator kritičnosti spram postojećih političkih stranaka, ali i trenda političke pasivizacije. Kako se mijenjala politička i građanska participacija studenata, konkretnije pokazuju podaci u tablici 2.

Tablica 2: Komparativni prikaz članstva studenata u organizacijama i skupinama (%)

Organizacija ili skupina	1999.	2004.	2010.
1. Sportska udruga ili skupina	17,6	16,8	21,8
2. Studentska udruga	—	—	19,9
3. Kulturna ili umjetnička skupina	16,5	6,4	13,3
4. Udruga mladeži	9,7	6,2	10,8
5. Politička stranka	4,3	4,0	10,3
6. Organizacija za zaštitu okoline	4,3	3,5	3,7
7. Organizacija za zaštitu ljudskih prava	2,4	0,2	3,7
8. Mirotvorna organizacija	1,5	0,4	3,5
9. Organizacija za zaštitu ženskih prava	1,0	0,2	2,1
10. Neka druga udruga	3,4	7,9	—
Nisu članovi nijedne organizacije ili skupine	62,0	64,6	51,0

⁴ U prilog takvom tumačenju govore podaci o znatnoj socijalnoj profiliranosti pristaša pojedinih političkih stranaka u populaciji mladih unutar koje studenti predstavljaju socijalno prepoznatljivu podskupinu (Ilišin, 1999: 160; 2004: 73). Drugim riječima, pri izboru političkih opcija mlade međusobno diferenciraju rodne razlike, socijalno porijeklo, stupanj obrazovanja, socioprofesionalni i rezidencijalni status, a to su upravo ona obilježja koja su u populaciji studenata malo utjecajna.

Komparativni podaci pokazuju kako je trajno najviše studenata učlanjeno u neku sportsku i/ili kulturno-umjetničku skupinu te udrugu mladeži i (vjerojatno) studentsku udrugu⁵. S druge strane, ostale organizacije civilnog društva znatno su rjeđi izbor za građanski angažman studenata. Pritom ipak treba upozoriti da je u promatranih desetak godina porastao broj članova iz studentskih redova u gotovo svim ispitivanim organizacijama. U tom je kontekstu osobito provokativan podatak kako je najviše poraslo učlanjivanje u političke stranke – rast je više nego dvostruk, i rezultirao je time da je svaki deseti student član neke političke stranke. Ovako snažna orijentacija na formalni politički angažman proturječi tezama i uvidima onih autora (Norris, 2003; Marsh i dr., 2007; Quintelier, 2007; Youniss, Levine, 2009; Benedicto, 2013) koji govore o premještanju aktivizma mladih iz formalnih političkih institucija na teren građanskih inicijativa i pokreta. Čini se kako situaciju hrvatskih studenata bolje objašnjava teza o „građanskim omnivorima“ (Hustinx i dr., 2012) koja podrazumijeva participaciju i u formalnim i u alternativnim političkim organizacijama i akcijama. Na koncu, i podatak da je u promatranom razdoblju opao broj studenata koji nisu članovi nijedne organizacije svjedoči o porastu ukupnog socijalnog aktivizma studenata, među kojima je svaki drugi član jedne ili više promatranih organizacija⁶.

Daljnjoj analizi bilo je podvrgnuto prvih pet najpopularnijih organizacija te kategorija onih studenata koji nisu članovi nijedne organizacije. Usporedba po socijalnim obilježjima pokazala je kako su se i u ovom slučaju studenti pokazali razmjerno homogenima (tablica 3).

Prvo treba reći da učlanjenost u udruge mladeži i izostanak bilo kakvoga članstva nisu povezani ni s jednim od korištenih socijalnih obilježja studenata. Kako čak polovica studenata pripada kategoriji ne-članova, doista je zanimljivo da je nesklopnost tom obliku angažmana podjednako raširena u svim podskupinama studenata. S druge strane, najviše razlika prisutno je pri odluci studenata da se učlane u neku političku stranku. Tako su u stranke natprosječno učlanjeni studenti Sveučilišta u Osijeku te oni koji su religiozni i simpatizeri HDZ-a, a znatno ispodprosječno studenti riječkog sveučilišta i, naravno, oni bez stranačkih preferencija. Dobiveni re-

⁵ U ranijim istraživanjima koja su obuhvaćala sve podskupine mladih članstvo u studentskim udrugama nije ispitivano, ali na osnovi recentnog podatka o tom članstvu može se pretpostaviti da je slično bilo i prijašnjih godina.

⁶ Tome u prilog govore i podaci o volontiranju studenata u svim promatranim organizacijama (o tome više u poglavlju A. Gvozdanović „Socijalni kapital studenata“), pri čemu je zanimljivo da je volontiranje dosljedno manje prisutno (za 10%) nego učlanjenost u organizacije, kao i to da rang-ljestvica učestalosti volontiranja gotovo u potpunosti slijedi rang-ljestvicu učlanjenosti u ispitivane organizacije.

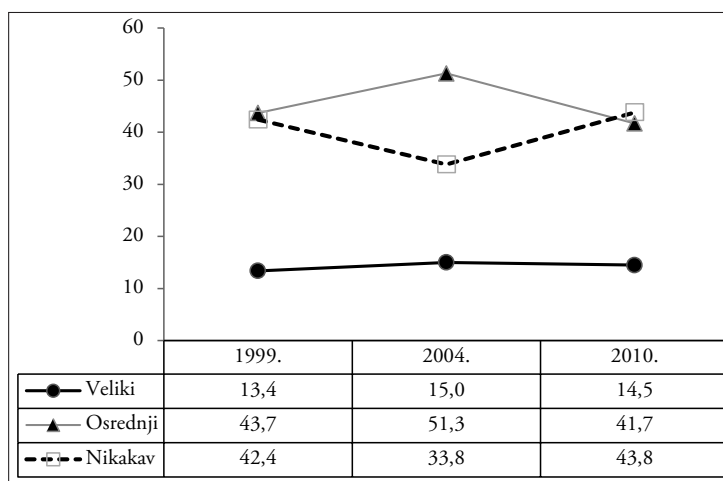
zultati sugeriraju da HDZ ima razmjerno značajnu jezgru u studentskoj populaciji – što pokazuju i podaci da je među članovima stranaka 37% onih koji simpatiziraju HDZ, a 31% onih koji podržavaju SDP – a kako su pristaše te stranke dominantno religiozni, očekivano je da se i to obilježje pokazalo utjecajnim. Članstvo u student-skim udrugama raste s godinama studija – vjerojatno uslijed stjecanja iskustva u fakultetskoj sredini – a češće je među onima koji su završili gimnaziju. Participacija u sportskim udrugama ovisi samo o spolu - dakako, u očekivanom smjeru gotovo dvostruko veće zastupljenosti muškaraca.

Tablica 3: Članstvo u različitim organizacijama s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Sportska udruga	Studentska udruga	Politička stranka
<i>Sveučilište</i>			$\chi^2 = 23,34$
Dubrovnik, Pula, Zadar			13,6
Osijek			16,4
Rijeka			3,3
Split			13,2
Zagreb			9,6
<i>Godina studija</i>		$\chi^2 = 34,12$	
Prva		15,9	
Druga		15,0	
Treća		23,5	
Četvrta/peta		27,9	
<i>Vrsta srednje škole</i>		$\chi^2 = 13,86$	
Gimnazija		22,3	
Srednja stručna škola		14,8	
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 43,48$		
Ženski	15,3		
Muški	27,5		
<i>Stranačka preferencija</i>			$\chi^2 = 42,32$
HDZ			17,6
SDP			8,2
HNS			7,8
Neodlučni			5,3
<i>Religijska samoidentifikacija</i>			$\chi^2 = 24,86$
Religiozni			13,4
Neodlučni			6,1
Nereligiozni			6,5
UKUPNO	21,8	19,9	10,3

Studentska zainteresiranost za politiku pokazuje se uglavnom stabilnom na razmjerno niskoj razini (grafikon 2), pri čemu je općenito nešto veća nego među svim mladima (Ilišin, 2005: 114).

Grafikon 2: Komparativni prikaz interesa studenata za politiku (%)

Vidljivo je kako velik interes studenata za politiku nadilazi njihovu formalnu uključenost u političke stranke, a kada se najvećoj zainteresiranosti pribroji ona osrednja, preostaje oko dvije petine studenata bez ikakva interesa za svijet politike.

Interes za politiku varira samo s obzirom na nekoliko socijalnih obilježja studenata (tablica 4).

Tablica 4: Interes za politiku s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Velik	Osrednji	Nikakav
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 39,73$		
Dubrovnk, Pula, Zadar	13,4	33,9	52,8
Osijek	9,9	35,9	54,3
Rijeka	6,4	42,3	51,3
Split	15,6	41,3	43,1
Zagreb	16,9	43,7	39,4
<i>Vrsta srednje škole</i>	$\chi^2 = 18,97$		
Gimnazija	16,3	42,6	41,1
Srednja stručna škola	10,2	40,1	49,7
<i>Stranačka preferencija</i>	$\chi^2 = 99,10$		
HDZ	16,7	44,4	38,9
SDP	19,6	44,0	36,4
HNS	28,4	50,9	20,7
Bez preferencija	7,7	37,3	55,0
UKUPNO	14,5	41,7	43,8

Konkretno, za politiku i političke događaje najviše su zainteresirani studenti sa sveučilišta u Zagrebu i Splitu, završeni gimnazijalci te pristaše HNS-a, a najmanje studenti riječkog i osječkog sveučilišta te bivši polaznici strukovnih srednjih škola i oni koji ne podržavaju nijednu političku stranku. Među ovim nalazima najzanimljiviji je da su studenti Sveučilišta u Osijeku najmanje zainteresirani za politiku iako se upravo iz njihovih redova regrutira natprosječan broj članova političkih stranaka.

Jedan od standardnih pokazatelja interesa za politiku, odnosno specifičan indikator političke participacije, jest medijsko praćenje vijesti. Koliko studenti prate vijesti na pet različitih medijskih izvora pokazano je u tablici 5.

Tablica 5: Komparativni prikaz medijskog praćenja vijesti(%)

Medij	Često		Ponekad		Rijetko ili nikada	
	2004.	2010.	2004.	2012.	2004.	2010.
1. Internet	31,5	87,9	16,9	6,4	51,7	5,7
2. Televizija	76,7	71,0	13,7	15,1	10,6	13,9
3. Dnevne novine	55,9	53,5	21,8	23,0	22,3	23,5
4. Radio	49,6	34,7	15,0	19,6	35,4	45,7
5. Tjedne novine	—	13,5	—	19,2	—	67,4

U recentnom istraživanju internet je kao izvor društvenih i političkih novosti izbio na prvo mjesto, što je razumljivo s obzirom na to koliko se općenito korištenje interneta povećalo od sredine prve do početka druge dekade 21. stoljeća. Televizija i dnevne novine se pokazuju kao postojani medijski izvori vijesti, vjerojatno i zato što se njihovi sadržaji mogu pratiti i na internetskoj platformi. Drugim riječima, studenti na internetu ne prate samo portale, nego i sadržaje iz drugih medija plasirane u elektronskom obliku. Zanimljivo je da je radio doživio drukčiju sudbinu – iako je i te programe moguće pratiti na drugim platformama, praćenje radijskih vijesti se znatno prorijedilo. Najslabije je plasiran tjedni tisak, što je unekoliko i logično, jer on u većoj mjeri sadrži reportaže i komentare nego vijesti. Ukratko se može reći da je internet postao glavni izvor informacija, pri čemu vrlo važna pozicija televizije (još uvijek) nije ugrožena, dok je dnevni tisak ostao podjednako čitan, vjerojatno zahvaljujući elektronskim izdanjima.

U afinitetima prema određenim vrstama medija studenti se međusobno najviše razlikuju s obzirom na područje znanosti koje studiraju, potom na sveučilište na kojem studiraju te rezidencijalni status, a sporadično s obzirom na postignuti uspjeh na fakultetu, stranačku preferenciju i religijsku samoidentifikaciju (tablica 6).

Tablica 6: Praćenje vijesti u medijima s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Televizija			Radio			Dnevni tisak			Tjedni tisak		
	Nikad	Ponek.	Redov.	Nikad	Ponek.	Redov.	Nikad	Ponek.	Redov.	Nikad	Ponek.	Redov.
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 49,74$											
Dub., Pula, Zadar	26,18	11,8	61,4	57,5	15,0	27,6						
Osijek	10,7	12,5	76,8	51,8	18,5	27,9						
Rijeka	11,3	25,6	63,0	59,1	17,3	23,6						
Split	8,8	12,8	78,3	42,9	22,3	34,8						
Zagreb	14,6	14,2	71,2	41,0	20,3	38,7						
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 96,79$											
Biomedicin. znan.	15,8	15,8	68,3	43,9	23,7	32,4	22,5	25,4	52,2	71,0	18,1	10,9
Biotehničke znan.	4,8	8,0	87,2	31,2	23,2	45,6	19,2	19,2	61,6	59,2	21,6	19,2
Društvene znan.	8,1	11,5	80,5	42,2	17,6	40,2	16,9	21,7	64,3	60,4	20,7	18,9
Humanist. znan.	22,4	15,0	62,6	51,0	18,4	30,6	29,1	26,3	44,5	75,4	17,2	7,4
Prirodne znan.	23,0	21,4	55,6	46,0	22,6	31,5	38,4	29,6	32,0	74,6	17,5	7,9
Tehničke znan.	17,5	18,8	63,7	50,3	21,3	28,5	26,9	22,6	50,6	72,6	18,0	9,4
<i>Prosječna ocjena</i>	$\chi^2 = 31,78$											
Dovoljan/dobar							20,7	19,9	59,4			
Vrlo dobar							23,4	24,9	51,7			
Odličan							31,8	27,3	40,8			
<i>Slabio mj. borav.</i>	$\chi^2 = 25,58$											
Selo	18,2	19,8	62,0	52,9	14,2	32,8						
Mali grad	15,6	15,7	68,7	49,6	18,9	31,5						
Veliki grad	10,3	14,9	74,8	46,0	20,2	33,8						
Zagreb	12,9	12,0	75,2	36,9	22,9	40,3						
<i>Stranačka prefer.</i>	$\chi^2 = 32,76$											
HDZ							18,0	18,3	63,7			
SDP							24,3	21,7	54,0			
HNS							16,1	19,5	64,4			
Bez preferencije							27,9	25,4	46,7			
<i>Relig. samoidenti.</i>	$\chi^2 = 26,09$											
Religiozni							21,6	22,9	55,5			
Neodlučni							21,0	25,9	53,1			
Nereligiozni							33,4	18,5	48,1			
UKUPNO	13,8	14,7	71,5	45,2	19,8	35,0	23,2	23,3	53,7	67,3	19,2	13,6

Koliko je korištenje interneta unutar studentske populacije široko rasprostranjeno, govori i činjenica da u pogledu njegova korištenja kao izvora informacija nisu ustanovljene nikakve statistički značajne razlike između promatranih podskupina studenata. S druge strane, najviše je diferenciranja ustanovljeno u pogledu čitanja dnevnih novina, što najčešće čine nereligiozni ispitanici koji studiraju biotehničke i društvene znanosti (za razliku od studenata prirodnih i humanističkih znanosti) te pristaše HNS-a i HDZ-a (nasuprot studentima bez stranačke identifikacije). Pritom, praćenje novinskih vijesti opada što je studijski uspjeh ispitanika bolji. I televiziju i radio kao izvor vijesti natprosječno koriste studenti biotehničkih i društvenih znanosti (dok su studenti prirodnih i humanističkih znanosti opet na suprotnom polu) te oni koji studiraju na sveučilištima u Splitu i Osijeku (za razliku od studenata iz Rijeke i s najmanjih sveučilišta) i žive u najvećim urbanim sredinama (za razliku od studenata sa sela). Najredovitiji čitatelji tjednog tiska su još jednom studenti biotehničkih i društvenih znanosti, a najrjeđi oni koji studiraju prirodne i humanističke znanosti. Zanimljivo je svakako da su se u pogledu interesa za politiku posredovanog praćenjem medijskih vijesti iskristalizirale dvije prepoznatljive skupine: studenti biotehničkih i društvenih znanosti kao najvjerniji medijski konzumenti i studenti prirodnih i tehničkih znanosti kao oni koji najrjeđe prate medijske vijesti. Kako takve razlike nisu ustanovljene u analizi deklariranog interesa za politiku, moguće je spekulirati da se u pozadini ovdje ustanovljenih razlika zacijelo nalazi (ne)povjerenje u masovne medije, a potom neki drugi razlozi (poput, primjerice, štedljivije korištenje vremena za aktivnosti koje ih odvlače od učenja).

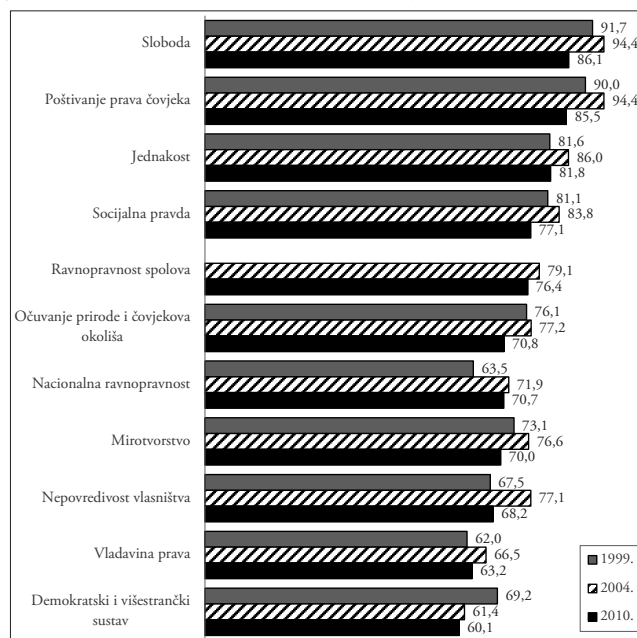
3. Političke vrijednosti i stavovi

Uz šire shvaćenu participaciju nezaobilazne dimenzije za ispitivanje odnosa studenata prema politici svakako su njihove političke vrijednosti i stavovi. Uvid u te dimenzije političkoga osobito je važan jer je riječ o pripadnicima mlade generacije, i to o njenom potencijalno najkompetentnijem segmentu, k tomu još u društvu čija demokratska konsolidacija još nije završena. Pritom se naglasak stavlja na ispitivanje demokratskih vrijednosti i stavova koji su preduvjet za kvalitetne procese demokratske transformacije hrvatskog društva. Demokratski potencijal studenata ujedno je indikator demokratskog potencijala mladih općenito, pri čemu su istraživanja već pokazala da se studente može promatrati kao generacijske predvodnike, tj. da se prvo među njima javljaju novi trendovi, kako u načinu razmišljanja, tako i u obrascima ponašanja.

Kao indikatori demokratskog potencijala studenata ovdje će biti analizirano prihvaćanje ustavnih i demokratskih načela, tolerancija određenih društvenih pojava i skupina, povjerenje u institucije te percepcija značajki političara.

U grafikonu 3 prikazani su usporedni podaci o prihvaćanju načela iz Ustava Republike Hrvatske (članak 3), i to samo na najvišoj razini četverostupanjnske ljestvice („vrlo važno“).

Grafikon 3: Komparativni prikaz prihvaćanja ustavnih vrijednosti (%)

Sve su ustavne vrijednosti većinski prihvaćene, i u tom se smislu može govoriti o velikoj deklarativnoj privrženosti studenata temeljnim liberalno-demokratskim vrijednostima⁷. Međutim, kako je riječ o temeljnim načelima demokratskog političkog poretka, opravdano bi bilo očekivati i višu potporu, u smislu da nema prostora relativiziranju s mjerom „uglavnom“, a još je problematičnije da tijekom vremena potpuno prihvaćanje ustavnih vrijednosti pomalo slabi (osobito u usporedbi s 2004. godinom). Indikativno je da je od 1999. godine na važnosti najviše izgubio demokratski i višestranački sustav, što može biti promatrano kao indikator nezadovoljstva funkcioniranjem političkih institucija i aktera. Ukoliko je takva pretpostavka valjana, može se tek komentirati da je do erozije privrženosti demokraciji i višestranačju došlo razmjerno brzo, tj. nakon samo dva desetljeća života u novom poretku. Otuda

⁷ To potvrđuju i podaci da ispitivane vrijednosti potpuno ili uglavnom nevažnim drži od 2% (sloboda i poštivanje prava čovjeka) do 10,5% studenata (demokratski i višestranački sustav). Ustavne vrijednosti uglavnom važnim smatra daljnjih 12% (sloboda) do 29% studenata (opet demokratski i višestranački sustav).

slijedi, ili da se od demokracije i višestranačja očekivalo previše, ili da politički akteri i institucije nisu dorasli demokratskim zahtjevima.

Ispitivane ustavne vrijednosti podvrgnute su faktorskoj analizi, što je rezultiralo formiranjem dva faktora prvoga reda (ukupne varijance 50,01%), a koja su gotovo identične konfiguracije kao faktori dobiveni u ranijim istraživanjima mladih (Ilišin, 1999: 184; 2005: 79). Struktura dobivenih faktora prikazana je u tablici 7, a oni su podvrgnuti analizi varijance i t-testu čiji rezultati ukazuju na visoku homogeniziranost studenata u pogledu prihvatanja ustavnih vrijednosti.

Tablica 7: Faktorska struktura ustavnih vrijednosti

Ustavna načela	Faktor 1	Faktor 2
Jednakost	.810	
Poštivanje prava čovjeka	.749	
Sloboda	.744	
Nacionalna ravnopravnost	.698	
Mirotvorstvo	.690	.320
Socijalna pravda	.667	.332
Ravnopravnost spolova	.600	.317
Vladavina prava		.815
Demokratski i višestranački sustav		.794
Nepovredivost vlasništva		.603
Očuvanje prirode i čovjekova okoliša	.408	.505
% zajedničke varijance	34,61	21,40

Faktor 1: Liberalno-demokratske vrijednosti; Faktor 2: Vrijednosti demokratskog poretka

Temeljna liberalno-demokratska načela (Faktor 1) čine ustavne vrijednosti koje predstavljaju izvoriste liberalnog svjetonazora. Daljnja analiza pokazala je da tu skupinu vrijednosti natprosječno prihvaćaju studenti humanističkih i prirodnih znanosti, a ispodprosječno studenti tehničkih znanosti (F-omjer = 6,06) te da su žene one koje također više uvažavaju ta načela ($t=7,26$).

Vrijednosti demokratskog poretka (Faktor 2) je latentna dimenzija sastavljena od vrijednosti koje specificiraju značajke demokratskog političkog poretka. Iako su te vrijednosti manje unisono prihvaćene – što otvara prostor za diferenciranje – zanimljivo je kako se studenti u ovom slučaju međusobno ne razlikuju ni po jednom od 11 promatranih obilježja.

Stanovito kolebanje studenata u bezrezervnom prihvatanju ustavne vrijednosti demokratskog i višestranačkog poretka djelomice mogu objasniti podaci o njihovim demokratskim stavovima (tablica 8). Uvid u te stavove prije svega je važan da bi se doznalo kako studenti razumijevaju demokraciju. To je tim važnije jer su studenti socijalizirani u društvu bez respektabilne demokratske tradicije, a od njih se očekuje da budu među kompetentnijim nositeljima demokratskog razvoja hrvatskog društva.

Tablica 8: Komparativni prikaz prihvaćanja demokratskih stavova (%)

Tvrdnje	1999.	2004.	2010.
1. Svatko ima pravo zastupati svoje mišljenje, premda većina misli drukčije od njega	98,1	99,0	97,1
2. Svaki građanin ima pravo, u slučaju nužde, izraziti svoje uvjerenje na ulici.	83,7	78,1	84,6
3. Interesi cijelog naroda moraju biti iznad svih posebnih interesa.	60,3	66,4	74,0
4. Prava demokracija nije zamisliva bez opozicije.	89,1	78,3	80,6
5. Sukobi raznih interesnih grupa u našem društvu štete općem interesu države.	54,4	69,8	75,1
6. Svaka politička stranka mora imati šansu da dođe na vlast.	76,5	62,8	74,4
7. Predsjednik Republike je, onoliko koliko je zakonski predviđeno, kontrolirao ono što je činila Vlada.	38,3	54,2	45,1
8. Predsjednik Republike, Sabor i Vlada dijelili su vlast u našoj Republici u skladu sa zakonom.	30,2	53,8	40,3
9. Zadaća opozicije nije kritiziranje vlade, nego podržavanje njezina rada.	25,0	39,6	38,0
10. Građani nemaju pravo na štrajk ako time ugrožavaju javni red.	24,6	39,0	35,1
11. U svakom društvu postoje sukobi koji se moraju riješiti silom.	23,2	25,3	31,5
12. U dosadašnjem radu Sabor je, onoliko koliko je zakonski predviđeno, kontrolirao ono što je činila Vlada.	30,1	46,5	29,9
13. Naš hrvatski ustav ima slabosti, ali je u usporedbi s drugima ipak najbolji.	13,9	17,1	20,9

Kada se koncentriramo na najnovije podatke u tablici 8, vidljivo je kako šest tvrdnji uživa većinsku podršku studenata, a dominiraju one koje zagovaraju pravo zastupanja različitog mišljenja i političkih opcija, čemu je blizak i stav o nužnosti postojanja političke opozicije. No, među najprihvaćenijim tvrdnjama su i one kojima se promovira mišljenje da posebne interese treba podrediti interesima naroda i države. Promatrano zajedno, najprihvaćeniji stavovi su međusobno kontradiktorni, što se nastavlja i kod nekih tvrdnji koje većina studenata zapravo ne prihvaća. Tako, primjerice, tri se petine ispitanih ne slaže da je zadaća opozicije podržavanje umjesto kritiziranje rada vlade, a što je za petinu manje od iskazanog stava da je opozicija jamstvo prave demokracije. Znakovito je također da se oko trećine studenata slaže s ograničavanjem prava na štrajk i s tvrdnjom da se neki sukobi moraju riješiti silom. Uz to, vidljivo je da tri petine studenata procjenjuje da najviše institucije vlasti nisu dijelile vlast u skladu sa zakonom, pri čemu ih čak više od dvije trećine smatra da Hrvatski sabor nije zadovoljavajuće obavljao svoju zadaću kontrolora rada Vlade, dok ih nešto više od polovine to misli i za Predsjednika Republike. Dodatno je zanimljivo kako se tijekom jednog desetljeća kontinuirano povećavao broj studenata koji smatraju da su interesi naroda i države iznad posebnih interesa te da se neki sukobi moraju riješiti silom, što zajedno upućuje na jačanje autoritarnih tendencija. Koegzistencija međusobno proturječnih stavova i snaženje nedemokratskih shvaćanja, uz

nesporno prihvaćanje većine demokratskih pravila i kritički odnos spram djelovanja najviših instanci vlasti otežavaju jednoznačnu interpretaciju i zaključivanje. Stoga se čini najopravdanijim konstatirati da je demokratska svijest studenata relativno visoka, ali s primjetnim deficitima koji upućuju na perzistiranje autoritarnog načina razmišljanja. Dakako, nije teško zaključiti da je to posljedica političke socijalizacije u društvu u kojemu su dva desetljeća paralelno egzistirali verbalno i institucionalno promicanje i liberalno-demokratskih vrijednosti i tradicionalnih vrijednosti nacije i njezine države. Takva situacija zacijelo je razlog zašto demokratski potencijal studenata više teži slabljenju nego poboljšanju.

Kako se ispitivani stavovi strukturiraju u određene obrasce demokratskog mišljenja i koliko se studenti u tom pogledu međusobno razlikuju, pokazuju rezultati faktorske analiza (tablica 9) te analize varijance i t-testa (tablica 10). Faktorskom analizom izlučena su četiri faktora prvoga reda ukupne varijance 45,62%.

Tablica 9: Faktorska struktura demokratskih stavova

Tvrđenje	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
Predsjednik Republike je, onoliko koliko je zakonski predviđeno, kontrolirao ono što je činila Vlada.	.756			
Predsjednik Republike, Sabor i Vlada dijelili su vlast u našoj Republici u skladu sa zakonom.	.750			
U dosadašnjem radu Sabor je, onoliko koliko je zakonski predviđeno, kontrolirao ono što je činila Vlada.	.718			
Građani nemaju pravo na štrajk ako time ugrožavaju javni red.		.648		
Zadaća opozicije nije kritiziranje vlade, nego podržavanje njezina rada.		.597		
U svakom društvu postoje sukobi koji se moraju riješiti silom.	.	.500		.407
Naš hrvatski ustav ima slabosti, ali je u usporedbi s drugima ipak najbolji.	.379	.439		
Svatko ima pravo zastupati svoje mišljenje premda većina misli drukčije od njega.			.684	
Interesi cijeloga naroda moraju biti iznad svih posebnih interesa.			.556	
Svaki građanin ima pravo, u slučaju nužde, izraziti svoje uvjerenje na ulici.			.509	
Sukobi raznih interesnih grupa u našem društvu štete općem interesu države.		.352	.473	
Prava demokracija nije zamisliva bez opozicije.				.794
Svaka politička stranka mora imati šansu da dođe na vlast.				.547
% zajedničke varijance	14,42	11,90	10,33	8,97

Faktor 1: Institucionalno povjerenje; Faktor 2: (Ne)razumijevanje sukoba; Faktor 3: (Ne)razumijevanje demokracije; Faktor 4: Demokratska pravila

Tablica 10: Razlike između studenata u prihvaćanju demokratskih stavova

Obilježja studenata	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
<i>Sveučilište</i>	<i>F-omjer = 6,66</i>		<i>F-omjer = 6,00</i>
Dub., Pula, Zadar	-.323		-.292
Osijek	-.161		-.123
Rijeka	-.074		-.123
Split	.054		.085
Zagreb	.071		.064
<i>Područje znanosti</i>		<i>F-omjer = 10,35</i>	
Biomed. znan.		-.063	
Bioteh. znan.		.021	
Društvene znan.		.164	
Humanist. znan.		-.297	
Prirodne znan.		-.273	
Tehničke znan.		-.009	
<i>Prosječna ocjena</i>		<i>F-omjer = 14,55</i>	
Dovoljan/dobar		.130	
Vrlo dobar		-.055	
Odličan		-.220	
<i>Vrsta srednje škole</i>		<i>t = -3,87</i>	<i>t = 3,91</i>
Gimnazija		-.063	.060
Sred. stručna škola		.126	-.132
<i>Stranačka prefer.</i>	<i>F-omjer = 13,53</i>	<i>F-omjer = 36,83</i>	<i>F-omjer = 10,74</i>
HDZ	.281	.475	-.159
SDP	.052	-.237	.101
HNS	-.017	-.130	.332
Neodlučni	-.142	-.053	-.093
<i>Relig. samoident.</i>		<i>F-omjer = 23,19</i>	<i>F-omjer = 10,28</i>
Religiozni		.117	-.078
Neodlučni		-.055	.074
Nereligiozni		-.288	.177

Institucionalno povjerenje (Faktor 1) vrlo je konzistentan faktor i jasno upućuje na uvažavanje najviših institucija vlasti, odnosno na prosudbu da je njihovo funkcioniranje u skladu sa zakonom. Analiza je pokazala da takve stavove naročito iskazuju pristaše HDZ-a, dok su na suprotnoj strani studenti bez stranačkih preferencija. Kao osobito nepovjerljivi spram funkcioniranja institucija vlasti pokazali su se i studenti sa sveučilišta u Dubrovniku, Puli i Zadru te Osijeku.

(Ne)razumijevanje sukoba (Faktor 2) prilično je konzistentna latentna dimenzija jer obuhvaća stavove koji govore o odnosu prema potencijalnim sukobima u društvu. Iz tog odnosa promalja se želja za suzbijanjem disonantnih tonova u društvenom i političkom životu, odnosno želja za političkom harmonijom u ostvarenju koje su dopuštena i nedemokratska sredstva. U tu svrhu se može ograničiti pravo

na štrajk i primijeniti sila u rješavanje nekih sukoba, pri čemu bi opozicija trebala pomagati vladajućim snagama. U takvom poimanju demokracije studenti nisu baš suglasni. Iznenadujuće, nametnutoj političkoj harmoniji najskloniji su studenti društvenih znanosti, a njima se pridružuju oni koji su završili srednju strukovnu školu i čiji je studijski uspjeh najslabiji te simpatizeri HDZ-a i religiozni studenti. Razrješavanje sukoba represivnim mjerama najmanje podržavaju studenti humanističkih i prirodnih znanosti koji imaju odlične studijske ocjene, nisu religiozni i pristaše su SDP-a, pa i HNS-a.

(*Ne*)razumijevanje demokracije (Faktor 3) tip je demokratskog mišljenja opterećen već spominjanim proturječjima između liberalnog individualizma i nacionalno utemeljenog kolektivismu. Suživot oprečnih stavova očito je stabilan, a sudeći po prihvaćenosti tvrdnji koje konstituiraju ovaj faktor, taj je obrazac mišljenja vrlo raširen. Osim toga, pokazalo se kako ovakvo nekonzistentno shvaćanje demokracije nije povezano ni s jednim od promatranih socijalnih obilježja studenata. Drugim riječima, podjednak problem u razumijevanju demokracije imaju sve podskupine studenata.

Demokratska pravila (Faktor 4) kao latentna dimenzija čine dva stava koja jasno govore o pravilima demokratskog političkog života. No, nisu svi studenti suglasni oko tih pravila. Štoviše, demokratska pravila osobito ne prihvaćaju studenti sveučilišta u Dubrovniku, Puli i Zadru te Osijeku i Rijeci, oni koji su završili srednju strukovnu školu te pristaše HDZ-a (nasuprot pristašama SDP-a), a ta su pravila to prihvaćenija što su studenti manje religiozni.

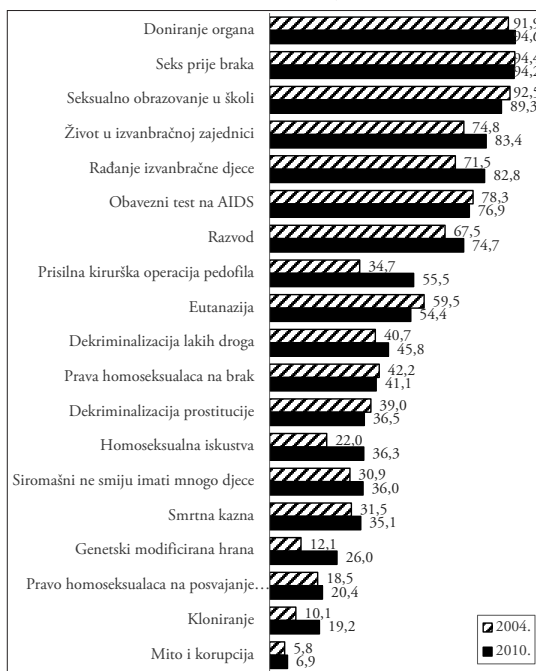
Demokratski potencijal studenata na vrijednosnoj ravni nije vidljiv samo iz njihova načelnog odnosa prema liberalno-demokratskim vrijednostima i demokratskim pravilima, nego i iz drugih stavova koji govore o (ne)toleranciji. Drugim riječima, operacionalizacija načelno liberalnih stavova o nekim pojavama i skupinama koje izazivaju društvene kontroverze dopunjavaju uvid u (ne)demokratsku svijest kao odrednicu potencijalno (ne)demokratskog ponašanja studenata.

U grafikonu 4 prikazani su usporedni podaci koji se tiču (ne)prihvatljivosti većeg broja raznih društvenih pojava (stupnjevi „potpuno“ i „uglavnom prihvatljivo“ čine kategoriju „prihvatljivo“).

Kao što se vidi, većina ispitanih studenata (od 95% do 54%) ima pozitivan stav prema liberalizaciji seksualnog ponašanja i obiteljskog života te seksualnoj edukaciji, kao i prema nekim medicinskim intervencijama usmjerenim poboljšanju zdravlja ugroženih bolesnika ili sprečavanju širenja nekih bolesti i oblika rizičnog ponašanja. Nije iznenađenje da je doniranje organa gotovo aklamacijski prihvaćeno (s čime se može povezati činjenica da se Hrvatska po broju donora nalazi na samom svjetskom vrhu), ali jest većinsko prihvaćanje obveznog testiranja na AIDS, prisilno operiranje pedofila i eutanazija, što su postupci koji u zakonodavnom smislu nisu niti došli na dnevni red. Sve ostale pojave podržava manjina studenata premda oko dvije petine

njih podupire pravo homoseksualaca na brak, dekriminalizaciju tzv. lakih droga i prostitucije. Dakako, gotovo svim studentima neprihvatljivi su mito i korupcija, a u tom je kontekstu intrigantno da skoro svaki četrnaesti student ipak pronalazi opravdanja za tu pojavu.

Grafikon 4: Komparativni prikaz prihvatljivosti društvenih pojava (%)

Kada se promotre razlike nastale od 2004. do 2010. godine, uočljivo je kako je kod većine ispitanih pojava došlo do porasta prihvaćenosti. To naročito vrijedi za prisilne kirurške operacije pedofila, genetski modificiranu hranu, kloniranje te izvanbračne zajednice i rađanje djece u njima. Čini se da povećanje policijsko-sudskog progona pedofilije nije samo stimuliralo društvenu senzibiliziranost, nego i podržavanje vrlo diskutabilnih oblika borbe protiv te nepoželjne pojave. Isto tako čini se kako i GMO i kloniranje polako postaju prihvatljiviji kako se pokazuju i neke koristi od tih postupaka. Brak kao institucija postaje sve krhkiji, pa ne čudi porast prihvatljivosti razvoda i alternativnih oblika zajednice heteroseksualnih parova, ali uočljiv je i rast tolerancije prema homoseksualnosti. Zanimljivo je i to da se broj pobornika smrtne kazne povećao iako u javnosti nije bilo govora o uvođenju takve kazne. Gledajući distribuciju prihvatljivosti promatranih društvenih pojava i promjene nastale u tom pogledu, može se konstatirati kako su studenti postali tolerantniji u području obiteljskog života, seksualnog ponašanja te različitih genetskih

intervencija, ali i skloniji radikalnijim represivnim mjerama u borbi protiv nekih devijantnih oblika ponašanja.

19 ispitivanih pojava su na osnovi faktorske analize grupirane u pet faktora prvog reda (tablica 11) ukupne varijance 55,92%. Rezultati analiza varijance i t-testa pokazali su pak da su studenti zamjetno diferencirani kada je riječ o (ne)prihvatanju promatranih društvenih pojava.

Tablica 11: Faktorska struktura (ne)prihvatljivih društvenih pojava

Pojave	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Život u izvanbračnoj zajednici	.787				
Rađanje izvanbračne djece	.736				
Seks prije braka	.727				
Razvod	.708				
Doniranje organa	.527				.303
Dekriminalizacija lakih droga		.732			
Pravo homoseksualaca na brak		.677		.302	
Dekriminalizacija prostitucije		.668			
Homoseksualna iskustva	.336	.624			
Pravo homoseksualaca na posvajanje djece		.594		.460	
Eutanazija	.381	.446	.328		
Smrtna kazna			.692		
Prisilna kirurška operacija pedofila			.576		
Siromašni ne smiju imati mnogo djece			.513		
Mito i korupcija			.394		
Genetski modificirana hrana				.792	
Kloniranje				.731	
Obvezni test na AIDS					.817
Seksualno obrazovanje u školi					.683
% zajedničke varijance	15,91	14,03	9,34	8,79	7,85

Faktor 1: Liberalizacija obiteljskih odnosa; Faktor 2: Homoseksualna i druga prava; Faktor 3: Društvena represija; Faktor 4: Biosocijalne intervencije; Faktor 5: Zdravstvena prevencija.

Liberalizacija obiteljskih odnosa (Faktor 1) prvenstveno sadrži stavove o obitelji i braku, no iz neobjašnjivog razloga, doniranje organa najviše se povezano upravo s tim stavovima (s nešto manjom saturacijom prisutno je i u Faktoru 5). Veće prihvatanje liberalnijih oblika obiteljskog života demonstrirali su studenti sa Sveučilišta u Rijeci, žene te simpatizeri HSN-a i SDP-a, a zastupanje tog skupa pojava raste s opadanjem religioznosti. S druge strane su, kao manje skloni ovim netradicionalnim obiteljskim modelima, studenti splitskog sveučilišta, muškarci, potencijalni glasači HDZ-a i religiozni studenti.

Homoseksualna i druga prava (Faktor 2) sadrži pojave koje smjeraju povećanju prava homoseksualnih osoba, ali i tolerantnije stavove prema ponašanjima oko čije se normativne regulacije lome koplja u mnogim suvremenim društvima (upotreba tzv. lakih droga, kontrola prostitucije, primjena eutanazije). Ove pojave natprosječno zastupaju studenti s riječkog sveučilišta, studenti humanističkih i prirodnih znanosti,

pristaše HNS-a i SDP-a te nereligiozni ispitanici. Ispodprosječno prihvaćanje navedenih pojava vidljivo je kod studenata sa sveučilišta u Splitu i Osijeku, kao i studenata biomedicinskih i društvenih znanosti, simpatizera HDZ-a i religioznih ispitanika.

Tablica 12: Razlike između studenata u (ne)prihvaćanju društvenih pojava

Obilježja studen.	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
<i>Sveučilište</i>	<i>F-omjer = 17,31</i>	<i>F-omjer = 6,23</i>		<i>F-omjer = 8,20</i>	
Dub., Pula, Zadar	-.032	-.067		.192	
Osijek	.034	-.134		.084	
Rijeka	.183	.204		.009	
Split	-.505	-.224		.121	
Zagreb	.056	.033		.020	
<i>Područje znanosti</i>		<i>F-omjer = 14,19</i>	<i>F-omjer = 21,56</i>	<i>F-omjer = 6,02</i>	<i>F-omjer = 14,12</i>
Biomed. znan.		-.181	-.061	.157	-.002
Bioteh. znan.		-.005	.512	-.018	.245
Društvene znan.		-.173	-.065	-.013	-.057
Humanist. znan.		.373	-.344	-.088	.392
Prirodne znan.		.221	-.274	.441	.100
Tehničke znan.		.071	.238	-.051	-.197
<i>Prosječna ocjena</i>			<i>F-omjer = 19,88</i>		
Dovoljan/dobar			.151		
Vrlo dobar			-.071		
Odličan			-.252		
<i>Vrsta srednje škole</i>			<i>t = -8,42</i>		
Gimnazija			-.134		
Sred. struč. škola			.287		
<i>Spol</i>	<i>t = 3,98</i>		<i>t = -9,23</i>		<i>t = 9,01</i>
Ženski	.082		-.188		.183
Muški	-.099		.229		-.222
<i>Obrazovanje oca</i>				<i>F-omjer = 7,08</i>	
(Ne)završ. OŠ				-.232	
3-god. struk. šk.				-.159	
4-god. sred. šk.				-.047	
VŠS, VSS i više				.092	
<i>Stranačka prefer.</i>	<i>F-omjer = 31,35</i>	<i>F-omjer = 33,24</i>			
HDZ	-.335	-.452			
SDP	.254	.169			
HNS	.370	.375			
Bez preferencije	-.046	.016			
<i>Relig. samoident.</i>	<i>F-omjer = 96,07</i>	<i>F-omjer = 141,25</i>		<i>F-omjer = 20,89</i>	
Religiozni	-.254	-.299		-.092	
Neodlučni	.215	.276		-.012	
Nereligiozni	.487	.567		.299	

Društvena represija (Faktor 3) obuhvaća pojave čija je osnovna značajka represija usmjerena ne „remetilacke“ društvene skupine (kriminalce, pedofile, siromašne), a koja uključuje uskraćivanje prava na tjelesni integritet, prokreaciju, pa i na život. Osobito je zanimljiva tendencija osporavanja prava siromašnim sugrađanima da imaju više djece iako to nikoga drugoga ne ugrožava neposredno – ovdje se vje-

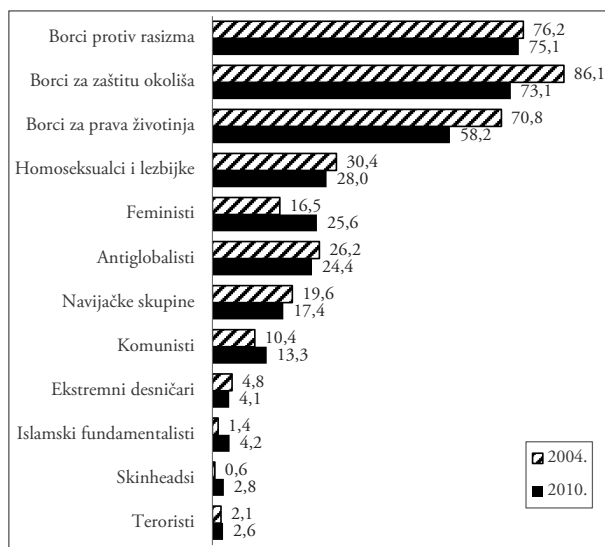
rojatno radi o stavu da djeca iz takvih obitelji imaju znatno slabije startne životne pozicije i perspektive s jedne strane, a s druge strane, o mišljenju da to znači dodatno opterećenje za cijelo društvo (npr. putem većeg izdvajanja za socijalne fondove). Društvenoj represiji najskloniji su studenti biotehničkih znanosti (za razliku od studenata humanističkih i prirodnih znanosti), bivši polaznici strukovnih škola (nasuprot gimnazijalcima) i muškarci, te oni sa slabijim uspjehom na studiju.

Biosocijalne intervencije (Faktor 4) je latentna dimenzija koju čine samo dvije pojave povezane s manipulacijom genima oko kojih u suvremenom svijetu ima puno nedoumica, i o čijim socijalnim implikacijama tek slijede široke društvene rasprave i adekvatnija zakonska regulacija. Ne iznenađuje da genetske intervencije ponajviše podržavaju studenti prirodnih i biomedicinskih znanosti te nereligiozni ispitanici, no njima se pridružuju i studenti sveučilišta u Dubrovniku, Puli, Zadru i Splitu te djeca visoko obrazovanih očeva, nasuprot djeci niže obrazovanih roditelja.

Zdravstvena prevencija (Faktor 5) također obuhvaća samo dvije pojave koje su prvenstveno povezane s prevencijom seksualno rizičnog ponašanja (premda prenošenje AIDS-a nije ekskluzivno uvjetovano seksualnim kontaktom). Potrebu ovakve vrste prevencije natprosječno zastupaju studenti humanističkih i biotehničkih znanosti (za razliku od svojih kolega s tehničkih studija) te studentice.

O toleranciji studenata, osim (ne)prihvatanja različitih društvenih pojava, govore i nalazi o (ne)prihvatanju raznih društvenih skupina koje prati etiketa kontroverznosti, pa i nepoželjnosti. U grafikonu 5 prikazani su također podaci za 2004. i 2010. godinu, pri čemu su u jednu kategoriju sažeti stupnjevi „uglavnom“ i „potpuno prihvatljivi“.

Grafikon 5: Komparativni prikaz prihvatljivosti društvenih skupina (%)

Uočljivo je kako samo tri skupine (borci protiv rasizma, za zaštitu okoliša i prava životinja) uživaju većinsku potporu. Osrednje su prihvaćeni homoseksualci, feministi i antiglobalisti, dok su ostale promatrane skupine većini studenata neprihvatljive. Kada se usporede podaci u dvije točke ispitivanja, vidljivo je da je prihvaćanje većine društvenih skupina oslabilo, što se osobito odnosi na borce za zaštitu životinja i okoliša. S druge strane, poraslo je prihvaćanje feminista, ali još uvijek im podrška nije znatno veća od četvrtine studenata – s obzirom da većina anketiranih prihvaća ravnopravnost spolova kao ustavnu vrijednost, to ukazuje na nerazumijevanje značenja feminističkog pokreta i njegova doprinosa poboljšanju položaja žena u suvremenim društvima.

Faktorska analiza proizvela je tri faktora prvoga reda (tablica 13) ukupne varijance 56,01%, dok je analizom varijance i t-testom ustanovljena znatna diferenciranost studenata u pogledu (ne)prihvaćanja ispitivanih društvenih skupina (tablica 14).

Tablica 13: Faktorska struktura (ne)prihvatljivih društvenih skupina

Skupine	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Borci za prava životinja	.804		
Borci za zaštitu okoliša	.800		
Borci protiv rasizma	.642		
Antiglobalisti	.503		
Skinheads		.759	
Ekstremni desničari (neofašisti)		.734	
Teroristi		.615	.318
Navijačke skupine		.613	
Komunisti			.754
Homoseksualci i lezbijke	.347		.676
Feministi	.370		.644
Islamski fundamentalisti		.524	.582
% zajedničke varijance	19,48	18,94	17,59

Faktor 1: Ekološke i protestne skupine; Faktor 2: Nasilničke skupine; Faktor 3: Ideološki profilirane skupine.

Ekološke i protestne skupine (Faktor 1) je latentna dimenzija koja obuhvaća skupine koje su uglavnom proizašle iz nekadašnjih novih društvenih pokreta, a orijentirane su na zaštitu prirode i osiguranje društvene jednakosti u globaliziranom svijetu. Premda sa slabijom saturacijom, u tom se faktoru nalaze homoseksualci i feministi, što zaokružuje profil tog faktora. Spomenute društvene skupine natprosječno su prihvaćene od studenata humanističkih i prirodnih znanosti (za razliku od studenata tehničkih znanosti), žena i simpatizera HNS-a i SDP-a (dok su na suprotnom polu pristaše HDZ-a), a to prihvaćanje raste paralelno s porastom ocjena na studiju, kao i s nereligioznošću.

Tablica 14: Razlike između studenata u (ne)prihvatanju društvenih skupina

Obilježja studenata	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
<i>Sveučilište</i>			<i>F-omjer = 11,04</i>
Dubrovnik, Pula, Zadar			.004
Osijek			-.024
Rijeka			.201
Split			-.285
Zagreb			.018
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 8,14</i>		<i>F-omjer = 15,58</i>
Biomedicinske znanosti	.091		-.143
Biotehničke znanosti	-.079		.087
Društvene znanosti	.053		-.148
Humanističke znanosti	.209		.441
Prirodne znanosti	.122		.311
Tehničke znanosti	-.209		-.508
<i>Prosječna ocjena</i>	<i>F-omjer = 16,66</i>	<i>F-omjer = 9,68</i>	<i>F-omjer = 12,91</i>
Dovoljan/dobar	-.148	.104	-.124
Vrlo dobar	.097	-.073	.053
Odličan	.161	-.149	.199
<i>Vrsta srednje škole</i>		<i>t = -5,70</i>	<i>t = 4,20</i>
Gimnazija		-.093	.068
Srednja stručna škola		.201	-.140
<i>Spol</i>	<i>t = 6,95</i>	<i>t = -5,26</i>	<i>t = 4,61</i>
Ženski	.143	-.109	.095
Muški	-.173	.132	-.114
<i>Obrazovanje oca</i>			<i>F-omjer = 14,95</i>
(Ne)završena osnovna škola			-.139
3-god. strukovna škola			-.214
4-god. srednja škola			-.113
VŠS, VSS i više			.145
<i>Stranačka preferencija</i>	<i>F-omjer = 7,47</i>	<i>F-omjer = 10,16</i>	<i>F-omjer = 58,17</i>
HDZ	-.133	.128	-.513
SDP	.120	-.143	.356
HNS	.237	-.346	.196
Bez preferencije	-.044	.003	-.003
<i>Religijska samoidentifikacija</i>	<i>F-omjer = 13,48</i>	<i>F-omjer = 8,23</i>	<i>F-omjer = 123,71</i>
Religiozni	-.096	.061	-.272
Neodlučni	.056	-.018	.181
Nereligiozni	.206	-.184	.587

Nasilničke skupine (Faktor 2) su relativno raznorodne, ali im je zajednička upotreba nasilja u demonstraciji svojih (pretežno desničarskih) uvjerenja. Obilježja studenata koji natprosječno prihvaćaju ove skupine gotovo su oprečna značajkama

studenata koji najviše prihvaćaju ekološke i protestne skupine. Tako nasilničke skupine najviše prihvaćaju muškarci koji su završili srednju strukovnu školu, glasaju za HDZ (za razliku od pristaša HNS-a i SDP-a), a prihvaćanje nasilničkih skupina to je manje što su studenti boljeg uspjeha na studiju i što su manje religiozni.

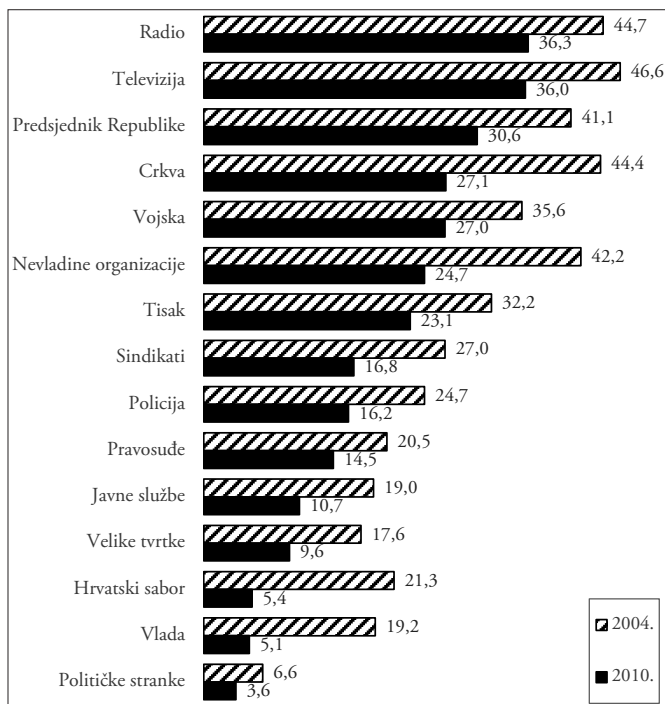
Ideološki profilirane skupine (Faktor 3) u prvom redu čine društvene skupine s jasno artikuliranom ideologijom koja je uglavnom percipirana kao liberalna i/ili ljevičarska. Od takvih ideoloških orijentacija odudaraju islamski fundamentalisti, no to je skupina koja je gotovo podjednako zastupljena i u grupi nasilničkih skupina. Društvene skupine iz ovog faktora ujedno su one oko kojih postoji najviše nesuglasja među studentima. Ustanovljeno je da ove skupine najviše prihvaćaju studenti Sveučilišta u Rijeci, oni koji studiraju humanističke i prirodne znanosti i postižu odličan uspjeh, bivši gimnazijalci, žene, djeca akademski obrazovanih očeva te oni koji nisu religiozni i simpatizeri su SDP-a i HNS-a. Na drugom polu nalaze se studenti Sveučilišta u Splitu, studenti biomedicinskih i društvenih znanosti, oni sa slabijim uspjehom na studiju, bivši učenici srednjih strukovnih škola muškoga spola, djeca niže obrazovanih očeva (ponajviše za neko od radničkih zanimanja), religiozni i pristaše HDZ-a.

Možemo rezimirati da tolerancija studenata prema znatnom broju razmjerno recentnih i/ili kontroverznih društvenih pojava i grupa nije na zavidnoj razini premda je u nekim slučajevima registriran porast tolerancije. Pritom se pokazalo da studenti u iskazanim stavovima nisu homogeni, a osnovne linije razdvajanja su ponajprije kulturno i politički uvjetovane.

Do sada analizirana participacija i demokratski potencijal studenata sastavni su dio proučavanja demokratske političke kulture. No, za uvid u značajke te kulture nužno je i ispitivanje povjerenja u društvene institucije. Kako podaci u grafikonu 6 pokazuju, to je povjerenje na niskoj razini (posebice ako se uzme u obzir da su zbrojeni stupnjevi „potpuno“ i „uglavnom vjerujem“).

Indikativno je da nema nijedne promatrane institucije kojoj vjeruje većina studenata – dapače, najveće povjerenje kreće se oko jedne trećine. Vrh ljestvice povjerenja drže elektronski mediji i predsjednik Republike, a zatim, s otprilike jednom četvrtinom povjerenja, slijede Crkva, vojska, organizacije civilnog društva i tisak. Sve ostale institucije znatno su slabije plasirane, a neslavni rekorder su, i to kontinuirano, političko stranke kojima koliko-toliko vjeruje tek svaki dvadesetosmi anketirani student. Štoviše, političke stranke su (sa 78%) prvoplasirane na ljestvici nepovjerenja, a slijede ih Sabor (72%), Vlada (63%) i pravosuđe (54%). Premda nepovjerenje nije prevladavajuće u slučaju Crkve (47%), velikih tvrtki (47%) i javnih službi (44%), može se primijetiti da je veoma visoko. Kod ostalih promatranih institucija relativno, ali ne i apsolutno najveći, dio studenata se odlučuje za neutralan odgovor.

Grafikon 6: Komparativni prikaz povjerenja studenata u društvene i političke institucije (%)

Dodatnu težinu navedenim podacima daje uvid u promjene tijekom šest godina. Kao što se vidi iz grafikona 6, smanjilo se povjerenje u svih 15 promatranih institucija (za 3-10%), a osobito – cca 18% – u Sabor, Vladu, Crkvu i nevladine organizacije. Ti podaci pokazuju kako studenti podjednako gube povjerenje i u formalne institucije vlasti i u njihove potencijalne korektore, na temelju čega se može pretpostaviti da je nezadovoljavajuće funkcioniranje tih institucija ponajviše pridonijelo gubitku povjerenja u njih⁸. U tom je kontekstu osobiti intrigantna pozicija političkih stranaka promatrana s aspekta povezanosti povjerenja u njih s članstvom u strankama. Podaci pokazuju da je 2004. godine bilo upola više studenata koji su vjerovali političkim strankama (6,6%) nego što je bilo članova (4,0%), dok je

⁸ Što se Vlade i Sabora tiče, i 2004. i 2010. godine većinu u vladajućim koalicijama imao je HDZ pa se ne može govoriti o eventualnom razočaranju zbog promjene nositelja vlasti. Time se tek donekle može objasniti pad manji pad povjerenja u Predsjednika Republike jer je u trenutku provođenja ankete, nakon dva mandata Stjepana Mesića, tu dužnost preuzeo i počeo obnašati Ivo Josipović. Kako u tom razdoblju nije bilo kadrovskih potresa na tzv. nevladinoj sceni ni u Katoličkoj Crkvi, vjerojatno je da studenti njihovo djelovanje iz nekih drugih razloga doživljavaju sve manje vjerodostojnim.

šest godina kasnije došlo do toga da članova političkih stranaka ima trostruko više nego studenata koji im vjeruju. U najmanju ruku, riječ je o paradoksalnoj pojavi pri čemu činjenica da broj članova političkih stranaka višestruko premašuje broj onih koji im vjeruju dovodi u pitanje motivaciju za priključivanje strankama. Kao tumačenje tog trenda nameće se klijentelistički odnos prema političkim strankama – to bi značilo da studenti stranke ne doživljavaju kao kolektivnog aktera djelovanja (što podrazumijeva suglasnost s programom i aktivnostima određene stranke), nego kao dostupan instrument za ostvarivanje osobnih interesa. Ono što zabrinjava je to da je takva percepcija političkih stranaka zacijelo utemeljena na promatranju funkcioniranja stranačkih aktera na hrvatskoj političkoj i društvenoj sceni, no dodatnu zabrinutost izaziva tendencija širenja pristajanja omladinske elite na koruptivno političko ponašanje.

Distribuirano (ne)povjerenje u 15 društvenih institucija podvrgnuto je faktorskoj analizi koja je proizvela četiri faktora prvog reda (ukupne varijance 65,44%). Te su latentne dimenzije dalje analizirane primjenom t-testa i analize varijance, rezultati kojih govore o priličnoj homogenosti studenata. Nalazi spomenutih analitičkih postupaka prezentirani su tablicama 15 i 16.

Tablica 15: Faktorska struktura (ne)povjerenja studenata u društvene institucije

Institucije	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
Vojska	.823			
Policija	.797			
Pravosuđe	.691			
Crkva	.523	.343		-.379
Javne službe	.470	.383		.400
Hrvatska vlada		.894		
Hrvatski sabor		.872		
Političke stranke		.711		
Velike tvrtke		.444	.318	
Tisak			.859	
Radio			.857	
Televizija			.801	
Nevladine organizacije				.782
Predsjednik Republike				.761
Sindikati	.458			.466
% zajedničke varijance	18,52	18,48	15,78	12,66

Faktor 1: Povjerenje u represivne institucije; Faktor 2: Povjerenje u političke institucije; Faktor 3: Medijsko povjerenje; Faktor 4: Povjerenje u civilni sektor.

Tablica 16: Razlike između studenata u pogledu povjerenja u institucije

Obilježja studen.	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
<i>Sveučilište</i>				<i>F-omjer = 5,70</i>
Dub., Pula, Zadar				-.185
Osijek				.106
Rijeka				.147
Split				-.220
Zagreb				.012
<i>Područje znanosti</i>		<i>F-omjer = 6,47</i>	<i>F-omjer = 7,63</i>	
Biomed. znan.		.248	-.078	
Bioteh. znan.		.091	-.020	
Društvene znan.		.038	.156	
Humanist. znan.		-.258	-.247	
Prirodne znan.		-.196	-.052	
Tehničke znan.		.033	-.079	
<i>Stalno mj. borav.</i>	<i>F-omjer = 9,62</i>			
Selo	.194			
Mali grad	.086			
Veliki grad	-.115			
Zagreb	-.102			
<i>Stranačka prefer.</i>	<i>F-omjer = 23,48</i>	<i>F-omjer = 57,63</i>	<i>F-omjer = 7,10</i>	<i>F-omjer = 71,68</i>
HDZ	.391	.669	.136	-.418
SDP	-.169	-.139	.144	.448
HNS	-.155	-.109	-.102	.366
Bez preferencije	-.054	-.122	-.086	-.126
<i>Relig. samoident.</i>	<i>F-omjer = 58,03</i>	<i>F-omjer = 16,02</i>	<i>F-omjer = 9,15</i>	<i>F-omjer = 92,61</i>
Religiozni	.207	.081	.073	-.244
Neodlučni	-.226	-.003	-.047	.179
Nereligiozni	-.328	-.260	-.178	.498

Povjerenje u represivne institucije (Faktor 1) je naziv koji proizlazi iz činjenice da su u faktoru najviše saturirane institucije čije djelovanje obilježava određena doza prisile, a u tom je kontekstu zanimljiv položaj Crkve. Štoviše, čini se kako studenti imaju problema sa shvaćanjem Crkve jer, osim što se ta institucija našla u skupini represivnih institucija, našla se i u grupi političkih institucija (Faktor 2), a k tome je negativno saturirana s faktorom koji upućuje na povjerenje u civilni sektor (Faktor 4). Iako su manje prisutne tendencije (ali ipak statistički značajno) da se Crkvi vjeruje kao političkoj instituciji i ne vjeruje kao civilnoj organizaciji (što ona po definiciji jest), one su vrlo indikativne jer ukazuju na prilično raširenu percepciju uloge Crkve (prije svega Katoličke) u hrvatskom društvu. Zanimljivo je da se i javne službe, osim u ovom faktoru, pojavljuju i u faktorima povjerenja i u političke institucije i u civilni sektor. Iz toga proizlazi da studenti ni javne službe ne doživljavaju jednoznačno: djelomice misle na javnu upravu kao mehanizam provođenja vladajuće politike povezan s represijom, a djelomice na sektor javnih djelatnosti koje su u interesu svih građana. S obzirom na konfiguraciju ovog faktora, logično je da analiza varijance pokazuje

kako najveće povjerenje u represivne institucije imaju studenti ruralnog domicila (za razliku od studenata iz najurbanijih sredina) i simpatizeri HDZ-a (nasuprot pristašama SDP-a i HNS-a) te da analizirano povjerenje raste s religioznošću ispitanika.

Povjerenje u političke institucije (Faktor 2) je vrlo konzistentna latentna dimenzija jer sadrži formalne političke institucije, a zanimljivo je da su njima pridružene, uz već spomenutu Crkvu, i velike tvrtke (što je u skladu sa raširenim mišljenjem o velikom – dakako, neformalnom – političkom utjecaju snažnih gospodarskih subjekata). Profil studenata koji iskazuju natprosječno povjerenje u političke institucije je sljedeći: ponovo je riječ o glasačima HDZ-a, dok nereligiozni studenti iskazuju ispodprosječno povjerenje. Identično nepovjerenje demonstriraju još i studenti humanističkih i prirodnih znanosti, za razliku od studenata medicine koji iskazuju nadprosječno povjerenje.

Povjerenje u medije (Faktor 3) također je konzistentna latentna dimenzija jer obuhvaća masovne medije, a ponovo je zanimljivo da se (s nešto slabijom saturacijom) njima pridružuju i velike tvrtke (a što pak može odražavati raširenu percepciju o „ucjenjivačkom potencijalu“ velikih tvrtki u smislu da one svojim odlukama o oglašavanju u pojedinim medijima utječu na neke aspekte njihove uređivačke politike). Razlike u medijskom povjerenju uzrokovane su identičnim obilježjima studenata kao i u prethodnom faktoru. Ovaj put, povjerenje natprosječno iskazuju studenti društvenih znanosti (a najmanje studenti humanističkih znanosti), pri čemu je povjerenje u medije to manje što su studenti manje religiozni. Iznenadujuće je da i simpatizeri HDZ-a i pristaše SDP-a natprosječno vjeruju medijima – to bi se moglo koristiti kao posredan pokazatelj pluralizma medija, među kojima svaka relevantna politička opcija može pronaći sebi bliske i/ili sklone medije.

Povjerenje u civilni sektor (Faktor 4) je vrlo intrigantna latentna dimenzija čiji naziv proizlazi iz činjenice da najvišu saturaciju imaju nevladine organizacije. Ono što je potpuno neočekivano, jest da se u istom faktoru našao predsjednik Republike, za kojeg bi bilo logično očekivati da se nalazi u Faktoru 2 s drugim političkim institucijama. Može se tek spekulirati da su studenti predsjednika Republike⁹ doživljavali kao netipičnog predstavnika vlasti koji kontrolira i kritizira druga tijela nacionalne vlasti na razmjerno neformalan način te tako doprinosi demokratizaciji hrvatskog društva. Također je zanimljiva pozicija sindikata koji su gotovo podjednako zastupljeni i u faktoru represivnih institucija. U svakom slučaju, povjerenje u civilni sektor čini se

⁹ Vjerojatno je da su pritom ponajprije mislili na dugogodišnje djelovanje Stjepana Mesića koji je tokom desetljeća obnašanja funkcije Predsjednika Republike demonstrirao nesprenost na kalkulantsko ponašanje i koji je u okviru svojih ovlasti donio više odluka koje su imale snažan javni odjek. Ipak, moguće je i da je nakon iskustva u prethodnom desetljeću vladavine autoritarnog predsjednika, u polupredsjedničkom sustavu dolazak „razvlaštenog“ predsjednika koji ne mora donositi operativne odluke pridonio tome da studenti funkciju Predsjednika Republike naprosto ne percipiraju na isti način kao druge najviše instance političke vlasti.

kao antipod povjerenju u represivne i političke institucije, čemu u prilog govore i rezultati analize varijance. Ukratko, veće povjerenje u civilni sektor iskazuju studenti sa sveučilišta u Rijeci i Osijeku (za razliku od splitskog i tri manja „jadranska“ sveučilišta) te pristaše SDP-a i HNS-a, dok se simpatizeri HDZ-a nalaze na suprotnom polu. Uz to, povjerenje u civilni sektor ovisi o religijskoj samoidentifikaciji, na način da religiozni studenti iskazuju najmanje, a nereligiozni ispitanici najveće povjerenje.

Ukratko rečeno, ustanovljeno je kako je povjerenje u društvene institucije prije svega uvjetovano političkim opredjeljenjima studenata te njihovom religioznošću – koja je, kao što je ranija analiza pokazala, u velikoj mjeri povezana sa stranačkom preferencijom. Tako su na jednoj strani pristaše HDZ-a i religiozni studenti koji više vjeruju represivnim i političkim institucijama, a manje civilnom sektoru, dok su na suprotnom polu simpatizeri HNS-a i SDP-a te nereligiozni ispitanici. Ostala socijalna obilježja studenata utječu ili sporadično ili nimalo, zbog čega se povjerenje u društvene institucije pokazuje kao primarno politički uvjetovano i malo ovisno o drugim sociokulturnim okolnostima.

Istraživanja, i u svijetu i u Hrvatskoj, ustrajno pokazuju nizak stupanj povjerenja u političke institucije. Te institucije predstavljaju konkretni ljudi, izabrani političari, pa je logično pretpostaviti kako je negativan stav prema institucijama povezan s identičnim stavom prema njihovim predstavnicima. Drugim riječima, političari nisu omiljena skupina građana i upućuju im se brojni prigovori koji se ponajviše svode na problem njihove vjerodostojnosti (Henn i dr., 2005). Stoga je u ovom istraživanju studentima ponuđeno osam tvrdnji u kojima su formulirane kritičke objekcije koje se u stručnoj i široj javnosti iznose na račun političara. Distribucija odgovora prezentirana u tablici 17 pokazuje da se znatna većina studenata slaže sa svim navedenim zamjerkama političarima.

Tablica 17: Stavovi studenata o hrvatskim političarima (%)

Tvrdnje	Slazu se	I slazu se i ne slazu	Ne slazu se
1. Političari uživaju prevelike privilegije s obzirom na to što i kako rade.	88,7	7,9	3,4
2. Političari nisu vjerodostojni jer jedno govore, a drugo rade.	87,2	9,3	3,5
3. Mnogi su političari nepošteni i korumpirani.	86,7	10,3	3,0
4. Političari odustaju od svojih predizbornih obećanja nakon što osvoje vlast.	85,5	11,8	2,7
5. Političarima su važniji osobni interesi od interesa građana i države.	85,4	8,5	6,1
6. Političari se više brinu za interese velikih kompanija i poduzetnika nego za interese običnih građana.	83,1	13,3	3,6
7. Političari gube vezu sa stvarnim životom nakon izbora na neku dužnost.	82,2	13,7	4,1
8. Političari se ponašaju nedemokratski i neodgovorno.	66,6	19,2	4,2

Štoviše, raspon između najviše i najmanje raširene kritike upućene političarima vrlo je mali, zbog čega se može konstatirati da studenti imaju izrazito negativnu percepciju (hrvatskih) političara. U tom kontekstu se izdvaja primjetno niže (ali još uvijek dvotrećinsko) slaganje s tvrdnjom da se političari ponašaju neodgovorno i nedemokratski iako se prethodne tvrdnje odnose na ponašanja usko povezana s nedemokratskošću i neodgovornošću.

Očekivano, tvrdnje su se povezale u jedan faktor prvog reda (ukupne varijance 64,24%) kao *opće nezadovoljstvo političarima*. U tom se nezadovoljstvu studenti vrlo suglasni, i jedine razlike koje se javljaju plod su utjecaja područja znanosti (F-omjer=6,97) i stranačkih preferencija (F-omjer=15,24). Pokazalo se kako veće nezadovoljstvo političarima izražavaju studenti humanističkih znanosti. Što se utjecaja stranačke identifikacije tiče, kao oni koji se znatno manje slažu s negativnim viđenjem političara, izdvajaju se pristaše HDZ-a (koji je u to vrijeme obnašao vlast na nacionalnoj razini, a negativni stavovi o političarima u pravilu su usmjereni na one na vlasti), dok se natprosječno kritičnima pokazuju studenti bez stranačke preferencije.

4. Društveni problemi i politički prioriteti

Načelna je pretpostavka da percepcija društvenog realiteta ovisi o političkim uvjerenjima ljudi i obratno, da percepcija društvene stvarnosti utječe na političko opredjeljivanje pojedinaca i grupa. To znači da građani različito percipiraju i vrednuju postojeće probleme te različito procjenjuju i načine na koje ih treba rješavati, kao i aktere koji bi to mogli učiniti. Subjektivni doživljaj društvenih problema može, ali ne mora, biti u skladu sa stvarnim stanjem, no svakako ukazuje na izvorišta nezadovoljstva društvenom situacijom.

U tablici 18 prezentirani su podaci o viđenju društvenih problema u Hrvatskoj tijekom promatranog razdoblja.

2010. godine na vrh ljestvice društvenih problema probili su se mito i korupcija, a slijede nezaposlenost i gospodarski problemi, koji još od 1980-ih kontinuirano opstaju na vrhu ljestvice hrvatskih društvenih problema (Ilišin, 1999:168; 2004:100). Dakle, neovisno radi li se o razdobljima (oficijelno priznate) krize ili o razdobljima relativnog razvojnog poleta, sve skupine ispitanika (stariji, mladi, studenti) najviše ističu gospodarske probleme i nezaposlenost. To ne čudi jer su gospodarska kretanja vrlo rijetko tako povoljna da bi generirala opće zadovoljstvo. Što se Hrvatske tiče – kao i cijele bivše Jugoslavije – značajni ekonomski problemi su počeli u posljednjoj socijalističkoj dekadi i nastavili se kroz cijelo tranzicijsko doba, s kratkotrajnim razdobljima obilježenim višim stopama gospodarskog rasta. Ostali problemi isticani su nešto ili znatno manje, a njihova šarolikost upućuje na problematičnost kretanja u nizu društvenih područja.

Tablica 18: Komparativni prikaz percepcije problema hrvatskog društva (%)

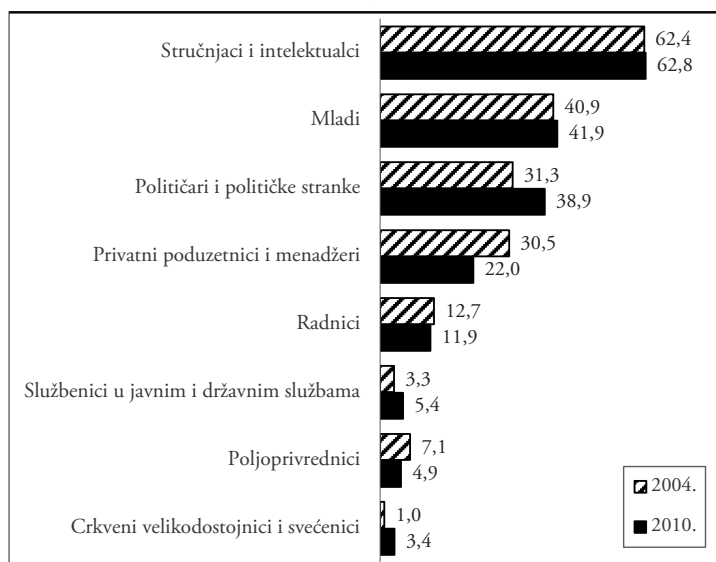
Društveni problemi	1999.	2004.	2010.
1. Mito i korupcija	—	29,7	54,2
2. Nezaposlenost	59,7	52,8	49,7
3. Gospodarski problemi	51,4	51,6	42,5
4. Nerad, nedisciplina i neodgovornost	10,8	23,1	30,8
5. Kriminal u pretvorbi i privatizaciji	31,6	25,6	24,1
6. Loše vrednovanje rada i znanja	15,5	22,0	17,9
7. Kriza morala	16,5	16,6	17,6
8. Pojava organiziranog kriminala	11,8	12,5	15,9
9. Socijalne razlike	24,4	21,2	11,6
10. Školski i obrazovni sustav	6,2	7,5	10,3
11. Nepoštivanje ljudskih prava i sloboda	14,1	4,2	5,0
12. Alkoholizam, narkomanija i slično	21,5	6,0	3,5
13. Nedovoljna demokratiziranost društva	9,2	4,0	3,2
14. Zagađenost ljudskog okoliša	6,3	1,0	2,9
15. Stambeni problemi	7,4	3,3	2,6
16. Međunacionalni odnosi	3,7	4,8	1,9
17. Vjerski problemi	0,7	0,6	1,1

U promatranom desetljeću studentska percepcija društvenih problema djelomično je bila stabilna, a djelomice varirala, i to češće u smjeru manjeg isticanja različitih problema. Konkretno, samo tri problema u najnovijem ispitivanju ističe primjetno više studenata nego u oba ranija istraživanja. To su mito i korupcija (vjerojatno kao reakcija na pokretanje istražnih i sudskih postupaka, što je pridonijelo i povećanju senzibiliteta javnosti na te pojave), nerad, nedisciplina i neodgovornost te školski i obrazovni sustav (što koincidira s početkom bolonjske reforme visoko-obrazovnog sustava). Istodobno, prorijedilo se isticanje problematičnosti socijalnih razlika – iako se one permanentno produbljuju, i premda studenti vrlo visoko vrednuju socijalnu pravdu kao ustavno načelo – te kriminala u pretvorbi i privatizaciji (vjerojatno uslijed protoka vremena), ali i gospodarskih problema i nezaposlenosti. Kako 2010. godine šira javnost još nije bila svjesna razmjera gospodarske krize koja je otpočela i u Hrvatskoj i u svijetu, logično je pretpostaviti da ni studenti, nakon nekoliko prethodnih prosperitetnih godina, još nisu pojмили da su se trendovi gospodarskog razvoja stubokom promijenili. Istodobno, minorno navođenje međunacionalnih i vjerskih problema ne bi trebalo tumačiti kao pokazatelje idiličnog stanja, nego ponajprije kao posljedicu činjenice da oko četiri petine hrvatskog stanovništva dijeli istu vjeroispovijest, a udio većinskog naroda još je viši. Takva konfesionalna i nacionalna homogenost smanjuje senzibilitet pripadnika većine spram eventualnih problema manjinskih skupina. Ukratko se može konstatirati da su studenti u osnovi realno sagledavali glavne probleme hrvatskog društva, ali bez pune svijesti o razmjerima svih problema koji opterećuju suvremeno hrvatsko društvo.

Bivarijatna analiza pokazala je da su studenti jako usuglašeni u percepciji problema hrvatskog društva. Ustanovljene su malobrojne i sporadične razlike u pogledu isticanja samo tri društvena problema. Tako problem lošeg vrednovanja rada i znanja natprosječno ističu studenti humanističkih i biomedicinskih znanosti, za razliku od studenata društvenih, tehničkih i biotehničkih znanosti ($\chi^2 = 25,35$), te bivši gimnazijalci ($\chi^2 = 15,49$). Problem nezaposlenosti osobito ističu studenti sveučilišta u Osijeku, Dubrovniku, Puli i Zadru ($\chi^2 = 40,96$), a gospodarske probleme muškarci ($\chi^2 = 15,52$).

Mnogi problemi koji opterećuju suvremeno hrvatsko društvo razmjerno su trajne naravi. Promijenjen je politički i društveni poredak, no to nije pokrenulo željeni i očekivani društveni razvoj. Moguće prednosti novog društveno-političkog sustava uvelike su poništili rat i model privatizacije, no ostaje očekivanje da bi promjene i reforme trebali provoditi odgovarajući ljudi na odgovarajućim mjestima¹⁰. Koje su to skupine, po sudu studenata, koje bi mogle najviše pridonijeti prevladavanju teškoća hrvatskog društva pokazuju podaci u grafikonu 7. U njemu su prikazani komparativni podaci koji su rezultat izbora najviše dva aktera od osam ponuđenih.

Grafikon 7: Komparativni prikaz percepcije aktera koji bi najviše mogli učiniti za izlazak Hrvatske iz postojećih teškoća (%)

¹⁰ U istraživanju iz 2004. godine – dakle, prije početka krize – ustanovljeno je da krivnju za tadašnje hrvatske teškoće i mladi (tri petine) i stariji pronalaze prije svega u ratu i njegovim posljedicama, a po dvije petine njih isticalo je kriminal i nemoral novih poduzetnika te lošu politiku vladajućeg HDŽ-a u prvom tranzicijskom desetljeću (Ilišin, 2005: 108).

Prezentirani rezultati pokazuju kako većina studenata prepoznaje samo stručnjake i intelektualce kao one koji bi mogli pomoći prevladavanju problema u hrvatskom društvu, a što je i očekivano, jer se i sami pripremaju za ulazak u tu društvenu skupinu¹¹. Nije zanemarivo da oko dvije petine studenata svoje nade za izlazak iz teškoća podjednako polaže i u mladu generaciju i u političare i političke stranke. Tek petina kao relevantne aktere ističe privatne poduzetnike i menadžere te desetina radnike, dok na službenike u državnim i javnim službama, poljoprivrednike i svećenstvo u pravilu ne računaju. Ukratko govoreći, studentski „recept“ za izlazak iz teškoća jest davanje veće moći stručnjacima, a potom i mladima. Pritom su svjesni toga da važnu ulogu imaju politički akteri pri čemu bi se moglo spekulirati da studenti misle kako željena (re)distribucija moći u presudnoj mjeri ovisi o volji tih aktera. Drugim riječima, može se pretpostaviti da studenti utjecaj političara na prevladavanje društvenih teškoća vide i u njihovoj spremnosti i sposobnosti da uključe npr. stručnjake i mlade u proces donošenja odluka.

Takvo rangiranje aktera za prevladavanje društvenih teškoća nije se u šest godina bitno promijenilo. Od toga odstupaju tek podaci o porastu percepcije političara i stranaka kao važnih aktera, te o opadanju viđenja privatnih poduzetnika i menadžera kao onih koji bi mogli pomoći prevladavanju društvenih teškoća. Ostaje otvoreno pitanje je li „odustajanje“ od poduzetnika i menadžera pokazatelj širenja često spominjane „antipoduzetničke klime“ ili je posljedica (pre)malog doprinosa privatnog sektora gospodarskom i društvenom razvoju. Također je pitanje je li veće okretanje političarima i strankama indikator jasnog adresiranja odgovornosti na aktere koji raspolažu polugama vlasti i imaju dužnost donositi odluke i mjere u interesu svih građana i društvenog razvoja ili je pokazatelj težnje socijalnoj sigurnosti koju može jamčiti jedino država (tj. nositelji državne vlasti), makar i po cijenu nižih razina efikasnosti i viših razina centralizacije.

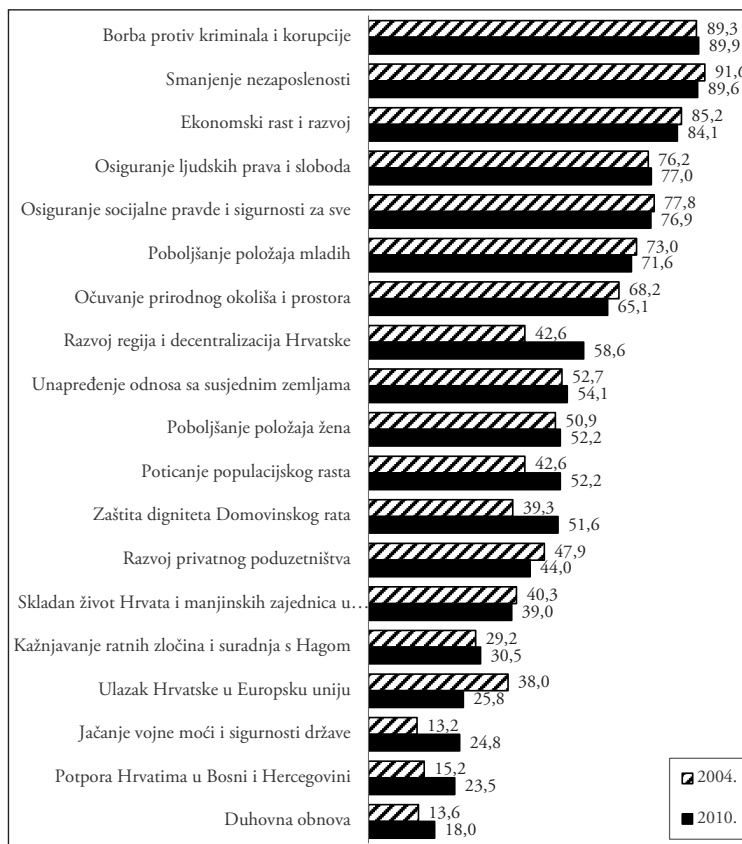
Studenti su u svom viđenju aktera koji mogu pridonijeti prevladavanju hrvatskih društvenih teškoća izrazito suglasni. Samo je tip srednje škole utjecao tako da su se bivši gimnazijalci izdvojili kao oni koji natprosječno ističu stručnjake i intelektualce ($\chi^2=22,72$), dok je sveučilište koje ispitanici pohađaju utjecalo na isticanje mladih kao aktera društvenog razvoja ($\chi^2=22,61$). Konkretno, potencijalni doprinos mladih najviše ističu studenti sa Sveučilišta u Osijeku.

Premda se političari i političke stranke nisu među studentima plasirali na prvo mjesto, neupitno je da njihova uloga u „upravljanju krizom“ nije zanemariva. Istodobno, pokazalo se da su neki problemi hrvatskog društva tvrdokorno prisutni u svijesti studenata, na osnovi čega se može pretpostaviti da se od nositelja vlasti očekuje da se ponajprije angažiraju na njihovu rješavanje. Stoga je ispitanicima ponuđena

¹¹ Štoviše, rezultati istraživanja iz 2004. pokazali su da većina i svih mladih i starijih kao aktere izlaska iz krize vidi stručnjake i intelektualce te, u podjednakoj mjeri, mlade, dok su političare i političke stranke isticali češće od studenata (Ilišin, 2005: 111).

lista od 19 mogućih ciljeva na koje bi se hrvatska vlast trebala prvenstveno usmjeriti. U ispitivanju je korištena četverostupanjska ljestvica (od „nimalo“ do „puno“), a u grafikonu 8 su prikazani usporedni rezultati na najvišem stupnju.

Grafikon 8: Komparativni prikaz političkih prioriteta (%)

Vrh ljestvice političkih prioriteta identičan je ranije percipiranim problemima hrvatskog društva, tako da se 2010. godine od vladajućih snaga ponajviše očekivala borba protiv mita i korupcije i za povećanje zapošljavanja uz poticanje ekonomskog razvoja. No, većina studenata ističe još niz prioriteta koji pokrivaju širok spektar problema i potreba: od ljudskih prava do digniteta Domovinskog rata. Ukratko se može reći da studenti prioritetnim smatraju poboljšanje egzistencijalne situacije svih građana, kao i vlastite generacije. Istodobno, na začelju liste su prioriteti koji se odnose na tradicionalne vrijednosti, ali i priključenje Europskoj uniji.

Usporedba podataka iz 2004. i 2010. godine pokazuje da se u promatranom razdoblju na vrhu ljestvice nisu zbile bitne promjene te da je kod većine analiziranih

ciljeva došlo do vrlo malih oscilacija, uglavnom u smjeru njihova većeg isticanja. Kod nekih ciljeva je ipak došlo do značajnog porasta – to se naročito odnosi na razvoj regija i decentralizaciju Hrvatske, a zatim na zaštitu digniteta Domovinskog rata, jačanje vojne moći i sigurnosti države, poticanje populacijskog rasta i potporu Hrvatima u Bosni i Hercegovini, a nešto manje na duhovnu obnovu. S druge strane, samo je jedan prioritet pretrpio značajno smanjivanje podrške, a to je ulazak Hrvatske u Europsku uniju. Na osnovi navedenih tendencija može se konstatirati da su zbivanja u Hrvatskoj (i izvan nje) u promatranih šest godina stimulirala snaženje nacionalnih vrijednosti i sentimenata, a destimulirala integrativne težnje i procese.

Faktorska analiza pokazala je da se ispitivani politički ciljevi grupiraju u pet faktora prvoga reda (ukupne varijance 57,13), dok su analiza varijance i t-test pokazali da među studentima postoji umjereni konsenzus u viđenju političkih prioriteta (tablice 19 i 20).

Tablica 19: Faktorska struktura političkih prioriteta

Politički ciljevi	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Poboljšanje položaja žena	.776				
Poboljšanje položaja mladih	.748				
Osiguranje ljudskih prava i sloboda	.641	.391			
Osiguranje socijalne pravde i sigurnosti za sve	.589	.496			
Očuvanje prirodnog okoliša i prostora	.572				
Borba protiv kriminala i korupcije		.769			
Ekonomski rast i razvoj		.760			
Smanjenje nezaposlenosti		.652			
Jačanje vojne moći i sigurnosti države			.739		
Zaštita digniteta Domovinskog rata			.709		
Duhovna obnova			.707		
Potpura Hrvatima u Bosni i Hercegovini			.669		
Ulazak Hrvatske u Europsku uniju				.734	
Kažnjavanje ratnih zločina i suradnja s Hagom				.700	
Skladan život Hrvata i manjinskih zajednica u Hrvatskoj				.618	.381
Unapređenje odnosa sa susjednim zemljama				.494	
Razvoj regija i decentralizacija Hrvatske					.714
Razvoj privatnog poduzetništva					.705
Poticanje populacijskog rasta	.324		.381		.520
% zajedničke varijance	23,25	12,82	8,35	6,85	5,86

Faktor 1: Društvena jednakost i pravda; Faktor 2: Ekonomski razvoj; Faktor 3: Nacionalne i tradicionalne vrijednosti; Faktor 4: Integracija i suradnja; Faktor 5: Decentralizacija i privatna inicijativa.

Društvena jednakost i pravda (Faktor 1) obuhvaća ciljeve primarno usmjerene na poboljšanje društvenog položaja marginalnih skupina te osiguranje ljudskih prava i socijalne pravde za sve. Tu skupinu prioriteta natprosječno zastupaju studenti sve-

učilišta u Dubrovniku, Puli, Zadru i Rijeci te oni koji studiraju humanističke i prirodne znanosti (za razliku od polaznika tehničkih studija), studentice, pristaše HNS-a uz one bez stranačke preferencije (a nasuprot simpatizerima HDZ-a).

Tablica 20: Razlike između studenata u percepciji političkih prioriteta

Obilježja studen.	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
<i>Sveučilište</i>	<i>F-omjer = 5,10</i>		<i>F-omjer = 13,66</i>	<i>F-omjer = 11,33</i>	<i>F-omjer = 6,08</i>
Dub., Pula, Zadar	.269		.278	-.321	-.310
Osijek	.008		.018	-.015	.119
Rijeka	.165		-.357	-.020	.053
Split	.005		.252	-.302	.178
Zagreb	-.065		-.010	.100	-.033
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 12,56</i>		<i>F-omjer = 5,34</i>		<i>F-omjer = 6,86</i>
Biomed. znan.	.034		-.067		-.007
Bioteh. znan.	.075		.016		-.124
Društvene znan.	.024		.111		.019
Humanist. znan.	.332		-.143		-.273
Prirodne znan.	.101		-.302		-.074
Tehničke znan.	-.244		-.026		.156
<i>Prosječna ocjena</i>				<i>F-omjer = 7,94</i>	
Dovoljan/dobar				-.064	
Vrlo dobar				.007	
Odličan				.217	
<i>Vrsta sred. škole</i>		<i>t = 3,29</i>	<i>t = -4,85</i>		
Gimnazija		.058	-.068		
Sred. struč. škola		-.119	.163		
<i>Spol</i>	<i>t = 10,23</i>				<i>t = -3,94</i>
Ženski	.208				-.081
Muški	-.251				.098
<i>Obrazovanje oca</i>		<i>F-omjer = 7,56</i>			
(Ne)završ. OŠ		-.360			
3-god. struč. šk.		.105			
4-god. sred. šk.		.120			
VŠS, VSS i više		-.045			
<i>Stranačka prefer.</i>	<i>F-omjer = 17,78</i>		<i>F-omjer = 77,77</i>	<i>F-omjer = 19,94</i>	<i>F-omjer = 7,36</i>
HDZ	-.335		.593	-.129	.052
SDP	.055		-.360	.243	-.068
HNS	.100		-.482	.331	.396
Bez preferencije	.131		.017	-.100	-.025
<i>Relig. samoident.</i>			<i>F-omjer = 223,36</i>	<i>F-omjer = 12,71</i>	
Religiozni			.336	-.101	
Neodlučni			-.203	.116	
Nereligiozni			-.782	.145	

Socioekonomski razvoj (Faktor 2) sadržajno je konzistentna i – sudeći prema podacima u grafikonu 8 – vrlo raširena latentna dimenzija među studentima jer sadrži

ciljeve koji se tiču socioekonomskog prosperiteta osnaženog brigom za ljudska prava i socijalnu pravdu. U pogledu ove skupine prioriteta studenti su prilično homogeni, a jedine razlike plod su utjecaja vrste završene srednje škole i stupnja obrazovanja oca. Ti socijalizacijski utjecaji manifestiraju se na način da se kao češći podupiratelji važnosti socioekonomskog razvoja pokazuju bivši gimnazijalci i djeca očeva sa srednjom školom (za razliku od studenata čiji su očevi bez kvalifikacija).

Nacionalne i tradicionalne vrijednosti (Faktor 3) je faktor čiju konfiguraciju čine ciljevi koji reflektiraju nacionalni ponos i brigu za nacionalni opstanak uključujući duhovnu obnovu. U prihvaćanju ovog skupa ciljeva studenti su se međusobno nešto više podijelili. Te ciljeve natprosječno ističu studenti društvenih znanosti (nasuprot studentima prirodnih i humanističkih znanosti) sa sveučilišta u Dubrovniku, Puli, Zadru i Splitu (za razliku od riječkog sveučilišta), oni koji su završili srednju strukovnu školu te simpatizeri HDZ-a (nasuprot pristašama HNS-a i SDP-a). Uz to, očuvanje nacionalnih i tradicionalnih vrijednosti to su manji prioriteti što su studenti manje religiozni.

Integracija i suradnja (Faktor 4) je u određenoj mjeri faktor rezidualne naravi, no ipak dovoljno prepoznatljiv po ciljevima koje sadrži. Podržavanje regionalizacije i privatnog poduzetništva najviše je prisutno među studentima tehničkih znanosti sa sveučilišta u Splitu i Osijeku (nasuprot studentima humanističkih i biotehničkih znanosti s dubrovačkog, pulskog i zadarskog sveučilišta), muškarcima i simpatizerima HNS-a.

Ukratko se može konstatirati da viđenje političkih prioriteta korespondira s percepcijom društvenih problema, u čemu su studenti prilično suglasni. Razlike koje se javljaju ponajprije su uvjetovane time na kojim područjima znanosti i sveučilištima studenti studiraju te za koje političke stranke glasaju. Drukčije rečeno, važan utjecaj ostvaruju profesionalna i ideološka opredjeljenja te regionalne specifičnosti.

5. Hrvatska i Europska unija

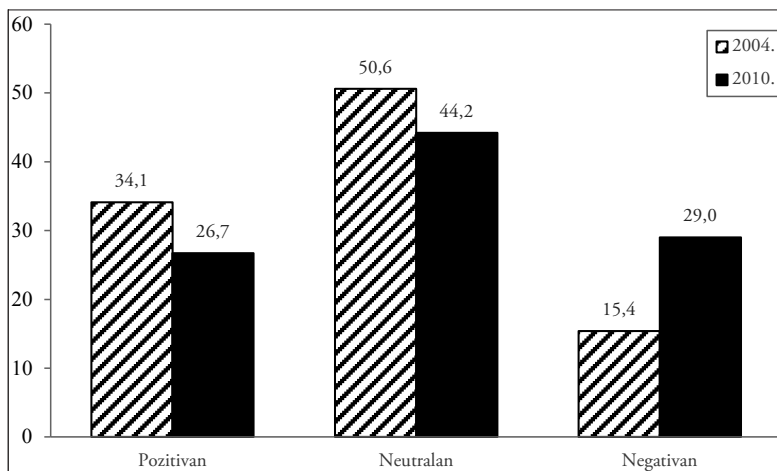
Ulazak Hrvatske u Europsku uniju najznačajniji je hrvatski politički projekt nakon uspostave samostalne države i završetka Domovinskog rata, a taj je politički cilj ujedno uživao potporu svih relevantnih političkih opcija u zemlji. Istraživanje odnosa neke zemlje – bilo da je kandidatkinja ili članica – prema EU trajno je intrigantna tema jer su i proces pridruživanja i funkcioniranje unutar Unije dinamični procesi podložni raznim utjecajima. Iako se može reći da je europska integracija projekt kojeg su inicirale i dominantno vode političke elite (Hix, Goetz, 2000), presudnu ulogu u njegovu prihvaćanju i razvoju ipak imaju građani involviranih zemalja. U istraživanjima reakcije građana na zbivanja i procese, kako u Uniji, tako

i na domaćem planu, polazi se od utilitarne hipoteze koja sugerira da pojedinci i grupe u državama članicama vrednuju EU iz rakursa partikularnih interesa (Gabel, Whitten, 1997). Tako su mnogobrojna istraživanja europskog javnog mnijenja rezultirala utvrđivanjem nekoliko važnih tendencija (Ilišin, Mendeš, 2005), kao što su: stavovi prema EU mijenjaju se pod utjecajem eksternih i internih faktora; različite društvene i interesne grupe u zemljama članicama imaju različita očekivanja od europske integracije; podrška toj integraciji pod dominantnim je utjecajem ekonomske komponente, odnosno mjerljivih beneficija koje se očekuju; građani iz zemalja i regija za koje se smatra da imaju komparativne prednosti posljedično očekuju veće koristi i iskazuju snažniju potporu EU.

Razumno je očekivati da se ti trendovi mogu uočiti i u hrvatskom društvu. Pritom nije nevažno da je odnos Hrvatske i Europske unije tema koja je u hrvatskoj javnosti prisutna od osamostaljenja zemlje – u prvoj dekadi tranzicije zbog europske izolacije Hrvatske, a u drugoj zbog početka procesa pridruživanja obilježenog neujednačenim intenzitetom prilagodbi i odgađanjem rokova pregovora. Društvena i politička zbivanja, kako u Hrvatskoj, tako i u EU, te osobito dinamika odnosa Hrvatske i Unije (ili njezinih pojedinih članica) utjecala su na odnos građana prema EU i podršku političkom prioritetu pridruživanja Hrvatske toj zajednici.

Kroz cijelo trajanje procesa pridruživanja potpora građana integraciji Hrvatske u EU je oscilirala s tendencijom padanja na sve nižu razinu. Ni studenti ne odstupaju od tog općeg trenda, što se vidjelo u grafikonu 8, gdje je ulazak Hrvatske u EU jedini politički cilj čije je isticanje opalo za trećinu. Slabljenje podrške priključivanju treba povezati sa sličnom promjenom odnosa prema Uniji, što se vidi u grafikonu 9, gdje su prikazani podaci kakvu općenitu sliku o Europskoj uniji imaju studenti.

Grafikon 9: Komparativni prikaz doživljaja Europske unije (%)

Smjer promjena je jednoznačan: tijekom šest godina smanjilo se pozitivno i neutralno viđenje EU, a gotovo udvostručila negativna percepcija. Štoviše, pozitivna i negativna percepcija Unije gotovo su se izjednačile, dok je 2004. godine broj onih koji su imali pozitivnu sliku o EU bilo preko dva puta više od onih koji su se opredijelili za negativno viđenje. Takvo pogoršanje pozitivne percepcije Unije dogodilo se tri godine prije nego je Hrvatska uspjela okončati pregovore i postala punopravna članica te zajednice zemalja – dakle, u razdoblju kada su se pregovori intenzivno odvijali i zaokupljali znatnu pozornost političke i šire javnosti. Ovdje se može tek pretpostaviti da je pogoršanje slike o EU manje bilo uvjetovano određenim zbivanjima unutar te asocijacije, a znatno više teškoćama koje su iskrsavale tijekom pregovora – kako zbog nekih zahtjeva EU (npr. suradnja s Haškim sudom), tako i blokirajućih uvjeta nekih članica (konkretno, Slovenije). Unutar studentske populacije (ne)raspoloženje prema EU nije bilo ravnomjerno raspoređeno. Kako se vidi iz tablice 21, percepcija EU varira s obzirom na nekoliko socijalnih obilježja studenata.

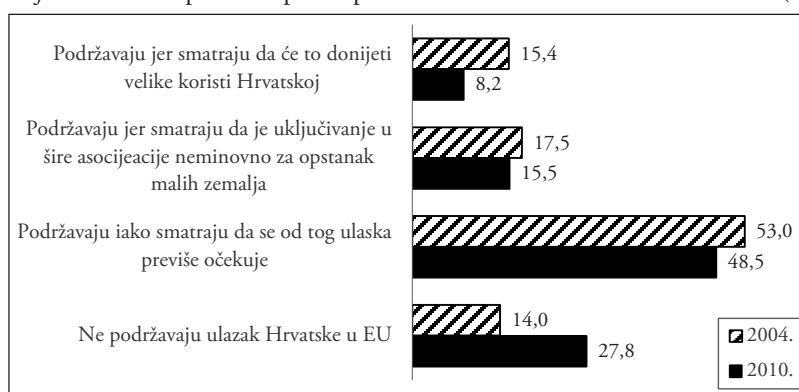
Tablica 21: Slika o EU s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studen.	Pozitivna	Neutralna	Negativna
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 62,11$		
Dub., Pula, Zadar	13,3	45,3	41,4
Osijek	24,7	49,7	25,6
Rijeka	14,8	49,3	35,9
Split	22,0	40,6	37,4
Zagreb	31,9	42,7	25,4
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 32,29$		
Biomed. znan.	31,7	43,1	25,2
Bioteh. znan.	27,2	40,0	32,8
Društvene znan.	29,4	44,7	25,9
Humanist. znan.	14,2	49,4	36,4
Prirodne znan.	21,4	45,3	33,3
Tehničke znan.	29,1	42,3	28,6
<i>Vrsta srednje škole</i>	$\chi^2 = 21,74$		
Gimnazija	29,9	42,2	28,0
Sred. stručna škola	19,9	48,5	31,7
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 17,47$		
Ženski	23,5	48,0	28,5
Muški	30,7	39,6	29,7
<i>Stranačka prefer.</i>	$\chi^2 = 82,00$		
HDZ	27,3	48,3	24,4
SDP	35,4	40,7	23,9
HNS	47,5	33,9	18,6
Bez preferencija	17,3	50,0	32,7
UKUPNO	26,7	44,3	29,0

Sumarno se može reći da najpozitivniju sliku o Uniji imaju studenti Sveučilišta u Zagrebu te studenti biomedicinskih, društvenih i tehničkih znanosti koji su završili gimnaziju, muškoga su spola i pristaše su HNS-a i SDP-a. Njima nasuprot – kao oni koji imaju najnegativnije viđenje Unije – nalaze se studenti svih pet sveučilišta s obala Jadrana, studenti humanističkih, prirodnih i biotehničkih znanosti te oni koji su bez stranačke preferencije i završili su neku srednju strukovnu školu.

Komplementarni prethodno prikazanim rezultatima su i nalazi o (ne)podržavanju ulaska Hrvatske u EU, uključujući i razloge za potporu ulasku (grafikon 10).

Grafikon 10: Komparativni prikaz podrške studenata ulasku Hrvatske u EU (%)

Najuočljiviji među prikazanim podacima su oni koji pokazuju koliko ispitanih studenata ne podržava ulazak Hrvatske u EU i kakve su promjene nastale od 2004. godine. Naime, i u ovom slučaju se broj protivnika ulaska udvostručio te se gotovo izjednačio s brojem onih koji imaju negativnu sliku o Uniji (grafikon 9). Ovdje se mora primijetiti da je riječ o prilično rijetkoj pojavi konzistencije u iskazanim stavovima ispitanika. Istodobno, razlozi podrške ulasku nisu se bitno promijenili, osim u slučaju iščekivanja velikih koristi, za što se odlučuje gotovo upola manje ispitanika nego u prethodnom istraživanju. Pritom je i dalje dominantan stav koji govori o pristajanju bez egzaltacije i optimizma.

Značajke studenata koji (ne) podržavaju ulazak Hrvatske u EU identične su onima koje govore o razlikama u percepciji EU, a što je vidljivo iz tablice 22.

Pokazalo se da veliku korist od ulaska u EU očekuju studenti sa sveučilišta u Osijeku i Zagrebu, za razliku od svojih kolega s jadranskih sveučilišta, koji natprosječno ne podržavaju integraciju. Što se tiče područja znanosti, uočljiva je podjela između studenata biomedicinskih, društvenih i tehničkih znanosti s jedne strane – koji najviše očekuju velike koristi – te humanističkih i biotehničkih znanosti koji najmanje očekuju velike koristi od integracije. Studenti humanistike i prirodnih znanosti ujedno najrjeđe drže da je udruživanje u šire asocijacije neminovno, a češće

od ostalih ne podržavaju ulazak Hrvatske u EU. Bivši gimnazijalci se od bivših polaznika strukovnih škola razlikuju po tome što češće smatraju da je udruživanje u veće zajednice naprosto nužnost, a rjeđe su među onima koji ne podržavaju europsku integraciju Hrvatske. Na koncu, pristaše HNS-a natprosječno očekuju velike koristi i drže da su integracije neminovnost (a ispodprosječno ne podržavaju ulazak u EU), dok su njihov antipod studenti bez stranačkih preferencija koji najmanje očekuju velike koristi i najviše ne podržavaju priključivanje.

Tablica 22: Potpora ulasku Hrvatske u EU s obzirom na socijalna obilježja studenata

Obilježja studenata	Podržavaju zbog velike koristi	Podržavaju jer je ulazak u veće asocijacije neminovan	Podržavaju iako se od ulaska previše očekuje	Ne podržavaju
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 36,74$			
Dub., Pula, Zadar	4,7	7,1	46,5	41,7
Osijek	10,3	16,6	43,9	29,1
Rijeka	5,5	16,1	44,9	33,5
Split	7,1	11,9	49,1	31,9
Zagreb	9,0	16,7	50,2	24,1
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 48,27$			
Biomed. znan.	10,8	19,4	46,8	23,0
Bioteh. znan.	4,8	12,0	51,2	32,0
Društvene znan.	9,5	17,4	48,0	25,0
Humanist. znan.	3,3	8,6	49,0	39,2
Prirodne znan.	8,7	7,9	49,2	34,1
Tehničke znan.	8,8	17,2	48,5	25,5
<i>Vrsta srednje škole</i>	$\chi^2 = 17,86$			
Gimnazija	8,0	17,3	49,0	25,7
Sred. stručna škola	8,9	11,1	47,7	32,3
<i>Stranačka prefer.</i>	$\chi^2 = 48,17$			
HDZ	10,6	15,8	51,0	22,6
SDP	10,5	18,1	47,7	23,7
HNS	15,3	22,9	45,6	15,3
Neodlučni	4,9	12,9	50,5	31,7
UKUPNO	8,2	15,5	48,5	27,8

Dobro poznata činjenica dugog trajanja pregovora oko priključenja već je spomenuta u više navrata, pri čemu je pretpostavljeno da je to u znatnoj mjeri „kumovalo“ silaznom trendu potpore građana europskom integriranju Hrvatske. Stalno pomicanje rokova bilo je uvjetovano zahtjevima da se ispune određeni kriteriji, odnosno riješe neke slabosti u Hrvatskoj, a koje su ju činile nedostatno kompatibilnom Uniji i njezinim standardima. Logično je pretpostaviti da su studenti, kao i ostali građani-promatrači, pratili proces pregovaranja i da su identificirali teškoće koje su taj proces usporavale.

U tablici 23 prezentirani su komparativni podaci o percepciji okolnosti koje „uglavnom“ ili „vrlo otežavaju“ integraciju Hrvatske u EU.

Tablica 23: Komparativni prikaz percepcije okolnosti koje otežavaju priključivanje Hrvatske EU (%)

Otežavajuće okolnosti	1999.	2004.	2010.
1. Nedovoljna gospodarska razvijenost Hrvatske	83,8	82,3	86,0
2. Nesposobnost vlasti da se prilagodi zahtjevima i standardima EU	80,2	69,4	74,7
3. Nedovoljno demokratiziran društveni i politički sustav u Hrvatskoj	91,0	75,8	70,4
4. Nezadovoljstvo EU suradnjom Hrvatske sa sudom u Haagu	—	78,5	65,4
5. Nepravredno nametnuti uvjeti Hrvatskoj za uključivanje u EU	41,0	62,4	62,5
6. Prestrogi kriteriji koje EU postavlja budućim članicama	47,7	66,3	59,0
7. Nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj	68,1	55,6	51,3
8. Interes nekih interesnih grupa u zemlji da se Hrvatska ne uključi u EU	58,9	50,9	50,7

Recentni podaci pokazuju da sve ponuđene okolnosti većina studenata smatra razlozima koji otežavaju proces integracije. Pritom vrh ljestvice trajno zauzima nedovoljna gospodarska razvijenost Hrvatske, čemu se pridružuje nesposobnost prilagodbe vladajućih struktura i demokratski deficiti društvenog i političkog sustava. Na dnu su ljestvice problemi s poštivanjem ljudskih i manjinskih prava (što upućuje na pretpostavku da dio studenata ta prava ne doživljava kao nužnu komponentu demokratskog društva) te mišljenja da postoje neke skrivene i moćne skupine koje opstruiraju europsku integraciju Hrvatske. No, iako su potonji stavovi na dnu ljestvice, ostaje činjenica da ih iskazuje svaki drugi student.

Znatno su indikativnije promjene koje su se dogodile tijekom promatranog razdoblja. 1999. godine manjina studenata je kao izvor teškoća prepoznavala EU s njezinim uvjetima i kriterijima, no taj se trend promijenio već nakon pet godina te se zadržao i narednih godina. Ako promjene promatramo uspoređujući 1999. kao ishodišnu, a 2010. godinu kao krajnju vremensku točku, uočljivo je da one nisu jednoznačne. Konkretno, smanjilo se isticanje okolnosti za koje je odgovorna hrvatska strana (osobito prigovor zbog nedovoljnog poštivanja ljudskih i manjinskih prava), a enormno je poraslo navođenje razloga čije se postojanje pripisuje Uniji (nametanje nepravrednih uvjeta i prestrogih kriterija). Takav smjer promjena kompatibilan je s prethodno ustanovljenim jačanjem negativnih stavova prema EU. U tom kontekstu zanimljiva je percepcija utjecaja suradnje sa sudom u Haagu na pregovarački proces: zabilježeno opadanje isticanja nezadovoljstva EU suradnjom Hrvatske zacijelo je posljedica činjenice da je u međuvremenu Hrvatska ispunila zahtjeve suda u Haagu te time smanjila pritisak Unije.

U sklopu razmatranja odnosa studenata prema Europskoj uniji, središnja su pitanja kakva su bila njihova očekivanja od buduće integracije. Ta se očekivanja iščitavaju iz percepcije eventualnih pozitivnih i negativnih društvenih posljedica pri-

druživanja te identificiranja društvenih skupina za koje se može pretpostaviti da će biti dobitnici ili gubitnici europske integracije Hrvatske.

U tablicama 24 i 25 prikazani su komparativni podaci o očekivanjima poželjnih i nepoželjnih posljedica ulaska Hrvatske u EU. U oba slučaja su oni koji se „uglavnom“ i „potpuno slažu“ svrstani u zajedničku kategoriju.

Tablica 24: Komparativni prikaz percepcije pozitivnih posljedica priključivanja Hrvatske EU (%)

Pozitivni učinci integracije	1999.	2004.	2010.
1. Bolje mogućnosti zapošljavanja	83,2	80,6	72,5
2. Veće mogućnosti za putovanja i sklapanja prijateljstava	79,3	83,4	70,0
3. Bolja zaštita ljudskih i manjinskih prava	91,5	79,7	66,8
4. Kvalitetniji i brži gospodarski razvoj	95,8	79,9	65,9
5. Bolje i kvalitetnije obrazovanje	82,1	81,1	65,6
6. Bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda	73,4	76,9	64,5
7. Brža demokratizacija društva	91,6	78,8	59,3
8. Bolja vojna zaštita Hrvatske	61,0	62,3	53,5
9. Viši životni standard ljudi	92,1	71,4	51,7

Tablica 25: Komparativni prikaz percepcije negativnih posljedica priključivanja Hrvatske EU (%)

Negativni učinci integracije	1999.	2004.	2010.
1. Čini Hrvatsku ovisnom o razvijenim europskim zemljama (kulturno, politički, gospodarski itd.)	33,5	72,7	75,2
2. Povećava mogućnost gospodarske eksploatacije Hrvatske	35,3	63,6	70,9
3. Ekonomskim standardima i mjerama ograničava gospodarski razvoj Hrvatske	16,1	48,7	55,9
4. Ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda	13,2	36,3	47,4
5. Narušava suverenitet hrvatske države	12,8	31,4	44,3

Kada se koncentriramo na 2010. godinu, uočljivo je kako većina studenata očekuje sve navedene pozitivne posljedice, dok kod negativnih posljedica postoje i one kojih se pribojava manjina studenata. Dijapazon pozitivnih i negativnih očekivanja obuhvaća ekonomske, političke i kulturne dimenzije, pri čemu je uočljivo da najmanje koristi i najviše strahova izazivaju socioekonomski elementi, a što potvrđuju i druga slična istraživanja (Blanuša, Šiber, 2011).

U sklopu ispitivanja odnosa prema procesu europske integracije Hrvatske, međutim, najzanimljivija je dinamika nada i strahova. Usporedni podaci u tablicama 24 i 25 zorno pokazuju silazni trend pozitivnih posljedica i uzlazni trend očekivanja negativnih posljedica integracije. Kao prijelomno pokazuje se razdoblje između 1999. i 2004. godine kada su se dogodile najdrastičnije promjene, pri čemu

su tadašnje tendencije opstale i u narednom razdoblju. Zanimljivo je da je 2004. godine Hrvatska dobila status zemlje kandidata, i da to nije utjecalo na jačanje pozitivnih očekivanja. Dogodilo se upravo suprotno, što se vjerojatno može objasniti saznanjem javnosti da će pregovarački proces biti bremenit mnogim (ne)planiranim teškoćama. Koliku su prevagu negativna očekivanja ostvarila u odnosu na pozitivna, vidi se usporedbom podataka iz 1999. i 2010. godine: bojazni su porasle za dva do četiri puta, a nade su oslabile za desetinu do trećine. Proces gubitka velikih očekivanja odvijao se, dakle, sinkronizirano, pri čemu su bojazni rasle znatno više nego što su pozitivna očekivanja opadala. Stoga je konačni saldo ipak ostao u korist očekivanja pozitivnih posljedica integracije, s gorkim dodatkom naraslih strahova. Postavlja se pitanje: jesu li se ustanovljene mijene zbivale pod utjecajem objektivnog ili jednostranog informiranja? To nipošto nije nevažno ako se složimo s tim da iskazani strahovi mogu biti paralizirajući – što generira odbojnost spram pretpostavljenog nositelja ugroze – umjesto mobilizirajući za što je jedan od uvjeta da promišljanja o Hrvatskoj u EU trebaju biti utemeljena na kvalitetnom informiranju i educiranju raznih društvenih skupina (Blanuša, 2011: 44).

Tri prethodno razmatrana seta varijabli podvrgnuta su faktorskoj analizi kojom su izlučena četiri faktora prvoga reda (tablica 26) ukupne varijance 55,35%. Analiza varijance i t-test pokazali su da se studenti međusobno slabo razlikuju u viđenju teškoća i mogućih posljedica europske integracije Hrvatske (tablica 27).

Eurointegracijski optimizam (Faktor 1) je latentna dimenzija čiju konfiguraciju čine sve ispitivane potencijalne prednosti ulaska Hrvatske u EU. U pozitivne posljedice natprosječno vjeruju studenti biomedicinskih i društvenih znanosti te pristaše HNS-a i donekle HDZ-a. S druge su strane – kao oni koji najmanje ističu pozitivne efekte – studenti s riječkog, dubrovačkog, pulskog i zadarskog sveučilišta koji studiraju humanističke, biotehničke i prirodne znanosti te ispitanici bez stranačke preferencije.

Eurointegracijski pesimizam (Faktor 2) okuplja sve potencijalno nepoželjne posljedice europske integracije Hrvatske. U očekivanju loših posljedica najviše se ističu studenti splitskog, dubrovačkog, pulskog i zadarskog sveučilišta te simpatizeri HDZ-a i religiozni ispitanici, dok su na suprotnoj strani pristaše HNS-a i SDP-a te nereligiozni ispitanici. U usporedbi s obilježjima ispitanika koji su zastupali proeuropsku orijentaciju nemoguće je ne primijetiti podvojenost pristaša HDZ-a na proeuropski i antieuropski raspoložene. Ako je suditi po tome što je identična tendencija ustanovljena i u istraživanju mladih 2004. godine (Ilišin, Mendeš, 2005: 212), moglo bi se zaključiti da je ambivalentan odnos prema EU razmjerno trajna značajka biračkog tijela HDZ-a. Koliko je to refleks sličnog odnosa te političke stranke prema europskom integriranju Hrvatske – unatoč predanom angažmanu vodstava ove stranke na ostvarenju tog političkog cilja – otvoreno je pitanje, no trend je vrlo znakovit i zahtijevao bi produbljeno istraživanje.

Tablica 26: Faktorska struktura percepcije posljedica i teškoća za integraciju Hrvatske u EU

Posljedice i teškoće integracije Hrvatske u EU	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
Omogućuje bolje i kvalitetnije obrazovanje	.750			
Omogućuje bolje mogućnosti zapošljavanja	.748			
Omogućuje viši životni standard ljudi	.746			
Omogućuje kvalitetniji i brži gospodarski razvoj	.744			
Omogućuje bržu demokratizaciju društva	.738			
Omogućuje bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava	.722			
Omogućuje bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda	.651			
Omogućuje više putovanja i sklapanja prijateljstava	.634			
Omogućuje bolju vojnu zaštitu Hrvatske	.585			
Ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda		.810		
Narušava suverenitet hrvatske države		.795		
Čini Hrvatsku ovisnom o razvijenim europskim zemljama		.750		
EU ekonomskim standardima i mjerama ograničava gospodarski razvoj Hrvatske		.720		
Integracija povećava mogućnost gospodarske eksploatacije Hrv.		.719		
Uključivanje Hrvatske u EU otežava nedovoljno demokratizirani društveni i politički sustav u Hrvatskoj			.753	
Uključivanje Hrvatske u EU otežava nesposobnost vlasti da se prilagodi zahtjevima i standardima EU			.708	
Uključivanje Hrvatske u EU otežava nedovoljna gospodarska razvijenost Hrvatske			.680	
Uključivanje Hrvatske u EU otežava nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj			.616	
Uključivanje Hrvatske u EU otežava nezadovoljstvo EU suradnjom Hrvatske sa sudom u Haagu			.462	.439
Uključivanje Hrvatske u EU otežavaju prestrogi kriteriji koje EU postavlja budućim članicama				.795
Uključivanje Hrvatske u EU otežavaju nepravedno nametnuti uvjeti za ulazak u EU				.755
Uključivanje Hrvatske u EU otežava interes nekih vladajućih grupa u zemlji da se Hrvatska ne priključi EU			.396	.438
% zajedničke varijance	21,43	14,69	11,09	8,14

Faktor 1: Eurointegracijski optimizam; Faktor 2: Eurointegracijski pesimizam; Faktor 3: Nепripremljenost za integraciju; Faktor 4: Nametnute barijere

Nepripremljenost za integraciju (Faktor 3) obuhvaća dio okolnosti koje otežavaju uključivanje Hrvatske u EU, i to onaj dio koji se tiče hrvatskih slabosti. Stavljanju težišta odgovornosti na hrvatsku stranu najskloniji su pristaše SDP-a i HNS-a te nereligiozni i religiozno neodlučni ispitanici, dok odgovornost Hrvatske znatno manje prihvaćaju muškarci, simpatizeri HDZ-a i religiozni studenti.

Tablica 27: Razlike u percepciji posljedica i teškoća europske integracije Hrvatske s obzirom na socijalna obilježja studenata

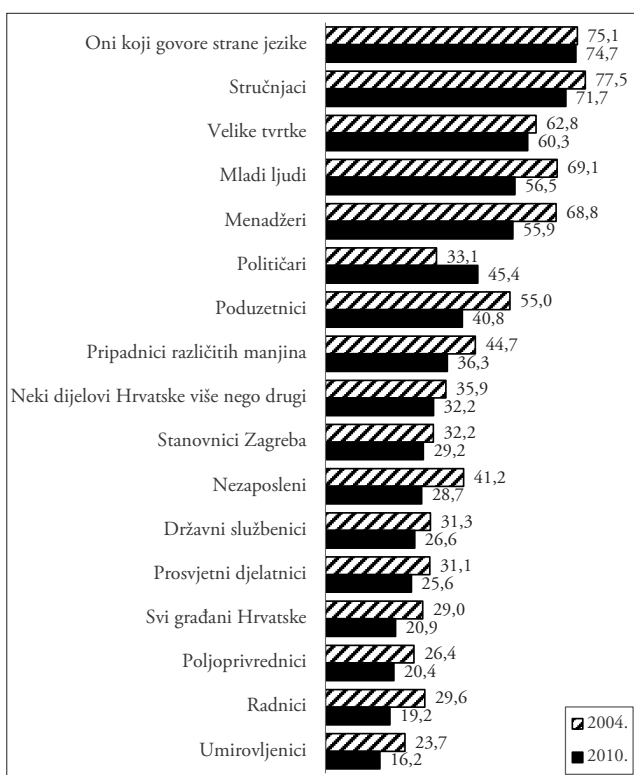
Obilježja studen.	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
<i>Sveučilište</i>	<i>F-omjer = 5,27</i>	<i>F-omjer = 8,76</i>		
Dub., Pula, Zadar	-.141	.339		
Osijek	.008	.087		
Rijeka	-.247	-.046		
Split	.054	.213		
Zagreb	.054	-.084		
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 10,75</i>			<i>F-omjer = 4,95</i>
Biomed. znan.	.304			.113
Biotech. znan.	-.151			.186
Društvene znan.	.125			.071
Humanist. znan.	-.301			-.112
Prirodne znan.	-.142			-.286
Tehničke znan.	-.057			-.062
<i>Spol</i>			<i>t = 4,43</i>	
Ženski			.092	
Muški			-.112	
<i>Stranačka prefer.</i>	<i>F-omjer = 18,29</i>	<i>F-omjer = 13,94</i>	<i>F-omjer = 17,28</i>	<i>F-omjer = 17,21</i>
HDZ	.171	.154	-.304	.337
SDP	.075	-.186	.186	-.145
HNS	.408	-.353	.157	-.169
Neodlučni	-.175	.047	.003	-.008
<i>Relig. samoident.</i>		<i>F-omjer = 17,38</i>	<i>F-omjer = 18,52</i>	<i>F-omjer = 36,55</i>
Religiozni		.109	-.119	.132
Neodlučni		-.096	.140	-.018
Nereligiozni		-.217	.179	-.380

Nametnute barijere (Faktor 4) čine otežavajuće okolnosti kao plod zahtjeva koje je Unija postavljala pred Hrvatsku. Da je EU „krivac“ za proizvođenje teškoća u procesu integracije Hrvatske natprosječno smatraju studenti biotehničkih i biomedicinskih znanosti, glasači HDZ-a i religiozni ispitanici. Istodobno, stav da Unija „proizvodi“ otežavajuće okolnosti najmanje zastupaju studenti prirodnih i humanističkih znanosti s odličnim studijskim uspjehom, simpatizeri HNS-a i SDP-a te nereligiozni ispitanici. Uspoređujući potonja dva faktora ovoga je puta uočljiva dosljednost pristaša HDZ-a, koji su skloni amnestirati Hrvatsku kao vinovnika otežavanja integracijskog procesa, paralelno iskazujući nezadovoljstvo zbog ponašanja EU. Otuda je moguće spekulirati kako njihov ambivalentan odnos spram Unije proizlazi iz proturječja između „odozgo“ zagovarane poželjnosti ulaska u EU (i 2004. i 2010. godine HDZ je bio vodeća stranka u vladajućoj koaliciji) i javno raširenog uvjerenja (čemu su pridonosili i neki prominentni članovi iste te stranke) da je u

procesu pridruživanja Hrvatska nepravедno stavljena u teži položaj od drugih postsocijalističkih zemalja dok su bile u statusu kandidata.

Očekivano je da bi se pozitivne i negativne posljedice integracije trebale različito odraziti i na položaj različitih društvenih skupina. Potpuno optimističko očekivanje bilo bi da će sve društvene skupine profitirati od ulaska u EU, no studenti nisu bili toliko optimistični. Oni imaju znatno diferenciraniju sliku, kojoj osnovni ton daju očekivanja da se mnogim društvenim skupinama zatečeni položaj neće promijeniti, a zatim slijede potencijalni dobitnici i gubitnici integracije (grafikon 11).

Grafikon 11: Komparativni prikaz percepcije dobitnika europske integracije Hrvatske (%)

Podaci iz 2010. godine pokazuju kako za pet od 19 promatranih društvenih skupina većina studenata drži da će im se položaj poboljšati zahvaljujući integraciji Hrvatske u EU. To su, dakako, poznavatelji stranih jezika te stručnjaci, velike tvrtke, mladi i menadžeri. Za njima slijede relativni dobitnici, za koje preko dvije petine do četvrtine studenata smatra da će biti u boljem položaju nakon ulaska Hrvatske u EU. Začelje ljestvice čine društvene skupine za koje najmanji broj studenata očekuje poboljšanja, pri čemu je indikativno da je riječ upravo o onim skupinama čiji je

aktualan položaj, u najmanju ruku, nezavidan – to su umirovljenici, radnici i poljoprivrednici. Iz ovakve distribucije razvidno je kako studenti vjeruju da poboljšanje društvenog položaja najviše ovisi o znanju i vještinama konkurentnima u okvirima znatno većeg društvenog prostora i tržišta. U takvoj konstelaciji, slabiji – bilo zbog nekonkurentnih znanja i djelatnosti, bilo zbog svojevrsne društvene ovisnosti – ostat će i dalje takvi. Štoviše, upravo tri najniže rangirane skupine ujedno su i jedine za koje više studenata pretpostavlja da će im se položaj više pogoršati nego poboljšati: 42% ispitanika drži da će poljoprivrednicima biti lošije, za radnike to misli 29%, a za umirovljenike 20%. No, ni za te tri skupine ne može se reći da su dominantno percipirane kao gubitnici integracije jer najveći broj studenata (48-64%) smatra da će te društvene skupine ostati u podjednakom (nepovoljnom) položaju.

Prethodno komentirani podaci nisu neočekivani, kao što nije iznenađujuće ni da je od 2004. do 2010. godine zabilježen silazni trend očekivanja poboljšanja za gotovo sve promatrane društvene skupine, što je u skladu s ranije ustanovljenim opadanjem euroentuzijazma. Neslavni rekorderi, gledajući pad očekivanja da će im nakon priključivanja Hrvatske Europskoj uniji biti bolje, su poduzetnici, mladi, nezaposleni i radnici (gubitak iznosi od 14% do 10%). Zanimljivo je da su se u ovoj skupini našli mladi i nezaposleni kao skupine koje su u potrazi za poslom, iako gotovo tri četvrtine studenata upravo bolje mogućnosti zapošljavanja navodi kao očekivanu pozitivnu posljedicu europske integracije (tablica 24). Moguće je da su se studenti našli u zbunjujućem položaju: s jedne strane, refleksno su se nadali boljim mogućnostima zapošljavanja na mnogo većem tržištu radne snage, a s druge strane su već uočavali sužavanje dostupnosti tog tržišta uslijed rastuće krize i nezaposlenosti na tom istom tržištu. U općem splešnavanju očekivanih „grupnih“ dobitaka intrigantno je da su se političari izdvojili kao jedina društvena skupina kod koje se bilježi rast očekivanja da će profitirati ulaskom Hrvatske u EU. Konkretno, u šest godina postotak studenata koji tako misle povećao se čak za četvrtinu, a ovaj trend mogući je prilog tezi da su građani svjesni da je Europska unija bila, i još uvijek ostaje, primarno projekt političkih elita.

Faktorskom analizom promatrane su društvene skupine razvrstane u četiri faktora, ukupne varijance 56,43% (tablica 28). Analiza varijance i t-test pokazali su, pak, da su u svojoj percepciji potencijalnih dobitnika europske integracije Hrvatske studenti vrlo suglasni.

Deprivilegirane skupine (Faktor 1) je odabrani naziv faktora jer ga strukturiraju redom društvene skupine čiji je aktualni društveni položaj relativno nepovoljan. Od toga zajedničkog nazivnika djelomice odstupaju poduzetnici, no kako se oni sa slabijom saturacijom pojavljuju i u skupini s upravljačima, čini se da ih studenti istodobno doživljavaju i kao deprivilegiranu (jer se poduzetnici suočavaju s nepredvidljivim teškoćama u kriznim vremenima) i kao privilegiranu skupinu (jer je njihova moć i socioekonomski status u prosjeku znatno povoljniji od njihovih zaposlenika i

drugih građana). Kao „pojačanje“ depriviranima pojavljuju se državni službenici, svi građani te mladi, što sve zajedno ukazuje na prilično šarolik sastav. Bolji položaj za deprivilegirane skupine očekuju samo simpatizeri HNS-a (F-omjer=7,20), dok su sve ostale podskupine studenata podjednako malo uvjereni u poboljšanje položaja tih skupina.

Tablica 28: Faktorska struktura dobitnika integracije Hrvatske u EU

Skupine	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
Umirovljenici	.787			
Nezaposleni	.740			
Radnici	.826		.316	
Poljoprivrednici	.715			
Prosvjetni radnici	.646			
Poduzetnici	.462			.375
Pripadnici kulturnih i drugih manjina	.429	.403		
Stručnjaci		.749		
Oni koji govore strane jezike		.732		
Mladi ljudi	.319	.600	.403	
Stanovnici Zagreba			.797	
Neki dijelovi Hrvatske više nego drugi			.699	
Svi građani Hrvatske	.434		.686	
Političari				.710
Menadžeri				.627
Državni službenici	.471			.574
Velike tvrtke		.463		.508
% zajedničke varijance	21,55	12,53	11,96	10,39

Faktor 1: Deprivilegirane skupine; Faktor 2: Kompetentne skupine; Faktor 3: Regionalne skupine; Faktor 4: Upravljačke skupine

Kompetentne skupine (Faktor 2) čine prvenstveno govornici stranih jezika te mladi. Pritom je status mladih zanimljiv jer se u nešto slabijoj mjeri ta skupina povezuje s regionalnim i deprivilegiranim skupinama, a što realnije održava njihov ukupni položaj. Sa slabijom saturacijom u ovom su se faktoru našle velike tvrtke i pripadnici manjina. U boljitak kompetentnih skupina natprosječno vjeruju pristaše SDP-a (F-omjer=6,15) i bivši gimnazijalci (F-omjer=5,59).

Regionalne skupine (Faktor 3) unekoliko je arbitrarni naziv jer, uz stanovnike Zagreba i nekih regija koje imaju određenih komparativnih prednosti, faktor obuhvaća i sve građane Hrvatske. Opet se glasači HNS-a, za razliku od studenata bez stranačke identifikacije, ističu po najvećim očekivanjima poboljšanja za neke regije nakon priključivanja Hrvatske Europskoj uniji (F-omjer=7,15).

Upravljačke skupine (Faktor 4) je latentna dimenzija koja okuplja skupine s moći donošenja odluka i utjecaja na druge građane. Studenti se međusobno ne razlikuju u prosudbi hoće li položaj tih skupina biti bolji ili lošiji nakon ulaska Hrvatske u EU, a što je možda povezano s tim da se radi o društvenim skupinama koje su ujedno percipirane kao sigurni dobitnici integracije. Štoviše, ako se podsjetimo da su preostali dobitnici integracije integrirani u kompetentne skupine, moguće je zaključiti da studenti smatraju da na dobitnici od europske integracije Hrvatske ponajprije mogu računati oni koji raspolažu adekvatnim znanjima i vještinama i/ili oni koji posjeduju najveću društvenu moć. Drugim riječima, oni koji već imaju komparativne prednosti u novim će ih okolnostima dodatno učvrstiti.

U analizi percipiranih posljedica europske integracije Hrvatske rečeno je kako studenti, unatoč znatnom rastu strahova od negativnih posljedica, većinski iskazuju nade u politički i ekonomski napredak zemlje. Opstanak premoći nade nad strahom provocira pitanje: na čemu se to zasniva? Elemente za odgovor na taj upit daju usporedni podaci iz tablice 29 o percepciji nekih socioekonomskih i političkih karakteristika suvremene Hrvatske i Europske unije.

Tablica 29: Percepcija suvremene Hrvatske i Europske unije (%)

Značajke	Hrvatska			Europska unija		
	Slazu se	I slazu se i ne slazu	Ne slazu se	Slazu se	I slazu se i ne slazu	Ne slazu se
1. Demokratska	23,1	43,3	33,6	39,0	43,9	17,1
2. Poštuju se ljudska prava	13,5	40,2	46,6	49,4	37,0	13,5
3. Omogućuje dobre uvjete za život	6,3	32,0	60,8	39,3	41,7	18,9
4. Ekonomija je razvijena	4,2	25,2	70,5	58,7	30,9	10,4
5. Vodi se dobra skrb o siromašnim građanima	4,2	20,6	74,4	22,1	41,5	36,4

Kada se promatraju samo pokazatelji mišljenja o Hrvatskoj, jasno je da među studentima dominira nezadovoljstvo. Ono je većinski prisutno kad je riječ o skrbi za siromašne, razvijenosti ekonomije i životnim uvjetima, a i poštivanjem ljudskih prava nezadovoljan je gotovo svaki drugi student. Najviše studenata – premda tek nepuna četvrtina njih – smatra da je Hrvatska demokratska zemlja, pri čemu ih je više (trećina) koji se s tim ne slažu¹².

¹² Istraživanje studenata sa Sveučilišta u Zagrebu (obavljeno 2008. godine u sklopu ovog istraživačkog projekta) pokazalo je kako je nezadovoljstvo demokracijom u Hrvatskoj najviše povezano s nezadovoljstvom funkcioniranjem političkih institucija i ponašanjem političkih aktera (Ilišin, 2008), što odgovara ovdje ustanovljenom nezadovoljstvu situacijom u zemlji kao i nepovjerenju prema političkim institucijama te negativnim mišljenjima o političarima.

Istodobno, gotovo tri petine studenata Europskoj uniji pripisuje ekonomsku razvijenost, a gotovo polovica poštivanje ljudskih prava. Po dvije petine drže da je EU demokratska i da omogućuju dobre životne uvjete. Tek malo više od petine anketiranih drži da se u Uniji dobro skrbe o siromašnima, i to je jedina karakteristika u kojoj je registriran veći broj nezadovoljnih nego zadovoljnih studenata.

No, usporedba distribucije stavova studenata o Hrvatskoj i EU pokazuje koliko je Unija percipirana kao superiorna Hrvatskoj. To se osobito odnosi na socioekonomske aspekte, gdje su rezultati Hrvatske mizerni, tj. višestruko niži od europskih. Konkretno, čak 14 puta više studenata smatra da je EU ekonomski razvijena, šest puta češće da EU nudi dobre životne uvjete i pet puta češće da u EU dobro skrbe o siromašnima (što je značajka koja je, inače, i u EU i u Hrvatskoj zacementirana na dnu ljestvice). Nešto manje prednosti Unije pred Hrvatskom vidljive su u političkoj dimenziji: samo dvaput više studenata smatra da je Unija demokratska, a tri puta češće da se u Uniji poštuju ljudska prava. Možda najmanja razlika u doživljaju demokratičnosti Hrvatske i EU proizlazi iz svijesti studenata o javno često spominjanim demokratskim deficitima Unije, ali i tim deficitima usprkos, Hrvatska se u očima studenata po demokratskim značajkama nije uspjela dovinuti ni do problematične EU razine. Ipak, najvažnije saznanje koje slijedi iz usporedbe percipiranih karakteristika Hrvatske i EU jest enormna socioekonomska nadmoć Unije. Na osnovi toga može se zaključiti da je upravo raširenost svijesti o socioekonomskoj superiornosti Europske unije rodno mjesto strahova od negativnih socioekonomskih posljedica nakon ulaska Hrvatske u tu asocijaciju. Razvojni disbalans nosi realnu, povijesno dokazanu opasnost da početno inferiorniji partner – čak i ako uspije ostvariti određeni pomak nabolje – ostaje na pozicijama slabijega i, otuda, podobnijega za razne vrste iskorištavanja. Studenti zacijelo to barem slute, a te slutnje potkrepljuje iskustvo razmjerno neuspješne tranzicije hrvatske planske ekonomije u tržišnu (obilježene kriminalnom pretvorbom i privatizacijom, nekontroliranom rasprodajom gospodarskih resursa, deindustrijalizacijom i gospodarskom devastacijom te masovnom nezaposlenošću). Da su razmišljanja studenata 2010. godine bila na pravom tragu, ne pokazuju samo današnja ekonomska kretanja u Hrvatskoj, nego i sudbina nekoliko europskih „bolesnika“, odnosno članica EU, kojima intervencije Unije više odmažu nego pomažu prebroditi pogubne socijalne učinke financijske i gospodarske krize.

U svom viđenju značajki Hrvatske i EU studenti su prilično suglasni (tablice 30 i 31), a razlike koje se javljaju sličnog su izvorišta kao i u prethodno analiziranim slučajevima.

Kada je viđenje Hrvatske u pitanju, najviše diferenciranja proizvode stranačke preferencije i religijska samoidentifikacija. Polazeći od pojedinačnih karakteristika, valja upozoriti da je najviše razlika ustanovljeno u percepciji Hrvatske kao dobrog mjesta za život. S tim se natprosječno slažu muškarci porijeklom iz obitelji višeg društvenog statusa te simpatizeri HDZ-a i religiozni ispitanici. Identičnih su obilježja i oni koji smatraju da se u Hrvatskoj poštuju ljudska prava – opet su to muškarci, pri-

staše HDZ-a (posebice nasuprot simpatizerima SDP-a) i religiozni ispitanici. Dobru skrb o siromašnima ponovo više ističu glasači HDZ-a kojima se pridružuju studenti s očevima bez ili s najvišim kvalifikacijama. Potonji nalaz djelomice zbunjuje, jer dok je očekivano da studenti koji potječu iz bolje situiranih obitelji zapravo nemaju pretjeranog interesa za siromašne – ili, čak podsvjesno usvajaju mišljenje karakteristično za socijalno privilegirane slojeve, da su socijalni gubitnici sami odgovorni za vlastitu sudbinu) – pitanje je zašto slično misle i studenti koji potječu iz obitelji najnižeg društvenog statusa. Ovdje se kao moguće tumačenje nudi to da ti studenti, upravo zato što su osobno uspjeli prevladati ograničenja deprivilegiranog socijalnog porijekla, svoj uspjeh dijelom tretiraju i kao plod društvene skrbi o siromašnima. Što se tiče doživljaja Hrvatske kao demokratske i ekonomski razvijene zemlje, iznova se ističu pristaše HDZ-a – po pitanju demokratičnosti nasuprot glasačima SDP-a i studentima bez stranačkih preferencija, a u pogledu ekonomske razvijenosti nasuprot simpatizerima HNS-a – te religiozni ispitanici.

Percepcija karakteristika Europske unije nešto je ujednačenija od viđenja značajki Hrvatske, a i u ovom slučaju najviše diferenciranja uzrokuju stranačke preferencije, no izostaje utjecaj religijske samoidentifikacije (tablica 31).

U kontekstu doživljaja Unije najviše nesuglasja zabilježeno je u pogledu označavanja EU kao demokratske. S takvom percepcijom Unije osobito se slažu studenti sa sveučilišta u Osijeku i Zagrebu (a osobito ne slažu dubrovački, pulski i zadarski studenti) koji su upisali biomedicinske znanosti (za razliku od studenata humanistike) i muškoga su spola te glasači HNS-a (nasuprot studentima bez stranačkih preferencija). Dobre uvjete za život u Uniji najviše ističu studenti biomedicinskih i tehničkih znanosti, za razliku od studenata humanističkih znanosti. Ove razlike mogle bi se možda objasniti činjenicom da su na europskom tržištu rada budući liječnici i inženjeri znatno konkurentniji od humanista, pa ispitanici projiciraju svoje profesionalne perspektive u opću sliku uvjeta života. Bolji život u EU ističu i pristaše HNS-a, ponovo nasuprot studentima bez stranačkih preferencija. Tome treba dodati kako su upravo simpatizeri HNS-a oni koji natprosječno ističu ostale tri ispitivane karakteristike Unije, tj. poštovanje ljudskih prva, razvijenu ekonomiju i dobru skrb o siromašnim građanima. Ukratko, simpatizeri HNS-a izdvajaju se kao veliki pobornici Europske unije, no kako je riječ o razmjernu malom udjelu stranački opredijeljenih studenata (i još manjem u općoj populaciji), njihov entuzijizam minimalno utječe na uglavnom mlak doživljaj Europske unije. Pritom treba ponoviti da i tako neuforičan odnos prema promatranim karakteristikama EU opisuje tu asocijaciju i politički i, pogotovo, socioekonomski kao višestruko superiornu u usporedbi s Hrvatskom. Dakle, oduševljenje Unijom među studentima nije toliko veliko, nego je zadovoljstvo postignućima Hrvatske izrazito malo. A takva je situacija plodno tlo za razmišljanje budućih stručnjaka da u potrazi za boljim vrednovanjem svojeg znanja i rada zanemare neke kritike što ih upućuju okolini u kojoj postoje bolje šanse za profesionalnu i životnu (samo)realizaciju.

Tablica 30: Percepcija Hrvatske s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Nedemokratska		Dobri uvjeti za život		Poštuju se ljudska prava		Dobra skrb o siromašnima		Razvijena ekonomija	
	Slaužu se znaaju	Ne znaaju	Slaužu se znaaju	Ne znaaju	Slaužu se znaaju	Ne znaaju	Slaužu se znaaju	Ne znaaju	Slaužu se znaaju	Ne znaaju
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 16,63$		$\chi^2 = 17,09$		$\chi^2 = 28,18$		$\chi^2 = 28,51$			
Ženski	6,0	29,2	64,8	41,3	48,1					
Muški	8,4	35,6	56,0	38,8	44,2					
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2 = 28,82$		$\chi^2 = 61,93$		$\chi^2 = 24,13$		$\chi^2 = 28,51$			
(Ne)završ. OŠ	6,2	32,3	61,5			7,7	26,2	66,1		
3-god. struč. škola	6,5	24,0	69,5			3,4	13,3	83,3		
4-god. sred. škola	5,1	29,7	65,2			3,3	19,0	77,7		
VŠS, VSS i više	8,6	35,7	55,7			5,9	23,4	70,7		
<i>Srnanaka prefer.</i>	$\chi^2 = 67,67$		$\chi^2 = 61,93$		$\chi^2 = 24,13$		$\chi^2 = 28,51$			
HDZ	34,6	49,4	16,0	14,1	40,1	45,8	24,1	46,6	29,3	7,4
SDP	20,0	43,5	36,5	4,2	28,5	67,3	9,9	39,1	51,0	3,8
HNS	28,8	40,7	30,5	1,7	36,4	61,9	10,2	44,1	45,7	3,4
Bez preferencije	19,0	39,8	39,2	6,3	31,7	62,0	11,4	40,1	48,5	4,9
<i>Relig. samoident.</i>	$\chi^2 = 58,44$		$\chi^2 = 30,45$		$\chi^2 = 27,96$		$\chi^2 = 20,49$			
Religiozni	27,3	43,5	29,2	8,3	34,0	57,7	15,8	42,2	42,0	4,6
Neodlučni	19,6	47,3	33,1	6,9	33,1	60,0	13,1	37,2	49,7	4,6
Nereligiozni	14,3	37,4	48,3	3,6	23,9	72,5	7,4	36,6	56,0	2,8
UKUPNO	23,1	43,3	33,6	6,3	32,0	60,7	13,5	40,2	46,3	4,2
										25,2
										74,2
										4,2
										25,2
										70,6

Tablica 31: Percepcija Europske unije s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Nedemokratska		Dobri uvjeti za život		Poštuju se ljudska prava		Dobra skrb o siromašnima		Razvijena ekonomija																		
	Slazu se znaju se	Ne znaju se	Slazu se znaju se	Ne znaju se	Slazu se znaju se	Ne znaju se	Slazu se znaju se	Ne znaju se	Slazu se znaju se	Ne znaju se																	
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 6,59$																										
Dub., Pula, Zadar	28,3	46,5	25,2																								
Osijek	45,0	35,1	19,8																								
Rijeka	32,1	48,9	19,0																								
Split	29,8	54,2	16,0																								
Zagreb	42,2	42,4	15,4																								
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 47,46$																										
Biomed. znan.	48,9	42,5	8,6	47,5	41,0	11,5																					
Bioreh. znan.	37,1	39,5	23,4	33,1	39,5	27,4																					
Društvene znan.	41,3	43,9	14,8	40,0	43,0	16,9																					
Humanist. znan.	23,5	50,2	26,3	25,9	44,9	29,1																					
Prirodne znan.	38,4	46,4	15,2	36,0	47,2	16,8																					
Tehničke znan.	40,7	41,5	17,8	44,8	37,4	17,8																					
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 19,44$																										
Ženski	35,7	48,4	15,9																								
Muški	43,0	38,6	18,4																								
<i>Stranačka prefer.</i>	$\chi^2 = 70,83$																										
HDZ	41,8	43,4	14,8	40,6	42,3	17,1	$\chi^2 = 50,22$	$\chi^2 = 43,59$	$\chi^2 = 31,95$																		
SDP	45,9	41,7	12,4	44,9	39,2	15,9	50,2	21,9	41,5	36,7																	
HNS	61,0	30,5	8,5	55,9	33,9	10,2	55,2	24,7	42,5	32,8																	
Bez preferencije	28,9	50,6	20,5	33,8	44,3	21,9	71,2	43,2	28,0	28,8																	
UKUPNO	39,0	43,9	17,1	39,3	41,7	18,9	49,4	37,0	13,5	22,1	41,5	36,4	61,1	30,2	8,7	63,8	27,9	8,4	72,0	23,7	4,2	52,1	34,6	13,3	58,7	30,9	10,4

6. Zaključni osvrt

Relacija studenata i politike u ovom je istraživačkom projektu razmjerno ekstenzivno obrađena jer studenti predstavljaju avangardni dio populacije mladih, pri čemu se pretpostavlja kako će se mahom iz njihovih redova u narednim desetljećima regrutirati i politička elita na različitim razinama. Stoga uvid u različite dimenzije tog odnosa omogućuje prepoznavanje novih tendencija pojavljivanje kojih se uskoro može očekivati i među drugim podskupinama mladih, kao i identificiranje elemenata relevantnih za skicu političkog portreta društvene skupine koja predstavlja rezervoar budućih društvenih i političkih elita. Za ocrtavanje političkog profila studenata, dinamike u procesu njegova uobličavanja te implikacija ustanovljenih tendencija nužno je podsjetiti na najindikativnije nalaze ovog istraživanja.

Deklarirani interes studenata za politiku pokazuje se kao trajno osrednji, pa i manji od toga. Međutim, većina studenata redovito prati vijesti u raznim medijima (internetu, televiziji, dnevnom tisku). Pritom je posljednjih godina osobito poraslo praćenje vijesti na internetu, dok je radio postao razmjerno rijetko korišten masovni medij u svrhu informiranja. O postojanju političke zainteresiranosti studenata govori i podatak da ih gotovo tri četvrtine iskazuje svoju stranačku preferenciju, s tim da blago raste broj onih koji ne prepoznaju nijednu stranku vrijednu svojeg biračkog povjerenja. Naročito je indikativan trend znatnog rasta članstva studenata u političkim strankama – dok je sredinom 2000-ih svaki dvadeset i peti student bio učlanjen u neku stranku, 2010. godine to je već bio svaki deseti. Pritom ne treba zaboraviti da puko članstvo u političkoj stranci automatski ne jamči i veći angažman, ali svakako jest jedan od putova koji vode većem aktivizmu i društvenom utjecaju. Ujedno se pokazalo kako raste angažman i u drugim vrstama organizacija, tako je svaki drugi student aktivan u jednoj ili više organizacija civilnog društva i/ili političkoj stanci. Iz navedenih rezultata proizlazi da je među studentima bio prisutan trend rasta društvene i političke participacije.

I studentski doživljaj društvene realnosti pokazao se prilično stabilnim, pri čemu se ističe smanjenje njihove osjetljivosti na problem socijalnih razlika, a povećanje uočavanja problema nerada, nediscipline i neodgovornosti te, osobito, mita i korupcije. Istodobno, na ljestvici društvenih problema godinama su na vrhu mito i korupcija, nezaposlenost i gospodarski problemi. Komplementarni tome su nalazi o političkim ciljevima jer najviše studenata drži kako za hrvatsku vlast prioriteti trebaju biti borba protiv kriminala i korupcije, suzbijanje nezaposlenosti te ekonomski rast i razvoj. U sklopu percepcije političkih prioriteta registriran je porast važnosti onih koji su povezani s nacionalnim identitetom i tradicionalnim vrijednostima. Većina studenata drži da izlasku Hrvatske iz teškoća u kojima se nalazi mogu pridonijeti stručnjaci i intelektualci, a s nešto manjim postotcima odgovora slijede ih mlada generacija te političari i političke stranke, dok najmanje doprinosa očekuje

od svećenstva. Pritom je simptomatično da je opala studentska vjera u ulogu poduzetnika, a porasla u moć političara i stranaka.

Sudeći po visokom većinskom prihvaćanju ustavnih vrijednosti (iako to prihvaćanje kontinuirano blago opada) – a posebice slobode, jednakosti i poštivanja prava čovjeka – studenti su solidno usvojili temeljna liberalno-demokratska načela. Zanimljivo je kako se po primjetno nižoj podršci, no i dalje gotovo dvotrećinskoj, izdvaja demokratski i višestranački sustav, iako su hrvatski građani u vrijeme provođenja istraživanja tek dva desetljeća uživali u političkom pluralizmu, i premda je upravo nemogućnost izbora između različitih političkih opcija obilježavala socijalistički poredak kao totalitaran. Za razliku od manje-više unisonog prihvaćanja svih liberalno-demokratskih načela, studenti imaju problema sa shvaćanjem demokratskih principa u političkoj praksi. Pokazalo se, naime, da studenti podjednako prihvaćaju stavove koji govore o nužnosti slobode političkog mišljenja i djelovanja pojedinaca i grupa, kao i one koji iste te slobode teže poništiti pozivanjem na nužnost podređivanja individualnih i grupnih interesa interesima naroda i države. U tom su kontekstu studenti demonstrirali primjetno nerazumijevanje sukoba u demokratskom društvu, uz težnju svojevrsnom harmoničnom zajedništvu, a indikativno je da upravo to nerazumijevanje pokazuje blagi uzlazni trend.

(Ne)prihvaćanje potencijalno kontroverznih društvenih pojava ukazuje na osrednju razinu studentske tolerancije. Ona je većinski prisutna u slučaju doniranja organa i čitave lepeze pojava koje svjedoče o liberalizaciji seksualnih i obiteljskih odnosa, ali i kada je u pitanju eutanazija te obvezni test na AIDS i prisilna kirurška operacija pedofila. Prema većinskom prihvaćanju teže dekriminalizacija lakih droga i pravo homoseksualaca na brak, što su izrazito prijeporna pitanja u hrvatskoj javnosti. Dakako, duboko na dnu ljestvice je prihvaćanje mita i korupcije, kako je bilo i u ranijem istraživanju. U isto vrijeme, vidljivo je kako blago raste prihvaćanje većine ispitivanih pojava, uključujući i one povezane sa svim ispitivanim pravima homoseksualaca. Ovaj je porast u slučaju genetski modificirane hrane i kloniranja dvostruk, a tek nešto manji kada se radi o medicinskim intervencijama na pedofilima. Imajući na umu koje teme (ni)su izazivale pozornost hrvatske javnosti može se pretpostaviti da potonje promjene više upućuju na utjecaj suvremenih svjetskih trendova nego na zbivanja u zemlji.

(Ne)prihvaćanje potencijalno kontroverznih društvenih grupa upotpunjuje sliku (ne)tolerancije hrvatskih studenata. Većini njih prihvatljivi su antirasisti, ekološki aktivisti i borci za prava životinja, dok su im vrlo neprihvatljivi ekstremni desničari, islamski fundamentalisti, skinheads i teroristi. Premda to nije utjecalo na promjene u rangiranju, zanimljivo je da se primjetno smanjila prihvatljivost boraca za zaštitu okoliša i prava životinja, a poraslo prihvaćanje feminista. Zanimljivo je da se blago smanjilo prihvaćanje homoseksualaca iako je istodobno blago poraslo prihvaćanje nekih njihovih prava. Ta kontradikcija ukazuje na zbunjenost studenata pri suočava-

nju s fenomenom homoseksualnosti, suglasno proturječnim signalima koje odašilje društveni tretman tog fenomena.

Među nalazima o odnosu studenata prema politici posebice se izdvajaju pokazatelji (ne)povjerenja u društvene i političke institucije, i to iz dva razloga. Prvi je taj da je institucionalno povjerenje na izrazito niskoj razini – kreće se od najviše trećine (u slučaju televizije, tiska i predsjednika Republike) do jedva 5% (Hrvatski sabor, Vlada i političke stranke). Drugi važan pokazatelj je da je između 2004. i 2010. godine došlo do primjetnog pada povjerenja u sve promatrane institucije, i to drastično u slučaju Sabora i Vlade (završivši na četiri puta nižoj razini) te organizacija civilnog društva u slučaju kojih se povjerenje prepolovilo. Zahvaljujući takvim tendencijama, učvrstila se pozicija političkih institucija kao onih koje uživaju minimalno povjerenje studenata što svakako svjedoči o procesu delegitimiranja vlasti. Intrigantno je da se tome pridružio trend znatnog gubitka povjerenja u udruge koje načelno predstavljaju alternativan oblik društvenog angažmana. Vidljivo je, dakle, da u hrvatskim okolnostima studenti (pre)malo vjeruju svim onim institucijama koje bi trebale djelovati za opće dobro, odnosno dobrobit građana. Unutar takvog nepovjerenja pojavljuje se paradoksalna situacija da je ukupni društveni aktivizam studenata zabilježio stanoviti uzlazni trend, a naročito participacija u političkim strankama, što bi trebalo predstavljati prvi korak za snažniji institucionalni politički angažman. U tom je kontekstu registrirano još jedno proturječje, a to je da članova političkih stranaka među studentima ima tri puta više nego studenata koji vjeruju tim političkim akterima¹³. Tako velik raskorak neosporno dovodi u pitanje motivaciju većeg dijela studentskog stranačkog članstva da se pridruže odabranoj političkoj opciji. Naime, kada se enormni porast učlanjivanja studenata u političke stranke i blagi rast njihova ukupnog društvenog angažmana smjesti u kontekst derogiranja povjerenja i u političke stranke i u organizacije civilnog društva, moglo bi se krajnje optimistički zaključiti kako se u stranke (i udruge) uključuju kako bi ih „popravili iznutra“ i tako ih učinili efikasnijima. No, uzimajući u obzir povijesna iskustva i kretanja u hrvatskom društvu posljednjih pet-šest godina, uvjerljivijim se čini hipotetski zaključak (jer motivi angažmana nisu ispitivani) da su studenti politički angažman prvenstveno prepoznali kao dostupan kanal socijalne promocije, a za početak kao instrument egzistencijalnog zbrinjavanja.

Kontinuirano slab plasman političkih institucija na ljestvici povjerenja nedvojbeno ukazuje na nezadovoljstvo personalnim sastavom tih institucija. Upravo to

¹³ Ovdje treba upozoriti da je takav odnos između participacije u političkim strankama i (ne)povjerenja u njih registriran po prvi puta u nekom istraživanju provedenom na populaciji mladih u tranzicijskoj Hrvatskoj. Promjena o kojoj je riječ, dakle, dogodila se u drugoj polovici prvog desetljeća 21. stoljeća, a može se pretpostaviti da se sličan trend u međuvremenu proširio i na druge populacijske skupine u Hrvatskoj.

su potvrdili rezultati ispitivanja mišljenja o političarima kojima većina studenata upućuje sve prigovore koji kolaju u političkim analizama, medijima i široj javnosti: od neopravdano privilegiranog položaja, nevjerođostojnosti i korumpiranosti, preko lažnih predizbornih obećanja, koncentracije na osobne interese i gubitka povezanosti s građanima, do nedemokratskog i neodgovornog ponašanja. Loš imidž političara nije hrvatska specifičnost, no problem je u tome što je njihov integritet i dignitet u očima studenata minimalan. Takva percepcija mora imati reperkusije na spremnost studenata da sudjeluju u institucionalnim političkim procesima, od izbora nadalje. Uz ovakvo negativno viđenje političara i uz pasivne građane (uključujući i studente) usporeni demokratski razvoj je najizglednija konzekvencija.

Od osamostaljenja Hrvatske važno društveno i političko pitanje bilo je integracija zemlje u Europsku uniju. Ono se osobito nametnulo početkom 2000-ih, kada je započeo proces pridruživanja, a nakon ulaska Hrvatske u EU, te ostaje trajno aktualno u drugom obliku jer će buduća zbivanja zahtijevati stalno preispitivanje zbivanja u Hrvatskoj i EU kao i njihovog međusobnog odnosa. Logična je pretpostavka da će budućnost biti dinamična, kao što je dinamika obilježila i dosadašnji odnos hrvatskih građana prema procesu priključivanja Uniji. Kada se govori o studentima, može se konstatirati kako je njihov odnos prema EU u osnovi pozitivan iako obilježen manjkom optimizma i opterećen relativno snažnim bojaznima. Studenti su imali uglavnom neutralnu sliku o Uniji i većinom su podržavali ulazak u tu zajednicu iako od toga nisu očekivali velike koristi. Ipak, promatrano iz rakursa konkretnih poželjnih i nepoželjnih ekonomskih, političkih i kulturnih posljedica integracije, pokazalo se da među studentima prevladavaju pozitivna očekivanja. Pritom je važno znati da se ta prevlast značajno smanjivala tijekom desetak godina – broj onih koji su se nadali poželjnim promjenama je kontinuirao opadao, a broj onih koji su očekivali nepoželjne posljedice je rastao. Te su se promjene stopile u jedinstveni silazni trend, odnosno slabljenje proeuropske orijentacije čemu se pridružilo i smanjivanje očekivanja dobiti za sve promatrane društvene skupine (osim političara). Ukratko, eurooptimizam i euroentuzijizam su vidno splasnuli, ali su i nadalje snažniji od euroskepticizma. Jedan od razloga tomu vjerojatno leži i u percepciji studenata da je Unija i u političkom i u ekonomskom smislu superiorna Hrvatskoj. Ta se nadmoć ponajviše prepoznaje na ekonomskom planu, što je zacijelo izvorište rastućeg straha da Hrvatska neće moći prosperirati u novim okolnostima.

Skicirani politički profil studenata nije monolitan, ali ne može se govoriti ni o njihovoj naglašenoj heterogenosti. Oni se u svim ispitivanim aspektima odnosa prema politici uglavnom umjereno međusobno razlikuju, što je dostatno da se u određenoj mjeri mogu identificirati prepoznatljive podskupine.

Kako su studenti po nekim, u pravilu vrlo utjecajnim socijalnim obilježjima (kao što su stupanj obrazovanja, socioprofesionalni status, socijalno porijeklo i stupanj zrelosti) vrlo homogeni segment mladih, razumljivo je da ih ta obilježja malo

ili nimalo diferenciraju i u sferi politike. Zato, pak, neka druga socijalna obilježja dolaze nešto više do izražaja nego kada se promatra cijela mlada populacija. Konkretizirano na temu politike to znači da godina studija i postignuti uspjeh, rezidencijalno porijeklo (ruralno – urbano) te društveni status obitelji minimalno ili tek sporadično utječu na političke vrijednosti, stavove i participaciju hrvatskih studenata.

Osrednji utjecaj imaju spolna pripadnost i vrsta završene srednje škole, što ukazuje na priličnu važnost uvjeta socijalizacije. Očito je, dakle, da različiti nastavni programi i znanja koja su studenti prethodno usvojili u gimnazijama i srednjim strukovnim školama pridonose njihovom socijalnom profiliranju. Istodobno, unatoč ujednačenom stupnju obrazovanja i socijalnih značajki uže okoline (statusa obitelji i mjesta stanovanja) ostaje prostor za djelovanje drugih faktora koji pridonose perpetuiranju nekih rodnih razlika.

Područje znanosti i sveučilište na kojem ispitanici studiraju te religijska samoidentifikacija primjetno doprinose diferenciranju studenata u domeni politike. Rezultati sugeriraju da su preko sveučilišta dobrim dijelom posredovane regionalne posebnosti, dok se u slučaju utjecaja područja znanosti može tek spekulirati o stanovitim specifičnostima u profesionalnom osposobljavanju kao izvorištima utjecaja na ispitivane stavove. To su ujedno i obilježja koja ne proizvode uvijek konzistentne razlike zbog čega se može govoriti o određenim pravilnostima. Unutar tako postavljenih gabarita studenti sa Sveučilišta u Zagrebu se izdvajaju kao „hrvatski studentski prosjek“ jer su iznimno malobrojni slučajevi njihova statistički značajnog odstupanja od prosječnih rezultata. U usporedbi s potonjim obilježjima utjecaj religioznosti se pokazuje najtransparentnijim, jer se radi o nesumnjivo svjetonazorskim razlikama. Osim toga, u hrvatskim se okolnostima već pokazalo (u istraživanjima i političkom životu) da religijska pripadnost igra značajnu ulogu u procesu formiranja političkih stavova i (ne)podržavanju pojedinih političkih opcija.

Primjereno temi ove dionice istraživanja, najveću diskriminacijsku moć ima stranačka preferencija studenata. Pokazalo se da se pristaše tri promatrane političke stranke međusobno jasno razlikuju, i to više nego što se od svih njih razlikuju studenti bez stranačke preferencije. Pritom se simpatizeri različitih stranaka dosljedno razlikuju u očekivanom smjeru. Koliko se na temelju toga može govoriti o znatnim ideološkim i svjetonazorskim razlikama između samih stranaka, drugo je pitanje. Naime, hrvatskim političkim strankama (i ne samo njima) se često upućuje prigovor da se na programskoj razini mnoge specifičnosti gube, a to se još manifestira na razini definiranja i provođenja javnih politika, osobito u kriznim razdobljima. Ako se potonje primjedbe o (pre)velikoj konvergenciji stranačkih programa i politika poveže s jasnom diferenciranošću simpatizera promatranih političkih stranaka, moglo bi se ustvrditi da su pristaše stranaka profiliraniji od samih stranaka. Ukoliko u tome ima istine, dalje bi se moglo pretpostaviti da vrlo kritički stavovi studenata prema strankama i političarima barem dijelom proizlaze i iz iznevjerenih očekivanja,

odnosno razočaranja potencijalnih i postojećih stranačkih pristaša (pa i članova) vođenjem stranačke politike. No ostavljajući po strani debatu o ideološko-političkoj prepoznatljivosti hrvatskih političkih stranaka i njihovih birača, ostaje uvid da se studenti koji podržavaju određene političke stranke međusobno znatno razlikuju. Kako su rezultati usporedbe po drugim socijalnim obilježjima studenata pokazali da su njihova stranačka opredjeljenja povezana samo sa sveučilišnim/regionalnim specifičnostima i religijskom samoidentifikacijom, moguće tek spekulirati da na studentsko usvajanje političkih opcija utječu neki drugi faktori koji nisu bili u dosegu ovog istraživanja (npr. obiteljska politička tradicija ili specifičnosti uže sredine).

Kada se dobiveni nalazi o diferenciranju studenata u pogledu političkih vrijednosti, stavova i participacije međusobno povežu, moguće je prepoznati dvije polarizirane skupine. U jednoj su podskupini studenti čiji je demokratski potencijal izraženiji – kada se promatra prihvaćanje liberalno-demokratskih vrijednosti i stupanj tolerancije – uz istodobnu naglašeniju kritičnost prema europskim i, osobito, hrvatskim institucijama te društvenim okolnostima. To su u prvom redu pristaše SDP-a, donekle i HNS-a (koji se izdvajaju po gotovo egzaltiranoj potpori europskoj integraciji Hrvatske), nereligiozni, studenti humanističkih i prirodnih znanosti sa Sveučilišta u Rijeci, žene i bivši gimnazijalci. Na drugom su polu simpatizeri HDZ-a, religiozni, studenti društvenih i tehničkih znanosti, sa Sveučilišta u Splitu, studenti sa završenom stručnom srednjom školom i muškog spola. Te podskupine studenata demonstriraju nešto slabije razumijevanje demokratskih načela i manje su tolerantni spram nekih društvenih pojava i skupina, kao što su i manje kritični prema hrvatskim političkim institucijama, a više im je stalo do nacionalnih vrijednosti i identiteta te su češće članovi političkih stranaka. Naznačenu polarizaciju ne treba promatrati kao krute linije razdvajanja, nego ponajprije kao indikator snage ideološko-kulturnog rascijepa unutar jednog socioekonomski prilično homogenog segmenta mladih. Drugim riječima, homogeniziranost na socioekonomskom planu otvara prostor za detektiranje nekih drugih razlika čiji bi utjecaj u drugačijim okolnostima ostao manje uočljiv.

Nakon uvida u prikazane rezultate i tendencije dvojbenu je pokušavati formulirati jednoznačan zaključak. Naime, gledano sa stajališta demokratske i građanske političke kulture, nalazi su (pre)često proturječni. S jedne strane može se reći da su u nizu aspekata studenti na razini potrebnih demokratskih standarda, a s druge su strane tendencije koje upozoravaju na postojanje važnih demokratskih deficita. U tom je kontekstu osobito indikativno da s protokom vremena demokratski potencijal studenata kontinuirano slabi. O tome svjedoči blago opadanje prihvaćanja temeljnih liberalno-demokratskih načela te velik pad povjerenja u sve društvene institucije, kao i osnaživanje tradicionalnih vrijednosti i nedemokratskih stavova. Paradoksalno je da istodobno raste participacija i u organizacijama civilnog društva i osobito u političkim strankama. Premda se participacija u civilnim i političkim

organizacijama načelno promatra kao poželjan trend u izgradnji građanske političke kulture, ovdje je povećana participacija kontaminirana rastom nepovjerenja u iste te institucije. Naime, takve proturječne tendencije dovode u pitanje motivaciju studenata za učlanjivanje u stranke, a kako je jedan od najčešćih prigovora strankama da funkcioniraju na klijentelistički način, logično je posumnjati da dio stranačkog članstva iz redova studenata doživljava te organizacije kao instrument za realizaciju osobnih interesa – od budućeg zapošljavanja do socijalne promocije. Ustanovljeni trendovi ujedno kompromitiraju i studentsko razumijevanje korupcije kao devijantne društvene pojave koju, inače, unisono drže neprihvatljivom i, sukladno tome, borbu protiv nje ističu kao najvažniji politički cilj. Čini se da dobar dio studenata koji su članovi političkih stranaka ne zna, ili je spreman to zanemariti kada je u igri vlastiti interes, da je klijentelizam oblik koruptivnog ponašanja. Ako je to točno, manje je razlog za zgražanje nego za zabrinutost. Jer, kao promatrači svijeta oko sebe, studenti kao omladinska elita su naprosto iz zbivanja u društvu i politici dešifrirali iskoristivost i postojanost klijentelističkog modela i, u nedostatku bolje odskočne daske, priklonili se dostupnim načinima bez suvišnog moraliziranja.

Kada se komentirani istraživački rezultati smjeste u kontekst građanske političke kulture kao mješavine idealno konstruiranih tipova političke kulture, nameće se zaključak da u političkoj kulturi studenata jačaju elementi i participativne i podaničke političke kulture. Svi ostvareni istraživački uvidi vode i zaključku da su najodgovorniji agensi za političku socijalizaciju studenata manje ili više zakazali. Otuda se može ustvrditi da tranzicijsko društveno okruženje, obilježeno ulaskom u gospodarsku krizu (koja se u međuvremenu pokazala dugotrajnijom nego što se očekivalo), nije pogodovalo demokratizaciji hrvatskog društva. Štoviše, započeli su procesi koji povećavaju socijalnu nesigurnost i produbljuju političke polarizacije, a splasnule su i nade da će Europska unija donijeti spas posrnulom gospodarstvu i građanima željnim boljeg života. U takvom sumornom društvenom kontekstu studenti su postupno ostajali bez iluzija, i u uvjetima otežanog pristupa društvenim resursima dio njih izlaz traži u pragmatičnom pristupu društvu i politici. Pragmatizam ionako već desetljećima obilježava jednu za drugom generaciju mladih, a kriza je plodno tlo za društveno fragmentiranje i snaženje partikularnih interesa. Na dnevnom redu nisu veliki društveni i politički projekti i vizije, nego individualno snalaženje u nesklonim vremenima. Tako je dio hrvatskih studenata kao individualnu strategiju integracije u društvo odabrao utilitarno iskorištavanje dostupnih mogućnosti, odnosno specifičnu zlouporabu institucionalnog političkog angažmana. U tome studenti nisu izoliran slučaj niti su avangardni po tome što su se dosjetili da je potencijalno lukrativno osobni interes pretpostaviti javnom. Problem je u tome što su oni u pravilu prethodnici širenja novih trendova i prakticiranja društvenog i političkog angažmana, te što će dio njih prije ili kasnije zaposjesti važne upravljačke pozicije. To svakako pridonosi zabrinutosti za hrvatsku demokratsku budućnost,

jer nije nepoznato da u srazu javnog i privatnog interesa pobjeđuje potonji, osobito kada ga protežiraju kompetentniji i moćniji. Ostaje nada da će dolazeće generacije studenata (i mladih općenito) sazrijevati u okruženju u kojem će više prostora dobiti demokratski akteri i procesi, uključujući i takvo institucionalizirano obrazovanje koje će omogućiti stjecanje znanja i vještina potrebnih za izgradnju demokratske svijesti i obrazaca ponašanja.

Literatura

- Almond, G. A.; Verba, S. (2000). *Civilna kultura*. Zagreb: Politička kultura.
- Barber, T. (2008). Participaion, citizenship, and well-being: Engaging with young people, making a difference. *Young*, 17(1): 25-40.
- Benedicto, J. (2013). The political cultures of young people: an uncertain and unstable combinatorial logic. *Journal of Youth Studies*, 16(6): 712-729.
- Benet, W. (2008). Changing citizenship in the digital age. *Civic life online: learning how digital media can engage youth*: 1-24.
- Blanuša, N. (2011). Euroskepticizam u Hrvatskoj, u: Šiber, I. (ur.): *Hrvatska i Europa. Strahovi i nade*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 11-46.
- Blanuša, N.; Šiber, I. (2011). Nade i strahovi mladih prema Europskoj Uniji, u: Šiber, I. (ur.): *Hrvatska i Europa. Strahovi i nade*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 86-119.
- Braungart, R.; Braungart, M. (1989). Political Generations, u: Braungart, R.; Braungart, M. (eds): *Research in Political Sociology*. New York: JAI Press, 281-319.
- Cross, W.; Young, L. (2004). The Contours of Political Party Membership in Canada. *Party Politics* 10(4): 427-444.
- Cross, W.; Young, L. (2008). Factors Influencing the Decision of the Young, Politically Engaged to Join a Political Party: An investigation of the Canadian Case. *Party Politics*, 14(3): 345-369.
- Dalton, R. J. (2011). *Engaging Youth in Politics. Debating Democracy's Future*. New York & Amsterdam: International Debate Education Association.
- Davies, I.; Flanagan, B.; Hogarth, S.; Mountford, P.; Philpott, J. (2009). Asking questions about participation. *Education, Citizenship and Social Justice*, 4(1): 25-39.
- DeBardeleben, J.; Pammett, J. H. (2009). *Activating the Citizen. Dilemmas of Participation in Europe and Canada*. Basihgstoke: Palgrave Macmillan.
- De Graaf, N. D. (1999). Event history data and making a history out of cross-sectional data - How answer to question „Why cohorts differ“?. *Quality & Quantity*, 33(3): 261-276.
- Edwards, K. (2007). From Deficit to Disenfranchisement: Reframing Youth Electoral Participation.. *Journal of Youth Studies*, 10(5): 539-555.
- Esser, F.; De Vreese, C. H. (2007). Comparing Young Voters' Political Engagement in the United States and Europe. *American Behavioral Scientist*, 50(9): 1195-1213.
- Fahmy, E. (2006). *Young Citizens. Young People's Involvement in Politics And Decision Making*. Aldershot: Ashgate.

- Farthing, R. (2010). The politics of youthful antipolitics: representing the 'issue' of youth participation in politics. *Journal of Youth Studies*, 13(2): 181-195.
- Flanagan, C. A.; Finlay, A.; Gallay, L.; Kim, T. (2012). Political incorporation and the protracted transition to adulthood: The need of new institutional inventions. *Parliamentary Affairs*, 65(1): 29-46.
- Flanagan, C. A.; Gallay, L. (2005). Social Participation and Social Trust in Adolescence: the Importance of Heterogeneous Encounters, u: Omoto, A. M. - ed: *Processes of Community Change and Social Action*. Mahwah: Laurence Erlbaum, 97-127.
- Flanagan, C. A.; Levine, P. (2010). Civic engagement and the transition to adulthood. *Future of Children*, 20(1): 159-179.
- Forbrig, J. - ed (2005). *Revisiting Youth Political Participation. Challenges for Research and Democratic Practice in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Furlong, A.; Cartmel, F. (2007). *Young people and social change: individualization and risk in late modernity*. Maidenhead: Open University Press.
- Gabel, M.; Whitten, G. D. (1997). Economic Conditions, Economic Perceptions and Public Support for European integration. *Political Behavior*, 19(1): 81-96.
- Gallagher, M.; Marsh, M. (2004). Party Membership in Ireland: The Members of Fine Gael. *Party Politics*, 10(4): 407-426.
- Hague, R.; Harrop, M.; Breslin, S. (2001). *Komparativna politika i vladavina*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Harris, A.; Win, J.; Younes, S. (2010). Beyond apathetic or activist youth. 'Ordinary' young people and contemporary forms of participation. *Young*, 18(1): 9-32.
- Henn, M.; Weinstein, M.; Forrest, S. (2005). Uninterested Youth? Young People's Attitudes towards Party Politics in Britain. *Political Studies*, 53(4): 556-578.
- Henn, M.; Weinstein, M.; Hodgkinson, S. (2007). Social Capital and Political Participation: Understanding the Dynamics of Young People's Political Disengagement in Contemporary Britain. *Social Policy & Society*, 6(4): 467-479.
- Hix, S.; Goetz, K. H. (2000). Introduction: European Integration and National Political Systems. *West European Politics*, 23(4): 1-26.
- Hustinx, L.; Meijs, L.; Handy, F.; Cnaan, R. (2012). Monitorial Citizens or Civic Omnivores? Repertoires of Civic Participation Among University Students. *Youth & Society*, 44(1): 95-117.
- Ilišin, V. (2002). Mladi i politika, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 155-202.
- Ilišin, V. (2005). Političke vrijednosti, stavovi i participacija mladih: kontinuitet i promjene, u: Ilišin, V. (ur.): *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 65-139.
- Ilišin, V. (2006). *Mladi u lokalnoj vlasti u Hrvatskoj / Youth in Croatian Local Government*. Zagreb: DIM.
- Ilišin, V. (2007). Hrvatski sabor 2003.: obrasci političke regrutacije parlamentarne elite. *Politička misao*, 44(4): 55-91.
- Ilišin, V. (2008). Zagrebački studenti o demokraciji i političkom aktivizmu mladih. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 311-340.

- Ilišin, V.; Mendeš, I. (2005). Mladi i Europska unija: percepcija posljedica integracije, u: Ilišin, V. (ur.): *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 197-252.
- Inglehart, R.; Catterberg, G. (2002). Trends in Political Action: The Developmental Trend nad the Post-Honeymoon Decline. *International Journal of Comparative Sociology*, 43(3-5): 300-316.
- Inglehart, R.; Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.
- Kahne, J. E.; Sporte, S. E. (2008). Developing Citizens: The Impact of Civic Learning Opportunities on Students' Commitment to Civic Participation.. *American Educational Research Journal*, 45(3): 738-766.
- Kestilä-Kekkonen, E. (2009). Anti-party sentiment among young adults: Evidence from fourteen West European countries. *Young*, 17(2): 145-165.
- Kimberlee, R. (2002). Why Don't Young People Vote at General Elections?. *Journal of Youth Studies*, 5(2): 85-97.
- Lopes, J.; Benton, T.; Cleaver, E. (2009). Young people's intended civic and political participation: does education matter?. *Journal of Youth Studies*, 12(1): 1-20.
- Marien, S.; Hooghe, M.; Quintelier, E. (2010). Inequalities in Non-institutionalised Forms of Political Participation: A Multi-level Analysis of 25 countries. *Political Studies*, 58: 187-213.
- Marsh, D.; O'Toole, T.; Jones, S. (2007). *Young People and Politics in the UK: Apathy or Alienation?*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Marzana, D.; Marta, E.; Pozzi, M. (2012). Social action in young adults: Voluntary and political engagement. *Journal of Adolescence*, 35: 497-507.
- Norris, P. (2003): *Young People & Political Activism: From the politics of loyalties to the politics of choice?*. Strasbourg: Council of Europe.
- O'Donoghue, J. L.; Strobel, K. R. (2007). Directivity and Freedom: Adult Support of Activism Among Urban Youth. *American Behavioral Scientist*, 51(3): 465-485.
- Pedersen, K.; Bille, L.; Buch, R.; Elklit, J.; Hansen, B.; Nielsen, H. J. (2004). Sleeping or Active Partners? Danish Party Members at the Turn of the Millennium. *Party Politics*, 10(3): 367-384.
- Persson, M. (2012). Social network position mediates the effect of education on active political party membership. *Party Politics*, 18(1): 1-25.
- Pfaff, N. (2009). Youth culture as a context of political learning. How young people politicize amongst each other. *Young*, 17(2): 167-189.
- Quéniart, A. (2008). The Form and Meaning of Young People's Involvement in Community and Political Work. *Youth & Society*, 40(2): 203-223.
- Quintelier, E. (2007). Differences in Political Participation between Young and Old People. *Contemporary Politics*, 13(2): 165-180.
- Quintelier, E. (2008). Who is Politically Active: The Athlete, the Scout Member or the Environmental Activist?: Young People, Voluntary Engagement and Political Participation. *Acta Sociologica*, 51(4): 355-370.
- Quintelier, E.; Vissers, S. (2008). The Effect of Internet Use on Political Participation. *Social Science Computer Review*, 26(4): 411-427.

- Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life* (2003). Strasbourg: Council of Europe.
- Riley, S.; More, Y.; Griffin, C. (2010). The 'pleasure citizen'. Analyzing partying as a form of social and political participation. *Young*, 18(1): 33-54.
- Rossi, F. M. (2009). Youth Political Participation: Is This the End of Generational Cleavage?. *International Sociology*, 24(4): 467-497.
- Saha, L. J.; Print, M. (2010). Student school elections and political engagement: A cradle of democracy?. *International Journal of Educational Research*, 49: 22-32.
- Sander, T. H.; Putnam, R. D. (2010). Still Bowling Alone?: The Post-9/11 Split. *Journal of Democracy*, 21(1): 9-16.
- Schizzeroto, A.; Gasperoni, G. – eds.(2001). *Study on the State of Young People and Practice in Europe*. Milano: IARD.
- Sloam, J. (2007). Rebooting democracy: Youth participation in politics in the UK. *Parliamentary Affairs*, 60(4): 548-567.
- Sloam, J. (2012). New Voice, Less Equal: The Civic and Political Engagement of Young People in the United States and Europe. *Comparative Political Studies*, 20(10): 1-26.
- Sólyom, A. (2010). High school and university students' opinions about politics. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 2(1): 153-182.
- Stocker, G. (2006). Explaining Political Disenchantment, Finding Pathways to Democratic Renewal. *The Political Quarterly*, 77(2): 184-194.
- Stolle, D.; Hooghe, M.; Micheletti, M. (2005). Politics in the Supermarket: Political Consumerism as a Form of Political Participation. *International political science review*, 25(3): 245-269.
- Wass, H. (2007). Generations and Socialization into Electoral Participation in Finland. *Scandinavian Political Studies*, 30(1): 1-19.
- Youniss, J.; Levine, P. (2009). *Engaging young people in civic life*. Nashville: Vanderbilt University Press.

Vlasta Ilišin
Marko Kovačić

STUDENTSKO VIĐENJE GENERACIJSKIH PROBLEMA I POTENCIJALA

1. Uvodne napomene

Mlade, a onda i studente kao njihov integralni dio, ponajprije određuje njihova razmjerno niska životna dob. Granice mladosti arbitrarno su određene, pri čemu se u suvremenom društvu uočava tendencija njihova pomicanja prema zrelijoj životnoj dobi, što se prepoznaje kao fenomen produžene mladosti (Ule, 1988). To se osobito odnosi na suvremenu generaciju studenata, koje aktualna ekonomska i društvena kriza u Europi motivira da svoj studentski status žele što više produljiti (Cao, 2012). Te se želje studenata uklapaju u tzv. mladocentričnu orijentaciju, koju karakterizira želja mladih da što dulje ostanu u omladinskom statusu svjesno odgađajući ili odbijajući preuzimanje nekih trajnih društvenih uloga (Ule, 1986). Nasuprot njima su odraslocentrično orijentirani mladi, koji nastoje što prije postati kao odrasli, na način da preuzmu trajne društvene uloge koje pripadaju odraslima. Naznačene orijentacije zapravo govore o nesinhroniziranom i sinhroniziranom obrascu odrastanja, pri čemu je uočljivo snaženje nesinhroniziranog obrasca. To je kod dijela mladih povezano s njihovom mladocentričnom orijentacijom, ali za mnoge je uvjetovano objektivnim okolnostima, odnosno nemogućnostima da preuzmu neke trajne društvene uloge koje podrazumijevaju zapošljavanje, stambeno osamostaljivanje, zasnivanje vlastite obitelji s potomstvom, sudjelovanje u procesima odlučivanja...

Životna dob je biološka činjenica s kojom su uvijek povezane različite socijalne dimenzije koje oblikuju društveni položaj, identitet i prepoznatljivost određene dobne kohorte. No, važno je imati na umu kako omladina nije jedina društvena skupina s određujućom biološkom odrednicom kojoj se pripisuju određene socijalne konotacije. Tu posebnost mladi dijele s nekim drugim društvenim grupama, na što ukazuje E. Morin (Moren, 1979: 191) kada konstatira da „kolonizovana etnička grupa, porobljena nacija, pobunjena omladina, žene sa svojim zahtevima – sve te grupe nose neku svoju specifičnost, identitet koji je nesvodljiv u potpunosti na društveni položaj: biosocijalnu originalnost. Etničku grupu ne čine samo etničke razlike već i geno-fenotipske crte; omladinac je različit ne samo kao socijalno marginalan već i zato što prolazi kroz poslednju fazu mladalačkog razvoja; žena se razlikuje

ne samo po odelu već naročito po onom pod odelom“. Tome treba dodati da se u suvremenoj sociologiji dob prepoznaje i promatra kao element diferencijacije i socijalne stratifikacije (Parsons, 1972; Turner, 1989; Bradley, 1997; Ilišin, 1999). Pritom „dob vrlo jasno indicira konflikt između pripisanog i postignutog statusa u rangiranju pojedinca“ (Turner, 1989: 597), što „ljudima uskraćuje životne mogućnosti (opportunities) i nagrade (rewards)“ (Županov, 1996: 292). Životna dob kao element stratifikacije povezana je s fenomenom društvene ovisnosti pojedinih dobnih skupina koja je „društveno prihvatljiva samo tamo gdje predstavlja naknadu za prijašnji društveni doprinos ili anticipaciju doprinosa u budućnosti“ (Turner, 1989: 600). Dakle, riječ je zapravo o društvenom reciprocitetu u koji je ugrađena međugeneracijska solidarnost s ograničenim rokom trajanja. Tako postojeća dobná stratifikacija pokazuje da su društveno ovisne mlade i stare generacije, dok najveću odgovornost i moć imaju ljudi srednje životne dobi (Bradley, 1997). To podrazumijeva da je u društvu prisutna neravnomjerna distribucija resursa, mogućnosti i moći i po osnovi dobi koja još uvijek u mnogim stratifikacijskim analizama ostaje „zanemarena dimenzija nejednakosti“ (Bradley, 1997: 148).

Što se mladih tiče, njihovu društvenu ovisnost često prati paternalistički odnos društva prema njima. Jer, ako su mladi populacija koja je u osjetljivoj fazi razvoja i stoga treba uživati društvenu zaštitu, isto to društvo tendira promatrati mlade kao nedorasle za sudjelovanje u društvenom životu i odlučivanju. Paternalistički odnos u suvremenim je društvima istodobno protkan pristupom mladima kao dijelu populacije s najviše inovativnih i kreativnih potencijala (Schizzerotto, Gasperoni, 2001). Ovdje se može primijetiti da potonje ponajviše može vrijediti za studente kao potencijalno najkompetentniji segment svake generacije mladih. Pritom takva očekivanja rastu paralelno s rastom potrebe za društvenim promjenama nužnim u razdobljima društvenih kriza kao što je današnja.

Dodatne teškoće u znanstvenom proučavanju životne dobi kao elementa socijalne stratifikacije proizlaze iz činjenice da je dob nužno privremena kategorija. Ukratko govoreći, pojedincima je dob važan izvor osobnog identiteta, ali je zbog svoje prolaznosti nepouzdan temelj za stvaranje kolektivnog (grupnog) identiteta (Bradley, 1997). Ta svijest o privremenoj pripadnosti određenoj dobnó kohorti ne otežava samo razvoj grupnog identiteta, nego i artikulaciju zajedničkih problema i interesa. Unatoč tim otežavajućim okolnostima, sociopovijesno iskustvo pokazuje da se trajno suočavamo s novim i više ili manje prepoznatljivim generacijama. Koncept generacija kako ga je još 1920-ih oblikovao K. Mannheim (1980) upravo polazi od socijalne stratifikacije promatranog društva. Radi se o tome da postojanje različitih generacija u danom društvu jest biološka činjenica koja sociološku relevantnost zadobiva uvidom u zajednički položaj pojedinaca u ekonomskoj i strukturi moći određenoga društva. Drugim riječima, da bi se mogli „pasivno iskusiti ili aktivno koristiti hendikepi i privilegije inherentne generaciji, mora se biti rođen unutar istih

povijesnih i kulturnih okolnosti“, te „participirati u zajedničkoj sudbini određenoj istim povijesnim i društvenim uvjetima“ (Mannheim, 1980: 303). Na istom su tragu razmatranja L. Feuera (1969: 25), koji drži da se „generacije u sociološkom smislu sastoje od osoba u jednoj zajedničkoj dobnoj skupini i koje su u svom razvojnem razdoblju stekle ista povijesna iskustva, koje dijele iste nade i strepnje i koje su doživjele zajedničko razočaranje u starije dobne skupine, kojima se na određeni način suprotstavljaju“. Potonja definicija naznačuje da koegzistencija različitih generacija u danom društvu podrazumijeva više ili manje izražen jaz između generacija, što ujedno predstavlja izvorište mogućeg sukoba generacija. „Jaz između generacija znači generacijski diskontinuitet, jer generacije roditelja i potomaka žive jedne pored drugih u istom vremenu, ali odvojene različitim životnim iskustvima i različitim društvenim realitetima“ (Milić, 1987: 56) – drugim riječima, o širini i intenzitetu društvenih promjena ovisi dubina i opseg međugeneracijskog jaza. Prerastanje jaza u sukob generacija zbiva se, pak, u posebnim sociopovijesnim okolnostima kada se formiraju prepoznatljive generacijske jedinice unutar cjelokupne generacijske kohorte čiji su pripadnici postali svjesni svoje jedinstvenosti, te osjećaju solidarnost, udružuju se i nastoje aktivno sudjelovati u ostvarenju društvenih i političkih promjena (Braungart, Braungart, 1984: 49)¹.

Mogući generacijski utjecaj na željene društvene promjene ovisi, dakako, o moći kojom mlada generacija raspolaze. Neovisno priklanjamo li se stratifikacijskom ili pluralističkom poimanju fenomena moći (Grdešić, 1995), njezina distribucija, oblici i manifestacije su u središtu proučavanja kada se govori o društvenim skupinama, njihovom odnosu, raspodjeli resursa i političkom odlučivanju. Sva dosadašnja istraživanja mladih – bilo u svijetu, bilo u Hrvatskoj – ukazuju na njihov ukupno lošiji društveni status u usporedbi sa starijima, a to se osobito uočava u nejednakoj distribuciji društvene moći. Štoviše, N. Rose (1990) je ustvrdio da su mladi, a među njima i studenti, društvena skupina kojom se najviše vlada. To je i očekivano s obzirom da se mladi ili još pripremaju, ili su tek počeli preuzimati društvene uloge odraslih. Iz toga slijedi da im neki društveni resursi nisu dostupni, što uslijed vlastite neosposobljenosti, što zbog društvenih barijera koje se ponajprije zasnivaju na kombinaciji zaštitničkog odnosa i nepovjerenja prema mladoj generaciji.

U procesu tranzicije iz djetinjstva u odraslost mladi prolaze kroz stalne statusne promjene, što razdoblje mladosti čini vrlo dinamičnim i presudnim razdobljem za ukupan budući život. Proces sazrijevanja i osamostaljivanja nije lagan ni predvidljiv

¹ Kada je riječ o hrvatskim studentima, moglo bi se reći kako su se unutar nekih ranijih generacija studenata (1968. i 1971. godine) kao i u novije vrijeme (2009. i 2010. godine) formirale prepoznatljive generacijske jedinice. To znači da su se u određenim generacijama studenata izdvojile skupine studenata kao generacijske jedinice koje su svojim zahtjevima i djelovanjem nastojale inicirati određene društvene promjene koje nadilaze partikularne interese studentske populacije (Čulig i dr., 2013; Kovačić, 2014).

iz više razloga. Tako K. Roberts (2003: 86) upozorava da postoje značajne varijacije u startnim pozicijama i postignućima mladih, da nema jamstva da će se osamostaljivanje automatski postići s određenom životnom dobi, da cjelokupni životni put ovisi o stupnju na kojem je tranzicija u odraslost okončana, da tijekom procesa sazrijevanja i osamostaljivanja postaju vidljivija diferenciranja na osnovi različitih obilježja mladih (rodnih, sociokulturnih itd.) i da se bez uvida u utjecaj sociostrukturnih zadanosti na socioekonomsko osamostaljivanje mladih ne mogu valjano objasniti ni drugi aspekti njihova svakodnevnoga života, kao što su obrasci potrošnje i korištenja slobodnog vremena te socijalne i političke participacije. Navedene konstatacije osobito su važne za društva u tranziciji u kojima su šanse mladih više smanjene nego što su poboljšanje. Kada se to smjesti u kontekst aktualne društvene krize, može se pretpostaviti da ionako usporenom socioekonomskom osamostaljivanju mladih prijeti dodatno odgađanje.

Studenti su, kao i učenici, u situaciji u kojoj se od njih tek očekuje da u obrazovnom procesu steknu znanja i vještine potrebne za budući profesionalni rad. Stoga tradicionalno poimanje studentskog razdoblja naglašava stjecanje znanja kroz predavanja i seminare, kao temeljnu odrednicu njihova akademskog razvoja. No suvremeniji pristupi ovakvo gledište nadopunjavaju potrebom uključivanja studenata u različite aktivnosti, što je važna determinanta socijalizacije budućih društvenih elita (Krause, Coates, 2008). Ti autori tvrde da studenti uče demokraciju djelujući, odnosno da znanja koja dobivaju na sveučilištu u okviru formalnog obrazovanja nadopunjuju vještinama i stavovima potrebnim da bi postali demokratski kompetentni i aktivni građani. Tako studenti, kao i drugi mladi, mogu djelovati na institucionalnoj, priinstitucionalnoj i izvaninstitucionalnoj razini, ovisno o njihovoj (ne)afilijaciji pojedinom obliku participacije (Kovačić, 2014).

Isticanje važnosti stjecanja građanskih (demokratskih) kompetencija u fokus stavlja relaciju studenata i politike. Toj je temi posvećeno prethodno poglavlje u ovoj studiji, i utoliko je suvišno ponavljati teorijske elaboracije i dobivena saznanja o tom problemu, ali ih treba imati na umu kao širi okvir unutar kojega se smješta analiza u ovoj dionici istraživanja. Ova je analiza, naime, koncentrirana na neke dimenzije politike koje su promatrane iz generacijske vizure. Drugim riječima, akcent se stavlja na propitivanje nekih elemenata generacijskog društvenog i političkog statusa, percepcije generacijskih problema čemu se pridružuju pokazatelji odnosa studenata prema mogućnostima uspjeha u hrvatskom društvu te njihova (ne)zadovoljstva životom, optimizma i pesimizma. Svi ti pokazatelji longitudinalno su praćeni od 1999. i/ili 2004. godine, što omogućuje komparativnu analizu ispitivanih fenomena. Analizirat će se distribucija, hijerarhija i strukturiranost promatranih pokazatelja, promjene koje su u tom pogledu nastale tijekom 10-15 godina te utjecaj socijalnih obilježja studenata na promatrane pojave. Pritom se polazi od dvije temeljne hipoteze: 1) tijekom promatranog razdoblja nije došlo do značajnih promjena u

percepciji ispitivanih dimenzija generacijskog društvenog i političkog statusa; 2) na percepciju promatranih pojava utječu socijalna obilježja studenata. Za detektiranje pretpostavljenog distinktivnog utjecaja koristi se 10 socijalnih obilježja studenata: sveučilište i područje znanosti koje studiraju, godina studija, prosječna ocjena na studiju, spol, rezidencijalni status, tip srednje škole koju su završili, stupanj obrazovanja oca, religijska samoidentifikacija i stranačka preferencija. U analizi podataka korištena je univarijatna (distribucija odgovora), bivarijatna (hi-kvadrat i t-test te analiza varijance) i multivarijatna (faktorska) analiza. Ustanovljene razlike između promatranih podskupina studenata interpretiraju se samo u onim slučajevima kada su statistički značajne na razini $p=.000$.

2. Generacijski politički potencijal

U prethodnom poglavlju ove studije postavljen je opći kontekst odnosa studenata prema politici, a ovdje se akcent stavlja na generacijski politički diskurs. Pritom se treba samo podsjetiti da je sudjelovanje mladih u političkom životu, i to posebice u institucionalnoj politici, u svim demokratskim društvima ispod razine sudjelovanja starijih generacija (Ilišin, 1999, 2005). Osim toga, u prethodnom poglavlju je već pokazano kako se dio mladih uključuje u tradicionalnu politiku, dio se okreće alternativnim oblicima političkog angažmana, a najveći dio ostaje pasivan i nezainteresiran. Zato je zanimljivo pokušati dokučiti što studenti identificiraju kao razloge neuključivanja mladih u političke poslove i kako vide načine da ih se potakne na društveno djelovanje.

No prije toga korisno je ustanoviti kako studenti doživljavaju mladu generaciju i odnos društva prema mladima (tablica 1).

Tablica 1: Komparativni prikaz prihvaćanja mišljenja o mladima (%)

Tvrđenje	1999.	2010.
1. Najveća vrijednost mladih je u tome što mladi nisu robovi navika i šablona, već mogu stvarati i razvijati nove odnose.	93,4	88,2
2. Samo mladi ljudi mogu izvući naše društvo iz teškoća u koje su ga uvukli stariji.	76,8	81,0
3. Najgore je kad mladež samo oponaša starije i ponaša se isto onako kao i stariji.	72,6	74,3
4. Društvo se može održati i razvijati samo ako mladež u cijelosti poštuje ono što su stvorile starije generacije.	51,0	52,8
5. Najvažnija stvar za mlade je da su poslušni svojim roditeljima u kući, svojim nastavnicima u školi i svojim rukovodiocima na radnom mjestu.	56,2	50,9
6. Mladima treba omogućiti da se rasonode i zabavljaju te uče i rade i zarađuju, ali da se ne miješaju mnogo u odlučivanje o društvenim pitanjima.	24,7	26,3

Rang-ljestvica prihvaćenosti ponuđenih tvrdnji o mladima jasno ukazuje na dominaciju stavova koji naglašavaju inovativni i kreativni potencijal mladih. Istodob-

no su većinski, iako u primjetno manjoj mjeri, prihvaćeni i stavovi koji upućuju na pristajanje na paternalistički odnos društva spram mladih. Od toga odstupa jedino stav koji podrazumijeva potpunu marginalizaciju mladih u društvenom, odnosno političkom životu, a s čim se slaže samo četvrtina studenata. Dakle, kad studenti i prihvaćaju da mladi trebaju poštovati tradiciju i starije, nisu spremni u to ime sami sebi oduzeti pravo odlučivanja o društvenim pitanjima. Zanimljivo je i to da tijekom promatranih godina nije došlo do znatnijih promjena u stavovima studenata. Konkretno, premda većinu stavova studenti danas više prihvaćaju nego ranije, taj je porast razmjerno malen.

Faktorskom analizom tvrdnji o mladima ekstrahirana su dva faktora prvoga reda (ukupne varijance od 52,77%) koja jasno upućuju na dva modela (tablica 2).

Tablica 2: Faktorska struktura mišljenja o mladima

Tvrdnje	Faktor 1	Faktor 2
Najvažnija stvar za mlade je da su poslušni svojim roditeljima, nastavnicima i rukovodiocima.	.763	
Društvo se može održati i razvijati samo ako mladi u cijelosti poštuju ono što su stvorile starije generacije..	.727	
Mladima treba omogućiti da se rasonode i zabavljaju te uče, rade i zarađuju, ali da se ne mijesaju mnogo u odlučivanje o društvenim pitanjima.	.680	
Najveća vrijednost mladih je u tome što nisu robovi navika i šablona zbog čega mogu stvarati i razvijati nove odnose.		.790
Samo mladi ljudi mogu izvući naše društvo iz teškoća u koje su ga uvukli stariji.		.722
Najgore je kada mladi samo oponašaju starije i ponašaju se isto kao oni.		.599
% zajedničke varijance	26,4	26,13

Faktor 1: Paternalizam; Faktor 2: Inovativnost i kreativnost mladih.

Tako prvi faktor govori o pristajanju na *paternalizam*, a drugi na optiranje za *inovativni i kreativni potencijal mladih*. Pomoću t-testa i analize varijance dobivamo zanimljivu situaciju: u pogledu prihvaćanja inovativnog i kreativnog potencijala mladih, studenti su se pokazali potpuno homogenima, dok je u slučaju prihvaćanja paternalizma ustanovljen veći broj statistički značajnih razlika između različitih podskupina studenata².

Prihvaćanje paternalističkog odnosa društva prema mladima povezano je s religijskom samoidentifikacijom (F-omjer = 56,07), stranačkom preferencijom (F-omjer = 27,56), prosječnim uspjehom na studiju (F-omjer = 18,61), područjem znanosti (F-omjer = 7,38) i sveučilištem na kojem ispitanici studiraju (F-omjer = 5,22), te završenom srednjom školom (t = -6,19) i spolom (t = -4,50). Konkretno, prihvaćanje paternalizma to je manje što su studenti manje religiozni i imaju bolje

² Ovdje je očito riječ o postojanom trendu koji nije karakterističan samo za studente, jer je u istraživanjima mladih 1999. ustanovljena identična tendencija (Ilišin, 2002:39).

ocjene na studiju. S druge strane, paternalistički odnos prema mladima natprosječno prihvaćaju pristaše HDZ-a (za razliku od simpatizera HNS-a i, donekle, SDP-a), muškarci sa završenom srednjom stručnom školom te studenti društvenih znanosti (nasuprot polaznicima humanističkih, prirodnih i biomedicinskih studija) sa sveučilišta u Splitu i Osijeku (za razliku od studenata iz Dubrovnika, Pule i Zadra). Ovako grupirana obilježja ponovo upućuju na primjetan utjecaj tradicionalističkih vrijednosti, pri čemu je zanimljivo da su muškarci skloniji paternalizmu (što je možda povezano s većom patrijarhalnošću muškaraca na što ukazuju brojna rodna istraživanja) te da bolji uspjeh na studiju pridonosi razvijanju samosvijesti koja dovodi u pitanje opravdanost društveno nametnutih ograničenja.

Prethodni podaci pokazali su da se studenti ne slažu s političkom marginalizacijom mladih i stoga je zanimljivo vidjeti kako objašnjavaju slabo sudjelovanje svojih vršnjaka u političkim poslovima. U tablici 3 prikazani su komparativni podaci o (ne)slaganju studenata s objašnjenjima mogućih razloga nebavljenja mladih politikom pri čemu su zbrojeni stupnjevi potpunog i djelomičnog slaganja.

Tablica 3: Komparativni prikaz razloga zbog kojih se mladi ne bave politikom (%)

Tvrdnje	1999.	2010.
1. Mladi smatraju da je politika nepoštena i zato ne žele sudjelovati u tome.	72,3	84,4
2. Mladima je politika dosadna i mnogo više ih zanimaju druge stvari	74,0	80,5
3. Mladi smatraju da se politički akteri ne bave problemima koje oni (mladi) smatraju važnima i da njihova aktivnost to ne bi promijenila.	68,0	79,3
4. Mladi su zaokupljeni egzistencijalnim problemima i nemaju vremena za politiku.	76,6	77,7
5. Mladi se žele baviti politikom, ali stariji im ne poklanjaju dovoljno povjerenja.	68,0	72,7
6. Mladi se osjećaju nedovoljno iskusnima i osposobljenima za bavljenje politikom.	47,3	63,2
7. Mladi smatraju da je potpuno prirodno da se samo stariji bave politikom.	31,1	49,5

Tri najzastupljenija mišljenja u 2010. godini mogu se tumačiti i kao kritika političkih aktera i kao (samo)kritika mladih. Nešto manje – premda i dalje u visokom postotku – prihvaćeni su stavovi koji govore o političkoj nekompetentnosti mladih kao i onaj koji reflektira dojam postojanja društvenog nepovjerenja spram mladih³.

³ U kvalitativnom istraživanju studenata sa Sveučilištu u Zagrebu provedenom 2008. godine u sklopu ovog projekta dobiveni su vrlo slični rezultati. Konkretno, oko trećine studenata kao razloge političke neaktivnosti mladih istaknulo je nedostatak vjere u mogućnost promjene, nezainteresiranost i političku neosvijestjenost mladih te nepovjerenje u politiku; četvrtina je navela neuvažavanje interesa i mišljenja mladih; petina zaokupljenost mladih drugim sadržajima (Ilišin, 2008: 327).

Najslabije je prihvaćen paternalistički stav koji uopće ne dovodi u pitanje neravnopravnu generacijsku distribuciju moći. Sažeto rečeno, pokazuje se da studenti podjednako prihvaćaju stavove koji upućuju i na marginalizaciju i na samomarginalizaciju mladih u sferi politike.

Indikativno je da je tijekom promatranog desetljeća poraslo prihvaćanje svih ponuđenih razloga kojima se objašnjava zašto se mladi ne bave politikom. Pritom je najviše poraslo prihvaćanje paternalističkog objašnjenja te viđenja mladih kao politički nekompetentnih i distanciranih od nepoštena politike. Dakle, osnažilo je prihvaćanje upravo onih razloga koji su u korijenu samomarginalizacije mladih, što znači da je življenje u demokratskom i pluralističkom društvu rezultiralo posljedicama suprotnim od očekivanih. Kako znatan rast bilježi i mišljenje da se politički akteri nedovoljno bave problemima mladih, moglo bi se pretpostaviti da je takva percepcija jedan od izvora rasta samomarginalizacije mladih.

Mogući razlozi političke neaktivnosti mladih faktorskom analizom strukturirali su se u dva logična i interpretabilna faktora, ukupne varijance od 48,98% (tablica 4).

Tablica 4: Faktorska struktura razloga zbog kojih se mladi ne bave politikom

Tvrđnje	Faktor 1	Faktor 2
Mladi smatraju da je potpuno prirodno da se samo stariji bave politikom.	.821	
Mladi se osjećaju nedovoljno iskusnima i osposobljenima za bavljenje politikom.	.697	
Mladima je politika dosadna i mnogo više ih zanimaju druge stvari.	.527	
Mladi smatraju da se politički akteri ne bave problemima koje mladi smatraju važnima i da njihova aktivnost to ne bi promijenila.	.522	.385
Mladi su zaokupljeni egzistencijalnim problemima i nemaju vremena za politiku.		.798
Mladi smatraju da je politika nepoštena i zato ne žele sudjelovati u tome.		.775
Mladi se žele baviti politikom, ali stariji im ne poklanjaju dovoljno povjerenja.		.384
% zajedničke varijance	25,32	23,66

Faktor 1: Nekompetentnost i nezainteresiranost mladih; Faktor 2: Kritička distanciranost mladih.

Prvi je faktor nazvan *nekompetentnost i nezainteresiranost mladih* jer ga sadržajno čine ponajprije oni razlozi koji ukazuju na mlade kao vinovnike generacijske političke marginaliziranosti. Ovaj faktor ponajprije je obilježen prihvaćanjem tutorskog odnosa društva spram mladih kao socijalno inferiornih, tj. nezrelih i nekompetentnih, čemu se pridružuje nezadovoljstvo pažnjom koju politički akteri posvećuju mladoj generaciji. Prema rezultatima analize varijance i t-testa, takav model razmišljanja podjednako je prisutan u svim podskupinama studenata, a jedina statistički

značajna razlika ustanovljena je s obzirom na područje znanosti koje ispitanici studiraju (F -omjer = 11,02). U ovom slučaju ispitanici su se podijelili u dvije skupine: na studente društvenih i biomedicinskih znanosti, sklone da odgovornost adresiraju na mlade i na studente prirodnih, a potom i humanističkih i tehničkih znanosti koji u znatno manjoj mjeri pristaju na takvu interpretaciju.

Kritička distanciranost mladih (drugi faktor), uz samoopravdanje da su mladi ponajviše zaokupljeni rješavanjem egzistencijalnih problema što im ne dopušta luksuz bavljenja politikom, većinom ukazuje na krivnju društvene okoline za političku pasivnost mladih. To se prepoznaje u odbojnosti koju izaziva doživljaj politike kao nepoštene rabote te percepciji da stariji nemaju povjerenja u mlade. Tim se razlozima pridružuje i zanemarivanje problema mladih od strane političkih aktera, što pokazuje da je taj razlog povezan i s procesom marginalizacije i s procesom samomarginalizacije mladih. Daljnja analiza ponovo je proizvela samo jednu razliku, i to s obzirom na socijalno porijeklo (odnosno stupanj obrazovanja oca, F -omjer = 8,21). Ustanovljeno je da ovaj model razmišljanja natprosječno zastupaju studenti čiji su očevi najniže obrazovani, pri čemu prihvaćanje opada kako raste stupanj obrazovanja oca. Ova tendencija vjerojatno je posljedica (ne)prihvaćanja najbolje saturiranog razloga, što znači da studenti nižeg socijalnog porijekla osjećaju veći pritisak egzistencijalnih problema. Otuda su oni više usmjereni na njihovo rješavanje, a što im onda ne ostavlja dovoljno vremena za razne aktivnosti, uključujući i političke.

U prethodnom pitanju pošlo se od pretpostavke da i sami mladi/studenti smatraju da se njihov naraštaj ne bavi politikom, barem ne u dovoljnoj mjeri. Ako je takva pretpostavka točna, logično je očekivati da mlada generacija nije važan subjekt na političkoj sceni. Komparativni podaci u tablici 5 pokazuju da se studenti slažu s tim da mladi nisu dovoljno prisutan čimbenik na hrvatskoj političkoj sceni, pa ni onda kad se uspoređuju s nekim drugim politički relevantnim i stvarno ili potencijalno marginaliziranim skupinama.

Tablica 5: Komparativni prikaz percepcije dovoljne zastupljenosti marginalnih skupina u hrvatskom političkom životu (%)

Marginalne skupine	1999.		2004.		2010.	
	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne
Hrvatska „dijaspora“	–	–	41,1	18,4	44,2	17,8
Nacionalne manjine	22,7	27,8	33,1	28,0	31,2	26,0
Žene	17,6	52,4	17,2	57,1	24,1	46,3
Mladi	6,2	69,0	4,6	78,9	10,0	63,8

Kao što se vidi, studenti smatraju da je u hrvatskom političkom životu najviše zastupljena „dijaspora“, a najmanje mladi. Štoviše, mladi su jedina skupina za koju većina ispitanika drži da nije dovoljno politički prisutna. Također se pokazuje da je

percepcija zastupljenosti svih skupina tijekom promatranog vremena blago rasla, što se najviše uočava u slučaju žena. No pritom one ostaju na predzadnjem mjestu, što upozorava da, unatoč stanovitom smanjenju rodni nejednakosti u sferi politike, one o(p)staju vrlo primjetne i u očima promatrača. Ipak, ostaje uvid da studenti upravo mlade vide kao politički najpodzastupljeniju društvenu skupinu.

Usporedba percepcije (ne)zastupljenosti promatranih skupina u političkom životu Hrvatske pokazuje kako se studenti međusobno prilično razlikuju (tablica 6).

Tablica 6: Percepcija dovoljne zastupljenosti marginalnih skupina u hrvatskoj politici s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Žene			Mladi			Nacionalne manjine			Hrvatska „dijaspora“		
	Da	Ne znaju	Ne	Da	Ne znaju	Ne	Da	Ne znaju	Ne	Da	Ne znaju	Ne
<i>Sveučilište</i>							$\chi^2 = 46,18$			$\chi^2 = 60,46$		
Dubr., Pula, Zadar							25,8	35,2	39,0	38,2	35,2	26,6
Osijek							23,3	44,4	32,3	32,3	44,4	23,3
Rijeka							21,7	47,7	30,6	41,7	43,8	14,5
Split							29,4	40,8	29,8	37,3	33,3	29,4
Zagreb							35,5	42,7	21,8	49,0	36,9	14,1
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 44,24$						$\chi^2 = 62,21$					
Biomed. znan.	23,0	35,3	41,7				35,3	47,5	17,2			
Bioteh. znan.	19,2	32,0	48,8				28,8	40,0	31,2			
Društvene znan.	22,6	27,0	50,4				36,0	40,8	23,2			
Humanist. znan.	20,6	21,9	57,5				19,8	38,1	42,1			
Prirodne znan.	23,8	30,2	46,0				20,6	48,4	31,0			
Tehničke znan.	29,1	34,6	36,3				32,5	45,1	22,4			
<i>Završ. sred. škola</i>	$\chi^2 = 22,43$											
Gimnazija	24,2	26,4	49,4									
Sred. struč. škola	23,9	36,3	39,8									
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 109,20$						$\chi^2 = 37,88$					
Ženski	18,6	24,5	56,9				25,7	44,6	29,7			
Muški	30,7	35,7	33,6				37,8	40,6	21,6			
<i>Stranačka prefer.</i>	$\chi^2 = 27,84$			$\chi^2 = 22,37$			$\chi^2 = 42,51$			$\chi^2 = 83,26$		
HDZ	29,8	30,1	40,1	12,5	25,0	62,5	37,5	41,3	21,2	32,5	39,9	27,6
SDP	23,0	23,8	53,2	9,2	21,4	69,4	31,1	37,6	31,3	54,1	32,9	13,0
HNS	25,0	26,7	48,3	16,4	24,1	59,5	44,0	35,3	20,7	64,7	28,4	6,9
Neodlučni	20,5	33,9	45,6	8,1	29,9	62,0	24,8	49,5	25,7	38,7	43,4	17,9
<i>Relig. samoident.</i>										$\chi^2 = 37,27$		
Religiozni										38,7	40,8	20,5
Neodlučni										48,9	36,8	14,3
Nereligiozni										54,8	31,7	13,5
UKUPNO	24,1	29,6	46,3	10,0	26,2	63,8	31,2	42,8	26,0	44,2	38,0	17,8

Te su razlike dominantno uvjetovane različitim stranačkim preferencijama te područjem znanosti i sveučilištem, kao i spolom, vrstom završene srednje škole i re-

ligioznošću. Studenti su najmanje diferencirani kada su u pitanju mladi kao politički subjekt: zastupljenošću mladih najmanje su nezadovoljni pristaše HNS-a, a najviše glasači SDP-a. U slučaju zastupljenosti žena, razlike su brojnije – kao prosječno zadovoljniji pokazuju se simpatizeri HDZ-a, muškarci, bivši učenici srednjih stručnih škola i studenti tehničkih znanosti, dok su najviše nezadovoljni pristaše SDP-a, žene, bivši gimnazijalci i studenti humanističkih znanosti. Podjednako (ne)suglasje prisutno je i kada je riječ o nacionalnim manjinama: njihovu slabu zastupljenost u politici natprosječno ističu studenti humanističkih znanosti sa sveučilišta u Osijeku, Dubrovniku, Puli i Zadru, žene i pristaše SDP-a. Na suprotnoj su strani simpatizeri HNS-a, muškarci, te studenti društvenih, biomedicinskih i tehničkih znanosti sa Sveučilišta u Zagrebu. Na koncu, političkom vidljivošću hrvatske „dijaspore“ najviše su zadovoljni studenti sa sveučilišta u Zagrebu i Rijeci te pristaše HNS-a i SDP-a, a veću prisutnost željeli bi studenti sa Sveučilišta u Osijeku i simpatizeri HDZ-a. Zanimljivo je da su ulogom hrvatske „dijaspore“ u domaćoj politici studenti to zadovoljniji što su manje religiozni.

Dominantan stav studenata da mlada generacija vrlo malo participira u političkim procesima i institucijama otvara pitanje na koji bi se način moglo potaknuti mlade na veći društveni angažman. U tablici 7 prikazani su komparativni podaci o prihvaćanju različitih mjera koje bi trebale i potaknuti mlade i pomoći da se njihovi problemi lakše riješe, pri čemu su ispitanici za svaku mjeru trebali odlučiti podržavaju li ju ili ne.

Indikativno je da od 12 predloženih mjera i aktivnosti, samo jedna ne uživa većinsku potporu. To znači da studenti zapravo smatraju kako je za poticanje aktivizma mladih potrebno primijeniti brojne i raznorodne mjere. Na vrhu ljestvice su aktivnosti građanskog tipa usmjerene od društva prema mladima (kao što je veće uvažavanje mišljenja mladih i provođenje ciljanih kampanja). No, vrlo visoko su prihvaćene i aktivnosti i mjere unutar polja institucionalne politike (ponajprije osiguranje tzv. kvote za mlade u tijelima vlasti). Vrlo je važno i saznanje da preko dvije trećine studenata podržava uvođenje obveznog građanskog obrazovanja, što se u Hrvatskoj uporno odgađa. Jedino što većina studenata ne podržava jest spuštanje dobne granice za stjecanje aktivnog biračkog prava (koja je zakonom određena na 18 godina). Još manje je prihvaćen stav da nikakvo političko organiziranje mladih nema smisla, s čim se slaže tek svaki šesti student.

Tijekom desetak godina nije došlo do bitnih promjena u stavovima studenata iako je prihvaćenost ponuđenih mjera blago varirala. Znatniji porast vidljiv je u pogledu svrsishodnosti uključivanja mladih u podmlatke političkih stranaka i osnivanja samostalnih političkih stranaka mladih. Ti su podaci komplementarni onima (u prethodnom poglavlju ove studije) koji pokazuju velik rast poželjnosti ulaska studenata u političke stranke. Stoga se ovdje može komentirati da studenti drže kako poboljšanje položaja mladih uvelike ovisi o političkim institucijama i akterima.

Svakako treba upozoriti da je primjetno poraslo podržavanje širenja prava glasa na mlađe dobne kohorte – 2004. godine takvu je mjeru podržavao svaki deseti student, a šest godina kasnije svaki peti. To je daleko od većinske potpore, ali možda ukazuje na početak popuštanja dobne diskriminacije.

Tablica 7: Komparativni prikaz mjera poticanja društvenog angažmana mladih za lakše ostvarivanje njihovih posebnih interesa (%)

Mjere i aktivnosti	1999.	2004.	2010.
1. Obraćanje mladima i uzimanje u obzir njihova mišljenja prije donošenja odluka	–	87,6	85,2
2. Uključivanje u interesne udruge mladih	85,0	84,5	82,1
3. Osnivanje klubova za mlade	–	79,1	75,8
4. Poticanje dobrovoljnog rada (volonterstva)	–	75,7	73,3
5. Individualno uključivanje u organizacije civilnog društva	64,6	70,0	72,9
6. Provođenje posebnih kampanja informiranja za mlade	–	75,3	71,3
7. Uključivanje u podmlatke postojećih političkih stranaka	61,9	57,9	70,8
8. Individualno uključivanje u postojeće političke stranke	63,8	51,3	70,4
9. Uvođenje obveznih obrazovnih programa o građanskim pravima i demokraciji	–	67,6	70,3
10. Osnivanje samostalnih političkih stranaka mladih	65,6	52,9	70,2
11. Zakonsko uvođenje obvezne zastupljenosti mladih (tzv. kvote) u tijelima vlasti na svim razinama	61,0	59,4	60,0
12. Smanjivanje dobi potrebne za glasanje na izborima	–	9,0	21,9
Nikakvo političko organiziranje mladih nema smisla.	13,9	16,8	16,2

Studenti se međusobno gotovo uopće ne razlikuju u pogledu percepcije učinkovitosti mjera i aktivnosti koje bi mogle potaknuti mlade na društveni angažman u cilju rješavanja generacijskih problema. Jedine statistički značajne razlike ustanovljene su u pogledu uključivanja u podmlatke političkih stranaka ($\chi^2 = 29,24$) i individualnog uključivanja u te stranke ($\chi^2 = 29,24$). U oba slučaja na jednoj su strani pristaše svih promatranih političkih stranaka, a na drugoj studenti bez stranačke preferencije, koji primjetno manje – ali i dalje u većini – ističu svrsishodnost angažmana u političkim strankama.

Prethodni podaci pokazali su da 64% studenata smatra da mladi nisu dovoljno prisutni u političkom životu zemlje, a 60% da bi poboljšanju političke vidljivosti mladih pridonijele zakonski zajamčene kvote omladinskih predstavnika u tijelima vlasti. Najviše, pa utoliko i najutjecajnije tijelo predstavničke vlasti u zemlji, jest Hrvatski sabor pa je zanimljivo vidjeti još jednom podupiru li studenti takvu zakonsku regulu. Pritom je pitanje tzv. pozitivne diskriminacije postavljeno za iste one

društvene skupine čiju su (ne)dostatnu političku zastupljenost studenti već procijenili (tablica 5). U tablici 8 ponovo su prikazani komparativni podaci koji govore o potrebi zakonske zajamčenosti političke reprezentacije promatranih skupina u hrvatskom parlamentu.

Tablica 8: Komparativni prikaz podržavanja zakonski osigurane zastupljenosti marginalnih skupina u Hrvatskom saboru (%)

Marginalne skupine	2004.		2010.	
	Da	Ne	Da	Ne
Mladi	66,5	13,8	64,3	13,4
Žene	56,7	18,5	58,0	16,7
Nacionalne manjine	42,0	20,5	41,9	20,8
Hrvatska „dijaspore“	26,4	33,1	27,5	35,9

Studenti su mladu generaciju bili prepoznali kao najmanje prisutnu u hrvatskom političkom životu i, sukladno tome, stavljaju mlade na prvo mjesto kada je riječ o potrebi osiguranja zakonski zajamčene kvote za predstavništvo mladih u Saboru. Tu potrebu ističe preko tri petine studenata, a tek nešto manje navode i potrebu osiguranja bolje parlamentarne zastupljenosti žena. Manjina studenata ta bi prava dala i predstavnicima „dijaspore“ i nacionalnih manjina. Pritom je važno imati na umu da se manjina studenata zalaže protiv pozitivne diskriminacije tih dvaju skupina, tako da najviše njih ostaje u zoni neodlučnih. No, zanimljiva je pozicija hrvatske „dijaspore“, za koju je najviše studenata procijenilo kako je dovoljno prisutna u hrvatskom političkom životu pa, sukladno tome, najmanje podržavaju potrebu njihove bolje parlamentarne reprezentiranosti. Treba još istaknuti da se od 2004. do 2010. godine nisu zbile znatne promjene u percepciji studenata.

Međutim, studenti nisu međusobno suglasni u viđenju potrebe pozitivne diskriminacije, što je očekivano, jer su se pokazali primjetno diferenciranima u procjeni prisutnosti promatranih skupina u političkom životu Hrvatske. U ovom slučaju su statistički značajne razlike još brojnije (tablica 9).

Moguće kvote za reprezentiranost mladih u Saboru natprosječno podržavaju studenti sa sveučilišta u Osijeku, Dubrovniku, Puli i Zadru te studentice, dok najmanju potporu takvoj zakonskoj regulaciji iskazuju studenti Sveučilišta u Zagrebu i pristaše HNS-a. Sličnih su obilježja i oni studenti koji podržavaju pozitivnu diskriminacija žena: ponovo su to studentice iz Dubrovnika, Pule i Zadra, koje studiraju humanističke i biotehničke znanosti te simpatizeri SDP-a. Na drugoj su strani studenti sa Sveučilišta u Zagrebu s tehničkih fakulteta i pristaše HNS-a. Veći senzibilitet prema pravu parlamentarne zastupljenosti nacionalnih manjina još jednom demonstriraju studentice humanističkih znanosti koje glasaju za SDP, dok su na drugoj strani studenti biomedicinskih i tehničkih znanosti koji podržavaju HDZ. Pritom je zanimljivo da su saborske kvote za nacionalne manjine studentima to prihvatljivije

što je njihov studijski uspjeh bolji. Zagovaranju zajamčenog saborskog zastupanja „dijaspori“ najskloniji su studenti iz Osijeka i Splita koji su završili neku srednju stručnu školu i glasači su HDZ-a, za razliku od studenata iz Rijeke i Zagreba koji su simpatizeri HNS-a i SDP-a. Osim toga, kvote za hrvatsku „dijasporu“ uživaju to manju potporu što su studenti dulje na fakultetu, urbanijeg porijekla i manje religiozni. Gledajući sve navedene rezultate integralno, nameće se zaključak da osnovna linija podjele unutar ispitane studentske populacije na jednu stranu svrstava zagovornike osiguranja adekvatnije parlamentarne zastupljenosti mladih, žena i nacionalnih manjina, a na drugu stranu zagovornike političke afirmacije hrvatske „dijaspori“.

Tablica 9: Podržavanje zakonski osigurane zastupljenosti marginalnih skupina u Hrvatskom saboru s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

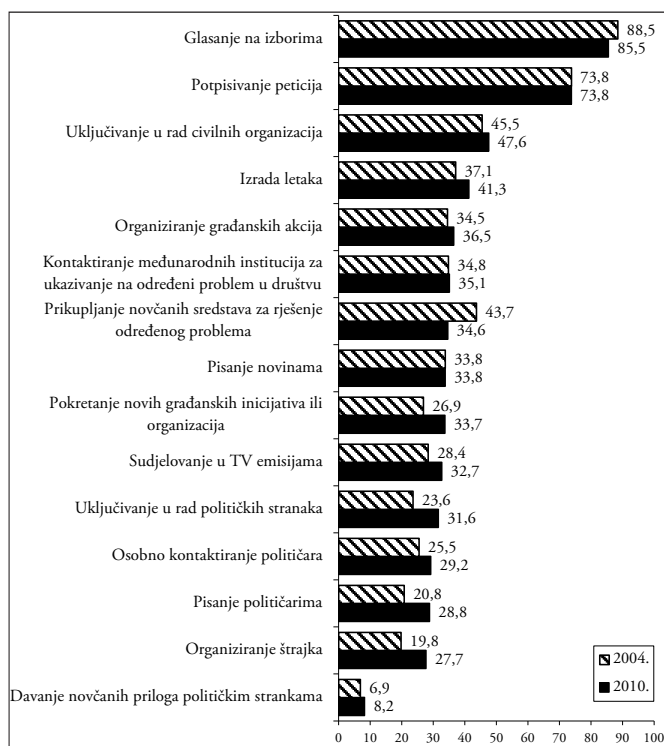
Obilježja studenata	Žene			Mladi			Nacionalne manjine			Hrvatska „dijaspora“		
	Da	Ne znaju	Ne	Da	Ne znaju	Ne	Da	Ne znaju	Ne	Da	Ne znaju	Ne
<i>Sveučilište</i>							$\chi^2 = 46,18$			$\chi^2 = 60,46$		
Dubr., Pula, Zadar							25,8	35,2	39,0	38,2	35,2	26,6
Osijek							23,3	44,4	32,3	32,3	44,4	23,3
Rijeka							21,7	47,7	30,6	41,7	43,8	14,5
Split							29,4	40,8	29,8	37,3	33,3	29,4
Zagreb							35,5	42,7	21,8	49,0	36,9	14,1
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 44,24$						$\chi^2 = 62,21$					
Biomed. znan.	23,0	35,3	41,7				35,3	47,5	17,2			
Bioteh. znan.	19,2	32,0	48,8				28,8	40,0	31,2			
Društvene znan.	22,6	27,0	50,4				36,0	40,8	23,2			
Humanist. znan.	20,6	21,9	57,5				19,8	38,1	42,1			
Prirodne znan.	23,8	30,2	46,0				20,6	48,4	31,0			
Tehničke znan.	29,1	34,6	36,3				32,5	45,1	22,4			
<i>Završ. sred. škola</i>	$\chi^2 = 22,43$											
Gimnazija	24,2	26,4	49,4									
Sred. struč. šk.	23,9	36,3	39,8									
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 109,20$						$\chi^2 = 37,88$					
Ženski	18,6	24,5	56,9				25,7	44,6	29,7			
Muški	30,7	35,7	33,6				37,8	40,6	21,6			
<i>Stranačka prefer.</i>	$\chi^2 = 27,84$			$\chi^2 = 22,37$			$\chi^2 = 42,51$			$\chi^2 = 83,26$		
HDZ	29,8	30,1	40,1	12,5	25,0	62,5	37,5	41,3	21,2	32,5	39,9	27,6
SDP	23,0	23,8	53,2	9,2	21,4	69,4	31,1	37,6	31,3	54,1	32,9	13,0
HNS	25,0	26,7	48,3	16,4	24,1	59,5	44,0	35,3	20,7	64,7	28,4	6,9
Neodlučni	20,5	33,9	45,6	8,1	29,9	62,0	24,8	49,5	25,7	38,7	43,4	17,9
<i>Relig. samoident.</i>										$\chi^2 = 37,27$		
Religiozni										38,7	40,8	20,5
Neodlučni										48,9	36,8	14,3
Nereligiozni										54,8	31,7	13,5
UKUPNO	24,1	29,6	46,3	10,0	26,2	63,8	31,2	42,8	26,0	44,2	38,0	17,8

Nakon uvida u neke komponente društvenog i političkog statusa mlade generacije, a što ukazuje na raširenost studentske percepcije o društvenoj i političkoj (samo)marginaliziranosti mlade generacije, bilo je zanimljivo ispitati osobnu spremnost studenata za uključivanje u razne građanske i političke aktivnosti, tim prije

jer se već pokazalo (tablica 7) da podržavaju široku paletu društvenih mjera i aktivnosti namijenjenih stimuliranju mladih na veći društveni angažman.

U grafikonu 1 prikazani su komparativni podaci o tome koliko su studenti spremni osobno se angažirati, pri čemu su zbrojeni stupnjevi „vrlo spreman“ i „uglavnom spreman“.

Grafikon 1: Komparativni prikaz osobne spremnosti za sudjelovanje u različitim aktivnostima (%)

Iako se već pokazalo da studenti načelno podržavaju gotovo sve mjere i akcije za poticanje društvenog aktivizma mladih, kad se radi o osobnom angažmanu, njihov entuzijazam vidno splašnjava. Tako se većina studenata deklarirala spremnom sudjelovati samo u izborima i potpisivanju peticija⁴, dok bi se u brojnim drugim aktivno-

⁴ Distribucija osobne spremnosti znatno je slabija kada se promatra samo najviši stupanj jer tada samo jedna aktivnost uživa većinsku podršku. Riječ je o glasanju na izborima (53%), što sugerira da izborna apstinencija ne bi trebala biti problem među hrvatskim studentima. No, ako znamo da u svakom izbornom ciklusu izborna apstinencija građana uglavnom raste, dvojbeno je koliko se ovako iskazana spremnost studenata doista može promatrati kao jamstvo njihova izlaska na izbore.

stima htjelo aktivirati od jedne do dvije petine njih. Na dnu ljestvice je spremnost na financijsko podupiranje političkih stranaka, što ne čudi kada se zna koliko je nisko povjerenje u stranke. Ovdje se tek može primijetiti da očitio ni svi članovi stranaka – a ima ih 11% – nisu voljni financijski podupirati organizacije u koje su učlanjeni.

Promatrajući promjene od 2004. do 2010. godine, uočljivo je da opala spremnost samo za prikupljanju novčanih sredstava za rješavanje određenog problema i za izlazak na izbore dok u ostalim slučajevima spremnost na angažman uglavnom blago raste. Taj rast spremnosti nešto je veći u pogledu organiziranja štrajka i pisanja političarima te uključivanja u rad političkih stranaka. Potonji je nalaz važan kada se smjesti u kontekst razmjerno velikoga broja članova političkih stranaka među studentima jer se čini da bi se on još mogao povećati. Pritom je važno da studenti upola više iskazuju spremnost da se uključe u rad organizacija civilnog društva nego u rad političkih stranaka, što svjedoči o većoj orijentaciji na alternativne oblike političkog angažmana. No, podatak da je gotovo trećina studenata spremna participirati u radu političkih stranaka ukazuje na priličnu spremnost i na institucionalni politički angažman, premda to proturječi istraživačkim rezultatima koji govore o vrlo malom povjerenju u stranke. Reklo bi se da se studenti ponašaju kao u „političkom supermarketu“ koji im omogućuje da uzmu od svega pomalo.

Faktorska analiza proizvela je tri faktora prvog reda (ukupne varijance od 63%), koji se pokazuju veoma zanimljivima (tablica 10), a daljnja analiza je pokazala da su razlike između studenata malobrojne (tablica 11).

Tablica 10: Faktorska struktura osobne spremnosti studenata za sudjelovanje u raznim aktivnostima

Aktivnosti	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Organiziranje građanskih akcija	.834		
Organiziranje štrajka	.791		
Pokretanje novih građanskih inicijativa ili civilnih organizacija	.752	.322	
Prikupljanje novčanih sredstava za rješavanje određenog problema	.730		
Kontaktiranje međunarodnih institucija i ukazivanje na određeni problem u društvu	.665	.391	
Izrada letaka	.641		.408
Sudjelovanje u TV emisijama	.539	.505	
Pisanje novinama	.505	.462	
Uključivanje u rad organizacija civilnog društva	.500	.389	.367
Osobno kontaktiranje političara		.846	
Pisanje političarima		.824	
Uključivanje u rad političkih stranaka		.764	
Novčani prilozi političkim stranama		.546	
Glasanje na izborima			.777
Potpisivanje peticija	.429		.699
<i>% zajedničke varijance</i>	29,63	22,16	11,21

Faktor 1: Civilna participacija; *Faktor 2:* Politička participacija; *Faktor 3:* Izborna participacija.

Civilna participacija je faktor koji obuhvaća brojne i raznorodne aktivnosti koje pretpostavljaju i individualno i grupno kao i formalno i neformalno djelovanje izvan političkih institucija. Izvaninstitucionalnim oblicima angažmana najviše su skloni studenti iz Dubrovnika, Pule, Zadra i Osijeka, a najmanje studenti sa Sveučilišta u Zagrebu. Osobitu orijentiranost na civilnu participaciju demonstriraju i studenti humanističkih znanosti, dok su na suprotnom polu studenti biomedicinskih znanosti.

Tablica 11: Razlike između studenata u pogledu osobne spremnosti na društveni angažman

Obilježja studenata	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
<i>Sveučilište</i>	<i>F-omjer = 16,79</i>	<i>F-omjer = 11,41</i>	
Dubr., Pula, Zadar	.468	-.146	
Osijek	-.238	-.268	
Rijeka	.103	-.251	
Split	.106	.106	
Zagreb	-.135	.097	
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 8,69</i>	<i>F-omjer = 7,42</i>	
Biomed. znanosti	-.300	-.178	
Biotech. znanosti	-.015	-.096	
Društvene znan.	-.051	.116	
Humanist. znan.	.340	-.238	
Prirodne znanosti	.013	-.182	
Tehničke znan.	-.033	.084	
<i>Stranačka prefer.</i>		<i>F-omjer = 17,31</i>	<i>F-omjer = 36,51</i>
HDZ		.295	.091
SDP		-.005	.243
HNS		.030	.310
Neodlučni		-.186	-.287

Politička participacija (Faktor 2) konstituiraju aktivnosti povezane s političkim strankama i političarima. Zanimljivo je što ta latentna dimenzija u nešto slabijoj mjeri obuhvaća i pet aktivnosti koje pripadaju civilnoj participaciji. Tako se pokazuje da su studenti koji su primarno orijentirani na političku participaciju istodobno prilično spremni i na građanski aktivizam, za razliku od studenata koji dominantno inkliniraju civilnoj participaciji (Faktor 1) i koji su istodobno izrazito distancirani od konvencionalne politike. U slučaju političke participacije pokazalo se da su joj najskloniji studenti sa Sveučilišta u Splitu, studenti društvenih znanosti te pristaše HDZ-a. Na suprotnom polu su studenti iz Osijeka i Rijeke sa humanističkih, prirodnih i biomedicinskih studija te ispitanici koji ne podržavaju nijednu političku stranku.

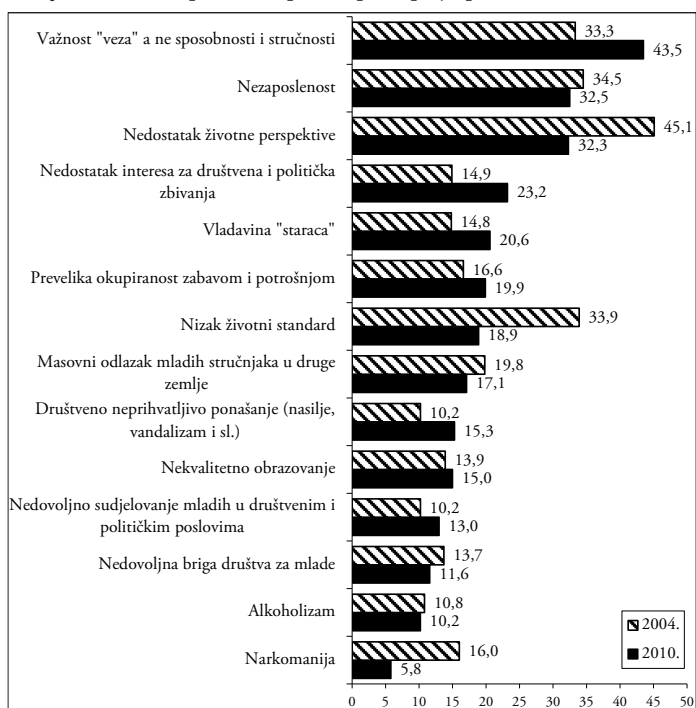
Izborna participacija (Faktor 3) je rezidualni faktor koji prije svega uključuje spremnost na izlazak na izbore i potpisivanje peticija – što su ujedno i najfrekventnije aktivnosti, koje inače zahtijevaju minimalni osobni angažman – ali i uključivanje u organizacije civilnog društva. Studenti se međusobno razlikuju samo s obzirom na stranačku identifikaciju. Tako su na izbornu participaciju natprosječno spremni simpatizeri HNS-a i SDP-a, a najmanje studenti bez stranačke preferencije.

3. Generacijski problemi i perspektive

U ovom dijelu istraživanja naglasak se stavlja na pitanja kako studenti percipiraju društvene probleme svoje generacije i koje aktere drže najodgovornijima za rješavanje tih problema. Uz te pokazatelje analizira se percepcija faktora koji omogućuju napredovanje u hrvatskom društvu te odnos prema osobnoj i društvenoj budućnosti uz (ne)zadovoljstvo vlastitim životom.

Ispitivanje i analiza percepcije problema hrvatskog društva⁵ pokazala je da većina studenata najvažnijim društvenim problemom smatra mito i korupciju te, nešto manje, nezaposlenost i gospodarske probleme. U ispitivanju generacijskih problema studentima je ponuđena umnogome drukčija paleta problema. U grafikonu 2 prikazani su komparativni podaci za 2004. i 2010. godinu, pri čemu je rang-ljestvica konstruirana prema recentnim podacima.

Grafikon 2: Komparativni prikaz percepcije problema mladih (%)

Kao što se vidi, nijedan društveni problem mladih ne ističe većina studenata. Podaci iz 2010. godine pokazuju da najveći broj anketiranih studenata – preko dvije

⁵ Vidjeti tablicu 18 u poglavlju „Studenti i politika: pragmatizam bez iluzija“.

petine – ističe problem nepotizma, uz zanemarivanje stručnosti i sposobnosti, a zatim po trećina njih nezaposlenost i nedostatak životne perspektive. Sve ostale probleme ističe od petine do desetine ispitanika, dok je na dnu ljestvice narkomanija, koju kao problem navodi tek svaki sedamnaesti student.

Zanimljive su promjene koje su nastale tijekom desetak godina jer se kod jedne polovice problema registrira rast, a kod druge polovice opadanje. Najveći rast zabilježen je u pogledu isticanja nepotizma i nedostatka interesa mladih za društvena i politička zbivanja, što sugerira da su studenti uočili kako se mogućnosti socijalne promocije sužavaju, ali i da mladi tendiraju samoizolaciji. Iznenađujuće je, pak, da najveći pad bilježe nedostatak životne perspektive i nizak životni standard te narkomanija. Dakle, iako je 2010. godine gospodarska kriza već bila na djelu, čini se da studenti još nisu bili svjesni njezine ozbiljnosti. Vjerojatno nisu pretpostavljali – kao ni mnogi drugi, uostalom – da će se ta kriza toliko produžiti i produbiti, a što će nužno negativno utjecati na ostvareni životni standard, ali i na životne perspektive mlade generacije. Minoriziranje problema narkomanije je zapravo u skladu s epidemiološkim studijama koje ukazuju na opadanje te ovisnosti, dok rastu ovisnosti o alkoholu i kockanju.

Studenti su prilično suglasni u svojoj percepciji društvenih problema mladih. Konkretno, od 14 ispitivanih problema tek je za njih šest ustanovljeno uglavnom sporadično diferenciranje studenata (tablica 12).

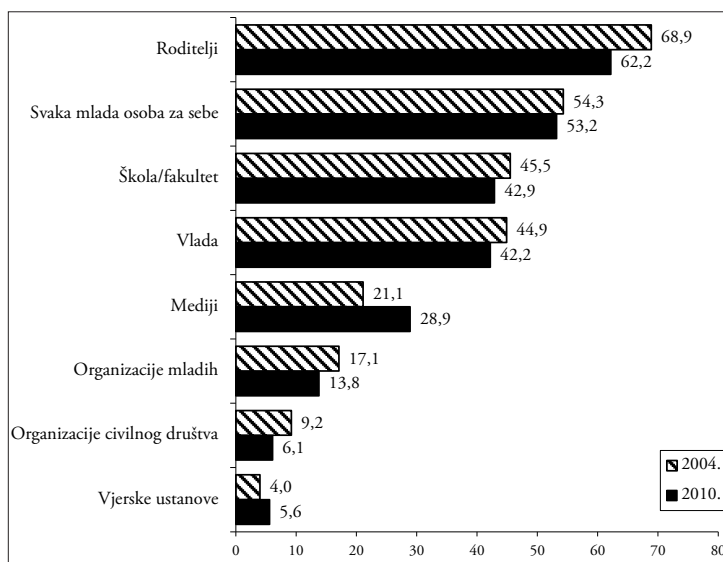
Tablica 12: Percepcija problema mladih s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Nezaposlenost	Nedostatak interesa za druš. i polit. zbivanja	Vladavina „staraca“	Prevelika okupiranost zabavom i potrošnjom	Alkoholizam	Narkomanija
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 20,52$			$\chi^2 = 22,99$		
Dubr., Pula, Zadar	40,6			18,0		
Ostijek	43,5			12,1		
Rijeka	32,8			14,5		
Split	28,1			27,6		
Zagreb	30,4			21,2		
<i>Završ. sred. škola</i>		$\chi^2 = 13,61$			$\chi^2 = 23,42$	$\chi^2 = 13,80$
Gimnazija		25,5			8,0	4,5
Sred. struč. šk.		18,0			15,1	8,7
<i>Spol</i>				$\chi^2 = 17,15$		
Ženski				16,6		
Muški				24,0		
<i>Obrazovanje oca</i>			$\chi^2 = 18,07$			
(Ne)završ. OŠ			13,8			
3-god. stručna šk.			27,1			
4-god. sred. šk.			23,4			
VSS, VSS i više			17,6			
<i>Relig. samoident.</i>					$\chi^2 = 21,31$	$\chi^2 = 16,69$
Religiozni					11,9	7,2
Neodlučni					11,2	6,2
Nereligiozni					3,6	1,4
UKUPNO	32,5	23,2	20,6	19,9	10,2	5,8

Sažeto rečeno, nezaposlenost kao generacijski problem najčešće ističu studenti iz Osijeka, Dubrovnika, Pule i Zadra, za razliku od Splitskana; nedostatak interesa mladih za društvena i politička zbivanja bivši gimnazijalci; vladavina „staraca“ najviše muči mlade čiji očevi imaju srednjoškolsko obrazovanje. Preveliku okupiranost mladih zabavom i potrošnjom natprosječno ističu studenti sa Sveučilišta u Splitu (a najmanje studenti iz Osijeka i Rijeke) te muškarci, dok i alkoholizam i narkomaniju više ističu bivši polaznici srednjih stručnih škola, a vrlo malo studenti koji nisu religiozni. Jedino ove potonje razlike ukazuju na stanovitu sistematičnost jer sugeriraju da su se bivši učenici gimnazija vjerojatno u svojoj vršnjačkoj okolini manje susretali s problemima ovisnosti, kao i to da studenti koji nisu religiozni imaju manje senzibiliteta spram te problematike.

Studenti su, kao i ostali mladi, svjesni toga da su njihovi problemi kompleksni, što zahtijeva i angažman različitih subjekata. Komparativni podaci u grafikonu 3 pokazuju da je percepcija najodgovornijih aktera za rješavanje problema mladih prilično postojana.

Grafikon 3: Komparativni prikaz percepcije najodgovornijih aktera za rješavanje problema mladih (%)

Većina studenata odgovornost za rješavanje omladinskih problema adresira na roditelje i same mlade – drugim riječima, najviše se uzdaju u obiteljske i osobne resurse. Takva podijeljena odgovornost između roditelja (kao eksponenata starije generacije) i samih mladih ujedno ukazuje na mješavinu prihvaćanja socijalne ovisnosti i autonomnog djelovanja. Preko dvije petine studenata prepoznaje odgovornost Vlade i obrazovnih ustanova, dok se s ostalim akterima zapravo ozbiljno ne računa.

No, stječe se dojam kako je pouzdavanje studenata u većinu aktera pomalo splasnuo, a jedino raste isticanje uloge medija te, vrlo malo, vjerskih ustanova. Ukratko, studenti smatraju da rješavanju problema mladih presudno mogu pridonijeti roditelji i sami mladi, pri čemu uvelike očekuju doprinos obrazovnih institucija (koje ih osposobljavaju za svijet rada) i Vlade (koja treba koncipirati odgovarajuću javnu politiku prema mladima).

I u ovom slučaju studenti su primjetno homogeni (tablica 13).

Tablica 13: Percepcija odgovornosti različitih aktera za rješavanje problema mladih s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Roditelji	Organizacije mladih	Vjerske institucije
<i>Sveučilište</i>		$\chi^2 = 23,46$	
Dubr., Pula, Zadar		21,1	
Osijek		9,0	
Rijeka		21,5	
Split		12,7	
Zagreb		12,7	
<i>Spol</i>		$\chi^2 = 13,64$	
Ženski		16,4	
Muški		10,7	
<i>Stranačka preferencija</i>			$\chi^2 = 31,01$
HDZ			10,9
SDP			2,8
HNS			5,2
Neodlučni			3,9
<i>Religijska samoident.</i>	$\chi^2 = 18,42$		$\chi^2 = 23,48$
Religiozni	66,2		7,6
Neodlučni	57,6		4,0
Nereligiozni	55,7		1,4
UKUPNO	62,2	13,8	5,6

U skladu s tradicionalnim orijentacijama, odgovornost roditelja se smatra većom što su studenti religiozniji. Organizacije mladih kao najodgovornije aktere rješavanja problema mladih apostrofiraju studenti iz Rijeke, Dubrovnika, Pule i Zadra (nasuprot Osječanima) i žene, dok su vjerske ustanove to važnije što su studenti religiozniji, pri čemu se religioznima pridružuju i pristaše HDZ-a. Gledajući adresiranje odgovornosti za rješavanje problema mladih integralno, može se reći da to u stanovitoj, ali ne prevelikoj mjeri, ovisi o tradicionalističkom sustavu vrijednosti.

Već je pokazano kako studenti, kao pripadnici generacije mladih, rješavanje svojih problema vide kao kombinaciju individualnih i roditeljskih napora, uz osiguranje nužnih društvenih uvjeta. Pretpostavka je da studenti, čak i više nego ostali mladi⁶, žele profesionalno napredovati te izgraditi karijeru i osigurati tome primje-

⁶ Istraživanje mladih 2012. pokazalo je kako mladi u Hrvatskoj smatraju da je danas moderno – što znači i društveno poželjno – dobro izgledati (81%), imati karijeru (80%), završiti fakultet (77%) i biti neovisan (74%) (Ilišin i dr., 2013: 77).

ren društveni status. Drugim riječima, žele napredovati u društvu i stoga je važno steći uvid u to kako studenti percipiraju okolnosti koje utječu na postizanje uspjeha u društvu. U tablici 14 prikazani su komparativni podaci za stupanj „jako važno“.

Tablica 14: Komparativni prikaz percepcije okolnosti važnih za napredovanje u hrvatskom društvu (%)

Okolnosti napredovanja	1999.	2004.	2010.
1. Vlastite sposobnosti	55,7	48,2	43,2
2. Visoka obrazovanost	37,7	51,7	35,8
3. „Snalažljivost“ pod svaku cijenu, lukavost, „promućurnost“	39,7	44,4	35,7
4. Zalaganje na radu, dobro obavljanje posla	40,5	42,2	32,9
5. Osobne ili obiteljske veze i poznanstva	28,4	49,2	32,8
6. Sreća, sretan slučaj, povoljan stjecaj okolnosti	37,3	46,2	31,7
7. Poštenje i pravednost te korektan odnos prema drugima	35,0	36,0	29,9
8. Novac, imetak	31,3	42,1	25,6
9. Politička podobnost	20,0	19,5	19,9
10. Podmićivanje onih na visokim položajima (korupcija)	13,4	29,1	19,9
11. Aktivnost u političkim strankama	17,7	20,5	17,9
12. Nacionalna pripadnost	20,3	21,4	16,3
13. Poslušnost i pokornost pretpostavljenima	10,4	20,0	14,9

Podaci iz 2010. godine pokazuju da su vlastite sposobnosti na vrhu ljestvice faktora važnih za napredovanje: jako ih važnim smatra nešto više od dvije petine studenata. Iza toga slijedi mješavina okolnosti koje govore i o osobnim značajkama i o izvanjskim okolnostima. Tako oko trećine studenata smatra veoma važnim akademsko obrazovanje i zalaganje na radu, ali otprilike ih isto toliko ističe „snalažljivost“ pod svaku cijenu, uz povoljan stjecaj okolnosti, a s treće strane obiteljske veze i poznanstva. Na začelju ljestvice su okolnosti povezane s političkim djelovanjem, nacionalnom pripadnošću, poltronstvom i podmićivanjem⁷. Distribucija odgovora zapravo ukazuje na to da studenti ni jednu okolnost ne prepoznaju kao jamstvo za društveno napredovanje, nego da smatraju kako je potrebno više okolnosti da bi se željena promocija desila.

Tijekom promatranog razdoblja isticanje faktora uspjeha značajno je osciliralo, i to ne u istom smjeru. Stoga je zanimljivo izdvojiti tri okolnosti kod kojih se može govoriti o faktički jednoznačnom opadanju važnosti. Riječ je o vlastitim sposobnostima, zalaganju na radu i dobrom obavljanju posla te poštenju i korektnom odnosu prema drugima. Znakovito je da se radi upravo o onim okolnostima koje afirmiraju osobna postignuća, pa se može ustvrditi kako gubljenje na važnosti osobnih kompetencija rezultira povećanjem važnosti drugih okolnosti, makar rezultati ne pokazuju

⁷ To su ujedno okolnosti koje ostaju manjinski isticane i kada se stupnju „jako važno“ pribroji stupanj „važno“. Istodobno, to znači da prvih osam okolnosti na ljestvici nakon zbrajanja dva najviša stupnja prihvaćanja postaju većinski isticane od strane ispitanih studenata.

statistički rast. U svakom slučaju, ovdje se prepoznaje trend blagog gubljenja povjerenja studenata u važnost vlastitih postignuća.

Faktorska analiza 13 okolnosti važnih za napredovanje u hrvatskom društvu proizvela je tri faktora prvog reda (ukupne varijance od 60,94%) koji ukazuju na prepoznatljive obrasce (tablica 15).

Tablica 15: Faktorska struktura okolnosti važnih za uspjeh u hrvatskom društvu

Faktori napredovanja	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Politička podobnost	.799		
Nacionalna pripadnost	.750		
Poslušnost i pokornost pretpostavljenima	.716		
Aktivnost u političkim strankama	.662		
Zalaganje na radu, dobro obavljanje posla		.803	
Vlastite sposobnosti		.789	
Poštenje i pravednost te korektan odnos prema drugima		.772	
Visoka obrazovanost		.734	
Sreća, sretan slučaj, povoljan stjecaj okolnosti			.724
Osobne i obiteljske veze i poznanstva	.439		.644
Novac, imetak	.481		.585
„Snalažljivost“ pod svaku cijenu, lukavost, „promućurnost“	.471		.578
Podmićivanje onih na visokim položajima (korupcija)	.455	-.338	.510
% zajedničke varijance	23,40	21,24	16,30

Faktor 1: Politička potpora; Faktor 2: Osobna postignuća; Faktor 3: Obiteljska potpora i povoljne prilike.

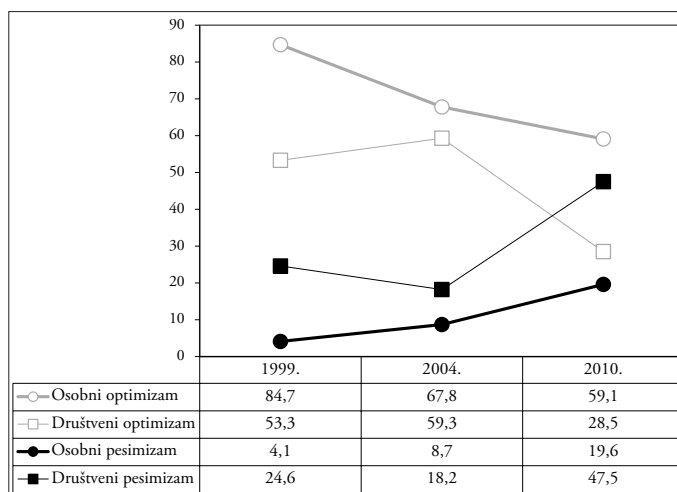
Prvi faktor nazvan *politička potpora* najzanimljiviji je jer, uz političku podobnost povezanu s nacionalnom pripadnošću, poslušnošću i stranačkom aktivnošću, uključuje i niz okolnosti koje primarno konstituiraju treći faktor, *obiteljsku potporu i povoljne prilike* (dok obratno ne vrijedi, tj. treći faktor ne uključuje najviše saturirane okolnosti iz prvog faktora). Na temelju tih tendencija moglo bi se ustvrditi da su oni koje se uzdaju u političku potporu svjesni kako bez angažmana obiteljskih resursa i nekih etički upitnih načina ponašanja neće uspjeti ostvariti cilj. Istodobno, oni koji su dominantno orijentirani na obiteljske resurse i povoljne okolnosti ne pokazuju sklonost ka posezanju za političkim instrumentima, i ostaju u okvirima uvriježenog nepotizma potpomognutog materijalnim stimulansima. Drugi faktor – *osobna postignuća* – vrlo je jasne konfiguracije koja govori o izrazitoj orijentaciji na vlastite sposobnosti i kompetencije, što ujedno neprihvatljivim čini pokušaje korumpiranja moćnika.

Studenti su gotovo potpuno suglasni u viđenju ponuđenih okolnosti kao faktora važnih za društveno napredovanje. Daljnjom analizom ustanovljeno je samo jedno statistički značajno razlikovanje, i to s obzirom na stranačku preferenciju u pogledu prihvaćanja faktora osobnih postignuća (F -omjer = 6,11). Pokazalo se da pristaše HDZ-a natprosječno zastupaju važnost tog faktora. Teško je dokučiti što je razlog tome, no može se spekulirati da općenito pozitivniji odnos simpatizera HDZ-a prema političkim institucijama – koje se u pravilu smatraju najodgovornijima za stva-

ranje stimulativne društvene klime i mogućnosti za prosperitet građana – i sigurnost koju osjećaju zbog činjenice da vlast obnaša „njihova“ politička opcija (kao što je to bilo u vrijeme ispitivanja), pridonose osjećaju da su prilike za afirmaciju na osnovi osobnih postignuća razmjerno povoljne.

S težnjom za postizanjem uspjeha u životu povezana su i očekivanja studenata, kako u pogledu osobne, tako i društvene budućnosti. Odnos prema budućnosti indikator je studentske percepcije vlastite životne perspektive, a kao što su prethodni podaci pokazali, nedostatak životne perspektive jedan je od problema mladih koji se nalazi pri vrhu ljestvice. U grafikonu 4 prikazani su komparativni podaci o osobnom i društvenom optimizmu i pesimizmu studenata, odnosno distribucija odgovora na pitanje hoće li osobna i društvena budućnost biti mnogo i/ili nešto bolja ili gora od sadašnjosti.

Grafikon 4: Komparativni prikaz osobnog i društvenog optimizma/pesimizma studenata (%)

Iz prikazanih podataka mogu se iščitati dvije najupečatljivije tendencije. Prva je da je osobni optimizam znatno izraženiji od društvenog optimizma, odnosno da je osobni pesimizam znatno manje raširen nego društveni pesimizam⁸. Druga

⁸ Taj je raskorak karakterističan za mlade koji trajno iskazuju veću vjeru u osobni nego u društveni prosperitet. Istodobno je među starijima prisutan obratni trend, tj. njihov je društveni optimizam izraženiji od osobnog (Ilišin, 2007: 72). Ova se generacijska razlika objašnjava utjecajem sociobiologije: pred mladima je veći dio života, na čemu počiva nada u bolje sutra, dok stariji, osobito kada su već prešli zenit zrelosti, očekuju opadanje životnih snaga, što ne doprinosi osobnom optimizmu. Uz to, indikativno je da su studenti bili nešto veći optimisti od ostalih mladih u pogledu osobne budućnosti, vjerojatno uvjereni da raspolaze boljim resursima (bar kad je u pitanju obrazovanje).

tendencija tiče se dinamike koja pokazuje da je tijekom promatranog razdoblja oslabio osobni i društveni optimizam, a porastao osobni i društveni pesimizam. Te su promjene naročito zahvatile percepciju budućnosti društva, tako da je 2010. gotovo svaki drugi student očekivao da će se situacija u Hrvatskoj narednih godina pogoršati (godine koje su uslijedile dale su tim studentima za pravo). Na osobnom planu istosmjerne su promjene bile manje izražene, no nedvojbeno ukazuju na pad osobnog optimizma i rast osobnog pesimizma. Kako je društveni pesimizam više no dvostruko veći od osobnog pesimizma, odnosno društveni optimizam dvostruko manji od osobnog optimizma, može se ponovo konstatirati da se studenti uzdaju u vlastite sposobnosti i obiteljske resurse, što bi im trebalo pomoći da ostvare svoje životne ciljeve usprkos društvenim ograničenjima. Koliko individualni naponi mogu biti efikasni, ovisi, dakako, o dubini i razmjerima društvene krize. Kada ona dugo traje, realna je opasnost od devastacije i onih resursa koji su prihvaćeni kao neupitni, a u takvoj situaciji vjerojatan je sudar osobnih ambicija s društvenom realnošću. Takvi sudari u pravilu rezultiraju razočaranjima i daljnjim padom optimizma i entuzijazma.

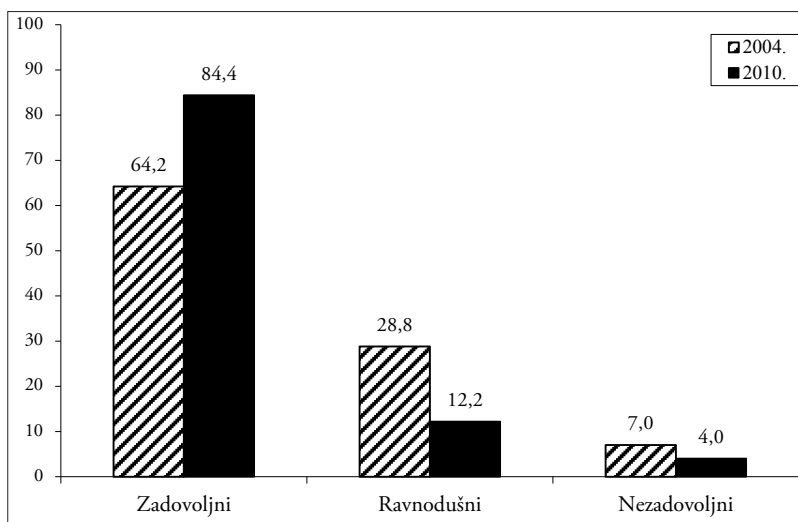
Studenti su potpuno suglasni u iskazanom osobnom i društvenom optimizmu i pesimizmu. Konkretnije, nijedno korišteno socijalno obilježje studenata ne utječe na njihovo viđenje budućnosti, kako na individualnom, tako i na društvenom planu. Ovo ujedno sugerira da viđenje osobne i društvene budućnosti nije toliko pod utjecajem konkretnih okolnosti u kojima pojedine podskupine studenata žive, koliko je plod ukupne društvene klime i raspoloženja javnosti.

Potonji zaključak djelomice relativiziraju podaci o (ne)zadovoljstvu životom ispitanih studenata (grafikon 5).

Kao što rezultati ispitivanja pokazuju, velika većina studenata je uglavnom ili potpuno zadovoljna svojim životom pri čemu je broj nezadovoljnih zanemariv. Zanimljivo je da udio studenata zadovoljnih životom otprilike odgovara broju ispitanika koji očekuju da će im osobna budućnost biti bolja ili bar ista kao, kako se vidi, zadovoljavajuća sadašnjost. No osobito je intrigantan trend izrazitog rasta zadovoljstva životom od 2004. do 2010. godine. Čini se da je u tom razdoblju – koje je prvih nekoliko godina bilo obilježeno porastom životnog standarda i potrošnje (doduše, uz paralelni rast vanjskog zaduženja Hrvatske), a potkraj ulaskom u krizu čije nepovoljne utjecaje mnogi građani tada još nisu osjećali u punoj mjeri – život studenata bio opterećen s manje briga i ograničenja što je vjerojatno rezultiralo i rastom osjećaja zadovoljstva.

Za razliku od optimizma i pesimizma (ne)zadovoljstvo životom indikativno varira s obzirom na nekoliko socijalnih obilježja studenata (tablica 16). Drugim riječima, kada je riječ o životnom (ne)zadovoljstvu neke konkretne okolnosti pokazuju se relevantnima.

Grafikon 5: Komparativni prikaz (ne)zadovoljstva životom (%)

Tablica 16: (Ne)zadovoljstvo životom s obzirom na socijalna obilježja studenata(%)

Obilježja studenata	Zadovoljni	Ravnodušni	Nezadovoljni
<i>Prosječna ocjena na studiju</i>	$\chi^2 = 18,35$		
Dovoljan/dobar	80,5	14,9	4,6
Vrlo dobar	84,8	11,7	3,5
Odličan	91,0	6,0	3,0
<i>Završena srednja škola</i>	$\chi^2 = 15,19$		
Gimnazija	85,7	11,3	3,0
Srednja stručna škola	79,6	14,4	6,0
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2 = 26,75$		
(Ne)završena osnovna škola	75,4	12,3	12,3
3-godišnja stručna škola	80,1	14,1	5,8
4-godišnja srednja škola	81,9	14,0	4,0
VSS, VSS i više	86,9	10,5	2,6
UKUPNO	83,9	12,2	3,9

Prikazani podaci jasno pokazuju da studentsko zadovoljstvo životom raste linearno s porastom stupnja obrazovanja oca i boljim uspjehom na studiju te da su bivši gimnazijalci nešto zadovoljniji od studenata koji su završili srednju stručnu školu. Trend je prilično razumljiv pa se može konstatirati da zadovoljstvo životom studenata uvelike ovisi o ekonomskom i kulturnom kapitalu obitelji što jamči poticajnije obiteljsko okruženje za razvoj i realizaciju osobnih potencijala. Logična je pretpostavka kako su s tim povezane i osobne kompetencije utemeljene na obrazovnim postignućima. Vjerojatno je da ta postignuća pridonose samopouzdanju i samosvijesti studenata što su osjećaji koji su važna komponenta zadovoljstva životom svakog pojedinca, a osobito onog koji stremi zahtjevnijim profesionalnim i životnim ciljevima.

4. Zaključne napomene

Generacijske specifičnosti važna su sastavnica istraživanja mladih, odnosno studenata kao podskupine mladih. To ne podrazumijeva samo percepciju generacijskih problema i perspektiva na širem društvenom i političkom planu, nego i odnos spram vlastite generacije. Taj odnos ne govori samo o tome kako studenti doživljavaju generaciju kojoj pripadaju, nego istovremeno posreduje i percipirani odnos društva (tj. starijih) prema mladoj generaciji.

Suvremeni studenti skloniji su mladu generaciju promatrati kao nositelja inovativnih i kreativnih potencijala nego kao prenositelja zatečenih vrijednosti čiji su glavni eksponenti starije generacije. Posebice su nespremni prihvatiti paternalistički odnos prema mladima koji u pravilu rezultira njihovom društvenom marginalizacijom. Utoliko se može reći kako studenti vide svoju generaciju kao mogućeg nositelja društvenog diskontinuiteta, bez čega nema pokretanja nužnih društvenih promjena. Pri tome su ipak svjesni potrebe održanja društvenog kontinuiteta, u funkciji čega je preuzimanje i razvijanje (nekih) postignuća starijih generacija, kao i poštivanje njihova autoriteta. Dakako, drugi je problem (ne)postojanja društvenog konsenzusa o tome koje elemente naslijeđa treba zadržati, a koje transformirati ili napustiti. Odgovor na to pitanje ne ovisi samo o društvenoj koheziji i konsenzusu, nego o globalnim promjenama koje zahtijevaju gotovo svakodnevno preispitivanje zatečenih normi, vrijednosti i obrazaca ponašanja.

Premda studenti odbijaju opravdanost društvene marginalizacije mladih, objašnjenja za političku neaktivnost mlade generacije ponajviše prepoznaju u njezinoj samomarginalizaciji. Konkretno, studenti drže da su mladi politički pasivni jer politiku doživljavaju nepoštenom, a sebe nekompetentnima, nezainteresiranima i nemotiviranima, čemu pripomaže i politička marginalizacija generacijskih problema. Gotovo svaki drugi student odgovara da mladi misle kako je prirodno da se samo stariji bave politikom iako ih istodobno upola manje podržava opravdanost paternalistički intonirane društvene marginalizacije. Takva nekonzistencija signalizira ambivalentan odnos prema društvenom statusu vlastite generacije i ulozi društva u stvaranju prostora za adekvatnu društvenu afirmaciju mladih. To nije neobično jer je postizanje odgovarajućeg balansa između poticajne društvene klime i autonomnog traganja mladih za vlastitim identitetom i mjestom u društvu težak posao, podložan stalnom preispitivanju uvjetovanom promjenama lokalnih i globalnih okolnosti.

Gledano iz generacijskog rakursa, studenti su nezadovoljni političkim statusom mladih. Većina ih misli da su mladi minimalno prisutni u hrvatskom političkom životu te da bi ih na veći društveni i politički angažman mogla potaknuti široka lepeza komplementarnih mjera i akcija: od uvažavanja mišljenja mladih pri donošenju odluka, preko raznih građanskih inicijativa i neformalnih okupljanja do političkog obrazovanja i aktivnosti u formalnim političkim institucijama. Pritom studenti po-

dupiru pozitivnu diskriminaciju (putem tzv. kvota) koja bi jamčila političku reprezentaciju mladih u hrvatskom parlamentu.

Nešto se drugačija slika dobiva ispitivanjem osobne spremnosti studenata za sudjelovanje u raznim građanskim i političkim aktivnostima. Većina ih je spremna tek na dvije aktivnosti: glasanje na izborima i potpisivanje peticija. I u ovom slučaju postoji široka lepeza aktivnosti u kojima je spremno sudjelovati od jedne do dvije petine studenata. Rezultati sugeriraju kako su studenti spremniji kombinirati neformalne i formalne, odnosno izvaninstitucionalne i institucionalne aktivnosti nego potpuno odustati od određenog tipa angažmana. No, pritom se ipak primjećuje njihova nešto veća inklinacija alternativnim oblicima društvenog i političkog angažmana.

Težnja komplementarnom i kombiniranom djelovanju vidljiva je pri identifikiranju aktera odgovornih za rješavanje problema mladih. Većina studenata vjeruje u individualne napore uvelike potpomognute nastojanjima roditelja. No, tek nešto manje nego u obiteljske i osobne resurse uzdaju se i u obrazovne ustanove i vladu – dakle, u stvaranje takvih društvenih okvira koji će pomoći da snažna individualna orijentacija urodi željenim plodom, a to je ostvarivanje osobnih životnih ciljeva i ambicija. Za uspjeh u hrvatskom društvu, po sudu studenata, potrebno je više povoljnih okolnosti: i osobni resursi (što uključuje vlastite sposobnosti, akademsko obrazovanje, profesionalnu odgovornost, posebnu vrstu „snalažljivosti“), i obiteljski resursi (veze i poznanstva, bogatstvo), i politički utjecaj (politička podobnost i aktivnost) – uz malo sreće. Nijedna okolnost nije većinski istaknuta, i očito je da su studenti uvjereni da znanja i kompetencije nisu dostatne za željeni društveni uspjeh.

To potvrđuju i nalazi o percepciji društvenih problema mladih: gotovo svaki drugi student navodi važnost „veza“, a ne sposobnosti i stručnosti, a svaki treći nezaposlenost i nedostatak životne perspektive. Nezaposlenost je već tradicionalno najvažniji, ili jedan od najvažnijih problema mladih, koji na sam vrh ljestvice izbija u razdobljima društvenog prosperiteta. To se čini paradoksalnim samo do trenutka dok se ne podsjetimo kako je određena stopa nezaposlenosti mladih strukturno uvjetovana – odnosno, upravo su mladi ona „rezervna armija“ radne snage s kojom se trajno računa na tržištu rada. Veći problemi nastaju u vremenima krize i recesije kada dolazi do masovnijeg otpuštanja već zaposlenih što prividno smanjuje udio mladih među nezaposlenima, a stvarno dodatno umanjuje njihove šanse za zapošljavanje. U takvim vremenima dio mladih nezaposlenost promatra kao komponentu šireg društvenog problema a to su sužene životne perspektive. Tako su se i ispitani studenti podijelili na one koji ističu ili nezaposlenost ili nedostatak životne perspektive. Potonji su oni koji nezaposlenost mladih ne promatraju kao izolirani i dominantno generacijski problem, nego kao problem s kompleksnim uzrocima i dalekosežnim negativnim implikacijama i za mladu generaciju i za cijelo druš-

tvo. No, kako su oni na tržištu rada zbog stjecanja visokoškolske diplome načelno u prednosti pred mladima nižih kvalifikacija, još više ih muče veze i poznanstva kojima njihovi konkurenti mogu zadobiti prednost neovisno o sposobnostima i stručnosti.

Unatoč primjetnoj zabrinutosti što se tiče mogućnosti da ostvare svoje životne ciljeve, tri petine studenata su i dalje optimistične u pogledu osobne budućnosti premda se taj optimizam postojano smanjivao. Zato se, pak, optimizam u pogledu društvene budućnosti prepolovio (na četvrtinu), a pesimizam više nego udvostručio. Te tendencije pokazuju da se studenti ipak primarno ufaju u osobne i obiteljske resurse. A njih očito smatraju dostatnima jer ih je preko četiri petine uglavnom ili potpuno zadovoljno vlastitim životom. Preostaje nada da će zadovoljstvo sadašnjim životom ostati postojano i u budućnosti kada studenti budu suočeni s drukčijom vrstom životnih uloga i obveza.

Studenti su primjetno homogeni u percepciji generacijskih problema i perspektiva. Najdistinktivnijom se pokazala njihova stranačka preferencija što je objašnjivo činjenicom da je analizom obuhvaćen veći broj pokazatelja koji govore o političkoj dimenziji generacijskog statusa. Tek nešto manji utjecaj na diferencijaciju studenata ostvarila je sveučilišna, odnosno regionalna pripadnost, a slijede područje znanosti, spol i religijska samoidentifikacija. Ostala promatrana socijalna obilježja vrlo sporadično utječu na međusobne razlike. Stoga se može zaključiti da je generacijski diskurs hrvatskih studenata uvelike oblikovalo zajedničko iskustvo stečeno u specifičnim sociopovijesnim okolnostima. Jedna od posljedica tog procesa je i primjetno usuglašen doživljaj generacijskog statusa, problema i perspektiva. Pritom je najvažniji uvid da studenti generacijsku šansu za društvenu afirmaciju prepoznaju u potencijalnoj inovativnosti i kreativnosti, ali bez radikalnog prekida s roditeljskim naslijeđem.

Literatura

- Bradley, H. (1997). *Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality*. Cambridge: Polity Press.
- Braungart, R.; Braungart, M. (1984). Generational Politics. *Micropolitics*, 3(3): 349-415.
- Cao, L. (2012). Differences in Procrastination and Motivation between Undergraduate and Graduate Students. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, 12(2): 39-64.
- Čulig, B.; Klasnić, K.; Jakšić, J.; Lucić, D.; Putar-Novoselec, M. (2013). *Znanje (ni)je roba. Empirijska analiza jednog studentskog prosvjeda*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo.
- Feuer, L. S. (1969). *The Conflict of Generation: The Character and Significance of Student Movements*. New York: Basic Books.

- Grdešić, I. (1995). *Političko odlučivanje*. Zagreb: Alinea.
- Ilišin, V. (1999). *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- Ilišin, V. (2002). Mladost, odraslost i budućnost, u: Ilišin, V.; Radin, F. - ur. (2002): *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu / Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 27-46.
- Ilišin, V. (2005). Političke vrijednosti, stavovi i participacija mladih: kontinuitet i promjene, u: Ilišin, V. (ur.): *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 65-139.
- Ilišin, V. (2007). Društveni status, problemi i budućnost mladih, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 39-83.
- Ilišin, V. (2008). Zagrebački studenti o demokraciji i političkom aktivizmu mladih. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 311-340.
- Ilišin, V.; Bouillet, D.; Gvozdanović, A.; Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize / Youth in a Time of Crisis*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja/FES.
- Kovačić, M. (2014). Studenti kao društveni i politički faktor. *Političke perspektive* (2), u tisku.
- Krause, K. L., & Coates, H. (2008). Students' engagement in first year university. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 33(5): 493-505.
- Mannheim, K. (1980). *Eseji o sociologiji kulture*. Zagreb: Stvarnost.
- Milić, A. (1987). *Zagonetka omladine. Teorija i istorija omladinske strukture*. Beograd/Zagreb: CIDID/IDIS.
- Moren, E. (1979). *Duh vremena* (2). Beograd: BIGZ.
- Parsons, T. (1972). Age nad Sex in the Social Structure of the United States, u: Manning, P.; Truzzi, M. - ur. (1972). *Youth and Sociology*. New Jersey: Prentice Hall, 136-147.
- Roberts, K. (2003). Change and continuity in youth transitions in Eastern Europe: Lessons for Western sociology. *The Sociological Review*, 51(4): 484-499.
- Rose, N. (1990). *Governing the soul: the shaping of the private self*. London: Taylor & Frances/Routledge.
- Schizzerotto, A.; Gasperoni, G. - ur. (2001). *Study on the State of Young People and Youth Policy in Europe*. Milano: IARD.
- Turner, B. S. (1989). Aging, status politics and sociological theory. *The British Journal of Sociology*, 40(4): 588-606.
- Ule, M. (1986). Odnos omladine prema mladosti, odraslosti i budućnosti, u: S. Vrcan i drugi: *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*. Beograd/Zagreb: CIDID/IDIS, 101-113.
- Ule, M. (1988). *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Županov, J. (1996). Socijalna prava i ostvarivanje prava - saga o hrvatskim umirovljenicima. *Revija za socijalnu politiku*, 3(3-4): 285-297.

STUDENTSKA POPULACIJA O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA I POLITIČKOJ PARTICIPACIJI ŽENA

1. Uvodne napomene

U društvenoj teoriji, zakonodavstvu i javnim politikama (ne)ravnopravnosti spolova pristupa se ne samo polazeći od poštivanja ljudskih prava žena kao jednom od regulativnih sastavnica modernih demokracija, nego sve češće i sa stajališta koja ističu važnost stvarne ravnopravnosti muškaraca i žena za ekonomski rast i održivi razvoj. Unatoč poboljšanju pravnog i općeg društvenog položaja žena u posljednjih nekoliko desetljeća i dalje smo suočeni s njihovom diskriminacijom koja je strukturalne naravi i kao takva očiti pokazatelj neravnoteže moći između muškaraca i žena u različitim područjima života.

Hrvatska u članku 5. *Zakona o ravnopravnosti spolova* koristi definiciju ravnopravnosti spolova koja znači da su „žene i muškarci jednako prisutni u svim područjima javnog i privatnog života, da imaju jednak status, jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava, kao i jednaku korist od ostvarenih rezultata“. Ova je definicija analogna onoj koju koriste najvažnije međunarodne organizacije, prije svega Vijeće Europe.

S ciljem bržeg uklanjanja raskoraka između ravnopravnosti spolova *de jure* i *de facto* poduzimaju se različite mjere, uključujući zakonodavne i institucionalne promjene, uz donošenje strateških akcijskih planova za uspostavljanje ravnopravnosti spolova. Bilo da se radi o nacionalnim, ili nadnacionalnim strateškim planovima za ravnopravnost spolova, kao što su, primjerice, *Strategija za ravnopravnost muškaraca i žena Europske komisije* ili *Strategija za ravnopravnost spolova Vijeća Europe*, prioritarna, izdvojena kritična područja su komplementarna. Kao područja izrazite zabrinutosti, u kojima je potrebno pojačati napore usmjerene ka postizanju bržeg uspostavljanja ravnopravnosti spolova, redovito se izdvaja poboljšanje položaja žena na tržištu rada, njihova ekonomska nezavisnost uključujući smanjivanje razlike u plaćama, ravnopravnost u političkom i javnom odlučivanju, uklanjanje svih oblika nasilja nad ženama, rodno osjetljivo obrazovanje i borba protiv rodni stereotipa. Uklanjanje ovih indikatora rodne neravnopravnosti izdvojeno je i kao hrvatski prioritet u *Nacionalnoj politici za ravnopravnost spolova* (za razdoblje od 2006.-2010. i 2011.-2015. godine) koja je definirana kao „osnovni strateški dokument Republi-

ke Hrvatske koji se donosi s ciljem uklanjanja diskriminacije žena i uspostavljanja stvarne ravnopravnosti provedbom politike jednakih mogućnosti“.

Iako je u većini europskih zemalja napredak ustanovljen i mjerljiv, s obzirom na njegovu dinamiku, prema najnovijem *Izvešću Europske komisije o napretku u ravnopravnosti spolova između muškaraca i žena za 2013. godinu*, trebat će još najmanje 30 godina da se dostigne cilj Europske unije o 75% zaposlenosti žena, preko 70 godina da jednakost plaća postane realnost, preko 20 godina da se dostigne paritet u nacionalnim parlamentima, preko 20 godina da se uspostavi rodna ravnoteža u upravnim odborima najvećih europskih tvrtki i skoro 40 godina da dođe do jednakosti u obavljanju kućnih poslova.

S obzirom da je podizanje svijesti javnosti o rodnim nejednakostima ključno za bržu promjenu društvenih okolnosti koja bi dokinula subordinaciju žena, u ovoj istraživačkoj dionici zanimalo nas je koliko su hrvatski studenti svjesni neravnopravnosti spolova općenito, i ciljano kada se radi o nedostatnosti političke participacije žena kao jednom od najvažnijih pokazatelja neravnopravnosti muškaraca i žena. Posebni ciljevi analize uključili su utvrđivanje distribucije i strukturiranosti stavova te percepcije studentske populacije prema navedenom predmetu istraživanja, ustanovljavanje promjena u ispitivanim stavovima ispitanika temeljem usporedbe rezultata istraživanja iz 1999. i 2004. godine na subuzorku studenata i detektiranje razlika između pojedinih sociodemografskih segmenata ispitanika u odnosu na pojedine aspekte ravnopravnosti spolova.

U istraživanju smo, polazeći od rezultata ranije provedenih istraživanja, krenuli od hipoteze da studentska populacija nije homogena i da će se varijabla spola pokazati kao ključna objašnjavajuća varijabla, a ispitali smo također i utjecaj varijable religijske samoidentifikacije, obrazovanja i provenijencije oca te rezidencijalnog statusa. Uz univarijatnu je analizu korištena i bivarijatna, odnosno izračunavanje značajnosti razlika upotrebom hi-kvadrat testa pri čemu su tumačene razlike značajne na razini od 0.01 i manje.

U ovome se dijelu istraživanja slijedi konceptualni okvir naveden u uvodu prema kojemu se studentima pristupa kao važnom društvenom resursu u smislu predstavnika buduće društvene elite, odnosno nositelja i kreatora dominantnih vrijednosti. Stoga se, u navedenom kontekstu, njihov stav prema demokratskom poretku i smjeru demokratskih društvenih promjena, promatrao općenito pomoću njihova odnosa prema ravnopravnosti spolova i specifično putem njihove percepcije i stavova prema pitanju političke participacije žena kao jednom od najvažnijih pokazatelja rodnih nejednakosti.

2. Stavovi prema ravnopravnosti muškaraca i žena

Stavove i percepciju studenata prema pojedinim aspektima ravnopravnosti muškaraca i žena ispitali smo pomoću opće poželjnosti vrednote ravnopravnosti spolova, percepcije stupnja ostvarenosti ravnopravnosti spolova u hrvatskom društvu i detektiranja kritičnih područja u kojima je neravnopravnost najizraženija. Zanimala su nas također i očekivanja studentske populacije od hrvatskih vlasti vezanih uz poboljšanje društvenog položaja žena, kao i upoznatost sa zakonskom zabranom spolne diskriminacije.

Kao i u ranije provedenim istraživanjima i analizama na uzorku populacije mladih, kao i pojedinih njenih segmenata, i ovdje se potvrdilo da je prepoznavanje i prihvaćanje ravnopravnosti spolova gotovo konsenzualno s obzirom da je 94,7% anketiranih izjavilo da im je ova vrednota društvenog poretka uglavnom ili vrlo važna. Međutim, razlike između spolova postoje pa je, očekivano, za studentice ravnopravnost spolova važna na razini od 98%, a nevažna za svega 2% njih, u odnosu na studente koji je prihvaćaju također u visokom postotku od 90,9%, ali ju čak 9,1% smatra potpuno ili uglavnom nevažnom ($\chi^2=141,54$; $p<.000$). Na prihvaćanje ove vrednote nisu djelovale druge socio-demografske varijable.

S ciljem ustanovljavanja osviještenosti studenata o rodnim nejednakostima od njih je zatraženo da procijene dostignuti stupanj ravnopravnosti spolova u Hrvatskoj. Iz tablice 1 razvidno je da tek marginalan broj studenata smatra da je ostvarena potpuna ravnopravnost. Da su muškarci i žene još uvijek neravnopravni, smatra većina studentica, dok su studenti skloniji opciji da je ravnopravnost spolova, ne u cijelosti, ali uglavnom postignuta. Međutim, s obzirom da daljnji rezultati pokazuju kako su studenti i studentice u znatno većem broju svjesni izražene neravnopravnosti spolova kada se radi o pojedinim područjima društvenog djelovanja, posebice odnosa na tržištu rada i u procesima političkog i javnog odlučivanja, smatramo da je najveći dio studentske populacije, uključujući onaj koji smatra da je ravnopravnost spolova uglavnom postignuta, svjestan još uvijek perzistirajućih različitih oblika rodnih nejednakosti.

Tablica 1: Percepcija ravnopravnosti žena i muškaraca s obzirom na spol studenata (%)

Percepcija rodne ravnopravnosti	Žene	Muškarci	Ukupno
Potpuno ili uglavnom su neravnopravni	50,4	31,8	42
Uglavnom su ravnopravni	46,0	57,5	51,2
Potpuno su ravnopravni	3,5	10,7	6,8

$\chi^2 = 90,40$; $p < .000$

Da svijest o neravnopravnosti spolova u značajnoj mjeri postoji i na razini cjelokupne populacije, pokazuju i rezultati drugih provedenih istraživanja u Hrvatskoj,

kao i na razini Europske unije. Prema prvom provedenom znanstvenom empirijskom istraživanju iz 2009. godine o percepciji, iskustvima i rodnoj diskriminaciji u Hrvatskoj, 58% ispitanika izjavilo je da se ne slaže s tvrdnjom da su muškarci i žene potpuno ravnopravni, 23,5% niti se slaže niti ne slaže s ovom tvrdnjom, dok se oko 19% slaže s navedenim (dakle, znatno više u odnosu na studentsku populaciju). Zaključuje se da navedeno „govori da u cijelom uzorku postoji svijest da je rodna neravnopravnost prisutna, što stvara dobar temelj za daljnji razvoj protudiskriminacijskih politika, zakonodavstva i prakse u različitim područjima života i rada“ (Ajduković, 2011: 77-78).

Očekivano, i u tom su istraživanju potvrđene velike razlike između muškaraca i žena s obzirom da se 47,8% muškaraca ne slaže s tvrdnjom da su muškarci i žene u hrvatskom društvu potpuno ravnopravni prema 66,7% žena.

Istraživanje koje je iste godine provela Europska komisija u okviru Eurobarometra u svim zemljama članicama, na uzorku od 26.470 Europljana, pokazalo je da 62% ispitanika smatra da je neravnopravnost spolova jako raširena, 34% je odgovorilo da smatra da je rijetko raširena, a 4% nije imalo mišljenje o navedenom. Ovdje je sociodemografska analiza također pokazala da žene češće misle da je neravnopravnost jako raširena, kao i populacija starija od 55 godina, za razliku od muškaraca i mladih u dobi između 15 i 24 godina. Istovremeno 64% ispitanih u EU i 59% u Hrvatskoj mišljenja su da je u posljednjem desetljeću postignut napredak i da je diskriminacije po spolu manje nego prije desetak godina. I istraživanje Europskog parlamenta iz 2012. godine pokazalo je da 52% Europljana smatra da je neravnopravnost spolova u njihovoj zemlji ozbiljan problem (59% žena i 46% muškaraca) pri čemu su kao najvažnije probleme istaknuli nasilje nad ženama (48%), razlike u plaćama (43%), trgovanje ženama i prostituciju (36%), mali udio žena na odgovornim mjestima u tvrtkama (30%) i na odgovornim pozicijama u politici (23%), nejednaku podjelu odgovornosti i zadaća u obitelji (22%) i perzistirajuće spolne stereotipe (13%).

Od naših smo ispitanika također zatražili da procijene, osim općenitog stupnja ostvarenosti ravnopravnosti spolova, i stupanj izraženosti neravnopravnosti spolova u području političkog i javnog odlučivanja, tržišta rada, obitelji i u obrazovanju.

Iz tablice 2 vidljivo je i da veliki udio studenata i studentica, koji smatraju da je ravnopravnost spolova uglavnom postignuta, uočava izražene nejednakosti ponajprije na tržištu rada i u političkom i javnom odlučivanju što korespondira sa stvarnim stanjem u društvu. Na procjenu sva četiri područja najizrazitije i znatno utječe spol, pri čemu i studenti ispodprosječno, ali s različitim intenzitetom, uočavaju rodne nejednakosti u svim ponuđenim aspektima društvenih odnosa.

Diskriminacija žena na tržištu rada jedan je od najekletantnijih primjera neravnopravnosti spolova s obzirom na to da žene trajno čine većinu među ukupno nezaposlenim osobama, sektorski su segregirane, imaju manje plaće i mirovine, a

izložene su i različitim oblicima diskriminacije pri traženju zaposlenja i na radnom mjestu. Od ukupnog broja evidentiranih u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje žene su, u vrijeme kada je provedeno ovo istraživanje, činile 54,8%, dok je jaz u plaćama iznosio 10,2%, a u mirovinama 16,7%.

Tablica 2: Procjena područja u kojima je neravnopravnost spolova uglavnom ili jako izražena s obzirom na spol studenata (%)

Područja života	Žene	Muškarci	Ukupno
Na tržištu rada ($\chi^2 = 98,67$; $p < .000$)	78,8	62,9	71,5
U političkom i javnom odlučivanju ($\chi^2 = 71,28$; $p < .000$)	71,4	54,4	63,8
U obitelji ($\chi^2 = 21,64$; $p < .000$)	54,3	44,6	49,9
U obrazovanju ($\chi^2 = 34,31$; $p < .000$)	40,9	31,6	36,7

Rezistentnost rodnih stereotipa na tržištu rada snažna je prepreka uklanjanju različitih oblika diskriminacije žena u procesu rada i zapošljavanja. U istraživanju „Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju“ (K. Nikodem i B. Galić, 2007) koje je provedeno na uzorku od 1017 nezaposlenih žena u Hrvatskoj, 69,7% anketiranih izjavilo je da im je u razgovorima s poslodavcem postavljano pitanje o bračnom statusu i broju djece, a u 38% slučajeva i pitanja o daljnjim namjerama rađanja. Ovo je istraživanje pokazalo i to da su žene svjesne svog težeg položaja u odnosu na muškarce na tržištu rada. Većina smatra da se muškarcima u Hrvatskoj lakše zaposliti nego ženama te da su žene najviše diskriminirane upravo na tržištu rada.

Iako je u Hrvatskoj stopa zaposlenosti žena znatno niža od prosječne stope zaposlenosti žena u Europskoj uniji, njihov opći položaj na tržištu rada i problemi s kojima se susreću vrlo je sličan. Potvrđuje to i analiza Marie do Pilar Gonzales (2007) koja je u svojoj studiji *Sudjelovanje žena na tržištu rada i ravnopravnost spolova u Europi* izdvojila glavne točke koje obilježavaju tržište rada u Europskoj uniji. Te kritične točke spolnih razlika obuhvaćaju: veću stopu aktivnosti i zaposlenosti muškaraca; nalaz da roditeljstvo jasno utječe na stope aktivnosti i zaposlenosti te da su žene aktivnije i zaposlenije kada nemaju djecu o kojoj brinu; činjenicu da je stopa nezaposlenosti općenito veća kod žena nego kod muškaraca, kao i da rad s nepunim radnim vremenom uglavnom obuhvaća žene. U velikom broju najvažnijih akata koje donosi EU ističe se da je pitanje zapošljavanja žena i njihovog ekonomskog osnaživanja jedno od središnjih pitanja europske politike ravnopravnosti spolova pri čemu se rodno osviještena politika u politici zapošljavanja definira kao „ona politika

koja izričito uzima u obzir nejednak položaj žena i muškaraca na tržištu rada“ kao što navodi Europska komisija u svom *Priručniku za uvođenje rodno osviještene politike u politiku zapošljavanja*. Unatoč tome što je i u hrvatsku strategiju politike zapošljavanja uvedena rodna dimenzija, visok opći stupanj nezaposlenosti, kao i izrazito visoka stopa nezaposlenosti mladih koji ju istovremeno smatraju najvećim društvenim problemom, doprinose prepoznavanju i vidljivosti različitih oblika rodne diskriminacije na tržištu rada.

Studenti natprosječno ističu i izraženu neravnopravnost spolova u području političkog i javnog odlučivanja, uz veliku razliku s obzirom na spol ispitanika. Ti nalazi ne iznenađuju s obzirom na trajnu podzastupljenost žena u procesima političkog i javnog odlučivanja, na menadžerskim pozicijama, u upravnim odborima tvrtki te na drugim važnim javnim pozicijama uključujući primjerice sveučilište, ili obnašanje rukovodećih pozicija u sportskim organizacijama. Detaljnije ćemo o odnosu studentske populacije prema neravnopravnosti spolova u području političkog odlučivanja izvijestiti u nastavku ovog teksta.

Područje obitelji je sljedeće u kojem studentice natprosječno opažaju da je neravnopravnost spolova jako izražena, a što odgovara rezultatima istraživanja (Jelić, Huić, 2011) prema kojima su žene na uzorku cjelokupne populacije značajno češće od muškaraca izjavljivale da su najviše spolne diskriminacije iskusile upravo u obitelji.

Ne iznenađuje da se rodne nejednakosti najmanje prepoznaju u sustavu obrazovanja. U Hrvatskoj na svim razinama školovanja ne postoji spolni raskorak uz dugotrajni trend povećanja udjela studentica. Broj upisanih studentica na visokim učilištima rastao je s 54,6% 2007. godine na 57,3% 2010. godine. Broj diplomiranih žena porastao je s 58,1% 2007. godine na 60,8% 2010. godine. S obzirom na izbor studija žene čine većinu diplomiranih u svim područjima osim u računalstvu, inženjerstvu i inženjerskim obrtima, arhitekturi i građevinarstvu te uslugama prijevoza, zaštite okoliša i uslugama zaštite. U Hrvatskoj je ukupan udio žena među diplomiranim na području matematike, znanosti i tehnologije viši od prosjeka EU27 i iznosi 33,2%. Udio žena među osobama s magisterijem znanosti također kontinuirano raste te je 2005. godine iznosio 48,6%, a 2010. godine 55,6%, a povećao se i udio žena s doktoratom koji je 2005. godine iznosio 45,2%, a 2010. godine 51,1%.

U pogledu procjene područja u kojima je neravnopravnost spolova uglavnom ili jako izražena ispitanici se, osim po spolu, značajno razlikuju i s obzirom na svoju religijsku samoidentifikaciju i rezidencijalni status. Stupanj religioznosti utjecao je na procjenu izraženosti neravnopravnosti muškaraca i žena u području obitelji ($\chi^2 = 23,71$; $p < .001$). Religiozni ispitanici natpolovično (52,7%) smatraju da rodna neravnopravnost u obitelji uopće ili uglavnom nije izražena, a što možemo povezati i s njihovom većom privrženosti tradicionalnim rodnim ulogama.

Očekivani rezultat dobili smo i kod utjecaja stalnog mjesta boravka na procjenu izraženosti neravnopravnosti spolova u području obrazovanja. S porastom stupnja

urbaniziranosti linearno opada udio ispitanika koji smatraju da je u ovom području neravnopravnost uglavnom ili jako izražena. Tako se s navedenim slaže 40,4% ispitanika sa sela, 39,7% iz manjeg grada, 38,3% iz velikog grada (Osijek, Rijeka, Split) i ispodprosječno 30% ispitanika iz Zagreba ($\chi^2 = 21,90$; $p < .009$). Navedeno dijelom možemo povezati i s većom dostupnošću obrazovnih mogućnosti i sadržaja u urbaniziranim sredinama.

S obzirom na to da je većina ispitanika uočila nepovoljniji položaj žena u području tržišta rada i političkog i javnog odlučivanja, zanimao nas je i odgovor na pitanje u kojoj bi se mjeri država, odnosno, hrvatska vlast, trebala usmjeriti na poboljšanje položaja žena. 52,9% smatra da bi se trebala puno usmjeriti, 33,5% donekle, 11,7% malo i svega 1,9% nimalo. I ovdje, kao i u ranijim odgovorima, bitno utječe varijabla spola. Studentice imaju znatno veća očekivanja od države te njih 65% drži da bi vlast trebala puno činiti kako bi se položaj žena poboljšao, 27,1% misli da bi se donekle trebala usmjeriti na rješavanje njihovih problema i svega 7,8% da to malo ili nimalo ne bi trebala činiti. S druge strane, čak 20% studenata smatra da se država malo ili nimalo ne bi trebala angažirati na poboljšanju položaja žena, 33,5% smatra da bi donekle to trebala, i svega 38,1% dijeli uvjerenje da bi se vlasti puno trebale posvetiti rješavanju navedenih problema ($\chi^2 = 158,28$; $p < .000$). S obzirom da je čak 72% ispitanih izjavilo da bi se država trebala puno usmjeriti na poboljšanje položaja mladih, očito je da je za studentsku populaciju daleko važnija dobna u odnosu na rodnu pripadnost iako je razvidno da mlada generacija visokoobrazovanih žena s pravom akcentira ulogu države za poboljšanje njihova društvenog statusa.

Zabrana diskriminacije temeljem spola sustavno je uvedena u hrvatsko zakonodavstvo 2003. godine donošenjem prvog *Zakona o ravnopravnosti spolova* i 2008. godine donošenjem *Zakona o suzbijanju diskriminacije*. Zakonske odredbe sadrže jasnu definiciju diskriminacije, razlikovanje izravne i neizravne diskriminacije i propisuju sankcije, odnosno prekršajne kazne za diskriminatorno postupanje. Članak 6. novog *Zakona o ravnopravnosti spolova* iz 2008. godine, sadrži definiciju diskriminacije na temelju spola, sukladno određenju temeljne povelje ženskih prava – *Konvencije UN-a o suzbijanju svih oblika diskriminacije žena* (1979) koja glasi: „Diskriminacija na temelju spola označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovi spola kojemu je posljedica ili svrha ugrožavanje ili onemogućavanje priznanja, uživanja ili korištenja ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, gospodarskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena.“

Iz ranije spomenutog istraživanja „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“ proizašao je porazan rezultat prema kojemu čak 63,2 % građana i građanki ne zna ili misli da diskriminacija na temelju spola nije zakonski kažnjiva. S obzirom da je poznavanje antidiskriminacijskog zakonodavstva jedan od najvažnijih preduvjeta za učinkovito korištenje pravne zaštite, zanimalo nas je u kojoj je

mjeri populacija studenata upoznata s time da je spolna diskriminacija u Hrvatskoj zabranjena zakonom. Pretpostavili smo da će se pokazati bitne razlike s obzirom na nisku informiranost ukupne populacije u usporedbi sa studentskom populacijom koja je uključena u visokoškolsko obrazovanje, a što je istraživanjem i potvrđeno. Naime, 60,3% studenata odgovorilo je pozitivno prema svega 36,8% anketiranih na razini cijele populacije. Samo 5,8% studenata misli da spolna diskriminacija nije zabranjena zakonom, a 33,9% ne zna odgovor, za razliku od 23,2% koji smatraju da nije i 40% koji su izjavili da ne znaju na razini uzorka ukupnog stanovništva. Iako su studenti daleko upućeniji u postojanje zakonske zabrane spolne diskriminacije, ipak je zabrinjavajući podatak koji govori o visokih 40% studentske populacije koja nije upoznata s navedenim, a što upućuje i na neprimjerenost visokoškolskog, pa i srednjoškolskog sustava kada se radi o poučavanju o temeljnim ljudskim pravima.

Istovremeno svega 6,9% studenata i studentica smatra da će se suočiti sa spolnom diskriminacijom kao preprekom pri ostvarivanju profesionalnih ciljeva. I ovdje uočavamo značajnu statističku razliku s obzirom da 10,4% djevojaka prema svega 2,6% mladića u svojoj karijeri očekuju prepreke ove vrste ($\chi^2 = 47,72$; $p < .000$). To što ovako većinski udio studentica smatra da im spol neće biti smetnja pri ostvarenju buduće profesionalne karijere, posljedica je toga što još nemaju doticaja s tržištem rada jer, kao što sva druga istraživanja pokazuju, iskustva s traženjem zaposlenja bitno utječu i na porast svijesti o rodnoj diskriminaciji.

U nastavku ćemo prikazati rezultate istraživanja vezane uz stavove i percepciju studenata prema političkoj participaciji žena kao jednom od najizrazitijih indikatora neravnopravnosti spolova.

3. Stavovi o političkoj participaciji žena

Autori D. Jary i J. Jary (2000) u svojoj jednostavnoj definiciji pojma političke participacije kao „bilo koje individualne ili kolektivne uključenosti u politički proces“ ističu da provedena istraživanja ukazuju na hijerarhiju načina participacije iz razloga što većina članova najvećeg broja društava sudjeluje u političkim diskusijama i izborima dok je relativno mali broj onih koji su aktivni u formalnim političkim ulogama. Ovdje je potrebno dodati da je još uvijek u najvećem broju zemalja jedno od bitnih strukturnih obilježja onog malog dijela populacije koja obnaša formalne političke dužnosti, uz dobnu, i osjetna rodna neuravnoteženost.

Definicija pojma uravnotežene zastupljenosti muškaraca i žena uvedena je u hrvatsko zakonodavstvo 2008. godine donošenjem novog *Zakona o ravnopravnosti spolova* koji, polazeći od preporuka Vijeća Europe (Štimac Radin, 2007a), precizira da „osjetna neuravnoteženost jednog spola postoji ako je zastupljenost jednog spola u tijelima političkog i javnog odlučivanja niža od 40%.“ Navedeno se ističe i u

Preporuci Rec (2007: 24) 17 Vijeća Europe o standardima i mehanizmima za ravnopravnost spolova gdje se zahtjev za paritetnom demokracijom tumači kao „jamstvo da su pri kreiranju politike i vođenju društva u obzir uzete potrebe i interesi žena i muškaraca“.

Ne samo u Hrvatskoj, žene su trajna konstanta političke podzastupljenosti na svim razinama vlasti, zakonodavne, izvršne i lokalne, izuzev sudstva. Ta trajna podzastupljenost u protekla tri desetljeća često je bila predmetom znanstvenih istraživanja i analiza, različitih zakonskih i strateških intervencija kao i predmet kampanja i drugih aktivnosti koje su kontinuirano provodili institucionalni mehanizmi i organizacije civilnog društva s ciljem podizanja svijesti javnosti o ovom pitanju. Promicanje uravnotežene zastupljenosti muškaraca i žena putem kampanja i drugih aktivnosti provodilo se ne samo za parlamentarne izbore, nego i za redovite izbore za predstavnička tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, i ciljano za uključivanje žena s invaliditetom u procese političkog odlučivanja, žena pripadnica nacionalnih manjina i mladih žena. U svim nacionalnim strategijama za ravnopravnost spolova koje se periodički donose u Hrvatskoj od 1997. godine, ravnopravnost u procesu odlučivanja u političkom i javnom životu izdvojena je kao jedno od prioritarnih kritičnih područja koje sadrži definirane ključne aktivnosti i mjere za postizanje uravnotežene zastupljenosti muškaraca i žena u predstavničkim i izvršnim tijelima vlasti na svim razinama.

Kao jedno od postignuća u promicanju ravnopravnosti spolova, od donošenja Pekinške deklaracije i Platforme za akciju 1995. godine pa do danas, Ekonomska komisija za Europu Ujedinjenih naroda (UNECE) u regionalnom pregledu postignutog napretka za Hrvatsku, između ostalog, izdvojila je i povećanje broja žena u parlamentu sa 7,1% 1995. godine na 25% 2014. godine. Međutim, od izbora 2000. godine, kada je udio žena značajno porastao i dosegnuo 22%, na svim ostalim parlamentarnim izborima održanim 2003., 2007. i 2011. godine, nije došlo do daljnjeg napretka što navodi na zaključak da se žene i u politici, ne samo u gospodarstvu, susreću s perzistirajućim sindromom tzv. staklenog stropa. Prema UNECE-u isto se događa i u mnogim drugim zemljama u kojima je zastupljenost žena u parlamentu daleko ispod preporučenih 40% i gdje je ustanovljeno da udio žena u zakonodavnoj vlasti stagnira između 20 i 25% tijekom nekoliko izbornih ciklusa. Kao najvažnije prepreke većem političkom uključivanju žena UNECE navodi tradicionalne norme i stereotipe, ali i poteškoće s kojima se žene uočavaju pri usklađivanju profesionalnih i obiteljskih obveza.

Slični podaci i konstatacije navode se i u već spomenutom *Izvešću o napretku u ravnopravnosti muškaraca i žena Europske komisije* gdje se zaključuje da, usprkos ostvarenom napretku u proteklom desetljećima diljem EU, žene i dalje ostaju politički podzastupljene zbog čega je nužno ubrzati promjene u cilju poboljšanja načina funkcioniranja demokratskih društava. Na razini prosjeka zemalja članica EU žene

su 2013. godine činile svega 27% od ukupnog broja ministara i zauzimale isto toliko parlamentarnih mjesta. U svega pet zemalja – Švedskoj, Francuskoj, Finskoj, Danskoj i Austriji više je od 40% ministrica, a prag od najmanje 40% zastupljenosti svakog spola u parlamentu dostignut je u samo šest zemalja – Švedskoj, Finskoj, Belgiji, Španjolskoj, Nizozemskoj i Danskoj.

Polazeći sa stajališta potrebe provođenja bržih promjena vezanih uz dostizanje stvarne ravnopravnosti spolova u svim područjima društvenog života, pa onda i u sferi politike, stupanj osviještenosti studentske populacije o ovom specifičnom obliku diskriminacije žena ključan je s obzirom na njenu buduću ulogu najobrazovanijeg dijela stanovništva koji će ulaskom u svijet rada i drugih oblika društvenog angažmana donositi različite odluke koje će utjecati na daljnji tijek i dinamiku razvoja demokratskih odnosa.

Pri istraživanju osviještenosti studenata o rodnoj jednakosti u području politike, ispitali smo dio njihove percepcije i stavova ograničenih na formalnu participaciju žena u Hrvatskom saboru, Vladi, županijskim skupštinama i gradskim i općinskim vijećima, a zanemarili smo njihov odnos prema drugim tzv. konvencionalnim oblicima participacije (Vujčić, 2000) kao što je razgovor o politici s prijateljima, rad s drugima u zajednici, rad za političku stranku, pohađanje političkih skupova i kontaktiranje javnih dužnosnika. Percepcija i stavovi o pojedinim obilježjima zastupljenosti žena u procesima političkog odlučivanja mjereni su putem : 1) procjene stupnja (ne)dovoljne zastupljenosti žena općenito u političkom životu Hrvatske, 2) percepcije najvažnijih razloga manje zastupljenosti žena u politici, 3) stupnja prihvaćanja načina i metoda kojima bi se najučinkovitije mogla povećati politička participacija žena, 4) stava prema uvođenju kvota kao posebne privremene mjere za osiguranje odgovarajuće zastupljenosti žena u Hrvatskom saboru i 5) stupnja slaganja s nekim drugim tvrdnjama kao pokazateljima tradicionalnih stajališta i stereotipa o ulozi žena u politici i društvu.

Bilo nam je važno empirijski istražiti percipiraju li ispitanici realno postojeću političku podzastupljenost žena te je li u promatranom razdoblju došlo do značajnije promjene ove percepcije koja bi korespondirala s donekle promijenjenim političkim i društvenim okolnostima. Od studenata smo zatražili, kao i u ranijim istraživanjima provedenim na cjelokupnom uzorku mladih, da procijene koliko su žene zastupljene u politici (tablica 3).

Tablica 3: Komparativni prikaz procjene studentske populacije o dovoljnoj zastupljenosti žena u političkom životu Hrvatske (%)

Procjena dovoljne političke zastupljenosti žena	1999.	2004.	2010.
Ne	52,5	57,1	46,3
Ne znam	29,7	25,7	29,6
Da	17,6	17,2	24,1

Očito je da je u odnosu na ranija promatrana razdoblja zabilježen značajan pad studentske populacije koja smatra da žene nisu dovoljno zastupljene u politici, od približno 11% u usporedbi s 2004. godinom i porast od oko 7% onih koji smatraju da je ova zastupljenost zadovoljavajuća. Da bi objasnili razloge za navedene promjene, potrebno je vidjeti kakva je bila politička rodna mapa Hrvatske u vrijeme provođenja ovog istraživanja 2010. godine, i koliko je ona mogla utjecati na zauzimanje stavova i promjenu percepciju studentske populacije o političkoj participaciji žena? Najvažnija promjena, koja je bitno pridonijela povećanju vidljivosti žena u politici, dogodila se 2009. godine kada je Hrvatska dobila prvu ženu na mjestu predsjednice Vlade (u razdoblju od 2009. do 2011. godine), što je još uvijek izuzetna rijetkost i u europskim i u svjetskim razmjerima. Istovremeno, nije bilo većih promjena niti porasta udjela ministrica jer je u sazivu Vlade RH od 2003.-2007. godine bilo 26,3% žena, od 2008.-2009. godine 20%, a od 2009.-2011. godine 11,1%. Međutim, žene su u razdoblju od 2004. do 2010. godine obnašale i dužnosti potpredsjednice Vlade, vodile pojedine važne ministarske resore uobičajeno rezervirane za muškarce (kao što je to ministarstvo financija, graditeljstva ili vanjskih poslova) i bile na čelu nekoliko parlamentarnih stranaka što sve spada u red funkcija koje su znatno izložene medijskom praćenju. Ranije smo naveli da nije došlo do povećanja broja zastupnica u Hrvatskom saboru unatrag nekoliko izbornih ciklusa, ali je na parlamentarnim izborima 2007. godine kandidirano 30% žena što je bilo 5% više u usporedbi s izborima 2003. godine. Rezultati provedenih lokalnih izbora 2009. godine pokazali su da je došlo do povećanja udjela žena na kandidacijskim listama, kao i do povećanja njihova udjela u predstavničkim tijelima vlasti na lokalnoj razini, u odnosu na lokalne izbore 2005. godine, i to prosječno: s 14,5% na 21,4% u županijskim skupštinama, s 15,7% na 20,7% u gradskim vijećima i s 8,4% na 12,2% u općinskim vijećima. U odnosu na rezultate izbora 2005. godine, u predmetnom je izbornom ciklusu postignut porast od 7,4% na razini županijskih skupština, 5,1% na razini gradskih vijeća i 4,1% na razini općinskih vijeća, što je navedeno i kao postignuće u *Izvješću o napretku RH u pristupanju EU za 2009. godinu*. Uspjeh je utoliko značajniji ako se ima na umu činjenica da je broj vijećnica na sve tri razine na lokalnim izborima 2005. godine, u odnosu na rezultate lokalnih izbora 2001. bio rastao za svega 1,1% - 1,4%. No, unatoč tome ostaje činjenica da se Hrvatska po ukupnom broju vijećnica nalazi pri dnu ljestvice zemalja Europske unije.

Uvedene su i značajne zakonodavne antidiskriminacijske promjene vezane uz unaprjeđenje uvođenja rodno osjetljivog jezika u državnoj upravi i javnom prostoru. Osim značajne medijske prisutnosti žena, koje su obnašale najviše državne funkcije, pitanje je koliko su studenti upoznati s drugim navedenim promjenama. S druge strane, kada promatramo općenito medijsko praćenje izbornih kandidatkinja, dolazimo do poraznih podataka. Pred parlamentarne izbore 2007. godine u 423 jedinice analize – emisija ili priloga o predizbornim skupovima političkih stranaka ili neovi-

snih političara - ukupno je gostovalo 590 osoba od čega 494 ili čak 94% muškaraca i svega 96 ili samo 6% žena, iako je tijekom predizborne kampanje rodna problematika bila često spominjana te je kao takva zauzela sedmo mjesto po učestalosti spominjanja unutar svih tematskih sadržaja. Od toga broja muškarci su dali 986, a žene 236 izjave. Navedeni rezultati sugeriraju da bi se u narednim istraživanjima, osim analize percepcije i stavova, trebalo obvezno uvrstiti i upoznatost sa stvarnim stanjem rodnog dispariteta u političkom odlučivanju. Porazno je da čak blizu trećine ispitanih studenata izjavljuje kako ne zna jesu li žene dovoljno zastupljene, dok za one koji smatraju da ih nema, odnosno ima dovoljno, ne možemo na osnovi rezultata znati je li njihov stav zasnovan na točnom poznavanju udjela žena u tijelima vlasti na nacionalnoj i lokalnoj razini.

Kao što se to vidi iz tablice 4, varijabla spola je očekivano izrazito diskriminirajuća: studentice natpolovično smatraju da žena nema dovoljno u politici i značajno manje procjenjuju da su dovoljno zastupljene, iako je u odnosu na 2004. godinu porastao broj i ispitanika (22%) i ispitanica (9,5%) koji se priklanjaju potonjoj tvrdnji. Rezultati usporedbe pokazuju da su studentice svjesnije i zainteresiranije za svoj položaj u društvu, a što će pokazati i svi kasniji rezultati istraživanja. Istovremeno je porazno da tek oko trećine studenata smatra kako nema dovoljno žena u politici, približno toliko ne zna, i blizu trećine smatra da je dovoljno žena koje sudjeluju u politici.

Tablica 4: Procjena dovoljne zastupljenosti žena u političkom životu Hrvatske s obzirom na spol studenata (%)

Procjena dovoljne političke zastupljenosti žena	Spol	
	Ženski	Muški
Ne	56,9	33,5
Ne znam	24,5	35,7
Da	18,6	30,7

$\chi^2=109,20$; $p<.000$

Studenti se u odgovoru na ovo pitanje razlikuju i prema stupnju obrazovanja oca ($\chi^2 = 16,03$; $p=.014$) te oni čiji otac ima viši stupanj naobrazbe (48,0%) i završenu četverogodišnju srednju školu (48,2) natprosječno smatraju da žene nisu dovoljno zastupljene u politici za razliku od onog dijela studenata čiji je otac završio trogodišnju srednju školu (41,6%) ili je bez ikakvih kvalifikacija (41,5%).

S druge strane, studentska populacija natprosječno podržava zakonsko osiguranje zastupljenosti žena u Hrvatskom saboru (uvođenje kvota), a što uključuje i dio onih koji smatraju da je dovoljno žena u politici (tablica 5). Navedeno može upućivati na nekonzistentnost stavova, ali i na nepoznavanje terminologije, odno-

sno znanja o tome što znači zakonsko osiguranje odgovarajuće zastupljenosti žena u Hrvatskom saboru.

Tablica 5: Komparativni prikaz potrebe za zakonskim osiguranjem odgovarajuće zastupljenosti žena u Hrvatskom saboru (%)

Potreba da se zakonski osigura odgovarajuća zastupljenost žena u Saboru	2004.	2010.
Ne	18,5	16,7
Ne znam	24,8	25,3
Da	56,7	58,0

Natpolovičan udio ispitanika koji podržava uvođenje kvota nije se bitnije promijenio u odnosu na ranije provedeno istraživanje, kao niti udio onih koji o navedenome nemaju stava ili mu se, pak, protive. Kao i u prethodnom pitanju, spol značajno razlikuje ispitanike pri čemu zakonski propisanu regulaciju udjela žena u Hrvatskom saboru podržava čak 68,2% studentica i svega 45,7% studenata. Studentice se i znatno manje protive uvođenju kvota (10,6%) ili ne znaju kako bi trebalo postupiti (21,2%) za razliku od studenta kojih je protiv 24%, a čak 30,3% izjavilo je da ne zna bi li trebalo uvesti zakonsku regulativu ($\chi^2 = 112,31$; $p < .000$) spolne zastupljenosti.

Premda u ovom istraživanju nismo ispitivali stupanj upoznatosti studenata/ica sa *Zakonom o ravnopravnosti spolova*, na osnovi sličnosti dobivenih rezultata zaključujemo da donošenje novog *Zakona o ravnopravnosti spolova* 2008. godine, u koji su po prvi puta u hrvatsko zakonodavstvo uvedene kvote kao privremene posebne mjere za povećanje političke participacije žena, nije utjecalo na značajnije promjene stava ispitanika. Jedan od razloga vjerojatno se nalazi i u većinski nedovoljnom poznavanju antidiskriminacijskog zakonodavstva na što upućuju ranije spomenuti podaci, ali bi o navedenome ipak trebalo provesti detaljnije istraživanje na zasebnom uzorku studentske populacije. Ovaj Zakon je, naime, u članku 15. obvezao političke stranke i drugi ovlaštene predlagatelje da pri utvrđivanju izbornih lista uvedu posebne mjere (kvote) na način da zastupljenost muškaraca i žena na listama za izbor zastupnika u Hrvatski sabor, predstavnička tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave i Europski parlament ne bude „osjetno neuravnotežena“. Definicija ovog pojma preuzeta je iz *Preporuke REC (2003)3 Odbora ministara državama članicama o uravnoteženom sudjelovanju žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju* Vijeća Europe prema kojoj osjetna neuravnoteženost jednog spola postoji ako je zastupljenost jednog spola u tijelima političkog i javnog odlučivanja niža od 40%. No, iako i mnoga druga provedena istraživanja pokazuju da i ukupna populacija mladih natpolovično podržava uvođenje kvota (Štimac Radin, 2007b), kao i ukupna populacija ispitanika (Šinko, 2012), kasnija analiza pokazat će da se uvođenje kvota ne smatra i jedinim načinom na koji se može doprinijeti povećanju političkog zastupništva žena.

Kada se radi o percepciji najvažnijih razloga koji predstavljaju branu većem političkom uključivanju žena, onda vidimo da, unatoč zamjetnim razlikama po spolu, i studenti i studentice u izrazito visokom postotku realno sagledavaju postojeće prepreke sadržane ponajprije u rodnoj neosjetljivosti i nedemokratskom funkcioniranju naših političkih stranaka i, a što slijedi jedno iz drugog, patrijarhalnoj strukturi društva. Studentice su daleko svjesnije i značenja neravnopravnosti spolova pri obavljanju kućanskih poslova kao faktoru koji žene onemogućava u političkom angažmanu, dok su razlike po spolu simboličke kada se radi o pretpostavci manje zainteresiranosti žena za politiku, a što je ujedno ocijenjeno i kao najmanje važan razlog (tablica 6).

Tablica 6: Percepcija uglavnom ili jako važnih razloga manje zastupljenosti žena u politici s obzirom na spol studenata (%)

Razlozi manje zastupljenosti žena u politici	Žene	Muškarci	Ukupno
Političke stranke daju veću prednost muškarcima pri kandidiranju za visoke stranačke i državne dužnosti. $\chi^2 = 75,19; p < .000$	86,4	73,5	80,5
Zbog patrijarhalnih običaja i tradicije. $\chi^2 = 42,36; p < .000$	76,5	66,3	71,8
Žene imaju manje slobodnog vremena od muškaraca zbog obavljanja kućanskih poslova i brige o djeci. $\chi^2 = 63,35; p < .000$	65,5	49,4	58,3
Žene su manje zainteresirane za politiku od muškaraca. $\chi^2 = 11,01; p < .012$	43,3	42,1	42,7

Ispitanici se značajno razlikuju u vrednovanju najvažnijih razloga koji stoje u osnovi manje političke zastupljenosti žena s obzirom na spol i religijsku samoidentifikaciju. Prema stupnju religioznosti ispitanici se razlikuju kod prihvaćanja tvrdnje da žene imaju manje slobodnog vremena od muškaraca uslijed obavljanja kućanskih poslova i brige o djeci ($\chi^2 = 22,49; p < .001$) čemu su skloniji religiozni ispitanici (60,2%) i neodlučni (61,0%) u odnosu na nereligiozne ispitanike (48,9%). Slično, kada se radi o manjoj zainteresiranosti žena za politiku od muškaraca kao najvažnijem razlogu, primjećuje se gotovo linearno opadanje intenziteta prihvaćanja ove tvrdnje s obzirom na izraženu religioznost ($\chi^2 = 39,73; p < .000$). Svega 32,8% nereligioznih smatra navedeno najvažnijim razlogom za razliku od 39,4% neodlučnih i blizu polovice vjernika, čak 47,5%.

Prema analizama S. Leinert Novosel (2011) najvažniji razlozi nedovoljne uključenosti žena u politiku jesu predrasude, obiteljske obveze, opterećenost poslom, protivljenje muškaraca uključivanju žena u politiku, nerazumijevanje bližnjih, nedovoljna aktivnost političkih stranaka i kao zadnji u rangu manja zainteresiranost žena za politiku.

Da su žene (ovdje studentice) manje zainteresirane za politiku od muškaraca, provjerili smo i testiranjem značajnosti razlika kod odgovora na tri pitanja: 1) spremnosti uključivanja u rad političkih stranaka s ciljem rješavanja problema u društvu; 2) poželjnošću potvrđivanja u radu političkih stranaka i institucija i 3) stupnju interesa za politiku i politička zbivanja. U odgovoru na prvo pitanje ispitanici se razlikuju s obzirom na spol, odnos prema religiji i obrazovanje oca. Stupanj religioznosti utječe i na poželjnost političkog potvrđivanja dok niti jedna od promatranih varijabli ne razlikuje ispitanike s obzirom na iskazani interes za politička zbivanja.

Ukupno 68,2% anketiranih, od čega 73,7% studentica i 62% studenata, nije spremno uključiti se u rad političkih stranaka ($\chi^2 = 38,19$; $p < .000$). Ispitanici čiji otac ima najviši stupanj obrazovanja (VŠS, VSS ili više) većinski odbija ovu vrstu političkog angažmana (72,3%) za razliku od onih čiji otac ima završenu trogodišnju (67,4%) ili četverogodišnju srednju školu (65,1%), dok su se ispitanici čiji otac ima tek osnovnoškolsko obrazovanje ili niže najrjeđe izjašnjavali (53,2%) da uopće ili uglavnom nisu spremni uključiti se u rad političkih stranaka ($\chi^2 = 28,54$; $p < .001$). Također, nereligiozni ispitanici, nešto više od prosjeka (72,1%), nemaju namjeru stranački se politički aktivirati prema 67,7% religioznih i 67,2% neodlučnih studenata ($\chi^2 = 16,91$; $p < .010$).

Poželjnost potvrđivanja u radu političkih stranaka i institucija pokazala je da nema razlika po spolu, kao niti po drugim ispitivanim nezavisnim varijablama, osim po odnosu prema religiji. Za većinu ispitanih, čak njih 71,1%, potvrđivanje u radu političkih stranaka je potpuno ili uglavnom nepoželjno, a za manje od trećine (28,9%) uglavnom ili vrlo poželjno. Od onih za koje je političko djelovanje poželjna vrijednost najviše je (30,7%) vjernika i religijski neodlučnih (30,1%), a najmanje (11,1%) nereligioznih studenata i studentica ($\chi^2 = 29,55$; $p < .000$).

Studenti se, dakle, dominantno nisu spremni uključiti u rad političkih stranaka, niti im je poželjno potvrđivati se u njihovu radu, a ne iskazuju niti značajan interes za politička zbivanja s obzirom da je većina izjavila da nema nikakav interes (43,8%) i tek 14,5% veliki interes. Svi ovi podaci, koji govore o izraženoj nezainteresiranosti za politiku i nepovoljnoj percepciji političkih stranaka od strane studenata, ali i ukupne populacije mladih, porazni su za sadašnje i buduće funkcioniranje političkih stranaka koje bi trebale žurno pokrenuti procese interne demokratizacije uz redefiniranje sektorskih politika usmjerenih prema mladima uz vidljivu rodnu dimenziju.

Smatramo da i gornji rezultati, koji pokazuju da nema značajnih razlika između studenata i studentica niti prema poželjnosti potvrđivanja u radu političkih stranaka niti prema interesu za politiku, doprinose dekonstrukciji mita o manjoj zainteresiranosti žena za političko sudjelovanje koja se često koristi za opravdanje njihove podzastupljenosti u procesima političkog odlučivanja.

Osim percepcije (ne)dovoljnosti uključenosti žena u politiku, prihvaćanju uvođenja kvota kao privremenih posebnih mjera i viđenju najvažnijih razloga koji stoje

u osnovi političke marginalizacije ženskog spola u tijelima političkog odlučivanja, zanimalo nas je i koje načine za povećanje udjela žena u politici ispitanici smatraju najučinkovitijim.

U tablici 7 prikazujemo percepciju najučinkovitijih načina koji bi, prema mišljenju studenata/ica mogli doprinijeti povećanju političkog sudjelovanja žena.

Tablica 7: Komparativni prikaz stavova studenata prema načinima povećanja političke participacije žena (%)

Stavovi	1999.	2004.	2010.
Žene bi trebale pokazati više inicijative i interesa, uključiti se u rad političkih stranaka i izboriti se unutar njih za visoke položaje na kojima se donose odluke.	23,2	36,6	22,2
Političke stranke trebale bi poštivati zakonom propisanu kvotu od najmanje 40% podzastupljenog spola na svojim izbornim listama.	23,5	17,9	17,2
Trebalo bi zakonski propisati obvezan postotak zastupljenosti (tzv. kvote) žena u svim političkim tijelima (Saboru, Vladi, županijskim skupštinama te gradskim i općinskim vijećima).	10,0	15,3	14,6
Žene bi trebale osnovati vlastitu političku stranku.	4,2	4,2	5,0
Novine i televizija trebale bi puno više prostora posvećivati ovom pitanju.	3,9	8,0	5,0
Nezavisne ženske organizacije trebale bi u izbornoj kampanji pomagati ženskim kandidatima.	0,9	2,7	2,3
Kućanske poslove i brigu o djeci supružnici trebaju ravnomjerno dijeliti kako bi žene imale više vremena za bavljenje politikom.	5,2	6,7	8,1
Ne znam, ne mogu procijeniti.	19,8	-	18,5
Ne smatram da je potrebno povećati prisutnost žena u politici.	8,8	8,8	7,2

U istraživanju smo koristili nominalnu ljestvicu sa sedam ponuđenih tvrdnji od kojih su studenti trebali odabrati samo jednu za koju smatraju da bi mogla postići najbolji učinak. Isti je instrument korišten i u našim ranijim istraživanjima na uzorku ukupne populacije mladih 1999. i 2004. godine, a za potrebe ovog istraživanja neznatno je modificiran. Naime, uslijed obveze uvođenja kvota koje su uvedene u novi *Zakon o ravnopravnosti spolova* 2008. godine, ranije korištenu tvrdnju da bi „političke stranke trebale isticati više ženskih kandidata na svojim listama i u izbornim jedinicama“ preformulirali smo u tvrdnju da bi „političke stranke trebale poštivati zakonom propisanu kvotu od najmanje 40% podzastupljenog spola na svojim izbornim listama“. I u jednom i u drugom slučaju radi se o adresiranju odgovornosti na političke stranke te smatramo da je iz tog razloga mogućnost komparacije relevantna. Sve analize izbornih rezultata, provedene od donošenja prvog *Zakona o rav-*

nopravnosti spolova 2003. godine koji je sadržavao nedefinirani pojam „uravnotežene zastupljenosti muškaraca i žena na izbornim listama“ pa do danas, pokazale su da se navedenih odredbi političke stranke i drugi predlagatelji u većini nisu pridržavali.

Druga promjena odnosi se na uvođenje kategorije nemogućnosti procjene koja je korištena 1999. i 2010. godine. S obzirom da se 1999. godine pokazalo da gotovo 20% mladih ne može procijeniti kako bi se mogla povećati zastupljenost žena u politici, u istraživanju 2004. godine izostavili smo navedenu opciju kako bi ispitanike naveli da se ipak opredijele za jednu od ponuđenih tvrdnji. S obzirom na distribuciju odgovora iz tablice 7, razvidno je da se najveći dio onih koji je ranije izjavljivao da ne može procijeniti, opredijelio za tvrdnju koja apostrofiru manji angažman i interes žena za političko djelovanje (tvrdnja 1). S druge strane vidimo da je udio neopredijeljenih 2010. godine vrlo blizak udjelu neopredijeljenih iz 1999. godine. Komparativni pregled stavova studenata prema načinima povećanja političke participacije žena ukazuje na nekoliko vrlo važnih nalaza. Prvo, gotovo da nema bitnih razlika u hijerarhiji odabranih prioriteta što i ne čudi s obzirom da, unatoč promjenama u političkom okruženju u više od jednog desetljeća u kojima su provedena ova istraživanja, nije došlo do takvog povećanja udjela žena u političkom odlučivanju koji bi pitanja ovoga tipa učinio suvišnim. Drugo, indikativno je da je svega 8,8% ispitanika (1999. i 2004. godine), odnosno 7,2% 2010. godine izjavilo kako ne smatraju da bi trebalo doći do porasta žena u politici dok ih je znatno više u ranijem pitanju (tablica 3) zauzelo stav da je u politici prisutan dovoljan broj žena. Prije nego li na nekonzistentnost u stavovima, navedeno navodi na zaključak da i velik dio onih koji smatraju kako je u politici dovoljno žena, drže da bi se njihov udio trebao povećati. Drugo je i dodatno objašnjenje da ispitanici drugačije reagiraju kad im se ponudi razrađenija skala odgovora koja eksplicira konkretnije modele društvenog postupanja. Rezultati pokazuju da je došlo i do blagog opadanja preferiranja uloge političkih stranaka u korist uvođenja zakonski propisanih kvota za sve razine izbora. Pretpostavljamo da su ispitanici i u ovom dijelu izgubili dio povjerenja u političke stranke jer je tijekom proteklog desetljeća pitanje političkog predstavnštva žena postalo u znatnoj mjeri (iako još uvijek ne dovoljno) medijski valorizirano, s obzirom na njihovu ulogu „filtera“ koji kontrolira pristup predstavničkim tijelima vlasti kako to ističe M. Sineau (2004).

Vidjeli smo da se ispitanici natpolovično slažu da bi u Hrvatski sabor trebalo uvesti kvote, međutim očito da ih ovdje ne percipiraju kao najefikasniji alat za povećanje političke uključenosti žena uslijed mogućnosti odabira drugih mehanizama, a što je pogodovalo raspršenosti odgovora. Ipak, ukoliko zbrojimo dio onih, u istraživanju iz 2010. godine, koji ističu primjenu kvote od strane političkih stranaka i zakonski propisanu obvezu njenog uvođenja u tijela zakonodavne i izvršne vlasti, proizlazi da najveći broj ispitanika, njih 31,6%, podržava normativno uređenje ovog pitanja. U odgovoru na ovo pitanje vidimo da su dominantna stajališta vezana uz

zakonsku regulaciju političkog predstavništva žena, njihovu osobnu odgovornost za manje političko djelovanje, uz značajan broj onih koji ne mogu procijeniti. Prepoznata je i važnost ravnopravne podjele kućnih poslova koja bi ženama ostavila više slobodnog vremena, dok su preostali načini za povećanje političke participacije žena (uloga medija, osnivanje ženske političke stranke i potpora organizacija civilnog društva koje se zalažu za prava žena) tek marginalno prepoznati kao čimbenici koji bi mogli značajnije utjecati na povećanje političkog uključivanja žena.

Od svih ispitivanih varijabli u odnosu na ovo pitanje studenti se značajno razlikuju s obzirom na spol ($\chi^2 = 56,35$; $p < .000$), obrazovanje oca ($\chi^2 = 50,15$; $p < .001$) i stupanj religioznosti ($\chi^2 = 34,28$; $p < .005$). Studentice natprosječno (18,1%) u odnosu na studente (10,3%) smatraju da bi trebalo uvesti kvote u svim političkim tijelima, više prepoznaju značaj ravnopravne podjele kućanskih obveza (9,6% naprema 6,2%), manje ističu da ne mogu procijeniti što bi najviše moglo utjecati na povećanje političke participacije žena (15,6% prema 21,9%) i ispodprosječno misle da ne bi trebalo povećati prisutnost žena u politici (5,8% prema 8,9%). Obrazovanje oca najviše je utjecalo na diferencijaciju ispitanika kod dvije tvrdnje koje se tiču odnosa prema kvotama. Ispitanici čiji otac ima više i visoko obrazovanje skloniji su (18,2%) prihvaćanju tvrdnje da bi političke stranke trebale poštivati zakonom propisanu kvotu od najmanje 40% podzastupljenog spola na izbornim listama od onih čije je obrazovanje oca na razini osnovne škole ili manje (9,4%). Istovremeno pratimo i linearno smanjivanje udjela ispitanika koji preferiraju zakonsko propisivanje kvota u svim političkim tijelima vezano uz porast stupnja obrazovanja oca. Ovoj tvrdnji najviše su skloni ispitanici čiji otac ima osnovnoškolsku ili manju naobrazbu (21,9%), a ispodprosječno ispitanici čije je obrazovanje oca više ili visoke stručne sprema (12,4%). Potonji segment također ispodprosječno smatra da ne treba povećati udio žena u politici (svega 5,6%) za razliku od ispitanika čiji je otac završio trogodišnju srednju školu (14,2%) te natprosječno uviđa važnost uloge medija (6,0%). Očito je da obrazovanje oca bitno utječe na zauzimanje stavova studenata o ovom pitanju te da su oni čije je obrazovanje oca više ili visoke razine odgovornost za manju političku zastupljenost žena skloniji adresirati političkim strankama. Raspršenost stavova o ovom pitanju vezana uz religijsku samoidentifikaciju ne slijedi pretpostavljeni kontinuum izraženog vjerskog opredjeljenja od religioznih preko neodlučnih do nereligioznih ispitanika u odnosu na zauzimanje konzervativnijih stavova. Primjerice, natprosječno (9,0%) nereligiozni ispitanici smatraju da ne treba povećati političku zastupljenost žena u odnosu na neodlučne (4,9%) ili religiozne (7,7%). Neodlučni također blago iznadprosječno smatraju da su najodgovornije političke stranke (19,7%) uz isticanje uloge medija (6,4%).

Svi navedeni podaci potvrđuju ranije prikazane rezultate istraživanja koji akcentiraju znatno veći stupanj osviještenosti studentica o marginalnom položaju žena u društvu, ali i važnost prepoznavanja različitih oblika rodne diskriminacije od strane

studenata koje ujedno uglavnom karakterizira nezainteresiranost za poboljšanje općeg položaja žena u društvu pa tako i za povećanje njihove političke participacije.

4. Zaključne napomene

Hrvatski studenti na razini prosjeka pokazuju visok stupanj osviještenosti o rod-nim nejednakostima općenito i konkretnije kada se radi o političkoj diskriminaciji žena. Ovu tezu potkrepljuju podaci prema kojima tek marginalan broj studentske populacije smatra da je u društvu ostvarena potpuna ravnopravnost spolova kao i visok stupanj prihvaćenosti vrednote ravnopravnosti spolova. Međutim, detaljnija analiza ukazuje na važnost spolne pripadnosti kao krucijalne objašnjavajuće varijable. Iako su i studenti svjesni različitih oblika neravnopravnosti spolova u različitim područjima društvenih odnosa, studentice su daleko svjesnije neravnopravnog položaja žena u društvu uključujući njihovu političku marginalizaciju, a na što ukazuju visoko značajne statističke razlike u odgovorima na sva postavljena pitanja. I sva druga provedena istraživanja o ravnopravnosti muškaraca i žena redovito ukazuju na velike razlike koje determinira varijabla spola.

Studentice, za razliku od studenata, znatno više smatraju da u društvu egzistira neravnopravnost spolova posebice na tržištu rada, u političkom i javnom odlučivanju, obitelji i obrazovanju. Očekivano, studentice iskazuju daleko veća očekivanja od hrvatskih vlasti u poduzimanju akcija vezanih uz poboljšanje društvenog položaja žena. One također značajno više smatraju da žene nisu dovoljno zastupljene u politici uz podržavanje uvođenja kvota i svjesnije su uloge i utjecaja političkih stranaka i patrijarhalnijih običaja na reduciranje mogućnosti uključivanja žena u politiku. Osim varijable spola, značajnim su se pokazale varijable religijske samoidentifikacije, obrazovanja oca i rezidencijalnog statusa dok varijabla provenijencija oca nije razlikovala ispitanike. Religiozni ispitanici iskazali su nešto veću spremnost za politički aktivizam uz istovremeno akcentiranje značenja veće uloge žena u obavljanju kućanskih poslova i njihove manje zainteresiranosti za politička zbivanja kao najvažnijih razloga za njihovu manju zastupljenost u politici. Obrazovanje oca također bitno utječe na razlikovanje studenata s obzirom da oni čiji otac ima više obrazovanje, natprosječno smatraju kako žene nisu dovoljno zastupljene u politici i istovremeno odbijaju stranački politički angažman uz adresiranje odgovornosti za manju zastupljenost žena u politici na političke stranke. Važnim smatramo istaknuti nalaze prema kojima tek približno trećina studenata smatra da su žene i muškarci neravnopravni, kao i to da isto toliko njih drži da su žene dovoljno zastupljene u političkom životu Hrvatske što, uz visoki stupanj neznanja i nezainteresiranosti, upućuje na to da studentice ne mogu očekivati znatniju podršku svojih muških kolega u daljnjim profesionalnim i političkim ambicijama. Istovremeno, ovime se

potvrđuje i opravdanost zahtjeva sadržanih u nizu strateških dokumenata međunarodnih organizacija koji ističu važnost većeg uključivanja muškaraca u provedbu politika za uspostavljanje stvarne ravnopravnosti spolova. Bitno je istaknuti i ulogu obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava žena kao važnog faktora za promicanje rodne ravnopravnosti s obzirom da značajan udio studenata nije upoznat sa zakonskom zabranom diskriminacije ili/i stvarnim udjelom žena u političkim tijelima. S obzirom na izraženu apolitičnost studentske populacije i činjenicu da su rezultati ovog istraživanja u cijelosti porazni za aktualne političke elite i političke stranke, bilo da su na vlasti ili u oporbi, žurno bi trebalo pokrenuti procese interne demokratizacije uz redefiniranje sektorskih politika usmjerenih prema mladima uz vidljivu rodnu dimenziju.

Literatura

- Ajduković, D. (2011). Svijest o rodnoj (ne)ravnopravnosti i diskriminaciji, u: Kamenov, Ž.; Galić, B. (ur.): *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“, 2009. godine*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 77-91.
- Barišić, Z.; Broz, T.; Gergorić, M.; Knežević, S.; Tešija, J. (2012). *Ženski glasovi u parlamentarnim izborima 2011. godine*. Zagreb: CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
- Broz, T. (2009). *Žene u lokalnim izborima 2009. godine*. Zagreb: Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje (CESI).
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2013): *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2013*. Zagreb.
- Eurobarometer (2010). Gender equality in the EU in 2009. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_326_en.pdf
- Eurobarometer (2012). Discrimination in the EU in 2012. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_393_en.pdf
- European Commission (2014). *Report on Progress on equality between women and men in 2013*. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/swd_2014_142_en.pdf
- European Parliament Eurobarometer Flash survey (2012). Gender inequalities in the European Union. http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2012/femme_mars/analytical_synthesis_en_final.pdf
- Europska komisija (2009). *Hrvatska: Izvješće o napretku za 2009. godinu*. <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=1207>
- Europska komisija (2010). *Strategija za ravnopravnost između žena i muškaraca 2010.-2015*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Europska komisija, Opća uprava za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti (2007). *Priručnik za uvođenje rodno osviještene politike u politiku zapošljavanja*. http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/docs/2007/manual_gend_mainstr_en.pdf

- Europski institut za ravnopravnost spolova (2014). Pregled implementacije akcijskog plana Pekinške platforme u zemljama članicama Europske unije, područje H: Institucionalni mehanizmi za napredak žena. <http://eige.europa.eu/sites/default/files/MH0213481ENC.pdf>
- Izješće Republike Hrvatske UNECE-u o provedbi Pekinške deklaracije i Platforme za djelovanje-Peking+20 (2014). <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/images/pdf/peking%2020%20-%2014%20%20%205%20%20final%20cro.pdf>
- Jary, D.; Jary, J. (2000). *Dictionary of Sociology*. Glasgow: HarperCollins Publishers.
- Jelić, M.; Huić, A. (2011). Usporedba rodne (ne)ravnopravnosti po područjima, u: *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“, 2009. godine*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 209-224.
- Kamenov, Ž.; Galić, B. - ur. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“, 2009. godine*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Gonzales, M. P. (2007). Sudjelovanje žena na tržištu rada i ravnopravnost spolova u Europi: Postignuća i izazovi, u: Štimac Radin, H. (ur.) *Konferencija o jačanju svijesti o politikama i zakonodavstvu EU u području ravnopravnosti spolova – Zbornik radova*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 51-68.
- Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2006.-2010. (2006): *Narodne novine* br. 114. http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/dokumenti/nac_strat/nacionalna-2006-2010.pdf
- Nacionalna politika za ravnopravnost spolova, za razdoblje od 2011. do 2015. godine (2011): *Narodne novine* br. 88. <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/hr/np-2011-hrv-eng.html>
- Nikodem, K. i Galić, B. (2007). *Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju* http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/dokumenti/nac_strat/istrazivanja/istr_izvj_ident_sand_dis.pdf
- Leinert- Novosel, S. (2011). Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj (ne)ravnopravnosti u politici, u: Kamenov, Ž.; Galić, B. (ur.): *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“, 2009. godine*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 185-208.
- Sineau, M (2004). *Ravnopravnost spolova – Vijeće Europe i sudjelovanje žena u političkom životu*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Šinko, M. (2012). *Žene u hrvatskoj politici*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Štimac Radin, H. - ur. (2007a). *Konferencija o jačanju svijesti o politikama i zakonodavstvu EU u području ravnopravnosti spolova – Zbornik radova*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Štimac Radin, H. (2007b). Politička participacija žena i rodna (ne)osviještenost mladih, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 157-178.
- Štimac Radin, H. (2008). Jednake mogućnosti na tržištu rada, u: Morović, M. (ur.): *Zbornik radova Žene i siromaštvo - nesigurnost rada i nezaposlenost*. Zagreb: Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, 50-53.

- Medianet (2007). *Praćenje frekvencije i načina zastupljenosti spolova i općenito rodne tematike u televizijskim emisijama vezanim za parlamentarne izbore 2007. godine*. http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/dokumenti/nac_strat/istrazivanja/Izvjestaj_tv_izbori.pdf
- Vijeće Europe (2007). *Preporuka CM/Rec (2007) 17 Odbora ministara državama članicama o standardima i mehanizmima ravnopravnosti spolova*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Vijeće Europe (2010). *Rezolucija: Premošćivanje jaza između de jure i de facto ravnopravnosti s ciljem postizanja stvarne ravnopravnosti spolova*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Vijeće Europe (2013). *Strategija za ravnopravnost spolova Vijeća Europe od 2014. do 2017. godine*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Vujčić, V. (2000). Politička participacija. *Politička misao*, 37(1): 115-140.
- UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena* (2009). Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Zakon o ravnopravnosti spolova (2003). *Narodne novine* br. 116.
- Zakon o ravnopravnosti spolova (2008). *Narodne novine* br. 82.

ZANEMARENA ŠKOLA ŽIVOTA: SLOBODNO VRIJEME I INTERESI STUDENATA

1. Uvodna razmatranja

Znanstveni uvid u društveni profil studenata kao specifične podskupine mladih ne može pretendirati na cjelovitost bez proučavanja njihova slobodnog vremena. Dapače, slobodno vrijeme je jedan od onih društvenih fenomena čija važnost raste upravo u relaciji spram mladih, a što proizlazi iz značajki slobodnoga vremena i iz značajki mladih, posebice studenata. Sa slobodnim vremenom neposredno su povezani i interesi promatrane populacije, pri čemu su oni relevantni i za druga područja svakodnevnoga života mladih.

Interesi ili zanimanje za određene stvari i pojave mogu se definirati kao „jedan oblik (uglavnom terminalnih) vrednosti za koje je karakteristična zaokupljenost svesti omiljenim sadržajima i/ili bavljenje određenim aktivnostima“ (Pantić, 1980: 29), odnosno kao „specifična upravljenost ličnosti u izboru ili davanju prednosti ovom ili onom sadržaju“ (Smolić-Krković, 1970: 37). Kako su interesi shvaćeni kao vrijednosti, to znači da ih određuju uvjerenja koja se tiču poželjnih statusa i modela ponašanja, pri čemu transcendiraju specifične situacije i upravljaju selekcijom i evaluacijom ponašanja, ljudi i događaja (Korhonen, 2010: 138). Drugim riječima, za razumijevanje interesa važno je znati da između ostalog, uključuju poželjnost, stabilnost, hijerarhijsku organiziranost, potencijalni utjecaj na ponašanje i utjecaj društvene okoline na njihovo formiranje (Ilišin, 2011). Interesi pridonose izgradnji identiteta i integriteta mladih, kao i formiranju njihova shvaćanja života (Cotterel, 1990; Korhonen, 2010). Socijalizacijski potencijal interesa proizlazi iz saznanja da oni obuhvaćaju kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu, dok njihov sadržaj i intenzitet ovise, kako o osobinama ličnosti, tako i o nizu socijalnih aktera i utjecaja (Fink, Wild, 1995; Roznowsky i dr., 2000; Bruyn, Cillessen, 2008; McDonald i dr., 2011). Odnos pak interesa i slobodnog vremena je jasan: veći interes za određene sadržaje i aktivnosti povezan je s većom participacijom i izabranim aktivnostima, pozitivnijim iskustvima i većim zadovoljstvom načinom provođenja slobodnog vremena (Feinstein i dr., 2006; Sharp i dr., 2006; Shildrick, MacDonald, 2006; McDonald i dr., 2011).

Za razliku od interesa, koji su relativno rijetko izravno ispitivani i uglavnom prepoznavani posredno, slobodno vrijeme je fenomen koji je znatno češće istraži-

van, premda s oscilacijama u sustavnom znanstvenom praćenju. Pritom su se teorijski pristup, kao i empirijska istraživanja, mijenjali sukladno socioekonomskim i kulturnim promjenama u suvremenom društvu. Naime, iako je slobodno vrijeme u određenom obliku poznato već u antičkom svijetu (Haworth, Veal, 2004; Rojek i dr., 2006) – u staroj Grčkoj kao vrijeme u kojem privilegirani slojevi kultiviraju duh i tijelo, a u starom Rimu bilo kao vrijeme za gozbe s pratećim zabavnim sadržajima za privilegirane, bilo kao vrijeme za cirkuske igre i blagdane u kojima sudjeluje i puk – u suvremenom smislu fenomen nastaje u okrilju industrijskog društva u drugoj polovici 19. stoljeća. Uvjeti koji su omogućili konstituiranje slobodnog vremena kao zasebne sfere svakodnevnoga života, izrasli su na epohalnom tehnološkom napretku koji je rezultirao i povećanjem općeg materijalnog blagostanja, omasovljenjem zaposlenosti, s točnim razgraničenjem radnog od neradnog vremena, pri čemu je radno vrijeme postupno skraćivano od početnih 16 do prosječnih 8 sati dnevno. Na taj se način stvaralo vrijeme oslobođeno od nužnosti društveno obveznog rada, a unutar tako uspostavljenog slobodnog vremena nastavile su se zbivati transformacije uvjetovane promjenama u globalnom društvenom sustavu.

U sociologiji slobodnog vremena dominira pristup koji to vrijeme promatra kao rezidualnu kategoriju, odnosno kao vrijeme koje pojedincu preostaje nakon obavljanja društveno obveznog rada. Pritom je pravo „slobodno vrijeme ono koje označava dokolica koju karakterizira prepuštanje aktivnostima po vlastitu izboru bez tzv. poluslobodnih aktivnosti kao što su različite društvene i obiteljske obveze“ (Dumazedier, 1967)¹. Iz navedenoga slijedi da je za shvaćanje slobodnog vremena bitno razumijevanje odnosa suvremenog čovjeka prema radu kao neslobodnoj djelatnosti kojom se posredno zadovoljavaju različite potrebe. Otuda radno vrijeme nije vrijeme slobode, pa se slobodno vrijeme oblikuje kao suprotnost radnom vremenu i prostor za samodjelatnost i neposredno zadovoljavanje postojećih potreba (Polić i Polić, 2009). U takvom se poimanju slobodnog vremena postavlja temeljno pitanje slobode – preciznije, „slobode za što“ i „slobode od čega“ (Rojek, 2010: 1). Ta je sloboda uvijek kondicionalna, jer je „kapacitet da se raspolaže ne-radnim vremenom ekonomski uvjetovan i kulturno kodiran“. Drugim riječima – iako je dokolica združena s voluntarizmom koji podrazumijeva „slobodu, izbor i samoodređenje kao primarne značajke slobodnog vremena“ (Rojek, 2010: 4) – što će netko raditi u svom slobodnom vremenu, ovisi o nizu raznih faktora, među kojima glavnu ulogu imaju značajke društveno obveznog rada.

¹ Uvažavajući distinkciju između slobodnog vremena i dokolice, u ovom radu se ti termini ipak koriste kao sinonimi iz dva razloga. Prvi je uvriježenost pojma slobodno vrijeme, a drugi je činjenica da su u ovom istraživanju poglavito ispitivane aktivnosti dokolice (s vrlo malo njih koje se mogu ubrojiti u poluslobodne), što opravdava alternativno korištenje oba termina.

Povezanost rada i dokolice pretpostavlja da karakter rada u znatnoj mjeri određuje ponašanje pojedinca u njegovu slobodnom vremenu, kao i što način korištenja tog vremena može utjecati na sam rad (Božović, 1979; Haworth, Veal, 2004). S. Parker (1985) izravno povezuje stupanj kreativnosti i zadovoljstva radom s načinom provođenja slobodnog vremena. On prepoznaje tri obrasca provođenja slobodnog vremena: obrazac proširenja (kada se rad koji je kreativan i ispunjavajući širi i na dokolicu) te obrasce neutralnosti i suprotnosti, u kojima su rad i dokolica jasno razgraničeni, s naglaskom na dokolici kao vremenu u kojem se kompenziraju nezadovoljavajući aspekti profesionalnog rada. S druge strane, J. Dumazedier (1974) i R. Florida (2002) primat daju slobodnom vremenu polazeći od toga da u suvremenom društvu ljudi – dakako, oni koji imaju više obrazovanje i bolje su plaćeni za svoj rad – biraju poslove i mjesta stanovanja vodeći računa o dostupnosti resursa za poželjan način provođenja vlastite dokolice.

Pridavanje takve važnosti slobodnom vremenu reflektira znanstvena razmišljanja o tom fenomenu koja su prevladavala prije skoro pola stoljeća. Riječ je o dobu uspona tzv. države blagostanja, kada znatno raste materijalno blagostanje i potrošnja. To je u fokus znanstvenog interesa postavilo i slobodno vrijeme, u kojem se zbiva glavna rastuća potrošnja, a s kojom je povezan razvoj industrije slobodnog vremena (Clarke, Critcher, 1985; Miles, 1998; Roberts, 2004; Rojek, 2005). Tada se udomačuje i teza o suvremenom društvu kao društvu dokolice, što je popraćeno optimističkim očekivanjima da će slobodno vrijeme rasti nudeći sve brojnije mogućnosti za sve veći broj ljudi (Rojek, Shaw, Veal, 2006; Rojek, 2010). No, neoliberalni zaokret 1970-ih i promjene nastale u okrilju postindustrijskog društva transformirale su i fenomen slobodnog vremena – od njegova poimanja preko kvalitete do kvantitete. S jedne strane, pojava informatičke tehnologije omogućuje „rad na daljinu“ i izvan poslovnih prostora, a što granicu između radnog i neradnog vremena čini nejasnom i zahtijeva reorganizaciju svakodnevnoga života. S druge strane, nesigurnost radnih mjesta, zahtjevi izgradnje karijere i stalni rast konzumerizma pridonijeli su proširenju radnog nauštrb neradnog vremena (pri čemu prekovremeni rad često nije plaćen). Time se postupno odustaje od ideala „društva sa što više dokolice“ i uspostavlja društvo s manjkom slobodnog vremena i dominacijom potrošačke kulture vođene geslom „radi i troši“ (Haworth, Veal, 2004; Rojek, 2005, 2010). Recentne promjene ujedno pokazuju da je disbalans između radnog i slobodnog vremena trajno prisutan te da prostori slobode osvojeni u određenim sociopovijesnim uvjetima lako mogu biti izgubljeni kada se ekonomske, kulturne i ine okolnosti promijene.

Premda se slobodno vrijeme prije svega promatra u relaciji spram društveno obveznog rada, način njegova provođenja povezan je i s nizom drugih faktora. Na to upozorava pluralistički pristup slobodnom vremenu (Rojek, 2005; Roberts, 2006; Rojek, Shaw, Veal, 2006), koji u analizu tog fenomena uvodi utjecaj socioklasne pripadnosti, obrazovanja, rezidencijalnog statusa, spola, dobi, bračnog statusa...

Pluralistički pristup slobodnom vremenu ujedno ukazuje na manjkavost teze o društvu dokolice, za koju je karakteristično izjednačavanje dokolice s konzumerizmom uz zanemarivanje društvene nejednakosti u pristupu postojećim resursima (Rojek, 2010). Otuda pluralistički pristup slobodnom vremenu pokazuje da je slobodan izbor aktivnosti u dokolici uvjetovan prethodnim socijalizacijskim utjecajima i postojećim situacijskim okolnostima. Drugim riječima, način provođenja slobodnog vremena rezultat je interakcije subjektivnih i objektivnih činitelja.

O toj interakciji ovisi ispunjavanje funkcija slobodnog vremena koje je J. Dumazedier (1974) sažeo na tri osnovne: odmor i rekuperacija, zabava i razonoda te kultiviranje i razvoj ličnosti. Potonja funkcija dokolice je i u središtu promišljanja C. Rojeka (2010: 189), koji nakon dugogodišnjeg znanstvenog bavljenja slobodnim vremenom zaključuje: „Dokolica nije potrošačka aktivnost, u krajnjoj liniji gonjena kapitalističkim ciljem neprestane akumulacije. Nije ni aktivnost dizajnirana za odvratanje od briga i neugodnosti rada, jer to samo osnažuje dominaciju radne etike koja osuđuje dokolicu na dopunsku, kompenzacijsku funkciju. Dokolica je škola života.“ Upravo zato, prema uvidu istoga autora (Rojek, 2010: 188), istraživanja slobodnog vremena trebaju pomoći „otkrivanju kako forme i prakse dokolice povećavaju pohranu kapaciteta i repertoara postignuća nužnih za postizanje kompetencije, relevantnosti i kredibiliteta“, što je, pak, važno zato što u „društvima zasnovanim na organiziranoj nejednakosti, gdje većina posjeduje moć rada kao jedinu, ili primarnu stavku u ekonomskim sredstvima, kompetencija, relevantnost i kredibilitet predstavljaju trojstvo za potpunu društvenu integraciju i značajnu participaciju u građanskoj kulturi“.

Citirani iskazi pokazuju kako se pred slobodno vrijeme postavljaju veliki zahtjevi, pri čemu su oni još značajniji kada je riječ o mladoj populaciji, i to budućim intelektualcima. U takvom kontekstu, slobodno vrijeme se promatra kao poligon pogodan za poželjne i dugotrajne socijalizacijske učinke, jer se učenje zbiva na neformalan način (spontano) na onim područjima za koje mladi imaju interesa (Zeijl i dr., 2002; Feinstein i dr., 2006; Watts, Caldwell, 2008; Piggott, 2010; Wilson i dr., 2010). Koliko su ti zahtjevi teško ostvarivi pokazuju rezultati istraživanja koji redom upozoravaju da je slobodno vrijeme mladih – kao i ostalih populacijskih skupina – uglavnom ispunjeno aktivnostima čija je primarna funkcija zabava i razonoda, koje su, pak, pod snažnim utjecajem konzumerizma, važnost kojega je potvrđena detektiranjem promjena koje su se dogodile u tranzicijskim zemljama (Miles, 2000; Zeijl i dr., 2002; Margo, Dixon, 2006; Northcote, 2006; Roberts i dr., 2009; Petrović, Zotović, 2010; Videnović i dr., 2010).

Slobodno vrijeme hrvatske mladeži slično je dokolici mladih u europskom okruženju, što uključuje i to da oni u gotovo svim aktivnostima participiraju više od starijih (Ilišin, 2007). U tom kontekstu osobito su izražene razlike u uključenosti u aktivnosti koje se odvijaju izvan doma, pri čemu je već u populaciji mladih ustanov-

ljeno da s približavanjem 30. godini života takva participacija počinje opadati (Ilišin, 2002, 2007; Roberts i dr., 2009). Većina je mladih u svom slobodnom vremenu ponajviše zaokupljena zabavnim i relaksirajućim aktivnostima (druženja i izlasci, praćenje odabranih medijskih sadržaja), premda među njima ima razlika s obzirom na različita socijalna obilježja (Ilišin, 2002, 2006, 2007). Pritom je zanimljivo da bi i u okolnostima koje bi podrazumijevale raspolaganje s više slobodnog vremena, novca i ponuđenih sadržaja, provođenje tog vremena ostalo gotovo identično strukturirano, jer bi gotovo u svim postojećim aktivnostima mladi željeli više sudjelovati (Ilišin, 2006). To važi za studente čije se i postojeće i aspirativno slobodno vrijeme uglavnom ne razlikuje od dokolice ostalih podskupina mladih, a ustanovljena odstupanja su relativno mala i to u smjeru nešto veće sklonosti intelektualno zahtjevnijim aktivnostima (Ilišin, 1991; Bouillet, 2008; Bouillet i dr., 2008). Važno je upozoriti kako nalaz, da se aspiracije u pogledu provođenja slobodnog vremena kreću unutar postojećeg obzora, upućuje na to da je među mladima u suvremenoj Hrvatskoj prisutniji subjektivan osjećaj manjka vremena za dokolicu nego osjećaj neodgovarajućeg korištenja slobodnog vremena.

U skladu s naznačenim znanstvenim uvidima, u ovom smo se istraživanju koncentrirali na ispitivanje nekoliko dimenzija slobodnoga vremena te tzv. deklariranih interesa kao okvira za bolje razumijevanje postojećih obrazaca korištenja slobodnog vremena studenata. Cilj istraživanja je ustanoviti distribuciju, hijerarhiju i strukturiranost promatranih fenomena te promjene koje su u tom pogledu nastale u populaciji studenata unazad dvadesetak godina. U tu se svrhu kompariraju nalazi o studentima kao podskupini mladih u istraživanjima iz 1999. i 2004. godine. Unutar uzorka studenata iz 2010. godine za utvrđivanje i analizu eventualnih razlika koristi se 10 odabranih sociodemografskih, sociostrukturnih i sociokulturnih obilježja: sveučilište, područje znanosti, godina studija, tip završene srednje škole, uspjeh na studiju, rezidencijalni status, spol, stupanj obrazovanja oca, religijska samoidentifikacija i stranačka preferencija. Uz ta obilježja, kao tzv. nezavisna varijabla koristi se i dnevno raspoloživo slobodno vrijeme jer se pretpostavlja da ono može značajno utjecati na interese i način provođenja slobodnog vremena studenata. Pritom se primjenjuje deskriptivna, bivarijatna (χ^2 test, t-test, analiza varijance) i multivarijatna analiza (faktorska analiza), a tumače se samo one razlike koje su značajne na razini .000.

2. Slobodno vrijeme studenata

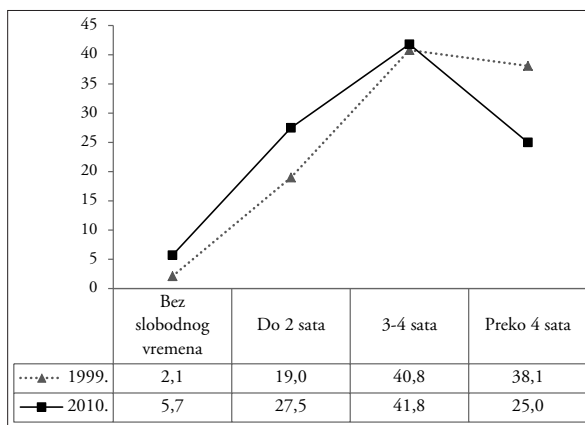
U ispitivanju slobodnog vremena studenata obuhvaćeno je nekoliko dimenzija kako bi se dobila cjelovitija slika tog važnog segmenta njihova svakodnevnog života. Sukladno tome, u ovom se odjeljku analiziraju aktivnosti u slobodnom vremenu

studenata, njihovo dnevno raspoloživo slobodno vrijeme, korištenje godišnjeg odmora te (ne)zadovoljstvo provođenjem slobodnog vremena.

Dosadašnja istraživanja i u svijetu i u nas već su pokazala da mladi i ljudi tzv. treće dobi te muškarci raspoložuju s prosječno više slobodnog vremena te da najveći broj ljudi raspoložuje s 3-4 sata slobodnog vremena dnevno (Roberts, 2006; Ilišin, 2007; Rojek, 2010). Što se studenata tiče, oni pripadaju podskupini mladih koja, kao i nezaposleni, a za razliku od zaposlene mladeži, raspoložuje s prosječno više sati slobodnog vremena dnevno (Ilišin, 2002: 291).

Kakve su se promjene dogodile u pogledu dnevno raspoloživog slobodnog vremena u studentskoj populaciji u Hrvatskoj, pokazuju podaci u grafikonu 1.

Grafikon 1: Komparativni prikaz dnevno raspoloživog slobodnog vremena studenata (%)

Usporedba podataka iz 1999. i 2010. godine zorno pokazuje da recentna generacija studenata raspoložuje s nešto manje slobodnog vremena. Osobito se smanjio broj onih koji imaju više od 4 sata slobodnog vremena dnevno, a povećao broj onih koji imaju 2 sata i manje. Ipak, još uvijek dvije trećine studenata raspoložuje s 3 ili više sati dnevnog slobodnog vremena, što je gornja granica „prosjeaka“ za opću populaciju. U svakom slučaju, može se reći da dnevno raspoloživo slobodno vrijeme studenata ne omogućuje intenzivno sudjelovanje u velikom broju aktivnosti, pa su oni, kao i ostali građani, suočeni s potrebom stalne selekcije dostupnih sadržaja.

Sami studenti međusobno se razmjerno malo razlikuju po tome s koliko slobodnog vremena dnevno raspoložuju (tablica 1).

Kao što se iz prikazanih podataka vidi, više slobodnog vremena imaju studenti sveučilišta u Rijeci i Osijeku (nasuprot studentima Sveučilišta u Splitu), i to muškarci, a broj raspoloživih sati dokolice opada s rastom prosječnih ocjena na studiju. Potonja povezanost izravno sugerira da više učenja podrazumijeva skraćivanje slobodnog vremena.

Tablica 1: Dnevno raspoloživo slobodno vrijeme s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Bez slobodnog vremena	Do 2 sata	3-4 sata	Više od 4 sata
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 36,37$			
Dub., Pula, Zadar	5,5	26,0	49,6	18,9
Osijek	4,0	24,7	42,6	28,7
Rijeka	4,7	20,6	40,3	34,4
Split	7,6	38,2	36,0	18,2
Zagreb	5,9	27,4	42,1	24,6
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>	$\chi^2 = 42,38$			
Dovoljan/dobar	4,7	22,5	41,7	31,1
Vrlo dobar	5,8	29,3	43,4	21,5
Odličan	8,6	35,3	37,5	18,6
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 16,09$			
Ženski	6,2	30,6	40,4	22,8
Muški	5,0	23,7	43,4	27,9
UKUPNO	5,7	27,5	41,8	25,0

Kako studenti provode svoje slobodno vrijeme, uključujući i promjene tokom posljednjih desetak godina, prikazano je u tablici 2. Pritom je važno napomenuti kako se najveći dio ispitanih aktivnosti uobičajeno zbiva u dnevnom ritmu, a dio njih uglavnom u tjednim i mjesečnim intervalima. U samom upitniku takva distinkcija nije izvršena pa su ispitanici za svaku aktivnost procjenjivali participiraju li „često“ (3), „ponekad“ (2) ili „nikada“ (1).

Prije komentara prikazanih usporednih podataka treba reći da su ranija istraživanja (Bouillet i dr., 2008: 130) pokazala da studenti u velikoj većini aktivnosti slobodnog vremena sudjeluju češće od ostalih podskupina mladih. Utoliko su zanimljiva rijetka odstupanja u suprotnom smjeru koja su pokazala da su studenti rjeđe od ostalih mladih obavljali kućanske poslove i družili se s rodbinom, igrali igre na sreću, išli u crkvu i slušali narodnu glazbu. Također, usporedba sa starijima (Ilišin, 2007: 184) pokazala je kako su mladi (uključujući i studente) u većini promatranih aktivnosti participirali više od starijih.

Što se studenata tiče, podaci u tablici 2 pokazuju znakovitu tendenciju: porast participacije u većini slobodnovremenskih aktivnosti u razdoblju od 1999. do 2004. godine te stagnacija ili slabljenje sudjelovanja u nizu promatranih aktivnosti u razdoblju 2004–2010. (pri čemu ovaj pad najčešće završava na razinu ispod one iz 1999. godine). Najmanji broj aktivnosti bilježi stanovit porast: najviše, i to linearno od 1999. godine, poraslo je spavanje i izležavanje, bavljenje humanitarnim i političkim radom te hobijima i sportom, a vrlo malo odlasci na tulum i koncerte. Istodobno, osobito se smanjilo korištenje medija masovne komunikacije (radija, televizije i novina), čitanje knjiga, slušanje rocka i klasične glazbe te odlasci na izložbe

i u kupovinu, dok su se u manjoj mjeri smanjili druženje s rodbinom, izlasci u kafiće i igranje kompjutorskih igara.

Tablica 2: Komparativni prikaz korištenja slobodnog vremena studenata

Aktivnosti u slobodnom vremenu	1999.		2004.		2010.	
	Često (%)	<i>a.s.</i>	Često (%)	<i>a.s.</i>	Često (%)	<i>a.s.</i>
Druženja s prijateljima	87,0	2,75	83,7	2,85	78,2	2,72
Odlasci u kafiće i slično	68,8	2,67	71,5	2,67	62,5	2,59
Gledanje TV-a i videa	70,4	2,69	79,8	2,78	54,6	2,49
Slušanje rock i slične glazbe	67,0	2,62	61,7	2,53	50,5	2,38
Odlasci na tulume i sl.	38,5	2,31	39,3	2,3	42,2	2,35
Druženje s rodbinom	–	–	51,4	2,48	39,3	2,32
Spavanje ili izležavanje	32,1	2,16	32,8	2,26	39,0	2,30
Čitanje dnevnog i/ili tjednog tiska	50,3	2,46	54,1	2,50	37,8	2,27
Obavljanje kućnih i obiteljskih poslova	39,6	2,31	49,1	2,44	36,2	2,27
Odlasci u kupovinu	–	–	51,1	2,45	35,7	2,26
Odlasci u kino	32,1	2,28	28,3	2,18	34,6	2,26
Slušanje radija	66,5	2,61	65,0	2,61	38,1	2,22
Bavljenje hobbijem	–	–	31,0	2,10	35,0	2,20
Odlasci na izlete i šetnje	27,9	2,18	33,8	2,22	28,5	2,17
Čitanje knjiga (beletristika)	43,3	2,35	37,5	2,22	27,0	2,09
Odlasci na koncerte	18,9	2,04	22,8	2,04	22,1	2,08
Aktivno bavljenje sportom	17,3	1,71	19,6	1,80	24,4	1,92
Odlasci na sportske priredbe	13,2	1,84	20,5	1,98	19,9	1,92
Odlasci u kazalište	12,6	1,88	9,4	1,73	22,1	1,79
Odlasci u crkvu	17,9	1,77	16,9	1,86	21,1	1,78
Igranje kompjutorskih igara	21,5	1,85	22,8	1,90	16,6	1,73
Bavljenje honorarnim radom	–	–	15,4	1,66	13,9	1,69
Slušanje narodne glazbe	9,9	1,49	16,5	1,70	13,8	1,58
Igranje igara na sreću	7,2	1,47	15,8	1,77	11,7	1,58
Slušanje klasične glazbe	12,4	1,76	9,6	1,70	9,6	1,57
Odlasci na izložbe	10,9	1,73	7,7	1,62	8,2	1,57
Bavljenje humanitarnim i volonterskim radom	3,0	1,26	4,0	1,28	5,9	1,41
Odlasci na javne tribine	3,8	1,36	3,1	1,40	3,9	1,40
Bavljenje političkim radom	1,7	1,11	2,5	1,17	3,0	1,22

U skupini aktivnosti u kojima studenti primjetno manje sudjeluju nego ranije posebno treba apostrofirati pad korištenja masovnih medija i čitanja knjiga. Dobiveni rezultati jasno sugeriraju da među studentima tradicionalni masovni mediji gube bitku s novim tehnologijama, konkretno internetom (koji kao izvor informiranja često koristi cca 70% studenata). Pritom je naročito gromoglasan pad korištenja radija, koji je proteklih godina prilično dobro odolijevao izazovima interneta, no čini se da je umnažanje portala s informativnim sadržajima i dostupnost glazbe po

izboru, pripomoglo istiskivanju radija. Iako u nešto manjoj mjeri, slična je sudbina zadesila i televiziju i tiskovine. Važno je također naglasiti kako smanjivanje učestalosti korištenja masovnih medija nije rezultiralo posvemašnjim odustajanjem od njih (nikada ih ne koristi od 5-11% studenata), nego preusmjeravanjem od čestog ka povremenom korištenju.

Kako je riječ o studentima, najintragantnije je opadanje čitanosti knjiga koje nisu stručna literatura. U ovom slučaju, ne samo da se smanjilo često čitanje knjiga, nego je i porastao broj onih koji nikada ne čitaju beletristiku i sličnu literaturu: od 9% 1999. na 20,5% 2010. godine² Porazan je podatak da petina anketiranih studenata sveučilišnih studija nikada ne čita knjige, tim prije što čitanje knjiga nije osobito razvijena navika među hrvatskim građanima. Naime, ako među studentima kao budućim intelektualcima knjige gube na važnosti, što se može očekivati od mladih čije je obrazovanje okončano na nižim stupnjevima³?

Kada se koncentriramo na podatke iz 2010. godine, uočava se da samo četiri aktivnosti većina studenata često obavlja: druženja, izlasci u kafiće, gledanje televizije te slušanje rock i slične glazbe. Te su aktivnosti bile najpopularnije i prethodnih godina, s tom razlikom da je ranije bilo još dvije, odnosno četiri aktivnosti u kojima je većina studenata često participirala. Uočeni trendovi upućuju na određenu dehomogenizaciju u načinu provođenja slobodnoga vremena studenata iako struktura dokolice opstaje kao razmjerno stabilna. O tome svjedoči i dno ljestvice, na kojem trajno o(p)staju odlasci na javne tribine te bavljenje volonterskim i političkim radom⁴ Ukratko rečeno, studenti u svom slobodnom vremenu preferiraju socijabilne i opuštajuće aktivnosti (povezane s medijskom ponudom različitih sadržaja), a izrazito rijetko svoju dokolicu posvećuju kulturno zahtjevnijim i društveno korisnim aktivnostima.

² Koliko se potreba za čitanjem srozala, pokazuju i podaci iz istraživanja studenata Sveučilišta u Zagrebu koncem 1980-ih godina (Ilišin, 1991: 104 i 112): tada je 55,3% često ili redovito čitalo knjige koje nisu obvezna stručna literatura, a samo 4,3% to nije nikada činilo. Usporedba rezultata iz 1987. i 2010. pokazuje da se za nešto manje od četvrt stoljeća broj studenata s potrebom i navikom čitanja prepolovio (s 55% na 27%), a onih koji knjige ignoriraju upeterostručio (4% naspram 20%). Vidljivo je, dakle, kako među budućim intelektualcima književnost, kao jedna od klasičnih umjetnosti, gubi na važnosti. Tako se ne stvara navika čitanja, za koju su ranija istraživanja pokazala da se stječe u mladosti i perzistira kroz cijeli život (Zvonarević, 1981; Ilišin, 2007).

³ Koliko su knjiški sadržaji razmjerno malo važni studentima, pokazuje i podatak da je 2008. godine tek 11,6% ispitanih zagrebačkih studenata čitanje knjiga navelo kao idealan oblik provođenja slobodnog vremena (Bouillet, 2008: 346).

⁴ I istraživanje zagrebačkih studenata 2008. godine pokazalo je da je na vrhu ljestvice aktivnosti u idealnom slobodnom vremenu druženje s prijateljima i/ili djevojkom/mladićem (53,7%), a na začelju političke i društvene aktivnosti (0,7%) te religijski sadržaji (0,3%) (Bouillet, 2008: 346).

Kako je ispitivano čak 30 aktivnosti, nužno je bilo vidjeti grupiraju li se one u neke prepoznatljive obrasce. U tu svrhu obavljena je faktorska analiza, kojom je izlučeno devet faktora prvog reda (zajedničke varijance od 56,4%), uvelike sličnih faktorima dobivenima na uzorku svih mladih⁵. Dobivene latentne dimenzije (tablica 3) potvrđene su analizi varijance i t-testu (tablica 4). Rezultati su ukazali na prepoznatljiva diferenciranja studenata u pogledu zastupanja promatranih obrazaca provođenja slobodnog vremena.

Elitni obrazac naziv je prvog faktora jer sadrži aktivnosti koje govore o zadovoljavanju razvijenih kulturnih potreba i usmjerenosti na umjetničke sadržaje. Sudeći po distribuciji odgovora (tablica 2), riječ je o obrascu koji je osrednje prisutan u ispitanoj studentskoj populaciji, na osnovi čega se može očekivati znatna diferenciranost ispitanika koji se u njemu prepoznaju. Rezultati analize varijance opravdali su takvo očekivanje jer je elitni obrazac onaj u čijem zastupanju se studenti najviše međusobno razlikuju. Konkretno, samo sveučilište na kojem ispitanici studiraju i godina studija, ne proizvode statistički značajne razlike. Analiza je pokazala da s porastom uspjeha na studiju, obrazovanja oca i urbaniziranosti mjesta stanovanja te opadanja religioznosti, linearno raste prihvaćanje elitnog obrasca provođenja slobodnog vremena. Natprosječno prihvaćanje zabilježeno je i među studenticama humanističkih i prirodnih znanosti (nasuprot „tehničarima“ i muškarcima). Uz to, po ispodprosječnom prihvaćanju elitnog obrasca, statistički značajno razlikuju se studenti koji su završili neku srednju stručnu školu te pristaše HDZ-a. Očito je, dakle, da presudan utjecaj ima socijalizacija u obiteljima višeg društvenog statusa i urbaniziranim sredinama te stečene obrazovne kompetencije. Tako elitni obrazac provođenja slobodnog vremena zadobiva dvojaku oznaku elitnosti: i s obzirom na aktivnosti i sadržaje koje uključuje i s obzirom na socijalna obilježja studenata koji ih preferiraju.

Drugi je faktor nazvan *urbani obrazac* jer ga prije svega konstituira aktivnosti zabave i razonode, uključujući i druženja s prijateljima. Stoga se za taj obrazac može pretpostaviti kako je znatno rašireniji među studentima nego elitni obrazac. Zastupanje urbanog obrasca raste paralelno s porastom urbaniziranosti mjesta stanovanja i dnevno raspoloživog slobodnog vremena, čemu treba dodati da ga natprosječno prihvaćaju studenti sa Sveučilišta u Osijeku (suprotno riječkim studentima) i oni koji studiraju biotehničke i društvene znanosti (za razliku od studenata prirodnih, ali i humanističkih znanosti). Može se, dakle, pretpostaviti da dominantan utjecaj imaju karakteristike urbanih sredina koje stimuliraju stvaranje određenih navika, potpomognuto viškom slobodnog vremena, uz utjecaj regionalnih specifičnosti i nekih elemenata obrazovnog/profesionalnog usmjerenja.

⁵ U istraživanju mladih iz 2004. godine dobiveno je ukupno osam faktora (Ilišin, 2007: 188) koji uključuju istovjetne aktivnosti, a zanimljivo je da se u recentnom istraživanju studenata jedan raniji faktor podijelio u dva, što sugerira veću heterogenost studenata.

Tablica 3: Faktorska struktura slobodnog vremena studenata

Aktivnosti u slobodnom vremenu	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5	Faktor 6	Faktor 7	Faktor 8	Faktor 9
Odlasci u kazalište	.762								
Odlasci na umjetničke izložbe	.651								
Slušanje klasične glazbe	.591								
Odlasci na koncerte	.555	.363							
Odlasci u kino	.550								
Čitanje knjiga	.495								
Odlasci na tulumе		.820							
Izlasci u kafiće i sl.		.737							
Odlasci u disco-klubove		.703							
Bavljenje političkim radom			.768						
Bavljenje humanit. i volunt. radom			.703						
Odlasci na javne tribine			.655						
Aktivno bavljenje sportom				.819					
Odlasci na sportske događaje				.765					
Odlasci u kupovinu					.760				
Bavljenje hobbijem				.346	.650				
Obavljanje kućanskih poslova					.627				
Bavljenje honorarnim radom			.404		.471				
Druženje s rodbinom						.671			
Druženje s prijateljima		.400				.527			
Odlasci na izlete i šetnje	.326					.490			
Slušanje rock i slične glazbe							-.690		.354
Slušanje narodne glazbe							.655		
Odlasci u crkvu							.523		.441
Spavanje ili izležavanje								.687	
Igranje kompjuterskih igara								.641	
Gledanje TV-a i videa		.350						.501	
Igranje igara na sreću				.446				.453	
Slušanje radija									.748
Čitanje novina						.414			.448
% zajedničke varijance	8,5	8,3	6,6	6,4	6,1	5,5	5,2	5,2	4,6

Faktor 1: Elitni obrazac; Faktor 2: Urbani obrazac; Faktor 3: Aktivistički obrazac; Faktor 4: Sportski obrazac; Faktor 5: Domaćinski obrazac; Faktor 6: Socijalni obrazac; Faktor 7: Ruralni obrazac; Faktor 8: Pasivni obrazac; Faktor 9: Medijski obrazac.

Aktivistički obrazac konstituiraju aktivnosti kao što su bavljenje humanitarnim/ volonterskim i političkim radom te odlasci na javne tribine uz obavljanje honorarnog rada. Taj je obrazac zacijelo (sudeći po distribuciji odgovora prikazanoj u tablici 2) rudimentarno prisutan unutar studentske populacije, no unatoč tome, pojavile su se dvije statistički značajne razlike – jedna vezana uz stranačku preferenciju, a druga uz budžet slobodnog vremena. Naime, studenti koji ne podržavaju nijednu stranku,

slabije su zastupljeni u aktivističkom obrascu dok su, nasuprot njima, simpatizeri HNS-a, koji su natprosječno zastupljeni. Isto važi i za studente koji izjavljuju da nemaju slobodnog vremena, a za koje se može pretpostaviti da svoj veći aktivistički angažman manje doživljavaju kao sadržaj dokolice, a više kao društvenu obvezu.

Tablica 4: Obrasci korištenja slobodnog vremena s obzirom na socijalna obilježja studenata

Obilježja stud.	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 6	Faktor 7	Faktor 8	Faktor 9
<i>Sveučilište</i>		<i>F-omjer = 5,32</i>			<i>F-omjer = 7,98</i>			
Dub., Pula, Zadar		.043			.246			
Osijek		.149			.047			
Rijeka		.065			-.017			
Split		-.266			.272			
Zagreb		.006			-.083			
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 11,43</i>	<i>F-omjer = 11,91</i>		<i>F-omjer = 11,67</i>	<i>F-omjer = 4,95</i>	<i>F-omjer = 17,73</i>		
Biomed. znanosti	.072	.022		-.203	-.125	.129		
Biotehničke znan.	-.065	.181		-.051	.151	.172		
Društvene znan.	-.068	.172		.043	.047	.157		
Humanist. znan.	.337	-.182		-.299	.188	-.488		
Prirodne znan.	.185	-.392		-.173	.065	-.224		
Tehničke znan.	-.197	-.104		.222	-.135	-.011		
<i>Spol</i>	<i>t = 6,72</i>			<i>t = -16,48</i>	<i>t = 5,39</i>	<i>t = 6,10</i>	<i>t = -7,90</i>	
Ženski	.139			-.323	.112	.126	-.163	
Muški	-.168			.391	-.136	-.152	.197	
<i>Završ. sred. škola</i>	<i>t = 6,45</i>							
Gimnazija	.099							
Sred. stručna škola	-.223							
<i>Godina studija</i>							<i>F-omjer = 6,20</i>	
Prva							.112	
Druga							.038	
Treća							-.057	
Četvrta/peta							-.139	
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>	<i>F-omjer = 31,48</i>					<i>F-omjer = 8,50</i>	<i>F-omjer = 16,88</i>	<i>F-omjer = 9,39</i>
Dovoljan/dobar	-.174					.101	.140	.092
Vrlo dobar	.058					-.062	-.066	-.017
Odličan	.367					-.148	-.234	-.214
<i>Rezidencijalni status</i>	<i>F-omjer = 10,16</i>	<i>F-omjer = 8,77</i>						
Selo	-.191	-.231						
Mali grad	-.064	-.029						
Veliki grad	.003	.044						
Zagreb	.175	.124						

Obilježja stud.	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 6	Faktor 7	Faktor 8	Faktor 9
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	<i>F-omjer = 14,32</i>			<i>F-omjer = 6,46</i>		<i>F-omjer = 7,32</i>		
(Ne)završena OŠ	-.256			-.226		.093		
3-god. stručna šk.	-.269			-.185		.210		
4-god. srednja šk.	-.041			-.021		-.004		
VŠS, VSS i više	.122			.075		-.089		
<i>Stranačka preferencija</i>	<i>F-omjer = 9,47</i>		<i>F-omjer = 7,31</i>			<i>F-omjer = 36,48</i>		<i>F-omjer = 14,47</i>
HDZ	-.273		.025			.475		.331
SDP	.064		.071			-.228		-.094
HNS	-.018		.211			-.261		-.160
Neodlučni	.075		-.140			-.041		-.067
<i>Religijska samoidentifikacija</i>	<i>F-omjer = 8,52</i>				<i>F-omjer = 23,13</i>	<i>F-omjer = 166,87</i>	<i>F-omjer = 15,47</i>	<i>F-omjer = 83,52</i>
Religiozni	-.076				.135	.311	-.111	.233
Neodlučni	.046				-.192	-.224	.121	-.198
Nereligiozni	.167				-.158	-.669	.174	-.468
<i>Dnevno slobodno vrijeme</i>		<i>F-omjer = 13,50</i>	<i>F-omjer = 6,97</i>				<i>F-omjer = 28,12</i>	
Bez slob. vremena		-.268	.363				-.223	
Do 2 sata		-.183	.059				-.265	
3–4 sata		.066	-.052				.033	
Više od 4 sata		.153	-.003				.285	

Naziv četvrtog faktora – *sportski obrazac* – lako je objašnjiv jer tu latentnu dimenziju primarno konstituiraju aktivno bavljenje sportom i odlasci na sportske događaje, čemu se pridružuju bavljenje hobbijem te igranje igara na sreću (koje se može povezati sa sportom jer veliki broj igara na sreću uključuje pogađanje sportskih rezultata, kao što igre na sreću dijele sa sportom i osobinu natjecanja). Taj je usko profilirani obrazac zacijelo u donjem dijelu osrednje zastupljenosti među studentima, a ustanovljene razlike su očekivane. Naime, u tom se obrascu prvenstveno prepoznaju muškarci koji studiraju tehničke znanosti – nasuprot studenticama humanističkih, biomedicinskih i prirodnih znanosti. Istodobno, orijentacija na sportske sadržaje u slobodnom vremenu raste usporedo s rastom stupnja obrazovanja oca, što se može protumačiti kao blagotvoran utjecaj društvenog statusa obitelji na prakticiranje aktivnosti koje doprinose zdravom životu. To je osobito važno u kontekstu istraživačkih nalaza koji pokazuju da je studentska populacija većinom ravnodušna spram dobiti koje proizlaze iz fizičke rekreacije (Andrijašević i dr., 2009).

Peti faktor je arbitrarno imenovan kao *domaćinski obrazac* jer ga konstituiraju aktivnosti koje su većinom povezane s održavanjem domaćinstva: obavljanje kućanskih poslova i odlasci u kupovinu, a pridružuje im se bavljenje honorarnim radom (što ponajprije pomaže pokrivanju troškova kućanstva) i hobbijem (za koji u ovom

kontekstu možemo reći da je vjerojatno često utilitarne naravi ili povezan s funkcioniranjem kućanstva). I za ovaj je obrazac moguće pretpostaviti da je osrednje raširen, a sudeći po rezultatima analize varijance i t-testa, pripadajućim se aktivnostima podjednako (ne) bave sve podskupine studenata. Ustanovljena je samo jedna statistički značajna razlika, i to na osnovi spola pa su žene te koje se više prepoznaju u domaćinskom obrascu. Ovaj nalaz pokazuje kako je i među današnjim studentima tradicionalna rodna podjela društvenih uloga prisutna barem u nekim segmentima svakodnevnog života. Očito je da je obiteljski život jedno od onih područja svakodnevice koje tvrdokorno odolijeva emancipacijskim utjecajima, a što potvrđuju i recentna istraživanja rodne problematike (Kamenov, Galić, 2011).

Socijabilni obrazac čine druženja s prijateljima i rodbinom, odlasci na izlete i šetnje te čitanje tiska. Može se pretpostaviti da je ovaj obrazac među raširenijima, a svojim sadržajem primarno upućuje na potrebu za njegovanjem međuljudskih odnosa, komunikacijom i informiranošću. Kako je druženje s prijateljima bilo inkorporirano i u urbani obrazac, moglo bi se spekulirati da dio studenata takva druženja preferira u ugostiteljskim objektima, a dio u prirodnom okruženju povezujući ih s (laganim) tjelesnim aktivnostima. Analiza varijance i t-test pokazali su da se u socijabilnom obrascu natprosječno prepoznaju studenti u Splitu, Dubrovniku, Puli i Zadru, koji studiraju humanističke i biotehničke znanosti (nasuprot studentima tehničkih i biomedicinskih znanosti), religiozni te studentice. Skup ovih obilježja sugerira utjecaj tradicije, odnosno upućuje na socijalizaciju koja se odvijala u okruženju s čvršćim obiteljskim vezama i snažnijim utjecajem religijskih vrijednosti.

Ruralni obrazac (sedmi faktor) je jedan od onih obrazaca provođenja slobodnog vremena (uz elitni i urbani) koji u osnovnim konturama opstaje u svim istraživanjima i analizama slobodnog vremena mladih još od 1980-ih godina (Ilišin, 1988, 1991, 2002, 2007). U slučaju studenata, urbani obrazac konstituiraju samo dvije aktivnosti: slušanje narodne glazbe i odlasci u crkvu, uz izrazito odsustvo afiniteta spram rock glazbe. Riječ je o usko profiliranom obrascu koji je karakterističan za razmjerno mali broj studenata, a analiza varijance pokazuje da su i zastupnici tog obrasca jasno socijalno profilirani. Tako ruralni obrazac natprosječno prihvaćaju ispitanici čiji su očevi završili zanatsku ili industrijsku školu. Zanimljivo je i da su se u ovom slučaju anketirani studenti jasno podijelili po područjima znanosti koja studiraju, kao i stranačkim preferencijama. Na jednoj su strani natprosječno prisutni: studenti biotehničkih, društvenih i biomedicinskih znanosti te pristaše HDZ-a – a na suprotnoj strani, koju karakterizira neprihvatanje ovog obrasca, su studenti humanističkih i prirodnih znanosti te simpatizeri SDP-a i HNS-a. Također se vidi da prihvaćanje ruralnog obrasca linearno raste s religioznošću ispitanika i slabljenjem studijskog uspjeha. Gledajući ustanovljene razlike integralno, ruralni obrazac je prvenstveno povezan s religijskom samoidentifikacijom – što se nameće samo

po sebi jer je prakticiranje vjere aktivnost uvrštena u sam obrazac – te stranačkom preferencijom – jer se promatrane stranke ideološki razlikuju, pa i u svom odnosu spram religije; a tek potom s određenim socijalizacijskim utjecajima i obrazovnim kompetencijama.

Pasivni obrazac uključuje nekoliko aktivnosti koje se mogu povezati sa spavanjem i izležavanjem kao najbolje saturiranoom varijablom. Naime, gledanje televizije i igranje igara na sreću uključuju određenu pasivnost, kao što su kompjutorske igre svojevrsna zamjena za aktivna natjecanja. Na osnovi postotaka odgovora (tablica 2) može se pretpostaviti da je pasivni obrazac prilično raširen u studentskoj populaciji. Ipak, nisu tom obrascu sve skupine podjednako sklone. Pasivni obrazac natprosječno zastupaju muškarci, a njegovo prihvaćanje raste linearno s porastom religioznosti i dnevnog raspoloživog slobodnog vremena te opada s godinama studiranja i boljim studijskim uspjehom. Očekivano je da studenti završnih godina studija i oni koji postižu odlične ocjene serioznije ispunjavaju akademske obveze nauštrb pasivnog „gubljenja“ slobodnog vremena. Uz to, čini se da neki studenti ne znaju – ili ne žele – „višak“ slobodnih sati trošiti na zahtjevnije aktivnosti.

Posljednji, deveti faktor, nazvan je *medijski obrazac*. On je rezidualnog karaktera: obuhvaća dva od tri promatrana medija (otuda i ime obrasca), a u određenoj mjeri odlaske u crkvu i slušanje rock glazbe. Uključenost potonje dvije aktivnosti naročito je zanimljivo u usporedbi s konfiguracijom ruralnog obrasca u kojem su odlasci u crkvu bili povezani s odbijanjem rock glazbe i preferiranjem narodne. Te razlike sugeriraju da su praktični vjernici podijeljeni po glazbenim afinitetima, a kroz što se vjerojatno prelamaju neke druge razlike koje ovom analizom nisu obuhvaćene. U svakom slučaju, čini se kako je za studente koji češće slušaju radio, rock glazba njegov glavni sadržaj. Ovaj osrednje raširen obrazac natprosječno zastupaju glasači HDZ-a (nasuprot pristašama HNS-a), a prepoznavanje u njemu je to manje što su ispitanici manje religiozni i imaju bolji uspjeh na studiju. Teško je ponovo ne primijetiti stanovitu sličnost ovdje detektiranih razlika s razlikama ustanovljenima u analizi prihvaćanja ruralnog obrasca, a koja ukazuje i na neočekivanu podvojenost simpatizera HDZ-a po osnovi glazbenog ukusa. Čini se da su i vjernici kao većinska skupina u studentskoj populaciji (57%) i pristaše HDZ-a kao relativno velika stranački opredijeljena skupina (22%), primjetno heterogeni što se tiče kulturološke linije rascijepa.

Kada se prethodni nalazi promatraju integralno, uočava se da, što se načina provođenja slobodnoga vremena tiče, studente međusobno najviše diferencira spol, područje znanosti koje studiraju i religijska samoidentifikacija, a zatim postignuti uspjeh na studiju i stranačka preferencija te stupanj obrazovanja oca i dnevno raspoloživo slobodno vrijeme. Utjecaji sveučilišta na kojem se studenti obrazuju, vrste završene srednje škole, rezidencijalnog statusa i godine studija marginalne su naravi. Dakle, dominantan utjecaj ostvaruju obilježja koja reflektiraju različite obrasce i

uvjete socijalizacije potpomognuta obrazovnim usmjerenjima. Eventualne specifičnosti sveučilišne zajednice i samog studija te regije i/ili grada koji vrlo slabo utječu na način provođenja slobodnog vremena studenata ukazuju na potiranje nekih, u prijašnjim desetljećima vrlo utjecajnih obilježja, kao što su urbaniziranost i razvijanost sredine. Njihov slab utjecaj na obrasce provođenja slobodnog vremena zacijelo je posljedica, kako slabe diferenciranosti studenata u pogledu rezidencijalnog statusa (jer je velika većina urbanog domicila), tako i modernizacijskih procesa (uključujući dostupnost tehnoloških inovacija) što briše neke granice između urbanih i ruralnih sredina. Razmjerno slab utjecaj dnevno raspoloživog slobodnog vremena ukazuje na to da način na koji će studenti provoditi slobodno vrijeme više ovisi o već izgrađenim preferencijama i navikama nego o količini slobodnog vremena.

Poseban aspekt slobodnog vremena čine godišnji odmori, koji *par excellence* čine glavni dio dokolice na godišnjoj i polugodišnjoj razini i koji su uvelike povezani s putovanjima, rasonodom i sklapanjem prijateljstava kao interesima važnima većini studenata. Istodobno, riječ je o aktivnostima koje u pravilu zahtijevaju znatna financijska sredstva, pa se može pretpostaviti da takav odmor nije svim studentima jednako dostupan. U tablici 5 prikazani su podaci iz istraživanja 1999. i 2010. godine, usporedivi na razini (ne)korištenja godišnjeg odmora u godinama prije provođenja terenskih istraživanja.

Tablica 5: Komparativni prikaz korištenja godišnjeg odmora studenata (%)

Korištenje godišnjeg odmora	Nisu koristili godišnji odmor	Samo zimovanje	Samo ljetovanje	I zimovanje i ljetovanje	Zimovanje i/ili ljetovanje
1998. godine	27,6	–	–	–	72,4
2009. godine	36,1	4,1	46,6	13,2	(63,9)

Usporedba odlazaka studenata na godišnji odmor 1998. i 2009. godine jasno pokazuje kako je na izmaku prvog desetljeća 21. stoljeća gospodarska kriza u Hrvatskoj već bila na djelu. To potvrđuje činjenica da je 2009. godine preko 8% studenata manje nego 1998. – koja je bila tek treća godina od službenog okončanja rata⁶ – moglo sebi priuštiti odlazak na godišnji odmor. Preostale dvije trećine studenata koji su koristili godišnji odmor 2009. godine najčešće su se odlučili za ljetovanje, zatim i za ljetovanje i za zimovanje, a najrjeđe samo za zimovanje, što se poklapa s općim trendovima među hrvatskim građanima.

Odlazak studenata na godišnji odmor 2009. godine i izbor lokacije i godišnjeg doba kada će ga provesti, ovisi o nekoliko očekivanih značajki studenata (tablica 6).

⁶ Iste te godine na godišnji odmor nije išlo čak 38,2% mladih (Ilišin, 2002: 292), što pokazuje da su studenti u tom pogledu bili (a vjerojatno i ostali) privilegirana podskupina mladih.

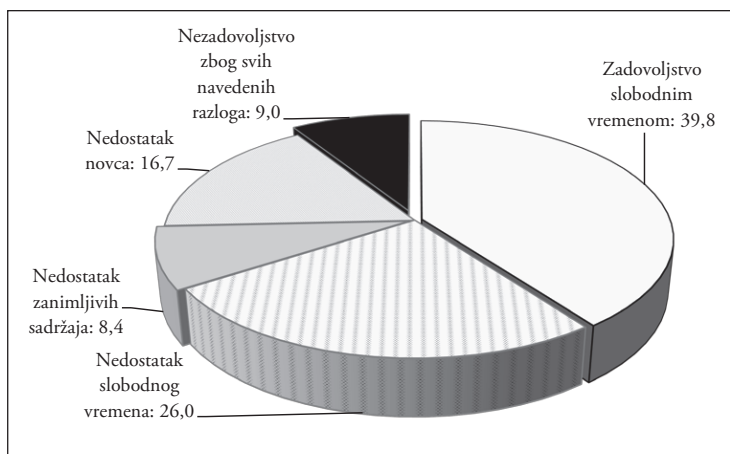
Tablica 6: Korištenje godišnjeg odmora u 2009. godini s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Nisu koristili godišnji odmor	Samo zimovanje	Samo ljetovanje	I zimovanje i ljetovanje
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 141,56$			
Dub., Pula, Zadar	59,8	3,9	32,3	3,9
Osijek	30,5	0,4	61,0	8,1
Rijeka	43,5	7,8	36,6	12,1
Split	55,8	5,8	29,6	8,8
Zagreb	29,7	3,7	50,4	16,2
<i>Završ. sred. škola</i>	$\chi^2 = 21,87$			
Gimnazija	33,4	3,6	49,6	13,4
Sred. struk. šk.	42,6	5,2	39,5	12,7
<i>Rezidencijalni st.</i>	$\chi^2 = 160,85$			
Selo	54,5	3,4	36,8	5,3
Mali grad	42,7	4,8	41,9	10,6
Veliki grad	37,1	5,4	44,2	13,3
Zagreb	18,4	2,5	58,8	20,3
<i>Stupanj obraz. oca</i>	$\chi^2 = 140,05$			
(Ne)završena OŠ	52,3	9,2	32,3	6,2
3-god. struk. škola	54,0	3,4	35,6	7,1
4-god. srednja šk.	42,8	3,7	47,2	6,3
VŠS, VSS i više	25,5	4,2	50,8	19,5
UKUPNO	36,3	4,1	46,5	13,2

Ne iznenađuje da su studenti sa sveučilišta na obalama Jadrana (Dubrovnik, Pula, Zadar, Rijeka, Split) znatno češće odgovarali da nisu koristili godišnji odmor jer praktički mogu ljetovati u mjestu svog stalnog boravka. Istodobno, studenti s kontinentalnih sveučilišta (Osijek, Zagreb) odskaču po češćem odlasku na ljetovanje. Osim toga, zagrebački i riječki studenti češće odlaze i na zimovanje i na ljetovanje. Također, bivši gimnazijalci su češće koristili godišnji odmor, posebice ljeti. Potpuno očekivano, ustanovljeno je kako s porastom urbaniziranosti mjesta stanovanja i stupnja obrazovanja oca, raste broj studenata koji su koristili godišnji odmor, osobito u obliku ljetovanja ili ljetovanja i zimovanja (što je uspjelo po petini djece akademskih obrazovanih očeva i zagrebačkih studenata), pri čemu ipak četvrtina studenata iz obitelji višeg društvenog statusa nije 2009. godine koristila godišnji odmor. Navedene razlike upućuju na socioekonomsku uvjetovanost korištenja godišnjeg odmora, uz dodatak utjecaja situacijskih (rezidencijalnih) okolnosti. Dakle, i unutar studentske populacije vidljiv je utjecaj socioekonomskih razlika premda su one ublažene u onoj mjeri u kojoj se studentska populacija natprosječno regrutira iz obitelji višeg društvenog statusa.

Posljednje pitanje u ovom dijelu istraživanja tiče se (ne)zadovoljstva studenata vlastitim slobodnim vremenom te uzroka eventualnog nezadovoljstva. Podaci u grafikonu 2 pokazuju da su studenti više nezadovoljni nego što su zadovoljni svojim slobodnim vremenom.

Grafikon 2: Zadovoljstvo i razlozi nezadovoljstva studenata slobodnim vremenom (%)

Dakako, gledajući pojedinačne odgovore, uočljivo je kako su relativno najbrojniji (dvije petine) studenti koji su zadovoljni vlastitim slobodnim vremenom⁷, dok glavni razlog nezadovoljstva (četvrtina ispitanika) čini nedostatak slobodnog vremena⁸.

Usporedba razloga nezadovoljstva slobodnim vremenom s promatranim obilježjima studenata, pokazala je njihovu priličnu homogenost – statistički značajne razlike javljaju se tek pod utjecajem spola i socijalnog porijekla (tablica 7).

⁷ Ako pretpostavimo da zabava i razonoda spadaju u skupinu najvažnijih dimenzija slobodnog vremena mladih, onda je korisno znati kako su upravo mogućnostima zabave i razonode mladi trajno najzadovoljniji (u usporedbi s mogućnostima školovanja, zapošljavanja, profesionalnog napredovanja, rješavanja stambenog pitanja i slično). Pritom je ustanovljeno da je zadovoljstvo mogućnostima zabave i razonode od 1986. do 2004. godine među mladima Hrvatske tek blago poraslo - sa 62% na 69% (Bouillet, 2007: 244).

⁸ U istraživanju zagrebačkih studenata 2008. godine 32% njih procijenilo je da stvarni način kako provode slobodno vrijeme nije u skladu s idealnim. Čak 77% je kao razlog te diskrepancije (koja izaziva nezadovoljstvo) navelo nedostatak vremena, a samo 9% apostrofiralo je nedostatak novca (Bouillet, 2008: 350). Potonji su nalazi zanimljivi jer pokazuju da, kada se ispitanicima unaprijed ne nude mogući razlozi nezadovoljstva, nedostatak vremena izrazito zasjenjuje sva druga eventualna ograničenja.

Tablica 7: Razlozi (ne)zadovoljstva slobodnim vremenom s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Nemaju dovoljno slobodnog vremena	Nema zanimljivih sadržaja i događanja	Nemaju dovoljno novca	Nezadovoljni zbog sva tri razloga	Zadovoljni su slobodnim vremenom
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 21,04$				
Ženski	26,4	7,8	16,4	11,5	37,9
Muški	25,5	9,2	17,1	5,9	42,3
<i>Stupanj obraz. oca</i>	$\chi^2 = 36,60$				
(Ne)završena OŠ	21,5	10,8	30,8	10,8	26,2
3-god. stručna šk.	25,7	8,0	21,7	9,8	34,9
4-god. srednja šk.	24,3	7,4	18,7	10,7	38,9
VŠS, VSS i više	27,2	9,0	13,1	7,8	43,0
<i>Dnevno slobodno vrijeme</i>	$\chi^2 = 454,57$				
Bez slob. vremena	73,5	0,9	3,5	14,1	8,0
Do 2 sata	44,6	7,0	16,3	11,4	20,7
3–4 sata	19,6	9,9	19,2	8,5	42,8
Više od 4 sata	5,2	9,2	15,9	6,2	63,5
UKUPNO	26,0	8,4	16,7	9,0	39,8

Studentice su vlastitim slobodnim vremenom manje zadovoljne od studenata, pri čemu su dvaput češće nezadovoljne zbog svih ponuđenih razloga: i zbog manjka vremena, i zbog manjka odgovarajućih sadržaja, i zbog manjka novca. Što se tiče utjecaja stupnja obrazovanja oca, pokazalo se da s njegovim porastom usporedo raste i zadovoljstvo studenata vlastitom dokolicom, a smanjuje se procjena manjka novca kao važnog razloga za nezadovoljstvo slobodnim vremenom. Potonje tendencije jasno ukazuju na utjecaj socioekonomskih (ne)mogućnosti na željeni način provođenja slobodnog vremena studenata i njihovo zadovoljstvo postojećom dokolicom. Na koncu, očekivano je da su slobodnim vremenom studenti to zadovoljniji što ga više imaju.

3. Interesi studenata

U ovom je istraživanju ispitivano 15 sadržajno klasificiranih tzv. deklariranih interesa (Pantić, 1980). Anketirani studenti su na trostupanjskoj ljestvici (3 = velik interes, 2 = osrednji interes; 1 = nikakav interes) sami procjenjivali stupanj osobnog zanimanja za ponuđene pojave.

U tablici 8 prikazani su komparativni podaci iz tri istraživanja, a koji obuhvaćaju najviši stupanj interesa („velik“) i prosječne vrijednosti, pri čemu je rang ljestvica konstruirana na osnovi podataka iz 2010. godine.

Tablica 8: Komparativni prikaz interesa studenata

Interesi	1999.		2004.		2010.	
	Velik interes (%)	<i>a.s.</i>	Velik interes (%)	<i>a.s.</i>	Velik interes (%)	<i>a.s.</i>
Prijateljstva i poznanstva	90,8	2,90	88,1	2,87	83,6	2,83
Seks i ljubav	78,7	2,78	77,6	2,76	75,3	2,73
Školovanje i obrazovanje	73,6	2,73	68,5	2,66	69,8	2,68
Zabava i razonoda	79,5	2,78	78,4	2,77	68,1	2,66
Putovanja	73,5	2,72	77,0	2,75	64,1	2,59
Obiteljski život, brak i djeca	53,4	2,46	67,0	2,62	54,2	2,45
Rad i posao	49,3	2,47	68,4	2,67	49,1	2,45
Sport i sportska zbivanja	40,1	2,30	46,5	2,34	37,4	2,24
Znanost i znanstvena dostignuća	47,3	2,43	55,0	2,48	36,7	2,24
Tehnika i tehnička dostignuća	42,2	2,30	45,7	2,38	33,7	2,17
Umjetnost i kultura	45,8	2,40	42,2	2,33	29,3	2,11
Nacionalna prošlost i sudbina vlastite nacije	15,8	1,92	28,5	2,10	18,8	1,91
Vjera i vjerski život	20,7	1,90	24,5	1,99	18,4	1,73
Politika i politička zbivanja	13,4	1,72	15,0	1,81	14,5	1,71
Vojska i vojne stvari	6,8	1,38	9,2	1,51	7,3	1,40

Usporedba podataka iz 2010. s onima iz 1999. i 2004. godine pokazuje da su i intenzitet i hijerarhija iskazanih interesa studenata razmjerno malo varirali tijekom jedanaest promatranih godina. Na vrhu ljestvice trajno su interesi povezani s privatnom sferom svakodnevnog života, dok su na začelju interesi koji konstituiraju sferu javnosti. To, dakako, nije specifičnost studenata – dapače, studenti se ovdje u potpunosti pokazuju kao integralni dio mlade populacije, o čemu svjedoče i rezultati ranijih istraživanja (Ilišin, 2002: 273 i 2007: 193). No, premda oscilacije u iskazanim interesima nisu velike, ipak su simptomatične. Naime, među studentima je 2004. u odnosu na 1999. godinu porastao interes za gotovo sve ispitivane pojave, dok se 2010. godine uočava suprotan trend, odnosno opadanje interesa za sve ispitivane pojave. U tom je kontekstu osobito indikativno da je suvremena generacija studenata prosječno manje zainteresirana za sve promatrane pojave, ne samo u odnosu na ispitanike iz 2004, nego i u usporedbi sa studentima iz 1999. godine. Zašto se to dogodilo, teško je dokučiti, ali ustanovljeni trend upozorava kako među suvremenim studentima blago opada životni entuzijazam, barem promatrano iz raskursa zainteresiranosti za svijet oko sebe. Moguće je i da je riječ o svojevrsnoj zasićenosti ispitivanim pojavama koje gube na izazovnosti kada se smjeste u kontekst svakodnevnih iskustava opterećenih suočavanjem s raznim ograničenjima, ponajprije onima koja su uvjetovana padom životnog standarda. Zanimljivo je da je osobito opalo zanimanje za umjetnost i kulturu te znanost i tehniku – upravo ona područja

koja bi trebala biti posebno zanimljiva intelektualnoj eliti mladih. No, podjednako su smanjeni i interesi za vjeru, putovanja, zabavu i razonodu, što upućuje na šire promjene u suvremenoj populaciji studenata. Ukratko, smanjuju se interesi koji sadrže bilo spoznajne, bilo hedonističke, bilo tradicionalističke elemente. Takva široka paleta oslabljenih interesa podupire pretpostavku o padu zainteresiranosti za svijet oko sebe.

Dosadašnja istraživanja već su potvrdila da se pojedinačni interesi grupiraju u prepoznatljive interesne orijentacije. Tako je i faktorska analiza ovdje ispitivanih interesa (tablica 9) proizvela pet faktora prvog reda (ukupne varijance 57,7%) koji su u velikoj mjeri slični interesnim orijentacijama mladih ustanovljenima u ranijim istraživanjima⁹. Ispitani studenti međusobno se razlikuju u prihvaćanju određenih skupina interesa, što je vidljivo iz rezultata analize varijance i t-testa (tablica 10).

Tablica 9: Faktorska struktura interesa studenata

Interesi	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Zabava i razonoda	.767				
Seks i ljubav	7,54				
Prijateljstva i poznanstva	7.32				
Putovanja	.471				-.388
Znanost i znanstvena dostignuća		.802			
Tehnika i tehnička dostignuća		.792			
Školovanje i obrazovanje		.529	.320		
Vjera i vjerski život			.750		
Obiteljski život, brak i djeca			.741		
Rad i posao			.427		
Politika i politička zbivanja				.772	
Nacionalna prošlost i sudbina vlastite nacije			.419	.629	
Vojska i vojne stvari				.548	.481
Sport i sportska zbivanja					.675
Umjetnost i kultura		.360			-.621
% zajedničke varijance	14,3	12,3	11,0	10,7	9,4

Faktor 1: Socijalna interesna orijentacija; Faktor 2: Spoznajna interesna orijentacija; Faktor 3: Tradicionalistička interesna orijentacija; Faktor 4: Politička interesna orijentacija; Faktor 5: Kompeticijska interesna orijentacija.

⁹ Zanimljivo je da su se i 1999. i 2004. godine interesi mladih grupirali u četiri identične interesne orijentacije (Ilišin, 2002: 277; Ilišin, 2007: 194), pri čemu su se studenti od ostalih podskupina mladih razlikovali po tome što su nadprosječno zastupali spoznajnu i socijalnu, a ispodprosječno tradicionalističku interesnu orijentaciju.

Socijabilna interesna orijentacija je gotovo unisono prihvaćena od strane ispitanih studenata, tj. prepoznatljiva među svim promatranim podskupinama ispitanika. To je i očekivano jer je riječ o interesima koji su izrazito vezani uz mladenačko razdoblje, i utoliko relativno prolazne naravi. Jedine statistički značajne razlike utvrđene su na osnovi rezidencijalnog statusa i dnevnog raspoloživog slobodnog vremena. Tako se studenti koji stanuju na selu izdvajaju po ispodprosječnom zastupanju socijabilne interesne orijentacije, na temelju čega se može zaključiti kako ruralna sredina i nadalje djeluje ograničavajuće na razvoj – inače, među mladima vrlo raširenih – interesa za koje su potrebne određene materijalne i sociokulturne pretpostavke. Istodobno, zastupanje socijabilne interesne orijentacije očekivano raste linearno s porastom dnevno raspoloživih slobodnih sati. Znači, više slobodnog vremena stimulira potrebu sa socijalnim kontaktima, a vjerojatno i ispunjenje te potrebe.

Drugi faktor – nazvan *spoznajna interesna orijentacija* – antipod je prvome, ne samo po značenju interesa koji ga konstituiraju, nego i po tome što su u njegovu prihvaćanju studenti najviše međusobno diferencirani. Znanost, tehnika, obrazovanje te umjetnost i kultura interesi su koji u većoj mjeri zaokupljaju ispitane studente sa Sveučilišta u Splitu, one koji studiraju prirodne i tehničke znanosti, koji se nalaze na završnim godinama studija i postižu odličan uspjeh, zatim muškarce, simpatizere SDP-a i one koji nisu religiozni, a pridružuju im se i studenti koji imaju vrlo malo slobodnog vremena. Na suprotnoj su strani studenti Sveučilišta u Rijeci na studijima društvenih i biomedicinskih znanosti, oni s lošijim uspjehom na studiju, studentice te glasači HDZ-a, kao i oni koji imaju puno slobodnog vremena. Razlike su brojne i intrigantne jer je vrlo teško detektirati eventualne pravilnosti, a otuda i razloge postojećih linija razdvajanja. Može se tek pretpostaviti kako se kroz razlike u prihvaćanju spoznajne interesne orijentacije prelamaju neke regionalne i svjetonazorske specifičnosti uz očekivanja koja studenti imaju od studija, dok povezanost sa završnim godinama studija i najboljim ocjenama, potvrđuje međusoban pozitivan utjecaj uspješnosti studiranja i razvoja spoznajnih potreba. Svakako je zanimljiva povezanost spoznajne interesne orijentacije s dnevno raspoloživim slobodnim vremenom: oni koji imaju 2 sata dnevno slobodnog vremena natprosječno su zainteresirani za sadržajno zahtjevnije pojave, dok su oni koji raspolažu s više od 4 sata dokolice dnevno, izrazito nezainteresirani za te iste sadržaje. Ovi trendovi pokazuju da su studenti s manje slobodnog vremena spremniji posvetiti ga sadržajima koji pridonose osobnom razvoju, a da oni koji ga imaju više, nisu razvili interes prema zahtjevnijim sadržajima.

Tablica 10: Interesne orijentacije s obzirom na socijalna obilježja studenata

Obilježja studen.	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
<i>Sveučilište</i>		<i>F-omjer = 6,62</i>	<i>F-omjer = 23,79</i>	<i>F-omjer = 6,14</i>	
Dub., Pula, Zadar		-.028	.332	-.011	
Osijek		.116	.117	-.151	
Rijeka		-.180	-.178	-.211	
Split		.256	.482	-.062	
Zagreb		-.031	-.114	.083	
<i>Područje znanosti</i>		<i>F-omjer = 34,29</i>			<i>F-omjer = 29,45</i>
Biomed. znanosti		-.142			-.182
Biotehničke znan.		-.052			.049
Društvene znan.		-.310			-.036
Humanist. znan.		.085			-.452
Prirodne znanosti		.385			-.083
Tehničke znan.		.341			.385
<i>Spol</i>		<i>t = -5,74</i>	<i>t = 5,79</i>	<i>t = -4,78</i>	<i>t = -17,80</i>
Zenski		-.117	.117	-.098	-.343
Muški		.142	-.143	.119	.418
<i>Završ. srednja šk.</i>					<i>t = -9,24</i>
Gimnazija					-.143
Sred. stručna škola					.311
<i>Godina studija</i>		<i>F-omjer = 6,15</i>			
Prva		-.072			
Druga		-.083			
Treća		.035			
Četvrta/peta		.151			
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>		<i>F-omjer = 13,34</i>			<i>F-omjer = 49,15</i>
Dovoljan/dobar		-.121			.217
Vrlo dobar		.049			-.072
Odličan		.215			-.433
<i>Rezidencijalni st.</i>	<i>F-omjer = 8,14</i>		<i>F-omjer = 10,99</i>		
Selo		-.246	.215		
Mali grad		.057	.070		
Veliki grad		.011	-.047		
Zagreb		.072	-.157		
<i>Strupanj obraz. oca</i>			<i>F-omjer = 9,08</i>		
(Ne)završena OŠ			.177		
3-god. stručna šk.			.155		
4-god. srednja šk.			.087		
VSS, VSS i više			-.115		
<i>Stranačka prefer.</i>		<i>F-omjer = 10,70</i>	<i>F-omjer = 33,42</i>	<i>F-omjer = 21,10</i>	<i>F-omjer = 19,84</i>
HDZ		-.176	.375	.190	.343
SDP		.197	-.258	.010	-.193
HNS		-.007	-.313	.449	-.055
Neodlučni		-.025	.022	-.198	-.023
<i>Relig. samoident.</i>		<i>F-omjer = 16,16</i>	<i>F-omjer = 331,97</i>		<i>F-omjer = 21,55</i>
Religiozni		-.064	.431		.101
Neodlučni		-.052	-.443		-.023
Nereligiozni		.268	-.737		-.291
<i>Dnevno slobodno vrijeme</i>	<i>F-omjer = 10,01</i>	<i>F-omjer = 9,40</i>	<i>F-omjer = 8,80</i>		<i>F-omjer = 9,51</i>
Bez slob. vremena		-.228	.138		-.090
Do 2 sata		-.161	.112		-.156
3-4 sata		.070	.018		.010
Više od 4 sata		.114	-.187		.172

Tradicionalistička interesna orijentacija je faktor koji sadrži trokut škola–rad–obitelj, karakterističan za sinkronizirani obrazac odrastanja i tzv. odraslocentričnu orijentaciju (Ule, 1988). Iz tih se interesa iščitava težnja za kretanjem po društveno očekivanoj putanji koja vodi u svijet odraslih, što podrazumijeva preuzimanje pripadajućih trajnih društvenih uloga. Anketirani studenti se u znatnoj mjeri međusobno razlikuju u prihvaćanju naznačene tradicionalističke orijentacije. Konkretno, studentice natprosječno zastupaju ovu interesnu orijentaciju, a pridružuju im se studenti sveučilišta u Splitu, Dubrovniku, Puli i Zadru (nasuprot sveučilištima u Rijeci i Zagrebu), nastanjeni na selu (za razliku od Zagrepčana) te pristaše HDZ-a (nasuprot glasačima SDP-a i HNS-a). Uz to, prihvaćanje tradicionalističke interesne orijentacije linearno raste s opadanjem stupnja obrazovanja oca i dnevnog raspoloživog vremena, kao i s rastom religioznosti. Navedene značajke ukazuju na očekivan utjecaj svjetonazorskih i socijalizacijskih čimbenika, od obitelji do šire sredine.

Politička interesna orijentacija kao četvrti ekstrahirani faktor, uz interes za politiku uključuje još i interes za naciju i vojsku, koje su također komponente s političkim značenjem. Sudeći po distribuciji odgovora (tablica 9), politička interesna orijentacija vjerojatno je najslabije raširena među studentima¹⁰, a nema ni brojnih razlika u zastupanju te orijentacije. Konkretno, političku interesnu orijentaciju najčešće demonstriraju muškarci i pristaše HNS-a, a najmanje studenti bez stranačkih preferencija i oni sa sveučilišta u Rijeci i Osijeku. Potonji trendovi sugeriraju da zacijelo neke lokalne specifičnosti destimuliraju politički interes studenata, da politika i među studentima o(p)staje kao prvenstveno „muški“ izazov te da HNS može računati na politički motiviranije pristaše.

Posljednji, peti, faktor je unekoliko rezidualne naravi, a nazvan je *kompeticijska interesna orijentacija* jer ga primarno konstituiraju interesi za sport i vojsku, uz izrazito odsustvo interesa za umjetnost i kulturu. Kako je ova interesna orijentacija dominantno definirana sportom očekivano je da ju izrazito prihvaćaju studenati tehničkih znanosti (za razliku od pretežno studentica humanističkih i biomedicinskih znanosti) te onih koji su završili srednju stručnu školu i pristaše su HDZ-a (suprotno od simpatizera SDP-a). Ujedno, interesi za sport i vojsku linearno rastu s porastom religioznosti, a opadaju s boljim studijskim uspjehom. Navedene razlike sugeriraju zanimljivu dihotomiju unutar skupine studenata tehničkih znanosti: na jednoj su strani oni zaokupljeni znanošću i tehnikom i s boljim ocjenama na studiju, a na drugoj su strani studenti koje jako zanima sport i ne postižu osobit studij-

¹⁰ Indikativno je ipak da takav faktor nije dobiven u istraživanjima svih podskupina mladih (Ilišin, 2002, 2007), kada su pojave koje čine političku interesnu orijentaciju bile inkorporirane u spoznajnu i tradicionalističku interesnu orijentaciju. Ekstrahiranje političke interesne orijentacije na uzorku studenata sugerira da je razmišljanje o političkom unutar studentske populacije, premda i dalje izrazito manjinsko, ipak prisutnije i produbljenije nego unutar ostalih segmenata mladih.

ski uspjeh. U takvom je kontekstu povezanost kompeticijske interesne orijentacije sa stranačkom preferencijom i religijskom samoidentifikacijom teško objašnjiva, i moguće je tek spekulirati kako je rezultate uvjetovao odnos prema vojsci i vojnim pitanjima a koji može biti i ideološki obojen. Zanimljive su i razlike utemeljene na dnevno raspoloživom slobodnom vremenu: kompeticijsku interesnu orijentaciju natprosječno zastupaju studenti koji imaju više od 4 sata dokolice dnevno, a ispodprosječno oni koji imaju do 2 sata dnevno. Kada se ovi trendovi usporede s onima ustanovljenima kod spoznajne interesne orijentacije, pojednostavljeno se može reći da studenti s manje slobodnog vremena „žrtvuju“ sport u ime znanosti, obrazovanja i kulture, dok oni koji imaju puno slobodnog vremena, zanemaruju spoznajne sadržaje u korist sporta.

Prethodna analiza je pokazala da u pogledu promatranih interesnih orijentacija, anketirane studente najviše diskriminiraju njihova spolna pripadnost i stranačka preferencija, dnevno raspoloživo slobodno vrijeme, sveučilište na kojem studiraju te religijska samoidentifikacija. Nešto manje diferenciranja povezano je s rezidencijalnim statusom, područjem znanosti koje ispitanici studiraju i njihovim prosječnim uspjehom na studiju, dok krajnje sporadičan utjecaj imaju stupanj obrazovanja oca, vrsta završene srednje škole i godina studija. Kako su studenti specifična podskupina mladih, logično je da su oni po nizu obilježja homogeniji nego kada se integralno promatraju sve podskupine mladih. Ta se homogenost iskazuje kroz slabiji utjecaj socijalnog porijekla i tipa obrazovanja, uz istodobnu stabilnost utjecaja svjetonazora (uključujući ideološke komponente), rodno obojene socijalizacije i regionalnih specifičnosti. Zanimljiv je znatan utjecaj dnevno raspoloživog slobodnog vremena na interesne orijentacije što, nakon prethodnog uvida u relativno slabiji utjecaj sati dokolice na obrasce provođenja slobodnog vremena, još jednom pokazuje kako način provođenja slobodnog vremena u većoj mjeri ovisi o već formiranim potrebama i afinitetima nego o organizaciji svakodnevnog života koja uključuje i vrijeme odvojeno za dokolicu.

4. Interesi i slobodno vrijeme između virtualnog i stvarnog

Analiza promjena od 1999. do 2010. godine u pogledu participacije u aktivnostima slobodnog vremena i stupnja interesa studenata prema određenim pojavama ukazala je na gotovo sustavno slabljenje i većine interesa i sudjelovanja u brojnim promatranim aktivnostima dokolice. Taj trend zahtijeva da se postavi pitanje: Što se to promijenilo u svakodnevnom životu studenata tako da utječe na utvrđeni smjer promjena? Iako se studenti, kao i svi drugi ljudi danas, konstantno žale na manjak (slobodnog) vremena – a što je svakako ograničavajući faktor – istraživanja pokazuju

kako je količina slobodnog vremena za većinu populacije već desetljećima uglavnom stabilna. Uz to, usporedba interesa i načina provođenja slobodnog vremena, s obzirom na dnevno raspoloživo slobodno vrijeme studenata, pokazala je da količina tog vremena nije presudan faktor, pa se na temelju toga može zaključiti da ni promjene koje su se zbile na području interesa i dokolice studenata, nisu nastale pod utjecajem dnevno raspoloživog slobodnog vremena.

Istodobno, u ovom su istraživačkom projektu dobiveni važni podaci o promjenama u korištenju novih tehnologija čiji je integralni dio korištenje interneta u razne svrhe. Neke od tih svrha ostvaruju se – ili bi se trebale ostvarivati – u slobodnom vremenu, pa se načelno može pretpostaviti da vrijeme posvećeno „virtualnom svijetu“ može smanjiti količinu vremena koja preostaje za sudjelovanje u zbivanjima stvarnog svijeta. Za provjeru ove hipoteze izabran je pokazatelj učestalosti korištenja virtualnih društvenih mreža (facebook, myspace, twitter i druge) u koje je 2010. godine bilo uključeno 84% anketiranih studenata. Ovaj je pokazatelj odabran iz dva osnovna razloga: 1) do enormnog rasta virtualnih društvenih mreža došlo je upravo u posljednjem desetljeću; 2) druženja na ovim mrežama zbivaju se poglavito u slobodnom vremenu.

U tablici 11 prikazano je na koji je način učestalost korištenja virtualnih društvenih mreža povezana s dnevno raspoloživim slobodnim vremenom studenata. No, prije toga treba reći da su usporedbe po sociodemografskim obilježjima studenata pokazale kako virtualne društvene mreže češće od ostalih koriste studentice te da korištenje tih mreža raste linearno s porastom obrazovanja oca¹¹.

Tablica 11: Korištenje društvenih mreža s obzirom na dnevno raspoloživo slobodno vrijeme studenata (%)

Dnevno slobodno vrijeme	Korištenje društvenih mreža			
	Nikada	Rijetko/mjesečno	Do više puta tjedno	Dnevno
Bez slob. vremena	9,9	12,6	25,2	52,3
Do 2 sata	15,2	10,1	30,2	44,5
3–4 sata	14,3	5,6	31,2	48,9
Više od 4 sata	12,6	5,7	23,1	58,6
UKUPNO	13,8	7,3	28,5	50,4

$$\chi^2 = 36,72$$

Prvo što se može uočiti jest da svaki drugi student svakodnevno komunicira putem virtualnih društvenih mreža, a da ih nešto manje od trećine to čini nekoliko puta tjedno. Ne raspoložemo podatkom koliko im to prosječno oduzima vremena,

¹¹ Više o tome vidjeti u poglavlju „Studenti u umreženom društvu“ autorice Dunje Potočnik.

ali logično je pretpostaviti da je u određenoj korelaciji s ukupno raspoloživim slobodnim vremenom. Obavljena usporedba pokazala je da virtualne društvene mreže natprosječno koriste studenti koji imaju najviše slobodnog vremena, ali i oni koji izjavljuju da uopće nemaju slobodnog vremena. Otuda se može spekulirati da oni s „viškom“ dokolice imaju više vremena (i) za virtualna druženja, dok oni bez dokolice istu vrstu druženja možda koriste kao kompenzaciju za izostanak stvarnih (fizičkih) druženja. Međutim, ponovo se izdvajaju studenti s dokolicom ograničenom na 2 sata dnevno kao oni koji najmanje koriste virtualne društvene mreže. Povežu li se ti podaci s onima dobivenima u analizi interesnih orijentacija i obrazaca provođenja slobodnog vremena, čini se kako su studenti s limitiranim slobodnim vremenom razvili vrlo selektivan odnos prema izazovima kojima su izloženi, pa svoju dokolicu popunjavaju pomnije izabranim sadržajima i aktivnostima.

Analiza varijance kojem je provjerena povezanost učestalosti korištenja virtualnih društvenih mreža s pet interesnih orijentacija i devet obrazaca provođenja slobodnog vremena pokazala je intrigantne rezultate. Konkretno, samo jedna interesna orijentacija i dva obrasca provođenja slobodnog vremena povezani su s korištenjem virtualnih društvenih mreža, pri čemu je zanimljivo da je riječ o onim slučajevima gdje druženja imaju važnu ulogu (tablica 12).

Tablica 12: Interesne orijentacije i obrasci provođenja slobodnog vremena studenata s obzirom na korištenje društvenih mreža

Korištenje društvenih mreža	Socijalna interesna orijentacija	Urbani obrazac	Pasivni obrazac
Nikada	-.328	-.400	-.156
Rijetko / mjesečno	-.439	-.547	-.136
Više puta tjedno	-.143	-.121	-.079
Dnevno	.231	.273	.116
	<i>F-omjer = 41,94</i>	<i>F-omjer = 57,56</i>	<i>F-omjer = 8,26</i>

Socijalnu interesnu orijentaciju natprosječno zastupaju studenti koji su dnevno uključeni virtualne društvene mreže, a njihov su antipod studenti koji su izrazito rijetki posjetitelji tih mreža. Na osnovi ovih rezultata može se konstatirati kako su interesi za prijateljstva i zabavu komplementarni s čestim komuniciranjem putem virtualnih društvenih mreža.

Identičan je trend ustanovljen i u pogledu urbanog obrasca provođenja slobodnog vremena (a koji ima poveznicu sa socijalnom interesnom orijentacijom): taj obrazac natprosječno prihvaćaju svakodnevni korisnici virtualnih društvenih mreža, a odbijaju studenti koji te mreže rijetko koriste. U ovom bi se slučaju moglo pretpostaviti da druženja s prijateljima i izlasci koje treba dogovoriti stimuliraju i komunikaciju na društvenim mrežama.

Pasivni obrazac provođenja slobodnog vremena linearno je povezan s učestalošću korištenja virtualnih društvenih mreža – konkretno, kako raste sudjelovanje u virtualnoj komunikaciji, raste i prihvaćanje pasivnog obrasca. Ovdje bi se moglo spekulirati da je korištenje virtualnih društvenih mreža svojevrsni supstitut za bavljenje nizom drugih aktivnosti, uključujući i fizičko druženje s prijateljima.

Ustanovljene tendencije uglavnom ne potvrđuju pretpostavku da su druženja putem virtualnih društvenih mreža supstitut za stvarna druženja. Upravo suprotno, trendovi su pokazali da je komunikacija putem tih mreža komplementarna socijalnim interesima i aktivnostima. Međutim, ima indicija da dio studenata ipak preferira virtualna druženja na račun stvarnih što zahtijeva istraživačko praćenje te tendencije u budućnosti. Kako su virtualne društvene mreže razmjerno nov sociokulturni fenomen, njihovo je širenje popraćeno već viđenom „moralnom panikom“ koja se često javlja kad novi mediji osvajaju društveni prostor. Isto se tako redovito pokazivalo kako bi nakon određenog vremena stari i novi mediji nastavili uglavnom uspješno koegzistirati, a svi oni zajedno uklopili bi se u svakodnevicu građana uzimajući dio raspoloživog vremena za sadržaje koje nude. No, koliko će uspostavljena koegzistencija potrajati, ostaje otvoreno pitanje jer pojavljivanja stalno novih naprava i mogućnosti koje nude, permanentno postavljaju nove izazove. U tom smislu možda je indikativna recentna pozicija slušanja radija među studentima: on je desetljećima odolijevao konkurenciji novijih medija, i kad je već izgledalo da će ostati uglavnom neokrznut, izgubio je bitku. U ovom se trenutku može pojaviti dilema je li radio doista medij koji nema ružičastu budućnost, ili su se tehnološki opremljene i pismene generacije zapravo preorijentirale na slušanje omiljenih radio-postaja posredstvom novih mobilnih naprava umjesto radio prijemnika. Buduća će istraživanja pokazati je li ustanovljena promjena trajnog karaktera, kao što će i vrijeme pokazati hoće li virtualne društvene mreže u konačnici znatno limitirati stvarna prijateljska druženja.

5. Zaključna razmatranja

Interesi i slobodno vrijeme važan su segment svakodnevnog života, osobito studenata kao podskupine mladih iz koje se regrutira – ili bi se trebala regrutirati – buduća društvena elita u Hrvatskoj. Neke naznake o specifičnostima studentske populacije dobivene su u ranijim istraživanjima svih podskupina mladih (Ilišin, 2007), prije svega vidljive po tome da su studenti više od ostalih mladih zainteresirani za spoznajno i kulturno relevantne sadržaje. No, u osnovi, interesi i slobodno vrijeme studenata u nizu aspekata sukladni su onima ustanovljenima za mladu generaciju u suvremenoj Hrvatskoj.

To znači da su i studenti primarno zainteresirani za fenomene iz sfere privatnosti - prijateljstva i poznanstva, seks i ljubav, školovanje i obrazovanje, zabavu i razonodu, obiteljski život – a da su na marginama njihova interesa nacija, vjera, politika i vojska, kao fenomeni povezani s javnom sferom. Sukladno interesima, najraširenije aktivnosti u slobodnom vremenu su druženja, izlasci u kafiće, gledanje televizije i slušanje rock glazbe, dok je zanemariv broj studenata aktivno društveno angažiran (politički, humanitarni i volonterski rad). Slabo su zastupljene i intelektualne aktivnosti: čitanje knjiga, odlasci u kazalište, na izložbe i tribine. Otuda slijedi da, unatoč tome što studenti – u usporedbi s ostalim podskupinama mladih – pokazuju više interesa za spoznajno i kulturno relevantne sadržaje dokolice, razina tog interesa ostaje na razmjerno niskom stupnju, dok i među njima dominira orijentacija na zabavu i razonodu.

U pogledu promatranih interesa i aktivnosti u slobodnom vremenu, unazad desetak godina unutar studentske populacije, zbililo se malo promjena. Drugim riječima, hijerarhija i strukturiranje interesa i aktivnosti slobodnog vremena ostalo je razmjerno stabilno. Ipak, zbilila se promjena u intenzitetu iskazivanja interesa i participacije u aktivnostima dokolice. Rezultati su, naime, pokazali da je među studentima opao interes za većinu promatranih pojava i smanjilo se sudjelovanje u većini aktivnosti dokolice. Ova tendencija upućuje na to da je u suvremenom naraštaju studenata došlo do svojevrstne pasivizacije i letargije upravo u onoj domeni svakodnevnoga života koja ima velikih potencijala za svoje obogaćivanje. Je li to odgovor na društvenu krizu i je li riječ o prolaznom trendu, otvoreno je pitanje, ali ostaje dojam kako su suvremeni studenti manje zainteresirani i integrirani u svijet oko sebe nego što su to bili studenti ranijih godina.

Ispitivani interesi strukturirali su se u pet interesnih orijentacija: socijalnu, spoznajnu, tradicionalističku, političku i kompeticijsku. Ovo je zanimljivo, jer odstupa od populacije mladih općenito, unutar koje se politička interesna orijentacija nije pojavljivala kao zasebni faktor (Ilišin, 2002, 2007). Aktivnosti u slobodnom vremenu grupirale su se u čak devet obrazaca: elitni, urbani, ruralni, aktivistički, sportski, medijski, socijabilni, domaćinski i pasivni. Među potonjim faktorima novost su socijabilni i domaćinski obrazac, jer su u prijašnjim istraživanjima mladih aktivnosti koje čine taj obrazac bile uključene u obiteljski i urbani obrazac (Ilišin, 2007). Relativno velik broj faktora interesa i dokolice ukazuje na znatnu raspršenost interesa i aktivnosti dokolice unutar studentske populacije. Uočena raspršenost plod je nijan-siranih razlika u postojećim afinitetima studenata izgrađenih u procesu socijalizacije.

Na to upućuju promatrana obilježja koja međusobno diskriminiraju studente u pogledu prihvaćanja ustanovljenih interesnih orijentacija i obrazaca provođenja slobodnog vremena. U tom se kontekstu pokazuju da su studenti najhomogeniji u pogledu prihvaćanja socijabilne i političke interesne orijentacije, dok u prihvaćanju ostale tri orijentacije (spoznajne, tradicionalističke i kompeticijske) postoje brojnije

statističke značajne razlike. Što se obrazaca provođenja slobodnog vremena tiče, studenti se međusobno najmanje razlikuju u prihvaćanju aktivističkog i domaćinskog obrasca, a najviše u zastupanju elitnog i ruralnog obrasca. Obilježje koje najviše pridonosi diferencijaciji studenata je spolna pripadnost, što pokazuje kako je i unutar te višestruko socijalno privilegirane skupine mladih rodno uvjetovana socijalizacija vrlo prisutna. Prilično neočekivano, na interesne orijentacije i obrasce provođenja slobodnog vremena znatno utječu stranačke preferencije i religijska samoidentifikacija, iz čega se nadaje zaključak kako svjetonazorske razlike prodiru duboko u svakodnevni život studenata, pa i u onoj njegovoj domeni koja se čini najdaljom od ideologije.

Među obilježjima koje primjetno diskriminiraju studente u njihovoj dokolici i interesnim orijentacijama, nalaze se još područje znanosti i sveučilište te uspjeh na studiju. Riječ je o kombinaciji utjecaja, prvenstveno povezanih s profesionalnom orijentacijom i motivacijom dopunjenih regionalnim specifičnostima. Osrednja diferenciranost studenata uzrokovana je njihovim socijalnim porijeklom, odnosno rezidencijalnim statusom i stupnjem obrazovanja oca. To je razumljivo, jer su studenti relativno homogeni po svom socijalnom porijeklu (većina dolazi iz urbanih sredina i ima akademski obrazovane očeve), čime i slabi utjecaj socijalnih razlika koje su znatno prisutnije kada populacija mladih – u kojoj su studenti specifična podskupina - promatra integralno. Najmanji broj diferencijacija posljedica je utjecaja godine studija i vrste završene srednje škole što potvrđuje, ne samo da studiranje nema odgojnu funkciju, nego da je tu funkciju u dobroj mjeri izgubilo i sekundarno obrazovanje. Kako studij prvenstveno treba osigurati profesionalne kompetencije, i kako mladi upisuju fakultet nakon intenzivnog procesa maturacije, logičan je izostanak utjecaja godine studija, tj. razdoblja provedenog na određenoj visokoškolskoj ustanovi. Ipak, donekle iznenađuje slab utjecaj vrste završene srednje škole, što otvara dodatna pitanja: ili su srednje škole, (pre)opterećene obrazovnim sadržajima, zapostavile odgojnu funkciju, ili su kurikulumi različitih srednjih škola postali ujednačeniji (rezultati državne mature ne podupiru tu pretpostavku!), ili su izvanškolski socijalizacijski agensi (prije svega obitelj i mediji) znatno utjecajnije od utjecaja škole. Neovisno o kojim se utjecajima – odnosno njihovoj sinergiji – radi, ostaje činjenica da, bar kada su u pitanju interesi u slobodno vrijeme, dolazi do nivelacije obrazovnih razlika proizašlih iz različitih tipova završene srednje škole.

Može se, dakle, konstatirati kako primjetna homogenizacija studenata po osnovi socijalnog porijekla otvara prostor za snažniji utjecaj nekih drugih obilježja koja u populaciji mladih ostaju u sjeni znatno izraženijeg socijalnog diferenciranja. Unatoč tome, studenti se u pogledu interesa i slobodnog vremena prepoznaju kao integralni dio suvremene generacije mladih u Hrvatskoj. To znači da se slobodno vrijeme prvenstveno koristi kao vrijeme rezervirano za aktivnosti hedonističkog karaktera. Sadržaji koji pridonose kultiviranju i razvoju ličnosti zastupljeni su u mnogo manjoj mjeri. Slijedi zaključak kako i studenti nedovoljno koriste potencijale dokolice

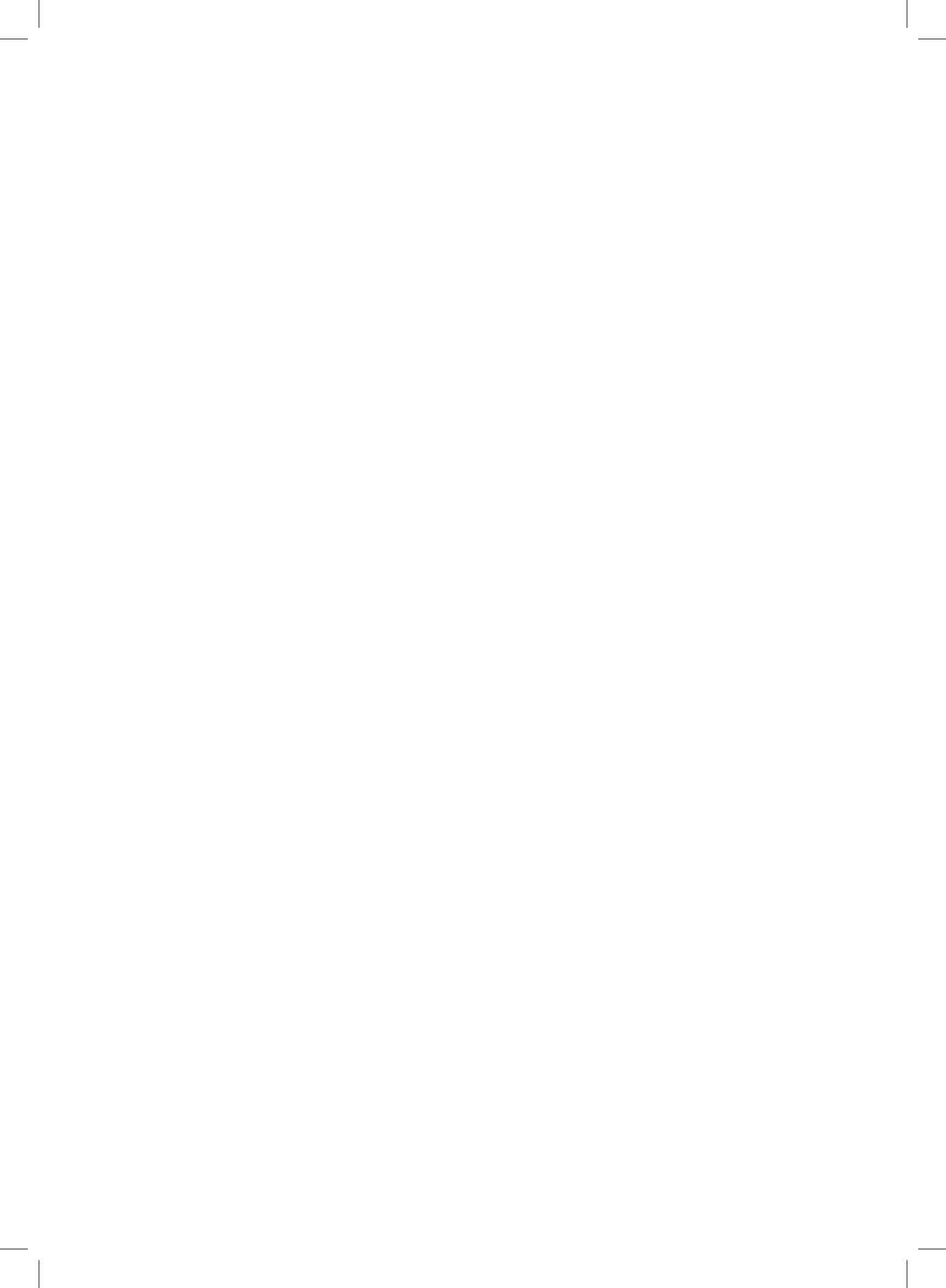
kao specifične škole života koja doprinosi rastu kompetencija te, posljedično, boljoj društvenoj integraciji, odnosno participaciji u građanskoj kulturi.

Literatura

- Andrijašević, M.; Ciliga, D.; Jurakić, D. (2009). Is Sports Recreation Important to University Students?. *Collegium Antropolologicum*, 33(1): 161-168.
- Bouillet, D. (2007). (Ne)zadovoljstvo životom i obrasci komunikacije mladih, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi: Problem ili reusrs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 237-266.
- Bouillet, D. (2008). Slobodno vrijeme zagrebačkih studenata: prilika za hedonizam ili samostvarenje. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 641-367.
- Bouillet, D.; Ilišin, V.; Potočnik, D. (2008). Continuity and Changes in Croatian University Students Leisure Time Activities. *Sociologija i prostor*, 46(2): 123-142.
- Božović, R. (1979). *Iskušenja slobodnog vremena*. Beograd: Mladost.
- Bruyn, H. E.; Cillessen, A. (2008). Leisure Activity Preference and Perceived Popularity in Early Adolescence. *Journal of Leisure Research*, 40(3): 442-457.
- Clarke, J.; Critcher, C. (1985). *The Devil Makes Work: Leisure in Capitalist Britain*. London: Macmillan.
- Cotterel, J. L. (1990). Tracking teenagers in time and space. *Youth*, 9(4): 32-37.
- Dumazedier, J. (1967). *Towards A Society of Leisure*. New York: Free Press.
- Dumazedier, J. (1974). *Sociology of Leisure*. Amsterdam: Elseiver.
- Feinstein, L.; Bynner, J.; Duckworth, K. (2006). Young People's Leisure Contexts and their Relation to Adult Outcomes. *Journal of Youth Studies*, 9(3): 305-327.
- Fink, B.; Wild, K. (1995). Similarities in Leisure Interests: Effects of Selection and Socialization in Friendships. *Journal of Social Psychology*, 135(4): 471-482.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class*. New York: Bantam.
- Haworth, J. T.; Veal, A. J. - eds (2004). *Work and Leisure*. New York: Routledge.
- Ilišin, V. (1988). Interesi i slobodno vrijeme, u: Radin, F. (ur.): *Fragmenti omladine*. Zagreb: IDIS / CDD; 119-131.
- Ilišin, V. (1991). Interesi i slobodno vrijeme studenata, u: Magdalenić, I. (ur.): *Društveni profil zagrebačkih studenata krajem osamdesetih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 91-123.
- Ilišin, V. (2002). Interesi i slobodno vrijeme mladih, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja / Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 269-302.
- Ilišin, V. (2006). Slobodno vrijeme i kultura mladih, u: Ilišin, V. (ur.): *Mladi između želja i mogućnosti. Položaj, problemi i potrebe mladih Zagrebačke županije*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja / Zagrebačka županija, 299-330.
- Ilišin, V. (2007). Slobodno vrijeme i interesi mladih, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 179-201.

- Ilišin, V. (2011). Vrijednosti mladih u Hrvatskoj. *Politička misao*, 48(3): 82-122.
- Kamenov, Ž.; Galić, B. - ur. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Korhonen, V. - ur. (2010). *Cross-cultural Lifelong Learning*. Tampere: Tampere University Press.
- Margo, J.; Dixon, M. (2006). *Freedom's Orphans: Raising youth in a changing world*. London: Institute for Public Policy Research.
- McDonald, P.; Pim, B.; Bailey, J.; Price, R. (2011). Young People's aspirations for education, work, family and leisure. *Work, Employment & Society*, 25(1): 68-84.
- Miles, S. (1998). *Consumerism as a way of life*. London: Sage.
- Miles, S. (2000). *Youth Lifestyles in a Changing World*. Buckingham: Open University Press.
- Northcote, J. (2006). Nightclubbing nad the Search for Identity: Macking the Transition from Childhood to Adulthood in an Urban Milieu. *Journal of Youth Studies* 9(1): 1-16.
- Pantić, D. (1980). *Priroda interesovanja*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSOS.
- Parker, S. (1985). *Leisure and Work*. London: George Allen.
- Petrović, J.; Zotović, M. (2010). Isti ili drugačiji: slobodno vreme mladih u Vojvodini i svestu. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 73-88.
- Piggot, D. (2010). Listening to young people in leisure research: the critical application of grounded theory. *Leisure Studies*, 29(4): 415-433.
- Polić, M.; Polić, R. (2009). Vrijeme, slobodno od čega i za što. *Filozofska istraživanja*, 29(2): 255-270.
- Roberts, K. (2006). *Leisure in Contemporary Society*. Oxfordshire: CABI Publishing.
- Roberts, K.; Fagan, C. (1999). Young people and their leisure in former communist countries: Four theses examined. *Leisure studies*, 13(1): 33-48.
- Roberts, K.; Pollock, G.; Tholen, J.; Tarkhishvili, L. (2009). Youth leisure careers during post-communist transitions in the South Caucasus. *Leisure Studies*, 28(3): 261-277.
- Roberts, K.; Povall, S.; Tholen, J. (2005). Farewell to the Inteligentsia: Political Transformation and Changing Forms of Leisure Consumption in the Former Communist Countries of Eastern Europe. *Leisure Studies*, 24(2): 115-135.
- Rojek, C. (2005). *Leisure Theory. Principles and Practices*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rojek, C. (2010). *The Labour of Leisure. The Culture of Free Time*. London: Sage.
- Rojek, C.; Shaw, S. M.; Veal, A. J. - eds (2006). *A Handbook of Leisure Studies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Roznowsky, M.; Hong, S.; Reith, J. (2000). A Further Look at Youth Intellectual Giftedness and its Correlates: Values, Interests, Performance and Behavior. *Intelligence*, 28(2): 87-113.
- Sharp, E.; Caldwell, L. L.; Graham, J. W.; Ridenour, T. A. (2006). Individual Motivation and Parental Influence on Adolescents Experiences of Interest in Free Time. A Longitudinal Examination.. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(3): 340-353.
- Shildrick, T.; MacDonald, R. (2006). In Defence of Subculture: Young People, Leisure and Social Divisions. *Journal of Youth Studies*, 9(2): 125-140.
- Smolić-Krković, N. (1970). O interesu i metodama njegova ispitivanja. *Pedagoški rad*, 16(1-2): 36-45.
- Ule, M. (1988). *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.

- Videnović, M.; Pešić, J.; Plut, D. (2010). Young People's Leisure Time: Gender Differences. *Psihologija*, 43(2): 199-214.
- Watts, C. E.; Caldwell, L. L. (2008). Self-Determination and Free Time Activity Participation as Predictors of Initiative. *Journal of Leisure Research*, 40(1): 156-181.
- Wilson, D. M.; Gottfredson, D. C.; Cross, A. B.; Rorie, M.; Connell, M. (2010). Youth Development in After-School Leisure Activities. *The Journal of Early Adolescence*, 30(5): 668-690.
- Zeijl, E.; Du Bois-Reymond, M. (2002). Young Adolescents' Leisure Patterns. *Society and Leisure*, 24(2): 379-402.
- Zvonarević, M. (1981). Pop koncerti i ponašanje mladih. *Naše teme*, 25(12): 1979-2000.

STUDENTI U UMREŽENOM DRUŠTVU

1. Uvodne napomene

Pervazivnost novih tehnologija potpomognuta mikrominijaturizacijom doprinijela je lakom dohvatit nekada nezamislivih mogućnosti u komunikaciji i informiranju. Pritom su računala, pametni telefoni i tableti postali ne samo glavno sredstvo komuniciranja i informiranja, nego i organiziranja svakodnevnog privatnog i poslovnog života. U tomu je glavnu ulogu osim mikrominijaturizacije imao i *user-friendly* koncept koji korisniku omogućuje jednostavno korištenje uz autonomno donošenje odluka o novim potrebama i kontinuiranu nadogradnju mogućnosti. Ovakvu fleksibilnost prosječno u većoj mjeri od ostalih koriste i prigranju mlade generacije kojima je portabilnost i adaptabilnost sadržaja i tehnologija bitna sastavnica svakodnevice. Nove tehnologije putem olakšavanja pristupa informacijama i omogućavanjem višerazinskog pristupa „društvenosti“ – „tradicionalnoj“ na osobnoj razini i „novoj“ putem virtualnih društvenih mreža – mijenjaju način socijalizacije i mogu značajno promijeniti stavove i aspiracije, te time i tijek života mladih. Korisnici virtualnih društvenih mreža u pravilu održavaju kontakte s više različitih grupa koje reflektiraju vrstu i „količinu“ socijalnog kapitala, ovisno o tome radi li se o obiteljskim, prijateljskim ili poznaničkim grupama, ili pak osobama s kojima prije uvrštavanja u krug online „prijatelja“ nije postojao kontakt. Međutim, i ova je vrsta društvenosti u sve većoj mjeri ugrožena osjećajem nedostatka privatnosti zbog stalnog nadzora i kontrole od strane vlasnika i „servisera“ virtualnih društvenih mreža (Brandtzæg i dr., 2010). Time se pervazivnost novih tehnologija potvrđuje kako na simboličkoj, tako i iskustvenoj razini, uz nerijetko podvojeni osjećaj korisnika kako je riječ o istodobnom dobitku (pristup, sadržaj i mogućnosti) i gubitku (kontrole i privatnosti) (Shin, 2010).

Kao što je pervazivnost novih tehnologija danas općeprihvaćeni koncept, tako je i računalna pismenost uvriježeno promatrati kao osnovu socijalnog kapitala, posebice u mladih generacija (Morgan, 2010; Paino, Renzulli, 2012). Socijalni kapital ovdje se poima u svoj njegovoj punini, na način na koji su ga elaborirali klasici sociološke misli (Coleman, 1988; Bourdieu, 1998; Putnam, 2004), a računalna pismenost kao element ovog kapitala predstavlja strateški resurs kojim se svaki pojedinac pozicionira kako u svojoj neposrednoj društvenoj zajednici, tako i u širem društvu i na tržištu rada. Računalna pismenost omogućuje fleksibilnost i prilagodbu zahtjevi-

ma procesa učenja i zapošljavanja, te je neodvojiva komponenta cjeloživotnog učenja. Rasprave o vještinama koje studenti usvajaju korištenjem računalne tehnologije premješta se od specifičnih vještina vezanih uz struku do generalnih vještina koje mogu primijeniti u svim područjima života. Računalne vještine čine jezgru prenosivih vještina (*transferable skills*), čija je važnost naročito naglašena u studentsko doba. U procesima usvajanja novih vještina čak i široko napadani oblici korištenja novih tehnologija, poput online igara, donose dobit za korisnike. U konkretnom je slučaju riječ o razvijanju sposobnosti procesiranja vizualnih informacija i razvoja motoričkih vještina, čime se poboljšava plastičnost mozga i stvaraju osnove za bolje mentalno zdravlje i u starosti (Bavelier i dr., 2012; Kühn i dr., 2014).

Broj i raznolikost internet-aplikacija izrazito je porastao eksplozijom društvenih mreža koja polagano počinje još 1990-ih nastankom specijaliziranih mrežnih servisa i bloga, jača 2003. osnutkom Myspace mreže, a definitivni uzlet doživljava 2008. pojavom Facebooka. Sposobnost navigacije kroz društvene mreže u ljudskoj je povijesti jedinstvena pojava i u znatnoj se mjeri razlikuje od tradicionalnije komunikacije posredovane računalima (*computer-mediated communication – CMC*), poput elektroničke pošte i instant *messaginga*. Time su društvene mreže potvrđene kao središta „širenja inovacija“ (*diffusion of innovations*) (Rogers, 2003) u obliku usvajanja novih tehnologija, promjena osobnih obrazaca ponašanja ili usvajanja novih političkih i društvenih uvjerenja. Nove tehnologije, posebice zbog omogućavanja brze razmjene razmišljanja i kritičkog pogleda na suvremeno društvo, postaju sredstvo osvještavanja važnosti aktivnog sudjelovanja u društvu i donošenja informiranih odluka (Patronis i dr., 1999; Kennett, Stedwill, 1996).

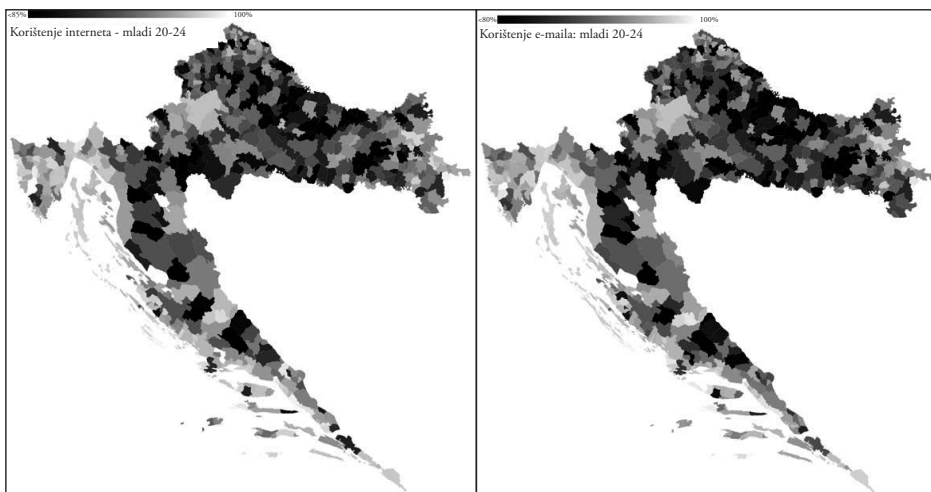
Pozicija novih tehnologija nije kreirana samo s ciljem unaprjeđenja tehnologije, nego i zahvaljujući društvenim stremljenjima, zbog čega ih možemo smatrati *online* bankama socijalnog kapitala i to u svim područjima – od privatnog života do ekonomskog i političkog djelovanja. Virtualne društvene mreže omogućavanjem pristupa osobama izvan uskog kruga uspostavljaju novu osnovu za povjerenje i tako doprinose jačanju socijalnog kapitala i osnažuju tkivo društva (Ellison i dr., 2007; Valkenberg i dr., 2006). No, društvene mreže i pretjerana upotreba novih tehnologija mogu dovesti i do samozavaravanja u sferi koju možemo opisati pojmom hiperrealnosti (Baudrillard, 1983). Inspiriran ovim pojmom Fono i suradnici (2006) prvi su upotrijebili pojam hiper-prijateljstva kako bi opisali razlikovanje tradicionalnog prijateljstva od „prijateljstva“ u virtualnim društvenim mrežama, posebice u odnosu na inflaciju broja „prijatelja“. Na osobnoj razini ovakva „prijateljstva“ od strane korisnika mogu varirati od shvaćanja kako je riječ tek o ‘dodavanju osobe na listu’ do ‘bliskog’ prijateljstva. Inkompatibilnost u viđenju „prijateljstva“ od strane osoba u istom krugu na društvenoj mreži može dovesti do raznih posljedica po psihički i društveni status pojedinaca, od kojih su razočarenje i povlačenje tek blaže pojavnosti (Manago i dr., 2012).

Opće uvide u digitalizaciju i umrežavanje u suvremenom društvu potrebno je dopuniti elementima za situiranje Hrvatske u europskom okruženju u pogledu korištenja digitalnih tehnologija jer to u velikoj mjeri utječe i na mogućnosti koje su na raspolaganju hrvatskim studentima. Naznaku komparativno vrlo lošeg položaja hrvatskih korisnika interneta daju podaci studije *State of the Internet* (Akamai Tech, 2014) po kojoj Hrvatska, u usporedbi s 24 europske zemlje obuhvaćene istraživanjem, ima najsporiji pristup mobilnom internetu. Tako primjerice u Hrvatskoj korisnici mobilnog interneta na raspolaganju imaju brzinu od 2,2 megabita po sekundi (mbps), a u Ukrajini 7,3, Švedskoj 6,6 i u Austriji 6,1 mbps. Od susjednih zemalja gotovo jednako spor internet imaju Mađari (2,9 mbps), dok nešto bolje stoje Slovenci (3,5mbps) i Talijani (4,6 mbps). Na svjetskoj razini Hrvati koriste skoro sedam puta sporiji mobilni internet od korisnika u Južnoj Koreji, a nalaze se uz bok Indoneziji, Kazahstanu, Iranu, Maleziji i Šri Lanki. No, prema podacima Eurobarometra iz 2014. (*E-Communications and Telecom Single Market Household Survey*) Hrvatska se u nekim segmentima korištenja interneta nalazi čak i iznad europskog prosjeka. Tako internetu iz vlastitog doma ima mogućnost pristupiti ukupno 65% građana EU i 70% Hrvata, a širokopojasnom internetu pristup ima 62% Hrvata i 60% građana EU, dok internet preko mobitela koristi 58% naših građana i 52% građana EU. No, moramo uzeti u obzir kako je riječ o uprosječnim rezultatima i kako znatno zaostajemo za europskim vrhom, u kojem 93% Nizozemaca i 91% Šveđana ima pristup internetu iz vlastitog doma (od čega 88%, odnosno 85% otpada na širokopojasni internet), dok internet preko mobitela koristi čak 77% Šveđana i 72% Danaca.

Bitno je napomenuti i na koji način digitalno stasaju mlađe generacije u školskom okruženju, o čemu uvide pruža izvještaj *European Schoolnet 2012*, koji za Hrvatsku donosi podatke o lošijoj tehničkoj i infrastrukturnoj opremljenosti osnovnih škola nego li u većini europskih zemalja te o značajnoj neujednačenosti uvjeta za računalno opismenjivanje koje ovisi o ekonomskoj situaciji u županiji. Kao što je istaknuto u izvještaju, broj računala dostupan učenicima u školama ispod je europskog prosjeka (str. 6). Također, Hrvatska ima ispodprosječan broj strategijskih dokumenata u odnosu na europski prosjek, a njihovo provođenje nije učinkovito (str. 6). Ovaj izvještaj govori i kako učenici u školama u Hrvatskoj imaju dostupan internet, no ne i širokopojasni internet, a učestalost korištenja novih tehnologija daleko je ispod europskog prosjeka (str. 28).

Nadalje, prema podacima Popisa stanovništva iz 2011. vidimo kako su u populaciji starosti od 20-24 godine zamjetne bitne razlike u korištenju interneta (slika 1) i e-maila (slika 2) u odnosu na rezidencijalnu pripadnost. Riječ je o populaciji čija dob odgovara studentskoj i koja će nam koristiti kao referentna točka za usporedbe u kasnijim poglavljima.

Slike: 1. Rasprostranjenost korištenja interneta u dobnoj skupini 20-24 godine
2. Rasprostranjenost korištenja e-maila u dobnoj skupini 20-24 godine

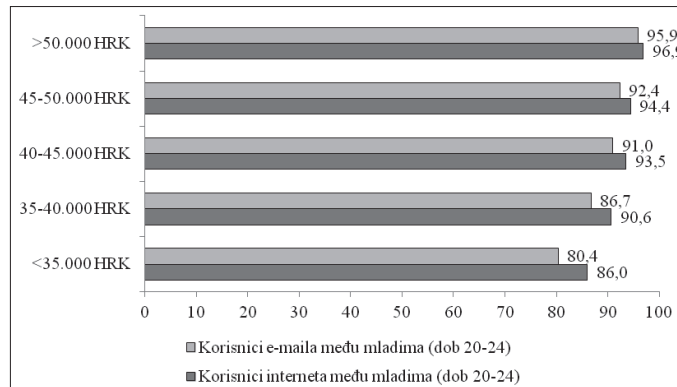
Vidljive su značajne razlike u stupnju korištenja interneta i e-maila među mladima u dobi od 20-24 godine, s izrazitim razlikama između sjevera Hrvatske i rubnog obalnog pojasa koji odskaače u premreženosti te ostatka zemlje. Kako se ovakva distribucija poklapa s indeksom razvoja hrvatskih regija (*Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti na županijskoj razini 2013*, Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije), podaci iz prikazanih mapa upućuju na ekonomsku uvjetovanost razlika u korištenju interneta i e-maila.

Podaci prikazani u grafikonu 1 o razlikama u korištenju e-maila i interneta s obzirom na prosječnu plaću u općini prebivališta dodatno osnažuju zaključak o vrlo neujednačenim mogućnostima za pristup umreženom društvu koje današnje generacije mladih u Hrvatskoj imaju na raspolaganju.

Upravo naznačeni uvidi poslužiti će kao okvir za analizu posjedovanja i korištenja računala od strane hrvatskih studenata u cjelinama koje slijede. Pritom će pažnja biti usmjerena na posjedovanje osobnih računala i laptopa, način korištenja interneta i sudjelovanje u društvenim mrežama te na utvrđivanje utjecaja socijalnih obilježja studenata na razlike u upotrebi računala, laptopa, interneta i društvenih mreža. U tom ćemo istraživanju također izvršiti komparaciju distribucije određenih modaliteta korištenja računala i interneta s podacima na uzorcima studenata iz istraživanja 1999. i 2004. godine. U analizi se polazi od pretpostavke kako se varijacije u posjedovanju i korištenju računala i laptopa, koje postoje među pojedincima, mogu dobrim dijelom objasniti razlikama u njihovim socijalnim obilježjima. Za analizu je korištena sljedećih 12 socijalnih obilježja studenata: spol, godina studija, rezidencijalni status, tip završene srednje škole, sveučilište, područje znanosti, uspjeh u srednjoj školi i na studiju, obrazovanje majke, obrazovanje oca, posljednje radno mjesto

majke, posljednje radno mjesto oca i prihod po članu obitelji. Pritom se primjenjuju deskriptivna te bivarijatna analiza (χ^2 test), a kao statistički značajne tumače se samo razlike koje su dosegule razinu .000.

Grafikon 1: Korištenje interneta i e-maila među mladima od 20-24 godine s obzirom na godišnju neto plaću po glavi zaposlenih u općini prebivališta¹

2. Posjedovanje i korištenje računala

Kada govorimo o studentskoj populaciji, možemo pretpostaviti kako je stopa njihova posjedovanja i korištenja računala viša nego u općoj populaciji mladih, kao i da računalne tehnologije koriste češće i lakše ovladavaju određenim računalnim vještinama. Prvu od pretpostavki možemo dokazati putem grafikona 2 s komparativnim prikazom distribucije studenata koji su posjedovali osobna računala i laptop. Kao referencu za zaključak da u odnosu na opću populaciju² studenti u većoj mjeri posjeduju računalne naprave, koristimo podatak o 55,3% hrvatskih kućanstava koja prema Popisu stanovništva iz 2011. posjeduju ili osobno računalo ili laptop.

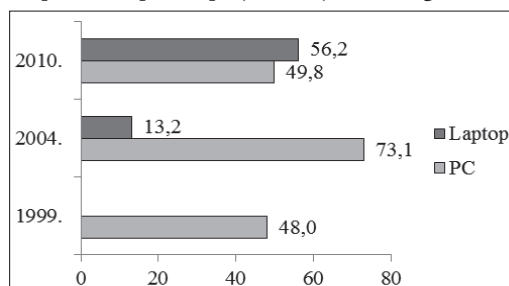
U odnosu na prijašnje podatke o posjedovanju računala i laptopa među studentima možemo reći kako je došlo do promjene u poziciji osobnog računala kao primarne naprave koju studenti posjeduju i to od manje od polovice studenata koji su ga posjedovali 1999. preko skoro tri četvrtine studenata s osobnim računalom 2004. do 2010. kada je laptop osvojio laganu prednost nad osobnim računalom. Pritom su zamjetne razlike u posjedovanju ovih naprava s obzirom na većinu socijal-

¹ Podaci: www.dzs.hr, popis stanovništva 2011., izrada slika: Institut sinergije znanosti i društva www.iszd.hr

² Kao referencu koristimo Popis stanovništva iz 2011., a ne Eurobarometar istraživanje iz 2014. jer su podaci iz Popisa stanovništva po vremenskom slijedu mnogo bliži razdoblju provedbe istraživanja na studentskoj populaciji.

nih obilježja studenata (tablica 1), no treba naglasiti kako su izostala obilježja koja su u prijašnjim istraživanjima pokazala statistički značajno razlikovanje u studentskoj populaciji – stupanj obrazovanja majke i oca. Navedeno bi se moglo protumačiti širom rasprostranjenošću i većom dostupnošću računala nego u prethodna dva promatrana razdoblja, kao i većom inkorporiranošću računala u studentski život, kako na privatnoj tako i na razini studiranja.

Grafikon 2: Komparativni prikaz posjedovanja osobnog računala i laptopa (%)

Osobna računala pokazuju malo veću ravnomjernost rasprostranjenosti u odnosu na laptope jer među studentima nema razlike u posjedovanju osobnih računala s obzirom na prosječan uspjeh u srednjoj školi, dok laptope, u većoj mjeri u odnosu na studente nižeg uspjeha, posjeduju studenti koji su u srednjoj školi ostvarili odličan uspjeh. S druge je strane zanimljivo kako prosječan prihod po članu obitelji razlikuje studente tek u odnosu na posjedovanje osobnih računala, no ne i laptopa. Tako studenti u najnižoj dohodovnoj kategoriji – do 1.500 kn mjesečno za jedan i pol puta manje često posjeduju osobno računalo od ostalih studenata, dok je posjedovanje osobnih računala kroz druge dohodovne razrede prilično ravnomjerno raspoređen, no s najviše pojavnosti u najvišem razredu. Rezidencijalni status diskriminira posjedovanje računalnih naprava među studentima na način da ih najviše posjeduju studenti iz Zagreba. Za to vrijeme laptop ipak u nešto većoj mjeri posjeduju studenti iz sela i malih gradova negoli oni iz velikih gradova. Tip završene srednje škole pokazuje utjecaj na posjedovanje laptopa i osobnih računala u istom smjeru – studenti koji su završili gimnaziju u nešto većoj mjeri posjeduju obje ove naprave, s više naglašenom razlikom u većem broju bivših gimnazijalaca koji posjeduju laptope. Objе naprave u najvećoj mjeri posjeduju studenti Sveučilišta u Zagrebu, dok studenti riječkog i splitskog sveučilišta posjeduju osobno računalo ili laptop do dva i pol puta rjeđe nego zagrebački studenti. Nešto manje izražene razlike prisutne su u razlikovanju posjedovanja osobnih računala i laptopa s obzirom na područje znanosti. Konkretnije, studenti prirodnih znanosti predvode u posjedovanju računalnih naprava, dok je posjedovanje obje naprave najrjeđe među studentima biotehničkih znanosti te u slučaju osobnih računala i među studentima biomedicinskih i društvenih znanosti.

Tablica 1: Posjedovanje laptopa i PC-a s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

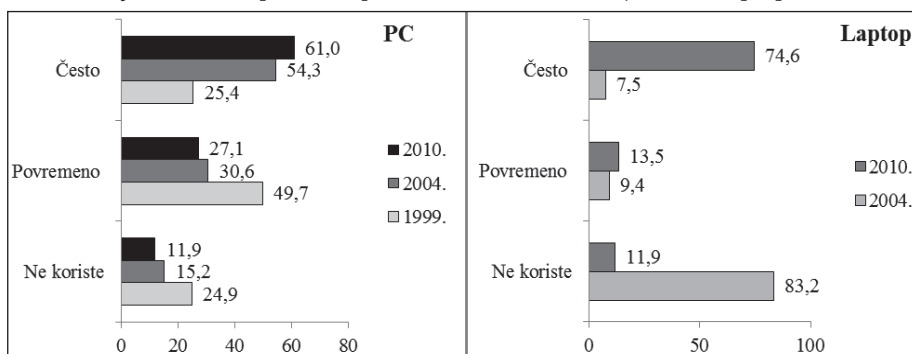
Obilježja studenata	Laptop	PC
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 90,40$	$\chi^2 = 114,05$
Selo	53,1	44,8
Mali grad	54,3	40,7
Veliki grad	45,0	44,1
Zagreb	81,7	80,6
<i>Tip završene srednje škole</i>	$\chi^2 = 42,56$	$\chi^2 = 30,42$
Gimnazija	65,2	55,4
Ostale srednje škole	44,4	39,5
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 24,38$	
Dobar i manje	41,0	
Vrlo dobar	51,9	
Odličan	62,2	
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 313,26$	$\chi^2 = 209,21$
Dubrovnik, Pula, Zadar	46,4	28,0
Osijek	46,2	47,5
Rijeka	33,9	31,3
Split	25,2	29,2
Zagreb	82,1	73,2
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 36,12$	$\chi^2 = 28,26$
Biomedicinske znanosti	65,9	43,3
Biotehničke znanosti	44,0	40,0
Društvene znanosti	50,6	45,2
Humanističke znanosti	59,5	58,8
Prirodne znanosti	78,6	68,1
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>		$\chi^2 = 21,27$
Do 1.500 kn		39,2
1.501-2.500 kn		53,6
2.501-3.500 kn		57,8
3.501-5.000kn		51,7
Iznad 5.000 kn		55,1
UKUPNO	56,2	49,8

Kao početni element razmatranja korištenja računala od strane studenata željeli smo ispitati koji su razlozi eventualnog nekorištenja računala. Dobiveni podaci ukazuju na povećanje udjela studenata koji koriste računala u odnosu na prethodna razdoblja jer u vrijeme provedbe ovog istraživanja tek 3,9% studenata nije koristilo računalo, dok je 1,9% odgovorilo kako ga ne koristi jer ih to uopće ne zanima, 1,6% jer ne posjeduje računalo, a tek 0,3% jer ga ne zna koristiti.

Već standardno pitanje u istraživanju korištenja novih tehnologija – pitanje o učestalosti korištenja laptopa i osobnih računala (grafikon 3) pokazalo je kako stu-

denti najčešće koriste laptop – što možemo protumačiti njihovom potrebom za mobilnošću i većom financijskom dostupnošću laptopa nego u prethodnom razdoblju. U odnosu na prethodne točke istraživanja promjena se najvećim dijelom ogledava u smanjenju broja studenata koji uopće ne koriste računala, kao i onih koji to čine povremeno, dok je u odnosu na početnu točku prikupljanja podataka značajno porastao broj studenata koji često koriste osobna računala. Laptop je pak u šest godina doživio transformaciju od naprave koju preko osam desetina studenata uopće nije koristilo do toga da ga u novije vrijeme učestalo koristi preko dvije trećine studenata. Ovakve izražene promjene u korištenju osobnih računala i laptopa možemo protumačiti potrebom studenata za mobilnošću i pristupom svim funkcionalnostima koje računalo omogućuje iz bilo koje točke u prostoru.

Grafikon 3: Komparativan prikaz učestalosti korištenja PC-a i laptopa (%)

S obzirom na socijalna obilježja studenata mnogo su veće razlike zamjetne u učestalosti korištenja osobnih računala nego laptopa, pri čemu su kod učestalosti korištenja laptopa (tablica 2) ustanovljene statistički značajne razlike tek s obzirom na rezidencijalni status. Pritom najveći broj studenata koji ne koriste laptop prebiva u Zagrebu, a najveći broj studenata koji laptope koriste često dolazi iz malih gradova i sela. Navedeno možemo objasniti potrebom studenata koji dolaze iz manjih gradova i vjerojatno studiraju izvan mjesta prebivališta, za mobilnošću i pristupom računalu i u mjestu studiranja. S druge strane, studenti za koje možemo pretpostaviti kako potječu iz Zagreba u većoj mjeri svoje računalne potrebe mogu zadovoljiti i pristupom iz vlastitog doma.

Učestalost korištenja osobnih računala s obzirom na socijalna obilježja studenata (tablica 3) pokazuje varijabilitet u odnosu na šest obilježja, koje ćemo prikazati grupirana u tri profila studenata korisnika osobnih računala. Studenti koji ne koriste osobna računala tako su češće ženskog spola, sa Sveučilišta u Zagrebu i iznadprosječnog mjesečnog prihoda po članu obitelji. Njihove majke najčešće imaju ili trogodišnje srednjoškolsko ili više i visoko obrazovanje, dok su očevi najčešće više ili visoko

obrazovani. Studenti koje svrstavamo u „povremene“ korisnike češće su ženskoga spola, studiraju na sveučilištima u Dubrovniku, Puli ili Zadru i ispodprosječnog su mjesečnog dohotka po članu obitelji, a njihovi roditelji razmjerno najviše imaju završeno srednjoškolsko obrazovanje. Profil čestih korisnika osobnih računala za razliku od dva prijašnja uključuje muškarce sa sveučilišta u Osijeku, Rijeci ili Splitu, visokoobrazovanih roditelja i prosječnog mjesečnog prihoda po članu obitelji.

Tablica 2: Učestalost korištenja laptopa s obzirom na rezidencijalni status studenata (%)

Obilježja studenata	Ne koriste	Povremeno	Često
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 33,50$		
Selo	10,3	14,4	75,3
Mali grad	8,4	9,6	82,0
Veliki grad	12,6	18,2	69,2
Zagreb	16,0	13,3	70,7
UKUPNO	11,9	13,5	74,6

Tablica 3: Učestalost korištenja PC-a s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Ne koriste	Povremeno	Često
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 20,06$		
Ženski	13,5	30,4	56,1
Muški	10,0	23,1	66,9
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 34,90$		
Dubrovnik, Pula, Zadar	9,3	44,4	46,3
Osijek	9,7	24,6	65,7
Rijeka	9,8	28,0	62,2
Split	5,1	26,9	68,0
Zagreb	14,5	25,6	60,0
<i>Obrazovanje majke</i>	$\chi^2 = 25,50$		
3-god. stručna škola	13,9	31,0	55,1
4-god. srednja škola	9,6	32,2	58,2
VŠS, VSS i više	13,8	21,4	64,8
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2 = 20,31$		
3-god. stručna škola	10,9	36,3	52,8
4-god. srednja škola	10,3	28,4	61,4
VŠS, VSS i više	13,5	23,2	63,3
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 28,44$		
Do 1.500 kn	13,1	35,9	51,0
1.501-2.500 kn	11,3	26,8	61,9
2.501-3.500 kn	9,0	22,9	68,1
3.501-5.000kn	10,3	25,0	64,7
Iznad 5.000 kn	19,6	27,1	53,3
UKUPNO	12,0	27,0	60,9

Podaci iz tablice 4 pokazuju kako je pristup internetu primarna svrha korištenja računala, praćena učenjem i vježbanjem te pisanjem, dok se pri dnu nalazi upotreba računala za gledanje TV programa. U skladu s očekivanim, aktivnosti koje zahtijevaju veću razinu informatičke pismenosti i specifične računalne programe – poput crtanja, grafike i programiranja, rjeđe su zastupljene u studentskoj populaciji, s čak osam puta manje studenata koji ih upražnjavaju nego u slučaju odlaska na internet.

Tablica 4: Komparativni prikaz učestalosti korištenja računala za pojedine svrhe (%)

Svrhe	Nikada			Povremeno			Često		
	1999.	2004.	2010.	1999.	2004.	2010.	1999.	2004.	2010.
1. Za internet	28,2	19,6	0,9	34,9	27,1	9,6	36,9	53,3	89,5
2. Za učenje, vježbanje	29,2	33,1	5,4	37,0	39,3	34,9	33,8	27,7	59,7
3. Za pisanje	6,9	16,7	3,3	39,1	41,9	42,0	54,0	41,5	54,7
4. Za igranje	15,1	30,6	29,1	46,4	46,3	49,0	38,4	23,1	21,9
5. Za gledanje TV programa	89,7	79,0	48,1	9,3	15,2	34,7	1,1	5,8	17,2
6. Za crtanje, grafiku	40,8	58,1	52,8	40,2	28,5	32,2	19,0	13,3	15,0
7. Za programiranje	63,8	73,0	63,4	25,1	17,9	23,5	1,1	9,1	13,2

Promatrano u vremenskoj perspektivi, najizrazitija promjena dogodila se u korištenju računala za internet, gdje se zapaža značajna silazna putanja studenata koji nikada ne koriste internet, uz vrlo slično izražen trend u padu povremenih korisnika, dok je u kategoriji čestih korisnika došlo do skoro trostrukog porasta. Korištenje računala u svrhu ispunjavanja studentskih zaduženja – za učenje, vježbanje i pisanje – također je doživjelo pad u grupi studenata koji to nikada ne čine, no smanjio se i udio onih koji to čine često, dok su povremeni korisnici na nepromijenjenoj razini još od 1999.godine. Gledanje TV programa putem računala očito je vid zabave koji polagano, ali vrlo stabilno, osvaja studente jer je u odnosu na početno razdoblje došlo do pada udjela studenata koji to nikada ne čine, uz porast povremenih i čestih korisnika. Grafičko izražavanje putem računala čini se kao aktivnost koja zahtijeva nešto višu razinu vještina i za nju se studenti ne odlučuju tako lako jer se u ovom području zbilja varijacija u broju studenata koji to ne čine nikada (s porastom u odnosu na prvu godinu promatranja), uz značajan porast povremenih korisnika i varijacije u broju čestih korisnika. Na kraju dolazi programiranje kao područje koje od korisnika zahtijeva najvišu razinu ekspertize i za koju se očito odlučuje vrlo mali dio studenata jer je tijekom jedanaest godina došlo tek do varijacije u broju onih koji to ne čine nikada ili povremeno, a nakon uzleta od 1999.-2004. do blagog pada u broju čestih korisnika 2010. godine.

Budući da je korištenje računala za internet izrazito učestala aktivnost studenata, nije iznenađujuće da se studenti u ovoj aktivnosti ne razlikuju s obzirom na socijalna obilježja. Studenti su po svojim socijalnim karakteristikama prilično homogeni u korištenju računala za pisanje jer u tom pogledu ne iskazuju statistički značajne

razlike, dok se drugim vidovima upotrebe računala studenti razlikuju u najviše tri obilježja (tablica 5).

Tablica 5: Učestalost korištenja računala za pojedine svrhe s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Igranje			Programiranje			Crtanje i grafika			Učenje i vježbanje			Gledanje TV programa		
	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 104,29$			$\chi^2 = 66,22$			$\chi^2 = 81,34$						$\chi^2 = 18,47$		
<i>Ženski</i>	38,3	46,8	14,9	72,5	18,7	8,8	62,4	27,7	9,8				52,5	30,3	17,2
<i>Muški</i>	18,7	51,4	29,8	53,2	28,8	18,0	41,9	37,2	20,9				43,1	39,7	17,3
<i>Završena srednja škola</i>	$\chi^2 = 16,36$														
<i>Gimnazija</i>	31,6	48,6	19,8												
<i>Ostale srednje škole</i>	23,4	50,3	26,3												
<i>Sveučilište</i>				$\chi^2 = 33,34$			$\chi^2 = 29,80$								
<i>Dubrovnik, Pula, Zadar</i>				72,8	22,8	4,3	67,0	19,8	5,0						
<i>Osijek</i>				62,5	24,4	13,1	54,3	25,9	19,8						
<i>Rijeka</i>				78,2	15,4	6,4	55,0	32,5	12,5						
<i>Split</i>				55,3	29,1	15,6	45,8	42,9	11,3						
<i>Zagreb</i>				61,5	23,8	14,8	52,1	31,6	16,3						
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 41,09$														
<i>Dobar i manje</i>	17,5	50,0	32,5												
<i>Vrlo dobar</i>	24,2	50,1	25,8												
<i>Odličan</i>	34,7	48,0	17,3												
<i>Područje znanosti</i>				$\chi^2 = 295,51$			$\chi^2 = 210,14$			$\chi^2 = 88,47$					
<i>Biomedicinske znanosti</i>				82,5	15,0	2,5	70,3	22,9	6,8	10,2	52,6	37,2			
<i>Biotehničke znanosti</i>				82,0	15,7	2,2	60,6	26,0	13,5	10,5	34,7	54,8			
<i>Društvene znanosti</i>				76,4	17,4	6,2	64,2	25,6	10,2	7,1	15,1	54,1			
<i>Humanističke znanosti</i>				80,6	14,3	5,1	67,5	23,4	9,1	4,1	29,3	66,7			
<i>Prirodne znanosti</i>				40,8	31,7	27,5	52,1	34,2	13,7	3,2	24,0	72,8			
<i>Tehničke znanosti</i>				37,2	36,0	26,8	27,0	47,0	26,0	1,9	28,6	69,5			
UKUPNO	29,0	49,1	21,8	63,4	23,5	13,2	52,1	31,6	16,3	5,4	34,5	60,1	17,2	34,7	48,1

Počevši od korištenja računala za igranje, možemo reći kako ovu aktivnost na računalima najčešće upražnjavaju studenti, i to dvostruko češće od studentica, a među njima je razmjerno više onih koji su završili strukovnu srednju školu i to ocjenom dobar ili manje. Programiranje je također aktivnost u koju se studenti upuštaju dvostruko češće od studentica, i to razmjerno više studenti splitskog, zagrebačkog ili osječkog sveučilišta koji studiraju prirodne ili tehničke znanosti. Profil studenata koji računalo učestalo koriste za crtanje i grafiku tek se u manjoj mjeri razlikuje od onih studenata koji učestalo programiraju i obuhvaća ispitanike muškog spola koji studiraju u Osijeku ili Zagrebu u području tehničkih znanosti. Učenje i vježbanje kao aktivnost na računalu najučestalija je među studentima prirodnih i tehničkih znanosti. Od aktivnosti na računalu izloženih u ovom dijelu, gledanje TV programa pokazuje najskromnije razlike među studentima i to tek u nešto većem broju muških studenata koji to čine povremeno i u većem broju studentica koje nikada ne gledaju TV programe preko računala.

3. Studentska svakodnevica: *online* svijet, virtualne igre i društvene mreže

Nove tehnologije su danas, kada je o studentima riječ, prvenstveno percipirane kao sredstvo zabave, a tek potom učenja i organiziranja poslovanja. No, nepobitno je kako upotreba informatičke opreme i umrežavanje putem ove tehnologije povećavaju razinu vještina mladih (Law i dr., 2008; Steinfield i dr., 2008), a kao što smo vidjeli, 2010. godine je skoro devet desetina studenata računalo koristilo i za internet. U internet domeni aktivnosti na virtualnim društvenim mrežama zauzimaju značajan dio kada je o mlađoj populaciji riječ, a ove će godine prema nekim izvorima (*Statista*, 2014) broj korisnika virtualnih društvenih mreža doseći skoro dvije milijarde, odnosno skoro četvrtinu svjetske populacije. Pritom rasprave u tonu moralne panike zbog nepovoljnog utjecaja društvenih mreža na pojedince, pogotovo mlade, ne jenjavaju. Međutim, istraživanja pokazuju kako sudjelovanje u društvenim mrežama, pod uvjetom informiranosti i samostalnog donošenja odluka, ima višestruko povoljan utjecaj na socijalni kapital, zadovoljstvo životom i uključenost pojedinca u aktivno donošenje odluka (Ellison i dr., 2007; Valenzuela i dr., 2009). Na tragu iznesenog zanima nas koliko su hrvatski studenti bili uključeni u virtualne društvene mreže te koje su od ovih mreža i koliko često koristili. U kojoj će mjeri određeni pojedinac iskoristiti pristup internetu, društvene mreže i virtualne igre za povećanje fonda svojih vještina i povećavanje socijalnog kapitala, ovisi o složenom kolopletu osobnih i socijalnih značajki. Stoga ćemo u ovom dijelu analize istražiti koje osobine i na koji način utječu na sudjelovanje studenata u *online* svijetu, te u kojem su se smjeru zbivale promjene u navedenoj domeni od 1999. do 2010. godine.

Rezultati o učestalosti korištenja interneta za pojedine svrhe (tablica 6) govore o surfanju, korištenju e-maila i informiranju kao primarnim aktivnostima studenata. Online komunikacija u vidu chata i foruma te društvene mreže nešto su rjeđe aktivnosti u studentskoj populaciji, no još uvijek okupljaju preko dvije trećine ispitanih studenata. Grupu najrjeđe upražnjavanih aktivnosti čine vrlo šarolike aktivnosti poput telefoniranja, korištenja usluge određenih kanala, virtualnih igara, kupovanja i izrade web stranica.

Tablica 6: Komparativan prikaz učestalosti korištenja interneta za pojedine svrhe (%)

Svrhe	Nikada			Povremeno			Često		
	1999.	2004.	2010.	1999.	2004.	2010.	1999.	2004.	2010.
1. Za surfanje	13,8	7,4	1,5	39,9	40,2	21,4	46,3	52,4	77,1
2. Za e-mail	23,4	16,1	2,6	37,9	41,3	25,3	38,8	42,6	72,0
3. Za informiranje o novostima	-	-	3,1	-	-	25,9	-	-	71,0
4. Za komunikaciju (chat, forume)	50,8	34,0	8,6	37,1	42,2	25,0	12,1	23,8	66,4
5. Za društvene mreže	-	-	12,9	-	-	21,9	-	-	65,2
6. Za telefoniranje	83,1	86,1	57,4	12,9	11,2	29,4	4,0	2,7	13,2
7. Za korištenje nekih kanala	59,9	70,2	58,1	28,5	21,1	30,8	11,7	8,7	11,1
8. Za virtualne (real life) igre	-	-	71,1	-	-	18,5	-	-	10,4
9. Za kupovanje	90,5	85,9	65,6	8,5	11,2	28,1	1,0	3,0	6,3
10. Za izradu web stranica	79,3	78,7	77,5	14,3	12,4	17,4	6,4	8,9	5,2

U promatranih 11 godina korištenje interneta za surfanje, e-mail, komunikaciju i društvene mreže definitivno prednjače u snazi uzleta među studentima. Za to je vrijeme telefoniranje kao vid korištenja interneta također prošao kroz pad broja studenata koji nikada ne telefoniraju ovim putem te kroz porast broja povremenih i čestih korisnika, no u manjoj mjeri od primarno navedenih aktivnosti. Gledanje kanala i izrada web stranica, u skladu s već prethodno pokazanim rezultatima, tek su u manjoj mjeri varirali u učestalosti kojom im studenti pristupaju, a kupovanje se ipak pokazalo kao domena koja polagano ali stabilno raste, uz značajan pad studenata koji nikada nisu kupovali preko interneta.

Ispitivanje razlikovanja studenata u korištenju interneta za pojedine svrhe potvrdilo je njihovu razmjerno visoku homogenost jer se unutar studentske populacije nisu pojavile brojne statistički značajne razlike s obzirom na promatrana socijalna obilježja. Kao što pokazuju tablice 7 i 8 tek je u pet svrha korištenja interneta identificirano razlikovanje studenata i to u maksimalno dva obilježja po svrsi korištenja. Pritom su se kao najčešći korisnici interneta za društvene mreže pokazale studenti-

ce s društvenih i biotehničkih studija, dok studenti prirodnih i tehničkih znanosti spadaju među rjeđe korisnike društvenih mreža. Profil čestih korisnika interneta za izradu web stranica u većoj se mjeri odnosi na studente koji pohađaju neki od smjerova na tehničkim i prirodnoznanstvenim studijima. Naredne dvije svrhe korištenja interneta – igranje virtualnih igara i gledanje kanala – također u većoj mjeri okupljaju studente muškog spola, i to dvostruko češće nego studentice, čime se ovi vidovi korištenja interneta potvrđuju kao pretežno „muška“ igra (Zaheer, Griffiths, 2008; Martin i dr., 2009; Boyle i dr., 2012).

Tablica 7: Učestalost korištenja interneta za pojedine svrhe s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Društvene mreže			Izrada web stranica			Virtualne igre			Gledanje kanala		
	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 35,17$			$\chi^2 = 33,62$			$\chi^2 = 45,13$			$\chi^2 = 17,68$		
<i>Ženski</i>	10,4	18,6	71,0	82,9	13,6	3,5	78,0	14,7	7,3	62,5	26,8	10,7
<i>Muški</i>	16,0	25,9	58,1	71,0	21,8	7,2	63,1	23,0	14,0	52,9	35,5	11,7
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 42,95$			$\chi^2 = 54,84$								
<i>Biomedicinske znanosti</i>	10,1	24,6	65,2	85,4	13,0	1,6						
<i>Biotehničke znanosti</i>	9,9	20,7	69,4	90,7	8,2	1,0						
<i>Društvene znanosti</i>	9,1	20,5	70,3	79,5	15,0	5,5						
<i>Humanističke znanosti</i>	11,8	20,3	67,9	85,9	12,6	1,5						
<i>Prirodne znanosti</i>	19,4	26,6	54,0	68,7	23,5	7,8						
<i>Tehničke znanosti</i>	19,2	22,9	57,9	68,3	23,9	7,9						
UKUPNO	13,0	21,9	65,1	77,5	17,3	5,3	71,1	18,5	10,4	58,1	30,8	11,1

Učestalost korištenja interneta za kupovanje (tablica 8) u najvećoj mjeri okuplja studente višeg imovinskog statusa iako je i u ovoj podskupini studenata učestala online kupovina prisutna kod manje od 10% pojedinaca. U posljednjoj svrsi korištenja interneta u čijoj je učestalosti ustanovljena razlika u studentskoj populaciji – telefoniranju – ispitanici se razlikuju tek s obzirom na godinu studija i to na način da učestalost korištenja raste usporedno s višim godinama studija.

Niz virtualnih društvenih mreža koje su danas na raspolaganju korisnicima interneta nisu bile dostupne ili su se tek razvijale u vrijeme provedbe ovog istraživanja. Stoga u naše ispitivanje nisu bili uključeni Instagram, Pinterest, Flickr, Badoo, Foursquare, Vimeo i Tumblr, da imenujemo samo neke od najpopularnijih mreža. Tadašnji GoogleBuzz premodeliran je u Google+, a neke od mreža koje su se tek

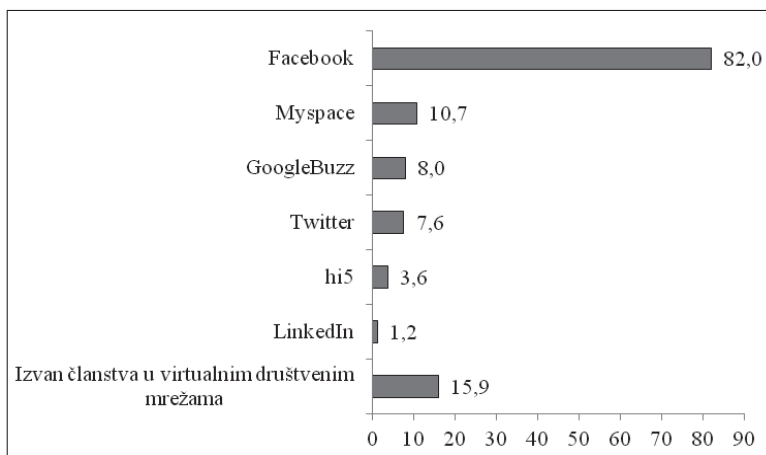
skromno borile za popularnost, poput Twittera, danas spadaju u sam vrh po broju korisnika i aplikacija koje nude.

Tablica 8: Učestalost korištenja interneta za kupovanje i telefoniranje s obzirom na prihod po članu obitelji (%)

Obilježja studenata	Kupovanje			Telefoniranje		
	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često
<i>Godina studija</i>	$\chi^2 = 24,53$					
Prva				62,9	26,0	11,0
Druga				54,3	33,4	12,3
Treća				61,9	26,7	11,3
Četvrta/peta				50,6	31,4	18,0
<i>Prosječan prihod po članu obitelji</i>	$\chi^2 = 56,51$					
Do 1.500 kn	78,0	18,2	3,7			
1.501-2.500 kn	71,4	23,3	5,3			
2.501-3.500 kn	61,1	33,1	5,7			
3.501-5.000kn	58,3	34,4	7,3			
Iznad 5.000 kn	46,1	44,3	9,6			
UKUPNO	66,3	27,9	5,8	57,4	29,4	13,2

U našem ispitivanju tek je Facebook privukao veći broj studenata, a izvan virtualnih društvenih mreža bilo je nešto manje od sedmine studenata (grafikon 4).

Grafikon 4: Članstvo u nekim od društvenih mreža (%)

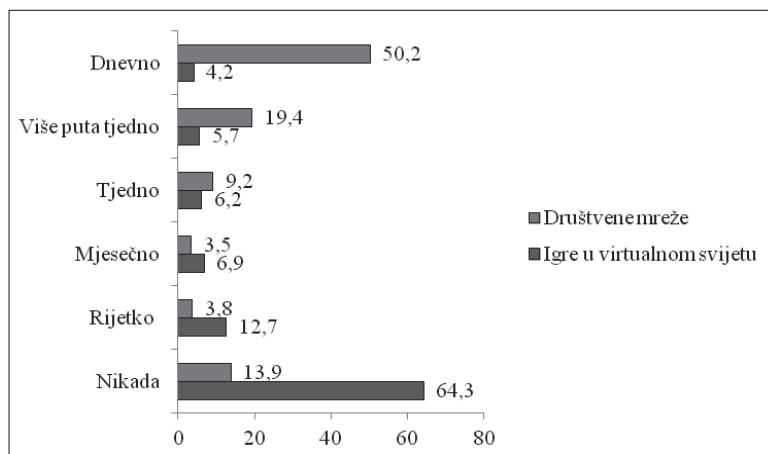

Daljnjom analizom ustanovljeno je tek nekoliko razlika u pogledu članstva u društvenim mrežama s obzirom na socijalna obilježja studenata, pri čemu je najviše razlika iskazano kod studenata koji nisu članovi društvenih mreža i to prvenstveno

u većem broju muških studenata ($\chi^2 = 12,31$). U ovoj su skupini također češće studenti tehničkih, prirodnih i humanističkih znanosti naspram onih koji studiraju biomedicinske znanosti, dok se studenti biotehničkih i društvenih znanosti nalaze na „pola puta“ ($\chi^2 = 25,61$). Naredna razlika je ustanovljena u grupi studenata koji su ostvarili članstvo u Facebooku ($\chi^2 = 28,56$), pri čemu prednjače studenti biomedicinskih i biotehničkih znanosti, dok su na suprotnom polu studenti tehničkih i prirodnih znanosti. Članstvo u Myspace-u posredovano je tek rezidencijalnim statusom ($\chi^2 = 23,39$), pri čemu su studenti iz velikih gradova čak triput više od studenata sa sela i jedan i pol puta više od studenata iz malog grada i Zagreba bili članovi ove mreže. Članstvo u GoogleBuzz-u je pak donijelo razlikovanje ($\chi^2 = 21,78$) u više nego dvostruko većem broju studenata iz Zagreba nego u drugim tipovima naselja.

Uz ispitivanju frekventnosti korištenja društvenih mreža zanimala nas je i učestalost sudjelovanja u igrama u virtualnom svijetu (grafikon 5), a uočava se gotovo dijametralno suprotna situaciju u ova dva fenomena.

Grafikon 5: Učestalost korištenja društvenih mreža i sudjelovanja u igrama u virtualnom svijetu (%)

Dok oko polovice studenata svakodnevno koristi društvene mreže, preko dvije trećine njih nikada ne sudjeluje u igrama u virtualnom svijetu. Gotovo dijametralno suprotni udjeli ove dvije aktivnosti u vremenskom rasporedu studenata razvidni su i iz većeg udjela studenata koji sudjeluju u društvenim mrežama više puta tjedno i jednom tjedno. S druge strane, igre u virtualnom svijetu studenti značajno više prakticiraju mjesečno ili rjeđe. S namjerom ispitivanja razlika u korištenju društvenih mreža i sudjelovanja u igrama u virtualnom svijetu, spojili smo dvije kategorije u vrhu (dnevno i više puta tjedno) te dvije kategorije na suprotnom kraju (rijetko i nikada). No, analiza posredovanosti participiranja u virtualnim društvenim grupa-

ma i u igrama u virtualnom svijetu s obzirom na socijalna obilježja studenata nije rezultirala statistički značajnim razlikama. Ovakav nalaz sugerira kako je članstvo u društvenim mrežama u studentskoj populaciji ravnomjerno prisutan fenomen te kako učestalost njihova korištenja upućuje na homogenost ove populacije. Rezultati također ukazuju na to da je, iako relativno skromno u odnosu na ukupnu populaciju studenata, sudjelovanje u virtualnim igrama aktivnost koja u jednakoj mjeri zaokuplja studente bez obzira na njihova socijalna obilježja.

Ovoj je analizi zanimljivo dodati nalaze u području istraživanja društvenih mreža i slobodnog vremena studenata³, koji pokazuju kako su razlike u učestalosti korištenja virtualnih društvenih mreža povezane samo s jednom interesnom orijentacijom i dva obrasca provođenja slobodnog vremena. Pritom je riječ o socijalnoj interesnoj orijentaciji te urbanom i pasivnom obrascu provođenja slobodnog vremena. I socijalna interesna orijentacija i urbani obrazac slobodnog vremena povezani su s elementima provođenja slobodnog vremena koji su značajno obilježeni visokom razinom aktivnosti i druženjem u stvarnom životu. Navedeno sugerira kako učestalo sudjelovanje u aktivnostima u virtualnom svijetu nije prepreka, nego može biti i poticaj umrežavanju i rastu veza u realnom životu, što doprinosi kvaliteti života i jača socijalni kapital studenata (Ellison i dr., 2007; Valkenberg i dr., 2006).

4. Zaključne napomene

Nepobitna je inkorporiranost računalne tehnologije u svakodnevni život studenata, kao i premreženost internetom velikog dijela njihovih aktivnosti i u studentskom i u privatnom životu. Isto tako je i nepobitna brzina promjena koje donose nove tehnologije te sukladno tomu i rast potreba da se ove promjene sustavno prate. Istraživanje na populaciji studenata provedeno 2010. godine upotpunjuje sliku o pristupu studenata računalnoj tehnologiji, kao i o najčešćim oblicima korištenja. Ove su komponente često analizirane na razini opće populacije, no kada je o studentima riječ, gubi se iz vida kako je potrebno posebno praćenje ove populacije zbog obilježja koja ih izdvajaju kao propulzivne korisnike i pokretače novih trendova.

Generalan nalaz istraživanja na tragu je porasta posjedovanja i upotrebe računalne tehnologije među studentima u razdoblju od 1999. do 2010. godine, s naglaskom na laptopu kao sredstvu koje studentima omogućuje mobilnost i fleksibilnost u korištenju. Oko polovice studenata posjeduje laptop te nešto manje osobno računalo, odnosno došlo je do inverzije u broju korisnika osobnih računala i laptopa u korist potonjih u odnosu na početno razdoblje ispitivanja. Osobna računala

³ Više o tome vidjeti u poglavlju „Zanemarena škola života: slobodno vrijeme i interesi studenata“ autorice Vlaste Ilišin.

razmjerno najviše posjeduju studenti s prebivalištem u Zagrebu, dok laptop češće posjeduju studenati iz ostalih tipova naselja, s naglaskom na manjim naseljima. To je u skladu s postavkom kako je studentima nakon odlaska iz roditeljskog doma, u kojem su eventualno imali pristup osobnom računalu, laptop postao glavna računalna naprava.

Brzina širenja računalne tehnologije i njena sve veća dostupnost očituje se i u izostanku nekih očekivanih razlikovanja među studentima s obzirom na njihova socijalna obilježja. Najizrazitije su razlike iskazane u odnosu na promatrana područja znanosti jer studenti prirodnih znanosti prednjače u posjedovanju obje naprave, dok su na kraju skale studenti biotehničkih znanosti. Spol također u određenoj mjeri diskriminira studente i pokazuje kako studentice koriste osobna računala rjeđe od studenata, dok je kod laptopa ovo razlikovanje izostalo.

U skladu s očekivanjima kao primarne svrhe korištenja računala odskočili su internet, učenje i pisanje, dok je programiranje, kao visoko specifična aktivnost koja zahtijeva višu razinu informatičke pismenosti, najrjeđe zastupljena aktivnost. Spol se ponovno pokazao kao linija distinkcije u studentskoj populaciji i to na način da igranje igrice, programiranje, crtanje, grafiku i gledanje TV kanala upražnjava više studenata od studentica, dok su studentice sklonije obavljanju kupnje preko računala. Ovim svrhama korištenja računala također su u većoj mjeri skloni studenti prirodnih i tehničkih znanosti, dok se oni u području humanističkih i biotehničkih znanosti nalaze na suprotnom polu.

U području korištenja interneta studenti su najviše skloni surfanju, korištenju e-maila i komunikaciji, dok su najrjeđe zastupljeni vidovi upotrebe interneta za crtanje, grafiku, izradu web stranica, telefoniranje i gledanje TV kanala. Studenti su i u domeni interneta pokazali snažno razlikovanje po spolu pa tako izrada web stranica, gledanje TV kanala i sudjelovanje u virtualnim igrama spadaju u pretežno „muške“ aktivnosti. Igranje virtualnih igara i participiranje u virtualnim društvenim mrežama po učestalosti su osvojili dijametralno suprotan položaj među studentima jer je preko polovice njih svakodnevno angažirano u virtualnim društvenim mrežama, dok preko dvije trećine studenata nikada ne participira u virtualnim igrama. Treba napomenuti kako učestalost upražnjavanja virtualnih igara i pridruživanja virtualnim društvenim grupama, nisu posredovani niti jednim socijalnim obilježjem studenata, što sugerira visoku homogenost dijela studentske populacije uključene u ove svrhe korištenja interneta.

Što se razine članstva u društvenim mrežama tiče, njima najčešće pristupaju studentice društvenih i biotehničkih studija, dok to najrjeđe čine studenti prirodnih i tehničkih znanosti. Studenti koji u vrijeme istraživanja nisu pripadali niti jednoj društvenoj mreži u nešto su većoj mjeri bili muškog spola, s usmjerenjem na prirodne i tehničke znanosti. U slučaju članstva u Facebooku prednjačili su studenti biomedicinskih i biotehničkih znanosti iako razlike između ovih podskupina studenata

i onih koji su Facebook koristili u najmanjoj mjeri iznosi tek oko 10%. Članstvo u Myspace-u u nešto je većoj mjeri određeno prebivanjem u nekom od velikih gradova, dok članovi GoogleBuzz-a razmjerno najviše studiraju na Sveučilištu u Zagrebu.

U usporedbi s podacima Popisa stanovništva iz 2011. pokazano je kako studenti blago prednjače u pristupu i korištenju računalne tehnologije u odnosu na opću populaciju, kao i da su u studentskoj populaciji u manjoj mjeri izražene razlike u korištenju ove tehnologije u odnosu na pojedina socijalna obilježja poput rezidencijalnog statusa koji diskriminira studente tek u posjedovanju laptopa i učestalosti korištenja osobnih računala i laptopa. Zanimljivo je i kako su studenti razmjerno homogeni u korištenju računalne tehnologije s obzirom na obrazovanje majke i oca, a u tom se smislu razlike iskazuju tek u češćem korištenju osobnih računala od strane studenata više obrazovanih roditelja. Možemo pretpostaviti kako upravo ovu napravu više obrazovani roditelji i posjeduju u vlastitom kućanstvu, uz osiguran pristup za mlađe članove obitelji. Donekle je iznenađujuća i slabo izražena distinkcija u odnosu na dohodak po članu obitelji, pri čemu je statistički najsnažnija povezanost ostvarena u češćem posjedovanju osobnih računala i češćem obavljanju kupnje putem računala u slučaju viših dohodovnih razreda. Nešto su slabije razlike zamjetne u učestalosti korištenja osobnih računala jer u ovom aspektu primat odnose studenti u srednjim dohodovnim kategorijama. Najviše razlika ustanovljeno je s obzirom na područje znanosti i sveučilište na kojem ispitanici studiraju te spolnu pripadnost. No, kako integralno gledajući, statistički značajne razlike po promatranim socijalnim obilježjima studenata nisu brojne, može se konstatirati da je studentska populacija razmjerno homogenizirana u svojim sklonostima u korištenju računalne tehnologije. Visok stupanj homogenosti studenata u pristupu računalnoj tehnologiji te u pogledu svrha i učestalosti njenog korištenja, upućuje na zaključak kako je ova vrsta tehnologije neodvojivi i vrlo bitan aspekt studentskog života u kojem možemo očekivati i daljnju visoku dinamičnost promjena. Pogotovo s obzirom na činjenice prikazane u uvodnom dijelu, a koje sugeriraju kako se Hrvatska tek razvija na digitalnoj karti Europe i kako nam predstoji daljnja intenzifikacija korištenja računalne tehnologije.

Literatura

- Akamai's State of the Internet Q1 Report* (2014). Akamai Tech http://www.akamai.com/dl/akamai/akamai-soti-q114.pdf?WT.mc_id=soti_Q114
- Baudrillard, J. (1983). *Simulations*. New York: Semiotex.
- Bavelier, D.; Green, C. S., Pouget, A., Schrater, P. (2013). Brain plasticity through the life span: learning to learn and action video games. *Annual Review of Neuroscience*, 35: 391-416.

- Becker, G. S. (1993). *Human Capital*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boyle, E. A.; Connolly, T. M.; Hainey, T.; Boyle, J. M. (2012). Engagement in digital entertainment games: A systematic review. *Computers in Human Behavior*, 28(3): 771-780.
- Bourdieu, P. (1998). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Massachutes Harvard University Press.
- Brandtzæg, P. B.; Lüders, M.; Skjetne, J. H. (2010). Too Many Facebook „Friends“? Content Sharing and Sociability Versus the Need for Privacy in Social Network Sites. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 26(11-12): 1006-1030.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94: 95-120.
- Ellison, N. B.; Steinfield, C.; Lampe, C. (2007). The benefits of facebook „friends“: social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12: 1143-1168.
- European Schoolnet (2012). *Surveys of Schools: ICT in Education: Country Profile Croatia* <http://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/Croatia%20country%20profile.pdf>
- Fono, D.; Raynes-Goldie, K. (2006). Hyperfriendship and beyond: Friends and social norms on livejournal. *Internet Research Annual*, 4: 91-103.
- Gagel, C. W. (1997). Literacy and Technology: Reflections and Insights for Technological Literacy. *Journal of Industrial Teacher Education*, 34(3): 6-34.
- Kühn, S.; Gleich, T.; Lorenz, R. Z.; Lindenberger, U.; Gallinat, J. (2014). Playing Super Mario induces structural brain plasticity: gray matter changes resulting from training with a commercial video game. *Molecular Psychiatry*, 19: 265-271.
- Law, N., Pelgrum, W. J.; Plomp, T. (eds.) (2008). *Pedagogy and ICT use in schools around the world*. Hong Kong: Comparative Education Research Centre.
- Manago, A. M.; Taylor, T.; Greenfield, P. M. (2012). Me and my 400 friends: The anatomy of college students' Facebook networks, their communication patterns, and well-being. *Developmental Psychology*, 48(2): 369-380.
- Martins, N.; Consalvo, M.; Ivory, J. D. (2009). The virtual census: representations of gender, race and age in video games. *New Media & Society*, 11: 815-834.
- Morgan, B. (2010). New Literacies in the Classroom: Digital Capital, Student Identity, and Third Space. *International Journal of Technology, Knowledge & Society*, 6(2): 221-239.
- Paino, M.; Renzulli, L. A. (2013). Digital Dimension of Cultural Capital: The (In)Visible Advantages for Students Who Exhibit Computer Skills. *Sociology of Education*, 86(2): 124-138.
- Putnam, R. D. (2004). *Bowling together*. OECD Observer http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/1215/Bowling_together.html
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Shin, D.-H. (2010). The effects of trust, security and privacy in social networking: A security-based approach to understand the pattern of adoption *Interacting with Computers*, 22(5): 428-438.
- Special Eurobarometer 414 *E-Communications and Telecom Single Market Household Survey* (2014). European Commission http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_414_en.pdf

- Steinfeld, C.; Ellison, N. B.; Lampe, C. (2008). Social capital, self-esteem, and use of online social network sites: A longitudinal analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6): 434-445.
- Valkenburg, P. M.; Peter, J.; Schouten, A. P. (2006). Friend networking sites and their relationship to adolescents' well-being and social self-esteem. *Cyberpsychology & Behavior*, 9(5): 584-590.
- Valenzuela, S.; Park, N.; Kee, K. F. (2009). Is There Social Capital in a Social Network Site?: Facebook Use and College Students' Life Satisfaction, Trust, and Participation. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14: 875-901.
- Zaheer, H.; Griffiths, M. D. (2008). Gender Swapping and Socializing in Cyberspace: An Exploratory Study. *CyberPsychology & Behavior*, 11(1): 47-53.

Web izvori

Državni zavod za statistiku www.dzs.hr

Institut sinergije znanosti i društva www.iszd.hr

Statista: The statistics portal: Social network users <http://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>

Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti na županijskoj razini (2013). Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije <http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/Regionalni%20razvoj/Vrijednosti%20indeksa%20razvijenosti%20i%20pokazatelja%20za%20izra%C4%8Dun%20indeksa%20razvijenosti%20na%20%C5%BEupanijskoj%20razini%202013..pdfA>

RIZIČNA PONAŠANJA STUDENATA

1. Uvodna razmatranja

U *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* S. Anić (2009) rizik definira kao opasnost koja se do stanovite mjere može predvidjeti i odrediti joj se težina, a u *Rječniku hrvatskoga jezika* (Šonje, 2000) rizik se opisuje kao moguća, dijelom predvidiva šteta ili pogibelj, odnosno opasnost. U tom smislu, izvrgavati se riziku znači biti izložen opasnosti ili gubitku. B. Petz (1992) pojam „rizično ponašanje“ opisuje kao ono ponašanje kod kojega se pojedinac, svjestan opasnosti, izlaže mogućnostima gubitka na bilo kojem planu: socijalnom, materijalnom, zdravstvenom, životnom. No, osoba koja manifestira rizično ponašanje istodobno je u poziciji dobitka na istom planu, i upravo u tome pojedini ljudi nalaze najveću draž rizičnog ponašanja. Socijalni pedagozi, psiholozi, socijalni radnici i općenito savjetnici ili stručnjaci pomažućih profesija upotrebljavaju taj termin za označavanje pojedinaca koji „pate“ od emocionalnih problema i problema prilagođavanja (Bašić, 2009: 36). Thompkins i Schwartz (2009) mlade u riziku definiraju kao osobe izložene nepovoljnim psihosocijalnim događajima koji temeljem postojećih psihoterapijskih teorija ili istraživanja vode nepovoljnim učincima na njihovo mentalno zdravlje. Baldwin (2000) rizično ponašanje definira kao svako ponašanje mladih koje ograničava njihov razvoj, razvoj različitih vještina, znanja ili mogućnost stjecanja društveno poželjnih položaja. Najčešće se kao rizici izdvajaju nedostatna obrazovna postignuća, korištenje sredstava ovisnosti, fizička i seksualna rizična ponašanja i ostali rizični čimbenici (Thompkins, Schwartz, 2009). Osgood, Foster i Courtney (2010) kao rizike karakteristične za mlade osobe posebno ističu rano roditeljstvo, neuspješan brak u ranoj mladosti, kao i uključenost u kriminalne aktivnosti ili ovisnost o drogama jer te okolnosti upućuju na probleme u obiteljskim odnosima, financijama te ostalim važnim aspektima života.

Riječ je o nekoj vrsti šanse koja se ne mora materijalizirati, što znači da se nepovoljne posljedice rizičnog ponašanja ne moraju nužno i dogoditi (Bašić, 2009). Prema tome, pojam „u riziku“ može se odnositi na sve mlade osobe koje su u doticaju s različitim čimbenicima rizika ili se bar ponekad rizično ponašaju, pri čemu je rizik veći ako je udružen s nepovoljnim osobnim, socijalnim, obrazovnim i obiteljskim okolnostima. U svakom slučaju, rizično ponašanje nije ponašanje koje problem predstavlja samo u sadašnjosti, nego može nepovoljno utjecati i na budućnost mlade osobe, neovisno radi li se o socijalnim ili o biološko-psihičkim problemima.

Zbog složenosti samog pojma, ne iznenađuje da je u procesima identifikacije mladih koji su, temeljem vlastitog ponašanja ili okolnosti u kojima žive, izloženi riziku nepovoljne i/ili nepovoljnije budućnosti, više proizvoljnih elemenata (kriterija, polazišta i parametara) no nepobitnih činjenica. U tom smislu, mnogi autori smatraju da je, iako se radi o pojmu koji je već desetljećima u širokoj upotrebi, sadržaj fraze „u riziku“ gotovo nemoguće usuglasiti. Istodobno, nedvojbeno je da su upravo pravovremene i valjane identifikacije rizika i rizičnih ponašanja osnovni preduvjeti njihove prevencije, odnosno pružanja primjerene pomoći mladima u procesu odrastanja. U tom je pogledu važno pozornost usmjeriti na fenomen tzv. *pretjeranog optimizma* koji opisuje vjeru većine osoba da su upravo oni iznadprosječno zaštićeni od većine zdravstvenih, socijalnih i ostalih rizika (Adebayo i sur., 2010). Radi se o percipiranoj ne-ranjivosti i/ili ne-rizičnosti koja znatno umanjuje motivaciju pojedinaca za poduzimanje mjera opreza ili promjenu ponašanja. Istodobno, poznato je da je optimizam veći, a vjerojatnost izloženosti riziku manja, što ljudi imaju veći osjećaj kontrole nad nekom situacijom, aktivnošću ili ponašanjem, pa *pretjerani optimizam* može znatno povećati izloženost riziku i involviranost u rizična ponašanja. Mogućnost sudjelovanja u rizičnim situacijama i aktivnostima veća je kod osoba koje procjenjuju da su potencijalne dobiti veće od potencijalnih rizika određenog ponašanja (Copeland i sur., 2009), što znači da je veća vjerojatnost upuštanja u rizična ponašanja kad osoba umanjuje mogući rizik takvog odabira. Takva procjena usko je povezana s prethodnim pozitivnim iskustvima (Adebayo i sur., 2010). U pravilu su optimističniji oni pojedinci koji s određenim ponašanjem imaju manje negativnog iskustva, bilo da se radi o osobnom, bilo da se radi o iskustvu poznanika. Primjerice, kao najjači prediktor rizičnog seksualnog ponašanja ističe se iskustvo u prvim seksualnim odnosima, pri čemu se mladi koji su prva seksualna iskustva procijenili manje rizičnima, u kasnijoj dobi pet puta češće od ostalih upuštaju u rizične seksualne odnose (Brodbeck i sur., 2010).

Budući da je objektivna procjena izloženosti riziku i rizičnosti vlastitog ponašanja iznimno rijetka, kao i sveobuhvatne studije kojima bi se egzaktno identificirala rizična skupina mladih, analiza rizičnosti i sklonosti rizičnim ponašanjima studentske populacije ima dvojak značaj. S jedne strane, poznato je da uključenost u obrazovni sustav, a posebno studiranje, znatno umanjuje rizik socijalne isključenosti i dugoročno povećava izgleda za bolju kvalitetu života i zadovoljavajući socioekonomski status jer postizanje sveučilišnog stupnja obrazovanja vodi bolje plaćenim i prestižnijim poslovima (Osgood, Foster, Courtney, 2010). Ne treba zanemariti ni činjenicu da se studenti kroz sustav obrazovanja imaju priliku informirati o zdravlju i sigurnosti, čime se također smanjuje vjerojatnost upuštanja u rizične aktivnosti i ponašanja (Ajibade, 2010). Uglavnom, obrazovanje je važan zaštitni čimbenik koji, uz privrženost dominantnoj kulturi nekog društva (Smith i sur., 2010), stabilne obiteljske prilike i ostale povoljne psihosocijalne okolnosti (Bašić, 2009), znatno uma-

njuje vjerojatnost upuštanja u zdravstveno i sigurnosno rizična ponašanja. Primjerice, Takakura, Wake i Kobayashi (2010) svojim su istraživanjem pokazali da studenti koji su uglavnom nezadovoljni svojim školovanjem, u usporedbi sa zadovoljnim studentima, znatno češće participiraju u rizičnim ponašanjima, što se osobito odnosi na korištenje duhana i alkoholnih pića.

S druge strane, mnogi autori, javne politike i legislative mlade kao društvenu skupinu pozicioniraju u situaciju rizika, oslanjajući se na koncept rizika i rizičnog društva kojeg je prvi razradio njemački sociolog Ulrich Beck (1992). Radi se o konceptu razumijevanja identiteta, strukture i organizacije društva u kasnom modernizmu u kojem se gube tradicionalne norme i vrijednosti koje su ranijim generacijama davale stabilnost i putokaze. U suvremenim je društvima sve rašireniji i izraženiji proces individualizacije te jačanje individualne svijesti i individualne biografije pojedinaca, a istraživanjima je utvrđeno da su mladi koji su razvili snažan kulturni i etnički identitet znatno rjeđe skloni pijančevanju i tučnjavama. Oni ujedno znatno rjeđe nose oružje i nisu skloni suicidalnim idejama (McCreary, 2009, prema Smith i sur., 2010). Kako navode Tomić-Koludrović i Leburić (2002), „individualizirane“ suvremene mlade osobe manje su ovisne o rodbinskim odnosima i manje podvrgnute društvenoj kontroli. Izvanjske prisile gube na važnosti, a samoprisile se povećavaju: veća je mjera samoreguliranja, veća mobilnost, veće mogućnosti odlučivanja i prostora djelovanja. Čovjek je sve više upućen na samoga sebe i istupa iz zaštitničkih veza, što samo po sebi širi prostor mnogih rizika i rizičnosti.

U slučaju studentske populacije, rizik se dodatno pojačava teškoćama kojima je u razvijenim društvima obilježen proces odrastanja. Primjerice, završavanje srednje škole i ulazak u dvadesete godine života u pravilu podrazumijeva osamostaljivanje od roditelja, kako u financijskom i stambenom, tako i u psihološkom smislu. Postizanje neovisnosti zaista je najvažniji cilj odrastanja, a budući da su njegovi putovi u modernim društvima dugoročni i kompleksni, prilike za uspjeh su uvijek mnogo veće ako je taj proces popraćen odgovarajućom podrškom (Osgood, Foster, Courtney, 2010). U tom se pogledu od suvremenih društava očekuje da mladima olakšaju pristup zaposlenosti i resursima, pravima, dobrima i uslugama koje oni traže, prevencija rizika socijalne isključenosti, pomoć najranjivijim skupinama mladih i, konačno, mobilizacija svih relevantnih čimbenika (raznih tijela, skupina i pojedinaca) koji su aktivno angažirani u kreiranju socijalne politike u rješavanju raznih uočenih socijalnih problema (Daly, 2002). Vjeruje se da su mladi jedan od najranjivijih segmenata populacije u suvremenom društvu, što se argumentira njihovim specifičnim prijelaznim statusom: veći dio te društvene grupe više nije zaštićen kao u doba djetinjstva, a još ne uživa sve mogućnosti i pogodnosti koje su dostupne odraslima (Ilišin, Radin, 2002: 14).

S obzirom na prethodno navedeno, nameće se pitanje rizičnosti studenata kao određene društvene skupine i rizičnosti studenata kao osoba. S tim u vezi, slijedom

Waltersove (1998) teorije životnog stila¹, iz vida ne treba izgubiti činjenicu da su pojedinci aktivni sudionici koji odlučuju i utvrđuju prioritete, generiraju i evaluiraju opcije te imaju sposobnost izbora u nizu alternativa (Jandrić Nišević, 2010). Zanimljivo je da neka istraživanja pokazuju kako su većinski uzroci smrtnosti mladih osoba (više od polovice), upravo životni stilovi i ponašanja koja iz tih stilova proizlaze. Tako Ajibade (2010) navodi da su u Sjedinjenim Američkim Državama vodeći uzroci smrti osoba u dobi od 1. do 34. godine upravo prometne nesreće. Na isti zaključak upućuju i podaci Svjetske zdravstvene organizacije (*Izvješće UN-ove agencije za zdravlje posvećeno mladima i sigurnosti na cestama*, www.arhiva.net.hr/zdravlje/). „Život na ivici smrti“ često se smatra jedinim načinom koji život mlade osobe može ispuniti uzbuđenjima i drugim intenzivnim (i ugodnim) doživljajima, a postoje i istraživanja koja upućuju na zaključak da je upravo „traženje senzacija“ visoko pozitivno povezano s rizičnim ponašanjem studenata, pri čemu se najčešće udružuje konzumiranje droga i alkoholnih pića s rizičnim seksualnim ponašanjem (Turchik i sur., 2010). Temeljem analize brojnih istraživanja, autori zaključuju da upravo životni stil, koji u sebi uključuje sklonost senzacionalizmu i uzbuđenjima, značajno pridonosi rizičnosti studentske populacije. U tom smislu, Brodbeck i sur. (2010) naglašavaju da impulzivnosti, jakoj želji za ushićenjem i drugim osobinama koje podržavaju rizična ponašanja, osobito pridonosi visoka razina hedonizma neke osobe. Tako je jednim istraživanjem provedenim na uzorku 618 studenata koji su obilazili barove smještene u sveučilišnim kampusima na jugozapadu SAD-a, utvrđeno da je 64% ispitanika u vrijeme ispitivanja bilo u visokom stupnju alkoholiziranosti te da gotovo polovica ispitanika (49,6%) odlazi u barove dva ili više puta tjedno. 15,9% ispitanika konzumiralo je marihuanu, 4% tablete, a 3,3% je konzumiralo kokain. Ostale droge (LSD, metafetamin, heroin) konzumiralo je manje od 1% ispitanika (Thombs i sur., 2009). Pokazalo se da su ispitanici to izloženiji riziku pijančevanja, što su ranije prvi puta konzumirali alkoholna pića i što češće u mladosti posjećuju barove. Iz literature je, nadalje, poznato da rizičnosti studenata znatno pridonosi i usmjerenost na korištenje strategija koji pojačavaju, odnosno smanjuju rizik od nepoželjnih posljedica prakticiranja samog rizičnog ponašanja. Zaštitne strategije uključuju, primjerice, istodobno konzumiranje hrane uz konzumiranje alkoholnih pića, kontrola količine popijenih pića i sl., dok se rizičnim strategijama smatraju istodobno konzumiranje alkoholnih pića i ilegalnih sredstava ovisnosti, upuštanje u seksualne odnose, vožnja automobila pod utjecajem alkohola i slično (Luebbe, Varvel, Dude, 2009).

Jasno je, dakle, da studentska populacija nije imuna na rizična ponašanja i da među njima postoje oni koji, u svrhu prevencije socijalne isključenosti, iziskuju do-

¹ Životni stil, prema Waltersu (1998), nastaje kao reakcija na egzistencijalni strah, a vezan je uz područja ostvarivanja tri glavna životna zadatka – ostvarivanje socijalne povezanosti, postizanje kontrole (moći) te razvijanja identiteta (slike o sebi).

datnu društvenu potporu i skrb. U tom smislu, svrha je ovog rada utvrditi učestalost rizičnih ponašanja među ispitanim studentima i analizirati socijalne profile njihove rizičnosti.

Metodološka objašnjenja

U ovom radu pozornost je usmjerena na dio upitnika korištenog u istraživanju koji se odnosi na mjerenje učestalosti prakticiranja pojedinih rizičnih ponašanja studenata. Radi se o 25 ponašanja koja su definirana po uzoru na *Youth Risk Behaviour Surveillance* (Eaton i sur., 2008), gdje su ispitanici na šestostupanjskoj skali (1=ni-jednom; 2=nekoliko puta godišnje; 3=jednom mjesečno; 4=nekoliko puta mjesečno; 5=jednom tjedno; 6=više puta tjedno) procjenjivali učestalost prakticiranja pojedinih rizičnih ponašanja. O kojim se ponašanjima radi, vidljivo je u tablici 1.

Važno je naglasiti da je od ukupno 2.000 studenata na ovo pitanje odgovorilo njih 1.876, odnosno 93,8% svih ispitanika. T-testom je utvrđeno da se studenti koji su odgovorili na ova pitanja od onih koji to nisu činili, statistički značajno razlikuju po rezidencijalnom statusu, pri čemu su odgovore češće dali ispitanici iz urbanih sredina. Istodobno, utvrđeno je da spol i dob studenata nisu utjecali na davanje odgovora o rizičnosti njihova ponašanja.

Sve analize prikazane u ovom radu temelje se, dakle, na uzorku od 1.876 ispitanika. Njihovi su odgovori, radi stjecanja uvida u učestalost prakticiranja pojedinih rizičnih ponašanja, podvrgnuti deskriptivnoj analizi, uz sažimanje izvornih kategorija varijabli na tri razine. Odgovori „ni jednom“ i „nekoliko puta godišnje“ sažeti su u kategoriju „rijetko“, odgovori „jednom mjesečno“ i „nekoliko puta mjesečno“ u kategoriju „ponekad“, a odgovori „jednom tjedno“ i „više puta tjedno“ u kategoriju „često“. Distribucija ispitanika na izvornim kategorijama ovih varijabli prikazana je u prilogu knjige.

Budući da se rizična ponašanja najčešće pojavljuju kumulativno, pa ista mlada osoba prakticira veći broj rizičnih ponašanja, radi utvrđivanja obrazaca rizičnog ponašanja hrvatskih studenata, izvršena je klaster analiza. Njome su ispitanici, temeljem rezultata na izvornim kategorijama varijabli, grupirani u skupine niskog, umjerenog i visokog rizika. S obzirom na tako formirane skupine studenata, χ^2 testom je izvršena analiza utjecaja socijalnih obilježja ispitanika na razinu rizičnosti njihova ponašanja. Kao nezavisne varijable tretirane su: spol, stupanj obrazovanja oca, godina studija, mjesto stalnog boravka (rezidencijalni status), način stanovanja u mjestu studiranja, sveučilište, područje znanosti, religijska samoidentifikacija te prosječan uspjeh u srednjoj školi i na fakultetu.

Struktura skale rizičnog ponašanja provjerena je faktorskom analizom, uz korištenje metode glavnih komponenta uz varimax rotaciju. Povezanost rezultata ispi-

tanika na pojedinim faktorima i njihovih socijalnih obilježja analizirana je pomoću diskriminacijskih analiza.

Sve navedene analize izvršene su u svrhu provjere hipoteze kojom je pretpostavljeno da u studentskoj populaciji postoji manja skupina mladih koja je izložena visokom riziku socijalne isključenosti te da tu skupinu karakteriziraju specifična socijalna obilježja.

2. Rizična ponašanja studenata: deskriptivna analiza

Učestalost prakticiranja pojedinih rizičnih ponašanja hrvatskih studenata prikazana je u tablici 1.

Tablica 1: Prakticiranje rizičnih ponašanja studenata

Rizična ponašanja	Rijetko (%)	Ponekad (%)	Često (%)	M	SD
Konzumiranje duhana (cigareta)	53,9	12,9	33,2	3.02	2.167
Konzumiranje piva	36,6	39,4	24,0	3.19	1.646
Vožnja bicikla/motocikla bez kacige	61,2	19,8	19,0	2.58	1.777
Konzumiranje žestokih pića	33,5	47,6	18,9	3.19	1.426
Konzumiranje vina	36,3	45,1	18,6	3.11	1.490
Vožnja u automobilu bez vezivanja sigurnosnim pojasom	65,8	19,2	15,0	2.38	1.672
Pijanstvo	45,4	41,5	13,0	2.80	1.421
Korištenje gradskog prometa bez kupljene karte	69,9	18,5	11,6	2.19	1.584
Practiciranje seksualnog odnosa bez zaštite	72,0	16,4	11,5	2.10	1.568
Klađenje	75,6	15,6	8,8	1.93	1.442
Vožnja u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol	70,6	21,3	8,1	2.22	1.352
Nesanica	71,5	21,4	7,1	2.06	1.367
Vožnja u automobilu s osobom koja nema vozačku dozvolu	86,7	8,0	5,3	1.57	1.214
Practiciranje seksualnog odnosa u pijanom stanju	79,3	16,0	4,7	1.82	1.204
Kockanje	84,9	10,7	4,4	1.57	1.146
Sudjelovanje u prometu pod utjecajem alkohola	85,2	10,7	4,1	1.61	1.128
Držanje stroge dijete	87,3	9,8	2,8	1.49	1.023
Konzumiranje ecstasy-ja, marihuane i slično	90,9	6,7	2,4	1.37	.926
Konzumiranje tableta za smirenje	93,1	5,1	1,9	1.27	.835
Konzumiranje tableta za održavanje budnog stanja	93,4	4,7	1,9	1.26	.810
Mijenjanje seksualnih partnera	89,3	8,8	1,9	1.49	.927
Pisanje grafiti	95,2	3,3	1,4	1.18	.697
Korištenje nasilničkog ponašanja za ostvarivanje nekog cilja	93,6	5,1	1,3	1.26	.741
Konzumiranje kokaina, heroina i slično	96,5	2,2	1,3	1.13	.629
Sudjelovanje u tučnjavi	92,8	6,2	1,0	1.29	.756

Legenda: M = aritmetička sredina; SD = standardna devijacija

Iz prikazanih podataka proizlazi da je najčešće rizično ponašanje kojeg prakticiraju ispitanici studenti konzumiranje duhana (cigareta). To često čini nešto više od trećine ispitanika. Na drugom je mjestu konzumiranje alkoholnih pića što, uz varijacije s obzirom na vrstu alkoholnog pića, često prakticira petina ispitanika, a na trećem vožnja motocikla ili bicikla bez kacige (što često čini nešto manje od petine ispitanika). Uz ta su ponašanja povezani i pijanstvo, vožnja u automobilu bez vezivanja sigurnosnim pojasom, korištenje gradskog prometa bez kupljene karte i prakticiranje seksualnog odnosa bez zaštite, što jednom tjedno i češće radi više od desetine studenata. Svaki dvadeseti student često se kladi, vozi u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol ili s osobom koja nema vozačku dozvolu i pati od nesanic. Učestali seksualni odnosi bez zaštite, kockanje i sudjelovanje u prometu pod utjecajem alkohola, prakticira 3 do 5% ispitanika. Ostala analizirana rizična ponašanja često manifestira manje od 3% studenata.

Promatramo li integralno kategorije „ponekad“ i „često“, dolazimo do zaključka da više od polovice ispitanih studenata najmanje jednom mjesečno i češće konzumira žestoka pića (66,5%), vino (63,7%), pivo (63,4%) i opija se (54,5%). Nešto manje od polovice ispitanika konzumira duhan (46,1%), a oko trećine najmanje jednom mjesečno i češće prakticira rizična ponašanja u prometu (vožnja bicikla/motocikla bez kacige – 38,8%, vožnja u automobilu bez vezivanja sigurnosnim pojasom – 34,2%, korištenje gradskog prijevoza bez kupljene vozne karte – 30,1 %, vožnja u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol - 29,4%).

Više od četvrtine ispitanika najmanje jednom mjesečno i češće pati od nesanic (28,5%) i prakticira seksualni odnos bez zaštite (27,9%). Sličan je i udio onih sklonih kladjenju² (24,4%), dok seksualni odnos u pijanom stanju jednom mjesečno i češće prakticira petina ispitanika.

Između 10 i 15% ispitanika najmanje jednom mjesečno i češće kocka (15,1%), sudjeluje u prometu pod utjecajem alkohola (14,8%), vozi se u automobilu s osobom koja nema vozačku dozvolu (13,3%), drži strogu dijetu (12,6%) i mijenja seksualne partnere (10,7%). Ecstasy, marihuanu i slične droge najmanje jednom mjesečno i češće konzumira 9,1% ispitanika, 7,2% njih sudjeluje u tučnjavi (iako je samo 6,4% njih navelo da koriste nasilničko ponašanje za ostvarivanje nekog cilja), 7% konzumira tablete za smirenje, a 6,6% tablete za održavanje budnog stanja. Slijedi pisanje grafitu (4,7%), a 3,5% studenata izjasnilo se da jednom mjesečno i češće konzumira kokain, heroin i slične droge.

Budući da je ovo prvo cjelovitije istraživanje rizičnih ponašanja na populaciji hrvatskih studenata, ovdje prikazane rezultate možemo usporediti samo s rezultatima istraživanja nekih rizičnih ponašanja provedenih u drugim zemljama (poglavito

² Ovaj je rezultat znatno veći od onog dobivenog na uzorku 113 studenata Sveučilišta u Zadru gdje je ustanovljeno da se u sportskim kladionicama kladi 7,1% studenata (Zuckerman Itković, Prostran, 2009).

u SAD-u) i s ranijim istraživanjima Instituta za društvena istraživanja koja se odnose na korištenje psihoaktivnih supstanci. Tako mnogi američki autori naglašavaju da je veliki zdravstveni i socijalni problem u studentskoj populaciji upravo konzumiranje duhana i duhanskih proizvoda (Copeland i sur., 2009). Pritom osobito upozoravaju na stalan porast udjela pušača u studentskoj populaciji, dok je udio pušača u populaciji odraslih uglavnom stabilan. Copeland i sur. (2009) utvrdili su da u SAD-u puši 28% studenata (a u ukupnoj populaciji je 21% pušača). Rezultati istraživanja kojeg su na uzorku 303 studenta *Louisiana State University* proveli ovi autori, pokazali su da je pušenje s godinama studiranja sve češće te da je visoko povezano s upuštanjem u druga rizična ponašanja kao što su pijančevanje, konzumiranje droga, upuštanje u seksualne odnose bez zaštite i drugo.

Ajibade (2010) je na uzorku od 133 studenta istraživao korištenje sigurnosnog pojasa u automobilima, konzumiranje duhana i pretilost ispitanika. Utvrdio je da duhan konzumira 15% studenata (trećina pušača počela pušiti tijekom studiranja), da sigurnosni pojas u ulozi suvozača zaboravlja koristiti 69% ispitanika, a 48% u ulozi vozača te da je više od 50% ispitanih studenata pretilo. Nešto više od trećine pretilih žena je nastojalo smršaviti dijetama, dok većina (69%) muških pretilih studenata to nastoji postići vježbanjem. Turchik i sur. (2010) proveli su istraživanje na nacionalno reprezentativnom uzorku studenata SAD-a i zaključili da su u sveučilišnim kampusima u SAD-u ozbiljan problem i rizična seksualna ponašanja. Ustanovili su da je u rizična seksualna ponašanja uključeno 30% studenata, a radi se o konzumiranju droga ili alkoholnih pića prije seksa, čestom mijenjanju partnera, upuštanju u usputni seks i nedosljednom korištenju kondoma.

Čini se da hrvatski studenti po učestalosti prakticiranja rizičnih ponašanja ne odudaraju od studenata iz SAD-a, pri čemu se najviše rizika pojavljuje u području konzumiranja alkoholnih pića i duhana. Tako hrvatski studenti duhan konzumiraju znatno češće. Na to se nadovezuje sigurnosni rizik sudjelovanja u prometu i seksualnih odnosa pod utjecajem alkohola.

Usporedimo li rezultate ovog istraživanja studenata s ranijim istraživanjima Instituta za društvena istraživanja, možemo utvrditi da studenti, u odnosu na populaciju svih mladih osoba (u dobi od 15 do 30 god.) ispitanih 2004. godine, psihoaktivna sredstva konzumiraju višestruko češće. Tada je utvrđeno da često cigarete koristi 33,4% mladih, alkohol 13%, tablete za smirenje 1,5%, hašiš i slične droge 2,6%, a kokain i slične droge 0,2% (Bouillet, 2007). Usporedba subuzorka studenata ispitanih 2004. godine i studenata ispitanih 2010. godine ukazuje, međutim, na svojevrsnu konstantnost u sklonosti konzumiranja psihoaktivnih sredstava te populacije. Tada se, naime, pokazalo da cigarete (duhan) često konzumira 34,4% studenata (2010. god. 33,2%), da alkohol često konzumira 19,1% studenata (kao i 2010. god., ako se isključi učestalost konzumiranja piva), hašiš i slične droge 2,9% studenata (2010. god. 2,4%), a tablete za smirenje 1,7% studenata (2010. god. 1,9%). Razlike se uočavaju samo u slučaju konzumiranja heroina i sličnih droga jer

je 2004. godine utvrđeno da to često čini tek 0,2% studenata, a u novom je istraživanju dobiven podatak o 1,3% studenata koji to čine jednom tjedno i češće. Ta razlika, međutim, može biti i posljedica razlika u primijenjenoj metodi istraživanja, poglavito u pogledu drugačijih kategorija istraživanih varijabli.³ Bilo kako bilo, moguće je zaključiti da je nekom riziku i rizičnom ponašanju izloženo najmanje 50% studenata, odnosno da rizična ponašanja prakticira svaki drugi ispitanik student. U tom je smislu važno uočiti razinu rizičnosti pojedinih ponašanja i s obzirom da je njihovo manifestiranje neosporno vezano uz kumuliranje i kontinuitet. Na jednom je kraju „*nizak rizik*“ koji se opisuje kao onaj koji nanosi minimalnu štetu, a na drugom je kraju „*visoki rizik*“ koji nanosi ozbiljnu štetu mladoj osobi (Bašić, 2009).

Kako bismo provjerili profile triju razina rizičnosti ponašanja studenata, proveli smo klaster analizu. Radi se o multivarijantnoj tehnici statističke analize kojom se nastoje utvrditi (identificirati i analizirati) relativno homogene skupine objekata (u našem slučaju – studenata). Koristili smo *K-means-cluster* analizu jer je ona pogodna za rad s velikim brojem objekata (ispitanika i varijabli). Ovaj je postupak u našem slučaju pogodan i zato što se temelji na unaprijed određenom broju klastera, pri čemu smo se mi opredijelili za tri moguća klastera (nizak, umjeren i visoki rizik). S obzirom na broj definiranih klastera, ispitanici su razvrstani u jedan od njih temeljem najbližeg centroida, odnosno grupne aritmetičke sredine. Na opisani je način u skupinu ispitanika niskog rizika uvršteno 924 (49,3%), u skupinu umjerenog rizika 801 (42,7%), a u skupinu visokog rizika 151 (8%) ispitanik studenata.

Za studente razvrstane u **skupinu visokog rizika** karakteristično je da *nekoliko puta mjesečno i češće* konzumiraju duhan, pivo, žestoka pića, vino, ecstasy, marihuanu i slične droge, tablete za smirenje i tablete za održavanje budnog stanja. Jednako često ova skupina studenata sudjeluje u prometu pod utjecajem alkohola, vozi se u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol te vozi bicikl/motocikl bez kacige. Oni se ujedno nekoliko puta mjesečno upuštaju u seksualni odnos bez zaštite, klade se, skloni su nesanici i sudjeluju u tučnjavama. Ova skupina ispitanika *jednom mjesečno* kocka, koristi gradski promet bez kupljene karte, bude pijana, vozi se u automobilu bez vezivanja sigurnosnim pojasom, mijenja seksualne partnere i piše grafite, a *nekoliko puta godišnje i rjeđe* drži strogu dijetu, prakticira seksualni odnos u pijanom stanju, vozi se u automobilu s osobom koja nema vozačku dozvolu, koristi nasilničko ponašanje za ostvarivanje nekog cilja te konzumira kokain, heroin i slične droge.

Studente grupirane u **skupinu umjerenog rizika** karakterizira to da *nekoliko puta mjesečno* konzumiraju tablete za smirenje, klade se, voze u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol, pate od nesаницe, sudjeluju u prometu pod utjecajem alkohola, *jednom mjesečno* konzumiraju duhan (cigarete) i pivo, a *nekoliko puta godišnje žestoka pića, vino, tablete za održavanje budnog stanja, ecstasy, marihuanu i*

³ 2004. godine ispitanicima su bile ponuđene kategorije: nisam probao – probao sam – rijetko koristim – često koristim.

slične droge, koriste gradski promet bez kupljene karte, praktiraju seksualni odnos bez zaštite, mijenjaju seksualne partnere, pišu grafite i sudjeluju u tučnjavi. Oni ne praktiraju vožnju u automobilu bez vezivanja sigurnosnim pojaskom ili s osobom koja nema vozačku dozvolu, vožnju bicikla/motocikla bez kacige, pijanstva, seksualne odnose u pijanom stanju, nasilnička ponašanja, konzumiranje kokaina, heroina i sličnih droga, ne kockaju i ne drže stroge dijete.

U **skupinu niskog rizika** razvrstani su ispitanici koji najviše *nekoliko puta godišnje* konzumiraju duhan (cigarete), pivo, žestoka pića, tablete za smirenje, ecstasy, marihuanu i slične droge, sudjeluju u prometu pod utjecajem alkohola, voze se u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol, praktiraju seksualni odnos bez zaštite, pate od nesаницe, klade se, pišu grafite i sudjeluju u tučnjavi. Ostala rizična ponašanja uključena u ovu analizu ta skupina ispitanika ne prakticira.

Očigledno je da ima malo rizičnih ponašanja koja studenti uopće ne prakticiraju, a tim više su izloženi riziku što češće manifestiraju rizična ponašanja. Najrizičniji su ispitanici koji više puta mjesečno konzumiraju alkohol i druge psihoaktivne supstance, praktiraju rizične seksualne odnose i rizične oblike sudjelovanja u prometu. Takav zaključak podržavaju i druga istraživanja koja, primjerice, ukazuju na činjenicu da otprilike 10 milijuna američkih studenata tijekom jedne godine zatraži liječničku pomoć te da oko 5 milijuna studenata tijekom jedne konzumacije alkohola popije 5 i više pića (Zakletskaia, Wilson, Fleming, 2010). Takvi obrasci ponašanja vode kumuliranju rizičnosti određenih ponašanja koja, sama po sebi, možda ne bi bila visoko rizična. Isti autori upućuju na nalaze istraživanja koji pokazuju da je više od polovice američkih studenata sklono pijančevanju te da petina studenta to čini iznimno često, dok McGuire i Barber (2010) potvrđuju da postoji povezanost između konzumiranja alkohola, korištenja nasilja i rizičnog seksualnog ponašanja, osobito u pogledu izbjegavanja korištenja kondoma. Budući da su rezultati spomenutih istraživanja podudarni s rezultatima dobivenih ovim istraživanjem, opravdano je upitati se postoje li neka obilježja studenata prema kojima bi bilo moguće pravovremeno identificirati njihovu visoku rizičnost i u tom smislu djelovati na ublažavanje rizičnosti njihova ponašanja.

O odnosu socijalnih obilježja studenata i razina rizičnosti njihovog ponašanja, govore podaci prikazani u tablici 2. U njoj su prikazane relativne frekvencije triju skupina ispitanika prema onim socijalnim obilježjima koja su urodila statistički značajnim χ^2 testom s obzirom na razinu rizičnosti ponašanja studenata. S time u vezi, samo jedno analizirano obilježje studenata statistički značajno ne razlikuje studente s obzirom na razinu rizičnosti ponašanja. Radi se o načinu stanovanja u vrijeme studiranja⁴, što posredno ukazuje na važnost djetinjstva i rane mladosti u formiranju navika i izboru ponašanja tijekom kasnije mladosti, pa i odraslosti.

⁴ Izvorne kategorije te varijable bile su sažete na sljedeći način: 1. kao podstanar; 2. u studentskom domu i ostalo; 3. s obitelji (roditelji ili supružnik).

Tablica 2: Razina rizičnosti ponašanja studenata s obzirom na njihova socijalna obilježja (%)

Obilježja studenata	Visoka rizičnost	Umjerena rizičnost	Niska rizičnost
<i>Spol</i>	$\chi^2 = 42,70; p = .000$		
Žene	4,9	40,5	54,5
Muškarci	11,8	45,3	42,8
<i>Stupanj obrazovanja oca</i>	$\chi^2 = 31,57; p = .000$		
OŠ i manje	10,7	34,3	54,9
KV i VKV	4,4	41,5	54,1
Srednja škola	8,1	47,3	44,6
VŠS, VSS i više	8,2	45,9	45,9
<i>Godina studija</i>	$\chi^2 = 26,07; p = .001$		
Prva	10,8	44,2	45,1
Druga	10,3	40,0	49,7
Treća	5,6	42,2	52,2
Četvrta i peta	4,2	43,9	51,9
<i>Rezidencijalni status</i>	$\chi^2 = 35,19; p = .000$		
Selo	12,3	29,1	58,6
Mali grad	7,2	42,3	50,5
Veliki grad	7,6	44,7	47,7
Zagreb	7,1	49,0	44,0
<i>Sveučilište</i>	$\chi^2 = 44,57; p = .000$		
Zagreb	7,3	45,8	46,9
Split	7,4	24,7	67,9
Rijeka	10,6	38,4	50,9
Osijek	10,8	46,6	42,6
Dubrovnik, Zadar, Pula	6,7	47,1	46,2
<i>Područje znanosti</i>	$\chi^2 = 33,21; p = .001$		
Biomedicina i zdravstvo	2,3	44,4	53,4
Biotehničke znanosti	7,7	54,7	37,6
Društvene znanosti	9,4	41,7	48,9
Humanističke znanosti	7,1	44,4	48,5
Prirodne znanosti	3,5	30,4	66,1
Tehničke znanosti	9,6	43,2	47,3
<i>Religijska samoidentifikacija</i>	$\chi^2 = 42,26; p = .000$		
Religiozni	7,2	37,4	55,4
Neodlučni	9,7	52,7	37,6
Nereligiozni	7,6	46,5	45,9
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>	$\chi^2 = 54,94; p = .000$		
Dovoljan i dobar	19,0	52,9	28,1
Vrlo dobar	9,1	45,9	45,0
Odličan	5,8	38,8	55,5
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>	$\chi^2 = 40,98; p = .000$		
Dovoljan i dobar	10,7	45,0	44,2
Vrlo dobar	6,6	44,0	49,5
Odličan	3,9	31,1	65,0
UKUPNO	8,0	42,7	49,3

Slijedom prikazanih podataka zaključujemo da su ponašanjima **visokog rizika** statistički značajno skloniji studenti muškog spola i mlađe dobi (s obzirom da relativno češće polaze prve i druge godine studija). Njihovi su očevi češće nižeg obrazovnog statusa (završena osnovna škola i manje), potječu iz ruralnih sredina, a relativno češće studiraju u Osijeku i Rijeci. U ovom subuzorku ispitanika prevladavaju religiozno neodlučni ispitanici koji relativno češće studiraju društvene i tehničke znanosti. Za tu je skupinu nadalje karakteristično da su u srednjoj školi, kao i na fakultetu, postizali dovoljne i dobre prosječne ocjene. Čini se da se radi o skupini studenata koji nisu osobito posvećeni postizanju obrazovnih rezultata, nego uglavnom studiraju radi dobrobiti koje pruža status studenta, ujedno birajući studijske programe za koje su procijenili da nisu osobito zahtjevni. Pitanje je, međutim, hoće li ova skupina studenata zaista i završiti fakultete i postati dio društvene elite.

U skupini studenata **umjerenog rizičnog ponašanja** relativno češće nalazimo studente muškog spola, na prvim i zadnjim godinama studija. Njihovi očevi relativno češće imaju završenu srednju školu, a potječu iz Zagreba i drugih velikih gradova. U ovoj skupini je nešto veći udio ispitanika koji studiraju u Osijeku, Zagrebu i najmanjim sveučilištima, a pretežno studiraju biotehničke znanosti te biomedicinu i zdravstvo. Religijski su neopredijeljeni, a njihov prosječan srednjoškolski uspjeh te uspjeh na fakultetu, kreće se od dovoljnog do vrlo dobrog. U ovoj je skupini studenata, dakle, riječ o razmjerno uspješnim mladim osobama čiji su dugoročniji životopisi otvoreni za različite ishode.

Među studentima **niskog rizika** prevladavaju žene. Relativno veći udio ovih ispitanika je na završnim godinama studija (od treće na više). Njihovi očevi su pretežno niskog ili KV i VKV obrazovnog statusa. Većinom potječu sa sela ili iz manjih gradova, a razmjerno češće studiraju u Rijeci i Splitu. Statistički su značajno češće religiozni, studiraju prirodne znanosti ili biomedicinu i zdravstvo. Tijekom srednje škole prosječno su postizali odličan, a tijekom fakulteta vrlo dobar i odličan uspjeh.

Recimo zaključno da se hrvatski studenti, temeljem deskriptivne analize, međusobno razlikuju s obzirom na razinu rizičnosti njihova ponašanja, što je znatno povezano s njihovim, ovdje analiziranim, socijalnim obilježjima. Pritom su se kao najvažniji čimbenici zaštite od izloženosti riziku iskristalizirali ženski spol, religioznost i visoke obrazovne aspiracije koje se ogledaju u obrazovnim postignućima (uspješnosti tijekom srednjoškolskog obrazovanja i studiranja) kao i rezidencijalni status koji je vezan uz umjereni urbanizirani područja. S druge strane, među socijalnim obilježjima studenata se kao čimbenici rizika ističu slaba obrazovna postignuća koja se ogledaju u njihovim lošim prosječnim ocjenama, a češće ih nalazimo među studentima muškog spola. Uz to, za razliku od studenata čije ponašanje upućuje na nizak rizik, ovi studenti češće biraju društvene i tehničke znanosti koje, u usporedbi s prirodnim znanostima, vjerojatno kotiraju kao manje zahtjevne. Ova

skupina studenata znatno češće potječe iz ruralnih sredina te iz obitelji čiji su roditelji nižeg obrazovanja, a ujedno nemaju dovoljno visoko internaliziranu vrijednost obrazovanja.

3. Rizična ponašanja studenata: strukturna analiza

Ovaj dio istraživanja usmjeren je na analizu povezanosti pojedinih skupina rizičnih ponašanja i socijalnih obilježja studenata. U tu je svrhu ponajprije izvršena faktorska analiza rizičnih ponašanja, uz korištenje metode glavnih komponenata uz varimax rotaciju (Guttman-Kaiserov kriterij). Ova metoda odabrana je jer se njome dobivaju velika opterećenja (velike vrijednosti elemenata u faktorskoj matrici, velike korelacije između faktora i varijabli) s razmjerno malim brojem manifestnih varijabli, a istodobno dovodi do međusobno nezavisnih latentnih varijabli (Mejovšek, 2003). Na opravdanost korištenja faktorske analize upućuje visoki Cronbach's Alpha koeficijent ovog dijela upitnika koji iznosi 0,873⁵ te odgovarajuća Kaiser-Meyer-Olkin⁶ mjera koja iznosi 0,905.

Faktorskom je analizom ekstrahirano pet interpretabilnih faktora koji objašnjavaju 56,7% zajedničke varijance. U tablici 3 prikazana je matrica rotiranih komponenti faktora i udio svakog faktora u zajedničkoj varijanci.

Očekivano, najviše varijabli koje opisuju rizična ponašanja studenata grupirano je u prvom faktoru. Radi se o ponašanjima koja se tiču konzumiranja ilegalnih sredstava ovisnosti (kokaina, heroina i sl., ecstasy-ja, marihuane i sl., tableta za smirenje i za održavanje budnog stanja) uza što se vežu sklonost nasilničkom ponašanju prema osobama i imovini (sudjelovanje u tučnjavama, korištenje nasilničkog ponašanja za ostvarivanje nekog cilja i pisanje grafita⁷), držanje strogih dijeta i nesanica. Budući da ponašanja grupirana u ovom faktoru predstavljaju visok zdravstveni (sredstva ovisnosti, dijete, nesanica) i sigurnosni (nasilje) rizik i da faktor obuhvaća veći broj različitih rizičnih ponašanja, nazvali smo ga *faktorom visokog zdravstvenog i sigurnosnog*.

⁵ Cronbach's Alpha je koeficijent pouzdanosti temeljen na prosječnoj vrijednosti ispitanika na svim varijablama koje su obuhvaćene nekim mjernim instrumentom. Kada su varijable međusobno visoko pozitivno povezane, one mjere isti subjekt pa to upućuje na visoku homogenost ovog dijela upitnika.

⁶ Radi se o indeksu koji se koristi za procjenu primjerenosti (opravdanosti) korištenja faktorske analize. Visoke vrijednosti ovog indeksa (između 0,5 i 1) upućuju na opravdanost korištenja te metode, a niske (manje od 0,5) pokazuju da instrument nije pogodan za faktorsku analizu.

⁷ Jasno je da nisu svi oblici pisanja grafita nasilničko ponašanje, ali s obzirom da je u ovom faktoru to ponašanje povezano s nasiljem, tumačimo ga u tom kontekstu.

nosnog rizika. U drugom su se faktoru grupirala rizična ponašanja koja se odnose na konzumiranje legalnih sredstava ovisnosti, odnosno alkoholnih pića (pivo, vino, žestoka pića, pijanstvo) i duhana. Stoga smo ga nazvali *faktor korištenja legalnih psihoaktivnih sredstava*.

Tablica 3: Faktori rizičnih ponašanja studenata

Rizična ponašanja	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Konzumiranje kokaina, heroina i slično	.774				
Konzumiranje tableta za smirenje	.750				
Konzumiranje tableta za održavanje budnog stanja	.748				
Pisanje grafiti	.715				
Korištenje nasilničkog ponašanja za ostvarivanje nekog cilja	.665				
Konzumiranje ecstasy-ja, marihuane i slično	.617				
Sudjelovanje u tučnjavi	.541				
Držanje stroge dijete	.518				
Nesanica	.421				
Konzumiranje vina		.824			
Konzumiranje žestokih pića		.786			
Pijanstvo		.783			
Konzumiranje piva		.781			
Konzumiranje duhana (cigareta)		.415			
Vožnja u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol			.723		
Vožnja u automobilu s osobom koja nema vozačku dozvolu			.696		
Sudjelovanje u prometu pod utjecajem alkohola			.622		
Vožnja u automobilu bez vezivanja sigurnosnim pojasom			.621		
Vožnja bicikla/motocikla bez kacige			.597		
Practiciranje seksualnog odnosa bez zaštite				.759	
Practiciranje seksualnog odnosa u pijanom stanju				.577	
Korištenje gradskog prometa bez kupljene vozne karte				.428	
Mijenjanje seksualnih partnera				.410	
Klađenje					.795
Kockanje					.738
% zajedničke varijance	17,7	12,9	10,9	7,6	7,6

Treći je faktor nazvan *faktorom rizičnog ponašanja u prometu* jer su u njemu grupirana ponašanja kao što su vožnja u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol i/ili koja nema vozačku dozvolu, sudjelovanje u prometu pod utjecajem alkohola, vožnja u automobilu bez vezivanja sigurnosnim pojasom i vožnja bicikla/

motocikla bez kacige. Četvrti faktor formiraju ponašanja koja se odnose na rizično seksualno ponašanje poput prakticiranja seksualnog odnosa bez zaštite i/ili u pijanom stanju i mijenjanje seksualnih partnera uz, zanimljivo je, korištenje gradskog prometa bez kupljene prijevozne karte (jer je očekivano da će se vožnja bez kupljene prijevozne karte grupirati uz rizična ponašanja u prometu). Vjerojatno se radi o ponašanju koje upućuje na visoku razinu nemarnosti pojedinih studenata što je dodatno podržano činjenicom da je većina studenata iz našeg uzorka (zagrebački studenti) u vrijeme provedbe istraživanja imalo pravo na besplatnu prijevoznu kartu. Četvrti smo faktor, s obzirom na njegovu dominantnu strukturu, ipak nazvali *faktorom rizičnih seksualnih ponašanja*. U posljednjem, petom faktoru, nalaze se samo dvije varijable – kockanje i klađenje, a nazvali smo ga *faktorom sklonosti igrama na sreću*.

U svrhu provjere povezanosti pojedinih skupina rizičnih ponašanja sa socijalnim obilježjima studenata, provedene su analize varijanci u kojima su prethodno opisani faktori tretirani kao zavisne, a socijalna obilježja studenata kao nezavisne varijable. Obilježja studenata koje u ovim analizama nisu dovela do statistički značajnih razlika u rizičnim ponašanjima studenata su godina studija, rezidencijalni status i stupanj obrazovanja očeva. Zanimljivo je da ni jedno analizirano socijalno obilježje studenata ne pridonosi razlikama u sklonosti zdravstvenom i sigurnosnom riziku.

Vrijednosti F-omjera i aritmetičkih sredina skupina studenata prema socijalnim obilježjima koja statistički značajno pridonose rizičnim ponašanjima studenata prikazani su u tablici 4.

Iz dobivenih rezultata proizlazi da najveću diskriminacijsku snagu u sklonostima rizičnim ponašanjima studenata ima spol studenata i znanstveno područje njihova studija. Mladići su, u odnosu na djevojke, skloniji korištenju legalnih psihoaktivnih sredstava, rizičnom ponašanju u prometu i igrama na sreću. Podstanari, češće nego studenti koji žive u studentskim domovima ili s članovima obitelji, prakticiraju rizična seksualna ponašanja. Studenti riječkog i zagrebačkog sveučilišta češće koriste legalna sredstva ovisnosti, a zagrebački se studenti dodatno ističu po razmjerno niskoj sklonosti rizičnim seksualnim ponašanjima.

Češće korištenje legalnih psihoaktivnih sredstva također karakterizira studente biotehničkih, humanističkih i tehničkih znanosti, dok je rizično ponašanje u prometu češće zastupljeno u skupini studenata društvenih i tehničkih znanosti. Studenti društvenih znanosti, više od ostalih, prakticiraju rizična seksualna ponašanja, a sklonost igrama na sreću najviše karakterizira studente tehničkih znanosti.

Religioznost znatno umanjuje sklonost korištenju legalnih psihoaktivnih sredstava, a viši školski uspjeh u srednjoškolskom obrazovanju umanjuje sklonost rizičnom ponašanju u prometu i rizičnim seksualnim ponašanjima. Istodobno, bolji uspjeh na studiju smanjuje sklonost rizičnim ponašanjima studenata u prometu i sklonost igrama na sreću.

Tablica 4: Faktori rizičnih ponašanja s obzirom na socijalna obilježja studenata

Obilježja studenata	Korištenje legalnih psihoaktivnih sredstava	Rizično ponašanje u prometu	Rizična seksualna ponašanja	Sklonost igrama na sreću
<i>Spol</i>	<i>F-omjer = 20,52</i>	<i>F-omjer = 52,66</i>		<i>F-omjer = 323,22</i>
Žene	-.098	-.146		-.344
Muškarci	.113	.190		.434
<i>Način stanovanja u vrijeme studija</i>			<i>F-omjer = 7,77</i>	
Kao podstanar			.141	
U studentskom domu			-.092	
S obitelji			-.036	
<i>Sveučilište</i>	<i>F-omjer = 11,98</i>		<i>F-omjer = 5,04</i>	
Zagreb	.028		-.079	
Split	-.049		.114	
Rijeka	.028		.196	
Osijek	-.098		.085	
Dubrovnik, Zadar, Pula	-.059		.045	
<i>Područje znanosti</i>	<i>F-omjer = 5,95</i>	<i>F-omjer = 6,77</i>	<i>F-omjer = 7,34</i>	<i>F-omjer = 15,63</i>
Biomedicina i zdravstvo	-.065	-.408	-.144	-.099
Biotehničke znanosti	.254	-.139	-.038	-.089
Društvene znanosti	-.099	.093	.157	-.015
Humanističke znanosti	.194	-.043	-.124	-.328
Prirodne znanosti	-.193	-.067	-.293	-.196
Tehničke znanosti	.041	.060	-.055	.289
<i>Religijska samoidentifikacija</i>	<i>F-omjer = 26,06</i>			
Religiozni	-.144			
Neodlučni	.179			
Nereligiozni	.204			
<i>Prosječan uspjeh u srednjoj školi</i>		<i>F-omjer = 25,96</i>	<i>F-omjer = 7,49</i>	
Dovoljan i dobar		.502	.325	
Vrlo dobar		.076	.040	
Izvrstan		-.127	-.073	
<i>Prosječan uspjeh na studiju</i>		<i>F-omjer = 15,93</i>		<i>F-omjer = 17,39</i>
Dovoljan i dobar		.131		.157
Vrlo dobar		-.062		-.102
Izvrstan		-.239		-.156

Promatrajući integralno rezultate dobivene faktorskom analizom i analizom varijance, moguće je uočiti da su rizična ponašanja studenata međusobno isprepletena i da su znatnije povezana s njihovim obilježjima koja su neposrednije vezana uz životni stil (uspješnost u školovanju, područje znanosti kojeg studiraju, spol), nego s ostalim analiziranim socijalnim obilježjima. Poput analize doprinosa socijalnih obilježja studenata razini njihova rizičnog ponašanja, i ovdje je utvrđeno da su njihov spol, visoke obrazovne aspiracije i internalizirana vrijednost obrazovanja najznačajniji

čimbenici zaštite studenata od upuštanja u rizična ponašanja. Socijalna obilježja studenata najviše se odražavaju na korištenje legalnih psihoaktivnih sredstava, rizično ponašanje u prometu i rizična seksualna ponašanja, a najmanje na sklonost zdravstvenom i sigurnosnom riziku.

Ovim su istraživanjem, dakle, potvrđeni nalazi nekih ranijih istraživanja kojima je upravo životni stil identificiran kao karakteristika koja najviše pridonosi razlikama u prakticiranju rizičnih ponašanja studenata (Turchik i sur., 2010, Ajibade, 2010, Brodbeck i sur., 2010, Zakletskaia, Wilson, Fleming, 2010, McGuire i Barber, 2010). Pritom se kao najsnažniji diskriminacijski čimbenik izdvaja spol koji posredno djeluje na odabir životnog stila, a time i rizičnost ponašanja studenata.

4. Zaključna razmatranja

Svrha ovog rada bila je utvrditi učestalost rizičnih ponašanja među hrvatskim studentima i socijalne profile njihove rizičnosti na osnovi odabranih socijalnih obilježja. Pritom se krenulo od hipoteze da u studentskoj populaciji postoji manja skupina studenata koji su izloženi visokom riziku socijalne isključenosti te da tu skupinu karakteriziraju specifična socijalna obilježja. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem upućuju na mogućnost uvjetnog prihvaćanja postavljene hipoteze jer je ustanovljeno da na rizična ponašanja studenata socijalna obilježja djeluju tek posredno, prije svega pridonoseći odabiru individualnih životnih stilova studenata.

Što se udjela studenata sklonih rizičnim ponašanjima u ukupnoj studentskoj populaciji tiče, teško je donositi jednoznačne zaključke. Pokazalo se, naime, da je visokorizičnim ponašanjima, osobito u pogledu učestalosti njihova prakticiranja, uistinu sklona manja skupina studenata (8%), ali je istodobno utvrđeno da neko rizično ponašanje (više ili manje učestalo) prakticira najmanje svaki drugi student⁸. Pri tome se kao najčešće rizično ponašanje kojeg manifestiraju ispitanici studenti ističe konzumiranje legalnih sredstava ovisnosti, odnosno alkoholnih pića i duhana. Očito je da se radi o široko prihvaćenom obrascu ponašanja koji je duboko ukorijenjen u kulturi hrvatskog društva, pa i u kulturi mladih. U tom je kontekstu važno da je široka rasprostranjenost ovih rizičnih ponašanja utvrđena i ranijim istraživanjima studentske populacije u Hrvatskoj (Bouillet, 2008). Konzumiranju alkoholnih pića

⁸ Treba napomenuti da je u svakom istraživanju rizičnih ponašanja, temeljenih na samoskazu, potrebno uzeti u obzir sklonost ispitanika da daju socijalno poželjne odgovore i nesklonost da razotkrivaju osobne informacije koje nisu društveno prihvatljive. Vjerujemo da upravo iz tih razloga 6% ispitanika (uglavnom ruralnog rezidencijalnog statusa) uopće nije odgovorilo na pitanja o učestalosti manifestiranja pojedinih rizičnih ponašanja pa je opravdano pretpostaviti da je udio visoko rizičnih studenata u ukupnoj studentskoj populaciji i nešto veći.

pridružuju se društvene vrijednosti koje proizlaze iz priznanja funkcije pića za smanjivanje društvenih razlika i pojačavanje grupnih veza. Te vrijednosti „vrte se oko prijateljstva i grupnog duha. Često se manifestiraju kroz rituale koji simboliziraju solidarnost rodbinskih grupa, radnih grupa ili kolektivne volje od strane neke grupe koja se odnosi na jedan određeni uzrok. Osim toga, alkohol se vrednuje zbog svojih ritualnih funkcija koje simboliziraju promjene statusa prilikom rođenja, vjenčanja, smrti ili slavlja prilikom odrastanja“ (Štifanić, 1995: 706). Stoga je teško u skorije vrijeme očekivati značajnije promjene u odnosu mladih (uključujući i studente) prema konzumiranju alkoholnih pića. Hoće li to konzumiranje dovesti do nepovoljnih ishoda u budućnosti, ovisi o nizu okolnosti i popratnih čimbenika rizika, odnosno zaštite. U tom smislu su, još 1998. godine Bezinović i sur. (1998), na uzorku 1176 studenata Sveučilišta u Rijeci, kao jedinstveni skup čestica koje znakovito upućuju na potencijalno postojanje ozbiljnih egzistencijalnih problema među studentima, izdvojili: korištenje droga, obiteljsko zlostavljanje, uporabu laksativa, povraćanje i/ili ekstremne dijete, misli o samopovređivanju ili suicidu, alkoholizam u obitelji, pretjerano konzumiranje alkohola, susretanje s kriminalom, razmišljanje o napuštanju studija, seksualne napade ili silovanje i neželjene seksualne odnose. Drugim riječima, kao visoki rizik je, s obzirom na postojeće društvene norme i običaje, moguće tretirati samo neke oblike konzumiranja alkohola koji su uglavnom udruženi s brojnim drugim nepovoljnim okolnostima i rizičnim ponašanjima. Prema rezultatima našeg istraživanja, rizični oblici konzumiranja alkoholnih pića najčešće se vezuju uz rizična sudjelovanja u prometu, rizična seksualna ponašanja, nasilničke oblike ophođenja i sklonost igrama na sreću.

Na osnovi dobivenih rezultata moguće je prihvatiti tezu o postojanju manje skupine studenata koja je izložena visokom riziku socijalne isključenosti pri čemu su za njih, uz učestalo manifestiranje brojnih rizičnih ponašanja, karakteristična kontinuirana niska obrazovna postignuća pa i niske obrazovne aspiracije, što umanjuje njihove šanse da jednom uistinu i postanu dio društvene elite. Postojeće spoznaje o kumuliranju rizika i rizičnih ponašanja (Bašić, 2009) otvaraju pitanje konzistencije takvog ponašanja dijela studenata i njihova ustrajanja u rizičnom stilu života, što problematizira mogućnosti utjecaja na promjene njihova stila života tijekom studija. Skloni smo stajalištu da je riječ o skupini mladih koji za prevenciju buduće socijalne isključenosti iziskuju ciljanu psihosocijalnu i društvenu potporu koja danas, izuzmemo li dostupnost općih zdravstvenih usluga, hrvatskim studentima u pravilu nije dostupna. Radi se o studentima koji rizična ponašanja prakticiraju jednom tjedno i češće, pri čemu se najčešće uz alkoholiziranost vežu druga zdravstveno i sigurnosno rizična ponašanja.

Većina studentske populacije kreće se u razmjerima niskog do umjerenog rizika, a granice između njih najviše su oblikovane učestalošću prakticiranja pojedinih ponašanja. Pritom se kao najjasniji čimbenik manje izloženosti rizičnim ponašanjima

iskristalizirala usmjerenost visokim obrazovnim postignućima koja također ima obilježja kontinuiteta i konzistencije. Kao socijalne okolnosti koje pogoduju takvoj orijentaciji studenata, ističu se spol, religijska samoidentifikacija, stupanj obrazovanja oca i manje urbanizirano mjesto stanovanja. Te okolnosti, međutim, nisu presudne i ponajviše ovise o odlukama i osobnim izborima pojedinaca. Ipak, treba imati u vidu činjenicu, poznatu iz ranijih istraživanja, da socijalno porijeklo pojedinca znatno utječe na njegov obrazovni uspjeh, pa i na samu dostupnost studija i studiranja (Pavić, Vukelić, 2009). Tako se otvara pitanje društvene *elitiziranosti* studenata i potencijala te podskupine mladih da se odupre onim čimbenicima socijalizacije i odrastanja koji u sebi uključuju prakticiranje rizičnih ponašanja. Sudeći prema broju studenata koji su se izjasnili da nikada ne prakticiraju rizična ponašanja (koji varira od 20 do 90%), moglo bi se zaključiti da u ovoj skupini mladih ima dovoljno pozitivnog potencijala i energije za promoviranje nisko rizičnih životnih stilova, ali da je on to manji, što je neko rizično ponašanje prihvatljivije u društvenom miljeu u kojem studenti odrastaju i educiraju se. Tako se kao najveći izazov za današnju generaciju studenata nameće promocija životnih stilova koji uključuju zabavu bez pijanstava uz istodobno upuštanje u zdravstveno i sigurnosno rizična ponašanja. U promociji takvog životnog stila mora ih neizostavno podržati i šira društvena zajednica, osiguravajući im potporu i umanjujući čimbenike rizika njihova sazrijevanja. Pritom je potrebno imati u vidu da se studenti još uvijek nalaze u životnom razdoblju u kojem im je potrebna potpora, ali bez patrijarhalnog i paternalističkog odnosa, već potpora koja uključuje širenje slobode izbora i mogućnosti.

U tom je smislu iznimno važno snažnije poduprijeti financijsko osamostaljivanje studenata od roditelja, što jačanjem usmjerenosti studijskih programa na razvoj tržištu rada primjerenih kompetencija, što olakšavanjem zapošljavanja tijekom i nakon studija. Time će se nedvojbeno umanjiti vjerojatnost duljeg i intenzivnijeg zadržavanja većine studenata u granicama rizičnih ponašanja, dok manjina visoko rizičnih studenata zahtijeva širu dostupnost psihosocijalnih programa potpore. Jasno je, što je nekom studentu dostupnija podrška obitelji, to on manje ovisi o društvenoj potpori, a vjerojatnost njegove izloženosti riziku i rizičnim ponašanjima je manja. Ostaje, ipak, činjenica da, unatoč mnogim različitostima koje studente kao specifičnu skupinu mladih čine razmjerno heterogenom, ne postoji student koji se baš nikada nije upustio ni u jedno rizično ponašanje jer je eksperimentiranje s takvim ponašanjima, među ostalim, sastavni dio odrastanja. S time u vezi, moglo bi se zaključiti da je veće promjene u učestalosti prakticiranja rizičnih ponašanja, moguće očekivati tek u kontekstu dubljih društvenih promjena, ponajviše onih koji se odnose na kulturu konzumiranja alkoholnih pića i široko shvaćenog konzumerizma općenito.

Recimo na kraju kako rezultati ovog istraživanja nedvojbeno potvrđuju da uključenost u proces obrazovanja, kao temeljnog obilježja studentske populacije, ako je povezano s odgovarajućim obrazovnim aspiracijama, jest čimbenik zaštite od

visoko rizičnih ponašanja, odnosno faktor kojim se znatno umanjuje rizik nepovoljne budućnosti u svakom, pa i hrvatskom društvu.

Literatura

- Adebayo, S. B.; Anyanti, J.; Ankomah, A.; Omoregie, G.; Mamman-Daura, F. (2010). Understanding Self-Appraisal of HIV-infection Risk among Young Adults in Nigeria: Evidence from a National Survey. *African Journal of AIDS Research*, 9(1): 51-61.
- Ajibade, Ph. B. (2010). Health Risk Behaviors of Black Male College Students: Seat Belt Use, Smoking, and Obesity Status. *Journal of the Association of Black Nursing Faculty*, 10(1): 85-89.
- Anić, V. (2009). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Baldwin, C.K. (2000). Theory, Program and Outcomes: Assessing the Challenges of Evaluating at-Risk Youth Recreation Programs. *Journal of Park and Recreation Administration*, 18(1): 19-33.
- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Toward a New Modernity*. Londn – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publication Ltd.
- Bezinović, P.; Pokrajac-Buljan, A.; Smojver-Ažić, S.; Živčić-Bećirević, I. (1998). Struktura i zastupljenost dominantnih psiholoških problema u studentskoj populaciji. *Društvena istraživanja*, 7(4-5): 525-541.
- Bouillet, D. (2008). Slobodno vrijeme zagrebačkih studenata: prilika za hedonizam ili samostvarenje. *Sociologija i prostor*, 46(3-4): 341-368.
- Brodbeck, J.; Vilén, U. L.; Bachmann, M.; Znoj, H.; Alsaker, F. D. (2010). Sexual Risk Behaviour in Emerging Adults: Gender-Specific Effects of Hedonism, Psychosocial Distress, and Socio-cognitive Variables in a 5-year Longitudinal Study. *AIDS Education and Prevention*, 22(2): 148-159.
- Copeland, A. L.; Kulesza, M.; Patterson, S. M.; Terlecki, M. A. (2009). College Student Smokers' Cognitive Appraisal of High-Risk Activities. *Journal of American College Health*, 58(3): 203-212.
- Daly, M. (2002). *Pristup socijalnim pravima u Europi*. Vijeće Europe: Europski odbor za socijalnu koheziju.
- Eaton, D. K.; Kann, L.; Kinchen, S.; Shanklin, Sh.; Ross, J.; Hawkins, J.; Harris, W. A.; Lowry, R.; McManus, T.; Chyen, D.; Lim, C.; Brener, N. D.; Wechsler, H. (2008). Youth Risk Behaviour Surveillance – United States, 2007. *Morbidity and Mortality Weekly Report* 57(SS-4), Centers for Disease Control and Prevention, www.cdc.gov/mmwr.
- Ilišin, V.; Radin, F. - ur. (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja/ Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Jandrić Nišević, A. (2010). Razlike u kriminalnim stilovima razmišljanja s obzirom na dubinu uključenosti u kriminalni životni stil. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 46(1) :1-12.

- Luebbe, A. M.; Varvel, Sh.; Dude, K. (2009). Reciprocal Relations of Protective Behavioral strategies and Risk-Amplifying Behaviors with Alcohol-Related Consequences: Targets for Intervention with Female College Students. *Journal of Alcohol & Drug Education*, 54(1): 7-30.
- McGuire, J. K.; Barber, B. L. (2010). A Person-Centered Approach to the Multifaceted Nature of Young Adult Sexual Behavior. *Journal of Sex research*, 47(4): 301-313.
- Mejovšek, M. (2003). *Uvod u metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet/Naklada Slap
- Osgood, D. W.; Foster, E. M.; Courtney, M.E. (2010). Vulnerable Populations and the Transition to Adulthood. *The Future of Children*, 20(1): 209-229.
- Pavić, Ž.; Vukelić, K. (2009). Socijalno podrijetlo i obrazovne nejednakosti: istraživanje na primjeru osječkih studenata i srednjoškolaca. *Revija za sociologiju*, 40(1-2): 53-70.
- Petz, B. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Smith, A.; Peled, M.; Leadbeater, B.; Clark, N. (2010). Transitions to Adulthood for Vulnerable Youth in British Columbia. *Relational Child and Youth Care Practice*, 23(2): 16-22.
- Šonje, J., ur. (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod/Školska knjiga.
- Štifanić, M. (1995). Alkoholizam i društvene znanosti. *Društvena istraživanja*, 4(4-5): 703-719.
- Takakura, M.; Wake, N.; Kobayashi, M. (2010). The Contextual Effect of School Satisfaction on Health-Risk Behaviours in Japanese High School Students. *Journal of School Health*, 80(11): 544-551.
- Thombs, D. L.; O'Mara, R.; Tobler, A. L.; Wagenaar, A. C.; Clapp, J. D. (2009). Relationships between Drinking Onset, Alcohol Use Intensity, and Night-time Risk Behaviours in a College Bar District. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 35: 421-428.
- Thompkins, S. M.; Schwartz, R. C. (2009). Enhancing Resilience in Youth at Risk. *Annals of the American Psychotherapy Association*, 800: 32-39.
- Tomić-Koludrović, I.; Leburic, A. (2002). *Sociologija životnog stila*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Turchik, J. A.; Garske, J. P.; Probst, D.; Irvin, C. R. (2010). Personality, Sexuality, and Substance Use as Predictors of Sexual Risk Taking in College Students. *Journal of Sex Research*, 47(5): 411-419.
- Walters, G. D. (1998). Three Existential Contributions to a Theory of Lifestyles. *Journals of Humanistic Psychology*, 38(4): 25-40.
- Zakletskaia, L.; Wilson, E.; Fleming, M. F. (2010). Alcohol Use in Students Seeking Primary Care Treatment at University Health Service. *Journal of American College Health*, 59(3): 217-223.
- Zuckerman Itković, Z.; Prostran, V. (2009). Kockanje u sportskim kladionicama. Pilot istraživanje među studentima Sveučilišta u Zadru. *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(1): 105-114.

ZAVRŠNA RASPRAVA

Hrvatska je 2010. godine bila zemlja koja je iza sebe imala dva desetljeća državne samostalnosti izborne u ratu, koja je nakon tegobnog razdoblja demokratske tranzicije prolazila i turbulentno konsolidacijsko razdoblje, koja se kao zemlja-kandidatkinja intenzivno pripremala – iako s nizom otežavajućih i usporavajućih okolnosti – za ulazak u Europsku uniju i čiji građani se još nisu bili u potpunosti suočili s razmjerima gospodarske i društvene krize koja je dvije godine ranije započela i na europskom i na domaćem planu. To su okolnosti u kojima se odvijalo istraživanje hrvatskih studenata rezultati kojega su prezentirani u ovoj studiji.

Znanstvene spoznaje o mladima u Hrvatskoj koje su proizašle iz istraživanja provedenih tijekom posljednja tri desetljeća opetovano su ukazivale na specifičnosti podskupine studenata unutar mlade generacije. Studenti su prepoznati kao elitni dio omladinske populacije: i po svom socijalnom statusu, i po sociokulturnim dimenzijama. Oni su istodobno, kao budući stručnjaci i intelektualci, promatrani i kao rezervoar iz kojeg će se regrutirati buduća društvena elita. Sredinom 2000-ih godina pokrenuta je i reforma visokoškolskog sustava u skladu s tzv. bolonjskim načelima što je dodatno potaknulo interes za studente kao jednog od glavnih sudionika obrazovnog i društvenog eksperimenta s nejasnim ishodom.

Polazeći od ukupne društvene situacije u Hrvatskoj, višestrukih očekivanja od studenata kao elitne podskupine mladih te novih uvjeta stjecanja akademskih znanja i diploma, koncipiran je i realiziran znanstvenoistraživački projekt *Hrvatski studenti u europskom kontekstu: društvena elita u nastajanju*. Cilj toga projekta bio je identificirati i analizirati resurse kojima raspolažu studenti kao omladinska i buduća društvena elita te stupanj i značajke njihove pripremljenosti za integraciju u suvremeno hrvatsko društvo i europsko okruženje. Istoimeno empirijsko istraživanje provedeno je u prvoj polovici 2010. godine na uzorku od 2.000 studenata sa svih sedam hrvatskih sveučilišta i područja znanosti, pri čemu je obuhvaćeno prvih pet studijskih generacija obrazovanih u reformiranim visokoškolskom sustavu. Većina dobivenih podataka komparirana je s podacima o studentima prikupljenima u istraživanjima mladih u Hrvatskoj provedenim 1999. i 2004. godine. Analiza recentnih pokazatelja i usporedba rezultata iz tri vala istraživanja omogućila je stjecanje znanstveno verificiranog uvida u društveni profil hrvatskih studenata. Prepoznatljive konture tog profila ocrtat će rekapitulacija istraživačkih rezultata koja slijedi.

Gotovo devet desetina studenata živi u tradicionalnim obiteljima koje prosječno broje četiri člana. Znatna većina ih je zadovoljna odnosima u obitelji, a tek ih nešto manje obiteljski život doživljava kao radost zajedničkog života. Pritom opada broj studenata koji ističu tu radost, a raste udio onih koji obiteljske obveze doživljavaju

kao dužnost i žrtvovanje. Studenti obitelj i nadalje smatraju najvažnijim socijalizacijskim agansom, a potom slijede prijatelji i obrazovne institucije. Otuda se može konstatirati kako obitelj održava svoju nezamjenjivu ulogu u životima studenata i da uglavnom uspješno zadovoljava njihove psihosocijalne potrebe. Istodobno opada studentski interes za obiteljski život i težnja za mirnim životom u krugu obitelji iako se te vrijednosti zadržavaju na razmjerno visokim razinama. Tako rezultati ovog istraživanja upućuju i na proces promjena koje sve više zahvaćaju i hrvatsko društvo, a odvijaju se u smjeru detradicionalizacije i individualizacije međuljudskih odnosa, uključujući i onih koji se tiču formiranja vlastitih obitelji. Sudeći prema iskazanim stavovima hrvatskih studenata, vrlo je vjerojatno da će u skoroj budućnosti biti sve više obitelji u kojima će rodni odnosi biti znatno ravnopravniji, a sve izraženiji individualizam zacijelo će dodatno pridonijeti razvodima brakova i kreiranju obiteljskih oblika karakterističnih za postmoderno doba. Uzimajući u obzir demokratizaciju obitelji, s jedne je strane realno očekivati da će obiteljske okolnosti u kojima žive suvremeni studenti već u vremenu njihove zrele i starije životne dobi biti transformirane, a s druge je strane očito da ne postoji (niti će uskoro postojati) ni jedna druga društvena grupa i/ili struktura koja bi mogla adekvatno zamijeniti obitelj. Ispitani studenti su, naime, nedvosmisleno pokazali da njihovoj dobrobiti najviše pogoduju upravo tradicionalne obitelji, odnosno takve obitelji kojima oni danas, za razliku od ranijih generacija, ipak daju primjetno manju podršku. Promatrajući integralno rezultate istraživanja obiteljskih okolnosti i stavova studenata, može se zaključiti da, unatoč sve fleksibilnijim i promjenjivijim obiteljskim oblicima i strukturama, obitelj još uvijek zadržava svoju funkciju podržavanja i skrbi za svoje članove što se od nje očekuje i u budućnosti.

Osim što je obitelj primarno zadužena za socijalizaciju svojih mladih članova i osiguranje njihove psihosocijalne dobrobiti, nezamjenjiva je i njezina financijska potpora, posebice kada su u pitanju potrebe mladih koji su uključeni u proces obrazovanja. Tako i rezultati ovoga istraživanja pokazuju da za četiri petine studenata obitelj redovito podmiruje troškove studiranja pri čemu nešto više od petine ispitanika ima neku stipendiju. Jedno od većih materijalnih opterećenja čine troškovi stanovanja u mjestu studiranja jer oko polovice studenata živi u roditeljskom ili vlastitom stanu, dok je petina smještena u studentskom domu, a više od četvrtine su podstanari. Stoga je vrlo važno podsjetiti da je financijski položaj obitelji većine anketiranih studenata 2010. godine bio relativno solidan. Te su obitelji, naime, mjesečno raspolagale s nešto više od dvije prosječne plaće, no čak sedmina ispitanika dolazila je iz obitelji koje su mjesečno ostvarivale manje od jednog prosječnog dohotka. Prosječno povoljne financijske prilike studenata objašnjive su činjenicom da pretežno žive u urbanim sredinama i da njihovi očevi zauzimaju viša mjesta na obrazovnoj i profesionalnoj ljestvici. Stoga se može reći kako su financijski uvjeti u kojima studenti žive relativno povoljni pa ne iznenađuje da je stupanj njihove finan-

cijske depriviranosti relativno nizak, a najviše ograničenja – koja pogađaju tek oko šestine ispitanika – prisutno je u pogledu financiranja izlazaka i odlazaka na odmor. U tom je kontekstu razumljivo da je samo svaki sedmi student prisiljen kontinuirano obavljati različite plaćene poslove tijekom studija, pri čemu je tri četvrtine bar povremeno pokušalo zaraditi dodatni novac za pokrivanje različitih potreba.

Istraživanje iz 2010. godine pokazalo je kako studenti još uvijek premoćno dolaze iz redova gimnazijalaca, iako je od kraja 1990-ih došlo do porasta broja studenata sa završenom strukovnom školom, koji u novije vrijeme čine oko trećinu studentskog korpusa. Treba naglasiti kako je u odnosu na spol zamjetan kontinuirani rast broja studentica u odnosu na njihove muške kolege, a kada je o izboru sveučilišta riječ, zagrebačko sveučilište dominira s tri petine studentske populacije od čega polovicu čine stanovnici Zagreba i šire okolice. Što se ostalih sveučilišta tiče, većina studenata dolazi iz područja koja gravitiraju urbanom središtu u kojem je sjedište određenog sveučilišta. Ustanovljen je nastavak pada broja studenata koji žive u ruralnim naseljima, uz porast broja onih koji stanuju u regionalnim centrima. Kada je o rezidencijalnom porijeklu roditelja studenata riječ, trendovi su slični – do najveće je promjene došlo u porastu broja studenata čiji roditelji potječu iz velikih gradova, dok je nastavljeno smanjenje udjela roditelja ruralne provenijencije.

Što se tiče socijalnog porijekla studenata tijekom promatranog jedanaestogodišnjeg razdoblja dogodile su se promjene u smjeru izrazito povećanih šansi za upis na fakultete djece visokoobrazovanih roditelja i značajno smanjenih šansi potomaka niže obrazovanih roditelja. Konkretnije, 2010. godine riječ je o devet puta više djece visokoobrazovanih očeva i sedam puta više djece visokoobrazovanih majki nego što je to slučaj sa studentima niže obrazovanih roditelja. Za razliku od toga, 1999. godine su šanse za upis na fakultet djece niže i više obrazovanih roditelja bile podjednake. Štoviše, ustanovljeno je da je 2010. godine čak 62% studenata dolazilo iz obitelji u kojima su oba ili bar jedan od roditelja akademski obrazovani. Naznačene tendencije su jasni pokazatelj socijalne reprodukcije najobrazovanijih slojeva hrvatskog stanovništva uz smanjivanje mogućnosti za socijalnu mobilnost djece niže obrazovanih roditelja, ali istodobno ukazuju i na porast viših stupnjeva obrazovanja u generaciji roditelja današnjih studenata. Ujedno se može konstatirati kako ukupni rezultati pokazuju da je većina hrvatskih studenata privilegiranoga socijalnog porijekla.

Suvremeno visoko obrazovanje i akademski život obilježeni su promjenama uslijed implementacije bolonjskih odrednica te porastom broja studenata koji se dogodio zahvaljujući onima koji su plaćali studij za vlastite potrebe. Pritom socijalna davanja, tj. briga države za stipendiranje na temelju potreba, nisu zahvaćala redove socijalno depriviranih zbog čega taj segment mladih i dalje uvelike ostaje izvan visokog obrazovanja. Na tragu osvještavanja socijalne dimenzije i osjetljivosti, ali i komercijalizacije obrazovanja, 2009. godine se aktivirao dio studenata organizirajući blokadu nastave na više fakulteta diljem zemlje. Ovo istraživanje je pokazalo kako

studenti načelno podržavaju blokadu kao metodu, ali da ostaju pri meritokratskim načelima kada je riječ o plaćanju školarine, koju je u određenoj mjeri plaćalo dvije petine njih. Blokodom se ukazalo na potrebu (re)definiranja vrijednosti kao i važnost dostupnosti a onda i nastavka obrazovanja za sve mlade ljude. Rezultati istraživanja su pokazali da se tijekom promatranog razdoblja među studentima povećala ocjena važnosti obrazovanja pri čemu ga većina povezuje s osobnim razvojem. No, istodobno je ustanovljen trend smještanja obrazovanja u kontekst osiguranja kvalitete života u zreloj dobi čime se ovi sve izraženiji stavovi priklanjaju dominantnom diskurzivnom elementu rekonfiguracije visokog obrazovanja koja počiva na ideji njegove instrumentalizacije. I u tom smislu, iako još uvijek po dvije petine studenata fakultet upisuje iz intrinzičnih razloga ili opće želje za studiranjem, nije zanemariv postotak onih koji u diplomi ponajprije vide pouzdano rješenje egzistencijalnih problema.

Gotovo svi polaznici preddiplomskih studija planiraju nastaviti školovanje na diplomskoj razini što svjedoči kako bolonjska intencija o skraćivanju vremena studiranja nije zaživjela, bar ne u prvim godinama provođenja reforme hrvatskog visokoškolskog sustava. Što se tiče kvalitete pojedinih elemenata studija pokazalo se da su studenti dominantno zadovoljni većinom njih, posebice timskim radom s kolegama, dostupnošću literature i izborom predmeta, dok su najmanje zadovoljni međusveučilišnom mobilnošću. Štoviše, mobilnost – osobito odlazak na privremeno studiranje u inozemstvo - kao jedna od glavnih ideja bolonjskog procesa, na studentskoj mapi aktivnosti zasad nema istaknuto mjesto jer svaki četvrti ispitanik planira neki tip aktivnosti vezan za studij u inozemstvu, svaki osmi je takve planove i realizirao (uglavnom u obliku kraćih boravaka), a svaki četrnaesti se prijavio za neku stipendiju za posjet inozemnom sveučilištu. Najmanja prepreka za takav tip mobilnosti je nepoznavanje stranih jezika s obzirom na to da se četiri petine ispitanika aktivno služi engleskim jezikom, ali većina studenata ističe nemogućnost da oni i njihove obitelji podnesu dodatno financijsko opterećenje koje studijski boravak u inozemstvu iziskuje. Može se pretpostaviti da će interes studenata za pohađanje dijela studijske nastave u inozemstvu rasti kao i postotak onih koji će imati to iskustvo, pa se u tom smislu može očekivati i veća kritičnost prema ostalim elementima studija što je to ovim istraživanjem utvrđeno.

Na osnovi rezultata istraživanja profesionalnih aspiracija može se konstatirati da hrvatski studenti iskazuju stanoviti nedostatak visoko ambicioznih ciljeva. Drugim riječima, najveći dio studenata ističe tradicionalne ciljeve koji su usmjereni na 'uredan' i 'redovan' put izgradnje profesionalne karijere i života, odnosno na diplomiranje, pronalazak posla i osiguranje egzistencije. Manje, iako još uvijek u velikoj većini, od ovih ekstrinzičnih profesionalnih ciljeva izražena su stremljenja vezana uz kreativnost, dinamičnost, rad u struci, društveno koristan rad, rad s ljudima i nastavak školovanja. Poduzetnički potencijal, odnosno želju za pokretanjem vlastitog posla, iskazuje nešto više od polovice studenata, dok ih petina želi nastaviti obiteljski

posao, a relativno visokih dvije petine studenata želi se baviti znanstvenim radom. Pritom tek manje od desetine studenata smatra da se u ostvarenju profesionalnih ciljeva neće suočiti s bitnim preprekama. U skladu s tim moglo se očekivati da studenti imaju već izgrađen stav, odnosno percepciju svoje buduće zapošljivosti. No, iznenađuje da, uz sve podatke o obrazovnom sustavu i tržištu rada koji su danas srednjoškolicima na raspolaganju prije upisa na studij, preko polovice studenata nema predodžbu vlastite zapošljivosti, a najmanje je onih koji vjeruju kako su teško zapošljivi. Stav o olakšavajućim i otežavajućim faktorima zaposlenja predstavlja bitnu komponentu percepcije vlastite zapošljivosti, a uvidi u stavove studenata pokazuju kako su vlastiti trud i znanje te dobar položaj struke najviše rangirani olakšavajući elementi pronalaska posla. Istovjetne pozicije u slučaju otežanog zaposlenja zauzimaju općenito loša situacija i visoka nezaposlenost u zemlji, te nedostatak radnog iskustva i podcjenjivanje mladih stručnjaka. Utoliko je očekivano da su afiniteti studenata prema vrsti poduzeća u kojem bi željeli raditi podijeljeni - zbirno gledajući, gotovo dvije petine njih željeli bi raditi za poslodavce u privatnom sektoru, trećina u javnom sektoru, a nešto manje bi željelo pokrenuti vlastiti posao. Ovakva su usmjerenja na tragu javne retorike o važnosti poduzetničke inicijative i privatnog sektora, no pitanje je koliko recesijske okolnosti ostavljaju prostora za realizaciju iskazanih htijenja studenata pa javni sektor i dalje ostaje pojedinačno najprivlačnijim.

Olakšana ili otežana zapošljivost ovisi i o osobnim kvalitetama kandidata, osobito pri pronalaženju dobrog posla. Rezultati istraživanja percepcije studenata o poželjnim osobnim karakteristikama ukazuju na vrlo diverzificiranu sliku vještina, jer samo komunikacijske vještine ističe nadpolovičan broj njih. Stručne kvalifikacije i ambicije odabrale su po dvije petine studenata, iza kojih slijede dobro opće obrazovanje i poznavanje stranih jezika. Pomalo neočekivano, tek petina studenata visoko vrednuje poznavanje informatičke tehnologije i vještine timskog rada, a oko desetine poznavanje poslovnog svijeta, završen pripravnički staž i dobar izgled. Zanimljivo je pritom da, primjerice, europski poslodavci u isto vrijeme od budućih zaposlenika u znatno većoj mjeri očekuju upravo posjedovanje informatičkih vještina i sposobnosti rada u timu. Navedeno sugerira kako hrvatskim studentima nedostaju uvidi u kretanja na europskom tržištu rada, što implicira i njihovu nespremnost za isto to tržište. U tom je kontekstu indikativno da istodobno dvije trećine studenata iskazuje spremnost za odlazak u inozemstvo na dulje vrijeme ili zauvijek pa se postavlja pitanje koliko njih će takva razmišljanja pretočiti u konkretne pokušaje i pri tome biti uspješni.

Važan uvid u društveni profil suvremenih hrvatskih studenata daju i nalazi o njihovom socijalnom kapitalu kojeg se promatra kao sociokulturno obilježje koje obuhvaća horizontalno umrežavanje poput volonterstva, zatim civilnost i uopćeno povjerenje. Pritom se pretpostavlja da ostvarivanje suradnje kroz dobrovoljni rad generira povjerenje i civilnost što znači da se neposredna iskustva koja se odnose

na pouzdanost suradnje u okviru neke formalizirane grupe prelijeva na nepoznate ljude. Rezultati istraživanja pokazali su kako volonterstvo kod hrvatskih studenata nije naročito rašireno jer volonterskog iskustva nema više od dvije trećine studenata. Civilnost je relativno visoka pri čemu gotovo svi studenti drže neprihvatljivim kupovinu ispita i neutemeljeno traženje socijalnih prava, a najmanje im smeta prepisivanje tuđih seminara i zadaća. Uopćeno povjerenje je vrlo nisko – obitelji i prijateljima vjeruju gotovo svi ispitanici, dok kolegama svaki drugi, poznanicima svaki deseti, a nepoznatim ljudima tek svaki trideset i treći student. Iz takvih rezultata slijedi zaključak o relativno skromnom socijalnom kapitalu studenata čija razina, prema dostupnim istraživanjima, vjerojatno bitno ne odudara od ostalih mladih kao i starijih u Hrvatskoj. Takav zaključak podupire tendencija jačanja socijalnoga kapitala vezanog uz primarne grupe posebno s obzirom na to da različita obilježja poput vjere, nacije i političkih stavova potencijalno bliskih osoba dobivaju na važnosti. Unatoč tim promjenama, za uspostavu bliskih veza studentima su trajno primarne moralne osobine, intelektualni kapaciteti te stil i shvaćanje života budućih bračnih partnera i prijatelja. Svemu rečenom treba dodati da je analiza pokazala kako iskustvo volontiranja, neovisno je li riječ o jednoj ili više vrsta udruga, nije povezano s generiranjem civilnosti i uopćenog povjerenja, što vodi pretpostavci da potonja kulturalna sastavnica socijalnoga kapitala kod studenata vjerojatno nastaje izvan formaliziranih i dobrovoljnih oblika udruživanja.

Unatoč stanovitom rastu važnosti nacionalne pripadnosti prilikom sklapanja prijateljstava i braka rezultati istraživanja nacionalne (ne)vezanosti studenata upućuju na populaciju koja je relativno otvorena prema drugima. Ustanovljeno je, naime, da se etnocentrični stavovi nalaze duboko na začelju dobivene hijerarhije nacionalne vezanosti jer ih zastupa tek svaki sedamnaesti student. Suprotno tomu, u sva tri istraživanja na prvome mjestu je barem jedna od tvrdnji koja označava kozmopolitizam. Međutim, uočljivo je da se u rangu prihvaćanja stavovi kozmopolitizma izmjenjuju s onima koji označavaju nacionalnu identifikaciju. Otuda se pretpostavlja da su hrvatski studenti relativno otvoreni prema svijetu, s time da su gabariti koji limitiraju tu otvorenost postavljeni od strane mehanizma nacionalne identifikacije. Pritom se pokazalo da nacionalna identifikacija studenata ne znači i zatvorenost prema drugim nacijama ili njihovim pripadnicima. Analogno, etnocentričnost je više karakteristika ličnosti pojedinca nego stav prema vlastitoj naciji što su potvrdili i rezultati ovog istraživanja. Ispitivanje stupnja etničke prisnosti, operacionalizirane kao spremnost na stupanje u intimne međuljudske odnose s ljudima drugih nacionalnosti, razlikuje se od etničke distance koja mjeri otklon prema ljudima različitog etničkog porijekla i identiteta. Očekivano, hrvatski studenti su, kada je u pitanju brak ili srodstvo, u gotovo dvotrećinskoj većini okrenuti prema pripadnicima iste nacionalnosti. Nakon Hrvata, najveći stupanj prisnosti među studentima uživaju Nijemci, Francuzi, Amerikanci i Talijani. Na suprotnom su polu studenti koji osjećaju relativnu etničku

distancu prema Crnogorcima, Srbima, Slovencima i Albancima. Pokazuje se, dakle, da su studenti najviše distancirani prema pripadnicima nacija iz regije s kojom Hrvatsku veže zemljopisna bliskost i godine zajedničke povijesti, a znatno manje prema novim euroatlanskim saveznicima. Ukratko se može zaključiti da, iako manifestiraju zamjetnu otvorenost prema svijetu koja se zahvaljujući digitalnoj tehnologiji stalno i neizbježno povećava, hrvatski studenti u sferi privatnosti ostaju privrženi tradicionalnom modelu koji, kada se donose strateške odluke u životu pojedinca, protežira ono što je poznato i održava rezervu prema nepoznatom.

Prethodno prikazani istraživački rezultati već su naznačili neke vrijednosti koje studenti više ili manje prihvaćaju. Cjelovitiji pogled na ispitani sustav vrijednosti pokazuje da tijekom čitavog promatranog razdoblja vrh vrijednosne ljestvice zauzimaju materijalni položaj, samosvojnost, privatnost i profesionalni uspjeh, a da su na dnu skale vjera, nacionalnost, medijski uspjeh i, osobito, političko potvrđivanje. Intrigantno je, međutim, da je jedino potonja vrijednost kontinuirano rasla, dok je visoko prihvaćanje svih ostalih vrijednosti 2010. godine toliko oslabilo da više ni jedna ne uživa većinsku potporu. Ta tendencija upućuje na stanovito relativiziranje najprihvaćenijih vrednota premda iz istraživanja u istraživanje opstaje pluralistički sklop vrijednosti koji je kombinacija dobrog materijalnog standarda, mirnog obiteljskog života i uspješne karijere uz mogućnost da se bude svoj gospodar koji se bavi samo onim što želi. Uz to, postojana vrijednosna hijerarhijska struktura pokazuje da je dominacija vrijednosti koje se tiču privatne sfere života nad onima koje pripadaju sferi javnosti trajna pojava. Vrlo je slična situacija i s interesima kao obliku terminalnih vrijednosti gdje su kontinuirano na vodećim pozicijama interesi za zbivanja iz privatne domene (većinski deklarirani veliki interes za prijateljstva i poznanstva, seks i ljubav, školovanje i obrazovanje, zabavu i razonodu, putovanja te obiteljski život, brak i djecu), a na začelju interesi za pojave iz javnog života (osobito za politiku i politička zbivanja te vojsku i vojne stvari). Sličnost s vrijednostima ogleđa se i u tome da su u usporedbi s ranijim istraživačkim uvidima 2010. godine oslabili svi ispitivani interesi, osobito za umjetnost i kulturu, znanost i znanstvena dostignuća te tehniku i tehnička dostignuća. Potonji trend ukazuje na širenje svojevrsnog antiintelektualizma među suvremenim studentima, dok ukupni rezultati upućuju na stanovito opadanje životnog entuzijazma i zainteresiranosti studenata za svijet oko njih.

Studenti su nešto manje distancirani od politike nego ostale podskupine mladih pri čemu nalazi o njihovoj političkoj participaciji, vrijednostima i stavovima dobivaju na važnosti u kontekstu očekivanja kako će se iz njihovih redova u narednim desetljećima regrutirati politička elita na različitim razinama. Rezultati istraživanja pokazali su da preko dvije petine studenata na deklarativnoj razini nije uopće zainteresirano za politiku iako ih većina redovito prati vijesti u raznim medijima (internetu, televiziji i dnevnom tisku). Za razliku od druge mladeži, gotovo tri četvrtine

studenata iskazuje svoju stranačku preferenciju, s tim da blago raste broj onih koji ne prepoznaju nijednu stranku vrijednu svojeg biračkog povjerenja. Naročito je indikativan trend znatnog rasta članstva studenata u političkim strankama – dok je sredinom 2000-ih svaki dvadeset i peti student bio učlanjen u neku stranku, 2010. godine to je već bio svaki deseti. Ujedno se pokazalo kako raste angažman i u drugim vrstama organizacija, tako da je svaki drugi student aktivan u jednoj ili više organizacija civilnog društva i/ili političkoj stanci. Otuda se može zaključiti da je među studentima u promatranom jedanaestogodišnjem razdoblju registriran trend blagog rasta i društvene i političke participacije.

I studentski doživljaj društvene realnosti pokazao se prilično stabilnim, pri čemu se ističe smanjenje njihove osjetljivosti na problem socijalnih razlika, a povećanje uočavanja problema nerada, nediscipline i neodgovornosti te, osobito, mita i korupcije. Istodobno, na ljestvici društvenih problema godinama su na vrhu upravo mito i korupcija te nezaposlenost i gospodarski problemi. Komplementarni tome su nalazi o političkim ciljevima jer oko devet desetina studenata drži kako za hrvatsku vlast prioritete trebaju biti borba protiv kriminala i korupcije, suzbijanje nezaposlenosti te ekonomski rast i razvoj. Zanimljivo je da je u sklopu percepcije političkih prioriteta registriran porast važnosti onih koji su povezani s nacionalnim identitetom i tradicionalnim vrijednostima. Preko tri petine studenata drži da izlasku Hrvatske iz teškoća u kojima se nalazi mogu pridonijeti stručnjaci i intelektualci, s trećinom manjim postotcima odgovora slijedi ih mlada generacija te s još manjim udjelom političari i političke stranke, dok se zanemariv doprinos očekuje od svećenstva. Pritom je indikativno da je opala studentska vjera u ulogu poduzetnika, a porasla u moć političara i stranaka.

Studenti su solidno usvojili temeljna liberalno-demokratska načela što potvrđuje izrazito većinsko prihvaćanje ustavnih vrijednosti, a po najnižoj podršci, no i dalje gotovo dvotrećinskoj, izdvaja se demokratski i višestranački sustav. Za razliku od manje-više unisonog prihvaćanja svih liberalno-demokratskih vrijednosti, studenti imaju problema sa shvaćanjem demokratskih principa primijenjenih u političkoj praksi. Pokazalo se, naime, da oni podjednako prihvaćaju stavove koji govore o nužnosti slobode političkog mišljenja i djelovanja pojedinaca i grupa, kao i one koji iste te slobode dovode u pitanje pozivanjem na nužnost podređivanja individualnih i grupnih interesa interesima naroda i države. U tom su kontekstu studenti demonstrirali primjetno nerazumijevanje sukoba u demokratskom društvu, uz težnju svojevršnom harmoničnom zajedništvu, a simptomatično je da upravo to nerazumijevanje pokazuje blagi uzlazni trend. (Ne)prihvaćanje potencijalno kontroverznih društvenih pojava ukazuje na osrednju razinu studentske tolerancije koja ipak blago raste. Od devet desetina do tri četvrtine studenata prihvaća doniranje organa i čitavu lepezu pojava koje svjedoče o liberalizaciji seksualnih i obiteljskih odnosa. Gotovo polovica ispitanika prihvaća dekriminalizaciju lakih droga i pravo homoseksualaca

na brak, što su izrazito prijeporna pitanja u hrvatskoj javnosti, dok je očekivano da je prihvaćanje mita i korupcije duboko na dnu ljestvice. (Ne)prihvaćanje potencijalno kontroverznih društvenih grupa upotpunjuje sliku (ne)tolerancije hrvatskih studenata. Tri četvrtine njih prihvaća antirasiste i ekološke aktiviste i gotovo tri petine borce za prava životinja, dok su većini studenata vrlo neprihvatljivi ekstremni desničari, islamski fundamentalisti, skinheads i teroristi. Premda to nije utjecalo na promjene u rangiranju, zanimljivo je da se primjetno smanjila prihvatljivost boraca za zaštitu okoliša i prava životinja, a poraslo prihvaćanje feminista. Zanimljivo je kako se blago smanjilo prihvaćanje homoseksualaca iako je istodobno blago poraslo prihvaćanje nekih njihovih prava. Ta kontradikcija ukazuje na zbunjenost studenata pri suočavanju s fenomenom homoseksualnosti, suglasno proturječnim signalima koje odašilje društveni tretman tih skupina.

Među nalazima o odnosu studenata prema politici posebice se izdvajaju pokazatelji (ne)povjerenja u društvene i političke institucije, i to iz dva razloga. Prvi je taj da je institucionalno povjerenje na izrazito niskoj razini – kreće se od najviše trećine (u slučaju televizije, tiska i predsjednika Republike) do jedva 5% (Hrvatski sabor, Vlada i političke stranke). Drugi važan pokazatelj je da je između 2004. i 2010. godine došlo do primjetnog pada povjerenja u sve promatrane institucije, i to drastično u slučaju Sabora i Vlade te organizacija civilnog društva. Zahvaljujući takvim tendencijama, učvrstila se pozicija političkih institucija kao onih koje uživaju minimalno povjerenje studenata što ukazuje na proces delegitimiranja vlasti. Intrigantno je da se tome pridružio trend znatnog gubitka povjerenja u udruge koje načelno predstavljaju alternativan oblik političkog angažmana. Ukratko, hrvatski studenti (pre)malo vjeruju svim onim organizacijama koje bi trebale djelovati za opće dobro, odnosno dobrobit građana. Unutar takvog nepovjerenja pojavljuju se paradoksalne situacije: jedna je da ukupni društveni aktivizam studenata bilježi stanoviti uzlazni trend i to osobito u pogledu participacije u političkim strankama, a druga da je članova političkih stranaka među studentima bilo tri puta više nego ispitanika koji vjeruju tim političkim akterima. Kontinuirano slab plasman političkih institucija na ljestvici povjerenja nedvojbeno ukazuje na nezadovoljstvo i funkcioniranjem i personalnim sastavom tih institucija. Upravo to su potvrdili rezultati ispitivanja mišljenja o političarima kojima od devet desetina do dvije trećine studenata upućuje prigovore koji permanentno kolaju u stručnim analizama, medijima i široj javnosti: od neopravdano privilegiranog položaja, nevjerodostojnosti i korumpiranosti, preko lažnih predizbornih obećanja, koncentracije na osobne interese i gubitka povezanosti s građanima, do nedemokratskog i neodgovornog ponašanja. Zaključno se može konstatirati da navedeni istraživački rezultati ukazuju na to da u političkoj kulturi studenata egzistiraju elementi i participativne i podaničke političke kulture što upućuje na pretpostavku da najodgovorniji agensi za političku socijalizaciju mladih nisu zadovoljavajuće obavili svoju funkciju.

Pitanje integracija Hrvatske u Europsku uniju bilo je trajno prisutno od osamostaljenja zemlje, a osobito je bilo aktualno na razmeđu prošlog i sadašnjeg desetljeća kada je trajao intenzivan proces prilagodbe Hrvatske kao zemlje-kandidatkinje. Studenti su imali uglavnom neutralnu sliku o Uniji i većinom su podržavali ulazak u tu zajednicu iako od toga nisu očekivali velike koristi. Ipak, promatrano iz rakursa konkretnih poželjnih i nepoželjnih ekonomskih, političkih i kulturnih posljedica integracije, pokazalo se da među studentima prevladavaju pozitivna očekivanja. Pritom je važno znati da se ta prevlast značajno smanjivala tijekom jedanaest godina – broj onih koji su se nadali poželjnim promjenama je kontinuirano opadao, a broj onih koji su očekivali nepoželjne posljedice je rastao. Te su se promjene stopile u jedinstveni silazni trend, odnosno slabljenje proeuropske orijentacije čemu se pridružilo i smanjivanje očekivanja dobiti za sve promatrane društvene skupine, osim političara. Ukratko, eurooptimizam i euroentuzijizam su vidno splasnuli, ali su i nadalje bili snažniji od euroskepticizma. Jedan od razloga tomu vjerojatno leži i u procjeni studenata da je Unija i u političkom i u ekonomskom smislu superiorna Hrvatskoj. Ta se nadmoć ponajviše prepoznaje na ekonomskom planu, što je ujedno bilo izvorište rastućeg straha da Hrvatska neće moći zadovoljavajuće napredovati u novim okolnostima. Stoga se najkraće može reći da su studenti imali u osnovi pozitivan odnos prema EU, ali obilježen manjkom optimizma i opterećen relativno snažnim bojaznima kada je u pitanju prosperitet Hrvatske u novim okvirima.

Kada je riječ o percepciji generacijskog političkog statusa, studenti su primjetno nezadovoljni. Većina ih misli kako su mladi minimalno prisutni u hrvatskom političkom životu te da bi ih na veći društveni i politički angažman mogla potaknuti prava lepeza komplementarnih mjera i akcija: od uvažavanja mišljenja mladih pri donošenju odluka, preko raznih građanskih inicijativa i neformalnih okupljanja do političkog obrazovanja i aktivnosti u formalnim političkim institucijama. Pritom studenti podupiru pozitivnu diskriminaciju koja bi jamčila političku reprezentaciju mladih (putem tzv. kvota) u hrvatskom parlamentu. Unatoč većinski iskazanoj potrebi za poticanjem političkog angažmana mladih, osobna spremnost studenata za sudjelovanje u raznim građanskim i političkim aktivnostima ispod je te razine jer je većina spremna tek na glasanje na izborima i potpisivanje peticija. Slabija spremnost na participaciju u brojnim drugim aktivnostima ujedno pokazuje kako su studenti spremniji kombinirati neformalne i formalne, odnosno izvaninstitucionalne i institucionalne aktivnosti nego potpuno odustati od određenog tipa angažmana. No, pritom se ipak primjećuje njihova nešto veća inklinacija alternativnim oblicima društvenog i političkog angažmana.

Suvremeni studenti skloniji su mladu generaciju promatrati kao nositelja inovativnih i kreativnih potencijala nego kao prenositelja zatečenih vrijednosti čiji su glavni eksponenti starije generacije. Posebice odbijaju prihvatiti paternalistički odnos prema mladima, koji u pravilu rezultira njihovom društvenom marginali-

zacijom. Preciznije rečeno, studenti svoju generaciju vide kao mogućeg nositelja društvenog diskontinuiteta, pri čemu su ipak svjesni potrebe održanja društvenog kontinuiteta, u funkciji čega je preuzimanje i razvijanje (nekih) postignuća starijih generacija, kao i poštivanje njihova autoriteta. Premda studenti odbijaju opravdanost društvene marginalizacije mladih, objašnjenja za političku neaktivnost mlade generacije ponajviše prepoznaju u njezinoj samomarginalizaciji. Konkretno, od četiri petine do dvije trećine studenata drži da su mladi politički pasivni jer politiku doživljavaju nepoštenom, a sebe nekompetentnima, nezainteresiranima i nemotiviranim, čemu pripomaže i zapostavljanje generacijskih problema od strane onih koji odlučuju. Gotovo svaki drugi student odgovara da mladi misle kako je prirodno da se samo stariji bave politikom iako ih istodobno upola manje podržava opravdanost paternalistički intonirane društvene marginalizacije. Takva nekonzistentija signalizira ambivalentan odnos prema društvenom statusu i potencijalima vlastite generacije te uložiti društva u stvaranju prostora za adekvatnu društvenu afirmaciju mladih.

Po sudu studenata, za uspjeh u hrvatskom društvu potrebno je više povoljnih okolnosti: i osobni resursi (što uključuje vlastite sposobnosti, akademsko obrazovanje, profesionalnu odgovornost, posebnu vrstu „snalažljivosti“), i obiteljski resursi (veze i poznanstva, bogatstvo), i politički utjecaj (politička podobnost i aktivnost) uz - malo sreće. Nijedna okolnost nije većinski istaknuta, i očito je da su studenti uvjereni da znanja i kompetencije nisu dostatni za željeni društveni uspjeh. To potvrđuju i nalazi o percepciji društvenih problema mladih: gotovo svaki drugi student navodi da su važnije „veze“ od sposobnosti i stručnosti, a svaki treći ističe nezaposlenost i nedostatak životne perspektive. Težnja komplementarnom i kombiniranom djelovanju vidljiva je pri identifikiranju aktera odgovornih za rješavanje problema mladih. S jedne strane, svaki drugi student vjeruje u individualne napore uz dvije petine onih koji računaju na pomoć roditelja. No, s druge strane, po dvije petine ispitanika uzdaju se i u obrazovne ustanove i u Vladu što znači u adekvatno profesionalno osposobljavanje i kreiranje takvih društvenih okvira koji će pomoći da individualni napori urode željenim plodom, odnosno ostvarivanjem osobnih životnih ciljeva i ambicija.

Hrvatski studenti ne pokazuju samo visok stupanj osviještenosti o dobnim nego, u tek nešto manjoj mjeri, i o rodnim nejednakostima, kako općenito tako i kada se radi o političkoj diskriminaciji žena. To potkrepljuju podaci prema kojima tek marginalan broj studentske populacije smatra da je u društvu ostvarena potpuna ravnopravnost spolova uz visok stupanj prihvaćenosti vrednote ravnopravnosti spolova. Međutim, kao i u drugim istraživanjima rodne problematike, detaljnija analiza potvrđuje važnost spolne pripadnosti za objašnjenje dobivenih nalaza. Naime, iako su i studenti svjesni različitih oblika neravnopravnosti spolova u različitim područjima društvenih odnosa, studentice su daleko svjesnije neravnopravnog položaja žena u društvu uključujući tržište rada, političko i javno odlučivanje, obitelj i obrazovanje

te iskazuju daleko veća očekivanja od hrvatskih vlasti u poduzimanju akcija vezanih uz poboljšanje društvenog položaja žena. Studentice također značajno više smatraju da žene nisu dovoljno zastupljene u politici, više podržavaju uvođenja kvota i svjesnije su uloge i utjecaja političkih stranaka i patrijarhalnijih običaja na reduciranje mogućnosti uključivanja žena u politiku. S druge je strane važno istaknuti da tek oko trećine studenata smatra da su žene i muškarci neravnopravni, kao i to da su žene dovoljno zastupljene u političkom životu Hrvatske što, uz visoki stupanj neznanja i nezainteresiranosti, upućuje na to kako studentice ne mogu očekivati znatniju podršku svojih muških kolega u daljnjim profesionalnim i političkim ambicijama. Ovi istraživački nalazi potvrđuju opravdanost zahtjeva sadržanih u nizu strateških dokumenata međunarodnih organizacija koji ističu važnost većeg uključivanja muškaraca u provedbu politika za uspostavljanje stvarne ravnopravnosti spolova. S obzirom da značajan udio ispitanika nije upoznat sa zakonskom zabranom diskriminacije ili/i stvarnim udjelom žena u političkim tijelima, važno je naglasiti i ulogu obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava žena u promicanju rodne ravnopravnosti. Takva uloga obrazovanja je tim važnija jer je očito da se i u obiteljima suvremenih hrvatskih studenata u mnogim elementima perpetuiraju patrijarhalni obrasci rodne socijalizacije.

Slobodno vrijeme je zbog svojih emancipacijskih i razvojnih potencijala važan segment svakodnevnog života, osobito kada je riječ o studentima kao elitnoj podskupini mladih iz koje bi se trebala regrutirati i buduća društvena elita u Hrvatskoj. Rezultati istraživanja su pokazali da dvije trećine studenata dnevno raspolaže s više od tri sata slobodnog vremena koje provode slično ostalim mladima. Tako od četiri petine do polovice ispitanih studenata slobodno vrijeme koristi za česta druženja s prijateljima, izlaske u kafiće, gledanje televizije i slušanje rock glazbe, dok je zanemariv broj njih aktivan u političkom, humanitarnom i volonterskom radu. Prilično slabo su zastupljene i intelektualne aktivnosti pa tako, primjerice, svaki sedmi student nikada ne ide a svaki peti često odlazi u kazalište, svaki peti nikada ne čita knjige nasuprot svakom četvrtom koji to često čini te svaki drugi nikada ne ide na izložbe dok ih svaki dvanaesti često posjećuje. Takvim provođenjem slobodnog vremena zadovoljno je dvije petine studenata, dok je zbog nedostatka tog istog vremena nezadovoljan svaki četvrti ispitanik, a svaki šesti zbog nedostatka novca. Navedeni nalazi indiciraju da se dokolica prvenstveno koristi kao vrijeme rezervirano za aktivnosti hedonističkog i zabavnog karaktera pri čemu su sadržaji koji pridonose kultiviranju i razvoju ličnosti zastupljeni u znatno manjoj mjeri. U pogledu promatranih obrazaca korištenja slobodnoga vremena tijekom desetak godina se unutar studentske populacije zbililo malo promjena. Jedna od njih je povećanje broja onih koji si, u godini koja je prethodila istraživanju, nisu mogli priuštiti odlazak na godišnji odmor. Ustanovljeno je da je 2009. godine takvih bilo više od trećine, a kako su se studenti inače pokazali vrlo zainteresiranima za zabavu, razonodu i putovanja, očito je da

je već tada kriza počela uzimati svoj danak i unutar te socioekonomski povlaštene skupine mladih. Druga važna promjena ogleda se u smanjivanju sudjelovanja studenata u većini promatranih aktivnosti iako je njihova hijerarhija i strukturiranje ostalo razmjerno stabilno. Tendencija opadanja intenziteta participacije u različitim sadržajima dokolice upućuje na to da je u suvremenom naraštaju studenata došlo do svojevrsne pasivizacije i letargije. Pritom perpetuiranje već poznatih obrazaca provođenja slobodnog vremena u suvremenoj generaciji studenata pokazuje kako i oni nedovoljno koriste potencijale dokolice kao one domene svakodnevnoga života koja nudi široki dijapazon sadržaja čije korištenje pogoduje samoostvarenju i ispunjenju, razvoju kritičkog duha i u konačnici uspješnijoj integraciji u društvo.

Istraživanje slobodnog vremena studenata dalo je vrlo slabe indicije da sve brojnije mogućnosti koje nudi računalna tehnologija – uključujući i društvene mreže – utječu na opadanje participacije u nizu aktivnosti dokolice. No činjenica jest da su studenti u svome svakodnevnom životu izrazito upućeni na korištenje digitalne tehnologije – bilo zbog studijskih potreba, bilo iz privatnih razloga. Stoga je očekivano da nalazi ovoga istraživanja ukazuju na porast posjedovanja i upotrebe računalne tehnologije među studentima u razdoblju od 1999. do 2010. godine, tako da oko polovice studenata posjeduje laptop te nešto manje osobno računalo. Kao primarne svrhe korištenja računala ističu se internet, učenje i pisanje, dok je programiranje, kao visoko specifična aktivnost koja zahtijeva višu razinu informatičke pismenosti, najrjeđe zastupljena aktivnost. U području korištenja interneta studenti su najviše skloni surfanju, korištenju e-maila i komunikaciji, dok je najrjeđe prisutna upotreba interneta za crtanje, grafiku, izradu web stranica, telefoniranje i gledanje TV kanala. Igranje virtualnih igara i participiranje u virtualnim društvenim mrežama po učestalosti su zauzeli dijametralno suprotan položaj među studentima jer je preko polovice njih svakodnevno angažirano u virtualnim društvenim mrežama, dok preko dvije trećine studenata nikada ne participira u virtualnim igrama. Visok stupanj homogenosti studenata u pristupu računalnoj tehnologiji te u pogledu svrha i učestalosti njenog korištenja, upućuje na zaključak kako je ova vrsta tehnologije neodvojivi i vrlo bitan aspekt studentskog života u kojem treba očekivati i daljnju visoku dinamičnost promjena.

Slobodno vrijeme je jedan od najpogodnijih poligona i za manifestiranje potencijalno rizičnih ponašanja mladih. Što se takvih ponašanja studentske populacije tiče, pokazalo se da je visokorizičnim ponašanjima, osobito u pogledu učestalosti njihova prakticiranja, doista sklon tek svaki trinaesti student, dok neko rizično ponašanje (više ili manje učestalo) prakticira najmanje svaki drugi student. Dapače, ne postoji student koji se baš nikada nije upustio ni u jedno rizično ponašanje jer je eksperimentiranje s takvim ponašanjima, između ostalog, sastavni dio odrastanja. Najčešće rizično ponašanje kojeg manifestiraju ispitani studenti je konzumiranje legalnih sredstava ovisnosti, odnosno alkoholnih pića i duhana. Tako duhanske proizvode

nikada nije konzumirao gotovo svaki drugi ispitanik, pijanstvo nije iskusio svaki četvrti, a neko žestoko alkoholno piće nikada nije probao svaki sedmi student. Raširenom konzumiranju alkoholnih pića pogoduju društvene vrijednosti koje proizlaze iz priznanja funkcije pića za smanjivanje društvenih razlika i pojačavanje grupnih veza. Dapače, može se reći kako se radi o široko prihvaćenom obrascu ponašanja koji je duboko ukorijenjen u kulturi hrvatskog društva, pa i u kulturi mladih, zbog čega je nerealno u skorije vrijeme očekivati značajnije promjene u odnosu studenata i mladih općenito prema konzumiranju alkoholnih pića. No, uzimajući u obzir postojeće društvene norme i običaje te istraživačke rezultate, kao visoki rizik moguće je tretirati samo neke oblike konzumiranja alkohola koji su uglavnom udruženi s rizičnim sudjelovanjem u prometu, rizičnim seksualnim ponašanjem, nasilničkim oblicima ophođenja i sklonošću igrama na sreću. Na osnovi dobivenih rezultata može se konstatirati da postoji manja skupina studenata koja je izložena visokom riziku socijalne isključenosti pri čemu su za njih, uz učestalo manifestiranje brojnih rizičnih ponašanja, karakteristična kontinuirano niska obrazovna postignuća pa i niske obrazovne aspiracije, što umanjuje njihove šanse da jednom uistinu i postanu dio društvene elite. S druge je strane većina studenata koja se kreće u gabaritima niskog do umjerenog rizika, a granice između njih najviše su oblikovane učestalošću prakticiranja pojedinih ponašanja.

Premda su se studenti pokazali nezadovoljnima mnogim društvenim pojavama i procesima, njihovo je zadovoljstvo vlastitim životom vrlo visoko. Preciznije rečeno, preko četiri petine njih je uglavnom ili potpuno zadovoljno svojom sadašnjošću, a čini se kako se dio tog zadovoljstva prelijeva na optimistična očekivanja u pogledu osobne budućnosti. Naime, unatoč primjetnoj zabrinutosti oko (ne)mogućnosti da ostvare svoje profesionalne i životne ciljeve, tri petine studenata su i dalje optimisti u pogledu osobne budućnosti, iako se taj optimizam postojano smanjivao. No istodobno se optimizam u pogledu društvene budućnosti smanjio na četvrtinu, dok je pesimizam, što se iste te budućnosti tiče, preplavio gotovo svakog drugog studenta. Te tendencije još jednom pokazuju da se studenti prvenstveno uzdaju u osobne i obiteljske resurse, kako u sadašnjosti tako i u budućnosti.

Rezultati ovoga istraživanja potvrdili su da su po nizu socijalnih obilježja studenti razmjerno homogena podskupina mladih. Svi su uključeni u tercijarnu razinu obrazovanja, većina su bivši gimnazijalci, podjednake su životne dobi i pretežno su višeg socijalnog porijekla promatranog preko urbane provenijencije i domicila te stupnja obrazovanja roditelja. Na temelju potonjih obilježja, posebice kada se ona povežu s određenim pokazateljima materijalnog standarda, studenti su već u dosadašnjim istraživanjima mladih identificirani kao socioekonomski privilegirana omladinska podskupina, a u ovom je istraživanju to također ustanovljeno. Relativna socijalna homogenost studenata dodatno dolazi do izražaja kada se zna kako je unutar ukupne populacije mladih prisutna znatno veća heterogenost koja proizlazi upra-

vo iz razlika u stupnju zrelosti, obrazovnim postignućima i socijalnom porijeklu. U kontekstu ovoga istraživanja jedna od posljedica primjetne ujednačenosti u nekim socijalnim obilježjima studenata jest rast važnosti nekih drugih obilježja za njihovo međusobno diferenciranje kao i slabije diskriminatorno djelovanje nekih socijalnih obilježja čija se važnost u sociološkim istraživanjima uvijek iznova potvrđuje. Pritom se pokazalo da u mnogim slučajevima nema značajnih razlika između promatranih podskupina studenata ili da su one sporadične.

Najviše, i to relativno sistematskih, razlika između studenata proizvodi obilježje koje je ekskluzivno vezano za tu populaciju, a to je područje znanosti koje ispitanici studiraju. Kako je to ustanovljeno i u ranijim sveobuhvatnim istraživanjima studenata, valja pretpostaviti da je izbor studija rezultanta različitih socijalizacijskih utjecaja u djetinjstvu i adolescentskom razdoblju. To podrazumijeva da su u odabiru područja znanosti isprepletene stečena znanja i iskustva, afiniteti i svjetonazorski elementi koji zajedno uvjetuju sustavno i nijansirano diferenciranje studenata kada su u pitanju njihovi obrasci ponašanja, stavovi i sustavi vrijednosti. Na osnovi toga dalje se može pretpostaviti da će i nakon stjecanja diplome studenti različitih stručnih profila u većoj ili manjoj mjeri različito doživljavati svijet oko sebe i poduzimati tome odgovarajuće profesionalne i životne korake.

Na drugom mjestu po utjecaju na međusobno diferenciranje studenata također se nalazi obilježje koje je relevantno isključivo za tu populaciju, a riječ je o sveučilištu na kojem ispitanici studiraju. Mreža od sedam sveučilišta u Hrvatskoj uvelike se poklapa s regionalnom podjelom zemlje, a sveučilišta se međusobno razlikuju po veličini i starosti. Zagrebačko je sveučilište najstarije s oko tri i pol stoljeća tradicije te najveće i po broju fakulteta i studijskih programa, i po broju studenata. Zbog toga njemu ne inkliniraju samo studenti iz šire regije nego iz cijele Hrvatske, a u ovom istraživanju to se manifestiralo kao minimalno odstupanje studenata zagrebačkog sveučilišta od prosječnih rezultata. Sveučilišta u Osijeku, Rijeci i Splitu osnovana su u socijalističkom razdoblju, srednje su veličine i u velikoj mjeri popunjena studentima iz regija čija središta predstavljaju, što je i razlog da se odstupanja rezultata studenata s tih sveučilišta ponajprije mogu tumačiti kao odraz regionalnih specifičnosti. Sveučilištima u Dubrovniku, Puli i Zadru zajedničko je to da su osnovana u postsocijalističkom razdoblju i da su sva smještena u priobalnim regijama, odnosno da pripadaju mediteranskom krugu. Ponuda različitih studijskih programa na tim je sveučilištima znatno manja i na njima studira najmanji broj studenata koji su iz metodoloških razloga svrstani zajedno. Utoliko u njihovu slučaju odstupanja od prosječnih rezultata djelomice reflektiraju i razlike u regionalnim obilježjima i u zastupljenim područjima znanosti. U ovako postavljenom kontekstu ostaje otvoreno pitanje postoji li i neka posebna mikro klima na svakom od sedam sveučilišta, odnosno na nizu fakulteta na kojima studenti studiraju, koja bi mogla utjecati na njihove stavove. No ako i postoji, vjerojatno je da s odlaskom studenata s fakulte-

ta/sveučilišta utjecaj tih posebnosti ubrzo prestaje. Ukratko rečeno, razlike između studenata koje se javljaju s obzirom na sveučilište na kojem studiraju, ponajprije posreduju utjecaje regionalnih specifičnosti (koje su se inače u istraživanjima mladih u Hrvatskoj pokazale razmjerno važnima), a u nekim slučajevima i utjecaje područja znanosti.

U ovom istraživanju studenata osrednji utjecaj na njihovo međusobno diferenciranje u pogledu ispitivanih fenomena ostvaruju religijska samoidentifikacija, spolna pripadnost i vrsta završene srednje škole. Ta obilježja nedvojbeno ukazuju na specifične socijalizacijske utjecaje u vrijeme odrastanja studenata te sugeriraju da se i u obiteljima višeg socijalnog statusa održava religijski upliv na oblikovanje svjetonazora, da se perpetuiraju određene rodne matrice u odgoju djece te da gimnazijski programi i nadalje osiguravaju bolje obrazovne i općenito socijalne kompetencije mladih. Pritom treba napomenuti da se utjecaji ovih obilježja odvijaju u već poznatom smjeru, identičnom onom koji se pojavljuje i u ukupnoj populaciji mladih.

Razmjerno slab utjecaj na razlike u obrascima ponašanja, stavovima i vrijednostima studenata registriran je u slučaju stupnja obrazovanja oca i rezidencijalnog statusa studenata, a posebice u pogledu studijskog uspjeha i godine studija. Ograničen utjecaj socijalnog porijekla očekivan je jer su upravo po tim i s njima povezanim obilježjima studenti pokazali kao socioekonomski selekcionirana skupina. Također nije iznenađujuće da bolje ili lošije ocjene dobivene na ispitima nemaju presudnu ulogu jer se radi o studentima koji redovito studiraju što znači da su svi uspjeli udovoljiti minimalnim studijskim zahtjevima pa različite prolazne ocjene ostvaruju sporadičan i suptilan utjecaj. Minorno diferenciranje studenata s obzirom na godinu studija objašnjivo je njihovom ujednačenom dobi jer je razlika između brućaša i najstarijih studenata 4-5 godina. Zanimljivije je kako se ovdje posredno potvrđuje da se studijski programi koncipiraju i izvode u funkciji stjecanja propisanih profesionalnih znanja bez prostora i ambicije da zađu u najšire shvaćenu odgojnu sferu. Stoga nije ni logično očekivati da akademske ustanove mogu nadoknaditi eventualne propuste agenasa socijalizacije iz doba kada su studenti bili u intenzivnoj formativnoj fazi života.

Ocrtani sociološki portret hrvatskih studenata ukazuje na nekoliko tendencija šire naravi koje se, zajedno s nekoliko indikativnih novih trendova, uklapaju u već poznatu sliku hrvatskog društva i mladih.

Među studentima je primjetan pragmatizam i individualizacija na mnogim područjima života što je najupečatljivije u kontekstu ostvarenja životnih ciljeva. U tom se pogledu suvremena generacija studenata primarno oslanja na sebe i još malo više na ekonomski, socijalni i kulturni kapital roditelja, odnosno obitelji. Pritom je uočljivo jačanje procesa socijalne reprodukcije što u uvjetima recesije i društvene krize vodi dodatnom učvršćivanju postojećeg socijalnog raslojavanja uz trend rasta društvenih nejednakosti. Unatoč razmjerno povlaštenom socijalnom statusu suvremeni

hrvatski studenti ostavljaju dojam donekle rezignirane i deziluzionirane generacije koja ima sve manje vjere u društvene institucije i druge ljude, koja relativizira do nedavno potpuno neupitne vrijednosti individualnog i društvenog života, koja gubi naglašeno zanimanje za pojave oko sebe i koja s manje entuzijazma participira čak i u aktivnostima dokolice. Istodobno, premda suvremeni studenti u najvećoj mjeri ostaju orijentirani na privatnost, za razliku od prethodnih generacija demonstriraju nešto veći društveni i politički angažman. Smještanje tog trenda u opći kontekst rezultata ovog istraživanja nameće dvojbu koliko su pritom studenti motivirani željom za prevladavanjem društvenih problema, a koliko osiguravanjem osobnih probitaka.

Suvremeni studenti su, uz blagi uzlazni trend, osrednje tolerantni prema potencijalno kontroverznim društvenim pojavama i skupinama te kozmopolitski orijentirani, ali do granice koja ne zadire u domenu njihovih eventualnih intimnih relacija s pripadnicima etničkih skupina izvan matične. Štoviše, neke su tradicionalne vrijednosti među studentima tako duboko ukorijenjene da jasno pokazuju kako u hrvatskom društvu još zadugo ne treba očekivati radikalne promjene u uspostavljenom sustavu vrijednosti. Uz to, istovremenost modernizacijskih i retradicionizacijskih procesa u tranzicijskom hrvatskom društvu rezultirala je opstojnošću primjetne polarizacije na modernistički i tradicionalistički orijentirane studente. No kako postoje indicije da su i najprihvaćenije tradicionalne vrijednosti postale podložne preispitivanju, očito je kako je na djelu i proces detradicionizacije studentske populacije. S treće strane, imajući na umu aktualno društveno okruženje obilježeno društvenom krizom i recesijom čiji se skori kraj ne nazire, moguće je očekivati da modernizacijski procesi budu na kraće ili dulje vrijeme usporeni pa i blokirani.

Na koncu, prethodno spomenuti trendovi i pretpostavke, kao i integralni istraživački rezultati, zahtijevaju problematiziranje polaznog stava o elitnosti studentske populacije. Najkraće se može konstatirati da su se suvremeni hrvatski studenti pokazali kao elita unutar omladinske populacije, ali više po svom socioekonomskom statusu i resursima nego po sociokulturnim kapacitetima. To znači da je nesumnjivo kako je većina studenata privilegiranog socijalnog porijekla sa solidnim materijalnim standardom pri čemu dosadašnji istraživački uvidi pokazuju kako su na sociokulturnoj i svjetonazorskoj razini više usklađeni s (post)modernim vrijednostima od ostalih podskupina mladih. Međutim, ta je komplementarnost više tendencijski prisutna nego što potvrđuje postojanje tako i toliko sociokulturno kompetentne i moderno orijentirane generacije studenata koja bi odgovarala društvenim potrebama i očekivanjima od populacije iz koje će se iznjedrili budući društveni upravljači. Pritom svakako valja podsjetiti da je ovdje riječ o statističkom prosjeku koji prikriva nezanemariv broj studenata čija je sposobnost kritičkog promatranja, promišljanja i razumijevanja ljudi, društva i događaja prisutna u respektabilnoj mjeri. No činjenica da glavnina ispitanih studenata nije dostatno opremljena tom sposobnošću podrazumijeva da je nužno propitivati uvjete u kojima je suvremena generacija studenata

socijalizirana, a oni očito nisu bili osobito stimulatívni niti se čini da će naskoro biti bolji. Društvena odgovornost za manjkavosti u formiranju studenata kao stvarne omladinske i buduće društvene elite podijeljena je između svih agensa socijalizacije, ali ne u podjednako j mjeri. Nije upitno da je socijalizacijska uloga roditelja nezaobilazna, kao što je važan i utjecaj vršnjaka te medija i ostalih faktora. Međutim, promatrano sa stajališta mogućnosti osmišljenog i ciljanog društvenog djelovanja, izdvaja se uloga obrazovnog sustava. U tom su kontekstu eventualni deficiti akademskog obrazovanja po bolonjskim pravilima tek jedan dio problema čije izvorište treba tražiti na sekundarnoj, pa i elementarnoj razini obrazovanja. Time se želi reći kako se znanja, vještine i vrijednosti koje (ni)su usvojene u osnovnoj i srednjoj školi samo u nekim aspektima mogu nadoknaditi ili korigirati na tercijarnoj obrazovnoj razini. Tako i rezultati ovoga istraživanja sugeriraju da značajnu reformu zahtijevaju i niže razine obrazovanja na kojima bi se trebali dobiti adekvatni temelji za izgradnju sociokulturno kompetentnijih mladih generacija, posebice onih njezinih segmenata od kojih se očekuje da kao elitni dio populacije preuzmu tome primjerenu odgovornost za razvoj i napredak hrvatskog društva.

SUMMARY

In 2010, Croatia marked two decades since the independence obtained during the war and after a troublesome period of democratic transition. After that Croatia experienced a turbulent consolidative period, during which it had been intensely preparing for the EU membership as a state-candidate, although with a series of aggravating and decelerating circumstances. At that point, its citizens still did not fully face the proportions of economic and social crisis that had started two years prior to that, both on European and local scale. Those are the circumstances during which the research about Croatian students took place and its results are interpreted in this study.

Scientific information regarding the young generation in Croatia acquired by researches conducted during the last three decades have repeatedly shown the specificities of subgroups of students within the young generation. Students were recognized as the elite part of the young population: both by its social status and socio-cultural dimensions. They are observed as future professionals and intellectuals and also as a reservoir of future social elite. During the mid-2000s, a reform of higher education was initiated and it was coherent to the so called Bologna principles, which additionally raised interest about the students as one of the main participants of the educational and social experiment with a vague result.

Taking into consideration the overall social situation in Croatia, multiple expectations from students as the elite subgroup of the young population and new conditions of acquiring academic titles and degrees, a scientific project called *The Croatian Students in a European Context: Emerging Social Elite* was drafted and realized. Aim of the project was to identify and analyze recourses students have at their disposal as young and future social elite as well as the degree and characteristics of their readiness to be integrated into the Croatian society and European milieu. Empirical research of the same name was conducted during the first half of 2010 on a sample of 2000 students coming from all seven Croatian universities and fields of science, meaning that it included the first five academic generations educated within the reformed system of higher education. Most of the collected data was compared to the data about students collected by youth researches in 1999 and 2004. Analysis of recent indicators and result comparison of the three waves of research allowed a scientifically confirmed insight into the profile of Croatian students. Recognizable outlines of that profile will be presented in a recapitulation of scientific results, which is presented next.

Nearly nine tenths of students live in traditional families that have four members on an average. Significant majority of them is satisfied with their family rela-

tions, while only a smaller percentage of that number perceives family life as the joy of life of togetherness. The number of students that emphasize that joy is decreasing, and the number of students perceiving family obligations as duty and sacrifice is increasing. Nevertheless, students consider a family to be the most important socialization factor, followed by friends and educational institutions. Therefore, we can conclude that family maintains its irreplaceable role in the lives of students and that it mostly fulfills their psychosocial needs. Simultaneously, their interest in family life and aspiration towards peaceful life within the circle of family decreases, even though these values are relatively high on the list. Results of this research also point out the process of changes, which is engulfing the Croatian society more and more, and is promoting detraditionalization and individualization of human relations, including the processes closely associated with the formation of their own families. Judging by the attitudes of Croatian students, it is very likely that there will be an increasing number of families with gender equality in the future, and the more expressed individualism will contribute to divorces and creating families characteristic to the postmodern period. On one hand, when referring to democratization of family, it is expected that the family circumstances modern students live in are going to be transformed during the period of their adulthood and old age. On the other hand, it is obvious that there is not a single social group and/or structure that could or ever will replace a family. Undoubtedly, surveyed students have clearly shown that the traditional families contributed the most to their wellbeing, i.e. families that get, unlike the previous generations, significantly less support from them. By observing the integral results of the research associated with family circumstances and students' attitudes, it is safe to conclude that, despite more flexible and variable family forms and structures, family maintains its function of support and care for its members, which is expected of it in the future as well.

In addition to being primarily in charge of socialization of its younger members and securing their psychosocial wellbeing, family's financial support is also irreplaceable, especially when it comes to educational needs of its younger members. The results of this research show that families cover the costs of study in four fifths of the surveyed students and that more than one fifth of the students receive a scholarship. One of the bigger financial burdens are the costs of living in the place of study since about a half of students live in parental or their own apartments, one fifth of students live in a dorm and more than a quarter of them are tenants in rented apartments. Therefore, it is important to remind that the financial status of families of the students participating in the study of 2010 was relatively solid. Those families had a monthly income of more than two average salaries. Still, one seventh of the examinees came from a family that made less than one average salary per month. Relatively good financial statuses of the students can be explained by the fact that they mostly live in urban milieus and that their fathers are high on both the edu-

cational and professional scale. Therefore, we can say that the financial conditions of the students are relatively good and it does not surprise that the degree of their financial deprivation is relatively low. Their biggest constraint, though it hits only around one sixth of the examinees, relates to the financing of outings and vacations. Within that context, it is understandable that only one in seven students are forced to continuously work during their studies and that three quarters of students have at least tried to occasionally earn extra money to fulfill various needs.

Research from 2010 revealed that most of the students had finished gymnasiums, even though there has been an increase of students that had finished vocational schools after the late 1990s and these students now occupy around one third of the total student corpus. In relation to gender, we should emphasize that the number of female students is continuously increasing. When it comes to university choice, the University of Zagreb prevails with the three fifths of the student population, half of which come from Zagreb or its surrounding areas. As to other universities, most of their students come from regions that gravitate towards the urban center where the university is located. The number of students living in rural areas is still decreasing, while the number of students living in regional centers is increasing. When discussing residential origin of students' parents, the trends are similar – the biggest change occurred in the growing number of students whose parents come from bigger cities, while the decrease of parents coming from the rural regions continued.

Changes in social origin of students during the observed period of 11 years occurred in the direction of significantly increased chances of being admitted to universities for children of parents with higher education and significantly lowered chances of being admitted when it came to children of parents with secondary education. More specifically, in 2010, the previous statement referred to nine times more children of fathers with higher education and seven times more children of mothers with higher education than it was the case with students whose parents had merely secondary education. Unlike that, in 1999, chances of being admitted into universities were equal. Moreover, it was established that in 2010, 62% of students came from families in which both or at least one of the parents was academically educated. Emphasized tendencies are clear indicators of social reproduction of higher stratum of Croatian population with the decreased possibilities for social mobility of children of parents with secondary education. At the same time, these tendencies show the decrease of higher degrees of education in the generation of parents of today's students. Total results also show that most of the Croatian students have privileged social background.

Contemporary higher education and academic life are marked with changes that occurred during the implementation of Bologna principles and with the increase of the number of students, which happened at the expense of those who were financing their studies for their own needs. Social benefits, i.e. state care in a form of

scholarships based on needs, did not encompass socially deprived students, meaning that this segment of young people remains deprived of higher education. In order to raise awareness about the social dimension and sensitivity, as well as commercialism of education, a part of the students became proactive in 2009 and organized a class blockade on several universities across the country. This research has shown that students are basically supporting blockade as a method, while standing by the principles of meritocracy when it comes to paying tuition, which was being paid, to a certain degree, by two fifths of the students. This blockage revealed the need to (re) define values, availability of education and the chance to resume education for everyone. Survey results have also shown that the grade students gave to the importance of education increased during the observed period and that most of them are associating it with personal development. However, they simultaneously placed education within the context of securing quality life in the mature age, which means that their expressed attitudes are being submitted to the dominant discursive element of reconfiguration of higher education that rests on the idea of its instrumentalization. In that sense, we cannot ignore the percentage of students who partially perceive getting a degree as a reliable solution to existential problems, even though two fifths of students apply to universities for intrinsic reasons.

Nearly all undergraduates plan to resume their education on a higher level, which suggests that the Bologna intention about reducing the time of studying was not realized, at least not during the first years of reforming the Croatian system of higher education. As for the quality of individual elements of the study, majority of students is satisfied with most of them, especially with team work, availability of literature and choice of courses. They are least satisfied with inter-university mobility. Moreover, mobility – particularly temporary studying abroad, as one of the main ideas of the Bologna process – doesn't play an important role on a student's map of activities for the time being, because every fourth examinee is planning some type of activity associated with studying abroad, every eighth student has already realized such plans (mostly staying abroad for a shorter period of time) and every fourteenth has applied for some kind of scholarship that includes a visit to a foreign university. The least obstacle for such type of mobility is a lack of knowledge of foreign languages, considering that four fifths of the surveyed students actively use English language, but most of the students explain that their families could not endure additional financial burden of study visits to other countries. It can be assumed that the interest for partial studying abroad will increase, as well as the percentage of students who already have such experience, which implies that we can expect bigger criticism towards the other elements of studies than it had been originally determined with this research.

Based on the results of research of professional aspirations, it can be concluded that Croatian students lack highly ambitious goals. In other words, the biggest num-

ber of students chooses traditional goals that are directed towards the ‘clean’ and ‘regular’ path of building professional career and life, i.e. getting a degree, finding a job and securing their existence. When it comes to extrinsic professional goals, somewhat smaller – though still a majority – number of students are expressing tendencies associated with creativity, dynamics, work in their own occupation, community service, working with people and resuming their education. Entrepreneurial potential, i.e. desire to start their own business, is expressed by more than half of the students, while one fifth of them want to take over family business and two fifths of them want to engage in scientific work. Less than tenth of the students think that they will not face any crucial obstacles while attempting to achieve their professional goals. Based on this, it is expected that students already have a formed idea, i.e. perception of their future employability. However, it is surprising that half of the students do not have an idea regarding their own employability despite all the information about the educational system and the labor market available to them before university enrollment. Also, surprising is that the smallest percentage belongs to the students who feel they are hardly employable. Attitude regarding the alleviating and aggravating circumstances of employment presents an important component of perception of one’s employability, and insights into the students’ attitudes show that the highly ranked alleviating elements of finding a job are one’s efforts, knowledge and the good ranking of one’s profession. When it comes to aggravating circumstances, the same ranking goes to generally bad situation and high unemployment rate in the country, as well as to the lack of work experience and underestimation of young experts. Affinities of students towards the type of establishments where they would seek employment are divided; collectively speaking, nearly two fifths of them would like to work for employers in the private sector, one third of them in public sector, and a small number of them would like to start their own business. These choices are in line with the public rhetoric about the importance of entrepreneurial initiative and private sector, but the question is how much space do recession circumstances leave for realization of student wishes, which makes the public sector most appealing to students.

Alleviated or aggravated employability also depends on the personal qualities of candidates, especially when it comes to finding a decent job. Research results about the students’ perception of appealing characteristics show a diversified picture of skills. More than half of the examinees mention communication skills. Two fifths of the students chose professional qualifications and ambition, which are followed by quality education and knowledge of foreign languages. Slightly unusual, but only one fifth of them mention knowledge of information technology and team work skills. One tenth of the examinees mention knowledge about the business world, finished internship and good appearance. Interesting is the fact that European employers to a high degree expect both information technology skills and team work

skills from their future employees. These facts suggest that Croatian students lack knowledge about the current trends on the European labor market, which implies their unreadiness for it. In this context, it is indicative that simultaneously two thirds of the students express readiness to go abroad for a longer period of time or forever, which raises a question how many of them will actually realize those tendencies and be successful at it?

Important insight into social profile of modern Croatian students is acquired via information regarding their social capital, which is observed as a socio-cultural characteristic that implies horizontal networking like volunteering, followed by civility and general trust. It is assumed that achieving cooperation via volunteering generates trust and civility, which means that immediate experience referring to reliability of cooperation within a formalized group is transferring to unknown people. Results have shown that volunteering is not too popular among Croatian students since merely two thirds of them have volunteering experience. Civility is relatively high, meaning that almost all students consider bribing to pass exams and unfounded requests for social rights to be unacceptable. Behavior they mind the least includes copying someone else's seminar papers and homework. General trust is significantly low; nearly all examinees trust their family and friends, every second examinee trusts his colleagues, every tenth examinee trusts his acquaintances and one in thirty three examinees trusts unknown people. These data offer conclusion about the relatively modest social capital of students whose level, according to the available research, probably does not significantly differ from the rest of the younger and older people in Croatia. This conclusion supports the tendency of enhancing the social capital closely associated with the primary groups, having in mind that more important are becoming affiliation characteristics like religion, nation and political views of future close friends and family. Despite those changes, students require permanently primary moral qualities, intellectual capacities, style and life perception of future marital partners and friends to establish close relationships. Conclusively, it should be stated that the analysis has shown that volunteering experience, regardless if it is gained in one or more organizations, is not associated with generating civility and general trust, which leads to the assumption that the latter cultural component of social capital probably forms outside of both formalized and voluntary types of associations.

Despite the growing importance of nationality in cases of making friends or forming marriages, the results of national (dis)association research of students reveal a population that is relatively open-minded towards others. It has been established that the ethnocentric attitudes are located at the bottom of the hierarchy of national association since they are expressed by every seventeenth student. Contrary to that, all the researches reveal that the top of the hierarchy belongs to at least one of the statements marked by cosmopolitanism. However, it is obvious that within

the range of acceptance attitudes of cosmopolitanism are interchangeable with those marking national identification. This brings about the assumption that Croatian students are relatively open-minded towards the world, but it also implies that the dimensions limiting that open-mindedness are set by the mechanism of national identification. It was also revealed that the national identification of students does not imply closed-mindedness towards other nations of their people. Analogously, the ethnocentricity is considered to be more of a personality trait than attitude towards one's nation, which was confirmed by the results of this research. Examination of the level of ethnic closeness, operationalized as willingness to form intimate human relations with people of other nationalities, is different from the ethnical distance that measures resistance towards people of other ethnic origin or identity. As expected, when questioned about marriage or kinship, the majority of two thirds is turned towards members of same nationality. After the Croats, the biggest degree of closeness amongst students belongs to the Germans, the French, the Americans and the Italians. Students feel relative ethnical distance towards the Montenegrins, the Serbs, the Slovenes and the Albanians. It can be concluded that the students feel ethnical distance towards the nations from the region associated with Croatia via geographical closeness and years of common history. They feel significantly less distance towards the new Euro-Atlantic allies. In short, this suggests that although they feel considerable open-mindedness towards the world, which is inevitably increasing due to digital technology, Croatian students remain attached to the traditional model within the sphere of privacy, which makes them choose what is familiar and maintains distance towards the unknown when it comes to making strategic decisions in the life of an individual.

Previously presented research results had already emphasized some values that students accept more or less. Complete view of the tested system of values shows that the same values were located both on the top and bottom of the list throughout the entire period of observation. Values located on the top of the list were material status, identity, privacy and professional success, and the ones on the bottom were religion, nationality, media success and particularly political affirmation. It is intriguing that the latter value was continuously growing, while the high acceptance of all other values in 2010 decreased so much that none of the values gained majority of support. This tendency points out a significant relativization of the most accepted values, although one pluralistic context surfaces in every research and it represents a combination of good material standard, peaceful family life and successful career with the idea of being the master of one's fate and doing only what they want. In addition to this, the lingering hierarchy structure shows that the dominance of values associated with the private life sphere above the ones belonging to the public sphere is permanent. Similar is the situation with interests in form of terminal values, where the interests for events from the private sphere are continuously taking

the lead role (majority implies interest for friendships and acquaintanceships, family life, marriage and children), while the interests for events from the public sphere are placed on the backburner (especially politics, political events, army and army events). Similarities amongst values are also observed through the comparison with insights earlier than 2010, which suggest that all previously mentioned interests have weakened, especially those associated with art and culture, science and scientific achievements, and technology and technical achievements. This latter trend implies expansion of anti-intellectualism amongst contemporary students, while total results suggest significant decrease of life enthusiasm and interest students have for the world that surrounds them.

Even though students are slightly less distanced from the politics than other subgroups of young people, information about their political participation, values and attitudes gain importance within the context of expectation that the future political elite will be recruited on different levels from their ranks. Results of the research have shown that over two fifths of the students are not interested in politics on a declarative level, even though they regularly monitor news via various media (internet, television or daily press). Unlike other subgroups of young people, nearly three quarters of students express their preferences regarding political parties. In spite of that, the number of students that do not find any of the political parties worth their electoral trust is mildly increasing. The indicative trend of student membership in political parties is rising; in mid 2000s, every twenty fifth student was a member of a certain party, while in 2010, every fifth student became a member of a political party. Simultaneously, their activities in other types of organizations are also increasing; every other student is active in either one or more organizations of civil society and/or a political party. This offers a conclusion that a mild trend of growth connected with social and political participation was recorded during the period of 11 years of research.

The students' perception of social reality also proved to be pretty stable, which accents the decrease of their sensitivity regarding the problem of social differences and the rising notion of problems such as laziness, lack of discipline, irresponsibility, and particularly bribery and corruption. Simultaneously, bribery and corruption, unemployment and economic issues have been on the top of the list of social problems for years. Data on political goals are complementary to that notion since around nine tenths of students feel that priorities of Croatian government should be the fight against criminal, corruption and unemployment, as well as economic growth and development. Interestingly enough, within the context of perception of political priorities, a growth of importance has been registered with those who are associated with the national identity and traditional values. Over three fifths of students feel that experts and intellectuals are the key to solving Croatia's hardships, followed by three times smaller number of students who feel that the solution is in

the hands of the young generation, after which come the politicians and political parties with an even smaller percentage, while the contribution of the clergy is considered negligible. It is indicative that students started believing less in the role of an entrepreneur and more in the power of politicians and parties.

Students have firmly acquired basic liberal-democratic principles, which is confirmed by the majority accepting the constitutional values. Significantly lower support, but still in nearly two thirds of students, goes to the democratic and multiparty system. Unlike more or less unanimous acceptance of all liberal-democratic values, students are having issues with understanding democratic principles in political practice. It has been shown that they equally accept all attitudes promoting the necessity of freedom of political expression, individual and group action, as well as those that bring that freedom in question by referring to the necessity of subduing individual and group interests to the interests of people and the state. Students demonstrated obvious lack of understanding of conflicts in the democratic society, along with a tendency towards the idea of harmonic togetherness. Symptomatic is the fact that this lack of understanding shows a mild ascending trend. (Non-)acceptance of potentially controversial social phenomena demonstrates a mediocre level of student tolerance that is mildly growing. From nine tenths to three quarters of students accept organ donations and a whole palette of phenomena that testifies about the liberalization of sexual and family relations. Decriminalization of soft drugs and same-sex marriages are leaning towards the acceptance of the majority, which are extremely controversial issues in Croatian public. It is expected that accepting bribery and corruption are at the deep bottom of the scale. (Non-)acceptance of the potentially controversial social groups completes the image of (in)tolerance of Croatian students. Three quarters of them accept anti-racists and environmental activists and nearly three fifths of them accept animal rights fighters, while they find extreme right-wing parties, Islamic fundamentalists, skinheads and terrorists very unacceptable. Even though this did not influence the changes in ranking, it is interesting that the acceptance of environmentalists and animal rights fighters has notably decreased, while the acceptance of feminists increased. It is also intriguing that the acceptance of homosexuals has mildly decreased although the acceptance of some of their rights slightly and simultaneously increased. This contradiction suggests confusion of students while facing the phenomenon of homosexuality, which is coherent with the contradictive signals emitted by the social treatment of these groups.

When it comes to students' attitudes towards politics, indicators of (dis)trust towards the social and political institutions are present, and there are two reasons for that. The first one is that the institutionalized trust level is extremely low, moving from one third at most (in case of television, press and the President of the Republic of Croatia) to barely 5% (the Croatian Parliament, Croatian Government

and political parties). Second important indicator is that between 2004 and 2010, there's been a significant drop of trust into all observed institutions, particularly in the case of the Croatian Parliament and Government, as well as the organization of the civilian society. Due to these tendencies, the position of political institutions as a component that gains minimal trust of students was fortified, which suggests the process of delegitimizing the authority. It is intriguing that this process was joined by the trend of significant loss of trust towards the organizations that represent alternative forms of social and political undertaking. In short, Croatian students trust (too) little to all those organizations that should be contributing to general wellbeing, i.e. wellbeing of citizens. Paradoxical situations occur within that distrust: the first one is that complete social activism of students is following an ascending trend, particularly in the form of participation in political parties. The second of such situations reveals that the number of political party members amongst students was three times bigger than the number of examinees who believe to those political parties. Continuously weak placement of political institutions on the scale of trust undoubtedly shows dissatisfaction both by functioning and personal composition of those institutions. This was confirmed by the results of research on the opinions regarding politicians, which revealed that nearly nine tenths to two thirds of students file complains that circulate through the scientific analyses, media and general public: unjustifiable privileged positions, untrustworthiness, corruptions, false election promises, concentrating on personal interests, lack of connection with citizens, non-democratic and irresponsible behavior. Conclusively, it can be stated that these previously explained results show that there are elements of both participative and subjective political culture within the general political culture of students, which draws an assumption that the most responsible agents for the political socialization of young people did not satisfactorily fulfill their function.

The issue of Croatia's integration into the European Union has been permanently present since the country gained its independence, and the issue was extremely popular at the crossing between the past and present decade, during the intense process of Croatia's adjustment as the state-candidate. Students mostly had a neutral image about the European Union and most of them supported its entry even though they were not expecting great benefit out of it. Still, observed from a perspective of concrete desirable and undesirable economic, political and cultural consequences, it was clear that positive expectations prevail amongst students. It is important to mention that this prevalence significantly decreased over the period of 11 years; the number of those who had hope for desirable changes continued to drop, while the number of people expecting undesirable consequences kept growing. Those changes merged into a unique downward trend, i.e. weakening of the pro-European orientation, which was joined by the decrease of expected wellbeing for all observed social groups (except the politicians). In short, Euro-optimism and Euro-enthusiasm vis-

ibly deflated, but they were still stronger than Euro-skepticism. One of the reasons to this is probably the very perception of students that the European Union is superior to Croatia in terms of political and economical sense. This superiority is mostly recognized on the economic plan, which is simultaneously the source of growing fear that Croatia will not be able to advance in new circumstances. Therefore, it can be said that the students had a basically positive attitude towards the EU, although it was marked by lack of optimism and burdened with relatively significant fears when it comes to prosperity of Croatia in new circumstances.

When discussing perception of the generational political status, students are noticeably dissatisfied. Most of them think that young people are minimally present on the Croatian political scene and that they could be motivated towards a greater social and political engagement with a palette of complementary measures and actions, including young people's opinions in decision making, various citizen initiatives, non-formal gatherings, political education and activities in formal political institutions. Students support positive discrimination that would guarantee political representation of young people (via so called quotas) in the Croatian Parliament. Despite the fact that the majority expressed the need to enhance political engagement of young people, personal willingness to participate in various civil and political activities is below that level because it is reduced to voting and signing petitions. Low willingness to participate in numerous other activities clearly shows that students would rather combine non-formal and formal, i.e. non-institutionalized and institutionalized activities, than completely give up on a specific type of engagement. Having this in mind, their somewhat bigger inclination towards the alternative forms of social and political engagement has to be emphasized.

Contemporary students are more inclined to observe the young generation as a bearer of innovative and creative potential than as a mediator of acquired values whose main exponents are older generations. They notably refuse to accept the paternalistic relationship towards young people, which typically results with their social marginalization. This suggests that students perceive their own generation as a potential bearer of social discontinuity, implying that they are aware of the need to sustain social discontinuity, which serves the function of overtaking and developing (some) achievements from the older generation, as well as respecting their authority. Although students refuse justification of social marginalization of young people, explanations for political inactivity of young generations are recognized the most in their self-marginalization. Concretely, from four fifths to two thirds of students think that the younger people are politically passive because they consider politics to be unfair, and they see themselves as incompetent, disinterested and unmotivated, which is being aided by the political disregard for the generational problems. Nearly every second student states that the young people feel it is natural that only the older people are involved into politics, although half of them support justification of pa-

ternalistic intoned social marginalization. This inconsistency signals an ambivalent relationship towards the social status and potentials of one's own generation, as well as towards the role of society in creating space for adequate social affirmation of young people.

Students think that numerous advantageous circumstances are necessary to succeed in Croatian society: both personal resources (including personal abilities, academic education, professional responsibility, special type of „adaptability“) and family resources (connections and acquaintanceships, wealth), with a little bit of luck. None of the circumstances is expressed via majority and it is clear that students feel that knowledge and competences are not enough to achieve a certain social goal. This is confirmed by insights into the perception of social problems of young people; nearly every other student suggests that „connections“ are more important than competences and professionalism, and every third student points out unemployment and lack of life perspective. Aspiration towards the complementary and combined acting becomes visible during the identification of actors responsible for the solving problems of young people. On one hand, every second student believes in individual effort while two fifths of them rely on the help of their parents. On the other hand, two fifths of examinees rely on the educational institutions and the Government, meaning that they have faith into creating such social forms that will help strong individual orientation bear fruit, i.e. to achieve personal life goals and ambitions.

Not only do Croatian students display a high degree of awareness regarding the age inequality, but to a lesser degree, also regarding the gender inequality, both in general and when discussing the political discrimination of women. This is confirmed by the data according to which only a marginal number of student population considers that full gender equality is present in the society, as well as high level of acceptance towards the values gender equality implies. However, like in numerous other research on gender topics, a detailed analysis confirms the importance of gender affiliation to explain gained information. Even though the students are aware of various forms of inequality of genders in different regions of social relations, female students are far more aware of unequal position of women in the society, including the labor market, political and public decision making, family and education. They express far bigger expectations from the Croatian government to improve the social position of women. Female students consider significantly more that women are not represented enough in the politics, they are more supportive of introducing quotas and are more aware of the role and influence of political parties and patriarchal traditions on the reduction of possibilities of introducing women into politics. On the other hand, it is important to emphasize that merely around one third of the students think that there is inequality between men and women and that women are adequately represented in the political life of Croatia, which, with a high degree of ignorance and disinterest, reveals that female students cannot expect

greater support from their male colleagues in their further professional and political ambitions. These findings confirm justification of demands contained in the number of strategic documents of international organizations that promote importance of including men into various politics to establish actual equality of genders. Seeing that a part of the examinees is not familiarized with the legal prohibition of discrimination or/and actual number of women in political bodies, it is important to emphasize the role of education for democratic citizenship and the rights of women in promoting gender equality.

Leisure time is an important segment of everyday life due to its emancipating and developmental potentials, especially when talking about students as the elite subgroup of young people that is the source of the future elite of Croatia. Results have shown that two thirds of students have more than three hours of free time on a daily bases and they mostly engage in activities typical to all young people. From four fifths to half of the examined students use their leisure time to socialize with their friends, visit coffee shops and bars, watch TV and listen to rock music, while a negligible number of them are active in political, humanitarian and volunteering work. Intellectual activities such as reading books (a bit more than quarter of students), going to theatre (one fifth of the examinees), visiting the exhibitions and public discussions are represented with a very small number of examinees. Two fifths of the students are satisfied with the way they spend their spare time, while the lack of free time bothers every fourth examinee and every sixth one is bothered by the lack of money. These findings indicate that leisure is primarily used for activities of hedonistic and entertaining character, and very little for activities that contribute to cultivating and development of one's personality. Not many changes occurred during the past ten years of observing the patterns of leisure time within the student population. One of the few changes was the increase of number of people who could not afford a vacation trip in the year prior to this research. It was established that in 2009, more than a third of examinees could not afford going away on a vacation, and since that students were really interested in various forms of entertainment, recreation and travelling, it was obvious that the crisis had already started taking its toll within that socio-economic privileged group of people. Second important change happened in the form of a lowered student participation in most of the observed activities despite the fact that their hierarchy and structure had remained stable. This decrease of participation intensity in various forms of leisure activities proves the appearance of passivation and lethargy within the modern generation of students. Perpetuation of the already known patterns of leisure activities in the lives of contemporary generation of students shows that they do not use the full potential of leisure as the domains of everyday life that offers a broad specter of content. Usage of such activities can contribute to self-achievement and fulfillment, development of critical spirit and a more successful integration into the society.

Research of students' leisure time has given weak suggestions that the possibilities offered by modern technology – including social networks – influence the decrease of participation in various other leisure activities. However, students use computer technology on a daily basis, regardless if it's for study needs or private reasons. It is expected that the findings of this research reveal increase of possession and usage of computer technology amongst students between 1999 and 2010, meaning that at least half of the examinees own a laptop and a somewhat smaller percentage of them own a personal computer. Students use computers primarily for internet access, studying and writing. Programming, as a highly specific activity demanding higher level of computer literacy, is the least represented activity. When it comes to internet, students use it the most for surfing, checking e-mails and communication. The least common usage of internet is for drawing, graphics, web-design, phoning and watching TV channels. Video games and virtual social networks have won a diametrically opposite positions according to frequency of use because over half of the examinees are using social networks on a daily basis, while over two thirds of students never participate in virtual video games. High homogeneity of students when referring to the computer technology and the frequency of its use, suggests a conclusion that this type of technology is both an inseparable and important aspect of students' lives and that its dynamics is deemed to drastic changes.

Leisure time is one of the best foundations for manifestation of potentially risky behavior of young people. When it comes to risky behavior amongst students, it has been shown that the high risky behavior is a choice of every thirteenth student, while some aspects of risky behavior (more or less frequent) occur with at least every second student. Furthermore, there isn't a student that hasn't ever been involved with any types of risky behavior because experimenting with such behavior is the essential part of growing up. Most often risky behavior manifested by the examined students includes consumption of legal means of addiction – alcoholic beverages and tobacco. Tobacco products have never been consumed by nearly every second examinee, drunkenness every fourth, and every seventh student has not tried a hard alcoholic beverage. Vast alcohol consumption is supported by social values emerging from the idea that alcohol reduces social differences and enhances group connections. Moreover, it can be said that this is an extremely accepted pattern of behavior that is rooted deep in the culture of Croatian society, as well as the youth culture, meaning that it is unreal to expect more significant changes in terms of students' attitudes towards consumption of alcoholic beverages. Bearing in mind the existing social norms, traditions and the research findings, merely some forms of alcohol consumption can be considered extremely risky and they are usually associated with risky traffic behavior, risky sexual behavior, violent behavior and affinity towards gambling. Based on obtained results, it can be stated that there is a smaller group of students that has been exposed to great risk of social exclusion that causes fre-

quent manifestation of numerous types of risky behavior, constantly low academic achievements and low educational aspirations, which diminishes their chances of becoming a true part of social elite. On the other hand, most of the students are within the borders of low to moderate risky behavior. Differences between these two levels of risky behavior are determined by the frequency of practice of such behavioral patterns. It has been shown that involvement into the process of education, which is the basic characteristic of student population, especially when it's associated with adequate academic aspirations, is considered an effective factor of protection against the high risky behavior patterns of students.

Even though students have expressed dissatisfaction with numerous social phenomena and processes, their satisfaction regarding their own lives is extremely high. More precisely, over four fifths of them are mostly or fully content with their present lives, and it seems that a part of that satisfaction is covering the optimistic expectations regarding their own future. Namely, in spite of the obvious worry regarding their (in)ability to achieve their professional and life goals, three fifths of the students are still optimists about their own future, even though this optimism has been gradually decreasing. At the same time, the optimism regarding social future has decreased to a one fourth of the examinees, while the pessimism regarding that same future can be found in nearly every second student. These tendencies once more demonstrate that the students are mainly relying on their personal and family resources, both in the present and the future.

According to the sequence of social characteristics, results of this research have confirmed that students are a relatively homogenous group of young people. They are all included into the tertiary level of education, most of them are former gymnasium students, they are of close age and mostly of higher social background observed through urban provenance and domicile, as well as level of parents' education. Based on these characteristics, particularly when associated with specific indicators of material standard, students had already been identified as socio-economic privileged youth subgroup in the previous researches, and the same conclusion was drawn in this one. Relative social homogeneity of students is additionally exposed when it becomes known that there is significantly bigger heterogeneity within the young population, which emerges from the differences in maturity level, academic achievements and social background. There is one consequence of notable uniformity of social backgrounds of students within the context of this research and that is the growth of importance of other characteristics for their differentiating as well as weaker discriminatory action of some social characteristics whose value is still being re-confirmed in certain sociological researches. Many cases showed that there are no significant differences between the observed subgroups of students or that they are sporadic.

The biggest number of relatively systematic differences amongst students has been created by the characteristics exclusively associated with this population, and

that is the students' field of study. As it had been established in the earlier researches of students, it should be assumed that the choice of study is a resultant of various socialization influences both acquired throughout one's childhood and adolescence. This implies that the choice regarding the field of study includes acquired knowledge, experience, affinities, world view elements and that all of these previously mentioned influences are conditioning the systematic and layered differentiating of students when it comes to their behavior, attitudes and systems of values. That said, it can be assumed that even after acquiring the degree, students of different profiles will perceive the world that surrounds them in a different manner and make adequate professional and life choices.

Second biggest influence on the differentiation of students is also a quality that is relevantly exclusive for this population – the university of student's choice. Network consisting of seven universities in Croatia greatly matches the regional division of Croatia, and these universities all differ according to their size and age. The University of Zagreb is the oldest university with its three and a half centuries tradition, and it is also the biggest university according to the number of faculties and study programs and the number of students. Due to this, it attracts not only students from the nearby geographic region, but also from entire Croatia, which manifested itself only as a minimal deviation of the University of Zagreb students from the average results. Universities of Osijek, Rijeka and Split were founded during the socialistic period, they are of medium size and they are mostly attended by students living in the regions around them, which means that the deviations in result of these students can firstly be interpreted as a reflection of regional specificities. Universities of Dubrovnik, Pula and Zadar were founded during the post-socialistic period and they are mostly located in the coastal regions, i.e. they belong to the Mediterranean circle. The number of study programs on these universities is significantly smaller, as well as the number of students attending them. Students of these universities are, out of methodological reasons, grouped together. In their case, deviations from the average results partially reflect the differences in regional characteristics and the represented fields of study. Having this context in mind, it is necessary to ask if there is a special micro-climate on each of the seven universities, i.e. in regard to the faculties, that could influence students' attitudes. If there is, it is very likely that this micro-climate disappears upon students' departure from the university/faculty. In short, the differences between students that occur depending on the university of their choice firstly mediate influences of regional specificities (which have proved relatively important in researches of young people in Croatia) and in some cases, influences of field of study.

In this research of students medium influence on their differentiation in the perspective of tested phenomena was achieved by the religious self-identification, gender and the type of high school they had attended. These characteristics un-

doubtedly point out the specific socialization influences during the process of students' growing up. They also suggest that families of higher social status maintain religious influence that forms children's world view, that certain generic matrixes are perpetuated in children's upbringing and that gymnasium programs still provide children with better educational and generally social competencies of young people. In addition to this, it should be stated that the influences of these characteristics are turned towards a familiar direction, identical to the one appearing in the total young population.

Relatively weak influence on differences in behavioral patterns, attitudes and values of students has been registered in the cases of fathers' education and residential status of students, and especially in terms of academic success and the years of study. Limited influence of social background was expected because students were portrayed as a socio-economically selected group according to those characteristics. It is also not surprising that better or worse grades acquired on tests do not play a crucial role because these are regular students, i.e. they all managed to fulfill academic demands, meaning that different passing grades have sporadic and subtle influence. Minimal dependability of differentiation of students on their year of study can be explained with their more or less equal age because the difference between freshmen and the oldest students is 4 to 5 years. More interesting, it is indirectly confirmed that these studies are drafted and realized in the function of acquiring professional knowledge without any space or desire of entering the broadest sphere of upbringing. Therefore, it is not logical to expect that academic institutions can compensate for the eventual lacking of socialization elements from the period when students were in their intensively formative life phase.

Drafted sociological portrait of Croatian students reveals several tendencies of broader character that, along with several new indicative trends, fit into the already known image of Croatian society and its young people.

Pragmatism and individualization in various life areas are noticeable among students, and this is the most obvious in the context of achieving life goals. In this context, contemporary generation of students is primarily relying on their own abilities, as well as the economic, social and cultural capital of parents, i.e. family. Process of social reproduction is intensifying, which, in the conditions of recession and social crisis, leads to additional fortification of the existing social layering with the trend of rising social inequalities. Despite the relatively privileged status, modern Croatian students leave an impression of somewhat resigned and disillusioned generation, whose faith in social institutions and other people is decreasing. They also seem to be relativizing recent unquestionable values of individual and social life; they seem to be losing interest for phenomena that surround them; they participate in various activities with less enthusiasm – leisure activities included. Simultaneously, even though modern students remain focused on privacy, unlike previous generations,

they exhibit less distance towards the social and political engagement. Placing this trend into a more general context of the results of this research raises a question – how strongly are the students motivated towards overcoming social problems and how strongly are they motivated to ensure personal benefit?

Contemporary students are, with a mild trend of increasing, moderately tolerant towards the potentially controversial social phenomena and groups and they are cosmopolitically oriented, but only to the point that doesn't invade the domain of their potential intimate relations to members of ethical groups outside their own. Moreover, some traditional values amongst students have roots so deep that they clearly reveal that radical changes in the established system of values of Croatian society should not be expected sometime soon. In addition to that, synchrony of modernization and re-traditionalization in the transitional Croatian society has resulted in noticeable polarization that divided students into modernistically and traditionally oriented. However, seeing that there are leads that even the most accepted traditional values have become the subject of reexamination, it is obvious that detraditionalization of student population is happening. On the other hand, having in mind the actual social surroundings marked with social crisis and recession whose ending is not yet near, it is possible to expect that modernization process becomes decelerated or even blocked, for a shorter or longer period of time.

Conclusively, previously mentioned trends and assumptions, as well as the integral research findings, demand problematization of initial attitude about the eliteness of the student population. The shortest conclusion would be that contemporary Croatian students have proved to be the elite within the young population, but more due to their socio-economic status and resources than to their socio-cultural capacities. This undoubtedly means that most of the students come from privileged social backgrounds and good material standards. Previous research findings also show that students are more harmonized with the (post)modern values on a socio-cultural and ideological level than other youth subgroups. However, this complementarity appears more in a shape of a tendency than it actually confirms the existence of socio-cultural, competent and modernistically oriented generation of students that would suit social needs and expectations from a population that should produce future social leaders. This thesis suggests that it is necessary to respect and reexamine the conditions in which the modern generation of students has been socialized, and these conditions do not seem to be particularly stimulating nor do they seem to be changing for the better sometime soon. Social responsibility for errors in forming students as the young and future social elite is divided between all elements of socialization, although not evenly. The socialization role of parents cannot be ignored, and neither can the important influence of peers, media and other factors. However, the role of educational system should be emphasized from a point of view of constructed and aimed social action. In this context, the eventual

deficits of academic education according to the Bologna rules are merely one part of the issue whose source should be located on the secondary, and even on the elementary level of education. This states that knowledge, skills and values that were (not) acquired in elementary school or high school can be compensated or corrected on the tertiary educational level. That is why the results of this research suggest that significant reform needs to be realized in lower levels of education, which should offer adequate foundation for building socially competent young generations, especially for those segments that are observed as the elite part of the population and are expected to take greater responsibility for development and advancement of Croatian society.

PRILOG

Upitnik

Prilog

1. Sveučilište u:	%
1. Dubrovniku	1,4
2. Osijeku	11,2
3. Puli	1,9
4. Rijeci	11,9
5. Splitu	11,4
6. Zadru	3,1
7. Zagrebu	59,1

2. Fakultet: _____

3. Studij: _____

4. Područje znanosti:	%
1. biomedicina i zdravstvo	7
2. biotehničke znanosti	6,3
3. društvene znanosti	38,7
4. humanističke znanosti	12,4
5. prirodne znanosti	6,3
6. tehničke znanosti	27,4
7. umjetnost	2,1

5. Godina studija:	%
1.	31,5
2.	25,8
3.	18,1
4.	20,4
5.	4,3

6. Spol	%
1. Ženski	54,9
2. Muški	45,1

7. Koliko godina ste navršili?	%
1. 18-19	22,6
2. 20	21,1
3. 21	17,0
4. 22	19,3
5. 23 i više	20,2

8. Stalno mjesto boravka	%
6. Selo	16,3
7. Mali grad	30,5
8. Veliki grad (Osijek, Rijeka, Split)	25,0
9. Zagreb	28,3

9. Kako stanujete u mjestu studiranja?	%
1. Kao podstanar	28,3
2. U studentskom domu	20,0
3. S roditeljima u njihovom stanu ili kući	41,7
4. U vlastitom ili supružnikovom stanu ili kući	6,3
5. Ostalo	3,7

10. Koju srednju školu ste završili?	%
1. Gimnaziju	68,7
2. Četverogodišnju stručnu školu	30,4
3. Trogodišnju stručnu školu	0,9

11. Molimo Vas da označite Vaš prosječan uspjeh:

	Dovoljan 2	Dobar 3	Vrlo dobar 4	Odličan 5	M
1. u srednjoj školi	0,2	6,6	43,0	50,3	4.43
2. do sada na studiju	4,1	38,2	44,1	13,6	3.67

12. Molimo Vas da odaberete razloge zbog kojih ste upisali studij koji pohađate? (Označite najviše TRI razloga)

	%
1. Nisam uspio upisati željeni studij	8,3
2. Ovaj studij nije bio moj prvi izbor ali sada sam zadovoljan/na svojom odlukom	20,1
3. Općenito sam želio studirati	37,2
4. Ovaj je studij bio logičan nastavak srednje škole	26,3
5. Studij sam upisao iz ljubavi prema glavnom predmetu studija	40,3
6. Na moj su izbor utjecali prijatelji	5,1
7. Na moj je izbor utjecala obitelj	10,3
8. Na moj su izbor utjecali nastavnici i/ili učitelji	4,3
9. Iz ekonomske računice/zbog isplativosti studija	13,5
10. Nakon fakulteta u području ovog studija imam osiguran posao	20,6

13. ODGOVARAJU SAMO STUDENTI PREDDIPLOMSKIH STUDIJA:

Planirate li nakon završetka preddiplomskog studija upisati diplomski, odnosno nastaviti studij?	%
1. Ne	2,7
2. Ne znam	16,6
3. Da	80,6

14. Molimo Vas da označite stupanj zadovoljstva svim navedenim elementima studija. (Označite odgovor za svaki element: 1=potpuno nezadovoljan; 2=nezadovoljan sam; 3=zadovoljan sam; 4=jako sam zadovoljan)

	1	2	3	4	M
1. Veličina seminarskih grupa	5,7	22,9	55,0	16,5	2.82
2. Međusveučilišna mobilnost	17,3	39	37,6	6,1	2.32
3. Vlastiti angažman tijekom nastave	3,0	24,6	57,5	14,9	2.84
4. Izbor predmeta	3,8	21,8	58,5	15,9	2.87
5. Dostupnost literature	4,6	20,6	50,7	24,1	2.94
6. Definirani uvjeti i pravila studiranja	13	33,8	38,8	14,4	2.55
7. Raspodjela ECTS bodova	10,2	31,6	44,7	13,6	2.62
8. Angažman profesora	4,9	25,5	55,8	13,8	2.79
9. Broj nastavnih sati u tjednu	4,1	22,1	57,4	16,4	2.86
10. Individualni pristup studentu	12,8	35,4	39,8	12	2.51
11. Timski rad s kolegama	4,7	20,4	51,4	23,5	2.94

15. Molimo Vas da odgovorite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama? (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=uglavnom se slažem; 4=potpuno se slažem)

	1	2	3	4	M
1. Studenti koji zadovoljavaju uvjete za upis studija ne trebaju plaćati školarinu.	3,0	8,8	28,4	59,8	3.45
2. Studenti su opravdano blokirali nastavu prošle godine.	17,5	25,1	32,5	24,8	2.65
3. Studenti su blokadom nastave naštetili samo sebi.	17,2	31,6	31,1	20,1	2.54
4. Blokada je bila jedini način da se skrene pozornost na visoke školarine.	14,4	25,4	32,1	28,2	2.74
5. Studenti lošijeg uspjeha na studiju trebaju plaćati školarinu.	14,1	28,9	32,8	24,2	2.67
6. Svi studenti bi trebali djelomično snositi troškove školarina.	46	30,7	17	6,3	1.84

16. Plaćate li školarinu?	%
1. Ne	60,4
2. Da, djelomično	15,7
3. Da, u potpunosti	23,8

17. Kako osiguravate financijska sredstva za život i studij? (Označite odgovor za svaki oblik financiranja: 1=nikada; 2=povremeno; 3=često; 4=redovito)

	1	2	3	4	M
1. Pomoć obitelji	2,4	8,4	10,1	79,2	3.66
2. Vlastiti rad tijekom studija	30,9	40,5	15,8	12,7	2.10
3. Stipendija	61,4	8,3	7,9	22,4	1.91
4. Studentski kredit	95,2	1,9	1,1	1,8	1.10
5. Posudba od prijatelja	83,4	12,6	2,9	1,2	1.20

18. Jeste li do sada imali kakav povremeni posao za novac?	%
1. Nisam jer nisam mogao naći posao	7,4
2. Nisam jer nisam želio	19,2
3. Da, jesam	73,4

19. Molimo Vas da označite koliko često obavljate povremene poslove za novac?	%
1. Ne obavljam nikakve povremene poslove za novac	22,7
2. Najviše jednom godišnje	20,7
3. Dva do tri puta godišnje	22,4
4. Više od tri puta godišnje ali ne kontinuirano	20,0
5. Kontinuirano/većinu ili cijelu godinu	14,2

20. Planirate li neki tip aktivnosti vezanih za studij u inozemstvu? (studijski boravak, tečaj jezika, internship, drugo)	%
1. Ne	31,4
2. Ne znam, nisam siguran	44,6
3. Da	23,9

21. Jeste li se dosad prijavljivali na neke od stipendija za posjet inozemnim sveučilištima tijekom studija?	%
1. Ne	93,1
2. Da	6,9

22. Jeste li dobili posljednju stipendiju na koju ste se prijavili?	%
1. Ne	25,5
2. Nisam aplicirao za stipendiju	50,7
3. Da	23,8

23. Jeste li ikada bili u inozemstvu iz razloga vezanih za fakultetski studij?	%
1. Ne	87,3
2. Da, jednom	8,2
3. Da, više puta	4,5

24. Ako da, koliko dugo?	%
1. Manje od dva tjedna	60,9
2. Dva tjedna do mjesec dana	26,1
3. Jedan semestar	10,9
4. Dva semestra i više	2,2

25. Iz kojih ste sve izvora financirali Vaš (najduži) boravak u inozemstvu vezan za studij?

	1 Ne	2 Da
1. Obitelj, roditelji	22,5	77,5
2. Vlastiti prihod kroz protekli radni odnos	53,6	46,4
3. Radeći tijekom studija u inozemstvu	93,4	6,6
4. EU stipendije	92,1	7,9
5. Stipendija zemlje u kojoj sam boravio	84,8	15,2
6. Studentski kredit	94,3	5,7

26. U kojoj mjeri sljedeće okolnosti utječu na Vaše planove vezane za studentski boravak u inozemstvu? (Označite odgovor za svaku okolnost: 1=nema utjecaja; 2=slab utjecaj; 3=umjeren utjecaj; 4= jak utjecaj; 5=izrazito jak utjecaj)

	1	2	3	4	5	M
1. Nedovoljno znanje stranog jezika	35,3	24,2	20,8	13,1	6,6	2.32
2. Teškoće u prikupljanju informacija	21,0	24,9	30,8	17,9	5,4	2.62
3. Problemi sa smještajem u zemlji u koju se odlazi	14,7	19,3	31,7	24,8	9,4	2.95
4. Odvojenost od partnera, djece, prijatelja	19,9	17,9	23,1	21,7	17,5	2.99
5. Gubitak prilika za zaradu	32,1	29,5	22,5	10,4	5,4	2.27
6. Dodatno financijsko opterećenje	9,3	11,6	24,5	30,9	23,6	3.48
7. Nedostatak ambicije	30,2	23,2	24,5	15,3	6,8	2.45
8. Odgoda napredovanja na studiju matične institucije	18,8	18,9	28,9	21,8	11,5	2.88
9. Nedovoljna korist za studij na matičnoj instituciji	19,1	23	30,3	17,9	9,7	2.76
10. Problemi s priznavanjem kvalifikacija/bodova dobivenih u inozemstvu	13,8	17,2	29,2	24,1	15,7	3.11
11. Ograničen pristup programima mobilnosti u Hrvatskoj	10,6	16,1	36,7	24,9	11,7	3.11
12. Problemi s vizom ili dozvolom boravka u stranoj zemlji	31,5	27,4	24,8	11,6	4,7	2.30
13. Ograničen pristup željenoj instituciji i/ili studentskom programu u inozemstvu	16,7	21,4	33,6	20,8	7,6	2.81

27. Kojim stranim jezicima se služite?

	1 Ne služim se	2 Pasivno se služim	3 Aktivno se služim	M
1. Engleski	1,6	19,7	78,7	2.77
2. Francuski	87,1	8,5	4,4	1.17
3. Njemački	40,7	41,7	17,6	1.77
4. Talijanski	60,8	28,3	10,9	1.50
5. Ruski	96,3	2,9	0,9	1.05
6. Španjolski	75,0	21,2	3,9	1.29
7. Neki drugi	85,3	8,3	6,4	1.21

28. Obrazovanje je važno, jer omogućuje: (označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uoopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=uglavnom se slažem; 4=potpuno se slažem)

	1	2	3	4	M
1. bolji materijalni standard (bolje plaćen posao, veći stan)	2,0	7,2	37,6	53,2	3.42
2. ugledan društveni položaj i prestiž	3,2	13,9	42,1	40,8	3.20
3. uspješnije rješavanje životnih problema općenito (na poslu, u obitelji, u odnosu s drugima i sl.)	2,4	14,2	44,3	39,1	3.20
4. stjecanje novih znanja i razvijanje sposobnosti pojedinca	0,7	4,2	26,6	68,5	3.63
5. emancipaciju (osamostaljivanje) mladih	1,6	6,1	33,1	59,2	3.50
6. da se mladi čovjek uopće može zaposliti	5,2	13,2	35,3	46,4	3.23

29. Obrazovanje danas nije važno, jer: (označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uoopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=uglavnom se slažem; 4=potpuno se slažem)

	1	2	3	4	M
1. u društvu bolje uspijevaju oni koji su snalažljivi, politički podobni ili bogati.	5,4	21,1	42,1	31,4	2.99
2. mladi sve teže mogu dobiti posao za koji su se obrazovali.	2,9	15,6	45,1	36,3	3.15
3. obrazovanje nije dovoljno cijenjeno u društvu (više obrazovani često manje zarađuju od manje obrazovanih).	5,8	22,2	38,7	33,3	3.00
4. škola i/ili fakultet ne daje mladima ona znanja koja su potrebna za rad i život u suvremenom društvu.	9,2	31,2	36,5	23,1	2.73

30. Biste li rado išli na duže vrijeme ili zauvijek u inozemstvo?	%
1. Ne bih išao na duže vrijeme, ni zauvijek	17,9
2. Ne bih išao zauvijek, ali bih išao na duže vrijeme	39,9
3. Išao bih zauvijek kad bi mi se pružila odgovarajuća prilika	21,8
4. Išao bih zauvijek bez obzira na sve	4,0
5. O tome nisam razmišljao	16,4

31. Gdje biste željeli raditi kada biste nakon školovanja mogli birati?	%
1. U vlastitoj poljoprivrednoj/stočarskoj proizvodnji	1,6
2. U vlastitom poduzeću/obrtu	28
3. U javnom poduzeću	31,3
4. U malom privatnom poduzeću	16,4
5. U velikom privatnom poduzeću	22,5

32. Kako ćete, prema Vašem mišljenju, po završetku fakulteta pronaći posao u struci?	%
1. Teško	19,7
2. Ne znam, nisam siguran	55,5
3. Lako	24,8

33. Što mislite, koje bi okolnosti mogle utjecati da lakše pronađete posao u struci po završetku fakulteta? (Označite najviše TRI razloga)	%
1. Zbog vlastitog truda i/ili postojećeg znanja o području studija	64,0
2. Zbog već stečenog radnog iskustva u struci	22,6
3. Zbog dobre traženosti struke	39,8
4. Zbog toga što imam osiguran posao u obiteljskom obrtu/poduzeću	7,0
5. Zbog toga što imam osiguran posao izvan obiteljskog obrta/poduzeća	4,0
6. Zbog toga što se oslanjam na obiteljske veze i poznanstva	17,2
7. Zbog brzog razvoja tehnologije	11,6
8. Zbog mogućnosti rada za strana poduzeća u Hrvatskoj	15,5
9. Zbog mogućnosti zapošljavanja u inozemstvu	19,4
10. Zbog očekivanih promjena na bolje u Hrvatskoj	34,3

34. Što mislite, koji bi mogli biti otežavajući faktori Vašeg pronalaska posla u struci po završetku fakulteta? (Označite najviše TRI razloga)	%
1. Nedovoljna razvijenost/traženost struke	16,9
2. Podcjenjivanje mladih stručnjaka	42,9
3. Nepostojanje posla za prvostupnike	16,9
4. Nedostatak radnog iskustva	40,5
5. Visoka nezaposlenost u državi	47,4
6. Općenito loša situacija u državi	51,5
7. Administrativne prepreke	4,9
8. Nedovoljna vlastita probitačnost	5,8
9. Loš uspjeh na studiju/eventualno predugo studiranje	6,0
10. Nedostatak veza i poznanstava/korupcija	27,9

35. Molimo Vas da u sljedećim odgovorima označite koliko su Vam važni sljedeći profesionalni ciljevi u životu. (Označite odgovor za svaku vrijednost: 1=potpuno nevažno; 2=uglavnom nevažno; 3=uglavnom važno; 4=vrlo važno)

	1	2	3	4	M
1. Profesionalno se usavršavati u inozemstvu	14,2	33,2	34,9	17,8	2,56
2. Imati posao koji mi omogućuje što više slobodnog vremena	3,6	24,5	47,1	24,8	2,93
3. Osigurati egzistenciju	0,5	2,7	21,6	75,3	3,72
4. Nastaviti školovanje	3,5	17,1	42,8	36,5	3,12
5. Diplomirati	0,5	2,4	14,2	82,9	3,80
6. Zaposliti se	0,5	2,1	11,0	86,5	3,84
7. Naći stalan i siguran posao	0,9	3,1	13,9	82,2	3,77
8. Pokrenuti vlastiti posao	11,4	34,2	32,1	22,3	2,65
9. Nastaviti obiteljski posao	52,2	26,4	13,2	8,3	1,78
10. Raditi u struci	2,8	8,4	32,8	56	3,42
11. Sudjelovati u promjenama u struci	6,1	20,8	40,9	32,2	2,99
12. Raditi kreativan i dinamičan posao	2,0	8,6	32,1	57,3	3,45
13. Raditi društveno koristan posao	3,6	15,1	37,2	44,1	3,22
14. Raditi s ljudima	5,4	15,3	35	44,3	3,18
15. Usavršavati strane jezike	3,9	15,0	38,9	42,2	3,19
16. Profesionalno se usavršavati u Hrvatskoj	7,7	24,5	41,8	25,9	2,86
17. Baviti se znanstvenim radom	19,2	35,8	27,2	17,7	2,43

36. Molimo Vas da označite prepreke za koje smatrate da će Vas spriječiti u ostvarenju Vaših profesionalnih ciljeva. (Označite najviše TRI odgovora)	%
1. Mislim da se neću suočiti s preprekama u ostvarenju svojih ciljeva	8,6
2. Nedovoljno sam motiviran za njihovo ostvarenje	9,9

Prilog

3. Previše vremena utrošenog na zabavu	9,7
4. Premalo slobodnog vremena	14,3
5. Poteškoće u usklađivanju privatnog i profesionalnog života	15,3
6. Zdravstveni razlozi	3,4
7. Spolna diskriminacija	6,9
8. Nedostatak materijalnih sredstava	21,5
9. Nemogućnost rješavanja stambenog pitanja	6,2
10. Nedovoljno poticaja za mlade	26,4
11. Loš sustav studiranja	19,5
12. Slaba razvijenost struke	7,1
13. Administrativne prepreke	3,9
14. Loša ekonomska situacija u državi	38,2
15. Neadekvatno provođenje političkih reformi	6,0
16. Loša situacija u Hrvatskoj	32,8
17. Nedovoljna zaštita prava radnika	3,4
18. Nedovoljno vrednovanje stručnosti	21,7

37. Za koje kvalitete mislite da su najvažnije pri nalaženju dobrog posla? (Označite najviše TRI odgovora)	%
1. Dobro opće obrazovanje	36,5
2. Vještine timskog rada	20,2
3. Komunikacijske vještine	54,7
4. Dobar izgled	9,6
5. Ambicija	39,7
6. Poznavanje poslovnog svijeta	13,6
7. Stručne kvalifikacije	43,8
8. Poznavanje stranih jezika	35,4
9. Poznavanje informatičke tehnologije	21,1
10. Završen pripravnički staž	10,6

38. Koliko često pratite vijesti u sljedećim medijima?

	1 Nikad	2 Rijetko	3 Jednom ili dvaput tjedno	4 Više puta tjedno	5 Svakodnevno	M
1.TV	2,7	11,2	15,1	30,3	40,7	3.95
2. Radio	15,0	30,7	19,6	20,4	14,3	2.88
3.Dnevne novine	5,6	17,9	23,0	27,7	25,8	3.50
4.Internet	1,1	4,6	6,4	19,2	68,7	4.50
5.Tjednici	23,4	44,0	19,2	6,9	6,6	2.29

39. Kakvu, općenito, sliku imate o Europskoj uniji?	%	M
1. Vrlo negativnu	7,3	2.94
2. Negativnu	21,7	
3. Neutralnu	44,2	
4. Pozitivnu	23,2	
5. Vrlo pozitivnu	3,5	

40. Podržavate li ulazak Hrvatske u Europsku uniju?	%
1. Da, jer smatram da će to donijeti velike koristi Hrvatskoj	8,2
2. Da, jer smatram da je uključivanje u šire integracije i asocijacije neminovno za opstanak malih zemalja	15,5
3. Da, iako smatram da se od tog ulaska previše očekuje	48,5
4. Ne podržavam	27,8

41. Molimo Vas da procijenite zašto i koliko je poželjno uključivanje Hrvatske u Europsku uniju. (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=uglavnom se slažem; 4=potpuno se slažem)

Uključivanje Hrvatske u EU je poželjno jer omogućuje:	1	2	3	4	M
1. kvalitetniji i brži gospodarski razvoj	9,5	24,6	50,7	15,2	2.72
2. bržu demokratizaciju društva	10,5	30,1	44,5	14,8	2.64
3. viši životni standard ljudi	15,6	32,7	39,4	12,3	2.48
4. bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava	9,3	23,9	48,3	18,5	2.76
5. bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda	8,4	27,1	43,3	21,2	2.77
6. bolje mogućnosti zapošljavanja	6,6	20,9	46,9	25,6	2.92
7. bolje i kvalitetnije obrazovanje	9,6	24,8	42,9	22,7	2.79
8. bolju vojnu zaštitu Hrvatske	15,3	31,2	39,9	13,6	2.52
9. veće mogućnosti za putovanja i sklapanja prijateljstva	8,4	18,6	44,1	28,9	2.94

42. Molimo Vas da procijenite zašto i koliko je nepoželjno uključivanje Hrvatske u Europsku uniju. (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=uglavnom se slažem; 4=potpuno se slažem)

Uključivanje Hrvatske u EU nije poželjno jer:	1	2	3	4	M
1. ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda	16,5	36,1	28,3	19,1	2.50
2. narušava suverenitet hrvatske države	16,4	39,3	26,8	17,5	2.45
3. povećava mogućnost gospodarske eksploatacije Hrvatske	5,7	23,5	40,6	30,3	2.95
4. čini Hrvatsku ovisnom o razvijenim europskim zemljama (kulturno, politički, gospodarski, itd.)	4,8	20,1	40,2	35,0	3.05
5. ekonomskim standardima i mjerama ograničava gospodarski razvoj Hrvatske	11,3	32,8	33,3	22,6	2.67

43. Označite koliko navedene okolnosti otežavaju priključivanje Hrvatske Europskoj uniji. (Označite odgovor za svaku okolnost: 1=uopće ne otežava; 2=uglavnom ne otežava; 3=uglavnom otežava; 4=vrlo otežava)

	1	2	3	4	M
1. Nedovoljna gospodarska razvijenost Hrvatske	4,8	19,1	50,5	25,5	2.97
2. Nedovoljno demokratiziran društveni politički sustav u Hrvatskoj	4,3	25,3	48	22,4	2.88
3. Prestrogi kriteriji koje Europska unija postavlja budućim članicama	8,8	32,2	38,8	20,2	2.70
4. Nepravdedno nametnuti uvjeti Hrvatskoj za uključivanje u EU	8,8	28,7	35,3	27,2	2.81
5. Nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj	10,6	38,1	37,6	13,7	2.54
6. Interes nekih vladajućih grupa u zemlji da se Hrvatska ne uključi u EU	13,9	35,4	33,6	17,1	2.54
7. Nesposobnost vlasti da se prilagodi zahtjevima i standardima EU	5,3	19,9	46,5	28,2	2.98
8. Nezadovoljstvo EU suradnjom Hrvatske s Haškim sudom	9,0	25,6	43,9	21,5	2.78

44. Koliko se slažete s tvrdnjama koje opisuju današnju Europsku uniju? (Označite odgovor za svaku tvrdnju: od 1=potpuno neslaganje do 5=potpuno slaganje)

	1	2	3	4	5	M
1. Demokratska	5,7	11,4	43,9	30,1	8,9	3.25
2. Omogućuje dobre uvjete za život	4,7	14,2	41,7	31,2	8,1	3.24
3. Poštuju se ljudska prava	3,4	10,1	37	38,2	11,2	3.44
4. Vodi se dobra skrb o siromašnim građanima	8,9	27,5	41,5	16,8	5,3	2.82
5. Ekonomija je razvijena	2,8	7,6	30,9	41,3	17,4	3.63

Prilog

45. Koliko se slažete s tvrdnjama koje opisuju današnju Hrvatsku? (Označite odgovor za svaku tvrdnju: od 1=potpuno neslaganje do 5=potpuno slaganje)

	1	2	3	4	5	M
1. Demokratska	8,1	25,5	43,3	19,5	3,6	2.85
2. Omogućuje dobre uvjete za život	17,9	42,9	32	6,2	1,0	2.29
3. Poštuju se ljudska prava	11,6	34,7	40,2	11,6	1,9	2.57
4. Vodi se dobra skrb o siromašnim građanima	31,4	43	20,6	4,1	1,0	2.00
5. Ekonomija je razvijena	27	43,5	25,2	3,4	0,9	2.08

46. Mislite li da bi navedenim skupinama bilo bolje ili lošije hrvatskim članstvom u Europskoj uniji? (Označite odgovor za svaku skupinu)

	1 Lošije	2 Ni bolje ni lošije	3 Bolje	M
1. Oni koji govore strane jezike	1,3	24,1	74,7	2.73
2. Velike tvrtke	6,4	33,3	60,3	2.54
3. Političari	19,3	35,3	45,4	2.26
4. Stručnjaci	2,6	25,7	71,7	2.69
5. Mladi ljudi	7,0	36,5	56,5	2.50
6. Svi građani Hrvatske	20,2	59,4	20,4	2.00
7. Stanovnici Zagreba	10,1	60,7	29,2	2.19
8. Neki dijelovi Hrvatske, više nego drugi	15,5	52,3	32,2	2.17
9. Radnici	28,9	51,9	19,2	1.90
10. Poduzetnici	15,5	43,6	40,8	2.25
11. Prosvjetni djelatnici	11,5	62,9	25,6	2.14
12. Državni službenici	13,7	59,7	26,6	2.13
13. Poljoprivrednici	41,9	37,3	20,9	1.79
14. Nezaposleni	21,8	49,4	28,7	2.07
15. Umirovljenici	20,2	63,6	16,2	1.96
16. Pripadnici kulturnih, vjerskih ili drugih manjina	7,6	56,1	36,3	2.29
17. Menadžeri	5,0	39,1	55,9	2.51

47. Za koju biste stranku glasovali da su sada izbori?

	%
1. HDZ	21,7
2. SDP	40
3. HNS	8,2
4. IDS	1,5
5. HSLS	2,8
6. HDSSB	0,9
7. HCSP	0,8
8. Zeleni	1,7
9. Ne zna	2,8
10. Nijednu	6,7
11. Ne glasa	1,5
12. Ostale	2,6
13. HSP	5,3
14. HSS	2,3
15. HSU	1,2
16. Nisu odgovorili	28%

48. Za svaku od navedenih institucija recite koliko joj vjerujete ili ne vjerujete? (1 označava najmanji, a 5 najveći stupanj povjerenja. Označite odgovor za svaku instituciju)

	1	2	3	4	5	M
1. Tisak	8,6	23,1	45,3	20,2	2,9	2.86
2. Radio	5,1	14,1	44,5	31,9	4,4	3.16
3. Televizija	6,0	17,6	40,3	29,4	6,6	3.13
4. Pravosuđe/hrvatski pravni sustav	21,8	32,6	21,1	12,7	1,8	2.40
5. Policija	16,1	30,4	37,4	13,2	3,0	2.56
6. Vojska	10,7	22,9	39,4	21,3	5,7	2.88
7. Crkva	25,5	21,9	25,4	17,1	10,2	2.65
8. Sindikati	13,2	26,1	44,2	14,6	2,0	2.66
9. Političke stranke	43,1	35	18,4	3,0	0,6	1.83
10. Javne službe	14,0	30,0	45,3	10,1	0,6	2.53
11. Velike tvrtke	15,5	30,9	44,1	8,3	1,3	2.49
12. Hrvatska vlada	40,2	32,7	22	4,3	0,8	1.93
13. Hrvatski sabor	39,9	32,3	22,4	4,8	0,6	1.94
14. Nevladine organizacije	10,7	19,3	45,3	22,2	2,5	2.86
15. Predsjednik Republike	16,7	17,1	35,6	24,1	6,5	2.87
16. Sveučilište	5,7	13,9	42,4	31,5	6,5	3.19
17. Studentski zbor	13,5	15,1	36,7	27,2	7,5	3.00

49. Koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama o hrvatskim političarima? (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=niti se slažem niti se ne slažem; 4=uglavnom se slažem; 5=potpuno se slažem)

	1	2	3	4	5	M
1. Političarima su važniji osobni interesi od interesa građana i države.	2,5	3,6	8,6	28,4	57	4.34
2. Političari nisu vjerodostojni, jer jedno govore, a drugo rade.	1,3	2,2	9,4	29,9	57,3	4.40
3. Političari gube vezu sa stvarnim životom nakon izbora na neku dužnost.	1,5	2,6	13,8	34,1	47,9	4.24
4. Mnogi su političari nepošteni i korumpirani.	0,8	2,2	10,3	28,2	58,5	4.42
5. Političari uživaju prevelike privilegije s obzirom na to što i kako rade.	0,8	2,6	7,9	24,2	64,5	4.49
6. Političari se ponašaju nedemokratski i neodgovorno.	1,1	3,1	19,2	32,1	44,5	4.16
7. Političari odustaju od svojih predizbornih obećanja nakon što osvoje vlast.	0,7	2	11,8	32,8	52,7	4.35
8. Političari se više brinu za interese velikih kompanija i poduzetnika nego za interese običnih građana.	1,1	2,5	13,4	30,9	52,2	4.31

50. Molimo Vas da za svaku od dolje navedenih tvrdnji označite slažete li se s njom ili ne.

	1 Ne	2 Da
1. Svatko ima pravo zastupati svoje mišljenje, premda većina misli drukčije od njega.	2,9	97,1
2. Svaki građanin ima pravo, u slučaju nužde, izraziti svoje uvjerenje na ulici.	15,4	84,6
3. Interesi cijelog naroda moraju biti iznad svih posebnih interesa.	16,0	84,0
4. Sukobi raznih interesnih grupa u našem društvu štete općem interesu države.	24,9	75,1
5. Građani nemaju pravo na štrajk ako time ugrožavaju javni red.	64,9	35,1
6. U svakom društvu postoje sukobi koji se moraju riješiti silom.	68,5	31,5
7. Prava demokracija nije zamisliva bez opozicije.	19,4	80,6
8. Svaka politička stranka mora imati šansu da dođe na vlast.	25,6	74,4
9. Zadaća opozicije nije kritiziranje vlade, nego podržavanje njezina rada.	62,0	38,0
10. Naš hrvatski ustav ima slabosti, ali je u usporedbi s drugima ipak najbolji.	79,1	20,9
11. U dosadašnjem radu Sabor je onoliko koliko je zakonski predviđeno kontrolirao ono što je činila Vlada.	70,1	29,9
12. Predsjednik Republike je onoliko koliko je zakonski predviđeno kontrolirao ono što je činila Vlada.	54,9	45,1
13. Predsjednik Republike, Sabor i Vlada dijelili su vlast u našoj Republici u skladu sa zakonom.	59,7	40,3

51. Koliko su Vam važne sljedeće vrijednosti društvenog i političkog poretka? (Označite odgovor za svaku vrijednost: 1=potpuno nevažno; 2=uglavnom nevažno; 3=uglavnom važno; 4=vrlo važno)

	1	2	3	4	M
1. Sloboda	0,8	1,2	12	86,1	3.83
2. Jednakost	0,7	2,1	15,4	81,8	3.78
3. Nacionalna ravnopravnost	1,7	4,9	22,7	70,7	3.62
4. Mirotvorstvo	1,1	4,1	24,8	70	3.64
5. Socijalna pravda	0,8	2,4	19,8	77,1	3.73
6. Poštivanje prava čovjeka	0,5	1,5	12,5	85,5	3.83
7. Nepovredivost vlasništva	0,7	4,2	26,9	68,2	3.63
8. Očuvanje prirode i čovjekova okoliša	0,8	4,5	24,0	70,8	3.65
9. Vladavina prava	2,7	6,2	27,9	63,2	3.52
10. Demokratski i višestranački sustav	3,4	7,1	29,3	60,1	3.46
11. Ravnopravnost spolova	1,8	3,5	18,3	76,4	3.69

52. Kako u školi treba predavati religiju?	%
1. Kao vjeronauk	26,9
2. Kao religijsku kulturu	31,0
3. Kao i jedno i drugo	26,1
4. Ne treba ni jedno	16,0

53. Kakvo je Vaše mišljenje o pobačaju?	%
1. Pobačaj treba potpuno zakonom zabraniti	8,9
2. Pobačaj treba zakonom zabraniti, osim u medicinski opravdanim slučajevima	30,0
3. Pobačaj treba biti zakonom dopušten (legalan)	47,5
4. Ne znam, nemam određeno mišljenje	13,6

54. Kakav je Vaš osobni stav o sljedećim pojavama? (Označite odgovor za svaku pojavu: 1=potpuno neprihvatljivo; 2=uglavnom neprihvatljivo; 3=uglavnom prihvatljivo; 4=potpuno prihvatljivo)

	1	2	3	4	M
1. Seks prije braka	1,8	4,0	20,8	73,4	3.66
2. Eutanazija	16,4	29,2	34,6	19,8	2.58
3. Mito i korupcija	78,8	14,4	4	2,9	1.31
4. Razvod	6,6	18,7	32,5	42,2	3.10
5. Doniranje organa	2,4	3,0	18,6	76,0	3.68
6. Pravo homoseksualaca na brak	38,7	20,1	20,8	20,3	2.23
7. Dekriminalizacija lakih droga	28,8	25,4	24,6	21,2	2.38
8. Rađanje izvanbračne djece	4,1	13,2	32,5	50,3	3.29
9. Smrtna kazna	40,3	24,6	17,4	17,7	2.13
10. Homoseksualna iskustva	43,3	20,4	20,4	15,9	2.09
11. Obavezni test na AIDS	5,9	17,1	37,9	39	3.10
12. Seksualno obrazovanje u školi	2,6	8	33,3	56	3.43
13. Genetski modificirana hrana	38,4	35,6	20,2	5,8	1.93
14. Pravo homoseksualaca na posvajanje djece	59,0	20,7	12,8	7,6	1.69
15. Kloniranje	54,4	26,4	13,6	5,6	1.70
16. Prisilna kirurška operacija pedofila (kastracija)	22,8	21,7	23,5	32	2.65
17. Život u izvanbračnoj zajednici	5,2	11,4	32,1	51,3	3.29
18. Siromašni ne smiju imati mnogo djece	28,7	35,3	25,5	10,5	2.18
19. Dekriminalizacija prostitucije	35,2	28,4	23,3	13,2	2.15
20. Kupovanje ispita	81,0	11,7	4,3	3,1	1.29
21. Varanje na ispitima	40,4	33,8	17,5	8,3	1.94
22. Prepisivanje tuđih seminara ili zadaća	33,9	35,5	21,6	9,0	2.06
23. Laganje zbog svoje koristi	30,3	42,3	21,1	6,2	2.03
24. Neutemeljeno traženje socijalnih povlastica	61,7	28,2	6,6	3,6	1.52

55. Naznačite koliko su Vam prihvatljive dolje navedene skupine. (Odgovor treba označiti za svaku tvrdnju: 1 označava najmanju prihvatljivost, a 5 najveću prihvatljivost)

	1	2	3	4	5	M
1. Borci za zaštitu okoliša	2,1	4,5	20,4	31,1	42	4.06
2. Homoseksualci i lezbijke	31,4	18,4	22,2	14,4	13,6	2.60
3. Borci za prava životinja	5,0	10,4	26,4	26,9	31,3	3.69
4. Komunisti	38,1	24,2	24,2	7,9	5,4	2.18
5. Feministi	22,8	21,9	29,7	16,8	8,8	2.67
6. Islamski fundamentalisti	55,4	24,6	15,8	2,3	1,9	1.71
7. Ekstremni desničari (neofašisti/neonacisti)	62,4	20,5	12,3	2,8	2,0	1.61
8. Teroristi	87,6	6,4	3,4	1,3	1,3	1.22
9. Borci protiv rasizma	6,2	4,3	14,3	26,1	49,0	4.07
10. Antiglobalisti	14,2	20,8	40,6	14,2	10,2	2.86
11. Skinheads	73,2	16,6	7,4	1,3	1,5	1.41
12. Navijačke skupine	31,4	24,8	26,3	10,0	7,4	2.37

56. U kojoj bi se mjeri hrvatska vlast trebala usmjeriti na ostvarenje svakog od navedenih ciljeva? (Označite odgovor za svaki cilj)

	1 Nimalo	2 Malo	3 Donekle	4 Puno	M
1. Borba protiv kriminala i korupcije	0,6	1,3	8,2	89,9	3.87
2. Duhovna obnova	17,2	31,6	33,2	18	2.52
3. Ekonomski rast i razvoj	0,7	1,9	13,3	84,1	3.81
4. Jačanje vojne moći i sigurnosti države	8,0	31,1	36,1	24,8	2.78
5. Kažnjavanje ratnih zločina i suradnja s Hagom	9,0	20,8	39,7	30,5	2.92
6. Očuvanje prirodnog okoliša i prostora	0,8	5,4	28,7	65,1	3.58
7. Osiguranje ljudskih prava i sloboda	0,4	2,8	19,8	77	3.73
8. Osiguranje socijalne pravde i sigurnosti za sve	0,5	3,0	19,6	76,9	3.73
9. Pобољшanje položaja žena	1,9	11,7	33,5	52,9	3.37
10. Pобољшanje položaja mladih	0,6	3,1	24,8	71,6	3.67
11. Poticanje populacijskog rasta	2,1	11,6	34,1	52,2	3.37
12. Potpora Hrvatima u Bosni i Hercegovini	18,1	27,9	30,5	23,5	2.59
13. Razvoj privatnog poduzetništva	2,0	14,5	39,4	44	3.25
14. Razvoj regija i decentralizacija Hrvatske	1,7	10,1	29,7	58,6	3.45
15. Ulazak Hrvatske u Europsku uniju	13,7	20	40,6	25,8	2.78
16. Skladan život Hrvata i manjinskih zajednica u Hrvatskoj	3,4	16,9	40,7	39	3.15
17. Smanjenje nezaposlenosti	0,6	1,0	8,8	89,6	3.87
18. Unapređenje odnosa sa susjednim zemljama	1,3	7,7	37,0	54,1	3.44
19. Zaštita digniteta Domovinskog rata	3,3	13,6	31,5	51,6	3.31

57. Jesu li u političkom životu Hrvatske dovoljno zastupljene navedene skupine? (Označite odgovor za svaku skupinu)

	1 Ne	2 Ne znam	3 Da	M
1. Žene	46,3	29,6	24,1	1.78
2. Mladi	63,8	26,2	10,0	1.46
3. Nacionalne manjine	26,0	42,8	31,2	2.05
4. Hrvatska «dijaspora»	17,8	38	44,2	2.26

58. Mislite li da bi u Hrvatskom saboru trebalo zakonski osigurati odgovarajuću zastupljenost navedenih skupina? (Označite odgovor za svaku skupinu)

	1 Ne	2 Ne znam	3 Da	M
1. Žene	16,7	25,3	58,0	2.41
2. Mladi	13,4	22,2	64,3	2.51
3. Nacionalne manjine	20,8	37,2	41,9	2.21
4. Hrvatska «dijaspora»	35,9	36,6	27,5	1.92

59. Kako Vi osobno gledate na bližu budućnost i to svoju i našeg društva? (Označite po jedan odgovor za oba slučaja)

	A Vaša	B Društva
1. Budućnost će biti mnogo gora od sadašnjosti	8,7	27,2
2. Budućnost će biti samo nešto gora od sadašnjosti	10,9	20,3
3. Budućnost će biti ista kao i sadašnjost	21,3	24,0
4. Budućnost će biti nešto bolja od sadašnjosti	40,6	23,2
5. Budućnost će biti mnogo bolja od sadašnjosti	18,5	5,3

60. Što mislite koji su najvažniji problemi hrvatskog društva danas? (Označite najviše TRI odgovora)	%
1. Gospodarski problemi	42,5
2. Socijalne razlike	11,6
3. Nerad, nedisciplina i neodgovornost	30,8
4. Kriza morala	17,6
5. Nezaposlenost	49,7
6. Školski i obrazovni sustav	10,3
7. Zagađenost ljudske okoline	2,9
8. Pojava organiziranog kriminala	15,9
9. Nedovoljna demokratiziranost društva	3,2
10. Međunacionalni odnosi	1,9
11. Kriminal u pretvorbi i privatizaciji	24,1
12. Stambeni problemI	2,6
13. Alkoholizam, narkomanija i slično	3,5
14. Nepoštivanje ljudskih prava i sloboda	5,0
15. Vjerski problemi	1,1
16. Loše vrednovanje rada i znanja	17,9
17. Mito i korupcija	54,2

61. Tko bi najviše mogao učiniti da Hrvatska izađe iz sadašnjih teškoća? (Označite najviše DVA odgovora)	%
1. Privatni poduzetnici i menadžeri	22
2. Političari i političke stranke	38,9
3. Poljoprivrednici	4,9
4. Radnici	11,9
5. Stručnjaci i intelektualci	62,8
6. Crkveni velikodostojnici i svećenici	3,4
7. Mladi	41,9
8. Službenici u javnim i državnim službama	5,4

62. Što mislite koji su najvažniji problemi mladih u našem društvu danas? (Označite najviše TRI odgovora)	%
1. Prevelika okupiranost zabavom i potrošnjom	19,9
2. Nizak životni standard	18,9
3. Nedostatak interesa za društvena i politička zbivanja	23,2
4. Alkoholizam	10,2
5. Nedostatak životne perspektive	32,3
6. Društveno neprihvatljivo ponašanje (nasilje, vandalizam i sl.)	15,3
7. Nekvalitetno obrazovanje	15,0
8. Nedovoljno sudjelovanje mladih u društvenim i političkim poslovima	13,0
9. Važnost „veza“, a ne sposobnosti i stručnosti	43,5
10. Narkomanija	5,8
11. Masovni odlazak mladih stručnjaka u druge zemlje	17,1
12. Nezaposlenost	32,5
13. Vladavina „staraca“	20,6
14. Nedovoljna briga društva za mlade	11,6

63. Što mislite tko je najodgovorniji za rješavanje problema mladih u našem društvu? (Označite najviše TRI odgovora)	%
1. Roditelji	62,2
2. Nevladine organizacije	6,1
3. Organizacije mladih	13,8
4. Vlada	42,2
5. Mediji	28,9
6. Škola / fakultet	42,9
7. Svaka mlada osoba za sebe	53,2
8. Vjerske ustanove	5,6

64. Poznato je da se mali broj mladih bavi politikom, a to se objašnjava raznim razlozima. Molimo Vas da uz svaku navedenu tvrdnju označite svoj stupanj slaganja s njom. (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=uglavnom se slažem; 4=potpuno se slažem).

	1	2	3	4	M
1. Mladi smatraju da je politika nepoštena i zato ne žele sudjelovati u tome.	3,6	12,0	37,9	46,5	3.27
2. Mladi su zaokupljeni egzistencijalnim problemima i nemaju vremena za politiku.	4,2	18,1	42,6	35,1	3.09
3. Mladima je politika dosadna i mnogo više ih zanimaju druge stvari.	3,7	15,8	41,8	38,7	3.16
4. Mladi se osjećaju nedovoljno iskusnima i osposobljenima za bavljenje politikom.	10,3	26,6	39,8	23,4	2.76
5. Mladi se žele baviti politikom, ali stariji im ne poklanjaju dovoljno povjerenja.	4,6	22,7	42	30,7	2.99
6. Mladi smatraju da je potpuno prirodno da se samo stariji bave politikom.	16,9	33,6	33,6	15,9	2.49
7. Mladi smatraju da se politički akteri ne bave problemima koje oni (mladi) smatraju važnima i da njihova aktivnost to ne bi promijenila.	3,6	17,1	45,5	33,8	3.01

65. Za koje mjere mislite da bi potakle aktivno sudjelovanje mladih u društvu i lakše ostvarivanje njihovih posebnih interesa? (Označite odgovor za svaku mjeru)

	1 Ne	2 Da
1. Samostalne političke stranke mladih	29,8	70,2
2. Pomladci unutar postojećih političkih stranaka (stranačke mladeži)	29,2	70,8
3. Individualna uključenost u postojeće političke stranke	29,6	70,4
4. Individualna uključenost u nevladine udruge	27,1	72,9
5. Uključenost u različite interesne udruge mladih	17,9	82,1
6. Zakonsko uvođenje obvezne zastupljenosti (tzv. kvote) mladih u tijelima vlasti na svim razinama	40,0	60,0
7. Poticanje dobrovoljnog rada (volonterstva)	26,7	73,3
8. Smanjenje dobi potrebne za glasovanje na izborima	78,1	21,9
9. Uvođenje posebne kampanje informiranja za mlade	28,7	71,3
10. Uvođenje obaveznih obrazovnih programa o građanskim pravima i demokraciji	29,7	70,3
11. Obraćanje mladima i uzimanje u obzir njihovog mišljenja prije donošenja odluka	14,8	85,2
12. Osnivanje klubova za mlade	24,2	75,8
13. Nikakvo političko organiziranje mladih nema smisla	83,8	16,2

66. Procijenite u kojoj ste mjeri spremni osobno sudjelovati u određenim aktivnostima s ciljem rješavanja problema u društvu. (Označite odgovor za svaku aktivnost)

	1	2	3	4	M
	Uopće nisam spreman	Uglavnom ne	Uglavnom da	Vrlo sam spreman	
1. Glasanje na izborima	4,3	10,2	32,8	52,7	3.34
2. Osobno kontaktiranje političara	34,1	36,7	19,3	9,9	2.05
3. Pisanje političarima	36,1	35,1	19,8	9,0	2.02
4. Uključenje u rad političkih stranaka	33,8	34,6	23,0	8,6	2.06
5. Uključenje u rad civilnih udruga	20,2	32,2	36,1	11,5	2.39
6. Novčani prilozii političkim strankama	69,3	22,5	6,2	2,0	1.41
7. Pisanje novinama	30,5	35,7	25,4	8,4	2.12
8. Potpisivanje peticija	11,2	14,0	42,0	31,8	2.95
9. Izrada letaka	25,7	33	28,6	12,7	2.28
10. Organiziranje štrajka	36,9	35,5	19	8,7	2.00
11. Organiziranje građanskih akcija	31,2	32,3	26,4	10,1	2.15
12. Sudjelovanje u TV emisijama	32,6	34,7	23,7	9,0	2.09
13. Pokretanje novih građanskih inicijativa ili nevladinih udruga	32,6	33,6	24,9	8,8	2.10
14. Prikupljanje novčanih sredstava za rješenje određenog problema	27,5	27,9	34,1	10,5	2.28
15. Kontaktiranje međunarodnih institucija i ukazivanje na određeni problem u društvu	31,0	33,9	24,3	10,8	2.15

67. A) Označite sve one organizacije ili skupine kojih ste član. B) Označite sve one organizacije za koje ste dosad volontirali ili volontirate.

	A	B
1. Politička stranka	10,3	5,8
2. Organizacija za zaštitu ljudskih prava	3,7	6,0
3. Organizacija za zaštitu ženskih prava	2,1	2,3
4. Mirotvorna organizacija	3,5	5,3
5. Organizacija za zaštitu okoline	3,7	7,9
6. Sportska udruga ili skupina	21,8	11,7
7. Kulturna ili umjetnička skupina	13,3	10,5
8. Udruga mladeži	10,8	10,4
9. Studentska udruga	19,9	12,8
10. Nisam član nijedne organizacije ni skupine/ nisam volontirao	51	61,2

68. Molimo Vas da odgovorite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama? (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uoopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=uglavnom se slažem; 4=potpuno se slažem)

	1	2	3	4	M
1. Najvažnija stvar za mlade je da su poslušni svojim roditeljima u kući, svojim nastavnicima u školi i svojim rukovodiocima na radnom mjestu.	15,1	34,0	39,0	11,9	2.48
2. Najgore je kad mladež samo oponaša starije i ponaša se isto onako kao i stariji.	4,6	21,1	45,5	28,8	2.98
3. Društvo se može održati i razvijati samo ako mladež u cijelosti poštuje ono što su stvorile starije generacije.	8,9	38,3	40,8	12,0	2.56
4. Mladima treba omogućiti da se rasonode i zabavljaju te uče i rade i zaraduju ali da se na miješaju mnogo u odlučivanje o društvenim pitanjima.	28,7	45,1	18,6	7,7	2.05
5. Najveća vrijednost mladih je u tome što mladi nisu robovi navika i šablona već mogu stvarati i razvijati nove odnose.	1,4	10,5	41,7	46,5	3.33
6. Samo mladi ljudi mogu izvući naše društvo iz teškoća u koje su ga uvukli stariji.	2,2	16,8	46,3	34,7	3.14

69. Jesu li žene i muškarci u Hrvatskoj ravnopravni?	%
1. Potpuno su neravnopravni	4,9
2. Uglavnom su neravnopravni	37,1
3. Uglavnom su ravnopravni	51,2
4. Potpuno su ravnopravni	6,8

70. Koliko je u navedenim područjima izražena neravnopravnost muškaraca i žena? (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uoopće nije izražena; 2=uglavnom nije izražena; 3=uglavnom je izražena; 4=jako je izražena)

	1	2	3	4	M
1. U političkom i javnom odlučivanju	9,7	26,6	42,4	21,4	2.75
2. Na tržištu rada	6,8	21,6	45,1	26,4	2.91
3. U obitelji	13,5	36,6	37,9	12,0	2.48
4. U obrazovanju	21,5	41,8	28,4	8,3	2.24

71. Koliko su važni sljedeći razlozi manje zastupljenosti žena u politici? (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1=uoopće nije važan; 2=uglavnom nije važan; 3=uglavnom je važan; 4=jako je važan)

	1	2	3	4	M
1. Žene su manje zainteresirane za politiku od muškaraca.	21,0	36,2	32,7	10,0	2.32
2. Žene imaju manje slobodnog vremena od muškaraca radi obavljanja kućanskih poslova i brige o djeci.	14,0	27,8	40,1	18,2	2.62
3. Zbog patrijarhalnih običaja i tradicije.	8,0	20,2	43,6	28,2	2.92
4. Političke stranke daju veću prednost muškarcima pri kandidiranju za visoke stranačke i državne dužnosti.	4,9	14,6	39,5	41,0	3.17

72. Što mislite kako bi se moglo povećati sudjelovanje žena u političkom životu Hrvatske? (Označite samo JEDAN odgovor)	%
1. Žene bi trebale pokazati više inicijative i interesa, uključiti se u rad političkih stranaka i izboriti se, unutar njih, za visoke položaje na kojima se donose odluke.	22,2
2. Političke stranke trebale bi poštivati zakonom propisanu kvotu od najmanje 40% podzastupljenog spola na svojim izbornim listama.	17,2
3. Trebalo bi zakonski propisati obavezan postotak zastupljenosti (tzv. kvote) žena u svim političkim tijelima (Saboru, Vladi, županijskim skupštinama te gradskim i općinskim vijećima).	14,6
4. Žene bi trebale osnovati vlastitu političku stranku.	5,0
5. Novine i televizija trebale bi puno više prostora posvećivati ovom pitanju.	5,0
6. Nezavisne ženske organizacije trebale bi u izbornoj kampanji pomagati ženskim kandidatima.	2,3
7. Kućanske poslove i brigu o djeci supružnici trebaju ravnomjerno dijeliti kako bi žene imale više vremena za bavljenje politikom.	8,1
8. Ne znam, ne mogu procijeniti.	18,5
9. Ne smatram da je potrebno povećati prisutnost žena u politici.	7,2

73. Je li spolna diskriminacija u Hrvatskoj zabranjena zakonom?	%
1. Ne	5,8
2. Ne znam	33,9
3. Da	60,3

74. Ljudi na različite načine ocjenjuju stvari i okolnosti u društvenom životu. Naznačite koliko Vi osobno smatrate poželjnim ili nepoželjnim sljedeće okolnosti i situacije. (Označite odgovarajući broj za svaku tvrdnju: 1=potpuno nepoželjno; 2=uglavnom nepoželjno; 3=uglavnom poželjno; 4=vrlo poželjno)

	1	2	3	4	M
1. Dobar materijalni položaj (dosta novca, stan i sl.)	1,1	6,1	47,6	45,3	3.37
2. Ugledan društveni položaj	1,3	10,8	51,2	36,7	3.23
3. Postati poznat u svom zanimanju ili struci po rezultatima svoga rada	2,0	13,7	43,6	40,7	3.23
4. Doći na rukovodeći položaj	2,8	20,7	49,1	27,5	3.01
5. Iskazivati svoju nacionalnu pripadnost i biti vjeran nacionalnoj tradiciji	12,3	33,6	37,4	16,6	2.58
6. Potvrditi se u radu političkih stranaka i institucija	29,8	41,3	20,2	8,7	2.08
7. Razonoditi se i zabavljati po volji	5,4	20,5	49,7	24,3	2.93
8. Biti svoj gospodar i baviti se onim što se želi	1,7	10,1	43,1	45,1	3.32
9. Postati poznat u sportu, glazbi i zabavi	24,4	35,9	26,4	13,2	2.28
10. Živjeti mirno u krugu obitelji	3,0	11,9	43,4	41,6	3.24
11. Živjeti u skladu s učenjem svoje vjere	19,5	25,0	36,4	19,1	2.55

75. Označite stupanj točnosti koji pridajete navedenim tvrdnjama. (1 označava najmanju, a 5 najveću točnost. Označite odgovor za svaku tvrdnju)

	1	2	3	4	5	M
1. Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije odlike koje djeca trebaju naučiti.	5,3	11,2	33,4	29,8	20,3	3,49
2. Svaki čovjek treba potpuno vjerovati u neku natprirodnu silu čijim se odlukama pokorava bez pogovora.	38,4	22,5	23,0	10,7	5,5	2,22
3. Ono što je mladima najpotrebnije to je stroga disciplina, bezobzirna odlučnost i volja da radi i bori se za porodicu i domovinu.	20,6	26,0	29,9	15,3	8,3	2,65
4. Danas kada se ljudi najrazličitijih vrsta kreću na sve strane i toliko međusobno miješaju čovjek mora obratiti pažnju i paziti da ne dobije neku zaraznu bolest.	14,3	20,9	29,8	20,7	14,3	3,00
5. Ono što je ovoj zemlji potrebnije od zakona i političkih programa je nekoliko hrabrih, neumornih, odanih vođa u koje narod može imati povjerenje.	11,3	14,7	25,9	27	21,1	3,32
6. Ne postoji ništa gore od čovjeka koji ne osjeća veliku ljubav, zahvalnost i poštovanje prema svojim roditeljima.	6,0	11,6	25,8	28,3	28,3	3,61
7. Vjerojatno će jednog dana biti dokazano da se astrologijom (čitanjem iz zvijezda) mogu objasniti mnoge stvari.	43,2	25,5	19,4	7,9	4,1	2,04
8. Svi ratovi i svi socijalni problemi mogu jednog dana biti okončani nekim zemljotresom ili poplavom koja će uništiti cijeli svijet.	18,1	16,3	23,3	20,9	21,3	3,11
9. Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih oštro kažnjavati.	52,5	18	16,6	6,0	7,0	1,97
10. Nikada nitko nije naučio nešto što stvarno vrijedi osim kroz patnju.	24,4	24,4	29,4	15,1	6,6	2,55
11. Često mi dođe da nekoga udarim.	35,2	24,2	19,7	11,8	9,0	2,35
12. Ja se nikome ne sklanjam s puta.	26,8	28	28,7	11,3	5,2	2,40
13. Znam da su mnogi nesposobni ljudi na visokim položajima.	3,8	4,7	14,1	25,9	51,4	4,16
14. Ponekad mi dođe da bih razbijao stvari.	29,8	28,2	22,3	10,3	9,3	2,41
15. Koji put sam morao biti grub s drskim ili dosadnim ljudima.	15,3	24,5	28,9	19,8	11,6	2,88
16. Ne podnosim da se itko petlja u moje poslove.	9,1	22,5	36	20,8	11,6	3,03
17. Razljutim se kad mi netko daje savjete, a da ga nisam pitao.	21,8	30,3	30,5	11,0	6,4	2,50
18. Mrzim kukavice.	17,3	21,6	29,4	19,0	12,7	2,88
19. Često sam stidljiv u prisutnosti osoba suprotnog spola.	33,5	26,4	23	12,7	4,3	2,28
20. Osjećam tremu pred nepoznatim ljudima.	22,1	28,4	27,2	15,2	7,0	2,56
21. Postajem nervozan i nesiguran kad prilazim nastavniku ili rukovoditelju.	25,0	29,1	28,2	13,2	4,4	2,43
22. Zabrinut sam za ono što će mi se dogoditi.	20,3	23,3	31,7	17,6	7,2	2,68
23. Često se moram boriti da ne pokažem da sam stidljiv.	31,9	28,4	23,6	11,5	4,6	2,28
24. Teško mi je započeti razgovor kad upoznam nove ljude.	33,9	26,7	23,1	11,3	4,7	2,27
25. Bilo bi mi vrlo neugodno uzeti riječ pred većim skupom ljudi.	21,8	21,7	27,1	18,3	11,0	2,75
26. Često brinem nisam li nečim što sam rekao učinio nešto glupo ili neprilično.	19,3	23,8	30,3	16,8	9,8	2,74

76. Pažljivo pročitajte sljedeće tvrdnje i označite za svaku koliko se s njom slažete odnosno ne slažete. (1 označava najmanje, a 5 najveće slaganje. Označite odgovor za svaku tvrdnju)

	1	2	3	4	5	M
1. Svaka nacija treba obnavljati i njegovati svoje nacionalne ideje.	3,8	9,1	28,6	31,2	27,3	3,69
2. Svi pripadnici moje nacije trebali bi uvijek i u svakom pogledu više cijeniti vlastitu naciju od drugih.	17,6	16,9	30,3	21,3	13,9	2,97
3. Ja se u istoj mjeri osjećam pripadnikom svoje nacije i općeljudske zajednice.	2,8	7,6	26,7	29,0	33,9	3,84
4. Nijedna bitna osobina čovjeka ne proizlazi iz njegove nacionalne pripadnosti.	7,6	15,5	27,8	20,1	29	3,47
5. Osjećam se pripadnikom svoje nacije i tom osjećaju dajem prioritet.	10,3	20,4	32,3	22,7	14,3	3,10
6. Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu i stoga je svaka podjela na nacije ili štetna ili besmislena.	11,6	23,2	31,1	16,5	17,7	3,05
7. Nacionalno mješoviti brakovi unaprijed su osuđeni na propast.	48,6	23,6	18,3	6,6	2,8	1,91
8. Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i suzdržan čak i kada su ti prijatelji.	43,0	23,3	21,2	9,2	3,3	2,07

	1	2	3	4	5	M
9. Za svaku naciju je nužno da bude otvorena prema svijetu i utjecaju drugih kultura.	1,9	7,5	24,2	33,4	32,9	3.88
10. Treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije.	12,3	17,3	21,0	21,6	16,8	3.13
11. Otvorenost prema svijetu donosi svakoj naciji više štete nego koristi.	36,2	25,8	23,5	8,1	6,3	2.23

77. U sljedećoj tablici navedeni su razni odnosi koje možemo imati s ljudima različitih nacionalnosti. Kada biste bili u prilici da odlučujete, koje biste od tih odnosa prihvatili? (Označite broj odgovarajućeg odnosa koji prihvaćate za svaku nacionalnost. Intenzitet odnosa raste s lijeva na desno, stoga Vas molimo da označite samo JEDAN, i to najbliži odnos koji ste spremni prihvatiti s pripadnicima navedenih nacionalnosti)

		1	2	3	4	5	6	7
		Da stalno žive u mojoj zemlji	Da stanuju u mom susjedstvu	Da mi budu suradnici na poslu	Da mi budu pretpostavljeni na poslu	Da se s njima družim i posjećujem	Da obavljaju čelne funkcije u političkom životu	Da budemo u bliskom srodstvu (brak i sl.)
1.	Albanci	38,9	12,9	13,1	1,9	18,7	1,4	13,1
2.	Amerikanci	17,1	10,2	20,4	3,9	25,4	2,8	20,3
3.	Bošnjaci	25,7	14,7	12,9	1,8	23,0	1,8	20,1
4.	Crnogorci	28,9	15,7	13,0	2,9	21,8	1,4	16,4
5.	Česi	24,4	15,2	15,4	3,0	23,2	1,9	17,0
6.	Hrvati	11,8	3,6	5,3	1,8	10,9	3,1	63,4
7.	Francuzi	19,6	9,6	15,3	4,7	24,6	3,2	23,0
8.	Talijani	20,1	11,0	16,5	3,7	24,8	2,2	21,6
9.	Mađari	24,8	14,8	15,3	3,4	22,2	2,8	16,7
10.	Makedonci	26,3	15,9	13,5	2,8	22,0	2,3	17,3
11.	Nijemci	16,5	9,8	17,0	7,6	23,4	4,5	21,3
12.	Rusi	22,3	11,7	15,5	5,8	22,7	3,5	18,4
13.	Slovenci	31,5	13,2	12,0	3,7	20,7	2,1	16,7
14.	Srbi	34,0	11,5	10,9	2,2	21,9	1,7	17,9

78. Koje su Vam osobine važne kod sklapanja prijateljstva i izbora bračnog partnera? (Označite odgovor za svaku navedenu karakteristiku)

Karakteristike			A – Prijatelji %			B – Bračni partner %		
	Prijatelji M	Bračni part M	1 Beznačajno	2 Donekle značajno	3 Vrlo značajno	1 Beznačajno	2 Donekle značajno	3 Vrlo značajno
1. Socijalno porijeklo	1.41	1.70	65,7	57,7	6,5	46,1	38,3	15,6
2. Obrazovanje	1.85	2.24	32,6	49,9	17,4	15,5	44,8	39,7
3. Nacionalnost i nacionalna pripadnost	1.54	1.92	58,2	30,0	11,7	37,9	32,3	29,7
4. Vjera	1.57	2.00	57	28,5	14,5	34,4	31,4	34,2
5. Politička uvjerenja	1.58	1.82	52,3	37,4	10,3	39,5	38,9	21,6
6. Shvaćanje života	2.37	2.66	11,7	39,9	48,4	4,0	25,7	70,3
7. Način (stil) života	2.43	2.73	8,5	40	51,5	2,7	21,3	76
8. Svjetonazor	2.39	2.63	90,2	42,2	48,6	4,2	28,4	67,4
9. Moralne vrline (poštenje, pomoć u slučaju potrebe, iskrenost)	2.79	2.90	2,8	15,2	82,0	1,1	8,1	90,7
10. Pamet, inteligencija, duhovitost	2.62	2.82	4,9	28,4	66,7	1,8	14,0	84,2

79. Koje ste nacionalnosti?	%
1. Hrvat	80,9
2. Neka druga nacionalnost	2,2
3. Nisu se izjasnili	16,9

80. Dolje je navedeno nekoliko institucija i grupa koje utječu na razvoj mišljenja mladih o čovjeku i društvu. Molimo Vas da označite koliko svaka od njih utječe na razvoj Vašeg mišljenja. (1=uoopće ne utječe; 2=uglavnom ne utječe; 3=uglavnom utječe; 4=vrlo utječe)

	1	2	3	4	M
1. Prijatelji	2,5	12,4	49,1	36,0	3.19
2. Škola	4,9	23,0	52,1	20,0	2.87
3. Fakultet	4,5	19,0	52,2	24,3	2.96
4. Obitelj	1,5	6,1	34,0	58,5	3.49
5. Televizija	13,7	39,7	34,6	11,9	2.45
6. Crkva (vjerska zajednica)	30,6	32,1	25,8	11,5	2.18
7. Filmovi	21	45,4	25,8	7,8	2.20
8. Knjige	13,1	32,6	42,3	12,0	2.53
9. Tisak za mladež	32,6	40,6	20,5	6,3	2.01
10. Internet	11,0	26,5	39,8	22,7	2.74

81. Kakav je Vaš odnos prema religiji?	%
1. Uvjereni sam vjernik i prihvaćam sve što moja vjera uči	20,0
2. Religiozan sam premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči	37,3
3. Dosta razmišljam o tome, ali nisam na čistu da li vjerujem ili ne vjerujem	15,4
4. Prema religiji sam ravnodušan	8,9
5. Nisam religiozan iako nemam ništa protiv religije	14,5
6. Nisam religiozan i protivnik sam religije	3,9

82. Što Vi mislite koliko su navedeni činitelji ili osobine važni za napredovanje u našem društvu? (Označite stupanj važnosti za svaki činitelj ili osobinu: od 1=potpuno nevažno do 5=jako važno)

	1	2	3	4	5	M
1. Sreća, sretan slučaj, povoljan stjecaj okolnosti	1,0	4,6	24,6	38,1	31,7	3.95
2. Visoka obrazovanost	1,3	2,8	18,8	41,4	35,8	4.08
3. Podmičivanje onih na visokim položajima (korupcija)	14,5	12,9	27,3	25,3	19,9	3.23
4. Zalaganje na radu, dobro obavljanje posla	1,1	4,4	19,3	42,3	32,9	4.01
5. Osobne ili obiteljske veze i poznanstva	3,3	7,2	21,6	35,2	32,8	3.87
6. Aktivnost u političkim strankama	9,2	16,6	28,3	28,1	17,9	3.29
7. Vlastite sposobnosti	0,8	4,3	17,3	34,4	43,2	4.15
8. Poštenje, pravednost i strpljivost te korektan odnos prema drugima	3,3	10,6	25,7	30,5	29,9	3.73
9. Novac, imetak	3,2	6,9	28,9	35,5	25,6	3.73
10. „Snalazljivost“ pod svaku cijenu, lukavost, „promućurnost“	2,8	7,8	22,0	31,7	35,7	3.90
11. Poslušnost i pokornost pretpostavljenima	3,1	12,8	37,1	32,2	14,9	3.43
12. Politička podobnost	8,4	13,8	30,2	27,8	19,9	3.37
13. Nacionalna pripadnost	9,3	14,6	32,6	27,2	16,3	3.27

83. Molimo Vas procijenite koliko možete općenito vjerovati sljedećim grupama ljudi. (Označite odgovor za svaku grupu: 1= gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima; 2=uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima; 3=ne znam; 4=uglavnom mogu vjerovati; 5=gotovo uvijek mogu vjerovati)

	1	2	3	4	5	M
1. Obitelji	0,5	0,3	3,3	11,0	84,9	4.79
2. Prijateljima	0,9	2,7	10,5	40,8	45,2	4.27
3. Kolegama studentima	2,4	10,4	41,7	36,6	9,0	3.39
4. Profesorima	3,8	15,6	43,0	31,9	5,7	3.20
5. Poznanicima	15,0	41,6	34,5	7,5	1,3	2.38
6. Ljudima koje osobno ne poznajete	52,6	29,3	15,2	2,0	0,9	1.69

84. Koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama? (Označite odgovor za svaku tvrdnju: 1= uopće se ne slažem; 2=uglavnom se ne slažem; 3=uglavnom se slažem; 4=potpuno se slažem)

	1	2	3	4	M
1. Većina ljudi nastoji biti od pomoći drugima.	10,3	41,0	41,1	7,5	2.46
2. Na ovom fakultetu, pri svladavanju gradiva uvijek se može računati na pomoć profesora/asistenata.	5,2	22,6	50,2	22,1	2.89
3. Kada postoje problemi u usvajanju gradiva, studenti se prvo obraćaju svojim kolegama za pomoć.	2,1	9,6	35,9	52,5	3.39

85. Koliko često obavljate navedene aktivnosti u svom slobodnom vremenu? (Označite odgovor uz svaku aktivnost)

	1 Nikada	2 Ponekad	3 Često	M
1. Posjećujem sportske priredbe	27,7	52,4	19,9	1,92
2. Posjećujem disco-klubove i druge plesnjake	8,6	50,3	41,0	2,32
3. Slušam radio	15,7	46,2	38,1	2,22
4. Slušam rock i sl. glazbu	12,2	37,2	50,5	2,38
5. Slušam narodnu glazbu	58,1	28,0	13,8	1,56
6. Slušam klasičnu glazbu	48,7	41,7	9,6	1,61
7. Idem na koncerte	13,4	64,5	22,1	2,09
8. Idem u kazalište	13,4	64,5	22,1	1,75
9. Idem na kino-predstave	9,6	55,7	34,6	2,27
10. Idem na tulumе i sl.	7,2	50,7	42,2	2,35
11. Idem u kavane, kafiće i sl.	3,6	33,9	62,5	2,59
12. Gledam televiziju i video	5,2	40,2	54,6	2,49
13. Čitam knjige (beletristika i ostala neobavezna literatura)	20,5	52,5	27,0	2,07
14. Sudjelujem u igrama na sreću (lutrija, sportska prognoza, kladionice, i dr. sl.)	54,2	34,1	11,7	1,58
15. Idem na izlete i šetnje	11,8	59,7	28,5	2,17
16. Posjećujem javne tribine	63,8	32,3	3,9	1,40
17. Posjećujem umjetničke izložbe	49,0	42,8	8,2	1,59
18. Spavam ili se izležavam	8,6	52,4	39,0	2,30
19. Aktivno se bavim sportom	33,0	42,6	24,4	1,91
20. Družim se s prijateljima	1,3	20,6	78,2	2,77
21. Družim se s rodbinom	7,1	53,6	39,3	2,32
22. Čitam dnevne i/ili tjeđne novine	11,8	50,4	37,8	2,26
23. Idem u crkvu (mise, predavanja, propovijedi)	42,1	36,9	21,1	1,79
24. Igram kompjutorske i video igre	43,9	39,5	16,6	1,73
25. Bavim se političkim aktivnostima	80,6	16,4	3,0	1,22
26. Bavim se humanitarnim i volonterskim radom	64,8	29,3	5,9	1,41
27. Obavljam kućne i obiteljske poslove	9,2	54,5	36,2	2,27
28. Bavim se honorarnim radom	44,8	41,2	13,9	1,69
29. Idem u kupovinu	9,2	55,1	35,7	2,26
30. Bavim se hobijem	14,8	50,3	35,0	2,20

86. Koliko često provodite vrijeme u druženju s: (1=ne odnosi se na mene (npr.ne pripadate nekoj vjerskoj zajednici i sl.); 2=uopće ne; 3=nekoliko puta godišnje; 4=jednom do dvaput mjesečno; 5=svaki tjedan)

	1	2	3	4	5	M
1. obitelji	0,9	1,8	11,8	26,3	59,2	4,41
2. prijateljima	0,2	1,0	3,8	13	81,9	4,75
3. kolegama studentima	0,5	2,4	11	21,4	64,7	4,47
4. ljudima iz vjerske zajednice	42,9	20,2	17,1	11,1	8,7	2,23
5. ljudima iz udruge ili kluba kojih sam član	41,5	13,8	17,7	13,9	13,1	2,43

87. Koliko prosječno dnevno imate slobodnog vremena (onog vremena u kojem se posvećujete aktivnostima po vlastitu izboru)?	%
1. Uopće nemam slobodnog vremena	5,7
2. Do 2 sata dnevno	27,5
3. 3 do 4 sata dnevno	41,8
4. Preko 4 sata dnevno	25,1

88. Jeste li i zašto nezadovoljni svojim slobodnim vremenom? (Označite JEDAN odgovor).	%
1. Nezadovoljan sam jer nemam dovoljno slobodnog vremena	26,0
2. Nezadovoljan sam jer nema zanimljivih sadržaja i događanja	8,4
3. Nezadovoljan sam jer nemam dovoljno novca da provodim slobodno vrijeme kako želim	16,7
4. Nezadovoljan sam zbog svih navedenih razloga	9,0
5. Zadovoljan sam svojim slobodnim vremenom	39,8

89. Jeste li 2009. godine išli na zimovanje i/ili ljetovanje?	%
1. Nisam.	36,1
2. Da, samo na zimovanje.	4,1
3. Da, samo na ljetovanje.	46,5
4. Da, i na zimovanje i na ljetovanje.	13,2

90. Označite stupanj svog interesa za svaku od navedenih pojava.

	1 Nikakav	2 Srednji	3 Veliki	M
1. Vojska i vojne stvari	67	25,7	7,3	1.40
2. Sport i sportska zbivanja	15,8	46,8	37,4	2.22
3. Školovanje i obrazovanje	1,7	28,5	69,8	2.68
4. Tehnika i tehnička dostignuća	16,3	50,1	33,7	2.17
5. Politika i politička zbivanja	43,8	41,7	14,5	1.71
6. Zabava i razonoda	2,1	29,8	68,1	2.66
7. Rad i posao	4,4	46,5	49,1	2.45
8. Vjera i vjerski život	44,9	36,7	18,4	1.73
9. Seks i ljubav	2,2	22,4	75,3	2.73
10. Prijateljstva i poznanstva	1,0	15,4	83,6	2.83
11. Znanost i znanstvena dostignuća	12,6	50,7	36,7	2.24
12. Umjetnost i kultura	18,6	52,1	29,3	2.11
13. Nacionalna prošlost i sudbina vlastite nacije	28,2	53,0	18,8	1.91
14. Putovanja	4,9	30,9	64,1	2.59
15. Obiteljski život, brak i djeca	9,8	36,1	54,2	2.44

91. Koje od sljedećih naprava posjedujete, a koje koristite? (U lijevom stupcu označite odgovor za posjedovanje, a u desnom stupcu odgovor za korištenje obje naprave)

Posjedujem		1 Ne koristim	2 Povremeno koristim	3 Često koristim
49,8	Računalo PC	11,9	27,1	61,0
56,2	Laptop	11,9	13,5	74,6

92. Za koje svrhe najčešće koristite računalo? (Označite odgovor za svaku svrhu)

	1 Ne koristim računalo	2 Nikad	3 Povremeno	4 Često	M
1. Za igranje	10	26,2	44,1	19,7	2.74
2. Za pisanje	1,6	3,2	41,4	53,8	3.47
3. Za učenje, vježbanje	1,4	5,3	34,4	58,9	3.51
4. Za crtanje, grafiku	12,8	46	28	13,1	2.41
5. Za internet	0,7	0,9	9,6	88,9	3.87
6. Za programiranje	16,2	53,1	19,7	11,0	2.25
7. Za gledanje TV programa	14,1	41,3	29,8	14,8	2.45

93. Koji je glavni razlog zbog kojeg ne koristite računalo?

	%
1. Zato što ga nemam	1,6
2. Zato što ga ne znam koristiti	0,3
3. Zato što me to uopće ne zanima	1,9
4. Koristim računalo	96,1

94. Za koje svrhe koristite internet? (Označite odgovor za svaku svrhu)

	1 Ne koristim internet	2 Nikad	3 Povremeno	4 Često	M
1. Za surfanje	0,7	1,5	21,2	76,6	3.74
2. Za dopisivanje (e-mail)	0,6	2,6	25,2	71,6	3.68
3. Za komunikaciju (chat, forume, itd.)	1,4	8,5	24,7	65,5	3.54
4. Za izradu Web stranica	17,1	64,2	14,4	4,3	2.06
5. Za korištenje usluga određenih kanala (channels)	12,4	50,9	27,0	9,8	2.34
6. Za telefoniranje	13,8	49,5	25,3	11,4	2.34
7. Za kupovanje	16,7	54,6	23,4	5,3	2.17
8. Za društvene mreže (facebook, twitter...)	3,3	12,3	21,2	63,1	3.44
9. Za virtualne igre (real life)	17,1	59	15,3	8,6	2.16
10. Za informiranje o novostima kod nas i svijetu	1,8	3,0	25,4	69,7	3.63

95. Ako ste uključeni u virtualne društvene mreže, označite sve mreže kojih ste član:	%
1. Nisam član nijedne virtualne društvene mreže	15,9
2. Facebook	82,0
3. Myspace	10,7
4. Twitter	7,6
5. LinkedIn	1,2
6. hi5	3,6
7. GoogleBuzz	8,0

96. Koliko često koristite društvene mreže kojih ste član i koliko često sudjelujete u igrama u virtualnom svijetu? (1=nikada; 2=rijetko; 3=mjesečno; 4=tjedno; 5=više puta tjedno; 6=dnevno)

	1	2	3	4	5	6	M
1. Društvene mreže koristim	13,9	3,8	3,5	9,2	19,4	50,2	4,67
2. U igrama u virtualnosvijetu sudjelujem	64,3	12,7	6,9	6,2	5,7	4,2	1,89

97. Molimo Vas da u sljedećem nizu pitanja procijenite koliko ste često u proteklih godinu dana manifestirali navedena ponašanja. (Označite odgovor za svako ponašanje: 1=nijednom; 2=nekoliko puta godišnje; 3=jednom mjesečno; 4=nekoliko puta mjesečno; 5=jednom tjedno; 6=više puta tjedno)

	1	2	3	4	5	6	M
1. Vožnja bicikla/motocikla bez kacige	41,2	20,0	9,9	10,0	6,5	12,5	2,58
2. Vožnja u automobilu bez vezivanja sigurnosnim pojasom	45,1	20,7	9,9	9,4	5,4	9,6	2,38
3. Vožnja u automobilu s osobom koja nema vozačku dozvolu	73,9	12,9	3,9	4,1	1,9	3,4	1,57
4. Vožnja u automobilu s osobom koja je konzumirala alkohol	37,1	33,5	12,1	3,1	4,1	4,0	2,22
5. Sudjelovanje u prometu pod utjecajem alkohola	68,5	16,7	6,3	4,4	2,2	1,9	1,61
6. Sudjelovanje u tučnjavi	82,1	10,7	4,5	1,7	0,4	0,7	1,29
7. Korištenje nasilničkog ponašanja za ostvarivanje nekog cilja	85,3	8,4	3,6	1,5	0,7	0,6	1,26
8. Kockanje	72,2	12,7	7,4	3,3	2,1	2,4	1,57
9. Kladenje	60,4	15,3	9,6	6	3,7	5,1	1,93
10. Konzumiranje žestokih pića	14,4	19,1	24,6	23	12,6	6,3	3,19
11. Konzumiranje piva	23,8	12,8	17,9	21,5	14,2	9,8	3,19
12. Konzumiranje vina	18,9	17,4	23	22	11,9	6,7	3,11
13. Konzumiranje tableta za smirenje	86,7	6,4	2,8	2,3	0,9	1	1,27
14. Konzumiranje tableta za održavanje budnog stanja	87,4	6,0	3,0	1,7	1,0	0,9	1,26
15. Konzumiranje ecstasy-ja, marihuane i sl.	81	9,9	4,1	2,6	1,2	1,2	1,37
16. Konzumiranje duhana (cigareta)	45,3	8,6	6,1	6,8	5,2	2,8	3,02
17. Konzumiranje kokaina, heroina i sl.	94,8	1,7	1,2	1,0	0,8	0,5	1,13
18. Prakticiranje seksualnog odnosa bez zaštite	55,7	16,3	9,1	7,4	4,6	6,9	2,10
19. Pijanstvo	23,0	22,4	23,6	17,9	8,8	4,3	2,80
20. Prakticiranje seksualnog odnosa u pijanom stanju	56,6	22,6	10,3	5,7	2,4	2,3	1,82
21. Mijenanje seksualnih partnera	69,8	19,4	5,6	3,2	1,0	0,9	1,49
22. Nesanica	49,6	21,8	12,5	8,9	3,5	3,6	2,06
23. Držanje stroge dijete	74,1	13,2	5,9	3,9	1,6	1,3	1,49
24. Pisanje grafiti	91,6	3,6	2,0	1,3	0,8	0,6	1,18
25. Korištenje gradskog prometa bez kupljene karte	50,8	19,8	10,4	8,1	3,5	8,1	2,19

98. Gdje su Vaši roditelji najvećim dijelom proveli djetinjstvo do njihove 15. godine?

	A Otac	B Majka
1. Na selu	41,3	39,1
2. U malom gradu	27,4	28,7
3. U velikom gradu	19,7	20,0
4. U Zagrebu	11,6	12,1

99. Koje su obrazovanje stekli Vaš otac i majka?

	A Otac	B Majka
1. Bez školske spreme, nezavršena OŠ	0,6	0,6
2. Završena osnovna škola	2,7	3,6
3. Trogodišnja stručna škola (ŠUP, zanatske i industrijske škole)	16,7	10,0
4. Ostale srednje škole	29,1	38,9
5. Viša škola	19,1	17,1
6. Fakultet	26,7	25,2
7. Magisterij, specijalizacija, doktorat znanosti	5,2	4,6

100. U koju od navedenih skupina možete svrstati svoje roditelje prema poslu kojeg obavljaju (ako su u mirovini ili su umrli, navedite posljednji posao koji su obavljali)? (Označite odgovor za oba roditelja)

	A Otac	B Majka
1. Nije zaposlen	4,7	12,2
2. Individualni poljoprivrednik	2,4	1,5
3. Radnik	21,7	21,4
4. Službenik	11,0	23,1
5. Stručnjak s VŠS ili VSS, ali nije rukovodilac	11,7	12,4
6. Rukovodilac odjela, pogona i sl.	11,9	7,2
7. Direktor, pomoćnik direktora i sl.	6,9	4
8. Samostalno obavlja djelatnost	6,8	3,9
9. Vlasnik ili suvlasnik radnje sa zaposlenicima	5,4	3,0
10. Poslodavac, vlasnik ili suvlasnik poduzeća	7,5	3,5
11. Ostalo	9,9	7,8

101. Jeste li u Vašoj obitelji u posljednjih godinu dana imali takvih financijskih problema da niste imali dovoljno novca za:

	1 Ne	2 Ne znam	3 Da
1. hranu	91,6	5,6	2,8
2. odjeću i obuću	80,9	9,6	9,4
3. platiti račune (uključujući školarinu)	77,2	9,4	13,4
4. otići negdje na odmor	50,2	15,6	34,2
5. stručnu literaturu i ostale materijale potrebne za studij	81,6	9,9	8,5
6. džeparac za izlaskе	66,9	11,7	21,4
7. redovito putovanje kući (ako studirate izvan mjesta stalnog boravka)	82,7	8,3	9

102. Koliki je, prema Vašoj procjeni, ukupan mjesečni prihod članova Vaše obitelji (plaće, honorari, mirovine, najamnine, prihodi od poljoprivrede i dr.)?

a) Prosječan prihod kućanstva studenata	%
1. Do 5.000kn	14,1
2. 5.001-6.500	7,1
3. 6.501-8.000	14,3
4. 8.001-10.000	22,1
5. 10.001-15.000	26,2
6. Iznad 15.000	16,1

b) Prosječan prihod po članu obitelji studenata	%
1. Do 1.500kn	21,6
2. 1.501-2.500	33,8
3. 2.501-3.500	20,3
4. 3.501-5.000	17,2
5. Iznad 5.000	7,1

103. Koliki je ukupan broj članova Vaše obitelji uključujući i Vas?	%
1. Jedan	0,2
2. Dva	2,9
3. Tri	21,2
4. Četiri	43,7
5. Pet	21,5
6. Šest	7,1
7. Sedam i više	3,5

104. U kakvoj zajednici žive Vaši roditelji (ako je jedno od roditelja umrlo, označite u kakvoj su zajednici živjeli)?	%
1. U braku	87,6
2. U izvanbračnoj zajednici	2
3. Razvedeni su	7,3
4. Živim sa samohranim roditeljem	2,3
5. Nešto drugo	0,8

105. Kako najčešće doživljavate obiteljske obveze?	%
1. Kao dužnost i žrtvovanje	23,6
2. Kao teret kojeg je bolje izbjeći	6,4
3. Kao dosadu	16,5
4. Kao radost zajedničkog života	53,5

106. Koliko ste općenito zadovoljni odnosima u svojoj obitelji?	%	M
1. Jako sam nezadovoljan	3,5	3,92
2. Prilično sam nezadovoljan	6,8	
3. Nisam ni zadovoljan ni nezadovoljan	14,6	
4. Prilično sam zadovoljan	43,9	
5. Jako sam zadovoljan	31,1	

107. Koliko ste općenito zadovoljni svojim životom?	%	M
1. Potpuno sam nezadovoljan	1,2	4,03
2. Nezadovoljan sam	2,8	
3. Nisam ni zadovoljan ni nezadovoljan	12,2	
4. Zadovoljan sam	59,4	
5. Potpuno sam zadovoljan	24,4	

BILJEŠKE O AUTORICAMA I AUTORIMA

Dejana Bouillet (1967) – diplomirala je, magistrirala i doktorirala na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (smjer socijalna pedagogija). Redovita je profesorica Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Bavi se istraživanjima raznorodnih aspekata socijalne i inkluzivne pedagogije, s posebnim naglaskom na socijalnim okolnostima odrastanja mladih. Samostalno ili u koautorstvu objavila je dva sveučilišna udžbenika i tri znanstvene knjige te preko 60 znanstvenih i stručnih radova. Članica je uredništva *Hrvatskog časopisa za odgoj i obrazovanje*, *European Network for Social and Emotional Competence* i *Foruma za slobodu odgoja*.

Anja Gvozdanović (1982) – diplomirala je i doktorirala na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Od 2007. godine je zaposlena u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, trenutno kao poslijedoktorandica. Bavi se istraživanjima mladih, vrijednosti, socijalnoga kapitala i volonterstva. Objavila je jednu uredničku i dvije znanstvene knjige u koautorstvu te preko 10 znanstvenih i stručnih radova.

Vlasta Ilišin (1954) – diplomirala je, magistrirala i doktorirala na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Znanstvena je savjetnica u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu gdje je zaposlena od 1986. godine. Kao stalna vanjska suradnica u nastavi radila je na Kineziološkom fakultetu i Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu (gdje je izabrana u naslovnu redovitu profesoricu). Bavi se istraživanjima mladih, političke kulture, europskih integracija, slobodnog vremena, medija i političkih elita. Samostalno ili u koautorstvu objavila je 15 znanstvenih knjiga te oko 100 znanstvenih i stručnih radova. Članica je Znanstvenog savjeta Centra za demokraciju i pravo Miko Tripalo te Savjeta za mlade Vlade RH.

Marko Kovačić (1987) – završio preddiplomski studij politologije na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, magistrirao javne politike na istom fakultetu, a drugi magisterij iz političke znanosti stekao na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Doktorski je kandidat javnih politika na Sveučilištu u Ljubljani. Od 2013. godine je kao stručni suradnik zaposlen u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu gdje se bavi proučavanjem političke participacije mladih i njihove političke kompetencije, javnih politika i civilnog društva. Samostalno ili u koautorstvu objavio je preko 10 znanstvenih i stručnih radova.

Dunja Potočnik (1975) – diplomirala je i doktorirala na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Znanstvena je suradnica u Institutu

za društvena istraživanja u Zagrebu u kojem je zaposlena od 2003. godine. Bavi se istraživanjima mladih, obrazovanja, zapošljavanja i novih tehnologija te društvene strukture. Koautorica je dviju znanstvenih knjiga te autorica ili koautorica 20 znanstvenih i desetak stručnih radova. Članica je biblioteke *Znanost i društvo* te stručne skupine za istraživanje mladih pri zajedničkom tijelu Europske komisije i Vijeća Europe.

Furio Radin (1950) – diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu radio je od 1981. do 1992. godine. Od tada je zastupnik u Hrvatskom saboru, gdje je od 2000. godine i predsjednik Odbora za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Bavi se istraživanjima s područja psihologije i sociologije mladih te sociologije manjinskih etničkih skupina. Samostalno ili u koautorstvu objavio je 10 znanstvenih knjiga i veći broj znanstvenih radova u časopisima i zbornicima.

Helena Štimac Radin (1959) – diplomirala je filozofiju i sociologiju te magistrirala na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu radila je od 1990. do 2004. godine kada je preuzela dužnost predstojnice/ravnateljice Ureda za ravnopravnost spolova Vlade RH. Bavi se istraživanjima s područja sociologije mladih, sociologije žena i sociologije rada. Objavila je veći broj znanstvenih i stručnih radova u časopisima i zbornicima.

36

BIBLIOTEKA **znanost i društvo**

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Zagreb, Amruševa 11
tel. +385 485 1 4810 264; fax. +385 1 4810 263
e-mail: idiz@idi.hr

GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA

Dinka Marinović Jerolimov

UREDNIŠTVO

Mirjana Adamović

Irena Borowik

Eric Gordy

Iris Marušić

Dunja Potočnik

Saša Puzić

Adrijana Šuljok

Jelena Zlatar

TAJNIK UREDNIŠTVA I GRAFIČKA PRIPREMA

Stjepan Tribuson

LEKTURA

Meri Šimara

PRIJEVOD SAŽETKA NA ENGLLESKI JEZIK

Marko Kovačić

NASLOVNICA

Ivan Doroghy

TISAK I UVEZ

Rotim i Market

NAKLADA

300